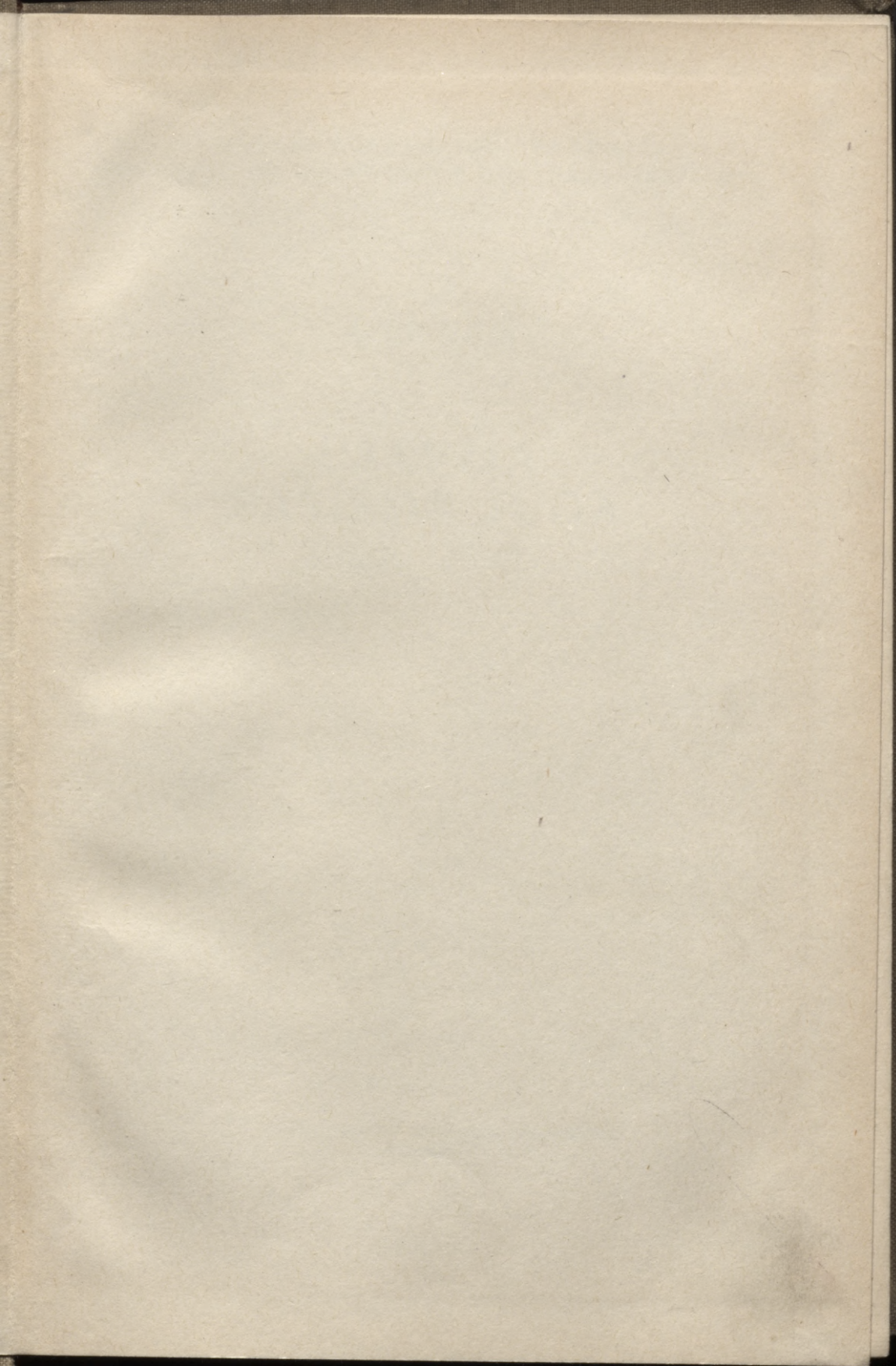
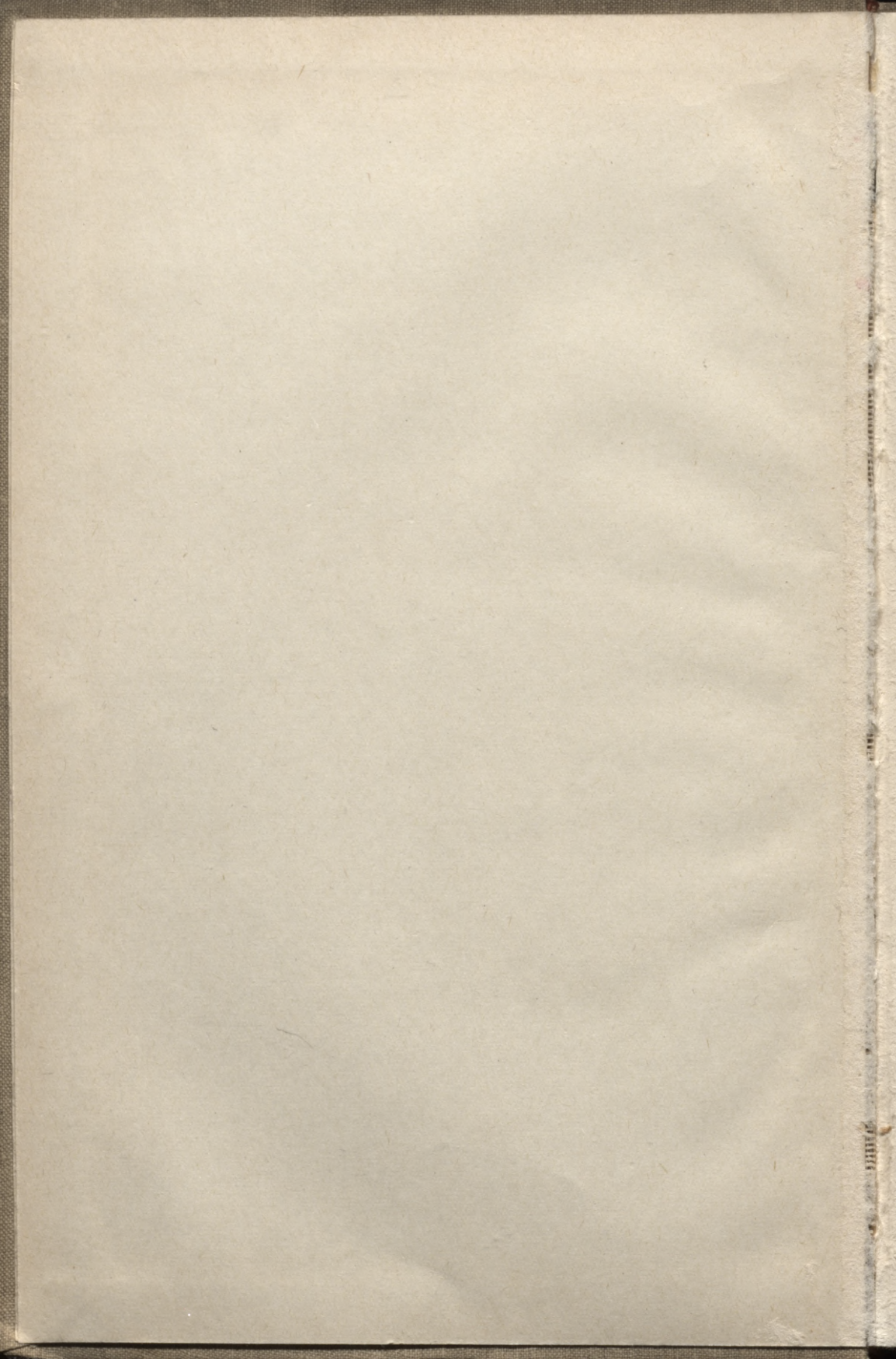

425/59. $\frac{9}{976}$

A. DRĪZULIS

**LATVIJA
FAŠISMA
JŪGĀ**

L 9
976

24-1
L
9

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES UN MATERIĀLĀS KULTŪRAS INSTITŪTS

A. DRIZULIS

LATVIJA
FAŠISMA JŪGĀ
(1934.—1940.)

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS IZDEVNIECĪBA
RĪGĀ 1959

L-2
B-1
M-2

Александр Арвидович Дризул
ЛАТВИЯ ПОД ИГОМ
ФАШИЗМА
(1934—1940 г.)

Издательство Академии наук Латвийской ССР
На латышском языке

**Vija Lāča Latv. PSR
Valsts bibliotēka**

~~68-20.657~~
0308039483

1960. gadā apritēs divdesmit gadi kopš padomju varas proklamēšanas Latvijā un Latvijas PSR iekļaušanās Padomju Savienības brālīgo tautu saimē. Šo uzvaru latviešu tauta un vispirms Komunistiskās partijas vadītais latviešu proletariāts guva ilggadīgā, neatlaidīgā cīņā pret reakcionāro buržuāziju un fašistisko diktatūru.

Monografijā aplūkota Latvijas valdības iekšējā un ārējā politika laikā no 1934. līdz 1940. gadam, fašistiskās Latvijas ekonomiskais stāvoklis, kā arī latviešu tautas darbaļaužu masu revolucionārā kustība, kas vainagojās ar sociālistiskās revolūcijas uzvaru Latvijā 1940. gada jūlijā.

Monografija uzrakstīta, galvenokārt pamatojoties uz arhīvu dokumentiem un materiāliem, nelegālo revolucionāro presi, Latvijas Komunistiskās partijas uzsaukumiem un proklamācijām, kā arī uz anti-fašistiskās frontes izdevumiem. Darbā izmantoti arī buržuāziskās preses izdevumi, buržuāziskās Latvijas Statistiskās pārvaldes izdevumi, tāpat arī publikācijas, kas pēdējos gados iznākušas kapitālistiskajās valstīs.

IEVADS

Buržuāziskas valsts attīstībai imperiālisma laikmetā, tās organizācijas formai un darbības metodu izmaiņām raksturīgs pagrieziena no buržuāziskās demokrātijas uz politisko reakciju.¹ Izmaiņas kapitālisma galvenajā virsbūvēs daļā — buržuāziskajā valstī — nosaka tās bāze — buržuāziskās sabiedrības ekonomiskais stāvoklis zināmā attīstības posmā. Kapitālisma bāzi nosaka privātīpašuma virskundzība pār ražošanas līdzekļiem, kas ir strādnieku šķiras un visu darbaļaužu masu kapitālistiskās ekspluatācijas līdzeklis. K. Markss sava darba «Par politiskās ekonomijas kritiku» ievadā norāda, ka šo ražošanas attiecību kopums izveido sabiedrības ekonomisko struktūru, reālo bāzi, uz kuras paceļas juridiskā un politiskā virsbūve un kurai atbilst noteiktās sabiedriskās apziņas formas.² Bāze nav kaut kas pastāvīgs un nemainīgs. Ar jaunās bāzes rašanos tai seko attiecīga virsbūve. Ražošanas spēku attīstības līmeņa izmaiņas atspoguļojas virsbūvē ne uzreiz un tieši, bet pēc izmaiņām bāzē, pēc izmaiņām sakarā ar lūzumu, kas noris ražošanā.

V. I. Leņina klasiskajā formulējumā par imperiālismu kā kapitālisma augstāko un pēdējo stadiju pasvītrots vispirms tas, ka buržuāziskās sabiedrības ekonomiskais stāvoklis imperiālisma laikmetā principiāli neatšķiras no sabiedrības ekonomiskā stāvokļa pirmsmonopolistiskā laikmetā. Visās kapitālisma attīstības pakāpēs tā ekonomiskais pamats ir ražošanas līdzekļu privātīpašums, algoto strādnieku ekspluatācija. Tā kā ražošanas līdzekļi strādniekiem nepieder, tad sakarā ar to viņi vienmēr ir spiesti pārdot savu darba spēku kapitālistiem. Tomēr ražošanas attiecības imperiālisma laikmetā nav pirmsmonopolistiskā kapitālisma ražošanas attiecību tiešā kopija, kaut gan pamatos tās palikušas

¹ V. I. Leņins. Raksti. 23. sēj., 30. lpp.

² K. Markss, F. Engelss. Darbu izlase. I., 326. lpp.

nemainīgas. Kā kapitālisma augstākajai un pēdējai stadijai, imperiālismam ir vairākas specifiskas iezīmes un īpatnības, kas atšķir to no iepriekšējās stadijas — pirmsmonopolistiskā kapitālisma — ražošanas attīstības veida, no tā ekonomiskajām, politiskajām un ideoloģiskajām attiecībām.

V. I. Ļeņins norādīja, ka «Ekonomiski imperiālisms (jeb finansu kapitāla «laikmets», svarīgs nav vārds) ir kapitālisma attīstības augstākā pakāpe, proti, tāda, kur ražošana kļuvusi tik liela un ļoti liela, ka **konkurences brīvību aizstāj monopols**. Te ir imperiālisma **ekonomiskā** būtība. Monopols izpaužas gan tres-tos, sindikātos, u. t. jpr., gan milzīgo banku visspēcībā, gan izejvielu avotu uzpirkšanā u. t. jpr., gan banku kapitāla koncentrācijā utt. Ekonomiskajā monopolā ir visa lietas būtība.»¹

Šī buržuāziskās sabiedrības ekonomiskā stāvokļa īpatnība imperiālisma laikmetā savukārt rada izmaiņas tās politiskajā virs-būvē, pie kam pēdējā pielāgojas tiem uzdevumiem, ko izvirza monopolistisko aprindu diktatūra. No tā izriet, ka «Jaunās ekonomikas, monopolistiskā kapitālisma... politiskā virsbūve ir pagrieziens **no demokrātijas uz politisko reakciju**. Brīvai konkurencei atbilst demokrācija. Monopolam atbilst politiskā reakcija.»² Šis pagrieziens uz reakciju notiek niknas šķiru cīņas apstākļos, un kā ikviens vēsturisks process tiek līdz galam izveidots dažādās valstīs un dažādos periodos dažādi atkarībā no konkrētiem apstākļiem. Viskrasāko un pabeigtāko formu imperiālisma laikmetā politiskā reakcija iegūst kā teroristiska fašistiska diktatūra. Tāda buržuāzijas teroristiskās kundzības forma, nākot pie varas imperiālistiskās buržuāzijas kaujinieciskajām organizācijām, tika nodibināta XX gs. 20.—30. gados daudzās Rietumeiropas valstīs. Tā 1922. gadā Itālijā pie varas nāca Musolini fašistiskā partija, 1933. gadā Vācijā varu sagrāba Hitlera nacionālsociālistu partija, bet 1939. gadā Spānijā — Franko falangistu partija.

ASV un Rietumeiropas imperiālistu pretpadomju plānos svarīga nozīme bija «sanitārā kordona» valstīm, kas kalpotu par placdarmu uzbrukumam Padomju Savienībai, tādēļ šo valstu fašizācijas procesam nebija gadījuma raksturs. 1923. gada jūnijā Bulgārijā fašistiskā apvērsuma rezultātā pie varas nāca Cankova fašistiski monarhistiskā valdība. 1926. gada maijā Polijā Pilsudskis ar Polijas sociālistu partijas (PSP) reakcionāro barvežu palīdzību sagrāba varu un nodibināja fašistisko režīmu valsts «sanācijai».

1926. gada decembrī Lietuvā buržuāziskās partijas tautininki un kristīgie demokrāti ar ļaudininku un sociāldemokrātu atbalstu

¹ V. I. Ļeņins. Raksti. 23. sēj., 30. lpp.

² Turpat.

izdarīja fašistisku apvērsumu un nodibināja Smetonas diktatūru.

1934. gada februārī Igaunijā tika nodibināta Petsa un Laidonera fašistiskā diktatūra, aktīvi piedaloties «vabsu» partijai.

1934. gada maijā Latvijā Ulmaņa «Zemnieku savienība», aizsargu un armijas daļu atbalstīta, izdarīja apvērsumu un nodibināja savu diktatūru.

1938. gada decembrī Rumānijā nodibinājās monarhistiska diktatūra ar nacionālkristīgās partijas palīdzību. Tas bija solis uz pilnīgu valsts fašizāciju.

Tādā veidā Padomju Savienības kaimiņvalstis Austrumeiropā tādā vai citādā veidā bija fašizētas. Tas vēl vairāk pastiprināja viņu ekonomisko un politisko atkarību no Rietumeiropas un ASV imperiālistiem.

So ārzemju imperiālistu un vietējās buržuāzijas plānu realizēšanu atvieglināja tas, ka Padomju Savienības rietumos esošo kaimiņvalstu strādnieku šķira bija saskaldīta un darbaļaužu masas cīņā pret reakciju un fašisma uzbrukumiem nebija vienas.

Visām dažādajām politiskās reakcijas formām kapitālistiskajās valstīs kopējs ir viens, proti, to šķiriskā būtība. Imperiālisma laikmetā plaša starp ražošanas spēkiem un ražošanas attiecībām arvien padziļinās. Tas ļoti saasina kapitālisma pretrunas, pastiprina šķiru cīņu, kura neizbēgami noved pie kapitālistiskās iekārtas sabrukuma un tuvina sociālisma uzvaras stundu. Demokrātijas un sociālisma spēki, kas cīnās pret reakcijas uzbrukumu, beigu beigās uzvar to — tāda ir šķiru cīņas gaita imperiālisma un proletārisko revolūciju laikmetā. Mūsdienu sabiedrības vēstures attīstība pēdējos 40 gados pārliecinoši pierāda, ka V. I. Ļeņins pareizi nosaucis imperiālismu par mirstošu kapitālismu. V. I. Ļeņins, analizējot kapitālisma ekonomikas un politiskās attīstības nevienmērības likumu imperiālisma laikmetā, nonāca pie secinājuma, ka sociālistiskā revolūcija vispirms uzvarēs dažās un pat tikai vienā valstī. Tālāk sociālistiskās revolūcijas attīstība visas pasaules mērogā notiek pakāpeniski, atsevišķām valstīm atkrītot no pasaules imperiālisma sistēmas. Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija Krievijā deva imperiālismam pirmo visspēcīgāko triecienu, no kura imperiālisms nav varējis atžirgt un neatžirgs.

Sociālistiskās revolūcijas uzvara Krievijā uzskatāmi pierādīja marksisma-ļeņinisma teorijas pareizību. Pirmā pasaules kara gaitā, sevišķi pēc padomju valsts izveidošanās un tās atkrišanas no pasaules imperiālisma sistēmas, sākās vispārējā kapitālisma krīze ekonomikā, politikā un ideoloģijā.

Vispārējās kapitālisma krīzes periodam ekonomikā raksturīga

ir tirgus problēmu saasināšanās, hroniska uzņēmumu nenoslo-
dzīšana un masu bezdarbs.

Kapitālisma galvenās pretrunas saasināšanās imperiālisma
laikmetā — pretrunas starp ražošanas sabiedrisko raksturu un
privātkapitālistisko piesavināšanos — it īpaši izpaužas arvien
pieaugošajā disproporcijā starp maksātspējas un pieprasījuma sa-
mazināšanos, no vienas puses, un kapitāla tieksmi paplašināt ra-
žošanu, no otras puses. Tā rezultātā izceļas periodiskas ekonomis-
kas krīzes, kurām ir tik graujošs spēks, kādu agrāk kapitālisms ne-
pazina. Imperiālisma laikmetā sakarā ar to, ka ražošana strauji
krīt, izmainās pats kapitālistiskais ražošanas cikls: ieilgst krīzes
un depresijas fāzes, saīsinās ražošanas pieauguma fažu ilgums.

Monopoliem dzenoties pēc maksimālās peļņas, krīt reālā alga,
pastiprinās darbaļaužu ekspluatācija un tautas masas nonāk ar-
vien lielākā trūkumā. Visa tā rezultātā šķiru pretrunas un cīņa
saasinās.

No šķiru spēku izvietojuma imperiālisma laikmetā izriet trīs
galvenie secinājumi.

Pirmkārt, imperiālisma laikmets ir vienlaikus arī proletārisko
revolūciju laikmets.

Otrkārt, imperiālisma laikmets ir visas kapitālisma koloniā-
lās sistēmas sabrukuma laikmets.

Treškārt, imperiālisma laikmets vienlaikus ir spēcīgas plašu
tautas masu demokratiskās kustības uzplūdu laikmets.

Līdz ar to imperiālisma laikmetā sevišķi pieaug proletariāta
kā tautas masu atbrīvošanās kustības hegmona loma komunis-
tisko un strādnieku partiju vadībā.

Politikā kapitālisma vispārējās krīzes periodam rakstu-
rīga ir buržuāzijas pāreja no valdīšanas vecajām formām un me-
todēm pie jaunām, kuras visvairāk atbilst monopolu interesēm.
Pagrieziena no demokratijas uz reakciju imperiālisma laikmetā
ir vēsturiska likumsakarība, jo to nosaka paša imperiālisma
ekonomiskā būtība. Pagrieziena pakāpe uz reakcijas pusi ir at-
karīga no šķiru spēku attiecībām un vispirms no demokratisko
spēku saliedētības cīņā pret reakcijas uzbrukumu. Darbaļaužu
masas savienībā ar visiem demokratiskajiem spēkiem sekmīgi
var atvairīt reakcijas uzbrukumu. Pie varas nākušo fašismu iespē-
jams sagraut un uzvarēt plašas tautas frontes antifašistiskās
cīņas rezultātā, pie kam šīs frontes pamatā ir vienota proletāriska
fronte. To pārliecinoši pierādījusi tautas frontes pretfašistiskās
cīņas vēsture dažādās kapitālistiskajās valstīs.

Kapitālistiskās virsbūves formas, it sevišķi buržuāziskās valsts
formu, nosaka šķiru cīņas saasinājuma pakāpe imperiālisma laik-
metā. Kapitālistiskās virsbūves uzdevums ir saglabāt savu satrū-
dējušo ekonomisko bazi, pasargāt to no darbaļaužu masu revolu-

cionārās cīņas triecieniem. Lai atrisinātu šo uzdevumu, buržuāzija cenšas atsacīties no parlamentārisma un buržuāziskās demokrātijas un pāriet uz reakciju. Tā kā darbaļaužu masas cenšas izlietot demokrātiskās tiesības un brīvības savās interesēs, buržuāzija tiecas «atbrīvoties» no šīm demokrātiskajām brīvībām un tiesībām, likvidējot visus šķēršļus, kas tai traucē izvērst nežēlīgu darbaļaužu ekspluatāciju. Valsts ekonomikā visvarenie monopoli cenšas nostabilizēt savu ekonomisko kundzību ar politiskās diktatūras palīdzību. Tāda diktatūra nevar nebūt teroristiska, jo tās sociālā baze ir daudz šaurāka nekā buržuāziskās demokrātijas baze, tāpēc ka monopoli, dzenoties pēc maksimālas peļņas, smagi ekspluatē ne tikai darbaļaužu masas, bet arī sistemātiski sagrābj vidējās buržuāzijas peļņu, izputina daļu no šīs buržuāzijas un līdz ar to zaudē savu pastāvīgo atbalstu. Tā rezultātā saasinās pretrunas pašas buržuāzijas vidē, un sīkā, kā arī daļēji vidējā buržuāzija uzstājas pret monopolistu grupas diktatūru. Līdz ar monopolu kundzības sociālās bāzes sašaurināšanos paplašinās cīņa pret monopolistu diktatūru. Terora pastiprināšanās kā vienīgais līdzeklis diktatūras saglabāšanai neizbēgami izraisa plašu demokrātisko spēku cīņas aktivizāciju. Valdošās buržuāzijas tieksme pēc teroristiskās diktatūras sevišķi pastiprinājās kapitālisma vispārējās krīzes periodā pēc tam, kad Oktobra revolūcijas uzvaras rezultātā sākās spēcīgi darbaļaužu masu atbrīvošanās kustības uzplūdi.

Jau 1910. gadā V. I. Ļeņins norādīja uz buržuāzijas divām cīņas metodēm, lai aizstāvētu savas intereses un kundzību, pie kam šīs divas metodes vai nu nomaina viena otru, vai savijas dažādās kombinācijās.¹ Vispirms tā ir varmācības metode, atteikšanās no katras piekāpšanās strādnieku kustībai, visu veco un novecojušo institūtu atbalstīšana un nesaudzīga visu reformu noraidīšana.

Otra no šīm cīņas metodēm ir «liberālisms», — kas izpaužas kā pievēršanās politisko tiesību attīstīšanai, reformām, kā piekāpšanās utt.²

V. I. Ļeņins šai gadījumā pirmo no buržuāzijas kundzības metodēm — tiekšanos nostiprināt reakciju — raksturo kā parādību, kas piemīt imperiālismam. Tomēr pilnīgi norobežot fašismu no iepriekšējās reakcijas formām būtu nepareizi. Fašisms ir visas kapitālistiskās sistēmas vispārējās krīzes perioda noteikto vēsturisko apstākļu parādība. Tas pārņem visu noziedzīgāko no ekspluatatoru šķiru izrēķināšanās pieredzes ar darbaļaudīm, ieskaitot tumsonību un viduslaiku barbarismu. Vienlaikus fašisms ir rakstu-

¹ Sk. V. I. Ļeņins. Raksti. 16. sēj., 309.—313. lpp.

² Turpat, 312. lpp.

rīgs tikai buržuāzijas sabiedrībai imperiālisma laikmetā un nozīmē visimperiālistiskākās, visšovinistiskākās, visreakcionārākās buržuāzijas daļas atklātas teroristiskas diktatūras nodibināšanos. Buržuāziskā demokrātijā noteiktos apstākļos rada fašismu, un to ar fašismu vieno kopēja šķiras būtība — kapitāla kundzība. Fašistiskās diktatūras nodibināšanās proletārisko revolūciju laikmetā ir iespējama tikai sašķeltas strādnieku šķiras apstākļos. Imperiālisti visiem spēkiem cenšas sašķelt strādnieku kustību, lai pārvarētu spēcīgo darbaļaužu masu pretošanos reakcijas uzbrukumam. Šim mērķim viņi izmanto savu aģentūru strādnieku kustībā — labējos sociālistus — kā arī fašistiskās partijas sociālo demagoģiju līdz ar tās demagoģiskiem cīņas lozungiem — «Par sociālo un nacionālo progresu», «Par valsts atveseļošanu», «Pret plutokrātijā» utt. Fašisms un labējie sociālisti bieži vien papildina viens otru kā divas buržuāziskas organizācijas. Labējo sociālistu nodevīgā šķeltnieciskā darbība daudzos gadījumos atvieglāja fašistiem ceļu uz varu.

Ar labējo sociāldemokrātu līderu palīdzību bija nodibināta fašistiskā diktatūra Itālijā un Vācijā. Tāpat arī Latvijas sociāldemokrātijas labējie līderi, nemitīgi cenšoties sašķelt strādnieku kustību Latvijā, deva iespēju Ulmanim nodibināt fašistisko diktatūru.

Fašismam raksturīgs sevišķs politisks režīms, un tā nodibināšanās saistīta ar valsts pārvaldes reorganizāciju. Fašisma pamatā ir pilnīga buržuāziski demokrātisko brīvību un tiesību likvidācija, citu partiju, vispirms komunistiskās partijas, pasludināšana ārpus likuma un tās kadru iznīcināšana, fašistu partijas monopols, rasu diskriminācija, valsts militarizācija, valsts iekārtas reorganizācija, ieskaitot parlamenta likvidāciju vai tā pārvēršanu par organu, kam nav īstas varas, un visas varas koncentrēšana diktatora rokās. Minētās fašisma pamatpazīmes ar tādām vai citādām izmaiņām, kas negroza lietas būtību, piemīt visām kapitālistiskajām valstīm, un tātad piemita arī fašistiskajai Latvijai.

Buržuāziski demokrātiskā Latvija laikā no 1920. līdz 1934. gadam izaudzināja un sagatavoja «Zemnieku savienības» fašistiskā līdera Ulmaņa diktatūru, un, kaut arī pēc 1934. gada fašistiskā apvērsuma «Zemnieku savienība» oficiāli nebija valdošā partija, kā tas bija ar Hitlera nacionālsociālistisko partiju Vācijā vai Musolini fašistisko partiju Itālijā, bet tika slēgta, tomēr tas viss nemainīja lietas būtību. Pie varas valsts aparātā tāpat palika bijušās «Zemnieku savienības» locekļi. Ulmanis tāpat saglabāja savu bruņoto aizsargu organizāciju, kuru kopš tās dibināšanas 1919. gadā vadīja «Zemnieku savienība». Buržuāziskajai Latvijai, tāpat kā citām kapitālistiskajām valstīm, kas bija atkarīgas no lielo imperiālistisko valstu monopoliem, nebija tā eko-

nomiskā un politiskā spēka, kāds bija, piemēram, Vācijas buržuāzijai, bet arī tā apstākļos, kad šķiru cīņa bija saasinājusies, tāpat pagriezās no demokratijas uz reakcijas pusi kā Vācijas un Itālijas buržuāzija.

Par fašistiskās Latvijas patstāvīgiem imperiālistiskiem lau-pīšanas plāniem nevar nopietni runāt, jo pati Latvijas buržuāzija bija vāja un atkarīga no imperiālistiskajām lielvalstīm, bet Ulmaņa diktatūras laikā tomēr tika cilāts koloniju jautājums. Latvijas fašisti sita bungas un sapņoja par «Liellatviju». Buržuāziski nacionālistiskie vēsturnieki dēvēja hercoga Jēkaba laikmetu par Latvijas koloniālās varenības laikmetu. Fašistiskais rakstnieks Aleksandrs Grīns rakstīja «vēsturiskus» romānus par Tobago salu, bet Ulmaņa slavinātais dzejnieks Eduards Virza sludināja: «Nav robežu tautas varas kārei.»

Ja fašistiskās Latvijas ārpolitikā tieksme sagrābt kolonijas bija tikai vēlēšanās bez reālas iespējas, tad Ulmaņa kliķes iekšpolitikā tipiskie fašisma centieni izpaudās daudz krasāk gan kā savas ideoloģijas nekautrīga propagandēšana, gan arī kā izrēķināšanās ar tautas masu atbrivošanās kustību. Latvijas fašisma pirmais solis bija koncentrācijas nometnes ierīkošana Liepājā un politisko pretinieku masu aresti. Līdz ar Ulmaņa nākšanu pie varas tika pārpildīti Latvijas cietumi. 1934. gada maijā-jūlijā vien represijām tika pakļauti 2077 cilvēki, pie kam ceturtā daļa no tiem (519 cilvēku) bija ieslodzīti Liepājas koncentrācijas nometnē. Ulmanieši ar terora palīdzību apspieda latviešu tautas progresīvos spēkus. Vienlaikus viņi plaši propagandēja t. s. jauno nacionālismu — šovinistisku, reakcionāru teoriju. Skaļās frazes par «jauno Latviju», «tautas atdzimšanu» faktiski kurināja nacionālo naidu un sekmēja latviešu tautas labāko tradīciju, kā humānisma, demokratijas un progresa iznīcināšanu. Buržuāziskā nacionālisma ideoloģija kļuva par fašistiskās Latvijas oficiālo ideoloģiju. 1936. gadā viens no Ulmaņa fašistiskajiem ideologiem Jānis Lapiņš pasludināja, ka nacionālisma filozofija neapšaubāmi ir nevienlīdzības filozofija, un sakarā ar to ar nepieredzētu spēku izvirzās rasu jautājums un nepieciešamība pasargāt savas rases asins tīrību.¹ Iedams hitleriešu pēdās, kuri cildināja savu kungu rasi un sava fīrera dievišķo gaišredzību, viņš apgalvoja, ka cilvēku likteņa pamatā ir asinis ar to fatālo predestināciju.

Zurnālā «Sējejs» Jānis Lapiņš sapņoja par Baltijas valstu impēriju.² Tāpat runāja dzejnieks Ed. Virza, kas slavināja Ulmani savā monografijā, antisemīts Dāvis, «dievturu» sektes dibinātājs Brastiņš, fašistiskās Latvijas Sabiedrisko lietu ministrijas propa-

¹ Sk. Rakstu krājums «Jaunais nacionālisms». Red. J. Lapiņš, Rīgā, 1936. g.

² «Sējejs». 1936. g., 1. nr.

gandas nodaļas vadītājs rakstnieks Goba, Kultūras un mākslas kameras vadītājs Druva, fašistiskās Latvijas izglītības ministrs profesors Auškaps un citi fašistiskā režīma kalpi.

Viens no viņiem — Auškaps filozofēja par latviešu zemnieku likteņiem, kas aicināti iet to tautu priekšgalā, kuras atjaunos jaunu lauku dzīvi un kultūru. Citi meklēja norādījumus Sv. Jāņa parādīšanās grāmatās un Svedenborga okultisma pravietojumā.¹ Tā, atkārtojot hitlerisko murgojumu par neizdibināmo likteni, kas iepriekš nosaka, kuriem būt par kungiem un kuriem par vergiem, latviešu fašisma ideologi uzstājās pret progresu un kultūru, cenšoties iedzīt latviešu tautu barbarisma un tumsonības atvarā. Ulmaņa un tā klišēs «jaunais nacionālisms» nebija nekas cits kā latviešu buržuāzijas fašistiskais nacionālisms, imperiālistiskais šovinizms. Šī jaunā nacionālisma slavināšanas sekas bija buržuāzisko nacionālistu pārvēršanās par hitlerisko okupantu rokaspuišiem, kuriem iebrucēji uzticēja visasiņainākos un netīrākos darbus. Tādiem buržuāziskajiem nacionālistiem kā Bangerskim, Dankeram un citiem piepalīdzot, hitleriskie okupanti izreķinājās ar latviešu tautu.

Nacionālistiskais šovinizms noveda ulmaniešus hitleriskās Vācijas kalpībā. Pēc tās sagrāves, atrodoties emigrācijā, tie nomainījuši iepriekšējo saimnieku ar jauniem saimniekiem — Rietumeiropas un amerikāņu imperiālistiem.

40 gados pēc Oktobra revolūcijas uzvaras pasaules imperiālisma sistēmai bija doti vairāki spēcīgi triecieni.

Ievērojams trieciens imperiālisma pasaules sistēmai bija dots ar padomju varas atjaunošanu Baltijas valstīs 1940. gadā, kas notika bez bruņotas sacelšanās, mierīgā ceļā sociālistiskās revolūcijas rezultātā.

Padomju varas uzvara Baltijā 1940. gadā bija Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas ideju uzvara, sociālisma ideju uzvara. Šīs idejas ne ar kādiem līdzekļiem darbaļaužu apziņā nespēja iznīcināt nacionālistiskā buržuāzija. Padomju varas uzvaru Baltijā bija sagatavojusi visa šo valstu līdzšinējā attīstības gaita, to darbaļaužu cīņa pret carismu, muižniekiem un kapitālistiem. Padomju varas proklamēšana Latvijā, Lietuvā un Igaunijā 1940. gadā liecina, ka vēsturi nevar apturēt vai pagriezt atpakaļ. Atmirstošās šķiras var tikai kādu laiku kavēt attīstību, bet ne apturēt sabiedrības kustību uz priekšu, uz jaunu sociālistisku iekārtu. Veltīgi bija buržuāzisko nacionālistu un viņu imperiālistisko saimnieku pūliņi «pierādīt», ka Baltijas tautām ir svešas Oktobra revolūcijas un padomju varas idejas. Buržuāzisko meļu mērķis bija nopulgot Baltijas darbaļaužu revolucionāro kustību, parādīt to kā

¹ «Sējējs». 1936. g., 5., 6., 7. nr.

antinacionālu, no ārienes uzspiestu. Taču visa Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vēsture liecina, ka kapitālisma pagaidu restaurācija bija tautām ar varu uzspiesta.

Padomju vara pavēra Baltijas tautām ceļu uz gaišāku nākotni, nodrošināja patiesu neatkarību, līdz tam vēl neredzētu saimniecisku un nacionālās kultūras uzplaukumu.

Vēl spēcīgāks trieciens imperiālismam izrādījās otrā pasaules kara ekonomiskās un politiskās sekas. No pasaules kapitālistiskās sistēmas atkrītot vairākām Eiropas un Āzijas valstīm, to skaitā arī lielajai Ķīnas Tautas Republikai, paplašinājās un nostiprinājās sociālistisko valstu pasaules sistēma, izveidojās jaunā sociālistiskā nometne. Raksturīgi, ka pēc otrā pasaules kara vai šī kara laikā sociālisma nometnē pārgāja visas bijušās «sanitārā kordona» valstis (Bulgārija, Rumānija, Polija, Lietuva, Latvija, Igaunija), kurās fašistisko režīmu bija iznīcinājusī sociālistiskā revolūcija.

Ne fašisms, ne terors, ne reakcija nepalīdzēja šo valstu buržuāzijai noturēties pie varas, — fašistiskās iekārtas tika sagrautas un nodibinājās proletariāta diktatūra.

Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija ietekmēja un turpina ietekmēt visu pasaules vēstures gaitu. Oktobra revolūcijas ideju uzvara mūsu zemē iekaro aizvien vairāk un vairāk miljonu piekritēju visā pasaulē. Turpinās Oktobra revolūcijas uzvaras gājiens. Tautas demokrātijas valstīs Eiropā un Āzijā kopā ar Padomju Savienību dzīvo vairāk nekā 900 miljoni cilvēku.

Aizvien augstāk pār pasauli plivo Oktobra revolūcijas karogs, tās idejas uzvar un dzīvo. Aug un nostiprinās miera, demokrātijas un sociālisma nometne, ko vada Padomju Savienība.

I NODAĻA

FAŠISTISKĀS LATVIJAS IEKŠPOLITIKA UN EKONOMISKAIS STĀVOKLIS

1. BURŽUĀZISKĀ PARLAMENTĀRISMA SABRUKUMS UN FAŠISTISKĀS DIKTATŪRAS NODIBINĀSANĀS LATVIJĀ

1929.—1933. gadu pasaules ekonomiskā krīze, kas stipri skāra arī buržuāziskās Latvijas ekonomiku, paātrināja fašistiskās diktatūras nodibināšanos Latvijā. Imperiālistiskās lielvalstis pasaules ekonomiskās krīzes gados vēl vairāk pastiprināja darbaļaužu masu ekspluatāciju koloniālajās un atkarīgajās zemēs, cenšoties pārnēst uz šīm zemēm pasaules kapitālistiskās sistēmas ekonomiskās krīzes smagumu. Buržuāziskā Latvija kā atkarīgā valsts it sevišķi izjuta pasaules ekonomiskās krīzes graužošos triecienus, kas nostādīja tās ekonomiku saimnieciskās katastrofas draudu priekšā. Rūpniecības ražošanas apjoms un rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaits samazinājās trīskārt. Ārējās tirdzniecības kopējais apgrozījums noslīdēja līdz 1921.—1922. gada līmenim. Krīzes gados strauji pieauga zemnieku saimniecību parādi. Akciju banku apgrozījums samazinājās vairāk nekā par divām trešdaļām, bet noguldījumu summa bankās samazinājās vairāk nekā par pusi. Krīzes gados krasi samazinājās Latvijas strādnieku darba alga, atsevišķās ražošanas nozarēs sastādot tikai pusi no pirmskrīzes perioda algas. Bezdarbnieku skaits pārsniedza 60 tūkstošus cilvēku. Pasaules ekonomiskās krīzes rezultātā kapitālistiskajās valstīs stipri saasinājās šķiru pretrunas, vēl vairāk padziļinot visas kapitālistiskās sistēmas vispārējo krīzi. Krīzes gados Latvijas buržuāzijas politiskā un ekonomiskā kundzība bija ievērojami iedragāta. Pretrunas starp atsevišķām Latvijas buržuāzijas grupām ekonomiskās krīzes gados atspoguļoja nepārtrauktās valdības krīzes, kas sašķobīja buržuāzisko valsts aparātu.

Pastiprinātā kapitāla uzbrukuma tiešas sekas darbaļaužu masām Latvijā bija šķiru cīņas saasinājums valstī, revolucionārās kustības pieaugums, krīze sociāldemokrātiskajās partijās un Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) ietekmes pastiprināšanās tautas masās. Latvijas buržuāzijas kundzības nestabilitāti pastiprināja vēl tas, ka krīzes gados visā kapitālistiskajā pasaulē sašķobījās kapitālisma daļējā stabilizācija un bija vērojams pilnīgas dezorganizācijas process. Strauji pieauga pasaules proletariāta revolucionārā kustība. Vienlaikus neaptverami auga Padomju Savienības ekonomiskā un politiskā varenība, revolucionāri ietekmējot kapitālistisko valstu darbaļaudis. Šādos apstākļos Latvijas buržuāzija ar visreakcionārāko un visšovinistiskāko elementu palīdzību nostājās uz atklātas teroristiskas diktatūras ceļa, uz fašistiskās diktatūras dibināšanas ceļa.

1933. gada streiku kustībā Latvijā piedalījās trešā daļa fabriku un rūpniecības strādnieku. Ekonomiskajai cīņai pievienojās politiskās cīņas, kas vērsās pret fašisma uzbrukumu.¹

1933. gada jūlijā pēc Latvijas Komunistiskās partijas iniciatīvas tika sasaukta antifašistiska konference, kurā piedalījās sociāldemokrātijas opozīcijas grupas. 1933. gada rudenī LKP nostājās plašās proletariāta politiskās kustības priekšgalā. LKP organizēja masas cīņai pret reakcijas uzbrukumiem un buržuāzijas mēģinājumiem radīt «konstitūcijas reformu» nolūkā nodibināt valstī fašistisko režīmu ar attiecīgu parlamenta aktu, kas tiktu pieņemts it kā «demokrātijas aizstāvēšanai».

Latviešu lielburžuāzija jau pirms ekonomiskās krīzes 1927. gadā mēģināja nodibināt fašistisko diktatūru (t. s. Valmieras pučs), bet, sastopoties ar pastiprināto tautas masu pretestību, bija spiesta samierināties ar valsts aparāta pakāpenisku fašizācijas politiku.

Buržuāziskās valdības Latvijā, kuru priekšgalā 1931.—1933. gadā bija Bergs, Ulmanis, Skujenieks un Bļodnieks, savā politikā ar katru gadu arvien krasāk novirzījās no buržuāziskās demokrātijas uz politiskās reakcijas ceļa. Kopā ar Ulmaņa «Zemnieku savienību» valstī fašizācijā piedalījās arī pārējās buržuāziskās partijas, piemēram, Berga «Nacionālā apvienība», Skujenieka «Progresīvā apvienība», Bļodnieka «Jaunsaimnieku partija» u. c. Šīm buržuāziskajām partijām palīdzēja meņševiku līderi ar savu šķeltniecisko darbību latviešu proletariāta rindās.

Ekonomiskās krīzes gados buržuāziskā valdība Latvijā izdeva vairākus likumus, kas bija vērsti pret strādnieku revolucionāro kustību. 1933. gadā Bļodnieka valdība safabricēja «likumu par

¹ Par Latvijas strādnieku streiku kustību 1933. g. sk. A. Drīzulis, «Cīņa par brīvību». Rīgā, 1956. g., 134.—139. lpp.

republikas aizsardzību», kas bija vērsti pret revolucionāro proletariātu un tā organizācijām. Šis likums deva iespēju atņemt deputāta neaizskaramības tiesības saeimas strādnieku-zemnieku frakcijas deputātiem un nodot tos tiesai. 1933. gada 27. aprīlī policija izdarīja kratīšanas saeimas strādnieku-zemnieku frakcijas deputāta R. Lapiņa dzīvoklī un apcietināja arī citus strādnieku-zemnieku frakcijas deputātus, kas bija sanākuši, lai apspriestu frakcijas darbību. 1933. gada maijā tika pieņemts lēmums par apcietināto strādnieku-zemnieku frakcijas locekļu Berga, Gulbja, Jeršova, Lapiņa, Rūtiņa, Matisona un Bites lietas nodošanu buržuāziskās Latvijas Iekšlietu ministrijai, apvainojot tos komunistiskajā darbībā. Saeimas strādnieku-zemnieku frakcijas locekļu apcietināšana izraisīja Latvijas darbaļaužu masu protestu. LKP aicināja darbaļaužu masas aizstāvēt strādnieku-zemnieku frakciju un pretoties reakcijas un fašisma uzbrukumam. Latvijas darbaļaužu vienotu uzstāšanos par strādnieku-zemnieku frakcijas aizstāvēšanu izjauca meņševiku līderu nodevīgā rīcība. Savu nodevību sociāldemokratu vadoņi, it īpaši Bruno Kalniņš, maskēja ar prasībām valdībai aizliegt atklāto fašistisko grupu darbību, tādējādi demagoģiski cerot apmānīt masas. 1933. gada 22. novembrī buržuāziskās Latvijas saeima pieņēma lēmumu par strādnieku-zemnieku frakcijas likvidēšanu un nodeva frakcijas deputātus tiesai sakarā ar to «pretvalstisko darbību». Tādējādi Latvijas buržuāzijai, kas gatavoja fašistisko apvērsumu valstī,¹ tika sniegta ievērojama palīdzība.

Sekojot LKP VIII kongresa (1931. g.) lēmumiem, LKP fašistiskā apvērsuma pieaugošo draudu apstākļos pastiprināja cīņu par darbaļaužu vienotas frontes nodibināšanu. LKP norādīja, ka darbaļaužu vienotajai fronteī jācīnās par to, 1) lai ekonomiskās krīzes smagums tiktu uzvelts ekspluatatoru pleciem, 2) lai katram fašistiskajam uzbrukumam mēģinājumam tiktu dots pretspars, 3) lai tiktu aizstāvētas darbaļaužu ar pūlēm izkarotās tiesības un cīņa pret jaunā imperiālistiskā kara kurinātājiem neatslābtu.

LKP CK tezēs (1933. g.) tika uzsvērts, ka partijas uzdevums ir visiem spēkiem paplašināt un celt uz augstāka līmeņa pilsētas un lauku darbaļaužu masu cīņu par savām daļējām prasībām. Organizējot šajā cīņā vienotu strādnieku fronti, partija varēs iekarot strādnieku šķiras vairākumu un sagatavot to uz izšķirīgām kaujām. CK tezēs bija norādīts, ka «kopā ar pilsētas strādnieku bezdarbnieku cīņas organizāciju izcila politiska nozīme tagad ir lauku darbaļaužu masai daļējas cīņas organizācijā pret laukstrādnieku zvērisku ekspluatāciju un trūcīgās un vidējās

¹ Velāk, pēc fašisma nākšanas pie varas, buržuāziskā tiesa notiesāja apcietinātos saeimas strādnieku-zemnieku frakcijas deputātus uz 8 gadiem katrogā.

zemniecības izputināšanu. Tikai šīs cīņas gaitā mūsu partija varēs atmaskot fašistisko organizāciju un buržuāzisko partiju nacionālo un sociālistisko demagoģiju un iekarot proletāriskās revolūcijas rezerves.»¹

LKP cīņu par vienotu proletārisku fronti, par strādnieku šķiras un zemniecības ciešāku savienību 30. gadu sākumā ievērojami apgrūtināja kā buržuāzijas terors un represijas, tā arī sociāldemokratijas līderu šķeltnieciskā darbība.

LKP vairākkārt aicināja sociāldemokratijas vadoņus nodibināt vienotu fronti, bet ikreiz saņēma noraidošu atbildi. Pēc Hitlera nākšanas pie varas un fašistu aktivizēšanās Latvijā LKP atkal griezās pie sociāldemokratu vadoņiem, norādot, ka Latvijas darbaļaužu vienotas frontes nodibināšana ir vienīgais ietekmīgais cīņas līdzeklis pret fašisma uzbrukumu. 1933. gada jūlijā LKP ierosināja sasaukt cīņas kongresu pret fašismu un karu, bet ierosinājums atkal tika noraidīts.

1933. gada augustā LKP uzaicināja sociāldemokratu atbalstīt 800 politiešlodzīto bada streiku pret reakcionāro tiesas likumu un sevišķi smago cietuma režīmu. 1933. gada novembrī LKP lika priekšā sociāldemokrātiem uzstāties vienotā frontē pret saeimas strādnieku-zemnieku frakcijas vajāšanu un tās locekļu apcietināšanu. Bet visus LKP priekšlikumus, it sevišķi par vienotas frontes nodibināšanu, sociāldemokratu līderi kategoriski noraidīja. LKP, atmaskojot sociāldemokratu līderu nodevīgo rīcību, brīdināja latviešu darba tautu par pieaugošām fašistiskā apvērsuma briesmām un aicināja to uz cīņu par strādnieku šķiras vienotību, lai aizkavētu fašisma nākšanu pie varas. 1933. gada septembrī LKP CK savā rezolūcijā konstatēja, ka pilsētu un lauku buržuāzija noteikti nostājusies uz fašistiskās diktatūras ceļa un ka «pēdējos mēnešos **visa situācija vēl vairāk sasprindzinās**».² LKP brīdināja tautas masas, ka «sociāldemokratiskie līderi līdzīgi saviem vācu kolēģiem gatavi nodot Latvijas darbaļaudis fašistisko bandu nagos».³

1934. gada 15. maija notikumi valstī pierādīja, ka LKP sniegtais situācijas raksturojums bijis pareizs. Sociāldemokratu līderu nodevība atvieglināja buržuāzijai nodibināt fašistisko diktatūru valstī. Labējie sociāldemokrāti, tāpat kā to darīja viņu vācu domu biedri, ne tikai nepiedalījās antifašistiskajā cīņā, bet pat apzinīgi atbrūņoja strādnieku šķiru fašisma draudu priekšā. 1933. gada septembra beigās sociāldemokratu līderi slēdza savu organizāciju «Strādnieku sports un sargs», kur laikā no 1932. līdz 1933. gadam

¹ LPSR Centrālais valsts arhīvs (turpmāk — CVA), 3235. fonds, I. ap-
raksts, 802. lieta, 223. lapa.

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 802. l., 222. lp. (dokumentā pasvitrots).

³ Turpat, 223. lp.

bija izaugusi stipra revolucionāra opozīcija. «Strādnieku sports un sargs» ierindas locekļi neatlaidīgi prasīja nodibināt vienotu fronti ar komunistiem un organizēt vispārēju politisku streiku pret fašistiskās reakcijas uzbrukumu valstī. Tā vietā, lai plaši izvērstu cīņu pret fašismu, labējie līderi pastiprināti uzsāka vajāt LKP, ar šādu rīcību faktiski attīrot buržuāzijai ceļu fašistiskās diktatūras nodibināšanai.

So apstākļu dēļ latviešu proletariāta cīņa par revolucionāru izeju no krīzes un pret fašismu bija stipri apgrūtināta. Laikā no 1932. līdz 1933. gadam bija izveidojušies objektīvi apstākļi revolucionārās kustības augšanai, bet strādnieku šķira Latvijā izšķīrējās dienās cīņai pret fašismu izrādījās sašķelta. Sociāldemokrātu partija vēl vadīja ievērojami lielo strādnieku šķiras daļu, kas ticēja sociāldemokrātu vadoņiem. Atsakoties no strādnieku šķiras vienotas frontes dibināšanas, sociāldemokrātu līderi atbrūvoja revolucionāro proletariātu uzbrūkošā fašisma priekšā.

Latvijas reakcionārā buržuāzija, proletariāta pieaugošās revolucionārās kustības nobiedēta un nespēdama pārvarēt vispārējo saimniecisko nestabilitāti, saprata, ka valsti pārvaldīt ar buržuāziskā parlamentārisma metodēm tai vairs nav iespējams. Tāpēc tā sāka gatavoties fašistiskajam apvērsumam. Latvijas buržuāzijas kundzības nestabilitāte pastiprinājās, pieaugot darba zemniecības masu pretestībai kapitāla uzbrukumam, kā arī plašo sīkburžuāzisko slāņu neapmierinātībai. Galvenais fašisma spēks Latvijā bija lauku buržuāzijas partija «Zemnieku savienība», kas uzstājās savienībā ar pilsētu lielburžuāziju. Sākot ar 1933. gadu, arī pārējo buržuāzisko partiju vidū bija manāma tendence apvienot Latvijas reakcionāros spēkus. Latvijas buržuāzijas labējā partija — Berga «Nacionālā apvienība», kas reprezentēja visreakcionārāko buržuāziju, atbalstīja «Zemnieku savienību». Buržuāziskās un sīkburžuāziskās centra partijas — «Jaunsaimnieku partija», «Demokratiskais centrs», «Progresīvā apvienība», «Latgales progresistu partija», uzstājoties ar demagoģiskiem lozungiem «Nodibināt tautas valdību!», «Otrreizēju Latvijas atbrīvošanu!», prata aizraut sev līdz ievērojamas masas, kas agrāk sekoja sociāldemokrātiem, it sevišķi uz laukiem. Latvijas buržuāzijai fašistiskā apvērsuma priekšvakarā tādā veidā izdevās izmantot sīkburžuāzisko masu neapmierinātību un dabūt tās fašistiskās kustības pusē. Tā uzstājās ar demagoģisku «valsts atveseļošanas» lozungu. Militārā fašistiskā aizsargu organizācija, izmantojot citu fašistisko grupu atbalstu, pastiprināja represijas pret strādnieku kustību. «Zemnieku savienības» fašistiskā apvērsuma plānus atbalstīja arī Latvijas armijas reakcionārie ģenerāļi un virsnieki, ar ģenerāli Balodi priekšgalā. Dažādās buržuāzisko partiju sapulcēs, tāpat arī buržuāziskajā presē, atklāti tika paziņots par «stip-

ras rokas» valdības, citiem vārdiem, par atklātas fašistiskās diktatūras dibināšanas nepieciešamību. Tā «Nacionālās apvienības» līderis Bergs paziņoja, ka ««Zemnieku savienība» ir vispiemērotākā izpildīt apvērsuma uzdevumu. Tās rokās atrodas svarīgākie valsts posteņi, un tiem ir liels iespaids uz visu valsts aparātu. Varam tai apliecināt, ka nekāda sika skaudība vai cīņa par pirmtiesībām nebūs par šķērslī tās ceļā.»¹

Fašistiskā apvērsuma sagatavošanu Latvijā kopā ar hitleriešiem atbalstīja amerikāņu un angļu imperiālisti. Hitleriskās Vācijas, Anglijas un ASV imperiālistiskās aprindas sniedza plašu palīdzību Latvijas fašisma galvenajam spēkam — «Zemnieku savienībai». 1933. gada rudenī latviešu fašistu galva Kārlis Ulmanis speciāli aizbrauca uz Vāciju, kur saņēma no Hitlera instrukcijas apvērsuma organizēšanai.

Jau 1933. gada vasarā Ulmaņa «Zemnieku savienība» sāka aktīvi gatavoties varas sagrābšanai. Tika atrasti dažādi iemesli (dziesmu svētki, lauksaimniecības nedēļas, «Zemnieku savienības» kongresi u. c.), lai organizētu un veiktu gājienus uz Rīgu. 1933. gada decembrī kārtējā «Zemnieku savienības» kongresā, kas notika hitleriešu ceremoniju garā un kur Ulmanis tika nosaukts par «lielo likteņa lēmeju», jau pavisam atklāti runāja par apvērsumu.

1934. gada sākumā, īsi pirms fašistiskā apvērsuma, notika buržuāziskās Latvijas politiskās pārvaldes priekšnieku maiņa. Šajā postenī tika iecelts Ulmaņa «Zemnieku savienības» ieliktenis Frīdrihsons. Strauji pastiprinājās represijas un terors pret progresīvajiem un demokratiskajiem latviešu tautas spēkiem un vispirms jau pret strādnieku kustību, kuras priekšgalā bija nelegālā LKP. 1934. gadā no janvāra līdz aprīlim uz buržuāziskās tiesas sprieduma un 1917. gada 2. augusta likuma pamata represijām bija pakļauti 575 cilvēki. Visā Latvijā tika izdarītas neskaitāmas kratišanas. Piemēram, tikai 1934. gada martā vien politiskās pārvaldes darbinieki izdarīja 63 kratišanas Rēzeknē un tās apkārtējos rajonos.² Fašistiskā apvērsuma priekšvakarā politiskā pārvalde Frīdrihsona vadībā savu galveno triecienu vērta pret Rīgas proletariātu, nelegālo LKP un LKJS organizācijām. 1934. gadā laikā no janvāra līdz aprīlim Rīgā bija izdarītas 247 kratišanas un par revolucionāru darbību notiesāti 326 cilvēki.³ Masu apcietināšanas, sevišķi 1934. gada aprīlī, Pirmā Maija priekšvakarā, uz laiku pārtrauca sakarus starp Rīgas rajona partijas un komjaunatnes organizācijām un ievērojami apgrūtināja Rīgas strādnieku Pirmā Maija demonstrācijas organizēšanu. Apgrūtināta bija arī Pirmā

¹ И. Г. Ринг. Латвия. Соцэкиз, 1936, 173. лрр.

² Aprēķins pēc LPSR CVA datiem — 3235. f., 1934. g., 1. apr., 186. l.

³ Turpat.

Maija skrejlapu un uzsaukumu izplatīšana pilsētas darbaļaužu vidū. Sakarā ar arestiem uz laiku bija pārtraukti Rīgas organizācijas sakari ar LKP CK tipografiju «Spartaks», kā rezultātā aizkavējās nelegālās komunistiskās literatūras saņemšana. Sakaru pārtraukšana apgrūtināja arī literatūras apmaiņu starp atsevišķām rajonu organizācijām, kas savukārt ietekmēja skrejošo mītiņu un demonstrāciju organizēšanu. Tomēr, neraugoties uz politiskās pārvaldes represijām un teroru, Rīgas strādnieku šķira ar LKP priekšgalā atzīmēja 1934. gadā Pirmo Maiju ar neskaitāmiem skrejošiem mītiņiem, plašām demonstrācijām, izplatot Pirmā Maija uzsaukumus un izkarot sarkanos karogus. Pēc LKP Rīgas komitejas atskaites datiem par 1934. gada Pirmā Maija kampaņu, Pirmā Maija literatūra bija izdota 316 000 eksemplāru, neieskaitot nelegālos periodiskos izdevumus. Rīgas komunistiskās organizācijas Austrumu rajona locekļi izplatīja 5 tūkstoši eksemplāru partijas Rīgas komitejas Pirmā Maija uzsaukumu (latviešu un krievu valodā), 12 tūkstošu skrejlapu (latviešu, krievu un ebreju valodā), 150 eksemplāru uzsaukumu tekstilstrādniekiem un 150 eksemplāru uzsaukumu drēbniekiem (latviešu un krievu valodā), bija izkārti 11 sarkani karogi, sasauktas 5 masu sapulces un noorganizēti 13 skrejošie mītiņi, kuros piedalījās ap 270 cilvēku. Ziemeļu rajona organizācijas locekļi izkāra 5 karogus, izplatīja 800 eksemplāru skrejlapu un 5 zīmētus Pirmā Maija plakātus. Rietumu rajona komunisti un komjaunieši izplatīja 4300 eksemplāru Rīgas komitejas uzsaukumu, 1000 eksemplāru partijas rajona komitejas uzsaukumu, 1400 Pirmā Maija skrejlapu, izkāra 12 karogu un sasauca 4 masu sapulces. Karpatu rajona organizācijas locekļi izplatīja 1600 Pirmā Maija plakātu, 6000 proklamāciju un uzsaukumu, 600 uzsaukumu Feldhūna fabrikas strādniekiem, 300 uzsaukumu bezdarbniekiem, izkāra 12 sarkano karogu un noorganizēja vairākus skrejošus mītiņus, to skaitā arī fabrikā Juglas manufaktūra, kur piedalījās 75 strādnieki.¹ Rīgas LKP organizācijas vadībā Rīgas ielās notika Pirmā Maija demonstrācija, kurā piedalījās sociāldemokrātiskie un bezpartejiskie strādnieki. Gājiena laikā demonstrācijas dalībnieki korī sauca: «Lai dzīvo Padomju Latvija!», «Nost ar fašismu!», «Brīvību strādnieku-zemnieku frakcijai!», «Nost ar politpārvaldes asiņainiem suņiem!» un citus antifašistiskus lozungus. Demonstrāciju izklīdināja policija, daudzus demonstrantus apcietināja. Kā ziņoja laikraksts «Jaunākās Ziņas», Marijas (tag. Suvorova) un Bruņinieku (tag. Sarkanarmijas) ielas stūrī notika sadursme starp policiju un demonstrantiem sakarā ar demonstrācijas dalībnieku Leidāna un Sursa

¹ LPSR CVA 3235. f., 1934. g., 1. apr., 869. l., 5.—10. lp.

apcietināšanu, kurus pārējie demonstranti gribēja atbrīvot.¹ 1934. gada 1. maijā skrejošie mītiņi un demonstrācijas notika arī citās Latvijas pilsētās. Tas viss liecināja par darbaļaužu masu pieaugošo revolucionāro cīņu LKP vadībā pret reakcijas uzbrukumam. LKP aicināja tautas masas uz vispārēju politisku antifašistisku streiku.

Cinoties par vienotas antifašistiskās frontes nodibināšanu, LKP norādīja, ka fašisma uzbrukumam var atsist vienīgi ar Latvijas strādnieku šķiras vienotiem spēkiem. Komunisti gan fabrikās un rūpnīcās, gan skrejošos mītiņos un nelegālās sapulcēs, gan pagrīdes presē izskaidroja masām notikumu gaitu, atmaskoja sociāldemokratu nodevīgo darbību, aicināja sociāldemokratiskos un bezpartejiskos strādniekus uz kopīgu cīņu pret fašismu.

1934. gada aprīlī LKP Rīgas komiteja izdeva skrejlapu «Strādnieki, strādnieces, darba jaunatne!» 10 000 eksemplāru tirāžā. Šai skrejlappā bija teikts: «Fašistiskais terors Latvijā pieaug. Ievests jauns krimināllikums un likvidēta saeimas strādnieku-zemnieku frakcija. Ekonomiskā krīze noveda Latvijas saimniecību līdz sabrukumam. Strādnieku darba alga kritusi par 30—50%. Bezdarbnieku skaits pieaug... Kur izeja? Izeja ir apvienotā anti-fašistiskā strādnieku cīņā zem LKP vadības. Izeja nav konstitūcijas izmaiņā, nedz demokrātijas plaisu aizbāšanā, bet gan vienotā cīņā pret buržuāzijas diktatūru, par proletariāta diktatūru!»²

Maija sākumā, kad Rīgā sākās vispārējs kokstrādnieku streiks, LKP atkal griezās pie Latvijas Sociāldemokratiskās strādnieku partijas ar priekšlikumu nekavējoties nodibināt vienotu fronti cīņai pret fašistiskā apvērsuma draudiem un aicināja ierindas biedrus neatbalstīt savu vadoņu nodevīgo politiku. 1934. gada 5. maijā sanāca kārtējais Latvijas Sociāldemokratiskās strādnieku partijas kongress. Partijas līderi kongresā divkosīgi paziņoja, ka ir gatavi cīnīties pret fašismu, bet kategoriski atteicās pieņemt LKP priekšlikumu organizēt vispārēju streiku. CK vārdā kongresā tika paziņots: «Nekur nav rakstīts, ka Latvijā fašismam jānāk pie varas.»³ Bet vienlaikus fašistiskā budžu partija — «Zemnieku savienība» — neatlaidīgi gatavojās sagrābt varu.

Dažas dienas pirms fašistiskā apvērsuma LKP CK izlaida uzsaukumu «Latvijas strādnieki, darbaļaudis, zemnieki!» 5000 eksemplāru lielā tirāžā. Tajā bija teikts: «Strādnieki, zemnieki, kamreivji, skolotāji, Latgales darbaļaudis, inteliģence! Nepieļausim valsts iekārtas izmaiņas izvešanu caur saeimu, gatavojieties uz vispārēju streiku un bruņotu cīņu pret fašistisko apvērsumu, ja

¹ «Jaunākās Ziņas». 1934. g. 2. maijā.

² LPSR CVA, 3235. f., 1936. g., 1. apr., 871. l., 295. lp.

³ И. Г. Ринг. Минѳтсис дсрбс. 178. лрр.

tas notiktu līdz vai pēc balsošanas!»¹ Tāpat uzsaukumā bija norādīts, ka sociāldemokrātu vadoņi tikai plāpā par vispārēju streiku, bet īstenībā «notur masas no cīņas pret valsts iekārtas izmaiņu, atkārtojot vācu sociāldemokrātu atkāpšanās politiku».²

Sociāldemokrātu līderi bija labi informēti par fašistiskā apvērsuma sagatavošanu, jo no savām organizācijām bija saņēmuši atkārtotus brīdinājumus. Par gatavoto apvērsumu atklāti runāja arī «Zemnieku savienības» aprindās, Bļodnieka partijā, aizsargu vidū, armijā, policijā. Fašistiskā apvērsuma sagatavošana nebija noslēpums arī kapitālistisko ārvalstu diplomātiem. Jau 1934. gada 7. maijā Rumānijas sūtnis Latvijā nosūtīja savai valdībai šifrētu telegramu, ka Latvijā tuvākajā laikā sagaidāmas politiskas pārmaiņas.³ Tā kā aizsargu pulkiem jau bija dota pavēle ierasties Rīgā, tie steidzās izreķināties ar revolucionāri noskaņotiem strādniekiem un zemniekiem uz vietas. Tā, piemēram, aizsargi 14. un 15. maijā masveida arestus un kratišanas uzsāka Jēkabpils un Ilūkstes apriņķī. Vienlaikus sociāldemokrātu vadoņi, labi informēti par šiem faktiem, turpināja apgalvot, ka apvērsums nenotiks. Turklāt sociāldemokrātu līderis F. Menders vēl dažas stundas pirms apvērsuma rakstīja: «Patiešām šiem kungiem varētu pateikt, lai viņi ātrāk izdarītu savu lēcieni tumsā, ja viņiem šī tumsa ir tik dārga.»⁴ Tāda sociāldemokrātu vadoņu nodevīgā taktika deva iespēju fašistiskajai kliķei jau laikus sakoncentrēt savus spēkus, lai izdarītu apvērsumu. «Zemnieku savienībai» sagrābjot varu, fašisti un policija itin viegli sagrāba partijas dokumentāciju, kartotekas un sociāldemokratiskās preses materiālus.⁵

Revolucionārās kustības straujais pieaugums spieda buržuāziju pasteigties nodibināt fašistisko diktatūru, jo tā nākošajās saeimas vēlēšanās baidījās no vēl lielākas neveiksmes nekā 1931. gadā. Turklāt 1934. gada 15. maijā saeimā cieta neveiksmi Ulmaņa mēģinājums pieņemt likuma projektu par valsts iekārtas izmaiņu. Naktī no 15. uz 16. maiju fašisti ar armijas reakcionāro spēku un aizsargu palīdzību izdarīja valsts apvērsumu un nodibināja Latvijā Ulmaņa fašistiskās kliķes diktatūru. Tiešie fašistiskā apvērsuma organizatori bija toreizējās buržuāziskās valdības ministru prezidents Ulmanis, kara ministrs ģenerālis Balodis un iekšlietu ministrs Gulbis. Aktīvi tanī piedalījās arī bijušais meņševiks un buržuāziskās «progresistu» partijas līderis Skujenieks. Jaunajā fašistiskajā ministru kabinetā Skujenieks ieņēma ministru prezidenta biedra amatu.

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1936. g., 1. apr., 871. l., 286. lp.

² Turpat.

³ Turpat, 745. l., 1. lp.

⁴ «Sociāldemokrāts». 1934. g. 15. maijā.

⁵ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 852. l., 5. lp.

Rīgas, Liepājas, Daugavpils, Jelgavas, Ventspils, Valmieras un citu Latvijas pilsētu ielās bija sapulcinātas karaspēka daļas, lai proletariātam nebūtu iespēja izjaukt fašistisko apvērsumu. Aizsargu grupas atbalstīja policija un fašistiskās armijas virsnieki.

Aktīvi fašistiskajā apvērsumā piedalījās Rīgas un Jelgavas aizsargu pulki. 16. maija rītā Rīgā ieradās arī papildspēki — aizsargi no Jēkabpils, Madonas un Valmieras pulkiem. Fašistiskais apvērsums izraisīja sašutumu strādnieku masās. Sašutums par fašistisko apvērsumu pārņēma arī buržuāziskās Latvijas atsevišķas armijas daļas. 5. Cēsu kājnieku pulkā apvērsuma laikā apcietināja 5 virsniekus un 65 kareivjus. Apcietināšanas notika arī 4. Valmieras kājnieku pulkā, kur visi kareivji bija atbrūņoti jau dienu pirms apvērsuma. Daugavpilī aresti notika 10. un 11. kājnieku pulka kareivju vidū.¹ Fašisti Rīgā, nepaļaujoties uz kareivjiem, kas atradās t. s. Krusta baznīcas kazarmēs, ielenca tos ar ložmetējiem. Kareivju nemieri notika arī Rēzeknē un Madonā.² Apvērsuma dienā komunisti organizēja Rīgā antifašistisku strādnieku demonstrāciju Dzegužkalnā, bet to izklīdināja fašistiskās aizsargu vienības un policija. Rīgas ielās notika strādnieku sadursmes ar aizsargu patruļām. Tomēr lielākai Latvijas darbaļaužu daļai, to skaitā arī strādnieku šķirai, fašistiskais apvērsums bija negaidīts. Tas izskaidrojams ar to, ka Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas vadoņi, zinot par slepeni gatavoto fašistisko apvērsumu, apzināti slēpa šīs briesmas no strādniekiem. Zināma nozīme fašistiskā apvērsuma sekmīgajā norisē bija arī LKP taktikas kļūdām, kuras tā pieļāva apvērsuma priekšvakarā. LKP taktika bija pareiza tai ziņā, ka tā mobilizēja visas tautas masas cīņai pret fašisma uzbrukumu. Tā koncentrēja masu uzmanību, atmaskojot buržuāzisko partiju fašizācijas procesu un fašistiskās kustības pieaugumu valstī. Tāpat tā pareizi izskaidroja masām buržuāzijas cenšanos legāli, «likumīgā ceļā» izdarīt fašistisko apvērsumu caur saeimu, lai tādā veidā grozītu valsts konstitūciju. Bet, no otras puses, tā neveltīja pietiekamu uzmanību buržuāzijas otrajai metodei — varmācīgā ceļā izdarīt apvērsumu un nodibināt fašistisko diktatūru. LKP pietiekami nenovērtēja jau dziļi iesakņojušos buržuāziskās demokrātijas sarīšanas procesu Latvijā un «Zemnieku savienības» vadoņu gatavotā varmācīgā fašistiskā apvērsuma pieaugošos draudus. Apstākļos, kad revolucionārās kustības pieaugums atklāja darbaļaužu naidīgo nostāju pret fašismu, bet «Zemnieku savienībai» vairs nebija pārsvara saeimā, saasinoties starptautiskajam stāvoklim un pastiprinoties imperiālistisko valstu, vispirms hitleriskās Vācijas spiedienu, varmācīgā apvērsuma draudi kļuva sevišķi

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1936. g., 1. apr., 871. l., 290. lp.

² «Cīņa». 1934. g., 6. nr.

bīstami. Nav nekāda nejaušība, ka viens no Latvijas buržuāzijas reakcionārajiem līderiem Bergs avīzē «Latvis» atklāti draudēja, ka saeimas noraidījums pieņemt «Zemnieku savienības» priekšlikumu grozīt konstitūciju paātrinot apvērsumu.¹ Tieši 1934. gada martā—maijā Latvijas buržuāzija, kombinējot fašistiskās diktatūras dibināšanas abas metodes, arvien vairāk nostājās varmācīgā apvērsuma pusē, un pēc debatēm saeimā 1934. gada 15. maijā varmācīgā fašistu apvērsuma sagatavošana izvērtās par tiešu kārtējo dienas uzdevumu. Novērtējot stāvokli Latvijā, kāds bija izveidojies fašistiskā apvērsuma priekšvakarā, Komunistiskās internacionāles Izpildu komiteja kritizēja LKP par pieļautajām kļūdām. Savā vēstulē Latvijas Komunistiskajai partijai KIIK pasvītroja: «Neapstrīdams mums liekas tas fakts, ka Latvijas kompartija, pareizi norādot uz fašistisko briesmu pieaugumu, tanī pašā laikā neapsvēra tiešā fašistiskā apvērsuma tuvumu, tāpat arī neapsvēra šā apvērsuma iespējamo raksturu un nozīmi. Sakarā ar to partija arī nespēja konkrētus soļus, lai mobilizētu masas pret to, neizstrādāja attiecīgas cīņas metodes un formas, un tāpēc 15. maija apvērsums visai strādnieku šķīrai bija negaidīts.»² Par šīm partijas kļūdām attiecībā uz šķīru spēku izvietojuma novērtējumu valstī runāja arī Komunistiskās internacionāles VII kongresā (1935. g.) LKP priekšstāvis Mārtiņš, norādot, ka Latvijas Komunistiskā partija bija pārsteigta un nespēja sacelt masas cīņai pret fašistisko apvērsumu.³

1934. gada 17. maijā LKP izlaida uzsaukumu, kurā norādīja: «Biedri! Rīgas darbaļaudis! Naktī uz 16. maiju valdība padzina saeimu, nodibināja savu diktatūru, ievēda fašismu. Tas nozīmē strādnieku pilnīgu apspiešanu, pieaugošas kara briesmas, jaunus asins plūdus. Tam jāstāda pretim visas strādnieku šķīras pretestība. Gatavojieties uz nesaudzīgu un asu cīņu vienotā revolucionārā frontē. Ar pirmo uzsaukumu iziesim uz vispārējo ģenerālo streiku!»⁴ 1934. gada 24. maijā LKJS CK vārdā 4000 eksemplāru lielā tirāžā tika izlaists jauns uzsaukums darbaļaužu masām: «Uz cīņu pret fašistisko apvērsumu, uz masu politisko streiku!»⁵ Tomēr, fašistiskajam apvērsumam notiekot tik pēkšņi, LKP tūlīt pēc apvērsuma nepaguva sacelt tautas masas cīņai pret Ulmaņa kliķes centieniem sagrābt valsts varu.

Pēc fašistiskā apvērsuma Latvijā krasi pastiprinājās terors pret revolucionāri noskaņoto strādnieku šķīru un tās avangardu — LKP. Simtiem cilvēku tika iemesti cietumā. Sākās masu aresti

¹ «Latvis». 1934. g. 6. maijā.

² «Cīņas biedrs». 1935. g., 1. nr., 9. lpp.

³ Krājums «Коммунистические партии Прибалтики в борьбе за единый фронт против фашизма и войны». Партиздат, 1935, 36. lpp.

⁴ LPSR CVA, 3235. f., 1936. g., 1. apr., 871. l., 287. lp.

⁵ Turpat, 291. lp.

visā valstī. Tikai 1934. gada 23. maijā vien bija apcietināti 130 cilvēki.¹ Represijas skāra arī atsevišķus saeimas deputātus — dažādo buržuāzisko partiju priekšstāvjus, to skaitā arī Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas vadību. 1934. gada maijā Liepājas koncentrācijas nometnē bija ieslodzīti 150 no Rīgā apcietinātajiem cilvēkiem, bet jūnijā — jau 205 cilvēki.² 1934. gadā no maija līdz decembrim Latvijas politikās pārvaldes ierēdņi izdarīja 1235 kratišanas, no tām Rīgā vien 743.³ Cīņā ar revolucionāro kustību pēc fašistiskā apvērsuma uz Kerenska Pagaidu valdības 1917. gada 2. augusta likuma pamata, kas buržuāziskajā Latvijā bija plaši izplatīts, bija apcietināti vairāk nekā 600 cilvēki.⁴

Pēc apvērsuma Ulmaņa fašistiskā valdība izsludināja Latvijā kara stāvokli uz 6 mēnešiem, bet faktiski tas turpinājās 4 gadus. Ar bruņotu spēku un provokācijām bija apspiesti Rīgas un citu pilsētu strādnieku streiki. Policija un fašistiskās vienības masveidā apcietināja streiku komitejas locekļus. 17. maijā tika apspiesti vispārējais Rīgas kokstrādnieku streiks.

Par represiju pieaugumu Latvijā pēc fašisma nākšanas pie varas liecina sekojoša tabula.⁵

1. tabula

Mēnesis	Represēto personu skaits, kuru lietās nodotas tiesai u. c. iestādēs	Pēc 1917. g. 2. augusta likuma represēto personu skaits	Izdarīto kratišanu skaits Latvijā	Represēto personu skaits, kas ieslodzītas Liepājas koncentrācijas nometnē
Janvāris	84 (52)*	51 (30)	174 (35)	—
Februāris	85 (57)	44 (28)	102 (47)	—
Marts	88 (53)	36 (21)	228 (90)	—
Aprīlis	153 (65)	34 (20)	160 (75)	—
Maijs	797 (220)	34 (21)	291 (265)	290 (150)
Jūnijs	583 (188)	76 (37)	140 (65)	219 (205)
Jūlijs	508 (172)	79 (39)	170 (85)	10 (5)
Augusts	421 (169)	89 (47)	132 (80)	—
Septembris	355 (167)	83 (45)	118 (68)	—
Oktobris	286 (152)	84 (45)	122 (33)	—
Novembris	295 (156)	82 (45)	178 (105)	—
Decembris	238 (163)	81 (44)	84 (42)	2 (1)
Pavisam gada laikā	3893 (1614)	773 (422)	1899 (990)	
Pavisam maijā — decembrī	3483 (1387)	608 (323)	1235 (743)	521 (361)

* Piezīme. Iekavās sniegtie skaitļi rāda attiecīgos datus par Rīgas pilsētu.

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1934. g., 1. apr., 605. l., 18. lp.

² Turpat, 62. lp.

³ Aprēķināts pēc LPSR CVA datiem — 3235. f., 1934. g., 1. apr., 186. l.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat, 186., 595. un 605. l.

Fašistiskā valdība slēdza visas politiskās partijas, likvidēja to preses organus, atlaida buržuāzisko saeimu. Tika likvidētas pēdējās buržuāziski demokrātiskās brīvības paliekas. Visas strādnieku organizācijas un arodbiedrības, sporta un kultūras biedrības, slimokases utt. tika sagrautas un to vietā nodibinātas fašistiskas organizācijas. Fašistiskā kliķe iztīrīja armiju no sev nevēlamiem elementiem un reorganizēja visu administratīvās pārvaldes, kā arī skolu sistēmu.

Latvijā nodibinājās atklāta teroristiska diktatūra ar visreakcionārākiem un visšovinistiskākiem elementiem priekšgalā. Fašisma uzvaru stipri atvieglināja Latvijas strādnieku šķiras vājums un arī sociāldemokrātu vadoņu nodevība. Latvijas fašistu nākšana pie varas liecināja arī par buržuāzijas vājumu, kura vairs nebija spējīga valdīt ar buržuāziskā parlamentārisma vecajām metodēm, bet bija spiesta ķerties pie galēji teroriskām pārvaldīšanas metodēm. Rietumeiropas un ASV imperiālisti neslēpa savu gandarījumu par to, ka Latvijā izdevies nodibināt «cietu režīmu». Balstoties uz Ulmaņa fašistisko kliķi, tie centās vēl vairāk apspiest latviešu tautu un pārvērst to par lielgabalu barību gatavotajām pretpadomju avantūrām un karam pret Padomju Savienību.

2. FAŠISTISKĀS DIKTATŪRAS IEKŠPOLITIKA UN FAŠISTISKĀS LATVIJAS EKONOMIKA LAIKĀ NO 1934. LĪDZ 1939. GADAM

Fašisms, nākot pie varas, par savu pamatmērķi pasludināja «visas saimnieciskās dzīves atveseļošanu», valstij iejaucoties visās tautas saimniecības nozarēs. Kā apgalvoja Ulmaņa fašistiskā valdība, valsts iejaukšanās bija nepieciešama, «lai apmierinātu visu šķiru intereses». Īstenībā šī «atveseļošana» nenozīmēja nekā cita kā monopolistiskā kapitāla nozīmes pieaugšanu valsts tautas saimniecībā un teroristiskās cīņas pastiprināšanu pret tautas masu revolucionāro kustību.

Viens no pirmajiem fašistiskās valdības pasākumiem iekšpolitikā bija «administratīvās varas pastiprināšana visā frontē». Šim nolūkam pilsētas domi iztīrīja no fašismam nevēlamiem domes locekļiem, likvidēja apriņķu pārvaldes un iecēla jaunus fašistiskus emisārus — apriņķu priekšniekus un pagastu vecākos. Skolās tika reorganizēta visa mācību sistēma, noteiktas jaunas programmas, bet no darba atlaisti progresīvie skolotāji. Fašisti no sev nevēlamiem elementiem iztīrīja arī valsts un komunālās iestādes un Latvijas armiju. Ķaut arī pēc apvērsuma «Zemnieku savienība» līdz ar citām partijām tika slēgta, īstenībā tās slēgšanai bija tikai formāla nozīme. Galvenos amatus kā valsts centrālajā, tā arī vietējās varas aparātos ieņēma bijušie «Zem-

nieku savienības» locekļi vai arī personas, kas bija cieši saistītas ar Ulmaņa fašistisko kliķi.

Fašisms savu terora politiku pret revolucionāro kustību valstī apvienoja ar galēji nacionālistiskās demagoģijas politiku masās. Fašistiskā kliķe centās paplašināt savu sociālo bazi. Šim nolūkam tā savās interesēs izmantoja sīkburžuāzisko masu lielo neapmierinātību, kas sevišķi pieauga krīzes gados. Fašisms ar demagoģiskiem solījumiem «atbrīvot Latviju no partiju verdzības» un «atgriezt latviešu tautai vienotību jaunam saimnieciskam uzplaukumam» centās iesaistīt savā politikā zemniecības masas, pilsētas sīkburžuāziju un mazāk apzinīgo proletariāta daļu. Šādam nolūkam, sevišķi pirmajos fašistiskās diktatūras valdīšanas gados, rikoja gan «Darba svētkus», gan «Pļaujas svētkus», gan citas sanāksmes un salidojumus, kuros Ulmanis un viņa ministri deva plašus demagoģiskus solījumus uzlabot darbaļaužu masu stāvokli. Savās runās fašistiskās kliķes barveži ne vienu vien reizi uzsvēra, ka «darbs valstī ir vislielākā bagātība», bet tālāk par deklarācijām nekas netika darīts. Ar lozungu «dzimtenes atdzimšanas labā» Ulmaņa kliķe centās maskēt darbaļaužu masu ekspluatāciju. Iekšpolitikā fašisms izmantoja morāles uzpirkšanas un masu apmānīšanas metodes. Šim nolūkam pats Ulmanis uzdevās par demokratu un zemnieku aizstāvi un devās neskaitāmos braucienos pa valsti. Koķetējot ar strādnieku šķiru, fašistiskā valdība pasludināja, ka tā stāv pāri šķiru interesēm, un ieveda sīko pabalstu sistēmu, kā arī uzņēmumu vecāko strādnieku apbalvošanu, noteica augstākas algu likmes valsts iestādēs, salīdzinot ar privātajām, uzpirka strādnieku aristokratiju, izgādājot tiem «siltas vietiņas» arodbiedrības aparātā utt. Visa šī pabalstu sistēma tika saistīta ar plaša vērīena demagoģiju, un tas nebija nekas cits kā fašistiskās valdības iekšpolitikas maskēšana, kas pamatojās uz pilsētas un lauku plašo masu aplaupīšanu par labu lielburžuāzijai un vadošajai fašistiskajai kliķei. Ulmaņa kliķe cītīgi izmantoja starptautiskā fašisma un galvenokārt fašistiskās Vācijas un Itālijas pieredzi. Latvijas fašisti pēc Hitlera un Musolini parauga izrēķinājās ar visiem, kas pretojās fašistiskajam režīmam. 1936. gadā Ulmaņa valdība pēc itāļu fašistisko korporāciju parauga iesāka profesionālo kameru dibināšanu. Šīm kamerām, kā to apgalvoja Ulmaņa valdība, vajadzēja «kalpot visām šķiru interesēm». To īstais mērķis bija šķiru pretrunu samierināšana un nolīdzināšana. Bija nodibinātas šādas kameras: Rūpniecības un tirdzniecības, Lauksaimniecības, Amatniecības, Darba un Kultūras un mākslas. Darba kameras atklāšanā Ulmanis uzstājās ar runu, kurā apgalvoja, ka Latvijā vairs nebūs šķiru naida, bet valdīs tautas vienotība, savstarpēja uzticība un sadarbība. Kameru uzdevums esot rūpēties par darbaļaužu vajadzībām. Lai

efektīvāk inscenētu «strādnieku pārstāvniecību», Darba kameras priekšgalā atradās strādnieku šķiras renegāts, politiskās pārvaldes aģents Egle, bijušais vagonu rūpnīcas meistars. Par arod biedrību vadītāju bija iecelts spekulants un valsts kases apzadzējs Feldmanis. Visu arodbiedrību un Darba kameras darbu faktiski vadīja sabiedrisko lietu ministrs Bērziņš. Tā kā viņa kaislība bija runas, tad strādnieku vidū viņš bija pazīstams ar palamu «Sarauj, Bērziņ!».

Fašistiskajai valdībai un lielajai lauku un pilsētu buržuāzijai kameras noderēja par ieroci vēl koncentrētākam kapitāla uzbrukumam tautas masu dzīves limenim. Ar kameru palīdzību vēl vairāk tika pastiprināta darba zemniecības ekspluatācija un izputināšana, organizēta strādnieku algas pazemināšana un pilnīga darbaļaužu politisko un ekonomisko tiesību uzurpācija.

Kameru priekšgalā atradās fašistiskā režīma rokaspuīši. Kameru saimnieciskā darbība bija apvienota speciāli šim nolūkam nodibinātā Valsts saimnieciskajā padomē, kuras priekšgalā atradās lielās finansu, rūpniecības un tirdzniecības buržuāzijas pārstāvji. Kameru darbība veicināja strauju ražošanas koncentrāciju, budžu saimniecību attīstību un darbaļaužu ekspluatāciju.

Fašistiskie valsts saimniecības «atveseļošanas» pasākumi nodrošināja pilsētas un lauku lielburžuāzijai vēl lielāku valsts palīdzību, pie kam par savas ekonomiskās programmas centrālo punktu fašistiskā valdība uzskatīja dotācijas un izmaksas lielajām lauku saimniecībām. 1934. gadā budžiem tika izmaksāts eksporta prēmiju un citu piemaksu veidā apmēram 20 milj. latu, 1935. gadā dotācijas jau sasniedza 35 milj. latu, bet 1936. gadā — 45 milj. latu.

Eksporta prēmiju izmaksa turpinājās līdz pat fašistiskās valdības gāšanai. Budžu saimniecības bez eksporta prēmijām vēl saņēma sevišķas dotācijas lauksaimniecības mašīnu iegādei, meliorācijas darbiem, mākslīgo mēsļu iepirkšanai utt. Buržuāziskās Latvijas 20 gadu pastāvēšanas laikā lielsaimniecības tikai meliorācijas darbiem vien saņēma 21 milj. latu. Neraugoties uz to, ka 1938. un 1939. gadā sviesta eksports deva 6 milj. latu tīras peļņas, valdība turpināja eksporta prēmiju izmaksu un asīgnēja šim mērķim vairāk nekā 11 milj. latu.¹

Pilsētas lielburžuāzijas interesēs fašistiskā valdība, izmantojot valsts kapitālu, organizēja veselu rindu akciju sabiedrību. Akciju sabiedrību uzņēmumu pieaugums rūpniecībā un tajos nodarbināto strādnieku skaits parādīts sekojošā tabulā.²

¹ J. Krastiņš. Latvija fašistiskās diktatūras laikā (1934.—1940. g.). Rīgā, 1949. g., 45. lpp.

² Tabula sastādīta pēc Statistiskās gada grāmatas par 1939. gadu datiem; sk. 138. lpp.

2. t a b u l a

Gadi	Akciju sabiedrības rūpniecībā		Strādnieku vidējais skaits, kas nodarbināti vienā uzņēmumā
	uzņēmumu skaits	nodarbināto strādnieku skaits	
1935.	235	28 814	123
1936.	246	35 319	143
1937.	271	35 623	131
1938.	298	40 233	135
1939.	317	40 362	127

Sie uzņēmumi ar nelieliem izņēmumiem bija nelieli. Jaunu akciju sabiedrību dibināšanai par cēloni bieži vien bija nevis tieksme koncentrēt ražošanu, bet gan pavisam kas cits. Atšķirībā no kapitālistisko lielvalstu akciju sabiedrībām, kas rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumus akciju sabiedrībās apvienoja nolūkā piesaistīt anonīmu kapitālu, lai pārdotu akcijas, fašistiskās Latvijas plutokrātu saujiņa un valdošās kliķes pārstāvji šīs sabiedrības izmantoja valsts naudas izlaupīšanai. Neviena no 346 akciju sabiedrībām, kas reģistrētas 1938. gadā, nelaida savas akcijas apgrozībā. Šīs sabiedrības, izņemot bankas un lieluzņēmumus (Vairogs, Līgatne, Latvijas Bērzs, Vulkāns, Lignum), bija gandrīz vienas personas vai arī 5—10 dalībnieku uzņēmumi.¹ Gandrīz 48% no visām akciju sabiedrībām bija uzņēmumi, kas nodarbināja mazāk par 50 strādniekiem un kuru vidējā gada produkcija bija 96 tūkstoši latu. Uzņēmumu apvienošana akciju sabiedrībās bija izdevīga buržuāzijai, jo deva iespēju slēpt faktiskos ienākumus, turklāt uzņēmuma nerentabilitātes gadījumā «Akcionārs» neatbildēja par uzņēmuma bankrotu ar savu personīgo mantu (kustamo un nekustamo), bet visi zaudējumi tika norakstīti uz valsts rēķina. Fašisms deva buržuāzijai vēl lielāku iespēju iedzīvoties. Pēc oficiāliem datiem, Latvijas akciju sabiedrību tīrā peļņa 1938. gadā bija 8,4% akciju kapitāla, kamēr 1934. gadā — tikai 3,4%.² Īstenībā uzņēmumu īpašniekiem tīrā peļņa bija augstāka. Ievērojot direktoru un vadošo darbinieku augstās algas (apmēram 2—3 tūkstoši latu mēnesī), to ienākumi sastāda ne mazāk par 20% no akciju kapitāla. 1935. gadā Juglas ādu fabrikas akciju dividendes bija 38% no visas iegūtās peļņas, akciju sabiedrības Brāji Popovi — 33%, Maikapara akciju sabiedrībā — 12,5%.³

Par akciju sabiedrību ārkārtīgi lielo virspeļņu liecina arī dati

¹ И. Маркон. Очерки по истории промышленности Латвии. Рига 1951, 13. lpp.

² Statistiskā gada grāmata par 1939. gadu. 198. lpp.

³ LPSR CVA, 3235. f., 1935. g., 1. apr., 618./I l., 112. lp.

par nodokļu maksātāju sadalījumu kategorijās. Tā Rīgā to personu skaits, kuru ienākumi bija augstāki par 100 tūkstošiem latu gadā, laikā no 1934. līdz 1938. gadam pieauga no 3 līdz 37. Tikai viena gada laikā (no 1935. līdz 1936. g.) personu skaits, kuru ienākumi bija augstāki par 30 tūkstošiem latu, pieauga no 354 uz 593, t. i., gandrīz divkārt, bet personu skaits, kuru ienākumi bija no 50 līdz 100 tūkstošiem latu — no 15 uz 35, t. i., vairāk nekā divkārt.¹ Kaut gan šie dati ir visai nepilnīgi, jo daļa šādu miljonāru ienākumu lielāko tiesu slēpa no aplikšanas ar nodokļiem, tomēr tie liecina, ka fašistiskajā Latvijā stipri pieauguši īpašumi. Līdz ar lielburžuāzijas pārstāvjiem ātri tapa bagāti arī valdošās, fašistiskās kliķes pārstāvji, kas piedalījās dažādās akciju sabiedrībās. Caur akciju sabiedrībām ievērojamas naudas summas piesavinājās arī pats Ulmanis un viņa ministri. Slepēnā Latvijas budžeta dati par 1939. gadu rāda, ka no valsts bija saņemtas milzīgas summas pamatkapitāla un aizdevumu veidā dažādām akciju sabiedrībām, ko dibināja ar Ulmaņa līdzdalību. Tā akciju sabiedrība Turība bija saņēmusi 11,76 milj. latu, Latvijas koks — 7,98 milj. latu, Vairogs — 16,839 milj. latu, Aldaris — 7,99 milj. latu, Latvijas kredītbanka — 80 milj. latu u. d. c. Pavisam uz 1939. gada 1. janvāri summas, ko valsts tādā veidā bija ieguldījusi akciju sabiedrībās, sastādīja 203,239 milj. latu.² Akciju īpašnieki — aktīvi fašistiskā režīma piekritēji, caur akciju sabiedrībām saņēma ievērojamas naudas prēmijas. Daudz sabiedrību bija atsevišķu ministru gandrīz vai personīgs uzņēmums. Tā akciju sabiedrība Apavi faktiski bija lauksaimniecības ministra Birznieka uzņēmums. Fašistiskie vadoņi un viņu rokaspuīši nekautrēdamies izsaimniekoja valsts kasi. Starp finansu ministru Eķi un Latvijas kredītbankas direktoru Bērziņu bija noslēgts slepens līgums, pēc kura banka norakstīja Ulmaņa ielikteniem parādus kopsummā par 7,5 milj. latu. Šādu valsts apzādēju vidū bija Latvijas galvenais prokurors, tieslietu un izglītības ministri, kara ministrs u. c.

Tāpat valdošā kliķe nolauņēja 90 milj. latu tautas ietaupījumu — noguldījumus pasta krājkasēs. Plēsonīgās politikas rezultātā Latvijas valsts parāds uz 1939. gada 1. janvāri sasniedza 304,4 milj. latu, no kura ārējais parāds sastādīja 155 milj. latu.³

Valsts ekonomikas vadīšanai nodibinātās kameras nostiprināja lielburžuāzijas un banku monopolu pozīcijas. Ārējā un iekšējā tirdzniecība, rūpniecības un lauksaimniecības ražošana atradās monopolistisko apvienību, lieltirgotāju, banku un valsts

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1935. g., 1. apr., 618./I l., 112. lp.

² «Ciņa». 1939. g., 4. nr.

³ Turpat.

rokās. Monopolistiskā kapitāla interesēs fašistiskā valdība unificēja atsevišķās rūpniecības nozares un banku lietas, pārņemot daļu uzņēmumu valsts rokās. Valsts īpašumā pārgāja tādi lieli uzņēmumi kā Latvijas kokvilna (bij. Buffalo), Liepājas drāšu fabrika (bij. Bekers un Ko) u. c.

Stipri samazinājās privāto akciju banku skaits — 1938. gadā valstī darbojās vairs tikai piecas privātas akciju bankas 1928. gadā darbojušos 19 banku vietā. Šo piecu privāto banku skaitā bija Latvijas kredītbanka un Latvijas zemnieku banka. Vēl lielāka uzņēmumu koncentrācija un monopolizācija notika ārējā tirdzniecībā. Ja līdz fašisma nodibināšanai Latvijā ar importu nodarbojās līdz 10 tūkstoš rūpniecības un tirdzniecības firmu, tad fašistiskajā Latvijā viss imports bija sakoncentrēts 850 lielo firmu rokās.

Plašs vēriens fašistiskās valdības ekonomiskajai politikai bija sindikātu un valsts monopolu dibināšanā. Valsts monopoli, kā arī akcīzes — valsts netiešie nodokļi uz plašā patēriņa precēm — bija viens no galvenajiem fašistiskās valdības ienākuma avotiem. Tā valsts monopols uz spirta ražošanu 1935. gadā deva 20 milj. latu lielu ienākumu, cukura monopols — vairāk nekā 12 milj. latu, zīmognodeva — 11 milj. latu, ievedmuita — vairāk nekā 27 milj. latu.¹ 1936. gadā, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, bija aplikti ar papildakcīzi — cukurs par 2 miljoniem latu, raugs — par 600 tūkstošiem latu, sērskociņi — par 300 tūkstošiem latu, spirts — par 70 tūkstošiem latu.² Ievedmuitas bija augstas un dažreiz pat pārsniedza importētās preces vērtību. Piemēram, 1934. gadā par rīsiem, kuru vērtība bija 67 718 latu, vajadzēja samaksāt ievadmuitu 263 952 lati. Tanī pašā gadā Latvijā iveda 30 951 000 kg sāls par 667 225 latiem, ko aplika ar 252 652 latiem lielu muitu.³ Bez jau esošajiem valsts monopoliem cukura, linu un citu produktu pārdošanai bija nodibinātas jaunas monopolu apvienības — eksporta akciju sabiedrības Bekona Eksports, Sēklu Eksports u. c.

Monopolistiskās apvienības, kas savās rokās bija sagrābušas ārējo tirdzniecību, bija arī iekšējā tirgus saimnieki. Šīs apvienības ievērojami pacēla cenas iekšējā tirgū, izmantojot to, ka fašistiskā valdība tās aizstāvēja no ārzemju konkurences ar augstiem aizsargmuitas tarifiem. Piemēram, kamēr 1935. gadā pasaulē tirgū 1 kg cukura maksāja 9,5 santīmi, Latvijas iekšējā tirgū vislētākā cukura šķirne maksāja 67 santīmi.⁴

Kapitāla konkurence un lielo monopolistisko apvienību

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1935. g., 1. apr., 618./1 l., 80. lp.

² Turpat, 81. lp.

³ Turpat, 80. lp.

⁴ «Вперед». 1935. g. jūnijā, Rīgas komitejas izdevums, tirāža 500 eks.

pozīciju nostiprināšanās izputināja tūkstošiem sīko uzņēmēju, rūpnieku, tirgotāju, pasliktinot strādnieku, amatnieku u. c. materiālo stāvokli. To rāda sekojoši dati par protestētiem vekseliem fašistiskās diktatūras laikā.¹

3. t a b u l a

Gadi	Protestēto vekseļu skaits		Summa (1000 latu)	
	visā Latvijā	to skaitā Rīgā	visā Latvijā	to skaitā Rīgā
1934.	74 301	42 107	14 795	9 257
1935.	74 727	44 334	13 011	8 042
1936.	94 987	59 921	12 970	8 592
1937.	71 457	42 497	10 933	6 649
1938.	54 593	33 115	10 798	7 000
1939.	103 731	64 898	18 258	12 283

Laikā no 1934. līdz 1939. gadam par maksātnespējīgiem bija izsludināti 420 uzņēmumi, kuru parādu kopsumma bija 11 867 tūkstoši latu.² Fašistiskā valdība, lai slēptu lielās monopolistiskās buržuāzijas uzbrukumu un tās iedzīvošanās kāri, pasludināja cīņu neplānveidībai un sadrumstalotībai ražošanā, izvirzot lozungu nodibināt «vienotu tautas saimniecības plānu», pēc organizētas un plānveidīgi vadītas saimniekošanas principa.

Latvijas valsts budžets 1935./36. gadam, kā ziņoja valdība, bija sastādīts ar tādu aprēķinu, lai «paceltu valsti pirktspēju, paceltu tautas ienākumu, strādātu ar tālredzīgu ekonomiju» pēc vienota saimniecības plāna. Tomēr šī budžeta ienākumu un izdevumu daļa liecina par tā kapitālistisko būtību. Šis budžets bija sastādīts galvenokārt lielās monopolistiskās buržuāzijas un valdošās kliķes interesēs.

1935./36. gada budžetā bija paredzēti 151 milj. latu ienākumu, t. i., par 12 milj. latu vairāk nekā iepriekšējā gada budžetā.³ Budžeta izdevumu daļā bija iesaistītas summas valsts aparāta uzturēšanai — 54,6 milj. latu, pabalstiem un piemaksām — 35 milj. latu, armijai un militārai sagatavošanai — 31,5 milj. latu, ceļu uzturēšanai un celtniecībai — 5,7 milj. latu, meliorācijai — 1,9 milj. latu un tikai 22,2 milj. latu citām vajadzībām.

Salīdzinot ar 1934./35. gada budžetu, ievērojami pieauga izdevumi valsts aparāta, kā arī armijas uzturēšanai un piemaksām budžiem. Budžeta izdevumu pieaugums tika segts uz darbaļaužu

¹ Tabula sastādīta pēc Statistiskās gada grāmatas par 1939. gadu datiem: sk. 167. lpp.

² Turpat, 168. lpp.

³ Latvija skaitļos 1938. Red. A. Maldups. Valsts statistiskās pārvaldes izdevums, Rīgā, 1938. g., 398. lpp.

masu rēķina, palielinot nodokļu aplikumu. Kā rāda 4. tabula, budžeta ienākumu daļā galveno vietu ieņēma dažādi nodokļi un nodevas.¹

4. t a b u l a

Nodokļu un nodevu veids	1934./35. g. budžets	1935./36. g. budžets	Bilance
Nodokļi un akcizes	50,2 milj. latu	52,5 milj. latu	+2,3
Muitas nodevas	27,0 " "	29,0 " "	+2,0
Monopoli	26,1 " "	35,3 " "	+9,2
Valsts uzņēmumi	25,2 " "	23,2 " "	-2,0

Fašistiskās Latvijas 1935./36. gada budžetā izdevumi tikai viena gada laikā pieauga par 13,5 milj. latu, bet ienākumi no valsts uzņēmumiem samazinājās par 2 milj. latu. Pēc šādiem principiem bija sastādīti budžeti turpmākajiem gadiem. Visā fašistiskās diktatūras laikā budžeta pamatlīnija bija cietu cenu saglabāšana lauksaimniecības produktiem un piemaksu palielināšana budžiem, tiešo un netiešo nodokļu, kā arī monopolu ienākumu pieaugums, izdevumu palielināšana armijas un valsts aparāta uzturēšanai.

Ja 1936. gadā Kara ministrijas kārtējam vajadzībām bija asignēti 29,5 milj. latu, tad 1937. g. — jau 32,3 milj. latu, bet 1938. g. — 36,5 milj. latu.² Ar katru gadu pieauga izdevumi armijas uzturēšanai un sagatavošanai karam. Visai svarīga nozīme te bija aizsargu militarizācijai. Aizsargu pulkos bija apmēram 50 tūkstoši cilvēku. Ja 1934./35. budžeta gadā³ aizsargu vajadzībām bija izdoti 360 489 lati, tad jau nākošajā gadā šim nolūkam izdeva 561 826 latus.⁴ Aizsargiem bija savas aviācijas daļas, artilērija un kavalērijas eskadroni. Fašistiskās diktatūras gados aizsargi, kas bija fašistiskā režīma balsts, aktīvi piedalījās revolucionārās kustības apspiešanā un kara gadījumā varēja aktīvi piedalīties kara darbībā.

Fašisma izsludinātās «organizētās un plānveidīgi vadītās saimniecības» gala rezultātā pastiprinājās monopolistiskā kapitāla kundzība valsts ekonomikā un gatavošanās karam, vienlaikus pieaugot darbaļaužu masu nodokļu nastai. Gada laikā nodokļi pieauga par 23 949 tūkstošiem latu un 1937./38. gada budžetā sastādīja 114 414 tūkstoš latu jeb 60,6% no visa ienākuma.⁵ Pie-

¹ И. Г. Ринг. Минетайс дарбс. 185. lpp.

² Latvija skaitļos 1938. 401. lpp.

³ Budžeta gadu skaitīja no tekošā gada 1. aprīļa līdz nākošā gada 31. martam.

⁴ LPSR CVA, 3235. f., 1935. g., 1. apr., 618./I l., 80. lp.

⁵ Latvija skaitļos 1938. 399. lpp.

auga arī nodokļu summas pilsētas pašvaldību budžetos. Ja 1936. gadā to summa sastādīja 21 580 tūkstoš latu, tad 1937. gadā jau 25 358 tūkstošus latu.¹

Ik gadus palielinot nodokļus, kuru lielākā daļa bija jāsedz darbaļaudim, fašistiskā valdība pārmērīgi palielināja izdevumus militāro ierēdņu, policijas un armijas uzturēšanai. Administrācijas izdevumi laikā no 1933. līdz 1936. gadam palielinājās par 50%, bet slepenā fonda izdevumi, ko izlietoja galvenokārt cīņai pret revolucionāro kustību, pieauga no 1461 līdz 2400 tūkstošiem latu.²

Fašisma laikā tika iztirgotas arī valsts dabas bagātības, galvenokārt meži. Ja 1933. gadā valdība par kokmateriāliem saņēma 4923 tūkstošus latu, tad 1939. gadā šī summa jau sasniedza 16 267 tūkstošus latu.³

Fašistiskās kliķes valdīšanas gados buržuāziskās Latvijas politiskā un ekonomiskā atkarība no lielajām imperiālistiskajām valstīm arvien pieauga. Līdz pat 1936. gadam ārvalstu kapitāli, kas tika ieguldīti Latvijas tautas saimniecībā, nemitīgi pieauga.

Ārzemju kapitāla ieguldījuma summas fašisma diktatūras pēdējos gados nedaudz samazinājās sakarā ar starptautiskā stāvokļa saasināšanos pirms otrā pasaules kara un izraisīja kapitāla «bēgšanu» no Eiropas uz ASV. Bet šī ārzemju kapitāla apjoma samazināšanās bija tik niecīga un nekādā gadījumā nenozīmēja, kā to apgalvoja fašistiskie barveži; Latvijas atbrīvošanos no ārzemju kapitāla ietekmes. Tāpat kā agrāk noteicēja loma Latvijas rūpniecībā, ārējā tirdzniecībā, apdrošināšanas lietās, kuģniecībā piederēja ārzemju kapitālam. Ārzemju kapitāla ieguldījumi (tūkstošos latu) Latvijas akciju sabiedrībās uz 1937. gada 1. janvāri bija šādi:⁴

5. t a b u l a

Valsts	Pamata kapitāls	Kreditī	Kopsumma
Anglija	15 712	18 524	34 236
Vācija	13 895	15 892	29 787
Zviedrija	12 140	4 947	17 087
Holande	4 721	12 017	16 738
Igaunija	4 730	976	5 706
ASV	969	3 224	4 193
Francija	1 731	1 773	3 504
Pārējās valstis (vairāk par 10) . . .	9 835	12 622	22 457
Kopsumma	63 733	70 245	133 978

¹ Latvija skaitļos 1938. 390. lpp.

² «Cīņa». 1939. g., 4. nr.

³ Turpat.

⁴ Tabula sastādīta pēc darba Latvija skaitļos 1938. datiem, 447. lpp.

1937. gadā vislielākie ārzemju kapitāla ieguldījumi bija ķīmiskajā (71,2%), kokapstrādāšanas (58,2%), papīra-celulozes (57,4%), tekstila (48,6%) un ādu rūpniecībā (43,9%), kā arī tirdzniecībā (37,9%). Tāpat ārzemju kapitālam piederēja 81,5% no Latvijas akciju sabiedrību pamatkapitāla nekustamā īpašuma.¹ Ārzemju kredīti, kas 1939. gadā sastādīja vairāk par 70 milj. latu, tika piešķirti galvenokārt tirdzniecības akciju sabiedrībām (16,1 milj. latu) un arī rūpniecības akciju sabiedrībām tekstila un ķīmiskajā rūpniecībā u. c. ražošanas nozarēs.² Buržuāziskās Latvijas banku unifikācijas iemesls nebūt nebija spēcīga nacionāla finansu kapitāla nodibināšana. 1938. gada 1. oktobrī pēc oficiāliem datiem ārzemju banku īpatnējais svars visu Latvijas akciju banku kopsavilkuma bilancē sastādīja 60%.

Ievērojama bija arī ārzemju kredītu summa, kas pārsniedza daudzās ražošanas nozarēs ārzemju akciju kapitāla summas. Tā kokapstrādāšanas rūpniecībā ārzemju akciju kapitāls 1938. gadā sastādīja 4,6 milj. latu, bet ārzemju kredīti — 8,8 milj. latu, pārtikas, garšvielu rūpniecībā attiecīgi 2,1 milj. un 4,7 milj. latu.

Latvijas buržuāzija un valdošā kliķe bija cieši saistīta ar ārzemju kapitālu vietējās monopolistiskajās apvienībās, bet ārzemju kapitāla ieguldījumi savukārt bija imperiālistisko valstu finansu un politiskās ietekmes elastīgs instruments. Pēc fašistiskā apvērsuma Latvijā stipri pieauga vācu kapitāla ietekme. Jau 1935. gadā vācu kapitāls sastādīja ceturto daļu no visiem ārzemju kapitālu un sesto daļu no visa akciju kapitāla ieguldījumiem Latvijā. sevišķi liels vācu kapitāla ieguldījums bija Latvijas metalrūpniecībā. Tā 1935. gadā šajā nozarē no 8750 tūkstošiem latu akciju kapitāla vācu kapitālam piederēja 5425 tūkstoši latu jeb vairāk par 65%.³ Tāpat ievērojama bija Vācijas līdzdalība ārējās tirdzniecības un Latvijas tautas saimniecības kārtējā finansēšanā. 1935. gadā Latvijas aizņēmumos vācu kapitāls sastādīja 22,5%, eksportā — 33,5%, importā — 36,8%, bet sviesta eksportā — 30,3%.⁴ Vācijas ietekme Latvijas tautas saimniecībā nepārtraukti pieauga, par ko liecina sekojoši dati par ārzemju kapitāla sadalījumu Latvijā.

¹ Latvija skaitļos 1938. 446. lpp.

² Turpat, 448. lpp.

³ И. Г. Ринг. Минетайс дарбс. 195. лпп.

⁴ Latvija skaitļos 1936. Red. A. Maldups. Valsts statistiskās pārvaldes izdevums, Rīgā, 1937. g., 277., 278., 281. lpp.

6. t a b u l a ¹

Valsts	1929. g.		1935. g.	
	milj. latu	‰	milj. latu	‰
Vācija	18,1	19,2	21,7	25,0
Anglija	13,3	14,1	16,1	18,6
ASV	8,3	8,8	4,7	5,4
Beļģija	7,5	8,0	1,2	1,3
Zviedrija	6,3	6,7	12,0	13,8
Holande	5,6	6,0	5,3	6,1
Dānija	5,2	5,5	1,4	1,6
Francija	4,0	4,8	1,4	1,6

Fašistiskās diktatūras gados ievērojami pieauga Vācijas īpatnējais svars Latvijas eksportā un importā. 1935. gadā Latvija eksportēja uz Vāciju preces par 33,0 milj. latu, 1936. gadā šī summa pieauga līdz 42,6 milj. latu, bet 1937. gadā jau sasniedza 92,3 milj. latu jeb 35% no visas eksporta summas.² Vienlaikus pieauga imports no Vācijas, kas 1937. gadā sastādīja 62,5 milj. latu jeb 27,1% no visa Latvijas importa.³ Otra valsts, no kuras bija atkarīga fašistiskās Latvijas ārējās tirdzniecības attīstība, bija Anglija. 1937. gadā Latvijas eksports uz Angliju sastādīja 38,4% no visa Latvijas eksporta, bet imports no Anglijas — 20,7% no visa Latvijas importa.⁴ 1937. gadā abas valstis — Vācija un Anglija uzpirka $\frac{2}{3}$ no visām Latvijas eksporta precēm. Latvijas finansiālā atkarība no lielkapitālistiskajām valstīm vispilgtāk izpaudās lata devalvācijā. Ik gadus palielinājās naudas summas, kas fašistiskajā Latvijā atradās apgrozībā, radot lielas grūtības visā finansiālajā sistēmā. Pēc oficiāliem datiem 1935.—1938. gadā naudas apgrozība (tūkstošos latu) Latvijā pieauga šādos apmēros:⁵

7. t a b u l a

Gads	Latvijas bankas naudas zīmes	Valsts kases zīmes	Metala nauda	Kopsumma
1935.	38 144	42 909	30 705	111 758
1936.	42 238	43 018	30 077	115 333
1937.	62 902	44 655	62 660	140 217

¹ Tabula sastādīta pēc darba Latvija skaitļos 1936. (278. lpp.) un Statistiskās gada grāmatas par 1940. gadu (170. lpp.) datiem.

² Latvija skaitļos 1936. 278. lpp.

³ Latvija skaitļos 1938. 372. lpp.

⁴ Turpat, 371. lpp.

⁵ Turpat, 418. lpp.

1936. gada septembrī fašistiskā valdība paziņoja, ka Latvija anulē savas valūtas zelta pamatu un turpmāk pamatos savu naudas sistēmu uz angļu sterliņu mārciņām. Latvijas iestāšanās «sterliņu blokā» stingri saistīja tās naudas sistēmu ar angļu imperiālistisma inflāciju un iedragāja tās ekonomikas finansu pamatus. 1929.—1933. gadu pasaules ekonomiskās krīzes triecienu rezultātā Anglija atteicās no zelta standarta un pazemināja sterliņu mārciņas kursu vairāk nekā par 40%. Šāda angļu valūtas vērtības krišanās un «sterliņu bloka» valstu preču mākslīgā palētināšanās pasaules tirgū iedragāja Latvijas eksporta tirdzniecību ar Angliju. Toreizējo angļu dominiju produkti — Jaunzēlandes un Austrālijas sviests, Kanādas koki — bija lētāki par Latvijas sviestu un kokiem.

Fašistiskā Latvija, lai saglabātu savas pozīcijas angļu tirgū un nodrošinātu lauku lielburžuāzijas intereses, izdarīja lata devalvāciju. Jāpiezīmē, ka Latvijas valsts bankas apgrozījuma naudas nodrošināšanas fonda summas lielākā daļa bija nevis zeltā, bet gan angļu valūtā — sterliņu mārciņās. Anglijas valūtas krīze neizbēgami ietekmēja Latvijas finansiālo stāvokli. Fašistiskās Latvijas zelta valūtas sistēmas sabrukums bija tikai dabiskās sekas tās ekonomiskajai un finansu politikai, kā arī tās atkarībai no ārzemju kapitāla. Lata devalvācija izraisīja reālās algas pazemināšanos. Pēc oficiāliem datiem preču cenu indekss Latvijā no 1936. līdz 1937. gadam (ieskaitot) pieauga no 87 līdz 115. Lata devalvācija tāpat izraisīja ārzemju valūtas kursa strauju celšanos, sevišķi importētājās valstīs. Tas Latvijas tirdzniecībai bija ļoti neizdevīgi. Par to liecina ārzemju valūtas naudas kurss (latos) Rīgas biržā:¹

8. t a b u l a

Valūta	1935. g.	1936. g.	
		no 2. I līdz 28. IX	no 28. IX līdz 31. XII
1 amerikāņu dolārs . . .	3,12	3,08	5,15
1 angļu sterliņu mārciņa .	15,13	15,33	25,22
100 vācu markas	123,40	123,40	206,66
100 zviedru kronas . . .	78,48	79,13	130,05

Plaisa Latvijas budžetā, kas izveidojās kā lata devalvācijas sekas, tika aizpildīta, palielinot nodokļus, t. i., finansu grūtību likvidēšanu uzveļot darbaļaužu pleciem.

¹ Tabula sastādīta pēc darba Latvija skaitļos 1938. datiem, 421. lpp.; 1936. g. 29. septembrī devalvācijas rezultātā 1 sterliņu mārciņa bija pielīdzināta 25,22 latiem jeb 1 lats = 0,0396487 sterliņu mārciņām.

Fašistiskais apvērsums Latvijā notika tajā laikā, kad 1929.—1933. gadu pasaules ekonomiskā krīze jau beidzās. Fašistiskās Latvijas tautas saimniecībā pēc krīzes gadiem sākās zināms ražošanas uzplaukums, it sevišķi pateicoties tās ciešajām tirdzniecības saitēm ar hitlerisko Vāciju, kas bija uzsākusi intensīvu gatavošanos karam. Kaut arī šī Latvijas rūpniecības atplaukšana un lauksaimniecības ražošanas palielināšanās bija pagaidu parādības (piemēram, hitleriskā Vācija pastiprināti uzpirka pārtiku, izdarīja pasūtījumus kara vajadzībām), tomēr ekonomiskais stāvoklis uzlabojās. Ja 1934. gadā ārējās tirdzniecības preču apgrozījums sastādīja 1 960,7 tūkstošus tonnu, tad 1937. gadā tas pieauga līdz 3 214,9 tūkstošiem tonnu.¹ Pieauga tirdzniecības apgrozījumi, palielinājās rūpniecības un lauksaimniecības preču ražošana, samazinājās bezdarbs valstī. Tomēr, neskatoties uz ekonomiskās dzīves atdzīvošanos Latvijā, arī ekonomikas kāpinājuma periodā turpināja pastāvēt ievērojama darba rezerves armija. Pēc darba biržu datiem, katru mēnesi bez darba palika tūkstošiem strādnieku, neskatoties uz to, ka bezdarbnieku lielākā daļa bija nodarbināta sabiedriskajos darbos.

1935.—1938. gadu bezdarbnieku skaitu raksturo sekojošā tabula:²

9. t a b u l a

Mēnesis	1935. g.	1936. g.	1937. g.	1938. g.
Janvāris	8280	7949	6358	4123
Februāris	8078	8460	6178	4071
Marts	7993	7148	6110	3644
Aprīlis	6165	4450	3290	2611
Maijs	3266	1840	2127	1313
Jūnijs	1812	1074	1446	1148
Jūlijs	2977	1223	1146	887
Augusts	1595	1128	1093	604
Septembris	1819	1283	1075	663
Oktobris	2334	2015	1077	1060
Novembris	6347	4025	2304	2132
Decembris	8130	5613	3968	3737
Ik mēnesi vidēji	4825	3851	3014	2164

Vislielākais bezdarbnieku skaits bija ziemas mēnešos, kad daudz uzņēmumu, sevišķi kokapstrādāšanas rūpniecībā, samazi-

¹ Latvija skaitļos 1938. 352. lpp.

² Tabula sastādīta pēc Statistiskās gada grāmatas par 1939. gadu datiem (231. lpp.). Tā norāda oficiāli reģistrēto bezdarbnieku skaitu pašpārvaldes darba biržās. Bezdarbnieku skaits valstī bija lielāks, nekā to rāda oficiālie dati, jo daļa bezdarbnieku nebija reģistrēta un eksistēja no gadījuma darbiem.

nāja vai arī pavisam pārtrauca ražošanu. Ievērojamā rezerves darba armija — bezdarbnieki — uzņēmējiem ļāva pazemināt darba algu, pagarināt darba dienu, palielināt Latvijas strādnieku šķiras kapitālistisko ekspluatāciju. Par darbaļaužu masu ekspluatācijas pastiprināšanu liecina nelaimes gadījumu skaita pieaugums ražošanā, kā arī tūkstošiem strādnieku un kalpotāju sūdzības darba inspekcijai.

Sekojošā tabulā sakopoti dati par nelaimes gadījumu skaitu laikā no 1934. līdz 1938. gadam:¹

10. tabula

Gads	Nelaimes gadījumu skaits	Cietušo skaits	To skaitā sievietes
1934.	18 951	18 982	4997
1935.	18 270	18 298	5142
1936.	21 335	21 391	5964
1937.	22 782	22 844	6543
1938.	24 377	24 412	7101

Pēc oficiāliem darba inspekcijas datiem, ik gadus par uzņēmējiem bija iesniegts vairāk nekā 8000 sūdzību. Sūdzību galvenie iemesli bija smagie darba apstākļi, nelikumīga atlaišana no darba, darba algas neizmaksāšana. Pusi no sūdzībām kā nepamatotas vai nu noraidīja inspekcija, vai arī uzņēmēji neapmierināja.

Tā 1938. gadā, pēc oficiāliem datiem, no 8243 sūdzībām bija apmierināta tikai 4421 sūdzība.² Tāpat par Latvijas strādnieku šķiras ekspluatācijas pieaugumu liecina rūpniecības ražošanas produkcijas lielāks pieaugums, salīdzinot ar nodarbināto personu skaita pieaugumu ražošanā. Par to liecina rūpniecības attīstības dati (pēc buržuāziskās Latvijas oficiālajiem statistikas datiem):³

11. tabula

Gadi	Uzņēmumu skaits	Nodarbināto personu skaits	Produkcija (1000 latos)
1934.	4288	84 669	373 145
1935.	5312	93 793	404 504
1936.	5565	100 731	473 171
1937.	5717	111 917	636 829
1938.	5977	117 199	699 126
1939.	6067	117 529	728 242

¹ Tabula sastādīta pēc Statistiskās gada grāmatas par 1935. gadu (240. lpp.) un 1939. gadu (236. lpp.) datiem.

² Tabula sastādīta pēc Statistiskās gada grāmatas par 1939. gadu datiem (232. lpp.).

³ Tabula sastādīta pēc Statistiskās gada grāmatas par 1940. gadu datiem (131. lpp.).

Lauku buržuāzijai fašistu valdīšanas laikā ievērojamu valdības dotāciju un neželīgas kalpu ekspluatācijas rezultātā izdevās pacelt savu saimniecību līmeni, it sevišķi izvēršot lopkopību.

Paplašinājās arī sējumu platības un lauksaimniecības kultūru ražība:¹

12. t a b u l a

Gadi	Kvieši		Rudzi		Auzas		Mieži	
	sējumi 1000 ha	raža 1000 cnt.	sējumi 1000 ha	raža 1000 cnt.	sējumi 1000 ha	raža 1000 cnt.	sējumi 1000 ha	raža 1000 cnt.
1935.	140	1775	271	3639	333	3859	193	2046
1936.	129	1435	258	2860	339	2844	189	1650
1937.	137	1715	288	4214	335	4050	181	2184
1938.	141	1919	287	3787	348	4466	177	2206
1939.	153	2116	298	4477	378	4848	180	2223

1938. gadā bija novākts 219 000 cnt linu un 209 000 cnt linsēklu. Palielinājās arī lopu skaits.

1939. gadā zirgu skaits Latvijā, salīdzinot ar 1934. gadu, pieauga par 39 500 galvām, aitu — par 259 800, cūku — par 203 400, mājputnu — par 1 295 600.² Lauksaimnieciskā ražošana attīstījās, galvenokārt paplašinot lielās saimniecības un pastiprinot sīkzemnieku un lauku proletariāta ekspluatāciju. No 1935. gada līdz 1939. gadam saimniecību skaits, kuru zemes platība bija 30—100 ha, pieauga par 1074. Vienlaikus saimniecību skaits, kuru platība nepārsniedza 1 ha, samazinājās par 4270 saimniecībām. Saimniecības ar platību 1—5 ha samazinājās par 2514, bet ar platību 5—10 ha — par 1515.³

Sie skaitļi liecina, ka Latvijas laukos noritēja intensīvs sociālās diferenciacijas process, kā rezultātā tika izputinātas daudzas nabadzīgo sīkzemnieku saimniecības.

Rūpniecības un lauksaimniecības attīstība bija sasniegta, pastiprinot darbaļaužu kapitālistisko ekspluatāciju, kā arī izsniežot lielajai pilsētu un lauku buržuāzijai dotācijas un prēmijas. Fašistiskās Latvijas ekonomiskā attīstība bija saistīta ar pasaules kapitālistiskās saimniecības attīstības procesu un nenovēršami tuvināja jaunu ekonomisku krīzi.

¹ Tabula sastādīta pēc darba Latvija skaitļos 1938. (205., 211. lpp.) un Statistiskās gada grāmatas par 1940. gadu (110. lpp.) datiem.

² Statistiskā gada grāmata par 1940. gadu. 113. lpp.

³ Turpat, 106. lpp.

Sākot ar 1937. gada otro pusi, kapitālistiskās saimniecības sistēmā sākās jauna ekonomiskā krīze. Krīze vispirms skāra ASV, tad Angliju, Franciju un daudzas citas kapitālistiskās valstis.

Krīzes parādības pieauga arī buržuāziskās Latvijas tautas saimniecībā. Tā 1937. gadā Latvijas kravas apgrozījums sastādīja 45,5% no 1913. gada līmeņa, 1938. gadā — 34,1%, bet 1939. gadā — 30,3%.

Ar 1937. gadu sāka samazināties fašistiskās Latvijas ārējās tirdzniecības apjoms. Ja 1937. gadā Latvijas importa vērtība sastādīja 231,2 milj. latu, bet eksporta — 260,7 milj. latu, tad 1939. gadā imports jau sastādīja 224,7 milj. latu, bet eksports — 227,0 milj. latu.¹ Ja 1937. gadā ārējās tirdzniecības bilances saldo vēl bija aktīvs (29,5 milj. latu), tad 1938. gadā fašistiskās Latvijas bilancei bija jau pasīvs saldo.² Jaunās ekonomiskās krīzes uzbrukums fašistiskajā Latvijā bija mākslīgi aizturēts sakarā ar 1937. un 1938. gada kokmateriālu un lauksaimniecības produktu dempinga eksportu uz inflācijas konjunktūras pamata, kam par cēloni bija lata devalvācija 1936. gada rudenī. Šo gadu ekonomikas attīstībai raksturīgs nenozīmīgs ražošanas paplašinājums, kā arī nodarbināto strādnieku skaita pieaugums. Šai laikā jo sevišķi pastiprinājās buržuāziskās Latvijas atkarība no ārzemju, vispirms no hitleriskās Vācijas monopoliem. 1939. gadā, sākoties otrajam pasaules karam, jauna ekonomiskā krīze skāra arī fašistiskās Latvijas tautas saimniecību.

Latvijas darbaļaužu dzīves apstākļus fašistiskā režīma laikā attēlo strādnieku un zemnieku vēstules, kas tika iespiestas LKP nelegālajā organā «Cīņa» un citos nelegālajos komunistiskās preses izdevumos. Tā 1938. gadā korespondencē «Cīņai» no Ventspils ziņots, ka kokzāģētavā, kas pieder Ulmaņa krustdēlam, noteikts 10 stundu darba laiks un šī fabrika izsūcot strādniekus daudz intensīvāk nekā pārējie privātie uzņēmumi.³ 1939. gadā Tukumā gandrīz visos uzņēmumos darba diena ilga 10—11 stundu, neskaitot virsstundu darbu.⁴ Nežēlīgi tika ekspluatētas sievietes un bērni, pie kam sievietēm un pusaudžiem parasti maksāja pusi vai trešo daļu no strādnieku — vīriešu izpeļņas. Tā fabrikas Latlini strādnieka vēstulē «Cīņai» tika ziņots: «Mūsu fabrikā strādā apmēram 400 strādnieku, pie kam 95% no tiem ir sievietes. Apmēram 250 sievietes strādā austuvē. Netīrumos, slapjumā un gaisā, kas pilns garaiņiem no sapuvušiem, smirdošiem līnēm — tādos apstākļos mums jāstrādā dienu no dienas. Nav

¹ Statistiskā gada grāmata par 1940. gadu. 161. lpp.

² Turpat.

³ «Cīņa». 1938. g., 4. nr.

⁴ Turpat, 1939. g., 3. nr.

mums koka tupeļu, nav priekšautu, ne cimdu. Nekādi darba aizsardzības noteikumi netiek ievēroti mūsu nodaļā, kāpēc jo bieži notiek nelaimes gadījumi.»¹ Vairums fabrikas Latlini strādnieku nesauņema pat 2 latus dienā. Citā strādnieces vēstulē «Cīņai» tiek norādīts, ka trikotāžas fabrikas Kolibri strādnieki strādā vecā, šķūnim līdzīgā ēkā. Ventilācija nedarbojas un žāvētavā visu ziemu strādā pie vaļējiem logiem.²

Līdzīgus piemērus varētu minēt neskaitāmi daudz. Tie spilgti raksturo to nežēlīgo kapitālistisko ekspluatāciju, kādai bija pakļauti fašistiskās Latvijas strādnieki. Reālā strādnieku izpeļņa ar katru gadu samazinājās, ko nevarēja noslēpt pat fašistiskās Latvijas oficiālo statistisko krājumu falsificētie dati.³ Pēc šīm ziņām no 1933. līdz 1938. gadam darba alga nomināli pieauga par 10—15%. Tanī pašā laikā produktu cenas cēlās par 27%, apģērbu — par 42,2%, apavu — par 25%, malkas — par 34,3%, dzīvokļa īres maksa — par 37% utt. Tādējādi Latvijas strādnieku reālā darba alga samazinājās vismaz par 23%.

Fašistiskais jūgs ar visu smagumu gūlās ne tikai uz strādnieku šķiru, bet arī uz lielum lielo tautas vairākumu. Pilsētu un lauku iedzīvotāju vidējie slāņi, darba intelīģence, amatnieki, mājamatnieki, tirgotāji bija pakļauti politiskajai beztiesībai un tika aplikti ar smagiem nodokļiem. Kamēr budžu saimniecību ienākumi pieauga, darba zemniecībai, uz kuras pleciem gūlās vislielākā nodokļu nasta, fašisms atnesa tikai nabadzību un trūkumu. Trūcīgo un vidējo zemnieku saimniecības nikuļoja, un daudzas no tām atradās uz izputēšanas robežas. No 1935. līdz 1939. gadam vairāk nekā 26 000 trūcīgo un vidējo zemnieku saimniecību tika izsludinātas pārdošanai ūtrupē. It sevišķi smags stāvoklis bija Latgales darba zemniecībai, kur atradās lielum lielais trūcīgo zemnieku saimniecību skaits.

Nežēlīgai ekspluatācijai bija pakļauti laukstrādnieki budžu saimniecībās. «Darba diena sākās pirms saules lēkta ap pus četriem no rīta un beidzās vakarā ar lielo tumsu. Atpūtai iznāk ap 6 stundas. Ēšana ir pavisam slihta. Gaļu budži nedod. Sviests ir redzams ļoti maz un tas pats tikai pa svētdienām un svētkiem. Budži laukstrādnieku tura lopa stāvoklī. Algu sastāda tikai bada graši. Pavasarī, lai nenomirtu badā, strādnieki bija spiesti iet kokus pludināt.»⁴

Tā raksturoja laukstrādnieku stāvokli viens no kalpiem savā vēstulē «Cīņai». Par savu smago darbu, kas parasti nebija normēts (darba diena ilga 16—18 stundu), laukstrādnieks saņēma

¹ «Cīņa». 1939. g., 2. nr.

² Turpat, 4. nr.

³ Latvijas Valsts statistiskās pārvaldes biļetens. 1939. g., 2. nr.

⁴ «Cīņa». 1939. g., 5. nr.

niecīgu algu — 30—40 latu mēnesī.¹ 1938. gadā kalpu darba alga sastādīja tikai 66% no 1927. gada darba algas līmeņa, pusaudžu-kalpu — 76%, bet ganu — 59%.² Vienlaikus ik gadus pieauga budžu tīrais ienākums, it sevišķi fašistiskā režīma gados, no 1 ha sastādot: no 1927. līdz 1930. gadam — 11 latu, bet no 1937. līdz 1939. gadam — 34,7 latus.³ Bez valdības dotācijām budžu saimniecībām bija lielas priekšrocības nodokļu aprēķināšanā un maksāšanā.

Fašisms aplāpēja visu progresīvo Latvijā. Fašisti vajāja latviešu tautas demokrātisko kultūru, propagandēja kosmopolitismu un fašisma zvērisko rases teoriju, kurināja nacionālo naidu, izplatīja ļaunus apmelojumus par Padomju Savienību un komunistiem. Visa legālā prese, literatūra un māksla atradās pilnīgā atkarībā no fašistiskās valdības. Progresīvā latviešu inteliģence tika vajāta. Daudzi progresīvie dzejnieki un rakstnieki atradās cietumos, bet tiem, kas atradās brīvībā un nevēlējās cildināt fašismu, bija aizliegts publicēt savus darbus.

Fašisms savā iekšējā politikā nevarēja atrisināt nevienu no sprautajiem uzdevumiem. Neskatoties uz zināmu ekonomisku uzplaukumu, fašismam tomēr neizdevās kaut cik ievērojami izvērst eksportu un pacelt masu pirktspējas. Fašistiskā diktatūra neizpildīja savus demagoģiskos solījumus, un tās sociālā bāze strauji sašaurinājās. Solītā «tautas saimniecības uzplaukuma un tautas labklājības pacelšanas» vietā fašisma kundzības laikā tikai vēl vairāk pasliktinājās darbaļaužu materiālie apstākļi.

Fašistiskās valdības ekonomiskās politikas tiešs rezultāts bija strādnieku šķiras kapitālistiskās ekspluatācijas pastiprināšana un darba zemniecības strauja pauperizēšanās. Latvijas tautas masas bija politiski beztiesīgas. Valdēt monopolistiskā kapitāla kundzībai, darbaļaudis tika nesaudzīgi ekspluatēti. Notika izrēķināšanās ar revolucionārajām strādnieku un zemnieku masām. Fašistiskais jūgs pastiprināja arī ārzemju kapitālistu neaprobežotu varu. Tie saimniekoja buržuāziskās Latvijas tautas saimniecībā un palielināja savus kapitālus, arvien nesaudzīgāk ekspluatējot latviešu darbaļaužu masas.

3. FAŠISTISKĀS LATVIJAS EKONOMISKAIS STĀVOKLIS SOCIALISTISKĀS REVOLŪCIJAS PRIEKŠVAKARA

Buržuāziskās Latvijas tautas saimniecības un ārējās tirdzniecības attīstību visā buržuāziskās valsts pastāvēšanas laikā

¹ «Cīņa». 1939. g., 3. nr.

² A. Veinbergs. Strādnieku šķiras grimšana nabadzībā buržuāziskajā Latvijā. Rīgā, 1950. g., 31. lpp.

³ «Propagandists un aģitators». 1941. g., 6.—7. nr., 8. lpp.

(1920.—1940. g.) stipri ietekmēja konkurences cīņa starp angļu un vācu monopoliem, kas savā starpā cīnījās par preču noieta un izejvielu tirgiem Latvijā. Pēc tam, kad Vācijā varu sagrāba hitlerieši, vācu monopoli pastiprināja savu ietekmi Latvijā, cenšoties panākt dominējošo stāvokli Latvijas ārējā tirdzniecībā. Viņi te cīnījās ar savu sāncensi — Angliju, kurai ap šo laiku Latvijā bija stingras pozīcijas un liels īpatsvars tās ārējā tirdzniecībā. Vācu kapitāls, Latvijas valdošo aprindu atbalstīts, strauji izspieda no Latvijas ārējās tirdzniecības angļu kapitālu. Latvijas valdība, sašaurinādama savus tirdznieciskos sakarus ar citām valstīm, atbalstīja vācu fašisma centienus un noslēdza ar Vācijas vairākas tirdznieciskās vienošanās, kuru pamatā bija norēķini bez valūtas — klirings. Šīs vienošanās pakļāva Latvijas tautas saimniecību fašistiskajai Vācijai. Anglijas tirdznieciski rūpnieciskās aprindas, norūpējušās un satrauktas par Vācijas ekonomisko uzbrukumu Anglijas pozīcijām Latvijā ārējā tirdzniecībā, nosūtīja 1936. gadā uz Baltiju speciālu britu tirdzniecības palātas delegāciju. Delegācija ietilpa Londonas tirdzniecības palātas locekļi ar seru Gibu priekšgalā, kā arī Mančesteras, Ņūkastlas, Ņūportas un Šefildas tirdzniecības palātas pārstāvji. Britu tirdznieciski rūpnieciskā delegācija uzturējās Baltijas valstīs no 30. jūnija līdz 12. augustam un apmeklēja Kauņu, Klaipēdu, Rīgu, Jelgavu, Ķemērus un Tallinu. Sava brauciena rezultātus delegācija rezumēja speciālā pārskata referātā «Report of the British Chamber of Commerce Delegation to the Baltic States august 1936».¹ Dati par atsevišķu valstu īpatsvaru Latvijas ārējā tirdzniecībā, kuri publicēti kā pielikums referātam, ļauj secināt, ka ap 1935.—1936. gadu Vācija, izspiedusi Angliju, stabili ieņēma pirmo vietu Latvijas ārējā tirdzniecībā. Sniedzam dažus datus par Vācijas un Anglijas kopējās tirdzniecības apgrozības summām Latvijas ārējā tirdzniecībā par laiku no 1933. līdz 1936. gadam.²

13. t a b u l a

	Vācija	Anglija	
1933. g.	43 434 tūkst. latu	54 616 tūkst. latu	} Visa gada imports un eksports Imports un eksports gada I ceturksnī.
1934. g.	48 391 " "	51 438 " "	
1935. g.	70 121 " "	50 386 " "	
1936. g.	21 908 " "	8 982 " "	

Var uzskatīt, ka 1934. gads ir bijis lūzuma gads Anglijas un Vācijas tirdznieciskajā sacensībā Latvijā. Sākot ar 1934. gadu, pirmo vietu sāk noteikti iekarot fašistiskā Vācija. 1936. gada

¹ Report of the British Chamber of Commerce Delegation to the Baltic States august 1936. Printed at the Doulton Press by F. Howard Doulton C^o.

² Turpat. Tabula sastādīta pēc minētā referāta datiem.

oktobrī izdarītā lata devalvācija vēl vairāk pastiprināja buržuāziskās Latvijas atkarību no ārzemju kapitāla. Devalvācija bija izdevīga tiklab valstīm, kas importēja Latvijas izejvielas, kā arī valstīm, kas uz Latviju eksportēja savu rūpniecības produkciju. Sakarā ar lata kursa krišanos pazeminājās Latvijas izejvielu cenas. Vienlaicīga Latvijas iesaistīšana sterliņu blokā nodrošināja tām kapitālistiskajām valstīm, kurām bija aktīva tirdzniecības bilance ar Latviju (Vācija, Anglija, Beļģija, Holande), savstarpējos norēķinos sev izdevīgu lata pārrēķināšanu sterliņu mērciņās. Lata devalvācija izdevīgāka izrādījās vācu monopoliem, kas Latvijas ārējā tirdzniecībā sev bija iekarojuši noteicošās pozīcijas. 1937. gadā vien Latvijas eksporta uz hitlerisko Vāciju kopvērtība pārsniedza 92 milj. latu.¹ Pēc 1937. gada jaunajām cenām Vācija izveda no Latvijas divreiz vairāk rūpniecības izejvielu nekā 1936. gadā, lai gan 1937. gadā eksportēja uz Latviju mazāk rūpniecības ražojumu nekā 1936. gadā. Pie tam Vācijas firmām Latvijā bija aktīvs saldo 29,7 milj. latu apmērā.² 1937. gada sākumā Vācijas ilgtermiņa kapitālieguldījumu summa Latvijas akciju sabiedrībās sasniedza 29,8 milj. latu,³ kas hitleriskās Vācijas bankām deva iespēju kontrolēt Latvijas tautas saimniecības galvenās nozares. Vienlaikus izmantojot to, ka Latvijas imports no Vācijas pārsniedza tās eksportu uz Vāciju, vācu monopoli ar kliringa palīdzību iepina Latviju parādu saistībās. No Latvijas tirdznieciskās vienošanās ar Vāciju, kas paredzēja norēķināšanos pēc kliringa sistēmas, Latvijai sakarā ar lata devalvāciju 1937. gadā radās bezprocenta valsts parāds, kura summa gada beigās pārsniedza 29,5 milj. latu.⁴ Tādējādi fašistiskā Vācija, no kuras Latvija ekonomiski bija atkarīga, izsita no Latvijas tautas saimniecības milzīgu peļņu.

Fašistiskā Latvija, kas 1937.—1938. gadā kļuva par izejvielu piegādātāju fašistiskajai Vācijai, uzturēja savu ekonomiku «uzplaukuma» stāvoklī vienīgi ar kokmateriālu un lauksaimniecības produktu eksportu par dempinga cenām un bija pilnīgi atkarīga no imperiālistisko lielvalstu ekonomiskās politikas. Latvijas ārējās tirdzniecības attīstība, bet līdz ar to arī Latvijas rūpniecības un lauksaimniecības nodrošināšana ar nepieciešamajām izejvielām un noieta tirgiem vispirms bija atkarīga no Anglijas un Vācijas rīcības. Pēc žurnāla «Economists» datiem,⁵ Latvijas eksports uz Angliju un Vāciju sasniedza 77,3%, bet Latvijas

¹ No krājuma «К вопросу об истории народного хозяйства Прибалтики». Институт экономики АН ЭССР, Таллин 1956, 116. lpp.

² Latvija skaitļos 1938. 372. lpp.

³ Turpat, 447. lpp.

⁴ Latvijas Kredītbankas darbības pārskats par 1938. gadu. 100. lpp.

⁵ «Economists». 1939. g., 9. nr.

imports no šīm valstīm — 62,2% no kopējās summas. Ja šādu vai citādu iemeslu dēļ Latvijas ārējās tirdzniecības sakari ar šīm valstīm pārtrūktu, tad Latvijas rūpniecība un visa tautas saimniecība nenovēršami nonāktu katastrofiskā stāvoklī. Tā tas arī notika ar Latvijas rūpniecību, sākoties otrajam pasaules karam.

Otrā pasaules kara priekšvakarā ārzemju kapitāls ieņēma Latvijas tautas saimniecībā valdošo stāvokli. 1939. gada sākumā absolūtā summa, ar kādu ārzemju kapitāls tieši piedalījās visās rūpniecības akciju sabiedrībās, sasniedza 90,5 milj. latu, no kuriem 13,1 milj. latu bija akciju kapitāls, bet 47,4 milj. latu — ilgtermiņa kredīti. Šī Latvijas rūpniecībā ieguldītā ārzemju kapitāla absolūtā summa par 40,4% pārsniedza 1930. gada līmeni.¹ Ārvalstu kapitālistiem Latvijā 1939. gadā faktiski piederēja 9146 rūpniecības un tirdzniecības firmas. Pēc fašistiskās Latvijas Rūpniecības un tirdzniecības kameras datiem, ārzemju kapitāls pilnīgi kontrolēja 3281 firmu, kas formāli piederēja Latvijas kapitālistiem. Lielais vairums šo tirdzniecības un rūpniecības firmu faktiski piederēja vācu monopoliem. No 9146 Latvijas firmām Vācijai piederēja 3529 firmas jeb 40,5%, Anglijai — 816 firmas jeb 14%, Francijai — 265 firmas jeb 4,5%.² Ārzemju kapitāls bija ieinteresēts Latvijā vispirms kā preču noieta un izejvielu tīrgū. Latvijas eksporta vērtība 1939. gadā bija 227 053 tūkstoši latu, pie tam 90% eksporta sastādīja lauksaimniecības un kokapstrādes rūpniecības produkcija (204 358 tūkstošus latu). Tai pašā gadā Latvijā importēja preces par 224 711 tūkstošiem latu, galvenokārt rūpniecības izstrādājumus, to skaitā arī apbruņojumu Latvijas armijai, kas sasniedza 20% no visa importa vērtības.

Pirmskara ekonomiskā krīze, kas 1937. gadā aptvēra vairākas kapitālistiskās valstis, neskāra to valstu ekonomiku, kas strauji attīstīja savu kara rūpniecību. Līdz ar hitlerisko Vāciju, kas jau 1937. gadā pārkārtoja savu ekonomiku kara gatavošanai un izjuta lielu vajadzību pēc rūpniecības izejvielām un pārtikas precēm, jaunā pārprodukcijas krīze neskāra arī fašistisko Latviju, kas pirmskara gados bija izejvielu piegādātāja galvenokārt hitleriskajai Vācijai.

Latvijas rūpnieciskās ražošanas nelielo pieaugumu 1937. un 1938. gadā fašistiskās kliķes vadoni izdaudzināja par fašistiskās Latvijas ekonomikas varenu «uzplaukumu», kaut gan šim «uzplaukumam» bija tikai pagaidu raksturs un Latvijas tautas saimniecība atradās nedrošā stāvoklī. Jaunā ekonomiskā krīze, ko fašistiskā valdība bija mākslīgi aizkavējusi ar lata devalvāciju un Latvijas eksporta paplašināšanu, preces realizējot par zemām

¹ Л. Стародубский. Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии. Рига 1952, 94. лрр.

² LPSR CVA, 4595. f., 1. apr., 6216. l., 14. лр.

cenām, bija nenovēršama, un tuvojošās krīzes pirmās pazīmes parādījās jau 1938. gadā. Latvijas ārējās tirdzniecības bilance 1938. gadā jau noslēdzās ar 3,6 milj. latu pasīvu, kamēr vēl pirms gada Latvijas ārējās tirdzniecības bilancei bija visai ievērojams aktīvs.¹ 1938. gadā Latvijas ārējā tirdzniecība samazinājās par 8%, bet Latvijas eksports — pat par 13%.² Sāka samazināties arī kuģniecības apjoms. 1938. gadā Latvijas ostās iebrauca 3135 kuģi, bet no tām izbrauca 3125 kuģi. Nākošajā gadā iebraukušo kuģu skaits samazinājās līdz 2919, bet izbraukušo kuģu skaits līdz 2907, turklāt vairāk nekā 100 kuģi uzņēma no Latvijas repatriējošos vāciešus un to mantas.³

Šajā periodā, kad Latvijas ekonomika atradās jaunas ekonomiskās krīzes priekšvakarā, vēl joprojām turpinājās ražošanas koncentrācijas process un jaunu monopolistisku organizāciju dibināšana, izpostot un likvidējot daudzus sīkus un vidējus tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus. Līdz ar monopolu ietekmes pastiprināšanos Latvijas tautas saimniecībā pieauga ne vien lielburžuāzijas bagātības, bet iedzīvojās arī valdošā fašistiskā kliķe, kas aktīvi piedalījās visdažādāko monopolistisko apvienību valdēs un to darbībā. Saplūstot monopolistiskās lielburžuāzijas un valdošās kliķes interesēm, fašistiskā valsts arvien aktīvāk sāka iejaukties valsts tautas saimniecībā. Šī iejaukšanās izpaudās gan Rūpniecības un tirdzniecības kameras darbībā, gan fašistiskās valsts gādībā par monopoliem, izdodot to interešu aizsardzībai attiecīgus likumus un veicot citus atbilstošus pasākumus. Piemēram, 1938. gada decembrī ministru kabinets pieņēma likumu par tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu apvienošanu, kas sekmēja vairāku jaunu monopolu rašanos. Liepājas kara ostas darbnīcas apvienoja vienā akciju uzņēmumā Tosmare. Latvijas kokapstrādāšanas rūpniecībā valdošo stāvokli ieņēma trīs monopolistiskas apvienības un akciju sabiedrības: Latvijas Koks, Kurzemes Priede un Wood Union. 1939. gadā šie monopoli sev bija pakļāvuši 10 lielākās kokzāģētavas Liepājā, bet Ventspilī no 10 kokzāģētavām turpināja darbu tikai trīs kokzāģētavas. 1938. un 1939. gadā slēdza 17 kokapstrādāšanas rūpniecības uzņēmumu, un bez darba palika vairāk nekā 4 tūkstoši strādnieku. 1939. gadā Rīgā likvidēja vairāk nekā 40 sīku rūpniecības uzņēmumu un darbnīcu, bet visā Latvijā — vairāk nekā 150 uzņēmumu. Izejvielu trūkuma un Latvijas eksporta apjoma samazināšanas dēļ 1939. gada sākumā ražošanu sašaurināja vairāki Latvijas tekstilrūpniecības uzņēmumi. 1939. gada februārī uz Tirdzniecības un rūpniecības departamenta rīkojuma pamata

¹ «Economists». 1939. g., 2. nr.

² «Cīņa». 1939. g., 4. nr.

³ LPSR CVA, 4595. f., 1. apr., 6216. l.

ražošanu stipri samazināja Jelgavas lina vērptuve, kura eksportēja 85% savas produkcijas. Fabrika, kur darbs bija noticis trijās maiņās, pārgāja uz darbu divās maiņās. Sakarā ar to bez darba palika ap 500 strādnieku. Uzņēmumos Rīgas Audums, Rīgas Manufaktūra un Kurzemes Manufaktūra atlaida trešo daļu visu strādnieku. Daudzi tekstilrūpniecības uzņēmumi 1939. gada februārī pārtrauca darbu uz 2—5 mēnešiem, iesakot strādniekiem izbraukt darbā uz laukiem. 1939. gada vasarā darbu pārtrauca vairāki uzņēmumi, to skaitā Feldhūna fabrika, fabrika Latvijas Kokvilna un citi, atlaižot strādniekus «vienu mēnesi ilgā atvaļinājumā», bet izmaksājot algu tikai par 14 dienām. Faktiski šie uzņēmumi 1939. gadā nestrādāja divus mēnešus (jūniju un jūliju). Valstī strauji auga bezdarbnieku skaits. Ja 1938. gadā Latvijas tekstilrūpniecībā bija nodarbināti 17,7 tūkstoši strādnieku, tad 1939. gadā to skaits samazinājās līdz 15,7 tūkstošiem,¹ tāpat pēc oficiālām ziņām gada laikā bez darba bija palikuši divi tūkstoši tekstilnieku. 1939. gadā samazinājās kokapstrādāšanas rūpniecības ražošanas apjoms, sakarā ar to bez darba palika liela daļa šīs rūpniecības nozares strādnieku. Uzņēmumā Latvijas Bērzs 1939. gada pavasarī no darba atlaida ap 600 strādnieku.²

Lauku un pilsētas buržuāzijas interesēs fašistiskās Latvijas valdība 1939. gadā izdeva likumu par piespiedu darbu, tā saucamo «Likumu par darba sagādāšanu un darba spēka sadali». Saskaņā ar šo likumu neviens strādnieks nedrīkstēja bez īpaša centrālā organa (Latvijas Darba centrāles) atļaujas ne izvēlēties darba vietu, ne iekārtoties darba vietā. Likums aizliedza Rīgas, Jelgavas, Liepājas, Daugavpils un Ventpils uzņēmumiem pieņemt darbā cilvēkus, kuri pēdējo piecu gadu laikā (t. i., fašistiskās diktatūras pastāvēšanas laikā) minētajās pilsētās nav pastāvīgi dzīvojuši. Sakarā ar to liels daudzums rūpniecības strādnieku zaudēja tiesības strādāt piecās lielākajās Latvijas pilsētās, ja viņi, meklējami darbu, kaut uz īsu laiku bija izbraukuši no savas pastāvīgās dzīves vietas vai pārbraukuši no vienas pilsētas uz otru. Jaunais fašistiskais likums arī lauku jaunatnei laupīja iespēju dabūt darbu lielākajās pilsētās vai strādāt sezonas darbu kādā rūpniecības nozarē. Viņus visus sagaidīja piespiedu darbs budžu saimniecībās pēc Latvijas Darba centrāles norīkojuma. Jaunais fašistiskais likums izraisīja Latvijas strādnieku šķirā un darbaļaužu masās lielu neapmierinātību un protestu. Fabriku un rūpniecību vienības komitejas izlaida proklamācijas, aicinot

¹ Statistiskā gada grāmata par 1939. gadu (230. lpp.) un Valsts statistiskās pārvaldes mēneša biļetens. 1940. g., 2. nr., 108. lpp.

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 884. l.

strādniekus protestēt pret fabriku slēgšanu un strādnieku piespiedu nosūtīšanu darbā budžu saimniecībās un meža darbos.

1939. gada martā ar Latvijas Komunistiskās partijas CK, Latvijas Sociālistiskās strādnieku un zemnieku partijas CK un Latvijas Darba Jaunatnes savienības CK parakstu tika izlaists uzsaukums «Aizstāvēsim tiesības uz darbu un maizi!». Tajā bija teikts: «Tagadējie apstākļi prasa no strādnieku šķiras lielu vienību un spēku apvienošanu cīņai pret fašisma uzbrukumu. Strādnieku šķiras liktenis atrodas pašu strādnieku rokās.»

Fašistiskā valdība un tās iestādes piespiedu kārtā nosūtīja daudzus uzņēmumu strādniekus darbā budžu saimniecībās, kūdras rakšanā un mežu ciršanā, kur viņi par smagu darbu saņēma ubaga grašus — 1—2 latus dienā. Uz 1939. gada 1. maiju tādā kārtā Latvijas Darba centrāle nosūtīja piespiedu darbos vairāk nekā 8600 cilvēku. Dzīves un darba apstākļi šiem strādniekiem, it īpaši kūdras purvos un meža darbos, bija ļoti smagi. Uzņēmuma Latvijas Koks strādnieki, kas bija nosūtīti meža darbos uz Mores pagastu, savā sūdzībā par grūtajiem darba apstākļiem rakstīja, ka «no mājām līdz darba vietai jāiet 7 kilometri, dzīvojamās telpas netiek apkurinātas, jo saimnieks nedod malku. Slikti arī ar pārtiku, neko nevar dabūt. Pēc tās jāiet uz veikaliem, kas atrodas daudzus kilometrus no mājām. Darbā bieži notiek nelaimes gadījumi.»¹ Dzīves un darba apstākļi nebija labāki arī Latvijas kūdras purvos. Akciju sabiedrības Kūdra valde bija spiesta oficiāli atzīt, ka «strādnieku dzīves apstākļi kūdras ieguves vietās ir ļoti primitīvi, strādnieki dzīvo lielās barakās, pirmajās dienās pat trūka dzeramā ūdens».² Meža darbos nodarbinātajiem strādniekiem produkti bija jāpērk par augstākām cenām nekā Rīgā.³ Pēc Latvijas Darba centrālās norikojuma darbā nosūtīto strādnieku vidū arvien biežāki kļuva pašnāvības gadījumi, piemēram, savā dzīvoklī pakārās fabrikas Meteors strādnieks Roberts Zilgalvis, slimnīcā no ieņemtās indes nomira Rīgas Tekstila strādniece Emma Brīvmane.⁴ Šīs pašnāvības nebija nekādi izņēmuma gadījumi.

1939. gada rudenī strādnieku šķiras stāvoklis vēl vairāk pasliktinājās. Pēc otrā pasaules kara sākšanās, 1939. gada septembrī, kuģniecība Baltijas jūrā blokādes dēļ tika paralizēta. Latvijas ārējās tirdzniecības sakari pārtrūka un rūpniecība palika bez kurināmā un izejvielām. Iesācies karš krasī pasliktināja darbaļaužu masu materiālo stāvokli, pieauga produktu un plaša patēriņa priekšmetu cenas, kritās reālā darba alga, pieauga no-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 523. l., 38. lp.

² Turpat, 74. lp.

³ Turpat.

⁴ Turpat, 68. lp.

dokļu nasta. 1940. gada martā valdība pilsētu iedzīvotājiem uzlika jaunu komunālo nodokli, tika palielināti pagasta nodokļi lauku iedzīvotājiem, lauku trūcīgie iedzīvotāji grima aizvien lielākā nabadzībā un arvien vairāk darba zemnieku saimniecību izputēja. 1939. gada budžetu 160 Latvijas pagasti noslēdza ar iztrūkumu, kura kopsumma pārsniedza 600 tūkstošu latu. 1939. gadā darba zemnieku parādu kopsumma Latvijas bankām, budžiem un kredītsabiedrībām bija ap 400 milj. latu. Uz zemniecību gūlās smaga nodokļu nasta. 1938. un 1939. gadā zemnieku nodokļi sastādīja 70% no fašistiskās Latvijas valsts ienākumiem.¹

Stipri pasliktinājās arī Latvijas finansiālais stāvoklis. Sākoties karam, noguldījumi krājkasēs viena mēneša laikā samazinājās par 44 milj. latu. Lielburžuāzija un fašistiskā valdība lielā steigā nosūtīja savus zelta krājumus glabāšanai ārzemju bankās. Valstī bija izzudis zelts, tuvojās finansu krīze. Daži zelta privāttirgotāji oficiāli paziņoja, ka viņiem nav pārdošanā zelta kronišu zobiem. Kredītiestādes, lai uzturētu savu darbību, pieprasīja jaunus aizdevumus un laikā no 1939. gada septembra līdz 1940. gada jūnijam saņēma no Latvijas bankām kredītu 100 milj. latu apmērā. Izejvielu un kurināmā trūkuma dēļ krīze aptvēra pilnīgi visas rūpniecības nozares. Lielākā daļa uzņēmumu pārgāja uz saīsinātu darba nedēļu un saīsinātu darba dienu, atlaižot no darba daļu strādnieku. Viena daļa uzņēmumu ražošanu pārtrauca pilnīgi. Citi uzņēmumi sāka strādāt ar pārtraukumiem. Piemēram, 1939. gada decembrī darbu uz laiku pārtrauca Kurzemes Manufaktūra, Feldhūna tekstilfabrika, fabrikas Latvijas Kokvilna un Latvijas Bērzs, Miķelsona finieru fabrika, Juglas Manufaktūra un citas fabrikas. 1939. gada pēdējos trijos mēnešos tekstilrūpniecības un kokapstrādāšanas rūpniecības uzņēmumi strādāja 4—5 dienas nedēļā.² 1939. gada ziemā savu ražošanu sakarā ar naftas importa samazināšanos uz pusi sašaurināja uzņēmums Degviela.³ Sakarā ar grūtībām galvaspilsētas un citu Latvijas lielāko pilsētu apgādē ar kurināmo laikraksts «Rīts», kas bija saistīts ar valdības aprindām, publicēja aicinājumu pilsētu iedzīvotājiem pielāgoties jaunajiem apstākļiem un pārcelties uz laukiem. Avīze rakstīja: «Viens šāds pielāgošanās veids, kas taupības ziņā dotu daudz, varētu būt rīdzinieku pārcelšanās uz laukiem vai mazām provinces pilsētām pie radiem un paziņām, kas nav tieši saistīti pie galvaspilsētas. Tas lielā mērā atvieglotu galvaspilsētas dzīvokļu grūtības malkas un apkures jautājumā, mazinātu elektrības, gāzes un citu patēriņu.»⁴ Šādi aicinājumi,

¹ Я. Крастынь. Крестьянство Латвии под ярмом плутократии. Журнал «Мировое хозяйство и мировая политика». 1940, № 1.

² LPSR CVA, 3235. f., 1939.—1940. g., 1. apr., 523. l., 16. lp.

³ Turpat, 18. lp.

⁴ «Rīts». 1939. g. 17. decembrī.

protams, nespēja uzlabot valsts ekonomisko stāvokli, tie vienīgi liecināja par fašistiskās valdības bezspēcību novērst saimniecisko katastrofu. Bet krīze rūpniecībā aizvien vairāk pastiprinājās. 1940. gada janvārī slēdza vairākus stikla rūpniecības uzņēmumus, to skaitā Ilģuciema stikla fabriku, kurā bija nodarbināti 700 strādnieki.¹ Gumijas izstrādājumu fabrikas Kvadrāts, kurā bija nodarbināti 950 strādnieki, un Meteors (500 strādnieku), vilnas vēršanas un aušanas fabrika Tekstiliana (180 strādnieku), velosipēdu fabrika Omega (140 strādnieku) un daudzi citi lieli uzņēmumi strādāja tikai 4—5 dienas nedēļā.² 1940. gada sākumā strauji pieauga bezdarbnieku skaits. Reģistrēto bezdarbnieku skaits pieauga no 4 tūkstošiem 1939. gada decembrī līdz 14 428 cilvēkiem 1940. gada janvārī, kamēr ražošanā bija nodarbināti aptuveni 97 tūkstoši cilvēku. 1940. gada februārī bija reģistrēti 15 938 bezdarbnieki, bet martā jau 16 592 bezdarbnieki. Lai gan fašistiskās Latvijas Statistikas pārvalde savos oficiālajos izdevumos stipri samazināja bezdarbnieku skaitu, taču noslēpt bezdarba pieaugumu valstī tā nespēja. Oficiāli pierēģistrēto bezdarbnieku skaitam (16 592 cilvēkiem) jāpieskaita vēl ap 6 tūkstoši cilvēku, kas bija spiesti pamest darbu saskaņā ar 1939. gada «likumu par darba sagādāšanu un darba spēka izvietošanu», jo viņi nebija nodzīvojuši lielajās pilsētās 5 gadus, ap 12 tūkstoš sezonas strādnieku, kas bija bez darba, bet nebija pierēģistrējušies bezdarbniekos, ap 3000 lauku jauniešu, kuri agrāk bija bijuši nodarbināti sezonas darbos rūpniecībā, bet turpmāk tur strādāt viņiem aizliedza 1939. gada likums, un vairāk nekā 7000 studentu un inteliģento bezdarbnieku, kas bija reģistrējušies Latvijas Darba centrālē, lai tiktu darbā.³ Tādējādi, pamatojoties uz Latvijas Darba centrāles datiem, var uzskatīt, ka 1940. gada martā Latvijā bija vairāk nekā 44 tūkstoši bezdarbnieku. Nosūtīšana darbā ar Latvijas Darba centrāles norikojumu nebija nekas cits kā fašistiskās valdības ieviesta piespiedu darba sistēma visas valsts mērogā. 1940. gada maijā Ulmaņa valdība papildus 1939. gada likumam izdeva pēc hitleriskās Vācijas parauga jaunu likumu par obligātu darba dienestu visiem nestrādājošiem, kā arī skolēniem un kalpotājiem, kuri bija jānosūta darbā uz laukiem. Šajā likumā bija paredzēts «papildus atvaļinājums» strādniekiem un kalpotājiem, lai viņus varētu nosūtīt darbā budžu saimniecībās un meža darbos. Piespiedu darbā fašisms meklēja izeju no tuvā tautas saimniecības sabrukuma. Jau 1940. gada martā slepenā Latvijas rūpniecības apskatā bija norādīts: «Saimnieciskais stāvoklis arvien vairāk pasliktinās, sākot ar maija vidu un 1. jūniju,

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 523. l., 22. lp.

² Turpat, 23. lp.

³ LPSR CVA, 969. f., 1. apr., 28., 31., 32., 537., 543., 549. l.

daļa uzņēmumu pilnīgi pārtrauks darbu uz 3—4 mēnešiem, bet citos samazināsies maiņu skaits un par 30—50 procentiem strādnieku skaits. Kvadrātu slēgs no 1. jūnija uz 4 mēnešiem, akciju sabiedrība Rīgas Tekstilfabrika savus uzņēmumus slēgs uz 2 mēnešiem ar 15. jūniju utt.»¹1940. gada aprīlī valsts organi izstrādāja speciālu plānu, kā masveidīgi atlaist strādniekus un kalpotājus un piespiedu kārtā viņus nosūtīt darbā uz laukiem un meža darbos. Piemēram, Rīgas tirdzniecības uzņēmumos bija paredzēts tuvākajos mēnešos atlaist vairāk nekā 30 tūkstoš cilvēku pēc šāda grafika²:

14. tabula

1940. g. mēneši	Viriešu	Sieviešu	Pavisam strādnieku un kalpotāju
Maijs	1169	1047	2216
Jūnijs	2776	5118	7894
Jūlijs	3430	7461	10891
Augusts	3177	5464	8641
Septembris	1671	1052	2723
Kopā no maija līdz septembrim	12223	20142	32365

1940. gada pavasarī sākās strādnieku jauna masveida atlaišana. Gumijas izstrādājumu fabrikā Varonis atlaida 300 strādnieku, kurus nosūtīja darbā uz laukiem.³ 10. maijā darbu pilnīgi pārtrauca fabrika Ēmolip, kurā bija nodarbināti 230 strādnieki.⁴ Rūpniecības un tirdzniecības departaments nosūtīja uz uzņēmumiem savus pārstāvjus ar norādījumiem, kāds procents strādnieku atlaižami un nosūtāmi piespiedu kārtā sezonas darbos. Fabrikā Meteors no 460 nodarbinātajiem strādniekiem bija paredzēts atlaist 50%, brāļu Svetlanovu tekstilfabrikā (260 strādnieku) — 25%, uzņēmumā Rīgas Tekstils (700 strādnieku) — 30%, trikotāžas fabrikā Rita (280 strādnieku) — 25%, Kužņecova porcelāna un fajansa rūpnīcā (670 strādnieku) — 10%, tekstilfabrikā Lenta (640 strādnieku) — 10%, finieru rūpnīcā Furnieris (500 strādnieku) — 5%, Valstspapīru spiestuvē (400 strādnieku) — 5% utt.⁵ Velosipēdu fabrika Brāļi Ērenpreisi nosūtīja sezonas darbos 50 strādniekus, bet jūlija otrajā pusē ražo-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 523. l., 40. lp.

² Turpat, 1505. f., 1. apr., 9. l., 31. lp.

³ Turpat, 3235. f., 1. apr., 523. l., 64. lp.

⁴ Turpat, 65. lp.

⁵ Turpat, 66.—67., 69.—71. lp.

šanu pārtrauca pilnīgi.¹ Zīda aušanas kombinātam Rīgas Audums (1600 strādnieku) bija jānosūta darbā uz laukiem 50% strādnieku, galvenokārt audējas.² Tādējādi pēc fašistiskās valsts varas organu aprēķiniem, mākslīgā zīda, kokvilnas un vilnas audumu, trikotāžas un gumijas izstrādājumu ražošanas nozarēs bija jāatļauj 25—50% nodarbināto strādnieku. Fašistiskās valdības ekonomiskā politika noveda pie tā, ka rūpniecības uzņēmumi viens pēc otra vai nu pavisam pārtrauca darbu, vai to stipri sašaurināja.

Ieviešot piespiedu darba sistēmu un masveidā nosūtot pilsētu strādniekus uz laukiem, fašisms cerēja ne tikvien pārvarēt saimnieciskās grūtības, bet arī vājināt Latvijas revolucionārā proletariāta spēkus un izsūtīt no pilsētām strādnieku šķiras revolucionārāko daļu. Šie fašistisko barvežu aprēķini un cerības tomēr nepiepildījās. Latvijas strādnieki asi protestēja, dažkārt pat piesakot streikus, pret masveida atļaišanu un piespiedu sūtīšanu darbā uz laukiem. Piemēram, fabrikā Rīgas Tekstils, kur bija nodarbināti 580 strādnieki, 1940. gada 27. aprīlī bija paziņots par 180 cilvēku atļaišanu. Šis administrācijas paziņojums izraisīja lielu sašutumu visā fabrikas strādnieku kolektīvā, kas pieprasīja paskaidrot atļaišanas cēloņus. Kā norādīts politiskās pārvaldes ziņojumā, «ar strādnieku protestiem bija grūti tikt galā, un 29. aprīlī paziņojumu noņēma no sienas un atļaišanu pagaidām atcēla».³ Tas tomēr neapmierināja strādniekus, un viņi 1940. gada Pirmā Maija priekšvakarā pieteica 24 stundas ilgu sēdošu protesta streiku.⁴ Daudzi gumijas izstrādājumu fabrikas Varonis strādnieki, kas bija nozīmēti darbā uz laukiem, paņēma aprēķinu, paziņodami administrācijai: «Vasaru kā nebūt pārdzīvosim, bet piespiedu darbos neiesim.»⁵ Daudzos Rīgas uzņēmumos 1940. gada pavasarī strādnieki kolektīvi atteicās braukt darbā pēc Latvijas Darba centrāles norīkojuma. Strādnieku protestu dēļ fabrikas Rīgas Tekstils, Ilģuciema stikla fabrikas, tipografijas Grāmatu Draugs, skaņu plašu fabrikas Bellacord, Mogiļņikova tekstilfabrikas un citu uzņēmumu administrācija nespēja nosūtīt meža darbos nevienu cilvēku.⁶ Savos ziņojumos par fabrikas strādnieku noskaņojumu politiskā pārvalde ar bažām atzīmēja, ka stipri aug plašu darbaļaužu masu revolucionārais sašutums par fašistiskās valdības tautai naidīgo politiku un pastiprinās LKP darbība. Piemēram, kādā no saviem pārskatiem

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 523. l., 72. lp.

² Turpat, 48. lp.

³ Turpat, 63. lp.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat, 64. lp.

⁶ Turpat, 38. lp.

1940. gada maijā tā ziņoja, ka «fabrikās strādnieki ir noskaņoti ļoti kreisi un pievienojas komunistiskajai propagandai. Cēloņi: 1) darbā uz laukiem un sezonas darbos nosūtāmo strādnieku reģistrācija; 2) uz Darba aizsardzības pārvaldes priekšnieka rīkojuma pamata darba devēji strādniekiem paziņoja, kurš no viņiem tiks atlaists no darba uzņēmumā un nosūtīts sezonas darbos. Sarakstos ievestie strādnieki ir kļuvuši pilnīgi revolucionāri noskaņoti, viņi uzskata sezonas darbus par piespiedu darbiem, viņi saka: «labāk sēdēt cietumā un tur strādāt piespiedu darbu.»¹ Citos politiskās pārvaldes ziņojumos teikts: «Uzņēmumos sastādīti to strādnieku saraksti, kas nosūtāmi uz laukiem pavasara un vasaras darbos. Tas uz strādniekiem atstājis sliktu iespaidu, un viņu noskaņojums ir kļuvis naidīgs»² un ka «strādnieku neapmierinātības cēloņi ir nosūtīšana darbā uz laukiem, dzīves dārdzības celšanās un iepriekšējās darba algas saglabāšana».³ Politiskās pārvaldes ziņojumi un pārskati liecina par to, ka 1940. gada pavasarī strādnieku noskaņojumā iestājies krass lūzums — plašas strādnieku masas bija sākušas revolucionizēties un pievērsties aktīvai cīņai pret fašistisko diktatūru. Piespiedu kārtā darbā budžu saimniecībās, kūdras purvos un meža darbos nosūtītie pilsētu strādnieki savukārt revolucionizēja lauku darbaļaužu masas un it īpaši lauku trūcīgos iedzīvotājus, kuri cēlās cīņai pret fašistisko jūgu.

LKP aicināja Latvijas strādnieku šķiru uzņemties vadību cīņā pret fašismu laukos, saliedēt cīņai darba zemniecības masas. Griezdamās pie strādniekiem, «Cīņa» 1940. gada martā rakstīja: «Dodamies uz laukiem vai meža darbos, nesiet sev līdzi naidu pret fašistisko varmācību, kuriet naida uguni, lai tas degtu spožā liesmā, lai tas sadedzinātu fašistiskās verdzības sistēmu.»⁴ 1940. gada maijā Latvijas lauku apvidos, mežu izstrādāšanas un kūdras ieguves darba vietās notika streiki no pilsētām atsūtīto strādnieku vadībā. Piemēram, fabrikas Merino strādnieki, kas bija nodarbināti akciju sabiedrības Kūdra fabrikā, vadīja kūdrinieku streiku, pieprasot paaugstināt darba algu līdz 4 latiem dienā. Protestēdami pret fašistiskās valdības rīcību, viņi pameta darbu un atgriezās Rīgā.⁵ Darbu pameta arī fabrikas Kvadrāts un citu Rīgas uzņēmumu strādnieki, kas bija nodarbināti kūdras ieguve Bauskas apriņķī Misas upes rajonā. LKP vadītā Latvijas strādnieku šķiras varenā protesta kustība pret piespiedu darba sistēmu faktiski izjauca plaši iecerēto rūpniecības strādnieku sūtīšanu

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 523. l., 48. lp.

² Turpat, 44.—45. lp.

³ Turpat, 47. lp.

⁴ «Cīņa». 1939. g., 3. nr.

⁵ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 523. l., 72. lp.

darbā uz laukiem. 1940. gada maijā sezonas darbos izbrauca tikai viena trešā daļa no to strādnieku skaita, ko fašistiskie varas organi bija iepļānojuši nosūtīt, un, kā atzīmēja politpārvalde, «it visur un visās darba vietās strādnieki sezonas darbus dēvē par sūtīšanu spaidu darbos».¹

Pret tautu vērsta fašistiskās valdības iekšpolitika izraisīja darbaļaužu masās, kas vairs negribēja dzīvot pa vecam, vispārēju neapmierinātību. Valstī ar katru dienu auga augumā masu revolucionārā kustība par Ulmaņa fašistiskās kliķes gāšanu. Ekonomiskā krīze vēl vairāk pastiprināja vispārnieciskās krīzes attīstību, kuras rezultātā neatvairāmi brieda revolūcija.

4. PADOMJU SAVIENĪBAS UN LATVIJAS 1939. GADA TIRDZNICĪBAS LĪGUMS UN TĀ NOZĪME LATVIJAS TAŪTAS SAIMNIECĪBĀ

Fašistiskās Latvijas rūpniecības un lauksaimniecības atkarība no imperiālistisko lielvalstu monopolistiskajām aprindām un tās ekonomikas iekļaušana pasaules kapitālistiskās saimniecības sistēmā ļoti negatīvi ietekmēja buržuāziskās Latvijas ekonomisko stāvokli. Lata devalvācija 1936. gadā bija nopietns fašistiskās Latvijas gaidāmā un visai tuvā ekonomiskā sabrukuma simptoms. Cenždamās tautas masām noslēpt valsts budžeta īsto stāvokli un lielās grūtības, kuras pārdzīvoja fašistiskā Latvija savā ekonomiskajā attīstībā, Ulmaņa valdība sāka nodarboties ar «dubulto grāmatvedību»: ievēda 1936. gadā fašistiskās valsts dubultbudžetu. Pēc fašistiskās valdības pieņemtā likuma, atskaitot pamatbudžetu, kurā summējās valdības iestāžu budžeti, tika ieviests speciāls valsts uzņēmumu un citu objektu budžets. Šis speciālais budžets nebija zināms pat visiem ministriem, par to zināja tikai šauras Ulmanim tuvu cilvēku aprindas. Četru gadu laikā speciālā budžeta summas pieauga vairākkārt, un 1939.—1940. budžeta gadā šis speciālais budžets aptvēra 136 objektus. Tā izdevumu summa sasniedza 193,7 milj. latu un gandrīz līdzinājās pamatbudžeta ieņēmumu summai. Oficiālajos statistikas pārskatos un presē publicējot pamatbudžeta datus un no tautas rūpīgi slēpjot slepenā speciālā budžeta datus, fašistiskā valdība centās radīt iespaidu, ka valsts ekonomiskais stāvoklis ir labs un pat vēl vairāk, — ka fašistiskās valsts tautas saimniecība zeļ un plaukst. Taču īstenībā, pēc Finanšu ministrijas aprēķiniem, 1939.—1940. gada valsts budžeta deficitam vajadzēja sasniegt 43 896 tūkstošus latu.² Tai pašā laikā buržuāziskā prese ievietoja rakstus un ziņo-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 523. l., 72.—73. lp.

² Turpat, 4597. f., 4. apr., 1399. l., 276. lp.

jumus par nacionālā ienākuma, par valsts zelta krājumu augšanu u. tml. Piemēram, avīze «Rīts» publicēja rakstu, kurā bija apgalvots, ka vērtības, kas atrodas valsts rīcībā, 8 mēnešu laikā pavairojušās par 24 milj. latu.¹ Atmaskodama fašistiskās Latvijas buržuāziskās preses un oficiālās statistikas melus, «Cīņa» rakstīja: «Nevajaga nemaz būt finansistam, lai pasacītu, ka ar tādām pasacīnām pat antiņus nevar apmuļķot. Ja jau valsts vērtību pieaugšana norisinātos tādos tempos, tad jau Ulmaņa valdīšanas laikā tām vajadzētu pieaugt par 180 milj. latu. Turpretim ir zināms, ka Ulmaņa valdīšanas laikā valsts vērtības nav pieaugušas, bet gan samazinājušās.»²

Speciālā pielikumā 1939. gada 4. numuram LKP centrālais orgāns «Cīņa» publicēja Finanšu ministrijas slepenā pārskata datus par fašistiskās Latvijas finansiālo stāvokli, kas bija sastādīts pēc Ulmaņa norādījuma.³ Laikraksts «Rīts» apgalvoja, ka valsts zelta krājumi sasniedz 92,8 milj. latu, bet slepenā pārskata dati rādīja, ka no valsts kopējiem krājumiem 85,1 milj. latu apmērā zelta krājumi nepārsniedza 28,8 milj. latu, no kuriem 15 milj. latu bija zelts, ko Latvija bija saņēmusi no KPFSR saskaņā ar Padomju Krievijas un Latvijas 1920. gada miera līgumu. Valsts krājumu pārējā summa bija naudas zīmes. Saimnieciskās dzīves atjaunošanas fondā formāli skaitījās 142,9 milj. latu, bet faktiski skaidrā naudā atradās tikai 370 tūkstoši latu, jo pārējo summu bija laidušas apgrozībā dažādas Latvijas banku iestādes: Valsts zemes banka — 84,35 milj. latu, Latvijas kredītbanka — 28,0 milj. latu, Hipotēku banka — 2 milj. latu u. tml. Uz 1939. gada 1. janvāri fašistiskās Latvijas valsts parādu kopējā summa sasniedza 304,4 milj. latu, no tiem ārējie parādi bija 155 milj. latu, bet pēc oficiālās statistikas datiem valsts parādu kopsumma bija tikai 156,6 milj. latu, t. i., divreiz mazāk nekā faktiski.⁴ 1939. gadā fašistiskās Latvijas valdība papildus izlaida banknotes par 33 milj. latu lielu summu,⁵ kas pastiprināja visas valsts naudas sistēmas inflāciju. Raksturojot Latvijas finansiālo stāvokli 1939. gadā, «Cīņa» rakstīja, ka Ulmaņa valdības finansiālais stāvoklis ir katastrofāls.⁶ Šo komunistiskās preses vērtējumu apstiprina finanšu ministra slepenais ziņojums Ulmanim

¹ «Rīts». 1939. g. 5. maijā

² «Cīņa». 1939. g. maijā, 4. nr. (Pielikums.)

³ Kā norādīts rakstā «Ulmaņa valdības finansiālais stāvoklis», šā pārskata kopiju «Cīņas» redakcijai izdevies iegūt, pateicoties labvēļiem apstākļiem.

⁴ Sos datus sk. «Cīņa», 1939. g., 4. nr. (Pielikums.)

⁵ LPSR CVA, 4597. f., 2. apr., 4311. l., 406. lp.

⁶ «Cīņa». 1939. g., 4. nr. (Pielikums.)

par to, ka valstij «draud visai ievērojams deficīts».¹ Finansiālās grūtības, ko fašistiskā Latvija pārdzīvoja kopš 1939. gada, liecināja, ka fašistiskajā Latvijā nobriedusi ekonomiskā krīze.

Sakarā ar jūras ceļu blokādi, ko bija nodibinājušas kara daļniecības, asa krīze bija vērojama Latvijas ārējā tirdzniecībā. Ārlietu ministrs Munters, runādams saimniecisko kameru kopējā sēdē, teica: «Sevišķi neizdevīgs ir Baltijas valstu stāvoklis. Pārtraukta mūsu tirdzniecība ar citām Baltijas valstīm, kā arī ar Angliju un Franciju. Tāpēc svarīga vieta jāieņem tirdzniecībai ar valstīm, ar kurām mums ir dzelzceļa satiksme. No tām vispirms minamas Vācija un Padomju Savienība, pēc tam nāk Lītuva un Igaunija, Dānija un Somija. No visām minētajām valstīm vislielākā nozīme mūsu tautas saimniecībā ir Vācijai un Padomju Savienībai.»² Savstarpējās palīdzības pakta noslēgšana 1939. gada oktobrī³ deva jaunu stimulu tirdzniecisko attiecību atīstībai un palielināja tirdzniecības apgrozību starp PSRS un Latviju. Padomju Savienība bija iemantojusi tādas valsts reputāciju, kas godīgi pilda savus līgumus. Tāpat kā agrāk, arī šoreiz nebija nekādu šaubu, ka Padomju valsts izpildīs savas saistības, — to pašu nu bija izdevība pierādīt Latvijas valdībai.

Latvijas valdība drīz pēc savstarpējās palīdzības pakta ratifikācijas nosūtīja uz Maskavu tirdzniecības delegāciju jauna tirdzniecības līguma noslēgšanai. 12. oktobrī Maskavā ieradās Latvijas tirdzniecības delegācija, kuras priekšsēdētājs bija Tirdzniecības un rūpniecības kameras priekšsēdētājs A. Bērziņš, viņa vietnieks — Ārlietu ministrijas departamenta direktors A. Kampe, bet delegācijas locekļi — J. Skujēvics, Ž. Šenbergas, A. Tomsons, J. Ziberts un M. Kalniņš.⁴ Draudzīgā atmosfērā notikušo tirdzniecības sarunu rezultātā 1939. gada 18. oktobrī starp Padomju Savienību un Latviju tika parakstīts tirdzniecības līgums. No Padomju Savienības puses tirdzniecības līgumu parakstīja A. Mikojans, bet no Latvijas puses — Latvijas vēstnieks PSRS — Fr. Kociņš. Padomju Savienības un Latvijas 1939. gada tirdzniecības līgums ietvēra sevī jaunus elementus, kādu nebija līdz tam starp PSRS un citām kapitālistiskajām valstīm noslēgtajos līgumos. Jauns elements šajā tirdzniecības līgumā bija preču tranzīta tiesību piešķiršana Latvijas valdībai. Padomju valdība atļāva Latvijai transportēt savas preces pāri Padomju Savienības teritorijai, jo Baltijas jūras ceļi Baltijas valstīm bija slēgti. Latvijai bija tiesības transportēt savas preces pa dzelzceļiem un ūdensceļiem (ieskai-

¹ LPSR CVA, 4597. f., 4. apr., 1399. l., 270. lp.

² «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 231. nr.

³ Par šo paktu sk. nodaļā «1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības pakts un tā realizēšana».

⁴ «Известия». 1939. g. 14. oktobri.

tot Baltās jūras un Baltijas jūras kanālu) uz Murmansku-Soroku un Melnās jūras ostām.¹

Ievērojami tika paplašināta arī tirdzniecības apgrozība. Saskaņā ar panākto vienošanos 1939. un 1940. gadā bija paredzēts trīskārt palielināt tirdzniecības apgrozību. Kopējās apgrozības apjomam starp abām valstīm bija jāsasniedz 60 milj. latu. Līgums tāpat paredzēja ievērojami paplašināt padomju preču tranzītu pa Latvijas dzelzceļiem un caur ostām.²

Tirdzniecības līgums starp Latviju un PSRS tika noslēgts uz laiku no 1939. gada 1. novembra līdz 1940. gada 31. decembrim. Saskaņā ar līgumu Latvijai bija jāsaņem no PSRS rūpniecībai nepieciešamās izejvielas, lauksaimniecības mašīnas, minerālmēsli, naftas produkti un citas preces. Tirdzniecības līguma darbības laikā PSRS piegādāja Latvijai šādas preces:³

15. tabula

Nr. p. k.	Preču nosaukums	Piegādāto preču daudzums vai vērtība
1	Apatītu koncentrāts	70 000 tonnu
2	Sēra kolčedāns	25 000 "
3	Petroleja	25 000 "
4	Sāls	14 000 "
5	Cukurs	10 000 "
6	Benzīns	9 000 "
7	Dzelzs un tērauds	8 000 "
8	Gazols	6 000 "
9	Bitumens un asfalts	6 000 "
10	Kokvilna	5 500 "
11	Rauši	5 000 "
12	Ķets	4 000 "
13	Ugunsizturīgi māli	4 000 "
14	Azbests	2 000 "
15	Smēreļļas	1 500 "
16	Sērskābe	1 200 "
17	Tabaka	800 "
18	Parafins	400 "
19	Kolofonijs	200 "
20	Mazuts	175 "
21	Kalcija karbīds	150 "
22	Šujamie diegi (kokvilnas)	30 "
23	Vazelīns	15 "
24	Lauksaimniecības mašīnas	500 000 latu

¹ «Valdības Vestnesis». 1939. g., 241. nr.

² «Известия». 1939. g. 19. oktobrī.

³ Tabula sastādīta pēc LPSR CVA datiem, 1314. f., 1. apr., 1158. l., 66. un 67. lp.

Savukārt Latvijas rūpniecībai un lauksaimniecībai tika dota iespēja eksportēt uz Padomju Savienību lauksaimniecības produktus, celulozi, metalrūpniecības, papīrrūpniecības, kā arī pārtikas rūpniecības ražojumus. Latvijas eksporta (svarīgāko preču) apmērus uz Padomju Savienību rāda 16. tabula:¹

16. tabula

Nr. p. k.	Preču nosaukums	Piegādāto preču daudzums vai vērtība
1	Adas	150 000 gab.
2	Dzīvas cūkas	100 000 "
3	Sviests	7 000 tonnu
4	Celuloze	5 000 "
5	Vagoni	3 000 tūkst. latu vērtībā
6	Govslopi	3 000 gab.
7	Linsēklas	2 000 tonnu
8	Papīrs	1 500 "
9	Kartons	1 000 "
10	Āboliņa sēklas	600 "
11	Olas	400 "
12	Siers	60 "

Sākoties otrajam pasaules karam, Latvijas rūpniecība nonāca kritiskā stāvoklī, jo blokādes dēļ Latvija nevarēja saņemt no ārzemēm rūpniecībai nepieciešamās izejvielas. Latvijas rūpniecības atkarību no importētām izejvielām rāda šādi dati. 1939. gadā pirms otrā pasaules kara sākšanās Latvijas svarīgākajās rūpniecības nozarēs pārstrādājamo importēto izejvielu procents bija ļoti augsts. Kokvilnas pārstrādāšanas rūpniecībā tas sasniedza 94 %, zīda rūpniecībā — 98 %, vilnas pārstrādāšanas rūpniecībā — 70 %, trikotāžas rūpniecībā — 99 %. Tādējādi dažādās Latvijas tekstilrūpniecības nozarēs pārstrādāšanai no ārzemēm ievesto izejvielu īpatsvars svārstījās no 70 līdz 99 %. Stāvoklis nebija labāks arī citās Latvijas rūpniecības nozarēs. Stikla rūpniecībā importēja 71 % izejvielu, gumijas rūpniecībā — 84 %, superfosfāta rūpniecībā — 100 %. No Latvijas velosipēdu rūpniecībā izlietotajām izejvielām 99 % bija importētas.²

Saprotams, ka kara gadījumā šāda Latvijas rūpniecības atkarība no importētām izejvielām novestu pie ražošanas pilnīgas apstāšanās. Tas arī tā notika. Jau pašā kara sākumā Latvijas rūpniecība krasi sašaurināja ražošanas apjomu. Daudzi metalapstrādāšanas un ķīmiskās rūpniecības uzņēmumi izejvielu trū-

¹ Tabula sastādīta pēc LPSR CVA datiem, 1314. f., 1. apr., 1158. l., 67. lp.

² «Latvijas korespondence». 1939. g., 1. nr.

kuma dēļ pārgāja uz divu un triju dienu darba nedēļu. Nākotnē Latvijas rūpniecībai būtu bijis jāpārdzīvo vēl lielākas grūtības, ja starp Latviju un Padomju Savienību nebūtu noslēgts tirdzniecības līgums. Pēc šā līguma noslēgšanas Latvijas rūpniecība nepieciešamās izejvielas saņēma no Padomju Savienības un paglābās no krīzes, kurā to jau bija iegrūdis iesācies otrais pasaules karš.

Jaunais tirdzniecības līgums starp PSRS un Latviju paredzēja tirdzniecības apgrozību 60 milj. latu apmērā, kas bija rekordskaitlis visā abu valstu tirdzniecisko attiecību attīstības vēsturē. 1929. gadā, kad tirdzniecība starp Latviju un PSRS bija visdzīvākā, Latvijas eksporta vērtība uz PSRS sasniedza 40 milj. latu, bet importa — 17 milj. latu. Latvijas un PSRS tirdznieciskajās attiecībās 1929. gads bija attīstības augstākais punkts, bet pēc tam, līdz pat 1939. gada tirdzniecības līguma noslēgšanai, tirdzniecības apgrozība starp abām valstīm sašaurinājās. Piecu gadu laikā Latvijas eksports uz Padomju Savienību, kura īpatsvars 1930. gadā sasniedza 14,2% no Latvijas eksporta kopējās summas, stipri samazinājās un 1935. gadā noslīdēja līdz 2,8%, bet imports savukārt samazinājās no 5,9% līdz 3,7%.¹ Pēc tam, kad varu Latvijā sagrāba fašistiskā kliķe, importa un eksporta kopējā vērtība Padomju Savienības un Latvijas tirdzniecībā 1936. gadā bija vairs tikai 5,9 miljoni latu.² Līdztekus PSRS īpatsvara kritumam Latvijas ārējā tirdzniecībā auga kapitālistisko lielvalstu īpatsvars, kas sekmēja ārzemju kapitāla ietekmes pastiprināšanos visās svarīgākajās Latvijas saimniecības nozarēs. Buržuāziskās Latvijas ekonomiskā atkarība no imperiālistisko lielvalstu monopolistiskajām apvienībām bija 1939. gada beigās Latvijas rūpniecību aptvērušās krīzes pirmcēlonis. Līdz ar otrā pasaules kara sākumu Latvijas, kā arī pārējo Baltijas valstu tautas saimniecībām bija dots smags trieciens. Latvijai karš atņēma iespēju eksportēt savas preces uz Angliju un citām Rietumeiropas valstīm, bet šim eksportam bija visai liels īpatsvars Latvijas ārējā tirdzniecībā. Tāpat zuda iespēja ievest no ārzemēm nepieciešamās preces. Visu Baltijas valstu saimniecība jau pašā otrā pasaules kara sākumā pārdzīvoja milzīgas grūtības. Nepietika kurināmā un izejvielu, sašaurinājās rūpnieciskā ražošana, cēlās preču cenas. Sakarā ar to milzīgos apmēros pieauga spekulācija ar deficīta precēm. No šā grūta stāvokļa Baltijas valstis, to skaitā arī Latviju, glāba Padomju Savienība, noslēdzot ar šīm valstīm tirdzniecības līgumus. 1939. gada 18. oktobrī noslēgtā tirdzniecības līguma pozitīvie rezultāti bija manāmi jau pirmajos mēnešos pēc tā noslēgšanas.

¹ Latvija skaitļos 1936. 277. un 278. lpp.

² Turpat.

Latvijas ārējā tirdzniecība atdzīvojās. 1939. gada bilanci Latvija noslēdza ar 3,5 miljonu latu lielu aktīvu.¹

Sakarā ar ārējās tirdzniecības atdzīvošanos un tranzīta palielināšanos pieauga ostas strādnieku skaits. Pēc žurnāla «Ekonomists» datiem, 1940. gada pavasarī Rīgas ostā bijuši nodarbināti 1200 pastāvīgu ostas strādnieku.² Tirdzniecības līgums ar Padomju Savienību nodrošināja darbu simtiem līdz tam bez darba esošu strādnieku. Tāda pati aina kā Rīgas ostā bija vērojama arī pārējās Latvijas ostās. Liepājā un Ventspilī, kur agrāk ostā bija pastāvīgi nodarbināti 200 strādnieku, 1940. gada pavasarī strādāja 700 strādnieku. Padomju Savienības pasūtījumi stipri atdzīvināja Latvijas rūpniecisko ražošanu. Liepājas lielākajā uzņēmumā Tosmare pēc Padomju Savienības pasūtījumu saņemšanas strādnieku skaits pieauga no 500 līdz 1400 cilvēku.³ Stipri palielinājās preču tranzīts pāri Latvijas teritorijai. Latvijas dzelzceļi, kas uzturēja tiešu satiksmi ar ārzemēm, 1940. gada janvārī un februārī pāravadāja 142 916 tonnas preču, turpretim 1939. gada tais pašos mēnešos bija pāravadātas tikai 26 277 tonnas.⁴

To, cik svarīga nozīme ir bijusi Padomju Savienībai Baltijas valstu smagā ekonomiskā stāvokļa atvieglināšanā otrā pasaules kara laikā, savos rakstos atzīmēja arī ārzemju prese. Amerikāņu aģentūras «United Press» 1940. gada 3. aprīļa ziņojumā bija atzīmēts, ka pēdējā laikā, pēc pakta noslēgšanas ar Padomju Savienību, vērojama Lietuvas, Igaunijas un Latvijas ekonomiskā stāvokļa uzlabošanās. Aģentūra tāpat norādīja, ka Padomju Savienība precīzi izpilda savas pakta paredzētās saistības.⁵

Padomju Savienības un Latvijas 1939. gada tirdzniecības līguma lielo pozitīvo nozīmi atzina arī pašas Latvijas oficiālās personas un prese.

Atgriezies no Maskavas Rīgā, Latvijas delegācijas priekšsēdētājs Bērziņš savā paziņojumā preses pārstāvjiem izteicās: «Vienošanās mums nodrošina iespēju saņemt svarīgas izejvielas tādos apmēros, kuri apmierina mūsu tirgus prasības. Uz šīs vienošanās pamata mēs varam arī izvietot Padomju Savienībā aizvien pieaugošos apmēros mūsu eksportpreces un ar to nodrošināt normālu ražošanu eksportam mūsu lauksaimniecībā un rūpniecībā. Sevišķi jāuzsver savstarpējās saprašanās un savstarpējo interešu atzīšanas gars, kas valdīja Maskavas sarunās. **Panāktā vienošanās**

¹ Я. Крастынь. Борьба латышского народа против немецких захватчиков и поработителей. М. 1946, 163. lpp.

² «Ekonomists». 1940. g., I. nr.

³ I. Pinksis, G. Freibergs, V. Lejiņš. Revolucionārā Liepāja. Rīgā, 1955. g., 132. lpp.

⁴ Я. Крастынь. Minētais darbs. 163. un 164. lpp.

⁵ «Известия». 1939. g. 20. oktobrī.

jāuzskata par ārkārtīgi svarīgu ne tikai saimnieciskā ziņā, bet arī kā jauns apstiprinājums draudzīgai sadarbībai starp Latviju un Padomju Savienību.»¹

Latvijas prese apsveica jauno tirdzniecības līgumu, atzīmējot tā nozīmi rūpniecības un tirdzniecības atdzīvināšanā un saskatot tanī jaunu pierādījumu tam, ka PSRS izprot Latvijas grūtības, kuras radījis karš un normālas tirdzniecības apgrozības traucējumi. Kāda buržuāziskās Latvijas avīze 1939. gada oktobrī rakstā «Jaunais tirdzniecības līgums ar Padomju Savienību» atzīmēja: «Padomju Savienības un Baltijas valstu tirdzniecības līgumu atjaunošana un paplašināšana ir krass lūzums Latvijas, Igaunijas un Lietuvas ārējās tirdzniecības attīstībā un struktūrā.

Tie Baltijas valstīm dod iespēju aizpildīt to robu, kuru radījuši traucējumi tirdzniecības apgrozībā ar Angliju, Franciju un Amerikas Savienotajām Valstīm un ārkārtīgi grūtie kuģniecības apstākļi. Līdz šim tranzīta apgrozība svārstījās no 200 līdz 300 tūkstošiem tonnu gadā, tātad mūsu dzelzceļu, upju un ostu caurlaides spēja tika izmantota ļoti nepilnīgi. Vienošanās par tranzīta paplašināšanu apsveicama, jo tā atdzīvinās mūsu dzelzceļu un ostu darbību.»²

Žurnāls «Economists» savā 1939. gada novembra numurā norādīja, ka «šā gada 18. oktobra Maskavas vienošanās galvenā atšķirīgā iezīme ir tā, ka abas puses ir apliecinājušas vēlēšanos paplašināt tirdzniecības apgrozību. Pagājušā gadā apgrozība bija 15 milj. latu, bet līdz 1940. gada beigām Latvijas eksports uz PSRS sasniegs 30 milj. latu un tādu pašu summu sasniegs arī padomju eksports uz Latviju.»³

Žurnāls uzsvēra arī to, cik labvēlīgs Latvijai ir paša līguma raksturs, jo «preču apmaiņā ieslēgtās preces noteiktas ne tikai pēc vērtības, bet arī pēc daudzuma, sakarā ar ko ir novērsta cenu svārstības nelabvēlīgā ietekme uz apgrozības apjomu.»⁴

Pateicoties Padomju valsts draudzīgu attiecību nostiprināšanas politikai, kas jo spilgti izpaudās jaunajā tirdzniecības līgumā ar Latviju un pārējām Baltijas valstīm, šo zemju rūpniecība un lauksaimniecība guva jaunu stimulu attīstībai. Baltijas valstu iedzīvotāji tika pasargāti no tām grūtībām, kādas jūras blokādes dēļ bija jāpārdzīvo neitrālajām valstīm. Šo valstu tautas saimniecība guva iespēju pārvarēt grūtības, kuras bija radījuši kara izraisītie normālas tirdzniecības apgrozības traucējumi. Padomju Savienības un Latvijas 1939. gada tirdzniecības līgums ievērojami paplašināja tirdzniecības sakarus abu valstu starpā. No

¹ «Известия». 1939. г. 20. октобрі.

² «Rīts». 1939. г. 21. октобрі.

³ «Economists». 1939. г., 11. nr.

⁴ Turpat.

Latvijas PSR saimnieciskā viedokļa un 1940. gada tirdzniecības pārskata redzams, ka šā gada pirmajos piecos mēnešos Latvijas importa vērtība no PSRS sasniedza 20 458 tūkstošus latu, bet eksporta vērtība uz PSRS — 18 566 tūkstošus latu, turpretim 1939. gadā tajā pašā periodā preces importētas par 4 424 tūkstošiem latu, bet eksportētas par 3 030 tūkstošiem latu. Tādējādi Padomju Savienības un Latvijas tirdzniecības kopējā apgrozība 1940. gadā 1939. gada līguma darbības rezultātā bija palielinājusies vairāk nekā pieckārt.

Referātā par Padomju Savienības ārpolitiku PSRS Augstākās Padomes 1939. gada 31. oktobra ārkārtējā sesijā atzīmēts, ka Padomju Savienība ir nākusi pretim Baltijas valstu saimnieciskajām vajadzībām, noslēgdama ar tām atbilstošu tirdzniecības līgumu.¹ Apstākļos, kad bija sācies otrais pasaules karš un visu Eiropas valstu tirdzniecība pārdzīvoja milzīgas grūtības, PSRS ekonomiskajiem līgumiem ar Baltijas valstīm bija liela pozitīva nozīme šo valstu dzīvē. Tie izglāba Baltijas valstu saimniecību no krīzes, kurā šīs valstis bija nokļuvušas sakarā ar otrā pasaules kara izcelšanos.

¹ «Известия». 1939. gada 1. novembrī.

II NODAĻA

STRĀDNIĒKU KUSTĪBA FAŠISTISKAJĀ LATVIJĀ UN LKP CIŅA PAR PROLETARIĀTA VIENOTĀS FRONTES IZVEIDOŠANU PRET FAŠISMU LAIKĀ NO 1934. LĪDZ 1938. GADAM

1. LATVIJAS SOCIĀLISTISKĀS STRĀDNIĒKU UN ZEMNIEKU PARTIJAS (LSSZP) NODIBINĀSANĀS UN ATTĪSTĪBA

Pēc fašistiskās diktatūras nodibināšanās Latvijā strādnieku kustība valstī attīstījās jaunos vēsturiskos šķiru spēka samēra un grupējuma apstākļos. Sociāldemokrātiskā partija pēc fašistiskā apvērsuma tika sagrauta un beidza pastāvēt. Labējie sociāldemokrātu līderi pasteidzās atzīt jauno varu un centās pielāgoties fašistiskajam režīmam. Jau otrajā dienā pēc fašistiskā apvērsuma reformistisko arodbiedrību līderi Treijs un Balodis kopā ar fabrikantu Švambergu noorganizēja delegāciju pie Ulmaņa, lai tas atļautu darboties arodbiedrībām aizsargu uzraudzībā, kā arī deva solījumu nenodarboties ar politiku.¹ Citi sociāldemokrātu līderi paziņoja, ka viņi pilnīgi izbeidz politisko darbību. No aptuveni 400 sociāldemokrātiem, kas bija ievietoti Liepājas koncentrācijas nometnē, tikai 5—6 cilvēki neiesniedza Ulmanim lūgumu tos atbrīvot. «Visi pārējie, tai skaitā arī CK locekļi un bijušie deputāti, vai nu paši, vai ar savu sievu un draugu starpniecību iesniedza Ulmanim lūgumu un deva solījumu ar politiku nenodarboties.»² Lielum lielais vairākums Sociāldemokrātiskās partijas vadoņu — Pauls un Klāra Kalniņi, Celms, Brikšķis u. c. pat

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 852. l., 6. lp.

² A. Rudevics. Meņševisma bankrots Latvijā. Rīgā, 1957. g., 130. lpp.

nedomāja par cīņu pret fašismu, bet Cielēns un Ivanovs vēl kādu laiku palika savos amatos — pirmais par sūtni Parīzē, otrais — valsts kontroliera amatā.¹ Daudziem sociāldemokrātu līderiem, kuri bija samierinājušies ar fašistisko diktatūru, fašistiskā valdība piešķīra lielas pensijas. Piemēram, sociāldemokrātijas barveži Dēkens, Eliass, Dukurs un citi saņēma 500 latu lielu pensiju mēnesī.²

Savu vadoņu aprkāptās un dezorganizētās sociāldemokratisko strādnieku masas pārdzīvoja dziļu idejisku krīzi un meklēja iespēju cīnīties pret fašismu. Latvijas darbaļaudis paši savā politiskajā pieredzē pārliecinājās par LKP izvirzītās vienotās frontes taktikas pareizību. Sociāldemokratisko strādnieku revolucionārais spārns, kas bija sarāvis visus sakarus ar bijušo nodevīgo vadību, aizgāja pagrīdē, nodibināja nelegālu Latvijas Sociālistisko strādnieku un zemnieku partiju (LSSZP) un nodibināja sakarus ar komunistiem, lai cīnītos kopā ar tiem. Jau 1934. gada jūlija beigās Ventspilī notika sociāldemokrātu un LKP biedru kopīga apspriede, kurā tika pieņemts lēmums par vienotu rīcību cīņā pret fašistisko diktatūru. Ventspilī 1934. gada jūlijā nodibinātās nelegālās LSSZP organizācijas un LKP vietējās organizācijas kopīgās rīcības rezultātā bija organizētas pirmās politiskās akcijas, proti, naktī uz 31. jūliju bija izkārtis sarkanais karogs, bet naktī uz 7. novembri — izplatītas proklamācijas.³

LSSZP nodibinājās drīz pēc fašistiskā apvērsuma. 1934. gada maija beigās notika šīs partijas dibinātāju nelegāla sapulce. Sapulces dalībnieki bija sakāpuši laivā, it kā lai vizinātos pa Ķīšezeru. Šajā sapulcē piedalījās neapcietināto Sociāldemokratiskās partijas biedru grupa (Bokmelders, Priedītis, E. Ozoliņa, Miezijs u. c.). Sapulce nolēma uzsākt vienotās frontes politikas realizēšanu un ievēlēja vienības komitejas pārstāvi. Šis lēmums bija bijušās Sociāldemokratiskās partijas revolucionārā spārna pirmais solis uz vienotas frontes nodibināšanu ar Latvijas komunistiem, kuri jau agrāk atkārtoti bija aicinājuši nodibināt vienotu fronti. Sapulces dalībnieki pārstāvēja tos bijušās Sociāldemokratiskās partijas biedrus, kas, kritiski vērtējot savas partijas iepriekšējo politiku, bija nonākuši pie secinājuma, ka šī politika pašos pamatos ir bijusi nepareiza un ka tam, «kas gribēja nopietni cīnīties pret fašismu, tam jāorientējas uz padomju varu, jāmeklē vienota fronte ar Komunistisko partiju, vienota strādnieku šķiras fronte».⁴ Pie tāda paša secinājuma bija nonākusi arī neliela daļa sociāldemokrātu, kas bija ieslodzīti Liepājas koncentrācijas no-

¹ A. Rudevics. Minētais darbs. 130. un 131. lpp.

² LPSR CVA, 3235. f., 1934.—1935. g., 1. apr., 870. l., 159. lp.

³ Turpat, 532. l., 281. lp.

⁴ A. Rudevics. Minētais darbs. 134. lpp.

metnē. Viens no bijušajiem sociāldemokrātu vadoņiem — Ansis Rudevics, 1935. gada sākumā nometnē uzrakstīja vēstuli, ka vajadzīga jauna taktika — nepieciešams nodibināt vienotu fronti ar komunistiem.¹ Šo vēstuli, kurā vēl bija saglabājušies meņševistiski uzskati, nometnē apsprieda neliela aktīvo sociāldemokrātu grupa un pēc tam izsūtīja brīvē esošajiem nelegālās LSSZP biedriem, kas to pavairoja kā sava veida partijas rīcības programmu tuvākajam laikam.

Līdz 1934. gada beigām Rīgā nodibinājās vairāki nelegālās LSSZP pulciņi. LSSZP vadība nodibināja sakarus ar LSSZP vietējām organizācijām Liepājā, Ventspilī, Jelgavā un Valmierā. Nodibināt savas organizācijas uz laukiem LSSZP neizdevās. Pati partija biedru skaita ziņā bija neliela. 1934.—1936. gados tānī bija ap 200 biedru.

Kopā ar nelegālo LSSZP tika nodibināta arī jaunatnes organizācija — nelegālā Latvijas Sociālistiskās jaunatnes savienība (LSJS), bet 1935. gadā ar aktīvu LKP atbalstu tika atjaunota nelegālā biedrība «Strādnieku sports un sargs».

Jāpiezīmē, ka nelegālā LSSZP vēl nebija patiesi marksistiska Latvijas strādnieku šķiras partija, to vēl nomāca meņševistiskās ideoloģijas nasta, kas atspoguļojās tiklab partijas programmas dokumentos, kā arī presē, uz ko LSSZP pamatoti norādīja un par ko to draudzīgi kritizēja Latvijas Komunistiskā partija.

Piemēram, LSSZP ilgu laiku saglabāja reformistiski meņševistiskus uzskatus Latvijas buržuāziskās agrārās reformas novērtējumā. Vēl sociālistiskās revolūcijas uzvaras priekšvakarā, 1940. gada februārī, LSSZP centrālais preses orgāns «Brīvība» nepareizi apgalvoja, ka «pēc tautas frontes uzvaras iekārta, ko radījusi agrārā reforma, nemainīsies un skaita ziņā nelielā budžu slāņa izžušanai būs tikai politiska, bet nevis ekonomiska nozīme».² LKP, pauzdamā darba zemnieku intereses, vērsās pret šo LSSZP paziņojumu. Tautas frontes deklarācija paredzēja radikālas izmaiņas agrārajā iekārtā lauku trūcīgo iedzīvotāju un vidējo zemnieku labā. Pamatodamās uz tautas frontes rīcības programmu, ko bija pieņēmusi arī LSSZP, LKP kritizēja avīzes «Brīvība» un LSSZP vadības oportunistiskās tezes, kas agrāros pārkārtojumus centās samazināt līdz minimumam, neaizskarot budžu ekonomiskās intereses. Komunistiskā prese norādīja: «Zemniekiem vajag zemes! Bet Latvijas budžiem ir pietiekami zemes, lai izmainītu bezzemnieku un sīkzemnieku saimniecisko stāvokli.»³

LKP principiālā un atklātā atsevišķu LSSZP kļūdaino uzskatu

¹ A. Rudevics. Minētais darbs. 134. un 135. lpp.

² «Brīvība». 1940. g., 9. nr.

³ «За единство». 1940. g., 2. nr.

kritika sekmeja LSSZP biedru idējisko audzināšanu marksisma-ļeņinisma garā.

1934. gada rudenī notika LSSZP pirmā konference. Ap šo laiku LSSZP savā nelegālajā tipografijā «Kolomans Vališs»¹ izdeva vairākas proklamācijas, avīzi «Revolucionārais Sociālists», bet vēlāk arī LSSZP Rīgas komitejas preses organu «Rīgas Strādnieks». LSSZP I konferences protokoli un materiāli nav saglabājušies, bet par partijas tā laika politisko programmu var spriest no brošūras «LSSZP taktika», ko 1934. gada novembrī 2000 eksemplāru tirāžā izdeva LSSZP CK. 1935. gada martā šo brošūru izdeva otrreiz. Tanī bija vairākas pareizas tezes par to, ka «nogāzt fašistisko diktatūru un nodibināt strādnieku un zemnieku valdību var tikai vienota strādnieku šķira»² un ka «buržuāzijas vai strādnieku diktatūru — tāds jautājums tagad izvirzījies Latvijā. Partijas tuvākais uzdevums ir noorganizēt visplašāko opozīciju, lai gāztu fašistisko diktatūru un nodibinātu strādnieku un zemnieku valdību.»³ Taču minētajā brošūrā bija arī nepareizas tezes. Tā, piemēram, tanī bija izteikta doma, ka nepieciešamību cīnīties par proletariāta diktatūru it kā radījusi vienīgi fašistiskās diktatūras nodibināšanās Latvijā. Brošūrā «LSSZP taktika» tika apgalvots, ka «ne jau strādnieku šķiras vainas dēļ, bet gan buržuāzijas politikas dēļ demokratiskā ceļa vietā ciņā par varu izvirzīts pilsoņu kara un diktatūras ceļš»⁴ un ka «pēc 15. maija apvērsuma strādnieku šķiras demokratiskais ceļš varas iekarošanai ir slēgts».⁵

Kā LSSZP programmas dokuments «LSSZP taktika» zināmā mērā attaisnoja meņševistisko tezi par kapitālisma mierīgu ieaugšanu sociālismā caur buržuāzisko diktatūru. Sai sakarā minēts pazīstamais sociāldemokrātu teorētiķis Bauers. Brošūrā ievietots arī citāts no Bauera grāmatas «Kapitālisms un sociālisms pēc pasaules kara», kur Bauers apgalvoja, ka «rūpniecības zemju proletariātam jācenšas sasniegt sociālismu nevis ar pilsoņu kara un diktatūras palīdzību, bet gan mierīgā, demokratiskā ceļā».⁶ Šim Bauera apgalvojumam nav nekā kopīga ar marksisma-ļeņinisma tezi par sociālistiskās revolūcijas mierīgas norises iespēju, tas pauž revizionisma ideoloģiju un neatzīst proletāriskās revolūcijas un proletariāta diktatūras vēsturisko nepieciešamību pārejas periodā no kapitālisma uz sociālismu.

¹ Tipografija bija nosaukta Kolomana Vališa vārdā. Vališs bija sociāldemokratiskā «Šucbunda» biedrs, kas aktīvi piedalījās proletariāta bruņotajās cīņās Vīnē 1934. gada februārī.

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 802. l., 27. lp.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat, 26. lp.

⁶ Turpat, 25. lp.

Agrāko meņševistisko uzskatu ietekme šajā LSSZP programmas dokumentā izpaudās arī bijušās Sociāldemokratiskās partijas kritikā. Atzīdama vairākas Sociāldemokratiskās partijas kļūdas, ko tā bija pieļāvusi laikā, kad tika gatavots fašistiskais apvērsums, brošūra «LSSZP taktika» noklusēja to, ka fašisms Latvijā guva panākumus galvenokārt tāpēc, ka labējie sociāldemokrāti bija sašķēlušī strādnieku šķiru. Brošūrā izteikts apgalvojums, ka «galvenais tomēr — tā nelabvēlīgā situācija, kas Latvijā izveidojās pēc fašisma uzvaras Vācijā».¹ Izvairīdamās atsegt visā pilnībā labējo sociāldemokrātu līderu nodevību, kurai fašistiskā apvērsuma rīkotāji varēja pateikties par saviem panākumiem, brošūra «LSSZP taktika» izskaidroja fašisma sekmes ar to, ka «strādniekos fašisma uzvaras radīja bailes».² «LSSZP taktikā» apgalvots, ka tāpat arī «visas mūsu kļūdas ir saistītas ar legālajiem apstākļiem buržuāziskās demokrātijas apstākļos, un tāpēc līdz ar apstākļu izmaiņšanos lielākā daļa no tām atkrita pašas no sevis».³ Un tālāk: «Mums nevajag steigties aizņemties taktiku no komunistiem vai radīt pavisam jaunu taktiku, bet vajag izdarīt pareizus slēdzienus no mūsu pagātnes taktikas.»⁴

Brošūra «LSSZP taktika» bija pirmais programmas dokuments, ko LSSZP CK publicēja drīz pēc šīs partijas nodibināšanas, un tā tezes vēl pausti meņševistiski uzskati. Neatlaidīgā cīņā par Latvijas strādnieku šķiras, bet pēc tam par pretfašistiskās tautas frontes izveidošanu LKP draudzīgās kritikas ietekmē LSSZP biedru lielākā daļa revidēja savus uzskatus, atbrīvojās no meņševistiskās ietekmes un pievienojās Komunistiskās partijas nostājai. Līdz ar to arvien aktuālāks kļuva jautājums par Latvijas strādnieku šķiras abu partiju apvienošanos, un tās biedri laikā no 1934. līdz 1940. gadam, kad risinājās cīņa pret fašismu, pamazām sāka raudzīties uz savu sociāldemokrātisko pagātņi no cita, revolucionāra viedokļa, dodot tai jaunu vērtējumu, taču šis process bija ilgstošs un sarežģīts. Meņševistiskās pagātnes mantojums vēl ilgi nomāca partiju. Svarīga nozīme te bija tam apstāklim, ka bankrotējušās Sociāldemokratiskās partijas vecie līderi, kas bija emigrējuši uz ārzemēm un tur nodibinājuši partijas Padomi, visādi centās LSSZP novirzīt no tās izraudzītā pareizā ceļa — no cīņas vienotā frontē ar LKP.

1934. gada beigās LSSZP CK nodibināja sakarus ar bijušo sociāldemokrātu līderi Cielēnu Parīzē, kurš uzņēmas partiju pārstāvēt Sociālistiskajā internacionālē un laikā no 1934. līdz 1939. gadam piedalījās tās Izpildu komitejas sēdēs. 1936. gadā pēc

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1934. g., 1. apr., 802. l., 26. lp.

² Turpat.

³ Turpat, 28. lp.

⁴ Turpat, 27. lp.

atbrīvošanas no cietuma pirms termiņa no Latvijas izbrauca un apmetās Helsinkos Bruno Kalniņš. Kalniņu ģimene un sociāldemokrātu aprindas, kas grupējās ap šo ģimeni, darīja visu iespējamo, lai nelegālā LSSZP nesaņemtu ne līdzekļus, ne citādu atbalstu no Skandināvijas un vispirms no Zviedrijas Sociāldemokratiskās partijas. Savās vēstulēs zviedru sociāldemokrātiem un citu II Internacionāles partiju līderiem tie LSSZP biedrus, vienotās frontes piekritējus, dēvēja par komunistiem, kam nedrīkst sniegt atbalstu un līdzekļus.

Bankrotējušās Latvijas sociāldemokratijas līderi ar netīrām intrigām un apmelojumiem centās paralizēt LSSZP darbību, kuras biedri pagrīdes apstākļos cīnījās pret fašismu. Taču, neraugoties uz visiem viņu pūliņiem, nelegālās LSSZP revolucionārais kodols cīņā par vienoto fronti aizvien ciešāk pieslēgās komunistiem un arvien noteiktāk atbrīvojās no meņševistiskās pagātnes.

1935. gada jūlijā sanāca LSSZP I kongress, kas apsprieda politisko stāvokli un partijas uzdevumus, kā arī ievēlēja jaunu LSSZP CK. Kongresa darbā piedalījās ap 20 delegātu, no kuriem debatēs piedalījās 9 cilvēki.¹ Debatu galvenais jautājums bija vienotās frontes problēma. Lai gan debatēs daži delegāti izteicās par to, ka arī turpmāk Latvijā nepieciešams saglabāt otru strādnieku šķiras partiju, kongress tomēr principā nolēma, ka vienotās frontes politikai jāklūst par ceļu uz LSSZP un LKP apvienošanu vienotā Latvijas proletariāta partijā. Vienprātīgi pieņemtajā rezolūcijā par politisko stāvokli un partijas uzdevumiem bija norādīts, ka «vienīgo izeju no kapitālistiskās iekārtas pretrunām, krīzēm, bezdarba, fašistiskā režīma šausmām un kara draudiem LSSZP redz kapitālisma likvidācijā un sociālisma nodibināšanā. Lai pavērtu ceļu uz sociālismu, strādnieku šķirai jāiekaro politiskā vara. Lai to panāktu, partijas tuvākais mērķis ir organizēt Latvijā tautas vairākumu — strādniekus, darba zemniekus, sīkražotājus, ierindas inteligenci cīņai par politiskās varas iekarošanu, aizstāvojot pret lielburžuāziju un fašismu visas darbaļaužu ekonomiskās un politiskās intereses. LSSZP uzskata, ka strādnieku šķira Latvijā var iekarot varu tikai revolucionārā ceļā ar diktatūras palīdzību, salaužot buržuāzijas pretošanos.»²

Līdztekus tam LSSZP I kongresa lēmumos un it īpaši kongresa pieņemtajos LSSZP pagaidu statūtos bija norādīts, ka LSSZP mērķis ir realizēt 1930. gadā pieņemto bijušās Sociāldemokratiskās partijas programmu.³ LSSZP I kongress ievēlēja jaunu partijas CK, kurā ietilpa J. Bokmelders, E. Ozoliņa,

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 865. l.

² Turpat, 105. lp.

³ Turpat, 106. un 107. lp.

A. Miežis, A. Rudevics u. c. Par LSSZP priekšsēdētāju ievēlēja Ansi Rudevicu.¹

Lai gan savos toreizējos uzskatos LSSZP vēl nebija pilnīgi atteikusies no bijušās Sociāldemokrātiskās partijas programmas, LSSZP I kongresa lēmumi tomēr neapšaubāmi bija solis uz priekšu ceļā uz rīcības vienības nostiprināšanu, ceļā uz Latvijas strādnieku šķiras abu nelegālo partiju apvienošanu.

Kopīgās cīņas gaitā LSSZP biedru pamatmasa arvien vairāk un noteiktāk pārliecinājās par LKP teorētisko uzskatu pareizību, un šajā ziņā LSSZP I kongresa svarīgākie lēmumi bija solis uz priekšu, salīdzinot ar 1934. gadā izdoto programmas dokumentu «LSSZP taktika».

1938. gadā notika LSSZP II konference, kuras darbā piedalījās 19 delegātu. Konference apsprieda taktikas un vienotās frontes jautājumus. Ap šo laiku ārzemēs bija noorganizēta LSSZP centrālā preses organa — laikraksta «Brīvība» izdošana, kas sākumā iznāca Stokholmā, bet pēc tam Parīzē 1000 eksemplāru tirāžā. Latvijā to nelegāli ievada caur Igauniju. 1938. gadā iznāca 3 «Brīvības» numuri, 1939. gadā — 7 numuri un 1940. gadā — 2 numuri, no kuriem vienu iespieda Rīgā.

1936. gada oktobrī arestēja A. Rudevicu un citus CK locekļus (Bokmelderu, Ozoliņu u. c.), kā arī vairākus aktīvākos LKP biedrus. Tas zināmu laiku radīja lielas grūtības vienotās frontes nelegālajā darbībā.

LSSZP priekšsēdētāju A. Rudevicu pēc 15 mēnešu ilga ieslodzījuma cietumā izraidīja no Latvijas, un viņš emigrēja uz Zviedriju (Stokholmu). LSSZP CK viņam uzdeva būt par LSSZP oficiālo pārstāvi ārzemēs, kā arī rediģēt izdodamo LSSZP literatūru. Atskaitot laikrakstu «Brīvība», LSSZP ārzemēs izdeva arī vairākas brošūras un proklamācijas, kuras pēc tam nelegāli ievada un izplatīja Latvijā.

Laikraksta «Brīvība» 1938. gada pirmajā numurā bija publicēta LSSZP deklarācija, kas puda partijas tā laika svarīgākos teorētiskos un taktiskos uzskatus. Deklarācijā bija teikts: «Fašistiskā diktatūra nebalstās uz masu kustību. No tautas augošās neapmierinātības to aizsargā tie paši armijas un aizsargu bruņotie spēki, kuri ar 15. maija apvērsumu nodibināja fašistisko režīmu... Jo ilgāk Latvijā pastāvēs fašistiskā diktatūra, jo ilgāk tautai būs laupītas tiesības lemt par savu likteni, jo lielāki kļūs

¹ A. Rudevics līdz fašistiskajam apvērsumam bija Latvijas Sociāldemokrātiskās (meņševiku) strādnieku partijas vadošs darbinieks — partijas priekšsēdētājs, deputāts, ministrs. Fašistiskās diktatūras gados A. Rudevics aktīvi piedalījās cīņā pret fašismu nelegālās LSSZP rindās un 1940. gadā iestājās Latvijas Komunistiskajā partijā. Sk. viņa grāmatu «Meņševisma bankrots Latvijā».

draudi, ka kara gadījumā Latvija var nokļūt zem kādas fašistiskas valsts zābaka.»¹ Par galveno uzdevumu deklarācija izvirzīja — pulcināt visus Latvijas demokrātiskos spēkus cīņai par politisku brīvību un tautas tiesībām, pret fašistisko diktatūru. Tātad deklarācija atbalstīja LKP izvirzīto tezi par pretfašistiskās tautas frontes izveidošanu kā galveno uzdevumu cīņā pret fašismu.

Arī literatūra, ko LSSZP 1938. un 1939. gadā izdeva ārzemēs, propagandēja un aizstāvēja ideju par abu partiju apvienošanu kā dabisku vienotās frontes politikas rezultātu. LSSZP biedri un tās Centrālā Komiteja arvien noteiktāk nāca pie secinājuma, ka apstākļos, kād tuvojās otrais pasaules karš, partiju apvienošana ir tuvākais un pats neatliekamākais uzdevums. Pret LSSZP un LKP vienoto fronti, kā arī pret abu partiju apvienošanu vērsās bijušie Latvijas sociāldemokrātijas līderi, partijas Padomes locekļi. (Padome bija nodibināta kooptācijas ceļā un nebija vēlēs partijas vadošais organs.) Padomju Savienības un Somijas kara laikā partijas Padome mēģināja sagrābt savās rokās LSSZP vadību, pasludināja sevi par partijas augstāko organu un paziņoja, ka LSSZP CK un Rīgas komiteja, kas realizēja vienotās frontes politiku, tiek atceltas. Partijas Padome nosodīja arī uzsaucumu, ko LSSZP bija izlaidusi sakarā ar Padomju Savienības un Somijas militāro konfliktu. Sis sociāldemokrātu līderu mēģinājums dezorganizēt LSSZP darbu tomēr cieta pilnīgu neveiksmi. «Sai līderu grupai arī nebija un nevarēja būt nekādu plašāku sakaru ar partijas biedru masām, jo nelegālā ceļā šos sakarus uzturēt viņi neriskēja. Tādēļ tā bija izolēta, no masām atrauta līderu grupa.»²

LKP atbalstīja LSSZP un tās CK cīņā pret vienotās frontes pretiniekiem — bankrotējušās meņševiku partijas līderiem, kuriem neizdevās sašķelt vienoto pretfašistisko tautas fronti un LKP un LSSZP rīcības vienību.

1940. gada februārī LKP organs «Cīņa» rakstā «Sociāldemokrātisma bankrots arī Latvijā» asi kritizēja un nosodīja Latvijas sociāldemokrātijas labējo līderu (tā saucamās partijas Padomes) politiku: «**Mums nav ar jums pa ceļam.** Mēs stiprināsim gan strādnieku vienoto fronti, bet tikai tādā veidā, kā to rakstīja biedrs Dimitrovs: no apakšas, ar godīgiem, revolucionāriem sociālistiskās partijas biedriem un grupām, ar bezpartejiskiem strādniekiem un zemniekiem, ar visiem tiem, kas cīnās pret imperiālistisko karu, pret II Internacionāles nodevību, pret Mannerheimiem un Tanneriem, ar tiem, kas aizstāv Padomju Savienības politiku,

¹ «Brīvība». 1938. g. aprīlī, 1. nr.

² A. Rudevics. Minētais darbs. 138. lp.

kas ir ar mieru kopā ar Sarkanu Armiju aizstāvēt nākošo demokrātisko Latviju.»¹

1940. gada martā sanāca LSSZP II kongress.² Kongress ar lielu balsu vairākumu (ar 35 balsīm pret 2, 2 delegātiem atturoties) pieņēma lēmumu par LSSZP apvienošanos ar LKP kā vadošo pretfašisma frontes partiju. Kongresa pieņemtā platforma bija publicēta avīzē «Brīvība». Šis LSSZP pēdējā kongresa lēmums praktiski tika realizēts jau pēc fašistiskās diktatūras gāšanas.

1940. gada jūlija sākumā notika LSSZP CK sēde. Pamatojoties uz LSSZP II kongresa lēmumu, sēde nolēma likvidēt Latvijas Sociālistisko strādnieku un zemnieku partiju un publicēt presē attiecīgu paziņojumu, aicinot LSSZP biedrus iestāties Latvijas Komunistiskajā partijā.

Fašistiskās diktatūras apstākļos, cīnoties par strādnieku šķiras vienoto fronti un pretfašistiskās tautas frontes izveidošanu, LKP iekaroja masās aizvien lielāku autoritāti un bija izaugusi par vienīgo vadošo spēku Latvijas darbaļaužu atbrīvošanās kustībā. Latvijas Sociālistiskās strādnieku un zemnieku partijas politiskās attīstības dabiskais rezultāts varēja būt tikai tās apvienošanās ar Latvijas Komunistisko partiju.

2. STRĀDNIĒKU ŠĶIRAS RICĪBAS VIENĪBAS NODIBINĀŠANA UN LKP CIŅA PRET OPORTŪNISTISKAJIEM NOVIRZIENIEM PAR VIENOTAS FRONTES TAKTIKU

Latvijas Komunistiskā partija visā buržuāzijas kundzības 20 gadus ilgajā periodā (1920.—1940. g.) neatlaidīgi cīnījās par to, lai realizētu savu galveno uzdevumu — iekarotu strādnieku šķiras vairākumu. Šim uzdevumam bija pakļauta visa LKP darbība, jo bez tā veikšanas nevarēja augt ne partija, ne tās ietekme masās, nebija iespējams nodibināt proletariāta vienoto fronti un sagatavot plašās darbaļaužu masas izšķirīgajām cīņām par sociālistiskās revolūcijas uzvaru Latvijā.

Cīnīdamās par strādnieku šķiras vairākuma iekarošanu, LKP tai pašā laikā nesaudzīgi apkaroja labējo un «kreiso» novirzienu pašā partijā. Šī cīņa partijas iekšienē, kas sevišķi pastiprinājās laikā no 1931. līdz 1933. gadam, fašistiskā apvērsuma priekšvakarā, savā pirmajā posmā beidzās ar trockistu sakāvi un viņu padzīšanu no partijas. Laika posmā līdz fašistiskajam apvērsumam (1920.—1934. g.) neizdevās iekarot strādnieku šķiras vairākumu, un šī cīņa partijai bija jāturpina nesalīdzināmi grūtākos fašistiskā jūga apstākļos.

¹ «Cīņa». 1940. g., 4. nr.

² «Brīvība». 1940. g., 10. nr.

Turpmākajā cīņā pret fašismu partijai bija jāpārvar daudz grūtību, lai izskaustu labējā oportūnisma un «kreisā» sektantisma tendences partijā, panāktu radikālu lūzumu partijas darbībā un iekarotu strādnieku šķiras un visu darbaļaužu vairākumu.

Pēc fašisma nākšanas pie varas Latvijā stipri izmainījās LKP cīņas apstākļi par proletariāta vienoto fronti. Fašistiskā terora apstākļos, kad bija sagrautas visas strādnieku legālās organizācijas, to skaitā arī reformistiskās arodbiedrības, LKP pievērsa galveno uzmanību tam, lai izvērstu nelegālo darbu, radītu opozīcijas grupas fašistiskajās arodbiedrībās, kopā ar sociāldemokrātiskajiem strādniekiem organizētu streikus un citas akcijas, stiprinātu nelegālos sakarus ar dažādām pretfašistiskām organizācijām, saliedētu visus tautas pretfašistiskos spēkus cīņai pret kara draudiem un novērstu Latvijas nacionālās neatkarības zaudēšanu. LKP izvirzīja uzdevumu nodibināt uz proletariāta vienotās frontes pamata plašu pretfašistisko tautas fronti, kas apvienotu ne tikai strādnieku šķiru un trūcīgo zemniecību, bet arī darba intelīgenci, amatniekus, tirgotājus, pilsētas sīkburžuāziju un vidējo zemniecību, kas tāpat izjuta uz savas muguras smago fašistiskās diktatūras jūgu.

Reakcionārā Latvijas buržuāzija, gatavodama ceļu fašistiskajai diktatūrai, vēl līdz Ulmaņa fašistiskajam apvērsumam panāca, ka 1933. gadā saeimā tika pieņemts jauns kriminālkodekss. Šā jaunā kriminālkodeksa pieņemšana liecināja, ka valdošās šķiras politikā noticis krass pagrieziens no buržuāziskās demokrātijas uz politisko reakciju. Komisija kriminālkodeksa izstrādāšanai tika nodibināta jau 1920. gadā, bet likumprojekta izstrādāšana un likuma pieņemšana ieilga. Jaunā likuma autoru vidū bija plaši pazīstamie reakcionāri — Čakste, Mincs un Jakobi. 1925. gada decembrī notika šā likumprojekta pirmais lasījums, bet 1927. gadā — otrs. Likumprojektu vairākkārt apsprieda saeimas sēdēs, un to pieņēma 1933. gada aprīlī,¹ kad Latvijā stipri saasinājās šķiru cīņa un vērsās plašumā proletariāta revolucionārā kustība. Cīņā pret tautas masu kustību par revolucionāru izeju no krīzes buržuāzija izmantoja vairākus reakcionārus likumus, to skaitā arī jauno kriminālkodeksu, kas stājās spēkā 1933. gada 1. augustā.²

1933. gada kriminālkodekss pamatojās uz 1903. gada kriminālkodeksa, kas bija viens no reakcionārākajiem aktiem cariskās Krievijas krimināltiesību nozarē, kā arī uz vācu 1927. gada kriminālkodeksa un fašistiskās Itālijas 1930. gada kodeksa.

¹ Tieslietu ministrijas un tiesu vēsture 1918.—1938. g. Rīgā, 1939. g.

² Publicēts Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājumā. 1933. g., 7. burtn.

Jaunais kriminālkodekss, salīdzinot ar 1903. gada kodeksu, par 5 gadiem palielināja cietuma ieslodzījuma termiņu, pēc cariskās Krievijas un fašistiskās Itālijas parauga ievēda dažas politiskajiem ieslodzītajiem, noteica preventīvo ieslodzījumu un soda palielināšanas kārtību no 5 līdz 10 gadiem agrāk notiesātajiem, kas sodu izcietuši. 1933. gada kriminālkodeks kā jaunus soda mērus paredzēja katorgas darbus uz visu mūžu, katorgas darbus uz laiku no 4 līdz 15 gadiem, ieslodzījumu cietumā uz laiku no 2 nedēļām līdz 1 gadam, ieslodzījumu pārmācības namā uz laiku no 1 līdz 4 gadiem, kā arī arestu uz laiku no 1 dienas līdz 6 mēnešiem.

Latvijas MOPR¹ organizācija — Sarkanā palīdzība, novērtējot jauno kriminālkodeksu, norādīja savā nelegālajā presē: «Buržuāzijas izdotais kriminālkodekss būtībā nozīmē atgriešanos pie viduslaiku inkvizīcijas tiesām un cietumiem.»² Taču Latvijas fašistiskajai kliķei izrādījās pārāk mīksti arī 1933. gada kriminālkodeksa drakoniskie soda mēri, kas bija vērsti pret revolucionāro kustību Latvijā. Pēc fašistiskā apvērsuma Latvijā tika noteikts karastāvoklis un valstī trakoja karatiesas.

Ulmaņa fašistiskā valdība 1934. un 1935. gadā izdeva vairākus likumus, kuru mērķis bija nostiprināt valdošās fašistiskās kliķes varu un apspiest revolucionāro kustību.

Minēsim tikai galvenos fašistiskos likumus, kas tika izdoti pēc 1934. gada 15. maija:

1934. gada 16. maijā — Latvijā noteikts karastāvoklis;

18. maijā — atceltas valsts kontroliera vēlēšanas un noteikta kārtība, pēc kuras šo amatpersonu ieceļ fašistiskā valdība;

31. maijā — likvidēts kooperatīvu valžu ievēlēšanas princips;

9. jūnijā — fašistiskajiem ministriem tiek piešķirtas tiesības atlaist jebkuru ierēdni, nenorādot atlaišanas cēloņus;

14. jūnijā — likvidētas biedrības;

27. jūnijā — tiek noteiktas naudas prēmijas par labākajiem avižu rakstiem fašistiskā režīma labā;

19. jūlijā — fašistiskās valdības un kapitālistu rokās tiek pilnīgi nodotas slimokases;

1935. gada 22. martā — izdots likums par tiesību atņemšanu politiskajiem ieslodzītajiem un viņu mantas konfiskāciju;

6. aprīlī — aizsargi tiek ieskaitīti armijā un laukos viņiem nodod policijas funkcijas.

Pēc tam sekoja likumi par cietumu režīma pastiprināšanu politiskajiem ieslodzītajiem, par ieslodzījuma termiņu palielināšanu, vienošanās starp Latvijas, Igaunijas un Lietuvas fašistis-

¹ МОПР — Международная организация помощи борцам революции — Starptautiskā organizācija revolūcijas cīnītāju palīdzībai.

² «Sarkanā Palīdzība». 1933. g., 4./5. nr., 1. lp.

kajām valdībām par savstarpēju politisko emigrantu izdošanu u. tml.¹ Fašistiskajā Latvijā nodibinājās viens no viszvēriskākajiem teroristiskajiem buržuāzijas režīmiem Rietumeiropā. Pēc angļu laikraksta «The Manchester Guardian» datiem, 1936. gadā uz katriem 100 tūkstošiem valsts iedzīvotāju bija ieslodzīti cietumā: Irijā — 20 cilvēku, Anglijā — 30, Francijā, Norvēģijā un Dānijā — 50, Polijā — 150, Vācijā (neskaitot koncentrācijas nometnēs ieslodzītos) — 156 un fašistiskajā Latvijā — vairāk nekā 200 cilvēku.²

1938. gada februārī fašistiskā valdība Kerenska Pagaidu valdības 1917. gada 2. augustā izdotā likuma vietā, kas līdz tam bija spēkā, izdeva vēl reakcionārāku likumu par kārtību un sabiedrisko drošību valstī. Šis jaunais likums sankcionēja policijas un aizsargu izrēķināšanos ar revolucionārās kustības dalībniekiem. Pēc 1938. gada likuma policija varēja apcietināt jebkuru cilvēku un turēt viņu apcietinājumā līdz 3 mēnešiem, bet ar iekšlietu ministra sankciju — līdz 6 mēnešiem, kā arī uzlikt naudas sodu līdz 1000 latiem. Kara ministrs, pēc iekšlietu ministra priekšlikuma, varēja jebkuru lietu par piederību LKP vai pretfašistiskai organizācijai nodot kara tribunālam, kur parastais soda mērs bija nāvessods vai mūža katorga. 1939. gadā šim likumam tika izdots papildinājums, kurš noteica, ka personas, kas var «apdraudēt sabiedrisko mieru un kārtību», bez tiesas un izmeklēšanas ievietojamas koncentrācijas nometnē. Fašistiskās Latvijas krimināltiesībām bija raksturīgs tas, ka šie krimināllikumi, kas bija izdoti ar nepārprotamu nolūku atvieglot fašistiskajai valdībai cīņu pret proletariātu, tai pašā laikā maskēja šo tiesību politisko raksturu ar «valstiskiem» apsvērumiem «par sabiedrisko drošību un mieru».

Raksturodama vispārējo stāvokli valstī fašistiskās diktatūras laikā, «Cīņa» rakstīja: «Tik beztiesīgas sabiedrības politiskā ziņā nav bijis pat carisma reakcijas vistumšākajos laikos. Politisko tiesību ziņā Ulmaņa fašisti nostādījuši latviešu tautu pat vēl zemāk par koloniju tautām. Ulmaņa spiegi ložnā visapkārt, nosūdzot katru, kas kritizē fašistisko režīmu. Par katru pret fašistisko iekārtu vērstu vārdu draud administratīvs sods, bet par pretfašistisku darbību bāž cietumā. Latvijas cietumi ir tā pārpildīti, ka tajos vairs nav vietas.»³

Sekojošā tabula rāda, cik daudz cilvēku Latvijā fašistiskās diktatūras laikā saukti pie atbildības par politisko darbību.⁴

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1935.—1936. g., 1. apr., 618./I 1., 351.—354. lp.

² «The Manchester Guardian». 1936. g. 25. septembris.

³ «Cīņa». 1939. g., 4. nr. (Pielikums.)

⁴ Tabulas sastādītas pēc LPSR CVA datiem; sk. LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 179., 186., 199., 411., 595., 605., 675., 684. un 711. l. par laiku no 1934. līdz 1940. g.

Gadi	Represēto cilvēku skaits, kuru lietas nodotas tiesā un citās iestādēs	Represēto cilvēku skaits, kas saukti pie atbildības pēc 1917. g. 2. augusta likuma	Izdarīto kratišanu skaits	Represēto cilvēku kopskaits
1934. (maijs — decembris)	3483 (1387)*	602 (323)	1235 (643)	5320 (2353)**
1935.	2043 (1401)	746 (428)	1383 (756)	4172 (2585)
1936.	709 (506)	309 (193)	587 (368)	1605 (1067)
1937.	1458 (536)	310 (246)	622 (304)	2390 (1086)
1938.	787 (537)	310 (286)***	220 (96)	1317 (919)
1939.	1019 (867)	408 (381)	406 (242)	1833 (1490)
1940. (janvāris — maijs)	685 (267)	454 (290)	416 (135)	1555 (692)
Pavisam laikā no 1934. līdz 1940. g.	10184 (5501)	3139 (2147)	4869 (2544)	18192 (10192)

* Iekavās dotie skaitļi attiecas uz Rīgas pilsētu.

** To skaitā 521 (361) Liepājas koncentrācijas nometnē ieslodzītais.

*** Ar 1938. gada februāri 1917. g. 2. augusta Kerenska likuma vietā piemēroja likumu par kārtību un sabiedrisko drošību valstī (10. pantu).

Fašisma terors un represijas tomēr nespēja salauzt latviešu tautas cīņas sparū. Revolucionārā kustība ik gadus pastiprinājās. Darbaļaudu masas LKP vadībā aizvien aktīvāk iesaistījās pretfašistiskajā kustībā.

Latvijas darbaļaudis cīņai pret fašismu iedvesmoja padomju tautas pasaulvēsturiskie sasniegumi sociālisma celtniecībā. Fašistiskā terora un represiju apstākļos LKP izvērta cīņu par strādnieku šķiras vienību, par vienotas proletāriskās frontes izveidošanu. 1934. gada jūlijā LKP griezās pie bijušās Sociāldemokrātiskās partijas biedriem ar aicinājumu nodibināt vienotu fronti cīņai pret fašismu.¹

Pēc LKP iniciatīvas Rīgā un citās Latvijas pilsētās 1934. gada jūnijā un jūlijā tika sasauktas nelegālas strādnieku — bijušās Sociāldemokrātiskās partijas ierindas biedru sapulces, kurās nolēma organizēt sociāldemokrātisko strādnieku un komunistu rīcības vienības komitejas. LKP vadībā tika nodibinātas pirmās vienības komitejas. Tādējādi bija likti pamati rīcības vienības nodibināšanai starp komunistiem un tiem nobankrotējušās Sociāldemokrātiskās partijas biedriem, kuri nesekoja oportunistiskajiem līderiem, bet gribēja turpināt cīņu pret fašismu un nodibināja nelegālu Latvijas Sociālistisko strādnieku un zemnieku partiju. Jau pirmie Latvijas proletariāta streiki, kas notika 1934. gadā fašistiskās diktatūras apstākļos (būvstrādnieku

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 852. l., 6. lp.

streiks Ķemeru, Rīgas pilsētas būvniecības pārvaldes strādnieku streiks, Jelgavas cukurfabrikas strādnieku streiks, Liepājas mūrnieku streiks u. c.) parādīja, ka fašismam ar tā asiņaino teroru un represijām nav izdevies salauzt latviešu proletariāta revolucionāro kustību. Šo streiku organizēšanā un pašos streikos līdzās komunistiem piedalījās arī LSSZP biedri.

1934. gada maijā—jūlijā tika veikti pirmie tiešie priekšdarbi vienotas frontes nodibināšanai — noorganizētas 4 vienības komitejas Rīgā, vienības komiteja Ventspilī, panākta rīcības vienība starp Rīgas jaunatnes organizācijām (LKJS un LSJS), organizēts protests pret strādnieku un zemnieku frakcijas tiesāšanu, kopīgas akcijas fašistisko «atdzimšanas dziesmas» svētku dienā u. c.¹

LKP un LSSZP kopīgiem spēkiem atzīmēja arī Starptautisko pretkara dienu 1. augustā.²

Tādējādi vēl pirms līguma noslēgšanas par vienotu rīcību starp LKP un LSSZP rīcības vienība jau tika realizēta prakse uz vietām starp atsevišķām abu Latvijas strādnieku šķiras nelēgālo partiju organizācijām.

Fašistiskais terors nespēja izbeigt nelegālās LKP darbību. Neraugoties uz represijām un masu arestiem, partija nepārtrauca cīņu, savu darbību vērsa plašumā arī nelegālā komunistiskā prese. 1934. gadā LKP izdeva ap 160 dažādu uzsaukumu un proklamāciju daudzu tūkstošu eksemplāru tirāžā, pie kam 110 no šiem uzsaukumiem un proklamācijām izdotas pēc fašistiskā apvērsuma. Šajā pašā laikā iznākuši 75 dažāda nosaukuma laikraksti, žurnāli un brošūras. Regulāri iznāca LKP centrālais preses orgāns «Cīņa». No 1934. gada maija līdz fašistiskās diktatūras gāšanai 1940. gada jūnijā pavisam iznāca 66 laikraksta «Cīņa» numuri.

LKP neatlaidīgi cīnījās par Latvijas proletariāta vienotas frontes izveidošanu, par ciešu sakaru nodibināšanu ar sociāldemokrātiskajiem strādniekiem, kas bija apvienojušies nelegālajā LSSZP, kā arī ar plašajām bezpartejisko strādnieku masām.

LKP izvirzīja vienotas frontes taktiku kā galveno metodi strādnieku šķiras vairākuma mobilizēšanai un iekarošanai, Latvijas proletariāta vienības nodibināšanai fašistiskās diktatūras apstākļos.

«Mūsu partijas galvenais uzdevums strādnieku šķiras vairākuma iekarošanas politikā, — rakstīja «Cīņa» 1934. gada jūlijā, — ir proletariāta vienotas frontes organizēšana pret ekspluatatoriem, budžiem, zvērisko šovinismu, hitleriskajiem aģentiem, trakojošo teroru un represijām.»³ 1934. gada jūlijā LKP

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 865. l., 108. lp.

² Turpat, 106. lp.

³ «Cīņa». 1934. g., 6. nr.

publicēja vienotās frontes cīņas platformu un uz tās pamata izvērsa masās lielu organizatorisku un audzināšanas darbu. Vienotās cīņas platforma izvirzīja uzdevumu aizstāvēt Latvijas strādnieku šķiras un visu darbaļaužu ekonomiskās un politiskās intereses. Cīnīdamās par vienotās frontes taktiku, LKP nesaudzīgi apkaroja sektantiskus un oportunistiskus izkropļojumus vienotās frontes organizēšanā.

«Kreisie» sektanti negribēja atzīt, ka pastāv otra nelegāla Latvijas strādnieku šķiras partija — Latvijas Sociālistiskā strādnieku un zemnieku partija (LSSZP) un atteicās kopīgi sadarboties ar tās organizācijām. Kaut gan, lai nostiprinātu jau uzsāktu sadarbību starp LKP un LSSZP zemākajām organizācijām to cīņā pret fašismu un noslēgtu līgumu par vienotu fronti, bija nepieciešams nekavējoties nodibināt sakarus ar LSSZP un visām tās organizācijām, «kreisie» sektanti centās novirzīt LKP no pareizā vienotās frontes taktikas realizēšanas ceļa un centās panākt, lai partija ignorē pašu LSSZP pastāvēšanas faktu. Viņi nesaprata un nesaskatīja tās izmaiņas, kas pēc fašistiskā apvērsuma bija notikušas ar Sociāldemokrātiskās partijas ierindas biedriem. «Kreisie» sektanti uzskatīja, ka nelegālās LSSZP radīšana ir tikai kārtējais sociāldemokrātu līderu manevrs. Viņi nesaprata, ka šīs partijas rašanās pamatā ir daudz dziļāki cēloņi, no kuriem pats svarīgākais — sairusās Sociāldemokrātiskās partijas biedru revolucionārākās, proletāriskās daļas vēlēšanās cīnīties pret fašismu. Politiski nepareizi novērtējot to šķiru spēku samēru, kāds Latvijā bija izveidojies pēc fašisma nākšanas pie varas, kā arī neatzīstot vienotās frontes taktiku, LKP politiskajā līnijā vērojami «kreisie» sektantiskie izkropļojumi. Tas jo spilgti izpaudās 1934. gada jūlijā publicētajā LKP uzsaukumā, kurā bija rakstīts: «LKP kategoriski paziņo, ka tā nekādu līgumu ne ar kādu partiju nav noslēgusi,»¹ un tālāk: «uz katru mēģinājumu dibināt paralēli Latvijas Komunistiskajai partijai vēl kaut kādu citu strādnieku partiju LKP raugās kā uz mēģinājumu sašķelt strādnieku šķiras vienību».²

Sevišķi stipri sektantisma tendence izpaudās 1934. gadā LKP Rīgas organizācijā un tās vadībā. Kad LSSZP Rīgas organizācija ieteica rīkoties kopīgi, bazējoties uz to, ka abas puses atzīst nepieciešamību cīnīties par proletariāta diktatūras nodibināšanu, LKP Rīgas komiteja 1934. gada augustā šo priekšlikumu noraidīja un griezās pie LSSZP Rīgas organizācijas biedriem ar atklātu vēstuli. Tajā bija teikts: «Mēs uzskatām par nepieciešamu izteikties pret proletāriskās diktatūras lozunga ietilpināšanu abu

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 259. lp.

² Turpat.

partiju sadarbības programā.»¹ Vēstules autori pieprasīja tūlītēju atteikšanos no sociāldemokrātiskajiem uzskatiem un iestāšanos LKP, šo noteikumu motivējot ar to, ka, pēc viņu domām, bez minētajiem praktiskajiem soļiem LSSZP biedri faktiski paliek agrākajās sociāldemokrātiskajās pozīcijās, kaut arī viņi atzīst proletariāta diktatūru.

Kritizējot bez izņēmuma visus sociāldemokrātus, t. i., nenosīkot strādniekus-sociāldemokrātus no bijušās Sociāldemokrātiskās partijas nodevīgajiem vadītājiem, «kreisie» sektanti nodarīja Latvijas strādnieku šķiras vienībai lielu ļaunumu. Pirmajā laikā pēc fašistiskā apvērsuma, kad LKP vēl nebija pilnīgi izskaudusi savu biedru vidū sektantisma tendences, tā pieļāva nopietnas kļūdas vienotās frontes taktikas realizēšanā. Tā vietā, lai vienotās frontes organizēšanu izvirzītu par taktikas uzdevumu, LKP 1934. gada jūlijā—augustā priekšplānā izvirzīja cīņu par sociāldemokrātisko strādnieku iesaistīšanu tieši LKP. Sociāldemokrātiskos strādniekus vajadzēja iesaistīt cīņā par Latvijas Arodbiedrību centrālbiroja atjaunošanu, apvienojot reformistisko un kreiso arodbiedrību biedrus kopīgās uzņēmumu arodorganizācijās, bet LKP savu uzmanību koncentrēja uz sociāldemokrātisko strādnieku iesaistīšanu nelegālajās kreisajās arodbiedrībās, turklāt pieprasot sociāldemokrātiskajiem strādniekiem atteikties no sociāldemokrātiskās ideoloģijas un atzīt komunistisko programu. Ār LSSZP vajadzēja nekavējoties noslēgt vienotās frontes līgumu, kurā LSSZP ietilpināja arī proletariāta diktatūras lozungu, vajadzēja neatlaidīgi izskaidrot sociāldemokrātiskajiem strādniekiem šī lozunga revolucionāro būtību, bet LKP Rīgas komiteja ar LKP CK piekrišanu atteicās uzņemt proletariāta diktatūras lozungu vienotās frontes līgumā, tādējādi aizkavējot paša līguma noslēgšanu.

Daudzi sociāldemokrātiskie strādnieki pēc fašistiskā apvērsuma sāka tuvināties komunistiem, pieprasīja organizēt vienotu fronti ar LKP, pieņēma atsevišķus LKP lozungus un daudzos gadījumos kopā ar strādniekiem, LKP un LKJS biedriem, aktīvi piedalījās pretfašistiskajā cīņā. Šo sociāldemokrātisko strādnieku noskaņojumu un intereses pauda nelegālā LSSZP. Ja līdz fašistiskajam apvērsumam LKP nevarēja nodibināt vienotu fronti ar sociāldemokrātiem, tad pēc apvērsuma izveidojās cita situācija, un LKP varēja panākt vienotas frontes nodibināšanu ne tikai ar LSSZP ierindas biedriem, bet arī ar tās vadītājiem. Šīs izmaiņas valsts politiskajā situācijā prasīja attiecīgi grozīt arī LKP taktiku, un tās galvenais uzdevums pēc fašistiskā apvērsuma bija kļūt par prefašistiskās cīņas vadītāju spēku, panākt plašas vieno-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 167. lp.

² Turpat, 267. lp.

tas pretfašistiskas frontes nodibināšanu ar sociāldemokratis-
kajiem strādniekiem un iesaistīt cīņā pret fašismu lielāko daļu
sociāldemokratisko strādnieku, kuru nostāja bija nogaidoša. Tikai
nodibinot starp atsevišķām Latvijas strādnieku šķiras nelegāla-
jām partijām rīcības vienību, varēja panākt, ka turpmāk pret-
fašistiskajā cīņā iesaistītos plašas bezpartejisko strādnieku masas.
To LKP arī panāca turpmākajā cīņā pret fašistisko diktatūru.
Taču pirmajā laikā pēc fašistiskā apvērsuma LKP, savlaicīgi un
konsekventi nemainot taktiku, pieļāva visai nopietnas kļūdas.

Norādot uz šīm partijas pieļautajām kļūdām, LKP CK savā
1935. gada augustā pieņemtajā lēmumā par vienotās frontes
taktiku atzīmēja, ka šo kļūdu pamatā bija tas apstāklis, ka
«kreisie» sektanti bazējās uz principiāli nepareizas nostādes,
uzskatot nelegālo sociāldemokratisko organizāciju par buržuāzijas
galveno sociālo atbalstu, lai gan sociāldemokrātu stāvoklis un
loma fašistiskās diktatūras apstākļos objektīvi bija radikāli izmai-
nījušies.¹

Zināma nozīme LKP pieļautajās kļūdās bija arī tam, ka LKP
Ārzemju birojs, kas vienotās frontes jautājumā visumā bija
ieņēmis pareizāku līniju, pirmajā laikā pēc fašistiskā apvērsuma
ne vienmēr pietiekami konsekventi realizēja šo līniju tiklab savos
norādījumos, kā arī izdodamā literatūrā («Bīletens», «Cīņas
Biedrs»), kur ne vien trūka vajadzīgās skaidrības, bet dažkārt
bija pieļautas arī kļūdas. Tas jo spilgti izpaudās rakstā par arod-
biedrībām,² kurā ignorētas izmaiņas sociāldemokrātu partijā pēc
fašistiskā apvērsuma un LKP ieteikts jau pašā sākumā vērsties
pret sociāldemokratisķajām grupām ar to kreisajām platformām,
jo šīs grupas, darbojoties nelegāli, centās atturēt strādniekus no
pāriešanas pie komunistiem. Tas zināmā mērā dezorientēja daļu
LKP biedru, it īpaši tos, kas strādāja aroddarbinātībā.
LKP Ārzemju birojs ļoti drīz izlaboja savas kļūdas. Ar 1934. gada
rudeni Ārzemju biroja nostāja jau kļuva pilnīgi pareiza un kon-
sekventa. Birojs savlaicīgi vērsa partijas uzmanību uz sektan-
tisma briesmām un uz nepieciešamību izlabot pieļautās kļūdas.

Cīnīdamās par vienotās frontes taktiku, LKP nesaudzīgi vērsās
pret oportunistiskiem izkropļojumiem vienotās frontes organizē-
šanā. Latvijas komunistiem lielu palīdzību sniedza Kominternes
Izpildu komitejas plēnums 1934. gada septembra sākumā, kurš
pieņēma lēmumu par LKP pieļautajām sektantiskajām kļūdām
Latvijas strādnieku šķiras vienotās frontes organizēšanā un ieteica
vairākus pasākumus, kā šīs kļūdas izlabot. Sektantiskās kļūdas
atsevišķu LKP organizāciju, it īpaši Rīgas organizācijas darbībā
asi kritizēja arī LKP CK 1934. gada septembra plēnums.

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 57. lp.

² «Cīņas Biedrs». 1934. g., 4. nr.

LKP CK plēnums atzīmēja, ka kopīgas akcijas ar sociāldemokrātiskajiem strādniekiem un aktivistiem pret fašistisko diktatūru, uzņēmēju uzbrukumu un kara gatavošanu ir partijas un LKJS organizāciju galvenais uzdevums, par ko liecina daudzi partijas vadošie dokumenti — LKP CK izlaistie uzsaukumi fašistiskā apvērsuma priekšvakarā un pēc tā — speciālā CK deklarācija par apvērsumu un partijas centrālā preses organa «Cīņa» ievadraksts 1934. gada 6. numurā.

Līdztekus tam plēnums norādīja, ka vienotās frontes taktikas realizēšanas praktiskie rezultāti, atskaitot vienības komitejas darbību, vēl ir neapmierinoši. Tā cēlonis ir partijas lēmumu sektantiska sagrozīšana.

LKP CK lēmumā «Par cīņu pret sektantisma tendencēm vienotas frontes organizēšanā» bija teikts, ka šīs tendences izpaudšanās tādējādi, ka atsevišķās partijas organizācijās un zināmā vadošo darbinieku daļā valdījušas ilūzijas, it kā masu vairākums jau iekarots un apvienots ap padomju varas lozungu un sociāldemokrati vispār vairs neeksistē. Šie uzskati izpaudās arī nelegālajā presē («Vperjod», «Sarkanais Dzelzceļnieks», «Ventspils Cīņa»). LKP CK plēnums ne vien kritizēja vienotās frontes taktikas oportunistiskos izkropļojumus, bet arī norādīja vairākus konkrētus pasākumus, kā izlabot pieļautās kļūdas. LKP CK ieteica apspriest CK plēnuma lēmumus visās partijas komitejās, propagandistu kolēģijās un partijas šūnās, lai pēc pieļauto kļūdu atklāšanas tālāk praktiski organizētu un realizētu kopīgas akcijas uz vietām. Pilsētu un rajonu komitejām bija uzdots labāk un iedarbīgāk vadīt propagandistu kolēģiju un partijas šūnu darbu, «lai nepieļautu nekādu novirzīšanos no partijas lēmumiem un nodrošinātu visā partijas aparāta darbā vienību un apzinīgu disciplīnu sakarā ar dotajām direktīvām».¹ LKP CK norādīja, ka, sistemātiski uzņemot partijā pārbaudītus sociāldemokrātiskos strādniekus, partijas galvenais darbs ilgam laikam ir vienotas cīņas organizēšana kopā ar sociāldemokrātiskajiem strādniekiem un aktivistiem, nekādā gadījumā neprasot iepriekšēju atteikšanos no sociāldemokratijas, bet prasot vienīgi organizēt kopīgu cīņu pret fašismu un uzņēmēju uzbrukumiem. LKP CK ieteica tālāk uzsākt cīņu pret arodbiedrību fašizāciju, pret fašisma izrēķināšanos ar sociāldemokrātiskajiem, bezpartejiskajiem un komunistiskajiem strādniekiem un kalpotājiem.²

LKP CK lēmumu plaši apsprieda nelegālās partijas organizācijas. LKP Rīgas komitejas lēmumā norādīts, ka «mums, Latvijas kompartijai, tagad jādod galvenais trieciens sektantismam, jāvērsas pret sektantisko vienotās frontes nozīmes neizpratni, jo

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 802. l., 4. lp.

² Turpat.

sektantisms mūsu tagadējos apstākļos var kļūt par vislielāko kavēkli cīņā par vienotu fronti».¹ Lēmumā atzīts, ka sektantisms spilgti izpaudies vairākos Rīgas organizācijas lēmumos, bet it īpaši Rīgas komitejas 1934. gada augusta vēstulē. Nosodījusi «kreisi» sektantiskās kļūdas, LKP Rīgas partijas organizācija izvērsa enerģisku darbu, lai nodibinātu pretfašistiskās cīņas vienoto fronti.

Taču neraugoties uz to, ka sekoja vairāki LKP CK lēmumi,² cīņa pret «kreisajiem» sektantiem partijā netika novesta līdz galam.

LKP CK, kritizējama vairāku organizāciju sektantisma kļūdas, nesteidzās kritizēt pati savu maldīšanos un pielaiða vairākas jaunas kļūdas,³ kas noveda pie LKP organizatoriskas krīzes 1936. gadā, kad partijā no jauna atdzīvojās oportunistiskie elementi.

Tās bija nopietnas briesmas Latvijas strādnieku šķiras revolucionārajai kustībai. Izmantojot vēl esošās kļūdas partijas darbā, tāpat arī daudzu vadošo darbinieku arestus, kuru rezultātā atsevišķām partijas organizācijām pārtrūka sakari ar partijas CK, provokatori, ko politiskā pārvalde iesūtīja partijā, centās dezorganizēt visu partijas darbu un sagraut proletariāta vienoto fronti.

Smago iekšējo cīņu LKP sarežģīja arī tas apstāklis, ka Padomju Savienībā šinī laikā notika masveida represiju vilnis, ko izraisīja tas, ka Jagodas, Ježova un Berijas banda bija pārkāpusi sociālistisko likumību. No šīm represijām nepatiesu apvainojumu un likuma pārkāpšanas rezultātā cieta arī daudzi godīgi latviešu komunisti, Kominternes darbinieki, LKP Ārzemju biroja locekļi un citu partijas organu darbinieki. Tas ietekmēja stāvokli LKP iekšienē un sekmēja organizatoriskās krīzes izraisīšanu LKP 1936. gadā. Taču galvenais LKP organizatoriskās krīzes cēlonis bija nevis represijas, bet gan kļūdas, ko bija pieļāvuši partijas organizācijas un vadība, realizējot vienotas frontes taktiku, kā arī konspirācijas noteikumu neievērošana partijas darbībā. Par stāvokli partijā «Cīņa» 1936. gada vidū rakstīja, ka nevienam nav noslēpums tas, ka partija pašreiz pārdzīvo ļoti lielas grūtības. Dažas vietējās organizācijas sairusas un dažas pazaudējušas sakarus ar centru. Bez tam nepietiekamas partijas organizāciju

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 138. lp.

² Sk. LKP CK lēmumu 1935. g. augustā par vienotās frontes taktiku (LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 57.—61. lp.), kā arī LKP CK lēmumu par partijas svarīgākajiem uzdevumiem cīņā par strādnieku vienoto fronti (LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 865. l., 118.—121. lp.).

³ Sk. Kominternes Internacionālās Kontroles komisijas lēmumu «Par Latvijas KP vadības kļūdām (Коммунистический Интернационал, 1936. g., 17. nr., 119. lpp.).

un partijas vadītāju modrības rezultātā, uzņemot jaunus biedrus un izvirzot kadrus, organizācijas stipri piesārņotas ar šaubīgiem un pat provokatoriskiem elementiem. Fašisti visiem spēkiem centās izmantot partijas grūto stāvokli, lai dezorganizētu un sagrautu partijas rindas un kompromitētu to darbaļaužu acīs.¹

1936. gada augustā Kominternes Kontroles komisija izskatīja jautājumu par politiskām un organizatoriskām kļūdām LKP CK darbībā. Norādot LKP organizatoriskās krīzes cēloņus, komisijas lēmumos bija atzīmēts: «LKP CK savā politiskajā darbībā realizēja sektantisma līniju, un tāpēc tā nespēja mobilizēt masas un vadīt kustību, kas vērsta pret fašisma draudiem, un izrādījās, ka apvērsuma momentā tā faktiski tika pārsteigta nesagatavota.»² Tālāk lēmumos teikts: «Partija pareizi darīja, atmaskojot sociāldemokratijas lideru sadarbību ar buržuāziju, kas kļuva aizvien fašistiskāka, taču tā nepietiekami novērtēja sociāldemokratisko strādnieku masu kreisiskošanās procesu.»³

Lēmumā bija norādīts, ka kadru izvēle palikusi ārpus CK uzmanības loka un kadru izvirzīšana notikusi bez kontroles. Tas viss ārkārtīgi sarežģīja un apgrūtināja LKP darbību. Šādos apstākļos tika pieņemts lēmums par partijas reorganizēšanu un partijas rindu tīrīšanu. 1936. gadā pēc LKP CK atlaišanas tika izveidots partijas pagaidu sekretariāts (J. Kalnbērziņš, Fr. Deglavs, J. Krūmiņš-Pilāts), kuram tika uzdots izdarīt partijas rindu tīrīšanu un pēc tam sasaukt kongresu vai konferenci, lai ievēlētu jaunu partijas CK. Pagaidu sekretariāts, kas darbojās no 1936. gada oktobra līdz 1939. gada februārim, neatlaidīgi cīnījās par partijas nostiprināšanu.

Lielu darbu vietējo partijas organizāciju darbības atjaunošanā, nostiprināšanā, kā arī partijas rindu paplašināšanā šajos gados veica J. Kalnbērziņš, Fr. Deglavs, R. Neilands, O. Auguste, K. Gailis un citi vadošie partijas darbinieki. Partijas rindās bija ne mazums pārbaudītu komunistu ar lielu pieredzi pagrīdes darbā. Latvijas strādnieku šķīrai un tās partijai bija bagāta revolucionārās cīņas pieredze. Tāpēc jau 1937. gada sākumā organizatoriskā krīze bija pārvarēta, un LKP izgāja no tās stiprāka un cīņas spējīgāka. Kļūdas LKP darbībā nemazināja nozīmi, kāda bija partijas varonīgajai cīņai pret fašistisko diktatūru, par visu tautas pretfašistisko spēku saliedēšanu. Jau tas fakts vien, ka partija pati bargi kritizēja oportūnisma tendences, sagrava «kreisos» sektantus un labējos oportunistus un cīņas gaitā fašistiskā terora apstākļos izlaboja savas kļūdas, liecina par to, ka LKP bija un ir patiesi marksistiska revolucionāra Latvijas prole-

¹ «Cīņa». 1936. g., 12.—13. nr.

² «Коммунистический Интернационал». 1936. g., 17. nr., 119. lpp.

³ Turpat.

tariāta partija. Cīnīdamās par vienotu fronti, LKP vienmēr uzskatīja, ka proletariāta cīņas vienība ir varens ierocis, kas strādnieku šķiru dara kaujas spējīgu ne vien sekmīgai aizsardzības cīņai, bet arī sekmīgam pretuzbrukumam fašisma pozīcijām. Pēc LKP atzinuma, LKP un LSSZP sadarbība vienotās frontes ietvaros pastiprina strādnieku šķiras politisko ietekmi visos darbaļaužu slāņos un tātad arī darba zemniecībā. Šajā sakarā LKP CK norādīja, «ka proletariāta panākumi cīņā vispirms cieši saistīti ar cīņas savienības nodibināšanu starp proletariātu un darba zemniecības pamatmasām... tāpēc masu mobilizēšanā cīņai pret fašismu sevišķi svarīgs uzdevums ir plašas pretfašistiskās tautas frontes radišana».¹

LKP aicināja iesaistīt visplašākās masas cīņā par viņu ekonomisko, politisko un kultūras interešu aizstāvēšanu, pasvītrodama, ka galvenais faktors pretfašistiskās tautas frontes kustības radišanā un attīstīšanā ir revolucionārā proletariāta drosmīga darba zemniecības un plašo darbaļaužu masu prasību aizstāvēšana. «Komunistiem vajag lietpratīgi saskaņot cīņu pret fašistisko diktatūru no ārienes ar tās dezorganizēšanu un graušanu fašistisko masu organizāciju iekšienē, vispirms arod biedrībās, dažādās sporta un jaunatnes organizācijās, lai fašismam dotu triecienu tā vārgākajā vietā — grautu tā masu bāzi... Spēcīga vienotās frontes masu kustība, kas aug un attīstās kā ārpus fašistiskajām organizācijām, tā arī to iekšienē, sākot ar masu interešu viselementārāko aizstāvēšanu un cīņu par tām, mainot lozungus un cīņas formas atkarībā no kustības līmeņa, pārāugot plašā varenā pretfašistiskā kustībā — lūk, tas spēks, kas salauzis šķietami stipro fašistiskās diktatūras cietoksni.»² Tā LKP CK formulēja partijas galvenos uzdevumus fašistiskās diktatūras apstākļos. Pamatojoties uz LKP CK plēnuma lēmumiem (1934. g. septembris), LKP CK 1934. gada 22. oktobrī griezās ar vēstuli pie LSSZP CK, kurā lika priekšā nodibināt abu partiju vienotu fronti un parakstīt vistuvākajā laikā vienošanos par kopīgu akciju organizēšanu un vienības komiteju dibināšanu, jo «pēc mūsu domām, sarunas nedrīkst ieildzināt».³ LKP CK vēstulē tāpat bija norādīts: «Tai pašā laikā mēs vēlētos turpināt sarunas programmas jautājumos, par šīs ikdienas cīņas novešanu līdz cīņai par proletariāta diktatūru un pilnīgu organizatorisku apvienošanos uz komunisma bāzes vienā spēcīgā centralizētā partijā, kas ir priekšnoteikums tam, lai proletariāts varētu izpildīt savu grūto uzdevumu: nogāzt fašistisko diktatūru un nodibināt patieši demokrātisku iekārtu — sociālistisko padomju varu.»⁴

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 58. lp.

² Turpat, 59. lp.

³ Turpat, 217. lp.

⁴ Turpat.

LKP izvirzīja konkrētus priekšlikumus vienotās frontes nodibināšanas jautājumos. Šie priekšlikumi kļuva par pamatu 1934. gada novembrī noslēgtajam līgumam par kopīgu rīcību, «lai nodrošinātu panākumus Latvijas proletariāta un darbaļaužu cīņā pret fašisma un kapitālisma uzbrukumiem, pret Latvijas hitlerizāciju, jauna kara gatavošanu un vispirms uzbrukumu PSR Savienībai».¹ Līgums paredzēja kopīgas cīņas organizēšanu pret kapitāla uzbrukumiem darbaļaužu tiesībām un materiālajam stāvoklim, pret strādnieku organizāciju slēgšanu un to fašizēšanu, par arodbiedrību kā šķiras kaujas organizāciju atjaunošanu un to darbības turpināšanu kopīgiem spēkiem, organizējot aizliegto arodbiedrību biedrus opozicionārās grupās. Abas partijas vienojās par kopīgu cīņu pret fašistisko teroru, par visu antifāšistu atbrīvošanu, pret citu tautu apspiešanu un šovinismu, pret demokrātisko, sociālistisko, komunistisko un bezpartejisko antifāšistu strādnieku, kalpotāju un inteliģentu vajāšanām, kā arī par kopīgu cīņu par organizēšanās, sapulču, streiku un preses brīvību. LKP un LSSZP kopīgi vērsās pret skolu fašizāciju un militarizāciju, uzstājās par bezmaksas mācībām skolās, pret progresīvo skolotāju atlaišanu no darba. Vienošanās sevišķi uzsvēra nepieciešamību kopīgi cīnīties pret intervences kara gatavošanas un Latvijas nacionālo interešu nodevības politiku un atmaskoja Ulmaņa fašistiskās kliķes hitlerisko orientāciju. Par cīņas galveno ieroci tika izvirzītas vienības komitejas, bet par vispiemērotākajām cīņas formām atzina protesta sapulču, masu sapulču, mītiņu un demonstrāciju organizēšanu kopīgiem spēkiem. Tāpat vienošanās paredzēja kopīgi organizēt darbu pārtraukšanu uzņēmumos un streikus, kas iepriekš rūpīgi sagatavojami. Bez tam LKP un LSSZP vienojās kopīgi atjaunot biedrības «Strādnieku sports un sargs» darbu abu partiju vadībā. Līgums par vienoto fronti tika publicēts proklamācijas veidā ar nosaukumu «Līgums starp LKP un LSSZP» 1934. gada novembrī. Līgumu bija parakstījuši LKP CK un LSSZP CK, un to plaši izplatīja darbaļaužu vidū.² Sakarā ar šā līguma noslēgšanu LKP griezās ar uzsaukumu pie bijušajiem Sociāldemokrātiskās partijas biedriem, aicinot tos uz kopīgu cīņu un atmaskojot sociāldemokrātu labējo līderu nodevību. Par sociāldemokrātu barvežiem LKP norādīja: «Sociāldemokrātijas vadītājiem tikai vajadzēja pieņemt vienas daļas karaspēka priekšlikumus, raidīt kaujas saucienus sportistiem un aicināt strādniekus uz streiku, vajadzēja pieņemt LKP priekšlikumu par vienotu fronti, kas tika iesniegts sociāldemokrātu kongresam maija sākumā, tad

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 802. l., 48. lp.; sk. arī «Cīņas biedrs», 1935. g., 3. nr., 112. lpp.

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 632./III l., 42. lp.

Ulmaņa avantūra būtu cietusi neveiksmi tāpat kā cieta neveiksmi bermontiešu, korņiloviešu un citas avantūras. Mēs esam pārlicināti, ka uzvara tad būtu nodrošināta. Tomēr iznāca citādi — sociāldemokratu vadoņi, kuriem strādnieku vairākums ticēja līdz pat pēdējam brīdim — atvēra vārtus Ulmanim.»¹ LKP norādīja, ka fašistiskā apvērsuma rezultātā Sociāldemokratiskā partija sabrukusi, bet no jauna nodibinātā LSSZP ir atzinusi proletārisko revolūciju un proletariāta diktatūras nodibināšanu par vienīgo glābiņu un izeju.

Novērtējot politisko stāvokli valstī un formulējot partijas galvenos uzdevumus cīņā pret fašismu, LKP CK programmas dokumentā «Par LKP taktiku» (1935. g.) norādīts, ka viens no galvenajiem cēloņiem, ar ko izskaidrojama fašistiskās diktatūras nodibināšana Latvijā, ir sociāldemokratu lideru šķeltnieciskā un nodevīgā politika. «Fašistiskā diktatūra, — teiktis dokumentā, — radīdama milzīgas grūtības revolucionārajai kustībai, tai pašā laikā ir izejas punkts vēl daudz dziļākas krīzes attīstībai, ražošanas anarhijas un šķiru cīņas attīstībai, kā arī jauniem revolucionāriem uzplūdiem. Ulmaņa diktatūra kalpo hitleriešiem un angļu imperiālistiem, un tās nodibināšana ir izšķirējs solis galīgai intervences kara sagatavošanai. Sociāldemokratiskās partijas bankrots uzliek Latvijas kompartijai uzdevumu organizēt Latvijas proletariāta vienoto fronti, ātri apvienot savā vadībā Latvijas proletariāta vairākumu, apvienot ap to visu darba tautu cīņai pret fašistisko diktatūru, pret Latvijas hitlerizāciju, cīņai par fašistiskās diktatūras gāšanu, par padomju varu.»²

LKP teorētiskie norādījumi pēc līguma noslēgšanas 1934. gada novembrī par vienoto fronti bija pamats turpmākās vienības komiteju darbības organizēšanai un vienotās frontes programmas realizēšanai.

Līguma noslēgšanai starp LKP un LSSZP par vienotu fronti pret fašismu bija liela politiska nozīme buržuāziskās Latvijas strādnieku kustības vēsturē. Šis līgums lika drošus pamatus Latvijas proletariāta vienībai.

Latvijas proletariāta vienība bija galvenais priekšnoteikums tam, lai varētu radīt pretfašistisko tautas fronti — svarīgāko ieroci cīņā par fašistiskās diktatūras gāšanu. Līguma noslēgšana par vienotu fronti cīņai pret fašismu nozīmēja LKP ideju uzvaru, tās politikas uzvaru, kuras pamatā bija neatlaidīga cīņa par Latvijas proletariāta vienību. Ar to tika likvidēta latviešu proletariāta sašķeltība, kuru bija radījusi Sociāldemokratiskās partijas politika visā buržuāziski demokrātiskās Latvijas pastāvēšanas laikā. Noslēdzot līgumu starp LKP un LSSZP par vienotu rīcību, LKP radās

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 802. l., 49. lp.

² Turpat, 865. l., 76. lp.

labvēlīgi apstākļi strādnieku kustības vadības pārņemšanai pilnīgi savās rokās, kā arī strādnieku šķiras apvienošanai un politiskajai audzināšanai. Ar to bija likts pamats LKP panākumiem cīņā par fašisma gāšanu un sociālistiskās revolūcijas uzvaru Latvijā.

3. LATVIJAS DARBA JAUNATNES SAVIENĪBAS (LDJS) NODIBINĀSĀNĀS

Buržuāzijas kundzības gados Latvijā komjaunatne vienmēr bija uzticams partijas palīgs. Komjaunatne neatlaidīgi cīnījās par to, lai dabūtu savā pusē Latvijas darba jaunatnes progresīvāko, revolucionārāko daļu. Savos statūtos, kas pieņemti Latvijas Komunistiskās jaunatnes savienības (LKJS) IV kongresā, nelegālā komjaunatne savus galvenos uzdevumus formulēja šādi: «Latvijas Komunistiskās jaunatnes savienības gala mērķis ir komunistiskās sabiedrības uzcelšana. Par savu galveno uzdevumu tā uzskata — organizēt plašās pilsētu un lauku darba jaunatnes masas un LKP vadībā kopā ar strādniekiem vest tās kopīgā revolucionārā cīņā par pastāvošās buržuāzijas kundzības gāšanu un par padomju iekārtas — proletariāta diktatūras nodibināšanu, lai uzceltu bezšķiru sociālistisko sabiedrību. Ceļš, pa kuru iet LKJS, ir Marksa un Engelsa norādītais ceļš, pa kuru no vienas uzvaras uz otru iet Padomju Savienības proletariāts.»¹

Neraugoties uz sociāldemokrātu vadoņu šķeltniecisko darbību, fašistiskā apvērsuma priekšvakarā LKJS izdevās vairākos gadījumos nodibināt rīcības vienību ar atsevišķām sociāldemokrātiskās jaunatnes organizācijas «Darba jaunatne» zemākajām organizācijām. Šo cīņu par darba jaunatnes rīcības vienību Latvijas nelegālā komjaunatne turpināja daudz grūtākos fašistiskās diktatūras apstākļos, cenšamās vispirms nodibināt sakarus ar nelegālo Latvijas Sociālistiskās jaunatnes savienību (LSJS). Nelegālā LSJS nodibinājās 1934. gada jūlijā reizē ar LSSZP un ietilpa tajā «kā tās organiska sastāvdaļa ar autonomas organizācijas tiesībām».² Tā tas bija formulēts LSSZP statūtos, kas tika pieņemti 1935. gada jūlijā LSSZP I kongresā. Ar tādām pašām tiesībām LSSZP ietilpa, kā teikts LSSZP statūtos, arī ebreju jaunatnes savienība «Bunds».

Nelegālajā LSJS apvienojās visrevolucionārāk noskaņotā sociāldemokrātiskās jaunatnes daļa, kura, tāpat kā LSSZP biedri, gribēja kopā ar Latvijas komjaunatnes biedriem cīnīties pret fašismu. Pēc fašistiskā apvērsuma LKJS vēl vairāk pastiprināja cīņu pret buržuāzijas kundzību un prata noturēt darba jaunatnes masās iekarotās pozīcijas. Fašistiskā terora apstākļos 1934. gadā

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 802. l., 50. lp.

² Turpat, 865. l., 107. lp.

turpināja iznākt 2—3 reizes mēnesī LKJS centrālais preses organs «Jaunais Komunārs».

LKJS centrālo preses organu «Jaunais Komunārs» 20. gados ilgu laiku iespieda LKP CK nelegālajā tipografijā «Spartāks» (Krāslavas ielā 22), pēc tam, 30. gadu sākumā, kad politiskajai pārvaldei izdevās tipografiju atklāt, «Jauno Komunāru» pavairoja uz rotatora nelegālā tipografijā Oskara ielā 1. Pēc fašistiskā apvērsuma 1934. gadā fašisti šo tipografiju sagrāva. 1934. gada beigās tika noorganizēta jauna nelegāla tipografija (Fr. Brīvzemnieka ielā), bet pēc tam vēl viena nelegāla LKJS CK tipografija. Tajās iespieda LKJS CK avīzi «Jaunais Komunārs», žurnālu «Jaunais Lielinieks» un citus LKJS nelegālos izdevumus.

LKJS pagrīdes organizāciju organizēšanā un darbā, kā arī nelegālās literatūras izdošanā laikā no 1933. līdz 1936. gadam aktīvi darbojās LKJS CK sekretārs A. Ozoliņš (Mikus), LKJS Rīgas komitejas locekļi Ed. Opincāns, M. Rozentāls un T. Bagāts, LKJS CK loceklis E. Pule, nelegālās tipografijas darbinieki, aktīvi Latvijas jaunatnes revolucionārās cīņas dalībnieki V. Kacena, J. Kacens, K. Ģibietis u. c. 1934. un 1935. gadā pavisam tika izdoti 43 laikraksta «Jaunais Komunārs» numuri un 19 žurnāla «Jaunais Lielinieks» numuri (1933.—1935. g.).¹

1935. gadā «Jauno Komunāru» nomainīja «Brīvā Jaunatne». Nelegālajā tipografijā reizi mēnesī iespieda arī LKJS Rīgas komitejas preses organu «Jaunatnes Cīņa»; te iespieda arī brošūras, proklamācijas un uzsaukumus. Drīz pēc fašistiskā apvērsuma LKJS iestājās daudzi bijušās «Darba jaunatnes» biedri, līdz ar to no sociālistiskajiem jauniešiem tika izveidotas 6 jaunas LKJS rajona organizācijas. LKJS Rīgas organizācijā vien 1934. gada oktobrī no bijušās sociāldemokratiskās jaunatnes biedriem tika izveidotas 20 jaunas organizācijas, kuras apvienoja ap 100 jaunu LKJS biedru.² Komjaunatnes organizācijas veica pastiprinātu darbu Slokas celulozes fabrikas, Rīgas keramikas fabrikas un citu uzņēmumu un darbnīcu strādnieku jauniešu vidū.³ 1934. gada jūlijā Rīgas komjaunieši nodibināja sakarus ar LSJS Rīgas pilsētas 4. rajona un Jūrmalas organizāciju, bet drīz pēc tam panāca LKJS un LSJS Rīgas organizāciju rīcības vienību. Tā bija sasniegta abu Rīgas nelegālo jaunatnes organizāciju rīcības vienība. Viena no pirmajām abu organizāciju politiskajām akcijām bija fašistisko «atdzimšanas dziesmas» svētku boikots 1934. gada jūlijā. Publicētajā kopīgajā uzsaukumā Rīgas strādniekiem un jauniešiem LKJS un LSJS Rīgas organizācijas aici-

¹ Par brīvi un dzīvi. Rīga, 1956., 405.—409. lpp. M. Rozentāla raksts «Cīņas fronte».

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 618./1 l., 55. lp.

³ Turpat.

nāja boikotēt fašistiskos svētkus un nodibināt vienotu proletārisko fronti cīņai pret fašismu.¹ Uzsaukums 2000 eksemplāros tika iespiests LKP nelegālajā tipografijā «Spartaks». Ar abu organizāciju kopīgiem spēkiem tika noorganizēta pretfašistisko proklamāciju un uzsaukumu izdošana un izplatīšana. Pretkara dienā, 1934. gada 1. augustā, notika kopīgi organizēti skrejošie mītiņi.² LKJS un LSJS biedri piedalījās arī streiku organizēšanā, kuri notika jau drīz pēc fašistiskā apvērsuma. Abu pagrīdes organizāciju sadarbība būtu bijusi vēl auglīgāka, ja to pirmajā laikā pēc fašistiskā apvērsuma nebūtu traucējušas sektantisma tendences LKJS darbībā.

Sektantisms izpaudās tādejādi, ka daļa LKJS vadošo darbinieku atteicās no sadarbības ar LSJS un pieprasīja uzsākt sarunas tikai ar abu jaunatnes Internacionāļu (starp Komunistiskās jaunatnes internacionāles — KJI un Sociālistiskās jaunatnes internacionāles — SJI) vadību. KJI vadībā «kreisos» sektantus sagrāva, un 1934. gada rudenī tika veikti svarīgi pasākumi, lai panāktu rīcības vienību starp LKJS un LSJS. Sarunu rezultātā jau 1934. gada septembrī starp LKJS CK un LSJS CK tika panākta vienošanās par abu organizāciju sadarbības platformas publicēšanu, bet LSJS vadība publicēšanu aizkavēja. Savu rīcību LSJS motivēja ar to, ka LKJS centrālais preses orgāns «Jaunais Komunārs» jūlī numurā asi kritizējis bijušos sociāldemokrātu barvežus, dēvēdams tos par kopīgas cīņas dezorganizētājiem. Neatteikdamās no savām tiesībām kritizēt sociāldemokrātu līderu šķeltniecisko darbību, Latvijas komjaunatne aicināja arī «LSJS vadību ieņemt pret šiem līderiem noteiktu nostāju»³, norādot, ka «lai gan LSSZP un LSJS nav atteikušās no sociāldemokrātisko tradīciju mantojuma, LKJS tomēr nākusi pretim un panākusi vienošanos starp LKJS un LSJS Rīgas organizācijām».⁴ LKJS uzsāka sarunas arī ar Bundu, taču Bunda vadība asi noraidīja vienotās frontes platformu. Bundistiem šī platforma izrādījās nepieņemama, jo tānī, kā viņi paziņoja, «ļoti daudz tīri komunistiskā». Bunda vadītāji pieprasīja, lai LKJS norobežotos no III Internacionāles, un paziņoja, ka viņi izmetīšot no Bunda visus kreisos, kas aizstāv vienotu fronti ar komunistiem. Bunda vadībā ļoti liela ietekme bija līderam Meiksinam, kurš pēc fašistiskā apvērsuma izteicās: «Noslēgsim vienotu fronti vienalga ar ko, tikai ne ar komunistiem.»⁵ Saprotams, ka šādas Bunda vadītāju nostājas dēļ sarunas starp LKJS un Bundu tika pārtrauktas. Bunda nostāja

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 263. lp.

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 852. l., 8. lp.

³ «Jaunais Komunārs». 1934. g., 13. nr.

⁴ Turpat.

⁵ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 852. l., 8. lp.

bija sava ietekme arī uz LSJS vadību, kas vilcināja sarunas. Rezultātā aizkavējās līguma noslēgšana par vienotu rīcību starp LKJS un LSJS visas valsts mērogā.

Ziņodams par sarunu pārtraukšanu ar Bundu, «Jaunais Komunārs» 1934. gada septembrī rakstīja: «Bet mēs esam gatavi noslēgt savienību ar Bunda jauniešiem, kam nav nekā kopīga ar vadoņiem. Mēs esam cīnījušies un cīnīsimies pret visiem, kas ar saldām frazēm par «vienotas frontes nepieciešamību» mēģina saistīt rokas jaunatnei cīņā pret buržuāzijas diktatūru.»¹ LKJS neatlaidīgi centās panākt vienošanos ar LSJS. 1934. gada 15. septembrī LKJS CK nosūtīja LSJS CK vēstuli par vienotas frontes nodibināšanu, kurā norādīja, ka sadarbība starp komjaunatnes organizācijām un LSJS organizācijām, kas nodibinājušās pēc fašistiskā apvērsuma, tāpat arī šo organizāciju praktiskā darbība, liecina par to, ka strādnieku šķiras vienotā fronte pret fašismu ir kļuvusi nepieciešama. LKJS CK lika priekšā parakstīt kopīgu vienošanos.²

1934. gada oktobrī LKJS CK un LSJS CK publicēja kopīgu deklarāciju par rīcības vienību — «Darba jaunatnes vienotā fronte pret fašismu un karu. Par kopīgu revolucionāro cīņu!» Deklarācijā bija teikts: «Pamatojoties uz cīņas platformu: 1) kopīgi aizstāvēt darba jaunatnes intereses uzņēmumos, sabiedrisko darbu vietās, skolās, uz laukiem; 2) visas akcijas uzņēmumos un sabiedrisko darbu vietās saistīt ar strādnieku šķiras prasībām; 3) kopīgi organizēt skolu jaunatnes cīņu; 4) kopīgi organizēt cīņu pret karu un kontrrevolucionāro uzbrukumu PSRS. Pārliecināt visplašākās darbaļaužu masas par to, ka imperiālistiskais karš jāpārvērš pilsoņu karā pret Latvijas buržuāziju, par sociālistisko Padomju Latviju; 5) apmainīties visās instancēs ar referentiem un pārstāvjiem, lai apspriestu tos jautājumus, kuros vēl nav panākta vienošanās.»³ Deklarācijā bija norādīts, ka abas puses saglabā tiesības brīvi kritizēt otras puses darbību, ja tā ir pretrunā ar kopīgās cīņas platformu.

Abas organizācijas atzina, ka nepieciešams cīnīties pret grupējumiem, kas grib izlīgt ar fašismu vai, maskēdamies ar frazēm par agrākās demokrātijas atjaunošanu, attur masas no patiesas revolucionārās cīņas. Lai sadarbotos un kopīgi cīnītos visā Latvijas teritorijā, pamatojoties uz līgumu starp LKJS un LSJS par vienotu fronti, tika nodibināta Latvijas strādnieku jaunatnes Centrālā vienības komiteja, bet uz vietām, kur bija komjaunatnes

¹ «Jaunais Komunārs». 1934. g., 13. nr.

² Atbilde LSJS CK 1934. g. 15. septembrī publicēta avīzē «Jaunais Lieliņieks», 9. nr. (septembrī), kas nelegālās tipografijas iekrišanas dēļ iznāca 1934. gada decembrī.

³ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 632./VIII l., 290. lp.

un sociālistiskās jaunatnes organizācijas — vietējās vienības komitejas, kuras sastāvēja no abu organizāciju pārstāvjiem.

Tāpat bija panākta vienošanās jautājumā par to, lai mēneša laikā nodibinātu ciešus sakarus starp abām jaunatnes organizācijām un vienības komiteju organizācijām. Panākot starp LKJS un LSJS rīcības vienību, radās iespēja plašāk atzīmēt Oktobra revolūcijas gadadienu, Parīzes Komūnas dienu (18. martu), 1. Maija svētkus, Starptautisko jaunatnes dienu (1. septembri), izlaižot proklamācijas, uzsaukumus un avīzes, kā arī organizēt protestus pret fašistiskajiem svētkiem un to boikotu, aktīvi aizstāvēt progresīvās skolu jaunatnes un skolotāju intereses, cīnīties pret skolu fašizāciju un fašisma represijām.¹

1934. gada decembrī LKJS Rīgas komiteja publicēja uzsaukumu «Rīgas skolu jaunatne!»², kurā aicināja jaunatni protestēt pret skolu fašizāciju, progresīvo skolotāju padzišanu un skolēnu izslēgšanu no skolas par atteikšanos piedalīties 18. novembra (tā saucamā buržuāziskās Latvijas pasludināšanas diena) svinēšanā. Šajā laikā Ulmaņa fašistiskā valdība, kas bija sākusi uzbrukumu mazākuma tautību skolām, slēdza 4. pilsētas ģimnāziju un ebreju vakarskolu. Kā atbilde uz šo reakcijas soli sākās skolēnu streiks: «Tumsonība, barbarisms, asiņains terors, veselu skolu slēgšana — tāda ir Ulmaņa diktatūras politika izglītības laukā,»³ bija rakstīts uzsaukumā. Dažās Rīgas skolās pēc komjauniešu iniciatīvas tika nodibinātas nelegālas skolēnu cīņas komitejas. 1935. gada sākumā tika noorganizēta Rīgas skolēnu vienotās cīņas apvienotā komiteja (LKJS un LSJS), kura 1935. gada februārī izlaida uzsaukumu «Uz fašistisko teroru skolās atbildēsim ar divkāršu revolucionārās cīņas spēku.»⁴

Šajā laikā Rīgas pilsētas 2. ģimnāzijā un Rīgas valsts tehnikumā arestēja un izslēdza no skolas vairākus skolēnus, kas atteicās apmeklēt reliģijas stundas un pieprasīja brīvību mazākuma tautību kultūras attīstībai. Uzsaukums aicināja organizēt protesta kampaņu un pieprasīja atbrīvot apcietinātos skolēnus, norādot, ka tikai «uz tautas frontes pamata organizēta pretfašistiska masu kustība atvairīs fašisma uzbrukumu skolai, zinātnei, kultūrai, ejot kopā ar fabriku un darbnīcu strādniekiem, ar progresīvo intelligenci, satrieks fašisma tirāniju Latvijā».⁵

1935. gada martā⁶ tā pati skolēnu vienotās cīņas komiteja

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 618./I 1., 56. lp.

² Turpat, 860. l., 2. lp. Iespiests LKP nelegālajā tipografijā «Spartaks» 500 eks.

³ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 860. l., 2. lp.

⁴ Turpat, 4. lp. Iespiests tipografijā «Kolomans Vališs» 800 eks.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat, 5. lp. Iespiests tipografijā «Kolomans Vališs» 1000 eks.

izlaida jaunu uzsaukumu «Vienotu revolucionāru prettriecienu fašisma zvēriskajam teroram un slepkavībām!»

1935. gada septembrī ar LKJS un LSJS parakstiem tika izdots uzsaukums «Skolu jaunatnei!», kas aicināja jaunatni «cīņā par tautas brīvību, brālību un vienlīdzību, par proletariāta uzvaru, par sociālismu!»¹ Latvijas komjauniešiem kopā ar LSJS biedriem 1934. un 1935. gadā izdevās noorganizēt Rīgas skolu jaunatnes protesta kustību pret šovinisma trakošanu un fašistiskās valdības uzbrukumiem mazākuma tautību kultūrai.

Tāpat kopīgiem spēkiem tika veiktas dažādas jaunatnes akcijas sakarā ar Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 17. gada dienas svinēšanu. Sakarā ar Oktobra revolūcijas gadadienu tika izlaisti uzsaukumi un proklamācijas jaunatnei, noorganizētas vairākas nelegālas masu sapulces, no kurām 13 notika Rīgā, 5 — Daugavpilī, 3 — Liepājas apkaimē un 2 — Zemgalē. Tāpat arī bija noorganizēti skolēnu vienas dienas streiki vairāk nekā 90 Latvijas skolās.²

1934. gada decembrī Latvijas komjaunatnes vadība griezās pie LSJS CK ar aicinājumu padziļināt un nostiprināt faktisko sadarbību starp komunistisko un sociālistisko jaunatni. Aicinājums tika publicēts komjaunatnes centrālajā preses organā «Jaunais Komunārs»³.

Kopīgā pretfašistiskā cīņā stiprinādama abu jaunatnes organizāciju (LKJS un LSJS) sadarbību, Latvijas komjaunatne līdztekus tam plaši izvērta LSJS biedru politiskās audzināšanas darbu, asi kritizējot LSJS biedru vidū izplatītos pučistiskos un anarhistiskos uzskatus, kā arī biedriski norādot uz kļūdām un trūkumiem atsevišķu LSJS organizāciju darbā. Piemēram, LKJS CK preses organā «Jaunais Komunārs» 1934. gada novembrī ievietots ievadraksts «Sīkburžuāziskais pučisms un revolversociālisti», kurā asi kritizēta revolucionārajai kustībai kaitīgā teorija par puča organizēšanu ar sazvērniecisku bruņotu organizāciju palīdzību. Ievadrakstā norādīts, ka zināma daļa organizācijas «Strādnieku sports un sargs» un «Darba jaunatnes» biedru, aicinādami pie ieročiem un uz bruņotu cīņu, tai pašā laikā vērsās pret darbu masās un noliedz proletariāta streiku cīņas nepieciešamību.⁴ Latvijas komjaunatne aktīvi cīnījās pret sektantismu un anarhismu jaunatnes revolucionārajā kustībā, asi vērsās pret LSJS biedru vidū izplatītajām anarhistiskajām «teorijām», ka

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 860. l., 6. lp. Iespiests tipogrāfija «Spartaks» 5000 eks.

² Turpat, 870. l., 25. lp.

³ «Jaunais Komunārs». 1934. g. 10. decembrī, 23. nr.

⁴ Turpat, 1934. g. 30. novembrī, 22. nr.

pret valdošās kliķes pārstāvjiem nepieciešams rīkot terora aktus. Pret šīm «teorijām» komjaunatne izvirzīja komunistisko vienotās frontes taktiku un nepieciešamību iesaistīt preffašistiskajā cīņā plašās tautas masas. LKJS CK avīze 1934. gada decembrī norādīja, ka «fašistiskais apvērsums parādīja, ka patlaban mūsu galvenais uzdevums — it visur radīt spēcīgas organizācijas un nodibināt ciešus sakarus ar darba vietām, iekarot proletariātam sabiedrotos pilsētās un laukos.»¹

Latvijas komjaunatnes politiskā ietekme LSJS ierindas biedru masās noteica LSJS nostāju pret Sociālistiskās jaunatnes internacionāli (SJI), ko vadīja labējie sociāldemokrāti. Nesaraudama formālos sakarus ar Sociālistiskās jaunatnes internacionāli, LSJS kopā ar Spānijas, Francijas, Itālijas, Austrijas, Igaunijas, Beļģijas un Polijas sociālistiskās jaunatnes organizācijām veidoja SJI kreiso spārnu. LSJS kritizēja 1935. gada pavasarī Kopenhāgenā notikušo SJI V kongresa svarīgākos lēmumus, norādot, ka šie lēmumi ir kompromiss, kas panākts cīņā starp kreiso un labējo spārnu. Kritizējot kongresa rezolūciju par pretkara cīņu, LSJS atzīmēja, ka tanī nav norādījuma par to, ka gadījumā, ja fašistiskās valstis uzbruks Padomju Savienībai, visu zemju jaunatne vienotā frontē aizstāvēs revolūcijas iekarojumus Krievijā un ka imperālistiskais karš jāpārvērš proletāriskā revolūcijā, lai ne tikai sagrautu fašismu, kā norādīts kongresa lēmumā, bet arī lai likvidētu visu kapitālistisko sistēmu un nodibinātu sociālismu. LSJS paziņoja, ka sociālistiskās jaunatnes organizācijas fašistiskajās valstīs necīnīsies par buržuāziskās demokrātijas atjaunošanu, bet gan par sociālistiskās revolūcijas uzvaru.²

1935. gada decembrī LSJS centrālais preses orgāns «Darba Jaunatnes Cīņa» ievietoja ievadrakstu «Oktobra revolūcijas ceļš ir mūsu ceļš!», kurā uzsvēra, ka Latviju apdraud hitleriešu karagājiens uz austrumiem, tāpēc tās darbaļaužu liktenis ir cieši saistīts ar PSRS likteni, un «PSRS ir pats uzticamākais mūsu aizstāvis un sabiedrotais».³

LKJS un LSJS nelegālajā presē izvērsās diskusija par kopīgās cīņas programmas un taktikas jautājumiem. Tās rezultātā starp abām organizācijām īsā laikā tika panākta pilnīga vienprātība arī programmas jautājumos, tās pamatā liekot proletariāta diktatūras, padomju varas nodibināšanas lozungu. 1935. gada Pirmā Maija svētku priekšvakarā LKJS CK pēc LKP CK norādījuma griezās pie LSJS CK ar priekšlikumu apvienoties, bet pret apvienošanos nostājās LSSZP CK, uzskatot to par priekšlaicīgu. Taču LSJS

¹ «Jaunais Komunārs». 1934. g. 31. decembrī, 25. nr.

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 618./1 l., 16. lp.

³ «Darba Jaunatnes Cīņa». 1935. g. decembris, 9. nr. Iespiesta tipografijā «Kolomans Vališs» 2500 eks.

ierindas biedru spiediena rezultātā LSJS vadība 1935. gada jūnija beigās tomēr deva principiālu piekrišanu tuvākajā laikā apvienoties ar LKJS, un abu organizāciju vārdā 1935. gada augustā tika parakstīta speciāla deklarācija¹: «Pienācis laiks, kad mums abas savienības jāapvieno vienotā jaunatnes organizācijā... Mēs esam nonākuši pie stingras parliecības, ka Latvijas darba jaunatnes ceļi vairs nešķirsies, bet ies kopā līdz galīgai uzvarai. Mērķis ir viens, arī ceļam jābūt vienam. Mēs iesim pa to revolucionārās šķiru cīņas ceļu, kuru mums norādījis XIX gadsimta lielais zinātnieks un domātājs Kārlis Markss un pa kuru iedams bijušās Krievijas proletariāts izcīnīja uzvaru. Pilnīgu sociālo un nacionālo brīvību Latvijas tautai un jaunatnei var nodrošināt tikai buržuāzijas varas gašana un strādnieku un zemnieku varas, proletariāta diktatūras nodibināšana. Tikai strādnieku un zemnieku vara ciešā sadarbībā ar PSRS strādniekiem un Sarkanu Armiju, kā arī ar visas pasaules proletariātu spēj paglābt Latviju no hitlerisko bandu iebrukuma un tās nacionālās neatkarības iznīcināšanas.»² Komunistiskās jaunatnes internacionāles (KJI) VI kongress³ novērtēja LKJS un LSJS jūlija deklarāciju kā pozitīvu faktu, kam nozīme ne vien Latvijas, bet arī visā starptautiskajā jaunatnes kustībā.⁴ Latvijas komjaunatnes vārdā KJI VI kongresā runāja LKJS CK sekretārs no 1933. līdz 1935. gadam Alfreds Ozoliņš (Mikus). Runājot par vienotās jaunatnes organizācijas uzdevumiem, Ozoliņš norādīja, ka jaunajai organizācijai jābūt īstai bezpartejiskās jaunatnes pretfašistiskai masu organizācijai, kas savus biedrus audzinātu šķiru cīņas, proletāriskā internacionālisma un marksisma-lenīnisma garā. Tanī jāiesaista visu organizāciju jaunieši, kuras fašisms aizliedzis, tai jāizmanto visas masu darba formas, jāstrādā fašistiskajās jaunatnes un aizsargu organizācijās. Jaunajai organizācijai jāstrādā ciešā kontaktā ar pārējām pretfašistiskajām organizācijām LKP vadībā.⁵ LKJS CK un nelegālās komjaunatnes organizācijas veica lielu sagatavošanās darbu, lai radītu vienotu jaunatnes pretfašistisko organizāciju. Tika sagatavota kopīgas avīzes — «Brīvā Jaunatne» izdošana,⁶

¹ Nelegālā presē deklarācija nosaukta par «jūlija deklarāciju».

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 618./I l., 56. un 57. lp.

³ KJI VI kongress notika 1935. gadā no 25. septembra līdz 11. oktobrim. Tā darbā piedalījās G. Dimitrovs un O. Kūsinens. KJI VI kongress, pamatodamies uz Kominternes VII kongresa norādījumiem, izvirzīja uzdevumu radīt plašu jaunatnes vienoto fronti cīņai pret fašismu un imperiālistisko karu.

⁴ Šk. Komunistiskās Jaunatnes internacionāles kongress un mūsu uzdevumi. «Spartaks», 1935. g.

⁵ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 618./I l., 57. lp.

⁶ Avīze «Brīvā Jaunatne» pirmais numurs datēts ar 1935. gada 23. augustu; tās redaktors kopš 1935. gada bija Kārlis Rozenbergs, bet no 1936. g. beigām Alberts Miezišs.

Maskēšanās nolūkā avīzi «Brīvā Jaunatne» parakstīja redaktors Ozoliņš.

kurai bija jāklūst par jaunās organizācijas centrālo preses organu, tika noorganizēta jaunatnes pretfašistiskās frontes iniciatoru komiteja, apspriests jautājums par jaunās organizācijas programmas raksturu un nosaukumu. Latvijas komjaunatnes cīņa par darba jaunatnes vienību vainagojās ar panākumiem. 1936. gadā nakti no 8. uz 9. jūliju uz kopīgu sēdi sanāca LKJS CK un LSJS CK un pieņēma lēmumu par LKJS un LSJS apvienošanās vienotā organizācijā ar nosaukumu Latvijas Darba jaunatnes savienība (LDJS).

Ziņojumu par pašreizējo stāvokli, apvienošanās uzdevumiem un apvienotās organizācijas uzdevumiem sniedza Kārlis Rozenbergs (Kulijs). K. Rozenbergs bija LKJS CK sekretārs no 1935. gada jūlija līdz 1936. gada beigām un sevišķi aktīvu darbību izvērsa par komunistiskās un sociālistiskās jaunatnes apvienošanu. Viņš bieži satikās ar A. Miezi, A. Taubi un O. Piņķi, nelegālās sociālistiskās jaunatnes organizācijas vadītājiem, lai draudzīgi pārliecinātu tos par organizatoriskas apvienošanās nepieciešamību.

Biedrs Alberts Taube, kas piedalījās apvienotajā CK sēdē 1936. gada jūlijā, atceras: «Pateicoties biedra Rozenberga rūpīgajam iepriekšējam sagatavošanas darbam, viņa ziņojums tika pieņemts bez iebildumiem. Tajā pašā sēdē vienprātīgi tika pieņemta arī apvienošanās platforma. Taču debātes, kā turpmāk labāk organizēt apvienotās organizācijas darbu, turpinājās visu nakti, un izklīst sākām, tikai gaismai austot. Man tika uzdots 3 dienu laikā izstrādāt uzsaukumu visiem jauniešiem par notiekošo apvienošanās un tad kopā ar biedru Ankupu (Džimu), komjaunatnes CK pārstāvi, to izredīgēt un iesniegt apstiprināšanai un publicēšanai.»¹

LKJS un LSJS vārdā izdotajā deklarācijā «Latvijas Darba jaunatnes savienība» norādīts, ka LKJS un LSJS jau divus gadus kopīgi cīnās pret fašistisko diktatūru. «Kopīgā cīņa un idejiskā vienotība radījušas stingru pamatu komunistiskās un sociālistiskās jaunatnes tālākai apvienošanai vienotā Latvijas Darba jaunatnes savienībā. Organizāciju apvienošana vienotā, spēcīgā un kaujas spējīgā organizācijā dos iespēju darba tautu sagatavot cīņai par kapitālisma varas un fašisma iznīcināšanu un sociālisma

Redakcijas adrese un tipogrāfija bija norādīta Kalēju ielā 29, kur tajā laikā atradās buržuāziskās avīzes «Jaunākās Ziņas» tipogrāfija. Politiskajai pārvaldei neizdevās izdibināt avīzes «Brīvā Jaunatne» istā redaktora personību, bet ar provokatora palīdzību tai izdevās noskaidrot LDJS pagrīdes tipogrāfijas atrašanās vietu (Jelgavas ielā 88 dz. 27), un 1938. gada jūlijā, kad politiskā pārvalde arestēja daudzus LDJS vadošos darbiniekus, tā sagrāva arī LDJS pagrīdes tipogrāfiju (sk. LPSR CVA, 3235. f., 632./VIII l., 99., 108. lp.).

¹ «Padomju Jaunatne». 1958. gada 29. jūlijā (R. Lāča raksts «Skaidras sirdsapziņas cilvēks»).

nodibināšanu.»¹ Deklarācijā bija atzīmēts, ka Latvijas Darba jaunatnes savienība (LDJS) tiek dibināta kā centralizēta jaunatnes organizācija. Tās organizāciju darbību vada LDJS CK un attiecīgās apgabalu un rajonu komitejas. LDJS augstākais vadītājs orgāns ir kongress, kurš nosaka Savienības uzbūvi un darbību, izvēl CK un revīzijas komisiju. «LDJS uztur visciešākos idejiskus un lietišķus kontaktus ar Latvijas Komunistisko partiju un Latvijas Sociālistisko strādnieku un zemnieku partiju, darbojas vienotās frontes radīšanas laukā un piedalās visās akcijās, kas tiek organizētas vienotās frontes garā un virzienā.»² Deklarācija tāpat norādīja, ka LDJS sadarbosies ar jebkuru kustību, kuras mērķis ir gāzt fašistisko diktatūru. Deklarācijas galvenās tezes tika liktas LDJS statūtu pamatā, kurus pieņēma LDJS I kongress.

Vienotas pretfašistiskas jaunatnes organizācijas — Latvijas Darba jaunatnes savienības — nodibināšanā bija vienotās frontes taktikas realizēšanas praktisks rezultāts, panākums, ko LKP bija guvusi cīņā par varenas pretfašistiskās tautas frontes izveidošanu, par kuras sastāvdaļu kļuva LDJS.

1936. un 1937. gadā darbu jaunatnes vidū izvērta Rīgas, Vidzemes un Kurzemes apgabalu organizācijas. Pagrīdē tika noorganizēta jaunu revolucionāru jaunatnes laikrakstu izdošana, kuru vidū minama avīze «Jaunatnes Fronte» (pirmais numurs datēts ar 1936. gada 15. augustu), pretfašistisko studentu izdevumi «Katedra» un «Darba Students» un citi nelegāli izdevumi.

Latgalē LDJS apgabala organizācija noformējās drusku vēlāk, 1938. gada sākumā. Par šīs organizācijas kodolu kļuva LKJS Latgales organizācija. 1937. gada vidū Daugavpilī tika nodibināta pagrīdes tipogrāfija, ko nosauca Anri Barbisa vārdā. Šī tipogrāfija 1937. gada septembra beigās — oktobra sākumā izdeva LKJS Latgales apgabala komitejas proklamāciju — «Fašisms — tas ir karš!», kas tika plaši izplatīta Daugavpilī un Rēzeknē.³ Pirms Anri Barbisa tipogrāfijas iekārtošanas, sākot ar 1931. gadu, pēc tam, kad bija iekritis LKP Latgales apgabala komitejas pagrīdes tipogrāfija, kas atradās Rēzeknes apriņķa Makašēnu pagastā, Latgales komjaunatnes izdevumus pavairoja ar rotatoru vai šapirografu. 1937. gada oktobrī pagrīdes tipogrāfijā tika noorganizēta LKJS Latgales apgabala komitejas periodiskā izdevuma «Antifašists»⁴ izdošana, kas vēlāk kļuva par LDJS Latgales apgabala komitejas preses orgānu. 1938. gada decembrī⁵

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 632./VIII l., 12. lp.

² Turpat, 13. lp.

³ Turpat, 715. l., 82. lp.

⁴ Turpat, 83. lp.

⁵ Turpat, 105. lp.

iznāca pirmais vienotās frontes izdevuma «Латгальская Правда» numurs. Anri Barbisa tipografijā iespieda arī LKP un LDJS uzsaukumus un proklamācijas, kas tika plaši izplatīti Latgalē. Pagrīdes revolucionārās literatūras izlaišanā LDJS Latgales organizācija bija viena no visaktīvākajām vienotās frontes apgabalu organizācijām. Ar LDJS Daugavpils pilsētas organizācijas aktīvu palīdzību pretfašistiskas pagrīdes grupas tika noorganizētas gandrīz visos Latgales pagastos, tai skaitā Dagdas, Varakļānu, Kautas, Krāslavas, Līvānu, Ludzas, Kārsavas un citos pagastos.¹

1938. gada novembrī notika Latvijas Darba jaunatnes savienības I kongress, kurā piedalījās 13 delegāti no Rīgas, Vidzemes, Lejas- un Augškurzemes un Latgales apgabalu organizācijām.² LDJS I kongress pieņēma rezolūciju par Latvijas jaunatnes uzdevumiem cīņā par mieru, brīvību un demokrātiju, par jaunatnes vienību cīņā pret fašismu, par LDJS attiecībām ar Latvijas strādnieku šķiras partijām. Kongress pieņēma arī LDJS statūtus.³

Kongresa pieņemtajā rezolūcijā bija norādīts, ka «sava materiālā, politiskā, tiesiskā un kultūras stāvokļa uzlabošanu jaunatne var panākt tikai kopīgā revolucionārā cīņā kopā ar Latvijas strādnieku šķiru un visiem pretfašistiskajiem spēkiem, nogāžot Ulmaņa fašistisko diktatūru».⁴ Kongress aicināja jaunatni cīnīties pret Latvijai draudošajām hitleriskās okupācijas briesmām, par brīvu un neatkarīgu Latviju, uzsverot savā lēmumā, ka Latvijas jaunatnes un visas tautas dzīvības interesēs prasa visu progresīvo spēku apvienošanu varenā pretfašistiskās tautas frontes kustībā. Savā rezolūcijā par LDJS attiecībām pret Latvijas strādnieku šķiras partijām kongress atzīmeja, ka LDJS uztur visciešākos ideoloģiskos un darba sakarus ar LKP un LSSZP, piedalās visās vienotās frontes akcijās. Kongress izteica pārliecību, ka «drīz nodibināsies vienota Latvijas proletariāta partija».⁵ Savā lēmumā par jaunatnes vienību cīņā pret fašismu kongress paziņoja, ka «LDJS ir konsekventa cīnītāja par starptautiskās proletāriskās jaunatnes sadarbību un vienību».⁶

Kongress pieņēma arī LDJS statūtus, kuros teikts, ka Savienība ir «pretfašistiskās jaunatnes masu organizācija, kuras rindās līdzās strādnieku jauniešiem atrodas arī pilsētu un lauku

¹ J. Steimanis. Latvijas Komunistiskā partija cīņā par strādnieku šķiras vairākumu. Rīgā, 1957. g., 123. lp.

² «Cīņa». 1939. g., 3. nr.

³ LDJS I kongresa rezolūcijas un LDJS statūti tika publicēti LDJS CK biļetenā «Jaunatnes Fronte», 1938. g. 15. decembrī (3. nr.), kā arī 1939. g. februārī atsevišķā brošūrā ar nosaukumu «Par mieru, brīvību un demokrātiju», ko iespieda LDJS nelegālajā tipografijā «Свобода».

⁴ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 632./VIII l., 4. lp.

⁵ Turpat, 8. lp.

⁶ Turpat.

demokratiskā un progresīvā jaunatne, kura atdod savus spēkus cīņai pret fašismu, par mieru, brīvību un demokrātiju.»¹ Saskaņā ar statūtiem «LDJS pamata organizācijas ir šūnas, grupas, visāda veida nelegāli, puslegāli un legāli kultūras, pašizglītības, mākslas, sporta, tūrisma u. tml. pulciņi, kuros piedaloties jaunieši var apmierināt savus politiskos, kultūras, sabiedriskos un profesionālos centienus un cīnīties par LDJS mērķu sasniegšanu».² Statūtos norādīts, ka «LDJS tuvākais mērķis ir organizēt visu Latvijas pretfašistisko jaunatni kopīgai cīņai kopā ar strādnieku šķiru un visiem darbaļaudīm par fašistiskās diktatūras gāšanu un demokratiskās republikas nodibināšanu. Latvijas darba jaunatne var sekmīgi turpināt cīņu par savu gala mērķi — sociālismu, tikai saraujot fašisma važas un iekarojot demokratiskās tiesības un brīvības.»³

LDJS I kongress ievēlēja LDJS CK 5 locekļu un 5 kandidātu sastāvā. Savienības kārtēja darba vadīšanai CK savukārt ievēlēja LDJS CK sekretāru un 3 sekretariāta locekļus.

CK sastāvā, ko ievēlēja LDJS kongress, bija tādi pagrīdes komjaunatnes organizāciju vadītāji kā, piemēram, A. Ankups (LKJS biedrs no 1926. g.), nelegālās sociālistiskās jaunatnes vadītājs A. Miežis un citi, kuri kopējā pretfašistiskajā cīņā kopā ar komjauniešiem audzināja jaunatni marksisma-leņinisma garā. Daudzu LDJS apgabalu organizāciju priekšgalā atradās komjaunieši, starp kuriem bija arī I. Sudmalis⁴ (LDJS Lejaskurzemes organizācijas vadītājs), I. Boroks (LDJS Latgales organizācijas vadītājs), P. Leibčs (LDJS Daugavpils organizācijas vadītājs) un citi. LDJS centrālorģana «Brīvā Jaunatne» redaktors un viens no LDJS CK vadītājiem bija A. Miežis, aktīvs Latvijas jaunatnes antifašistiskās cīņas dalībnieks.

Kongress aicināja Savienības biedrus nostiprināt ciešus sakarus ar jaunatni, saskaņojot cīņas legālās un nelegālās formas, un norādīja, ka komunistiskās un sociālistiskās jaunatnes divu gadu kopīgais darbs vienā organizācijā parādījis tās nesagraujamo vienību un spēku. LKP centrālais preses orgāns «Cīņa» 1939. gada martā atzīmēja, ka LDJS ir kļuvusi par svarīgu faktoru proletariāta vienotās frontes un pretfašistiskās tautas frontes radīšanā un attīstīšanā Latvijā.⁵

LDJS, kā tas atzīmēts kongresa lēmumos, bija saistīta ar

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 632./VIII l., 8. lp.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ Imants Sudmalis Lielā Tēvijas kara laikā vadīja partijas un komjaunatnes pagrīdes organizāciju Rīgā, aktīvi piedalījās partizāņu kustībā. Par drosmi un varonību cīņā pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem viņam pēc nāves tika piešķirts Padomju Savienības Varoņa nosaukums.

⁵ «Cīņa». 1939. g., 3. nr.

abām jaunatnes internacionālēm (KJI un SJI), tomēr attiecībā uz teorētiskajiem uzskatiem un gala mērķi LDJS sekoja KJI programai, lai gan oficiāli tā KJI neietilpa.

Gadiem ilgā cīņa un piedalīšanās pretfašistiskajā tautas frontes kustībā LKP vadībā idejiski norūdīja LDJS biedrus, un LDJS iestāšanās Komunistiskās jaunatnes internacionālē kļuva absolūti nepieciešama.

1939. gada novembrī LDJS CK iesniedza LDJS organizācijām savu priekšlikumu par iestāšanos Komunistiskās jaunatnes internacionālē, norādot, ka LDJS ir visu laiku cīnījusies Komunistiskās jaunatnes internacionāles garā. LDJS CK arī kritizēja Sociālistiskās jaunatnes internacionāli, norādot, ka tā atrodas oportūnisma gūstā, pretojas proletāriskās jaunatnes vienībai un sākusi izrēķināties ar revolucionāro socialistisko jaunatni, izslēgdama no Internacionāles republikāniskās Spānijas sociālistiskās jaunatnes organizāciju.¹

LDJS CK priekšlikumu par iestāšanos KJI Savienības organizācijas atbalstīja, un tas tika realizēts pēc sociālistiskās revolūcijas uzvaras Latvijā. 1940. gadā LKP vadībā LDJS tika reorganizēta un nodibinājās Latvijas LKJS, kas ietilpa VLKJS sastāvā

4. VIENOTĀS FRONTES CIŅA LKP VADĪBĀ PRET FAŠISTISKO DIKTATORU LAIKĀ NO 1934. LIDZ 1938. GADAM

Pēc vienotās frontes nodibināšanas līdz pat fašistiskās diktatūras gāšanai LKP un LSSZP, kā arī abas jaunatnes organizācijas — LKJS un LSJS² turpināja pastāvēt kā patstāvīgas organizācijas, katra ar savu Centrālo Komiteju, apgabalu un rajonu komitejām, ar zemāko organizāciju tīklu un ar savu presi. Latvijas strādnieku šķiras partiju (LKP un LSSZP) un tās jaunatnes organizāciju kopīgai cīņai pret fašismu un savstarpējai sadarbībai visur, kur bija LKP, LSSZP, LKJS un LSJS organizācijas — uzņēmumos, iestādēs, skolās, lauku apvidos un sabiedrisko darbu vietās — no šo organizāciju pārstāvjiem tika izveidotas vietējās vienības komitejas. Šo komiteju darbības saskaņošanai un vadīšanai nodibināja Centrālo vienības komiteju, kā arī apgabalu un rajonu vienības komitejas. Centrālajā vienības komitejā LKP pārstāvēja Fr. Deglavs, LSSZP — J. Bokmelders un LDJS — A. Miežis. Tika nodibinātas arī atsevišķu uzņēmumu un veselu rūpniecības nozaru vienības komitejas,

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 632./III l., 287. lp.

² Līdz 1936. gadam, kad, LKJS un LSJS apvienojoties, nodibinājās vienota jaunatnes organizācija — Latvijas Darba jaunatnes savienība (LDJS).

Rīgas skolēnu vienības komiteja, pastāvēja arī strādnieku jaunatnes vienības komitejas, kas darbojās atsevišķu rajonu jaunatnes organizāciju ietvaros. Vairākos uzņēmumos (VEF, Kvadrātā u. c.) darbojās kopīgas vienības, kurās bija vienāds visu četru organizāciju (LKP, LSSZP, LKJS un LSJS) pārstāvju skaits. Fašistiskajās arodbiedrībās nodibinātajās vienības komitejās, kuras parasti tika dēvētas par attiecīgās fašistiskās arodbiedrības revolucionāro opozīciju vai par revolucionāro arodbiedrību grupu, līdzās strādnieku šķiras nelegālo partiju biedriem ietilpa arī bezpartejiskie strādnieki, agrāko kreiso vai reformistisko arodbiedrību biedri. Šīs komitejas bieži vien darbojās ar dažādiem nosaukumiem (vienības komitejas, fabrikas komitejas, arodbiedrību opozīcija, arodbiedrības grupa, Latvijas revolucionāro rakstnieku, mākslinieku un žurnālistu apvienība, skolēnu cīņas vienības komiteja, studentu frakcija utt.), bet būtībā tās visas bija vienības komitejas, kas bija nodibinātas saskaņā ar vienotās frontes līgumu. Vienības komitejas darbojās LKP politiskā un idejiskā vadībā.

Iesaistot Latvijas darbaļaudis cīņā par vienotu proletārisko fronti, LKP, neaizmirdama cīņas galveno mērķi — buržuāzijas politiskās un ekonomiskās kundzības gāšanu un proletariāta diktatūras nodibināšanu, visiem spēkiem centās pastiprināt proletariāta vadīto darbaļaužu masu cīņu par viņu ekonomisko prasību daļēju apmierināšanu. Proletariāta ekonomiskās cīņas galvenais lozungs bija prasība paaugstināt darba algu.

Pretrunas starp fašisma interesēm un darbaļaužu neatliekamajām prasībām nenovēršami sekmēja darbaļaužu politiskās apziņas augšanu, palīdzēja tiem izprast, ka bez fašistiskās diktatūras gāšanas proletariāts un lauku darbaļaužu masas nevar panākt savu prasību pilnīgu apmierināšanu. Tādējādi Latvijas proletariāta un darba zemniecības cīņa par savu ekonomisko prasību apmierināšanu nenovēršami saplūda ar politisko cīņu pret fašismu.

LKP centās šo cīņu ievirzīt organizētā gultnē. Fašistiskā terora apstākļos tā prasmīgi aizstāvēja darbaļaužu masu intereses un ar savu konkrēto ikdienas darbu organizēja un iesaistīja tās kustībā par vienoto fronti. LKP realizētā vienotās frontes taktika bija varens proletariāta cīņas ierocis, ar kura palīdzību darbaļaužu masas tika organizētas revolucionārajai cīņai apstākļos, kad valstī vēl nebija nobriedusi revolucionārā situācija. Bet, kā norāda V. I. Ļeņins, ne jau no katras revolucionārās situācijas rodas revolūcija. Tā var sākties tikai tādā revolucionārā situācijā, kad objektīviem apstākļiem pievienojas subjektīvi apstākļi, proti: revolucionārās šķiras spēja darboties revolucionāri un masveidā, darboties pietiekami spēcīgi, lai salauztu (vai aiz-

lauztu) veco valdību, kura nekad, pat križu laikmetā, «nekritīs», ja to «nenometīs».¹ Tieši LKP vadītā pretfašistiskās tautas kustība ar proletariātu priekšgalā 1939. un 1940. gada revolucionārās situācijas apstākļos bija tas subjektīvais faktors, kurš ietvēra sevī strādnieku šķiras spēju noteikti un revolucionāri darboties, tās apzinīgumu, organizētību. Proletariātam bija sava revolucionāra marksistiska partija, kas spēja aizraut sev līdz proletāriskās, kā arī neproletāriskās darbaļaužu masas, vispirms zemniecību, un vest tās sev līdz cīņā par sociālistiskās revolūcijas uzvaru. V. I. Leņins norāda, ka marksistiskās partijas svarīgākais pienākums ir «atsegt masu priekšā revolucionārās situācijas esamību, izskaidrot tās plašumu un dziļumu, modināt proletariāta revolucionāro apziņu un revolucionāro apņēmību, palīdzēt viņam pāriet uz revolucionāru darbību un radīt revolucionārajai situācijai atbilstošas organizācijas, kas strādātu šajā virzienā».²

Latvijas strādnieku šķiras vienotas frontes nodibināšana fašistiskās diktatūras apstākļos liecina par LKP pareizo politisko līniju un taktiku, liecina, ka LKP neatlaidīgi pildījusi savu galveno marksistiskās partijas pienākumu.

Pamatojoties uz vienotās frontes taktiku, LKP izvērta cīņu par strādnieku šķiras vairākuma iekarošanu. Sinī cīņā LKP guva lielus panākumus jau 1937. un 1938. gadā, kad, neraugoties uz fašistisko teroru, stipri pieauga streiku skaits, bet, kā zināms, streiki ir strādnieku šķiras svarīgs un efektīvs cīņas līdzeklis. Ap šo laiku Latvijas proletariāta vienotā fronte bija ievērojami nostiprināta, un Latvijas pilsētās nodibināto vienības komiteju darbība jau bija manāma.

Latvijas laukos vienotās pretfašistiskās tautas frontes radīšanas darbs ritēja gausāk. Tas izskaidrojams ar to, ka daudzās LKP lauku organizācijās lielākā mērā bija saglabājušās sektantiskās tendences, turklāt lauku partijas organizācijas bija arī vājākas par LKP pilsētu organizācijām un darbojās daudz grūtākos pagrīdes apstākļos, jo laukos bija plaši sazarota aizsargu organizācija, kas sīvi cīnījās pret revolucionāro kustību laukos.

LKP, piemēram, neizdevās līdz pat fašisma nogāšanas brīdim nodibināt savu partijas organizāciju Malienā (Gulbenē, Madonā), kur senāk, it īpaši 1905.—1907. gada un 1917. gada revolūciju laikā, darbojās spēcīgas lauku partijas organizācijas. Tas galvenokārt izskaidrojams ar to, ka šajā apvidū bija spēcīgs budžu slānis un plaša aizsargu organizācija. Aizsargi zvēriski izrēķinājās ar katru, kas tiem likās neuzticams. Kā jau iepriekš minēts, aizsargiem fašistiskajā Latvijā bija dotas plašas

¹ Sk. V. I. Leņins. Raksti. 21. sēj., 182. lpp.

² Turpat, 184. lpp.

politiskas tiesības, kas tiem ļāva terorizēt Latvijas iedzīvotājus. Pietiek norādīt, ka iekšlietu viceministrs Bērziņš, atzīmējot aizsargu «nopelnus» policijas atbalstīšanā, 1936. gadā oficiāli paziņoja, ka aizsargi pēc policijas lūguma piedalījušies 21 825 dažādu pārkāpumu atklāšanā un pilsoņu aizturēšanā.¹ Fašistiskā terora iebiedēti, daudzi bijušās Sociāldemokratiskās partijas un tās lauku organizāciju biedri atteicās no cīņas pret fašismu, bet nelegālajai LSSZP savu organizāciju laukos nebija. Viss smagums cīņā par darba zemniecības masu organizēšanu pret fašistisko diktatūru gulās uz komunistu un komjauniešu pleciem, kuri, neraugoties uz teroru, nepārtrauca savu darbību laukos. 1934. gada decembrī politiskās pārvaldes ierēdņi kādā savā pārskatā ziņoja, ka «komunistu darbībā zināma aktivitāte vērojama Lielvārdes, Birzgales, Skrīveru, Kokneses un Viskaļu pagastā. Sajos pagastos dzīvo atsevišķi komunistisko šūniņu biedri, kuri izplata komunistisko literatūru un notur sapulces. Sajās šūniņās iestājas bijušie sociāldemokratiskās jaunatnes organizācijas biedri. Sociāldemokratiskā partija neuzrāda nekādu aktivitāti, atskaitot kreisi nošķaņotos, kuri iestājas komunistiskajās organizācijās, kur tie sastāv arī tagad.»²

Nelegālajai LSSZP tā arī neizdevās izveidot laukos savas zemākās partijas organizācijas. Tā kā LSSZP biedru skaits nebija visai liels, tā daudz mazākos apmēros nekā LKP savu darbību izvērta pilsētās, galvenokārt kopā ar LKP izdodot proklamācijas un uzsaukumus. Visas svarīgākās vienotās frontes politiskās akcijas, it īpaši streiki, kā pilsētās, tā arī laukos tika organizēti un notika LKP vadībā. Piemēram, politiskā pārvalde 1935. gada martā atzīmēja, ka LKP Daugavas apgabala organizācijas biedri joprojām sevišķi aktīvi darbojas Lielvārdes — Birzgales un Krapes — Viskaļu apvidū, no kurienes sakari iet pa visu novadu. Šīs lauku organizācijas biedri uztur ciešus sakarus ar Rīgas komunistiem, no kuriem saņem lielu daudzumu literatūras.³ Aktīvi darbojas arī Latgales komunisti un komjaunieši, it sevišķi Daugavpili, Rēzeknē un šo pilsētu apkaimē. Komunistiskā nelegālā prese bija plaši izplatīta ne vien Latvijas lielākajās pilsētās, bet arī daudzos apriņķu un pagastu centros. Pēc politiskās pārvaldes ziņām, Pļaviņu pilsētā 1935. gadā LKP uzsaukumi izplatīti lielos daudzumos divi lāgi.⁴ LKP lielu darbu veica arī Latvijas armijas kareivju vidū, starp citu, Zemgales artilērijas pulkā, kur 1935. gadā aktīvi darbojās nelegālā komu-

¹ «Valdības Vēstnesis». 1936. g., 67. nr.

² LPSR CVA, 3235. f., apr., 530. l., 11. lp.

³ Turpat, 12. lp.

⁴ Turpat, 580. l., 13. lp.

nistiskā organizācija.¹ Politiskā pārvalde atzīmēja arī to, ka «daudz komunistu piekritēju ir dzelzceļnieku vidū».² Politiskās pārvaldes vadītāju slepenajā ziņojumā fašistiskajai valdībai par revolucionārās kustības attīstību valstī (1939. g.) teikts: «Pati svarīgākā no visām minētajām³ slepenajām politiskajām organizācijām ir LKP, kas ir vadošā politiskā organizācija, dod norādījumus un izstrādā politisko līniju citām organizācijām, kā LDJS un it īpaši SP.»⁴

Šo slepeno ziņojumu, tāpat kā citus politiskās pārvaldes dokumentus, sastādījuši komunisma niknākie, nāvīgākie ienaidnieki. Tieši tāpēc tie ir pats vērtīgākais tās varonīgās pagrīdes cīņas apliecinājums, ko Latvijā veica LKP biedri.

Pēc fašisma nākšanas pie varas Ulmaņa valdība likvidēja Latvijas Arodbiedrību centrālbiroju, slēdza vairākas strādnieku kultūras un izglītības organizācijas un fašizēja arodbiedrības. Ar fašistiskās valdības lēmumu visās arodbiedrībās pēc veco valžu atcelšanas iecēla jaunus valžu locekļus un valdības komisārus.

Arodbiedrību sociāldemokrātiskie līderi atteicās no cīņas pret fašismu un piedāvāja fašistiskajai valdībai savus pakalpojumus arodbiedrību darbības organizēšanā. Viens no viņiem — Zeibolts, kas pēc atbrīvošanas no Liepājas koncentrācijas nometnes saņēma 290 latu lielu pensiju mēnesī, griezās pie iekšlietu ministra Gulbja un viceministra Bērziņa ar lūgumu atjaunot reformistisko arodbiedrību, to skaitā arī Dzelzceļnieku savienības darbību, apsolot, ka tanīs «valdīs valstisks un nacionāls gars».⁵ Taču Ulmaņa valdība, kuras mērķis bija izveidot fašistiskas arodbiedrības, noraidīja šo sociāldemokrātisko politikāņu priekšlikumu. Sākumā Dzelzceļnieku savienības valdē iecēla aizsargus un dzelzceļa policijas ierēdņus un tanī nozīmēja fašistiskās valdības komisāru Dinsbergu.⁶ Bet drīz pēc tam pēc valdības komisāra priekšlikuma Dzelzceļnieku savienību likvidēja un tās biedrus ieskaitīja fašistiskajā arodbiedrībā — Dzelzceļnieku biedrībā, kas kļuva par vieno dzelzceļnieku arodbiedrību.⁷

Šīs arodbiedrības, tāpat kā visu pārējo fašistisko arodbiedrību galvenais uzdevums, kā norādīts Dzelzceļnieku biedrības organā «Dzelzceļnieks», bija «atturēt masas no asiem konfliktiem ar

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 580. l., 13. lp.

² Turpat, 14. lp.

³ Minētajā ziņojumā ir runa par pretfašistiskajā tautas frontē apvienoto organizāciju darbību, proti, par LKP, LSSZP, LDJS un Sarkanās palīdzības darbību.

⁴ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 632./VIII l., 14. un 15. lp.

⁵ Turpat, 807. l., 69. lp.

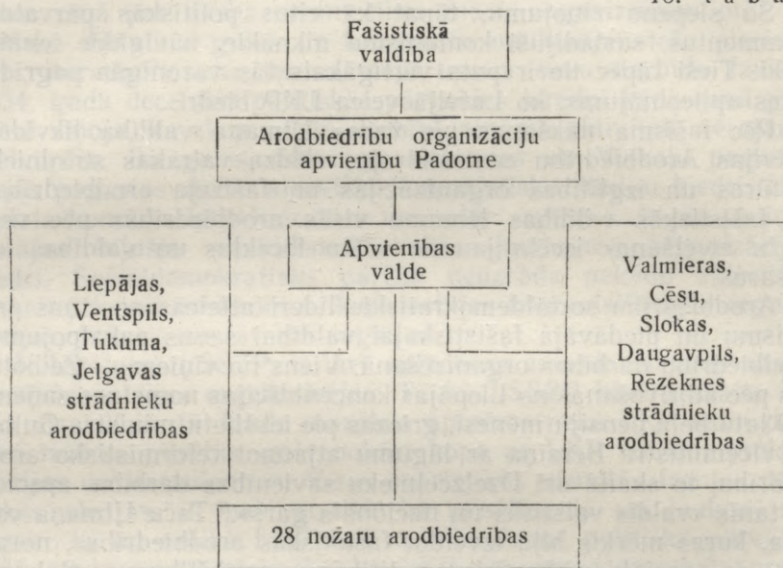
⁶ Turpat, 712. l., 107. lp.

⁷ Turpat, 807. l., 68. lp.

darba devējiem un valsts varu, bet visnotaļ atbalstīt samierināšanās un kompromisa garu».¹

Līdzīgi fašistiskā garā tika reorganizēta visa Latvijas arodbiedrību sistēma un izveidots fašistisko arodbiedrību tīkls, ko kontrolēja fašistiskā valdība. Tādējādi 1934. un 1935. gadā tika izveidota šāda fašistiskās Latvijas arodbiedrību organizācija:²

18. t a b u l a

Fašistisko arodbiedrību darbību tieši vadīja iekšlietu viceministrs Bērziņš, kam bija pakļauta arī aizsargu organizācija un kas bija cieši saistīts ar fašistiskās Latvijas politisko pārvaldi. Dažu arodbiedrību vadība bija uzticēta politiskās pārvaldes aģentiem, tādiem kā provokatoram Eglem, kurš kļuva par metālrūpniecības strādnieku arodbiedrības valdes priekšsēdētāju, valsts kases apzadzējam un spekulantom Feldmanim³, kas pēc fašistiskā apvērsuma kļuva par Latvijas arodbiedrību vadītāju, u. tml. 1936.

¹ «Dzelzceļnieks». 1935. g., 21. nr.

² Shēma sastādīta pēc LPSR CVA datiem, 3235. f., 1. apr., 712. l.

³ 1937. gadā fašistiskā valdība bija spiesta Feldmani atcelt no fašistisko arodbiedrību vadītāja amata par arodbiedrību naudas piesavināšanos, kas kļuva plaši zināma, taču tas viņu netraucēja nopirkt Rīgā par 40 tūkstošiem latu māju un dabūt jaunu siltu vietīgu — kļūt par Darba kameras ģenerālsekretāru. (Sk. LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 712. l., 221.—223. lp.)

gadā tika nodibinātas vairākas jaunas fašistiskās arodbiedrības. Sakarā ar Darba kameras nodibināšanu pēc fašistiskās Itālijas korporatīvās pārvaldes sistēmas parauga nedaudz tika izmainīta fašistiskās Latvijas arodbiedrību organizācijas sistēma. Darba kamerā nodibināja speciālu arodbiedrību daļu, kas pārzināja visas Latvijas arodbiedrības. Ar Iekšlietu ministrijas un Darba kameras starpniecību fašistiskā valdība vadīja un kontrolēja Latvijas arodbiedrību darbību. 1938. gada martā fašistiskajā Latvijā pavisam bija 48 arodbiedrības ar 73 473 biedriem.¹ Latvijas strādnieku šķiras sadrumstalotība un nošķirošana daudzās arodbiedrību organizācijās atbilda fašisma interesēm, tāpēc Rīgā netika nodibināta kopīga strādnieku arodbiedrība, kaut gan tādas kopīgas arodbiedrības pastāvēja provincē un apriņķu pilsētās. Fašistiskās Latvijas vislielāko arodbiedrību biedru skaits parasti nepārsniedza 3—4 tūkstošus cilvēku. Lielākās arodbiedrības Latvijā bija tekstilrūpniecības strādnieku arodbiedrība (7041 biedrs), Liepājas strādnieku arodbiedrība (5871 biedrs), ķīmiskās rūpniecības strādnieku arodbiedrība (4185 biedri), metalrūpniecības strādnieku arodbiedrība (4320 biedri), Jelgavas strādnieku arodbiedrība (4225 biedri), kokapstrādāšanas rūpniecības strādnieku arodbiedrība (3824 biedri), mājkalpotāju arodbiedrība (3418 biedri). Poligrafiskās rūpniecības, elektrotehniskās rūpniecības, ādu rūpniecības, stikla rūpniecības, jūrnieku, šoferu, transporta un ostas strādnieku un Rīgas tramvajnieku arodbiedrībā biedru skaits svārstījās no 940 līdz 2600. Līdztekus šīm arodbiedrībām pastāvēja sīkas arodbiedrības, kā, piemēram, aktieru arodbiedrība ar 93 biedriem. Vienu ceturto daļu no visām Latvijas arodbiedrībām sastādīja arodbiedrības, kuru biedru skaits bija mazāks par 600.² Liela daļa fašistiskās Latvijas tā saucamo strādnieku arodbiedrību biedru bija nevis strādnieki, bet gan kalpotāji, tirgotāji, sīku darbnīcu īpašnieki, aizsargi un valsts ierēdņi. Piemēram, Rēzeknes strādnieku arodbiedrībā 1936. gada 1. oktobrī bija 414 biedru, bet tikai 61 no tiem bija fiziskā darba strādnieks. No pārējiem šīs «strādnieku» arodbiedrības biedriem 39 bija kantoristi, 18 — komersanti, 4 — muzikanti, 12 — mājstrādnieces, 17 — frizieri, daži — aptieku darbinieki u. tml.³

Fašistiskās arodbiedrības vadīja Darba kamera, kuras uzdevums bija samierināt šķiru pretrunas un visnotaļ aizstāvēt buržuāzijas intereses. Fašistisko arodbiedrību aparāta un pašas

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 712. l., 290. lp.

² Dati uz 1938. gada 1. martu. Sk. LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 712. l., 290. lp.

³ Turpat, 109. lp.

Darba kameras uzturēšana bija uzvelta strādnieku pleciem. Šai nolūkā tika izlaupīti arodbiedrību līdzekļi. Biedru maksu lielākā daļa tika izlietota fašistisko arodbiedrību birokratijas uzturēšanai, bet līdzekļi, ko darbaļaužu sociālai nodrošināšanai atvēlēja Darba kamera, bija niecīgi. Par to spilgtu liecību sniedz Darba kameras budžets 1939. gadam:¹

19. t a b u l a

A. Ieņēmumu daļa

1. Arodbiedrību iemaksa (25% ₀ no biedru maksas)	50 400 latu
2. Darba devēju piemaksa (4% ₀ no slimokasēs sastāvošo strādnieku darba algas)	516 000 "
3. Valsts dotācija	282 000 latu
4. Nekustamā īpašuma ekspluatācija	
Īres maksa par telpām	1 062 "
5. Procenti un dividendes	300 "
6. Nenoteikti ieņēmumi	238 "
	<hr/>
Pavisam:	850 000 latu

B. Izdevumu daļa

1. Algas	322 440 latu
To skaitā:	
prezidijam	13 800 latu
revīzijas komisijai	6 420 "
sekretariātam	134 680 "
2. Sociālā nodrošināšana	33 485 "
Tās skaitā:	
pensiju fonds	9 668 lati
slimokases	12 890 "
bezdarbnieku fonds	4 482 "
valsts aizsardzības fonds	6 445 "
3. Atlīdzība par prezidija, revīzijas komisijas u. c. sēdēm	16 240 latu
4. Darba kameras darbinieku komandējumi	28 554 "
5. Pārstāvniecība un ārvalstu viesu uzņemšana	12 000 "
6. Pārējie izdevumi	437 281 lats
	<hr/>
Pavisam	850 000 latu

Darba kameras vadošo darbinieku grupa gadā saņēma atalgojumu vairāk (20 220 latu) nekā visam gadam tika atvēlēti līdzekļi slimokasēm un bezdarbnieku pabalstiem (17 372 lats).

Par Darba kameras priekšsēdētāju bija iecelts jau minētais politiskās pārvaldes aģents Egle, kas Slokā bija nodevis vietējos

¹ Sk. LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 474. l., 225.—229. lp.

komunistus.¹ Egles raksturojums, ko pirms iecelšanas jaunajā amatā bija devusi politiskā pārvalde, runā pats par sevi: «Egle ir metalrūpniecības strādnieku arodbiedrības valdes priekšsēdētājs, dzer, daļēji viltīgs, karjerists, mīl glaimus, grāmatas nelasa, ļoti cenšas teikt politiskas runas. . .»² Visas šīs provokatora Egles īpašības bija vislabākais ieteikums fašistiskajai valdībai, lai tas tiktu iecelts par Darba kameras un Latvijas arodbiedrību vadītāju.

Izveidodama fašistisko arodbiedrību tīklu, fašistiskā valdība un fašistisko arodbiedrību līderi neskopojās ar solījumiem uzlabot strādnieku šķiras stāvokli, savās runās apgalvodami, ka jaunās arodbiedrības aizstāvēs strādnieku intereses. Taču drīz pat strādnieku šķiras visneapzinīgākā daļa pašu pieredzē pārliecinājās par fašisma sociālās demagoģijas melīgumu.

Jau 1935. gadā politiskā pārvalde savos pārskatos ar bažām konstatēja, ka fašistisko arodbiedrību biedru vidū aug neapmierinātība. 1935. gada novembrī politiskā pārvalde savā pārskatā par strādnieku masu noskaņojumu ziņoja: «Ko strādnieki prasa no valdības? Pirmkārt, prasa pensiju vecumdienās, lai tā būtu tāda, ka katrs strādnieks saņemtu ne mazāk par 30 latiem mēnesī; otrkārt, lai pensija būtu tāda kā līdz šim, piemēram, uz dzelzceļa; treškārt, sūdzības par ļoti zemu izpeļņu ienāk no ļoti daudzām darba vietām.»³ Kādā citā politiskās pārvaldes ziņojumā teikts, ka «tramvajnieki zobojas par tagadējām arodbiedrībām, kas esot arodbiedrību karikatūra».⁴

Savos 1935. un 1936. gada ziņojumos politiskā pārvalde atzīmē, ka strādnieki nelabprāt stājoties fašistiskajās arodbiedrībās, pie kam daudzi, kas tajās iestājušies, aiziet no arodbiedrības, «jo tā strādniekiem neko nedod un nedos».⁵ Tādi ziņojumi 1936. gadā bija ienākuši no Cēsu strādnieku arodbiedrības, no Siguldas, Valmieras, Limbažu un citu pilsētu uzņēmumiem.⁶ No arodbiedrības izstājās 60 Staiceles papīrfabrikas strādnieki, «cēlonis tas, ka arodbiedrību vadība un darba ministrs neko nedara strādnieku labā, tāpēc nav nozīmes palikt arodbiedrībā».⁷ Kādā citā pārskatā par Rīgas strādnieku noskaņojumu politiskā pārvalde ziņoja viceministram Bērziņam: «Metalisti jau vilušies arodbiedrībā. Visi pārliecinātākie aizstāvji sāk šaubīties par arodbiedrības ietekmes spēku cīņā ar fabrikantiem. Ielu dzelzceļu arodbiedrībā krass no-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 712. l., 270. lp.

² Turpat, 75. lp.

³ Turpat, 138. lp.

⁴ Turpat, 184. lp.

⁵ Turpat, 112. lp.

⁶ Turpat, 113.—118. lp.

⁷ Turpat, 118. lp.

skaņojums pret Feldmani. Viņam pārmet biedrības fonda izputināšanu.»¹ Politiskā pārvalde ziņoja, ka Rīgas strādnieku ap-rindās aizvien biežāk dzirdamas valodas par to, ka «pamazām visa arodorganizāciju būšana izvēršas par slaucamu kaziņu, birokratisma iestādi, «suft-luft» kompāniju, laist miglu acīs kungiem, vazāt aiz deguna strādniekus un ieraut, cik un kā var — tādi ar-vien kailāki parādās biedrības vadītāju nolūki».² Šajos Rīgas strādnieku sarkasma un naida pilnajos vārdos izpaudās ierindas biedru lielākās daļas aizvien pieaugošā neapmierinātība ar fašis-tisko arodbiedrību darbību.

Liela nozīme masu politiskās apziņas augšanā bija LKP un LKJS biedru aģitācijai un propagandai fašistisko arodbiedrību biedru vidū. Politiskā pārvalde ne vienreiz vien deva norādījumus fašistisko arodbiedrību vadītājiem neuzņemt arodbiedrībās nelegālās LKP un LKJS un citu pretfašistisko organizāciju biedrus, kā arī bijušos kreiso arodbiedrību biedrus un 20. un 30. gadu strādnieku kustības aktīvos dalībniekus. Tomēr, neraugoties uz visiem šķēršļiem, fašistisko teroru un represijām, LKP, realizējama vienotas frontes taktiku, prata noorganizēt fašistiska-jās arodbiedrībās nelegālas arodbiedrību opozīcijas organizācijas. Politiskā pārvalde jau 1935. gadā bija spiesta atzīt savu nespēju iznīcināt strādnieku šķiras revolucionāro kustību. Savā pārskatā politiskā pārvalde ziņoja, ka kokapstrādāšanas rūpniecības strād-nieku arodbiedrībā un vairākās citās arodbiedrībās noris plaša komunistiskā propaganda.³ Daudzi politiskās pārvaldes 1936. gada ziņojumi atzīmē, ka uzņēmumos strādnieki izturas izaicinoši pret arodbiedrību vadītājiem un lamā Ulmani.⁴ Ziņojumos norā-dīts, ka strādnieku sašutums aug, jo tiem atņemtas visas politis-kās tiesības, to skaitā arī tiesības streikot.⁵ Strādnieku šķiras grū-tais materiālais stāvoklis «pasliktina strādnieku noskaņojumu un rada naidu pret valdību».⁶ Kādā citā pārskatā ziņots, ka «tramvaj-nieku vidū — 80% ir kreisie». Pēc strādnieku izteicieniem, «iz-daudzinātā «tautas vienība» slēpjas karastāvoklī. Ja šo aizsegu no tautas galvas noņemtu, tad atklātos, ka no vienības nav pa-lisicis pāri nekas.»⁷

Šie un daudzi citi fašistiskās Latvijas politiskās pārvaldes pārskati un oficiālie ziņojumi pauž valdošās kliķes bažas par darbaļaužu augošo revolucionāro noskaņojumu. Tie liecina par

¹ LPSR CVA. 3235. f., 1. apr., 712. l., 123. lp.

² Turpat, 126. lp.

³ Turpat, 123. lp.

⁴ Turpat, 134., 138. un 139. lp.

⁵ Turpat, 184. lp.

⁶ Turpat, 134. lp.

⁷ Turpat, 184. lp.

valdošās šķiras — buržuāzijas — bailem no sava kaprača — proletariāta, jo fašistiskais terors nebija spējīgs iznīcināt proletariāta — darbaļaužu masu atbrīvošanās kustības vadošā spēka — revolucionāro kustību.

Pamatojoties uz līgumu par vienoto fronti, fašistiskās diktatūras gados vērsās plašumā LKP un LSSZP kopīgā darbība, kas izpaudās pretfašistisku uzsaukumu un proklamāciju izdošanā un izplatīšanā, rūpnīcu un fabriku nelegālu avīžu izdošanā, svarīgu politisko kampaņu rīkošanā, kā arī Latvijas proletariāta streiku cīņas organizēšanā.¹ Pēc LKP iniciatīvas izveidotais nelegālais arodbiedrību centrs nodibināja fašistiskajās arodbiedrībās vairākas pagrīdes grupas, lai organizētu strādnieku cīņu pret kapitāla un fašistiskās reakcijas uzbrukumiem. pagrīdes tipografija «Arodnieks» izdeva dažādās fašistiskajās arodbiedrībās nodibināto revolucionāro organizāciju žurnālus un avīzes, kā arī uzsaukumus un proklamācijas atsevišķu uzņēmumu strādniekiem. 1934. gadā, neraugoties uz fašistisko teroru, Latvijas darbaļaužu vidū plaši tika izplatīti komunistiskās periodiskās preses izdevumi un proklamācijas.

Sakarā ar 1934. gada 1. augustu — starptautisko pretkara dienu — LKJS biedri vien bija izplatījuši 10 tūkstoš LKP proklamāciju un 6 tūkstošus LKJS CK uzsaukumu. Bez tam atsevišķus uzsaukumus un proklamācijas izlaida LKJS rajonu organizācijas un atsevišķas šūnas.² Pēc politiskās pārvaldes ziņām, Rīgā un tās apkārtņē 1934. gadā reģistrēti 433 proklamāciju un komunistiskās literatūras izplatīšanas gadījumi. Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadienas priekšvakarā vien, no 1934. gada 1. novembra līdz 8. novembrim, Rīgas komunisti un komjaunieši izplatīja 52 dažādu nosaukumu LKP un LKJS proklamācijas, uzsaukumus un atsevišķus nelegālās periodiskās preses numurus.³

Kaut gan fašistiskās diktatūras gados politiskā pārvalde ar provokatoru palīdzību ne vienreiz vien mēģināja sagraut nelegālās tipografijas un izbeigt komunistiskās preses izdošanu, Latvijas komunisti tomēr grūtajos pagrīdes apstākļos spēja noorganizēt Rīgā vairākas LKP tipografijas, tai skaitā arī rezerves tipografijas, un nodrošināt partijas periodisko izdevumu, kā arī uzsaukumu un proklamāciju iespiešanu. Ikreiz, kad politiskās pārvaldes aģentiem izdevās sagraut LKP nelegālo tipografiju, ierindā

¹ Latvijas proletariāta streiku cīņa fašistiskās diktatūras gados apskatīta šī darba nodaļā — Latvijas proletariāta streiku cīņa laikā no 1934. līdz 1938. gadam.

² «Jaunais Komunārs». 1934. g. septembrī, 16. nr.

³ Aprēķināts pēc LPSR CVA datiem, 3235. f., 1. apr., 622. l.

stājās jauna tipografija, kas turpināja komunistiskās preses izdošanu. Fašistiskās Latvijas politiskā pārvalde izrādījās nespējīga izbeigt komunistiskās preses izdošanu, tāpat kā tā nespēja iznīcināt Latvijas Komunistisko partiju. Te lieli nopelni bija LKP biedriem — nelegālo tipografiju darbiniekiem un LKP CK, kas vadīja komunistisko presi. Fašistiskās diktatūras gados komunistiskā literatūra tika iespiesta Rīgas, Liepājas un Daugavpils nelegālajās tipografijās un to plaši izplatīja visā Latvijā. Rīgā vien fašistiskā terora un represiju apstākļos laikā no 1934. līdz 1939. gadam darbojās vairākas LKP nelegālās tipografijas:

1) tipografija Bauskas ielā 94 — no 1934. gada marta līdz oktobrim;

2) tipografija Lāču ielā 9 (šapirografs) — no 1934. līdz 1937. gadam;

3) tipografija Indrānu ielā 8 — no 1936. gada jūlija līdz 1939. gada jūlijam;

4) tipografija A. Barbisa ielā 18 (rotators);

5) tipografija Nurmuižas ielā 2.

1934. gada oktobrī politiskajai pārvaldei izdevās sagraut LKP centrālo tipografiju Bauskas ielā 94, kur iespieda «Cīņu» un citus LKP izdevumus, taču partija no jauna noorganizēja komunistiskās preses izdošanu, neraugoties uz komunistu masveida arestiem laikā no 1934. gada 8. līdz 22. oktobrim.

Sajās dienās LKP nelegālās tipografijas «Spartaks» lietā arestēja: V. Veinbergu, G. Leibovicu, G. Kallertu, V. Kallertu, R. Baumanī, A. Veinbergu, M. Lambertu, E. Lambertu, O. Rupo, A. Melbārdi un E. Rupo.¹ Neraugoties uz politiskās pārvaldes represijām, «Cīņa» turpināja iznākt Rīgā visus 6 gadus, kamēr vien pastāvēja fašistiskā diktatūra. 1934. gadā iznāca 14 «Cīņas» numuri, 1935. gadā — 11 numuri, 1936. gadā — 14 numuri, 1937. gadā — 8 numuri, 1938. gadā — 7 numuri, 1939. gadā — 10 numuri un 1940. gadā (janvāris—jūnijs) — 7 numuri.²

1936. gada jūlijā LKP vadības uzdevumā tika noorganizēta LKP centrālā tipografija «Spartaks», kas atradās namā Indrānu ielā 8. Jauno tipografiju noorganizēja LKP Rīgas komitejas locekļi — K. Gailis un Z. Timermanis.

Tipografijas noorganizēšanā un tās darbā aktīvi piedalījās arī komunisti M. Virvikska, V. Griķītis un M. Steibris. Lai iekārtotu nelegālu tipografiju, M. Virvikska 1936. gadā noirēja Indrānu ielā 8 dzīvokli (11.) un atvēra Brīvības ielā 182 frizētavu, kur atsevišķā istabā bija iekārtota partijas nelegālās literatūras noliktava, no kurienes literatūru izsūtīja pa visu Latviju. M. Steibra

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 605. l., 89., 91. lp

² «Cīņas» 50 gadi. Rīgā, 1954. g., 227. un 228. lpp.

konspiratīvajā dzīvokli atradās LKP CK mašīnrakstīšanas birojs, kur tika pārrakstīti partijas materiāli, kā arī materiāli LKP periodiskajai preseī. Tipografijas iekārtošanā kopā ar Z. Timermani piedalījās V. Griķītis, kurš izgatavoja pagrīdes tipografijai nepieciešamo iekārtu. Komunistiskās preses, to skaitā arī «Cīņas» izdošanas darbu pagrīdes tipografijas vadīja J. Kalnbērziņš, Fr Deglavs, K. Gailis, O. Auguste un citi izcili latviešu komunisti. 1939. gada jūlijā politiskajai pārvaldei ar provokatora palīdzību izdevās apcietināt dažus LKP CK locekļus un sagraut Indrānu ielā iekārtoto tipografiju, kur veselus 3 gadus bija iespiesta «Cīņa».

Taču pēc neilga pārtraukuma, kam par cēloni bija tipografijas iekrišana, «Cīņas» izdošana tika atjaunota. Pēdējo nelegālo «Cīņas» tipografiju noorganizēja un tās darbību vadīja G. Krupnikovs.

LKP kaujas ierocis — komunistiskā prese kopš fašistiskā režīma nodibināšanas plaši tika izplatīta strādnieku masās.

Komunistiskās periodiskās preses un proklamāciju izplatīšanu raksturo turpmāk sniegtā tabula¹ (pēc fašistiskās Latvijas politiskās pārvaldes datiem):

20. tabula

1934.g. mēneši	Reģistrēto izplatīšanas gadījumu skaits	Izplatītās LKP un LKJS līteratūras nosauku- mu skaits	Izplatīšanas vietā atrasto avižu, žurnālu un proklamāciju skaits
Maijs (pēc 15.)	39 (no tiem Rīgā 31)	41 (no tiem Rīgā 24)	555 (no tiem Rīgā 293)
Jūnijs	53	50	1156
Jūlijs	77	100	1114
Augusts	43	46	359
Septembris	20	35	171
Oktobris	30	39	367
Novembris	143	134	1742
Decembris	36	49	285
Pavisam	441	494	5749

Ievērojamu daļu komunistiskās periodiskās preses un literatūras izplatīja tieši Rīgas uzņēmumos.

LKP un LKJS proklamācijas tika izplatītas zeķu fabrikā Stars, Kurzemes Manufaktūrā, kokzāģētavā Titāns, Rīgas Vilnas Manufaktūrā, Feldhūna tekstilfabrikā, fabrikās Lenta un Emolip, Briļļa kokzāģētavās Zaķusalā, Gredzena kokzāģētavā Bulduros, Eksportostā, baptistu baznīcas būvlaukumā Lāčplēša ielā 37, Zaslauka dzelzceļa stacijā, stikla fabrikā Valmieras ielā 8, Juglas

¹ Sakopojis autors pēc LPSR CVA datiem, 3235. f., 1. apr., 622. l.

Manufaktūrā, velosipēdu fabrikā Latvello, VEF, fabrikā Fenikss (Vairogs), Juglas ādu fabrikā, vagonu darbnīcās Šķirotavas stacijā, Ķemeru viesnīcas būvlaukumā, fabrikā Eska, tirdzniecības kuģa «Everonna» jūrnieku vidū, Superfosfāta fabrikā Jaunmīlgrāvī, Andrejsalas elevatora strādnieku vidū un daudzos citos uzņēmumos. Plaši tika izplatīti šādi komunistiskās preses izdevumi: «Cīņa», «Jaunais Komunārs», «Vienotā Fronte», «Вперед» «Sarkanā Palīdzība», «Sarkanais Kareivis», «Propagandists» un citi izdevumi. 1934. gada novembra dienās tika izplatītas proklamācijas «Lai dzīvo Padomju Latvija», «Lai dzīvo Sarkanais Oktobris visā pasaulē!», «Nost asiņaino Ulmaņa valdību!», «Pret fašismu, par Padomju Latviju!», «Par biedrošanās, sapulču un preses brīvību!», «Darba ļaudis!» un citas proklamācijas.¹

1934. gada 7. novembrī uz dzelzceļa starp Zemitānu (tag. Oškalnu) un Brasas staciju, rūpnīcas Vairogs rajonā, bija izkārtis sarkanais karogs un izkaisītas proklamācijas.² To izplatīšanā aktīvi piedalījās atsevišķu uzņēmumu arodbiedrību opozīcijas nelegālo grupu biedri. Nelegālajās grupās līdz ar kreiso arodbiedrību biedriem darbojās arī bijušo reformistisko sociāldemokrātisko arodbiedrību biedri, kas bija iesaistījušies vienotās frontes kustībā. Vairākas proklamācijas, kas bija domātas atsevišķu uzņēmumu strādniekiem, tika izlaistas ar sociāldemokrātisko arodbiedrību biedru līdzdalību. Piemēram, kokapstrādāšanas rūpniecības uzņēmumu strādnieku vidū tika izplatīta proklamācija «Biedri kokstrādnieki!», kas aicināja uz cīņu pret fašismu, par strādnieku šķiras politiskajām un ekonomiskajām prasībām. Dzelzceļnieku vidū tika izplatīts revolucionārās arodbiedrību opozīcijas žurnāls «Sarkanais Dzelzceļnieks» un proklamācija «Biedri dzelzceļnieki!», Superfosfāta fabrikas strādnieku vidū — proklamācija «Mīlgrāvja superfosfāta fabrikas strādnieki!»³. Šinīs proklamācijās ar konkrētu, no atsevišķu uzņēmumu strādnieku dzīves ņemtu piemēru palīdzību tika atmāskota fašistiskā demagoģija. Proklamācijas aicināja strādniekus uz cīņu par strādnieku šķiras politiskajām tiesībām, par darba algas paaugstināšanu un darba apstākļu uzlabošanu. 1935. gadā tika noorganizēta arodbiedrību opozīcijas un rūpnīcu vienības komiteju vairāku periodiskās preses organu izdošana. 1935. gada decembrī 400 eksemplāru tirāžā iznāca dzelzceļnieku žurnāls «Cīņas Signāls»⁴. Šā žurnāla redakcijas rakstā

¹ Pēc LPSR CVA datiem — 3235. f., 1. apr., 622. l.

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 870. l., 221. lp. Laikrakstu «Jaunākās Ziņas», kas par šo notikumu bija publicējis ziņojumu ar virsrakstu «Komunisti aiztur pasažieru vilcienus», fašistiskās valdības iestādes sodīja ar 3000 latu lielu naudas sodu.

³ Turpat, 622. l.

⁴ 1936. gadā iznāca ar nosaukumu «Dzelzceļnieku Cīņas Signāls».

bija teikts: «Cīņas Signāls» ir dzelzceļnieku vienotās frontes izdevums, kam jāatspoguļo dzelzceļnieku ikdienas prasības, viņu intereses un arodkustība. «Cīņas Signāls» ir visu dzelzceļnieku, neatkarīgi no viņu politiskās pārliecības, kaujas ierocis par sava stāvokļa uzlabošanu.»¹

VEF pretfašistiskā vienības komiteja izdeva savu avīzi «Ve-fists», kas iznāca 300 eksemplāru tirāžā.² Šoferu arodbiedrības izdeva avīzi «Šoferis Opozicionārs»³. 1935. gada oktobrī iznāca pretfašistiskās arodbiedrību kustības centra izdevuma «Apvienotais Arodnieks» pirmais numurs, ko izdeva kopā ar bijušajiem sociāldemokrātisko arodbiedrību biedriem.⁴ Bez tam 1935. un 1936. gadā iznāca arī miesnieku arodbiedrības opozīcijas avīze⁵, Feldhūna fabrikas vienības komitejas izdevums⁶ un vairāki citi periodiskie izdevumi.

Pēc LKP iniciatīvas noorganizētā Latvijas Revolucionāro rakstnieku, mākslinieku un žurnālistu apvienība 1935. gadā izdeva savus nelegālos žurnālus «Fronte» (500 eksemplāros latviešu valodā)⁷, «Rakstnieks Sardzē» to izdeva latviešu un krievu valodā⁸ un «Vienotā Fronte»⁹. 1936. gada martā iznāca pirmais «Tavas Avīzes» numurs. Šo avīzi izdeva Revolucionāro rakstnieku apvienība kopā ar Sarkanās palīdzības Rīgas komiteju.¹⁰ Šajos izdevumos iespieda Latvijas revolucionāro rakstnieku — Ī. Lēmaņa, Ž. Grīvas, A. Baloža, V. Luksa un citu pretfašistiskās revolucionārās kustības dalībnieku literāros darbus. Latvijas Revolucionāro rakstnieku, mākslinieku un žurnālistu apvienības nelegālā prese vērsās pret fašistiskajiem tumsoņiem un reakcionāriem, kas bija aizlieguši Latvijā izdot pasaules literatūras klasiķu un padomju rakstnieku (Ļ. Tolstoja, R. Rolana, A. Barbisa, M. Koļcova, I. Erenburga u. c.) darbus,¹¹ ievietoja rakstus par visas pasaules progresīvās inteligences cīņu pret fašismu un karu, par republikāniskās Spānijas cīņu pret vācu un itāļu fašistisko intervenci,¹² ziņoja par Parīzē 1935. gada jūnijā

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 618./I l., 9. lp.

² Turpat, 32. lp.

³ Turpat, 41. lp.

⁴ Turpat, 715. l., 3. lp.

⁵ Turpat, 618./I l., 213. lp.

⁶ Turpat, 313. lp.

⁷ Turpat, 93. lp.

⁸ Turpat, 1. lp.

⁹ Turpat, 120. lp.

¹⁰ Turpat, 715. l., 29. lp.

¹¹ «Vienotā Fronte». 1936. g., 3. nr.

¹² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 618./I l., 382. lp. Uzsaukums «Atbalstīsim spāņu tautu!». Tipografija «Fronte» 1000 eks., 1936. g. novembrī.

notikušā Starptautiskā kongresa kultūras aizstāvēšanai darbību, aicināja Latvijas inteliģenci iesaistīties pretfašistiskajā kustībā.

Ar Latvijas Revolucionāro rakstnieku, mākslinieku un žurnālistu apvienības un tās preses palīdzību LKP, kas cīnījās par visu tautas pretfašistisko spēku saliedēšanu, politiski ietekmēja darba inteliģenci, kura, tāpat kā visas darbaļaužu masas, smaka fašistiskās diktatūras jūgā.

Arī drēbnieku, ķīmiskās rūpniecības, kokapstrādāšanas rūpniecības un apavrupniecības strādnieku arodbiedrību revolucionārā opozīcija, ostas strādnieku, Superfosfāta fabrikas, fabrikas Laima, Jofes finieru fabrikas, fabrikas Merino un citu uzņēmumu vienības komitejas 1935. un 1936. gadā bija noorganizējušas LKP vadībā proklamāciju un uzsaukumu izdošanu, kuros aicināja uz cīņu par strādnieku masu ikdienas prasībām. Parasti šīs proklamācijas, ko izdeva 150—300 eksemplāru tirāžā, rūpniecības vienības komitejas izplatīja savu uzņēmumu strādnieku vidū. LKP grūtajos fašistiskā teroristiskā režīma apstākļos izaudzināja no strādnieku šķiras labākajiem pārstāvjiem partijas darbinieku kadrus, kuri veica lielu organizatorisku un propagandas darbu tieši atsevišķu uzņēmumu un rūpniecības nozaru strādnieku masu vidū. Partijas uzdevumā revolucionāro darbu dzelzceļnieku vidū veica lokomotīves mašīnists komunistis L. Kožemjaks. Kāda LKP Rīgas rajona komitejas loceklis J. Gustsons veica aģitācijas darbu Latvijas tirdzniecības flotes jūrnieku vidū. Kopā ar viņu aģitācijas darbu ar jūrniekiem veica matrozis A. Čepis (partijā pieņemtais vārds — Ježovs), kas no ārzemēm iveda komunistisko literatūru un to izplatīja matrožu vidū.¹ Apavrupniecības strādnieks komunistis K. Šics vadīja atsevišķu apavrupniecības uzņēmumu strādnieku pretfašistisko komiteju darbību. Aktīvu propagandas darbu ar miesniekiem veica K. Feizaks, kas bija noorganizējis komunistisku šūnu un izplatīja partijas literatūru. J. Krūmiņš veica partijas darbu Superfosfāta fabrikas un kokzāgētavas Latvijas koks strādnieku vidū. K. Godkalns-Treibergs (partijas pieņemtais vārds — Zālītis) aktīvi darbojās propagandas darbā Slokas strādnieku vidū. A. Ozoliņš (partijas pieņemtais vārds — Ozols) aktīvi darbojās Mīlgrāvja strādnieku vidū, izplatot literatūru un lasot referātus nelegālajās sapulcēs.²

1935. gada janvārī, drīz pēc vienotās frontes līguma noslēgšanas, kreiso arodbiedrību Vislatvijas centrs griežas pie visiem sociālistiskajiem strādniekiem, reformistisko arodbiedrību biedriem, kas agrāk bija apvienoti Latvijas Arodbiedrību centrāl-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 618./I l., 299. lp.

² Turpat, 865. l., 93., 94., 97., 98., 100. lp.; 861. l., 191. lp.

birojā, pie visiem fašistisko arodbiedrību biedriem ar speciālu uzsaukumu. Uzsaukums bija iespiests LKP tipografijā «Spartaks» 2000 eksemplāru tirāžā. Šajā uzsaukumā bija paziņots par vienotās frontes līguma noslēgšanu starp LKP un LSSZP un norādīts, ka «Cīņa par strādnieku arodbiedrību atjaunošanu ir viens no līguma galvenajiem punktiem. Mēs, kreiso arodbiedrību biedri, aicinām visus sociālistiskos strādniekus nekavējoties kopīgiem spēkiem sākt šā līguma punkta realizēšanu. Organizējiet fašistiskajās arodbiedrībās spēcīgu opozīciju, organizējot uzņēmumos kopīgas arodbiedrības grupas, apvienojot šīs grupas, atjaunojiet arodbiedrības kā šķiru cīņas organizāciju, nodibināsim vienotu proletārisko fronti pret fašisma un kapitālistu uzbrukumiem.»¹

LKP un LSSZP biedri, iestājušies fašistiskajās arodbiedrībās, spēja izveidot tajās pretfašistiskas arodbiedrību grupas un ar šo grupu palīdzību vadīt fašistisko arodbiedrību biedru cīņu par savām ekonomiskajām un politiskajām tiesībām. Fašistiskā terora apstākļos, kad streiki bija pasludināti par noziegumu pret valsti un par piedalīšanos streiku cīņā strādniekus apcietināja, slodzīja cietumā, ierakstīja «melnajos sarakstos», tādējādi laupot iespēju atrast darbu, Latvijas komunisti strādnieku plašas masu cīņas organizēšanai izmantoja legālas cīņas formas. Fašistiskās diktatūras apstākļos streiki nevarēja būt strādnieku šķiras vienīgā cīņas forma, un LKP lietoja elastīgāku taktiku, bieži izmantojot cīņā fašistiskos likumus par arodbiedrībām, organizēja petīciju un lūgumu sūtīšanu varas orgāniem utt.

Viena no visizplatītākajām Latvijas strādnieku šķiras un visu darbaļaužu cīņas formām bija delegāciju sūtīšana pie fašistisko valsts orgānu arodbiedrību pārstāvjiem, lai iesniegtu tiem savas prasības. Strādnieki prasīja darba algas izmaksu laikā, protestēja pret atlaišanu no darba bez iepriekšēja pieteikuma, pret darba algas pazemināšanu atsevišķos uzņēmumos, pret amatpersonu vēlēšanu noteikumu pārkāpšanu, ko pieļauj arodbiedrību valdes, u. tml. Attīstīdama šīs legālās cīņas formas, LKP tai pašā laikā izskaidroja masām, ka ar petīcijām un lūgumiem vien fašistiskajiem valsts varas orgāniem strādnieki nespēs panākt kaut cik jūtamu sava stāvokļa uzlabošanu, bet tas sasniedzams ar aktīvu streiku cīņu. Un partija aicināja strādniekus būt gataviem savu prasību noraidīšanas gadījumā atbildēt ar streiku. Šo cīņas taktiku strādnieku šķirai neatlaidīgi ieteica LKP un LSSZP proklamācijas un uzsaukumi. Par to, cik plaši šīs cīņas formas bija izplatītas, liecina fakts, ka 1934. gadā pēc fašistiskā apvērsuma darba inspektoriem bija iesniegtas 5302 strādnieku prasības². Tādējādi,

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 870. l., 60. lp.

² «Cīņas biedrs». 1935. g., 2. nr.

izmantojot savdabīgās formās tiklab legālās, kā arī nelegālās cīņas metodes, darbojoties cīņā par darbaļaužu masu ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu fašistisko «darba likumu» ietvaros, LKP centās ievirzīt šo kustību organizētākās sliedēs un papildināt to ar prasībām pēc vienotās frontes. Cīnīdamās par strādnieku arodbiedrību atjaunošanu un pretfašistisko opozīciju fašistiskajās arodbiedrībās, LKP izvirzīja lozungu «Fašistus laukā no arodbiedrību valdēm!», arodbiedrību biedru organizēšanā cīņai par vēlētam valdēm izmantojot fašistisko arodbiedrību statūtus.

Saskaņā ar šiem statūtiem (18. §) arodbiedrību augstākais orgāns bija ikgadēja biedru pilnsapulce. Arodbiedrības valde 5 locekļu sastāvā saskaņā ar statūtiem (23. §) bija jāievēl uz 1 gadu arodbiedrības biedru pilnsapulcē, balsojot aizklāti. LKP un tās vadītais pretfašistiskās arodkustības centrs aicināja fašistisko arodbiedrību biedrus, kuru lielum lielā daļa nebija fašisti, «neatlaidīgi izmantot šos statūtu noteikumus un ievēlēt valdēs savus apzinīgākos strādniekus».¹ Sai taktikai bija labi panākumi, jo jau 1936. gadā arodbiedrību valžu vēlēšanu laikā izdevās iedabūt to sastāvā revolucionāri noskaņotus strādniekus. Tāpēc politiskā pārvalde 1936. gada novembrī pieprasīja Eglem sastādīt slepenu kartoteku par Darba kameras locekļiem, kā arī par arodbiedrību amatpersonām, vecākajiem un 'sakarniekiem, kas ievēlēti no fašistisko arodbiedrību ierindas biedru vidus.² To darīdama, politiskā pārvalde cerēja nepieļaut darbā arodbiedrībās revolucionāri noskaņotus cilvēkus. Tomēr, lai gan varas orgāni 1936. un 1937. gadā padzina daudzu arodbiedrību valdes, jaunajās valdēs atkal tika ievēlēti antifāšistiski noskaņoti strādnieki. Sevišķi liela ietekme LKP bija transportstrādnieku, kokapstrādāšanas, ķīmiskās, tekstila un metalapstrādāšanas rūpniecības strādnieku arodbiedrību biedru vidū.

Vienības komitejas un nelegālās arodbiedrību grupas aktīvi darbojās daudzos Rīgas uzņēmumos: VEF, Feldhūna fabrikā, fabrikās Kontinents, Ātlāss, Ērglis un Ausma, Rīgas Kokvilnas Manufaktūra. Tāpat aktīvas šīs grupas darbojās dzelzceļnieku vidū, kā arī Liepājas, Daugavpils un Ventspils uzņēmumos. LKP proklamācijas 1935. un 1936. gadā sevišķi bieži tika izplatītas tādos rūpniecības uzņēmumos kā Metalists, VEF, Fenikss, Metalstamp, Imanta, Emolip, Džentlmen, Lippert, Superfosfāta fabrikā Mīlgrāvī un citos uzņēmumos, kur aktīvi darbojās komunistiskās šūnas.³

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 32. lp.

² Turpat, 747. l., 62. lp.

³ Turpat, 2., 4., 8., 14., 15., 18., 32., 34., 37., 45., 49., 56. u. c. lp.

1936. gada 1. Maijā strādnieki no rūpnīcām Fenikss, Lippert, Džentlmen, Imanta, no Feldhūna un daudziem citiem Rīgas rūpniecības uzņēmumiem negāja darbā.¹ Ziņodama fašistiskajai valdībai par LKP aktīvo darbību Rīgas strādnieku vidū, politiskā pārvalde savā pārskatā atzīmēja, ka Feldhūna fabrikā ir daudz komunistu un ka «šī fabrika esot komunistiem īsts patvēruma nams».²

Cinīdamās par Latvijas strādnieku šķiras vairākuma iekarošanu, LKP veica organizatorisku un propagandas darbu ne tikai uzņēmumos un fašistiskajās arodbiedrībās, bet arī citās fašistiska tipa organizācijās, kuras apvienoja plašas darbaļaužu masas, kā kultūras un izglītības biedrībās, sporta biedrībās, krājaizdevu kasēs u. tml. organizācijās. Komunisti organizēja strādnieku masu cīņu pret fašistisko pensiju likumu un 1936. gadā guva lielu ietekmi Rīgas krājaizdevu kasē. Lai gan 1937. gada janvārī pēc fašistiskā tieslietu ministra pavēles no saviem amatiem tika atcelti visi Rīgas krājaizdevu kases valdes un revīzijas komisijas locekļi³, LKP biedriem tomēr izdevās arī turpmāk saglabāt savu ietekmi krājaizdevu kases biedru vidū. Kā teikts politiskās pārvaldes ziņojumā, kases biedru pilnsapulcē, kas notika 1938. gada 12. jūnijā, «komunisti atkal izgāzuši Rīgas krājaizdevu kases budžetu».⁴ Apspriežot sapulcē kases budžetu, revolucionāri noskaņoti kases biedri savās runās protestējuši pret milzīgām sumām (7000 latu), kas atvēlētas kases valdes locekļu algām. Balsojot par kases budžetu, tas netika apstiprināts, jo par budžetu bija nodotas 22 balsis, pretim bija balsojuši 23 biedri, bet 30 cilvēki no balsošanas bija atturējušies.⁵

Fašistiskā režīma terora un represiju apstākļos LKP arī spēja noorganizēt masu politiskā protesta kampaņas gan pret dažādiem fašistiskajiem svētkiem, gan arī lai aizstāvētu politiskos ieslodzītos un fašistiskā terora un represiju upurus, atbalstītu republikāniskās Spānijas cīņu pret fašistiskās Vācijas un Itālijas militāro intervenciju, panāktu Telmaņa atbrīvošanu un vairākas citas politiskas akcijas.

Jau kopš fašistiskās diktatūras nodibināšanas pirmajām dienām komunisti aicināja Latvijas darbaļaudis boikotēt fašistiskos svētkus.

1934. gada jūlijā LKP Rīgas komiteja kopā ar LSSZP un Latvijas komjaunatnes organizācijām izlaida uzsaukumu Rīgas

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 747. l., 32., 34. un 46. lp.

² Turpat, 46. lp.

³ Turpat, 142. lp.

⁴ Turpat, 150. lp.

⁵ Turpat.

strādniekiem un jaunatnei, aicinot boikotēt «atdzimšanas dziesmas» svētkus un izveidot strādnieku šķiras vienotu cīņas fronti pret fašismu.¹ 1934. gada 18. novembrī, buržuāziskās Latvijas proklamēšanas gadadienā, Rīgas centrā — Kaļķu ielā (tag. Ļeņina ielas sākums) un tai tuvējās ielās — bija izkaisīti komunistiski uzsaukumi, kuri aicināja uz cīņu par Padomju Latviju.² Fašistiskā apvērsuma pirmajā gadadienā (1935. g. 15. maijā) LKP noorganizēja protesta kampaņu pret fašistisko diktatūru. LKP Rīgas komiteja izlaida speciālu proklamāciju 10 000 eksemplāru tirāžā, kurā aicināja: «Strādnieki! Visi kā viens nepiedalieties un boikotējiet fašistiskos svētkus!»³ Komunistiskās proklamācijas tika izkaisītas manifestācijas laikā pie prezidenta pils, pie Ārlietu ministrijas ēkas, Rīgas centrālajās ielās. Šajā dienā pilsētā uz daudzu namu sienām parādījās plakāti ar uzrakstu: «Nost ar Ulmaņa fašistisko valdību! LKP.»⁴ Proklamāciju izplatītājus politiskajai pārvaldei neizdevās notvert.⁵ Protesta kampaņas pret fašistiskajiem svētkiem notika ne vien Rīgā, bet arī vairākās citās Latvijas pilsētās un lauku apvidos. Piemēram, 1936. gada 15. maijā Daugavpilī un tās apkaimē tika plaši izplatīta LKP Daugavpils komitejas izlaistā pretfašistiskā proklamācija «Fašistiskās Latvijas pastāvēšanas divi gadi». Tai pašā dienā Daugavpils apriņķa Līvānu pagastā ganībās bija izkārti sarkanie karogi. Politiskajai pārvaldei izdevās uziet «vainīgos»: tie izrādījās divi gani — S. Lavrenovs (13 gadus vecs) un S. Šilovs (11 gadus vecs), kuri nopratināšanā paskaidroja, ka pieaugušie viņus nav samācījuši to darīt un ka viņi nolēmuši atzīmēt 15. maiju pēc sava prāta — izkarot sarkanos karogus, to pagatavošanai izmantojot mājās paņemtu sarkanu drēbi — krāsns aizkarus.⁶ Politiskās pārvaldes aģenti izmeklēšanā no bērniem tā arī neko neuzzināja, bērni pieaugušos nenodeva.

LKP organizētajam fašistisko svētku boikotam bija liela nozīme — tas revolucionizēja darbaļaužu masas, noskaņojot tās naidīgi pret fašismu. Šis lielais audzināšanas darbs, ko kopā ar citām vienotās frontes organizācijām un vispirms ar fabriku un rūpnīcu vienības komitejām bija veikusi LKP, deva savus rezultātus jau 1936. gadā. Tas jo spilgti izpaudās tā saucamajā «strādnieku manifestācijas» dienā, 1936. gada 11. aprīlī. Fašistiskie varas organi šo manifestāciju organizēja sakarā ar Ulmaņa stāšanos valsts prezidenta amatā. Manifestācijai, pēc tās organi-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 263. lp.

² Turpat, 1934. g., 1. apr., 531. l., 69. lp.

³ Turpat, 116. lp.

⁴ Turpat, 117., 128., 129., 130., 139. lp.

⁵ Turpat, 135. lp.

⁶ Turpat, 1936.—1940. g., 1. apr., 715. l., 42. lp.

zētāju ieceres, bija jāparāda, ka strādnieku šķira atbalsta valdošo fašistisko kliķi. LKP aicināja strādniekus boikotēt 1936. gada 11. aprīļa manifestāciju. Rīgas strādnieki plaši atbalstīja šo LKP aicinājumu. Lai gan uzņēmumu administrācija un varas organi strādniekus spieda piedalīties manifestācijā, daudzi Rīgas uzņēmumu strādnieki tomēr atteicās tajā piedalīties. No fabrikas Metalstamp 150 strādniekiem manifestācijā piedalījās tikai 40 cilvēku. No piedalīšanās manifestācijā masveidā atteicās arī uzņēmumu Metalprodukts, Metalurģs, Šuberts un Rudzīts, Latvello, Baltijas Rūpnieks, kā arī Ed. Ceppa kuģu remonta rūpnīcas, būvarmatūras rūpnīcas Kramers un dēli un citu fabriku strādnieki.¹

Kādā no VEF cehiem, kur strādāja 120 strādnieku, uz manifestāciju pierakstījās tikai 15 cilvēki, no zīda zeķu fabrikas Kosmoss 200 strādniekiem — tikai 20 cilvēki, no vilnas fabrikas Boston 250 strādniekiem — tikai 7 cilvēki. Tekstilfabrikās Delka un Svarcs un dēls paziņojums par piedalīšanos manifestācijā bija izkārts 2 dienas, bet uz manifestāciju nepierakstījās nevienš strādnieks. Tikai piedraudot ar atlaišanu no darba, fašistiskajiem varas orgāniem izdevās piespiest daļu strādnieku piedalīties manifestācijā. Tajā piedalījās ap 10 000 Rīgas strādnieku, galvenokārt tekstilnieki. Taču arī pati manifestācija nenoritēja bez incidentiem. Manifestācijas laikā, kad manifestanti devās gar prezidenta pili, no VEF strādnieku un tiem piebiedrojušos sērkokčiņu fabrikas strādnieku kolonām atskanēja organizēts svilpiens.² Ar saucieniem «Lai dzīvo zirgs un zvirbulis» strādnieki sagaidīja fašistisko diktatoru Ulmani tā saucamo Darba svētku laikā 1936. gada 26. jūlijā Juglā.³ Tai pašā dienā uz šosejas pie Juglas ezera un Darba svētku sarīkojuma rajonā bija izkaisītas proklamācijas, kurās LKP aicināja boikotēt fašistu svētkus un «viņu klaušu un naudas izspiešanas sistēmu».⁴ Svētku laikā notika strādnieku sadursme ar policiju un aizsargiem. Tās cēlonis bija visai nenozīmīgs atgadījums, proti, kāds slikti ģērbies strādnieks pārskreja ceļu, pa kuru tai brīdī virzījās Ulmanis ar savu svītu. Četri aizsargi un policisti sagrāba strādnieku un sāka to sist. Tuvumā stāvošie strādnieki pret to protestēja, norādot, «ka viņš nav neko nodarījis», un metās aizturētājam strādniekam palīgā. Politiskās pārvaldes aģents ziņo, ka «ciņā strādniekam izdevās izrauties no aizsargu rokām un apkārt stāvošie strādnieki uz to reaģēja ar aplausiem».⁵

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1935.—1940. g., 1. apr., 712. l., 272. lp.

² Turpat, 5. apr., 531. l., 167., 208. lp.

³ Turpat, 219. lp.

⁴ Turpat, 131. lp.

⁵ Turpat, 226. lp.

Politiskās pārvaldes 1936. gada ziņojumos par fašistisko svētku norisi teikts, ka «publikas bija daudz mazāk nekā iepriekšējos svētkos».¹ Bez tam publikā dzirdot runājam, ka šī «izpriece valstij atkal maksā milzu naudu».²

1936. gada 18. novembrī Rīgas un citu Latvijas pilsētu ielās atkal bija izkaisītas proklamācijas «Lai dzīvo Padomju Ļatvija! Lai dzīvo sarkanā Ļatvija!»³. Šajā dienā tika izjaukta Ulmaņa runas translācija, jo laukumā, kur bija sapulcējušies manifestācijas dalībnieki, nedarbojās skaļruņi.⁴ Pēc politiskās pārvaldes 1936. gada 18. novembra ziņojuma «bija novērojams, ka publika bieži saduras ar policijas posteņiem, kārtības uzturētājiem».⁵

Neapmierinātība fašistisko svētku laikā izpaudās visdažādākās formās. Piemēram, 1937. gada 15. maijā Rīgas ielās parādījās zaļi krāsots sivēns ar Ulmaņa ģimetni uz muguras. Politiskās pārvaldes aģenti sivēnu notvēra Strēlnieku ielas nama Nr. 1 sētā un ievietotu kastē nogādāja politiskajā pārvaldē.⁶ Šis incidents kļuva plaši zināms, un Rīgas strādnieki vēl ilgi smējās par to, kā politiskās pārvaldes aģenti medījuši sivēnu.

Arī 1937. gada 25. jūlijā notikušajos Darba svētkos strādnieki sagaidīja Ulmani ar svilpieniem. Vienu no strādniekiem — Kalniņu apcietināja.⁷ Svētku priekšvakarā, 1937. gada 23. un 24. jūlijā, LDJS CK izlaida 2 proklamācijas, aicinot darbaļaudis uz cīņu pret fašismu un atmaskojot valdošās kliķes sociālo demagogiju. Abas proklamācijas (katra 5000 eksemplāru lielā tirāžā) tika plaši izplatītas Darba svētku dalībnieku vidū.⁸

Laikā no 1937. līdz 1939. gadam nebija tādu fašistisko svētku, kuros šādā vai tādā veidā nebūtu izpaudusies darbaļaužu neapmierinātība un sašutums par fašistiskās valdības tautai naidīgo politiku. Piemēram, dievkalpojuma laikā arhibīskapa katedrālē, ko 1938. gada 15. maijā noturēja par godu fašistiskajam apvērsumam, vecāka sieviete Marta Caune skaļi teikusi: «... slepkavas, asiņainie suņi».⁹ 1938. gada 18. jūlijā dziesmu svētkos klātesošo vairākuma neapmierinātību izraisīja fašistiskās jaunatnes organizācijas biedru — jauno satiksmes pionieru parādīšanās jaunos formas tērpos (baltos kreklos ar jostu un melnās biksēs), jo viņus noturēja par Hitlera jaunatnes organizācijas biedriem.¹⁰ Politiskās

¹ LPSR CVA, 3235. f., 5. apr., 531. l., 232. lp.

² Turpat, 287. lp.

³ Turpat, 1. apr., 712. l., 275. lp.

⁴ Turpat, 5. apr., 531. l., 263. lp.

⁵ Turpat, 270. lp.

⁶ Turpat, 279. lp.

⁷ Turpat, 532. l., 18. lp.

⁸ Turpat, 39., 40., 43., 122. lp.

⁹ Turpat, 1. apr., 532. l., 123. lp.

¹⁰ Turpat, 166., 171. lp.

pārvaldes gada pārskatos par 1937. un 1939. gadu norādīts, ka fašistisko svētku organizēšanā ik gadus jāstopas ar aizvien lielākām grūtībām un ar Latvijas iedzīvotāju arvien pieaugošo protestu. «Ulmaņa runas ielās klausījās tikai vieninieki, pārējie neapstājās pie skaļruņa», «svinēšana norit ne tik aktīvi kā agrāk», «publikas ielās bija mazāk nekā iepriekšējos gados» utt. Šādas un līdzīgas frazes bieži sastopamas politiskās pārvaldes ziņojumos. Tas liecina, ka no fašisma sociālās demagoģijas tvana bija sākušas atbrīvoties arvien plašākas tautas masas. Liela nozīme šā procesa attīstībā, bez šaubām, bija LKP veiktajam agitācijas un propagandas darbam un fašistisko svētku boikota organizēšanai. Tai pašā laikā LKP un tās vadītās pretfašistiskās partijas un organizācijas, neraugoties uz fašistisko teroru, organizēja politiskas kampaņas darbaļaužu starptautisko svētku dienās: 1. Maijā un 7. novembrī. Šinīs dienās visā valstī notika nelegālas sapulces, skrejošie mītiņi, tūkstošos eksemplāru plaši tika izplatīti LKP, LSSZP, LDJS, Sarkanās palīdzības un vienības komiteju uzsaukumi un proklamācijas. Liela nozīme Latvijas strādnieku šķiras revolucionizēšanā bija Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas svinēšanas organizēšanai, Latvijas proletariāts un revolucionārie latviešu strēlnieki, kas paši bija piedalījušies sociālistiskajā revolūcijā un aizstāvējuši tās iekarojumus pilsoņu kara frontēs, ierakstīdami Oktobra revolūcijas vēsturē daudz vīrišķības un varonības pilnu lappušu, 7. novembrī atzīmēja kā savus svētkus. Šīs politiskās kampaņas vēl vairāk saliedēja Latvijas proletariātu, cēla tā politisko apziņu, lika pamatu varenas pretfašistiskās tautas frontes izveidošanai.

LKP neatlaidīgi un enerģiski cīnījās pret fašisma masveidīgo teroru, ar ko tas centās paralizēt revolucionārās strādnieku un pretfašistiskās kustības attīstību valstī. Savā periodiskajā presē, uzsaukumos un proklamācijās komunisti atmaskoja fašistu zvērības cietumos un koncentrācijas nometnēs. Proklamācijā «Fašistiskie špiki darbā», kas izdota 1934. gadā latviešu un krievu valodā 1000 eksemplāru tirāžā, LKP Rīgas komiteja ziņoja par aizsargu un policistu zvērisko izrēķināšanos ar Rīgas strādniekiem. Rīgas ielās bez tiesas un izmeklēšanas bija nošauts strādnieks Kazāks, smagi ievainoti strādnieks Eiduss, strādniece Brempele, strādnieks Gribovs un vēl citi strādnieki, kuru uzvārdi nav zināmi¹. Savās proklamācijās LKP ziņoja, ka saimības strādnieku un zemnieku frakcijas deputāti, kurus 1934. gada septembrī notiesāja uz 8 gadiem katorgā, līdz tiesai mocīti un sisti. Fašistiskie bendes sevišķi smagi piekāvuši deputātus Lapiņu un

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 264. lp.

Gulbi.¹ Sarkanās palīdzības prese Latvijas darbaļaudīm ziņoja par daudzajiem gadījumiem, kad fašistiskie cietumsargi piekāvuši un spīdzinājuši politiskos ieslodzītos. 1935. gada janvārī Sarkanās palīdzības CK un Rīgas komiteja laida klajā speciālu, buržuāzijas terora upuriem veltītu izdevumu. Tajā bija ievietoti K. Lībknehta un R. Luksemburgas piemiņai veltīti raksti, raksti par Latvijas strādnieku šķiras varonīgajiem dēliem Ed. Smiltēnu un Fr. Gaili, kurus politiskās pārvaldes aģenti bija nogalinājuši. Latvijas Sarkanā palīdzība rakstīja: «Vairāk nekā 10 000 mūsu šķiras brāļu ir nogalināti, nomocīti līdz nāvei, pūst cietumos, ierakti kapos.»² Tā ziņoja par nemitīgajām represijām fašistiskās Latvijas cietumos. Piemēram, 1934. gada jūnijā Rīgas Centrālcieta otrajā korpusā 8 politiskos ieslodzītos — komunistus nosodīja ar ievietošanu karcerī uz 62 diennaktīm, jūlijā 7 cilvēkus nosodīja ar 50 diennaktīm karcerī, augustā — 9 cilvēkus ar 60 diennaktīm karcerī un 2 nodeva karatiesai, septembrī 7 cilvēkus sodīja ar 48 diennaktīm karcerī. Tātad tikai četrus mēnešu laikā 31 politieslodzītais sodīts ar 220 diennaktīm karcerī, nemaz neskaitot citus sodus un represijas.³

1935. gada 7. martā politiskā pārvalde izdarīja jaunu noziegumu. Dienas laikā tās aģenti 1905. gada parkā smagi ievainoja aktīvu jaunatnes revolucionārās kustības dalībnieku M. Rozentālu. Lai darītu zināmu šo jauno fašisma noziegumu pret strādnieku šķiru, Sarkanā palīdzība izlaida speciālu proklamāciju 5000 eksemplāru metienā.⁴ Proklamācijas ar prasību atbrīvot smagi ievainoto Rozentālu izlaida arī LKJS CK un LSJS CK, kā arī vienības komitejas un citas pretfašistiskās organizācijas.⁵ LKP CK vadītā Latvijas Sarkanā palīdzība aicināja darbaļaužu masas protestēt pret fašistisko teroru. Sevišķi plašu masu protesta kampaņu pret fašisma represijām un teroru LKP noorganizēja sakarā ar nāves soda piespriešanu aktīvajiem pretfašistiskās kustības dalībniekiem — komunistiem Muriņam, Bondarenko un Voroslavam. 1935. gada janvārī karatiesa Daugavpilī notiesāja 27 gadus veco strādnieku Muriņu un viņa divus biedrus par piederību LKP ar nāves sodu pakarot. Šis fašistiskās tiesas spriedums izraisīja sašutumu darbaļaužu masās. LKP mobilizēja visus savus spēkus, lai atsistu šo jauno fašistiskā terora uzbrukumu un izglābtu no nāves notiesātos biedrus. Visas Latvijas malās notika skrejoši protesta mītiņi, visur tika izplatīti LKP, LKJS, LSSZP,

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 250. lp.

² Turpat, 870. l., 133. lp.

³ Turpat, 133. lp.

⁴ Turpat, 52. lp.

⁵ Turpat, 871. l., 152., 159., 160., 162. lp.

LSJS, Sarkanās palīdzības, fabriku un rūpnīcu vienības komiteju, Latvijas Revolucionāro rakstnieku, mākslinieku un žurnālistu apvienības un citu pretfašistisko organizāciju uzsaukumi un proklamācijas, kas aicināja darbaļaužu masas protestēt pret fašistisko teroru. Sakarā ar Muriņa, Bondarenko un Vorslava notiesāšanu Latvijas Sarkanā palīdzība izlaida speciālu savas CK un Rīgas komitejas uzsaukumu, nosūtīja starptautiskajai presei informāciju par fašistisko teroru Latvijā, izsūtīja atklātas vēstules visiem Latvijā akreditētajiem ārzemju vēstniekiem un konsuliem, izlaida speciālu politiskajai protesta kampaņai pret Latvijas fašistu teroru vēltītu avīzi. Latvijas Revolucionāro rakstnieku, mākslinieku un žurnālistu apvienība nosūtīja vēstuli franču rakstniekam Anri Barbisam un starptautiskajai Cilvēka tiesību ligai, kā arī izlaida vairākus uzsaukumus.¹

Kādā no tiem ar nosaukumu «Nedrīkst klusēt!» revolucionārie rakstnieki aicināja buržuāziskās Latvijas kultūras darbiniekus Aspāziju, K. Skalbi, J. Akurāteru, P. Rozīti un citus neklusēt, bet protestēt kopā ar Latvijas darbaļaudīm pret nāves sodiem, pret zvērisko izrēķināšanos ar revolucionārajiem cīnītājiem.² LKP vadībā organizētajā masu protesta kampaņā darbaļaudis tika aicināti sūtīt fašistiskajiem varas orgāniem protesta vēstules, organizēt politisko ieslodzīto stāvokļa apspriešanu iestādēs, fabrikās, rūpnīcās, fašistiskajās arodbiedrībās un citās vietās. LKP norādīja, ka tikai vienots tautas protests spēj apturēt fašistisko teroru un palīdzēt politiskajiem ieslodzītajiem.

LKP vadīto pretfašistisko organizāciju aicinājumu atbalstīja plašās Latvijas tautas masas. Vēstules ar protestu pret fašistisko teroru tika nosūtītas Ulmanim, tieslietu ministram, Cietumu departamenta direktoram, galvenajam prokuroram, Rīgas apgabaltiesas prokuroram un citām amata personām. Šādas protesta vēstules nosūtīja Latvijas armijas demobilizētie kareivji, Sarkanā krusta medicīniskās māsas, Latvijas bankas un citu iestāžu kalpotāju grupa, latviešu ārstu grupa, inteligentu grupa, kristīgo sieviešu grupa, skolotāji, Latvijas Valsts universitātes studenti, Rīgas Auduma un citu tekstilrūpniecības uzņēmumu strādnieki, pretfašistu pulciņš, metalapstrādāšanas uzņēmumu strādnieki, atsevišķas personas un daudzas citas visdažādāko profesiju, ticību un tautību Latvijas darbaļaužu grupas.

Latviešu tautas protesta kustību pret fašistisko teroru atbalstīja arī ārzemēs, it īpaši Padomju Savienībā. Latvijas valdība saņēma protesta vēstules no padomju pilsoņiem latviešiem, to skaitā no latviešu skolas skolēniem un skolotājiem, no Veļikije

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 555. l., 799. lp.

² Turpat, 865. l., 102. lp.

Luku, Smoļenskas, Maskavas, Ļeņingradas, Vitebskas un citu pilsētu iedzīvotājiem.¹ Masu protesta kustība pret fašistisko teroru, LKP vadībā apvienojot visplašākos valsts iedzīvotāju slāņus, izglāba Muriņam, Bondarenko un Vorslavam dzīvību. Fašistiskā valdība bija spiesta ņaves sodu atcelt. 1935. gada februārī atcēla ņaves sodu Muriņam, bet pēc tam arī Bondarenko un Vorslavam.² Visus trīs antifašistus notiesāja uz 15 gadiem katorgā.

Latvijas darbaļaužu vařenais protests, ko bija organizējusi LKP, nepieļāva fašistiskajiem varas organiem izpildīt ņaves sodu. Tā bija liela Latvijas proletariāta uzvara cīņā pret fašistisko diktatūru.

1935. gada 17. martā Sarkanās palīdzības CK izlaida uzsaukumu Latvijas tautai, kurā tā rakstīja: «Darbaļaužu protests izrāva no fašistisko benžu rokām uz nāvi notiesātos strādniekus. Bet fašisms bija spiests atkāpties tikai uz vienu brīdi.»³ Latvijas komunisti aicināja darbaļaudis pastiprināt cīņu pret fašismu, vēl vairāk saliedēt un aktivizēt pretfašistisko kustību. LKP audzināja strādnieku šķiru proletāriskā internacionālisma garā, mācīja to būt solidarai ar citu zemju strādniekiem. LKP vadībā Latvijā tika noorganizēta līdzekļu vākšana spāņu tautas cīņas atbalstīšanai, politiska kampaņa par Telmaņa atbrīvošanu, brīvprātīgo nosūtīšana uz Spāniju, lai tie piedalītos karā pret fašismu. Republikāniskās Spānijas internacionālās brigādes cīnītāju rindās bija ap 100 aktīvu Latvijas pretfašistiskās kustības dalībnieku. To skaitā bija Kolarova vārdā nosauktā bataljona komandieris J. Beniķis, rakstnieks Z. Grīva (Folmanis), Z. Upesleja, Fr. Pūce, R. Lācis, J. Palkavnieks, J. Ābols, H. Broziņš, J. Cinis, A. Spalāns, K. Rozenbergs un daudzi citi. LKP prese publicēja spāņu tautas cīņas dalībnieku vēstules, stāstīja par Spānijas republikāņu varonību un pašai dziedību, kas ar savu cīņu pret fašismu iedvesmoja visu zemju proletariātu. Komunistiskās preses slejās tika sistemātiski iespiesti materiāli par Padomju Savienības pasaulvēsturiskajiem sasniegumiem un darba uzvarām, komunistiskā prese atmaskoja Latvijas fašistu melus par sociālisma zemi.

Fašistiskās diktatūras laikā arvien plašākas darbaļaužu masas pašu pieredzē pārliecinājās par to, cik melīgi ir fašistisko barvežu solījumi uzlabot darba cilvēku stāvokli. Lielu neapmierinātību Latvijas strādniekos izraisīja fašistiskās valdības likumdošana un it īpaši pensiju likums. Saskaņā ar šo likumu strādniekiem pēc

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 870. l., 50. lp.

² Turpat, 871. l., 197. lp.

³ Turpat, 870. l., 56. lp.

70 gadu vecuma sasniegšanas vecuma pensija bija paredzēta 15 latu mēnesī, bet valsts ierēdņiem — 60, 80, 100, 200 un pat 1000 latu mēnesī.¹ Strādnieku asu protestu izraisīja fašistisko arodbiedrību vadītāja Egles runa par pensijām 1936. gada janvārī sociālo likumprojektu komisijā. Šajā runā viņš teica, ka pensijas 15 latu apmērā vajagot maksāt atkarībā no mantas stāvokļa. Kādā politiskās pārvaldes ziņojumā teikts: «Strādnieki runā, bet kāpēc par viņu mantas stāvokli neprasa ierēdņiem, ministriem un ģenerāļiem, lai gan viņiem ir mājas un vasarnīcas. Un, ja jau Egle pieprasa pensiju no 70 gadiem, tad jau labāk prasīt no 100 gadiem, jo tad nebūs jāmaksā nemaz.»² Plašas darbaļaužu masas bija neapmierinātas arī ar to, ka, pieaugot atvilkumiem no darba algas slimokasei, palielinās arī strādnieku un kalpotāju maksājumi par dažādiem slimokases pakalpojumiem. Ja par talonu slimokases ārsta izsaukšanai 1936. gadā bija jāmaksā 15 santīmu, tad 1937. gadā par šo talonu jau bija jāmaksā 30 santīmu. 1936. gadā slimokases zobu ārsts aizplombēja zobu par brīvu, bet 1937. gadā par plombēšanu jau bija jāmaksā 50 santīmu u. tml.³

Tāpat tautas masu neapmierinātību izraisīja tas, ka fašistiskā kliķe aplaupīja darbaļaudis ar dažādām iemaksām un līdzekļu vākšanu aviācijas fondam, bezdarbnieku fondam u. tml. Šī neapmierinātība ik gadus pieauga. 1936. gada janvārī politiskā pārvalde, sniedzama pārskatu par dažādu Rīgas uzņēmumu strādnieku noskaņojumu, atzīmēja: «Strādnieki nav apmierināti arī ar to, ka no viņu algas atvelk iemaksas slimokasei, bet palīdzības nav. Bieži gadoties, ka strādnieks, nostrādājis bez pārtraukuma 15 gadus, tiek atlaists un saņem slimības pabalstu tikai vienu mēnesi, bet, kad viņš nomirst, tad nedod zārku. Avīzes rakstot, ka Latvijā nav bezdarba, bet tie esot meli, kāpēc tad atvelkot no algas bezdarbnieku fondam. Veci strādnieki sakot: «Kad jāatvelk no algas bezdarbnieku fondam, tad mēs neesam veci, bet, kad jāreģistrē darba birzā, tad mēs par vecu.»⁴ Šādas un līdzīgas strādnieku sarunas uzņēmumos, kas fiksētas politiskās pārvaldes aģentu ziņojumos, liecina par masu augošo neapmierinātību, kas, pastāvīgi krādamās un pastiprinādamās, pēc tam izlauzās uz āru atklātos politiskos protestos slimokasu biedru sapulcēs, fašistisko arodbiedrību biedru kopsapulcēs, manifestāciju laikā un fašistiskajos svētkos. Piemēram, fašistiskās metalrūpniecības strādnieku arodbiedrības biroja sapulcē 1935. gada

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 747. l., 29. lp.

² Turpat, 30. lp.

³ Turpat, 712. l., 182. lp.

⁴ Turpat, 747. l., 29. lp.

21. novembrī šis arodbiedrības biedrs strādnieks Vācietis teica: «Vai tiešām jūs domājat, ka Latvija tā ilgi pastāvēs? Es esmu Latvijas atbrīvotājs,¹ bet nožēloju, ka esmu atbrīvojis tādu valsti, kur strādnieks cieš badu un turklāt policija to arestē un sēdina cietumā.»²

1937. gada oktobrī Ventspilī, kad fašistiskās valdības pārstāvji apbalvoja grupu strādnieku par ilggadīgu darbu, ostas strādnieks Jukums Puķītis demonstratīvi atteicās pieņemt goda rakstu un atsvieda to atpakaļ.³ 1938. gada 29. jūlijā Liepājā notika uzņēmuma Tosmare strādnieku kopsapulce, kas izvērtās par politiska protesta demonstrāciju pret fašistiskās valdības politiku sociālās nodrošināšanas laukā. Strādnieki vētrāini protestēja pret fašistisko pensiju likumu un izsvilpa fašistisko arodbiedrību un administrācijas pārstāvjus, kas šinī sapulcē uzstājās ar runām. Strādnieku sapulcē valdībai naidīgais noskaņojums izpaudās tik asi, ka akciju sabiedrības Tosmare direktors piedraudēja izsaukt karēvju rotu strādnieku nomierināšanai.⁴ Līdzīgu piemēru, kas rāda strādnieku masu neapmierinātību ar fašisma tautai naidīgo politiku, ir daudz.

LKP veica plašu darbu masās, organizēja un saliedēja tās ar vienotās frontes taktiku, virzīja masu stihisko neapmierinātību uz aktīvu, organizētu politisko cīņu par fašisma gāšanu un proletariāta diktatūras nodibināšanu.

LKP vadītajai proletariāta vienotās frontes cīņai pret fašistisko diktatūru bija visdažādākās formas. Partijas vadībā proletariāts cīnījās par savām ekonomiskajām un politiskajām tiesībām tiklab petīciju kampaņās veidā, kā arī ar visdažādākā veida streikiem. LKP vadībā darbojās nelegālās vienības komitejas un opozīcijas grupas fašistiskajās arodbiedrībās un citās legālajās organizācijās. LKP kopā ar citām pretfašistiskajām organizācijām organizēja komunistiskās un pretfašistiskās literatūras (periodiskās preses, uzsaukumu, proklamāciju, plakātu) izdošanu un izplatīšanu desmitiem tūkstošos eksemplāru, LKP vadībā noritēja visas pretfašistiskās masu politiskās kampaņas.

Lai cik daudzveidīga arī bija LKP vadītās vienotās proletāriskās frontes cīņa, mērķis tai bija viens — gāzt Latvijā fašistisko diktatūru un atjaunot padomju varu. Proletariāta vienotās frontes organizēšanas, saliedēšanas un vadīšanas darbā LKP fašistiskās diktatūras gados bija jāpārvar ne mazums grūtību. Partija cīnījās kā pret politiskās pārvaldes un citu fašistisko

¹ — t. i., tā saucamo 1918.—1920. g. «atbrīvošanas cīņu» dalībnieks, kas karojis Latvijas armijā pret padomju varu.

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 712. l., 275. lp.

³ Turpat, 280. lp.

⁴ Turpat, 747. l., 158. un 159. lp.

varas organu pasākumiem, kuru mērķis bija apspiest un iznīcināt strādnieku kustību Latvijā, tā arī pret oportunistiskajiem novirzieniem pašā partijā un it īpaši pret strādnieku šķiras nīknākajiem nodevējiem — trockistiem, kuri centās izjaukt proletariāta vienotās frontes izveidošanu.

Partijas sekretariāts laikā no 1936. līdz 1939. gadam veica organizatoriskā darba pārkārtošanu un konspirācijas nostiprināšanu visā partijas darbībā. Tika atmaskoti daudzi provokatori. Partija sagrāva fašisma trockistisko aģentūru un padzina trockistus no partijas. Paveikusi partijas rindu tīrīšanu un nostiprinājusi partijas šūnas, Rīgas partijas organizācija 1937. gadā sasauca savu konferenci, kurā pieņēma lēmumu vēl vairāk nostiprināt partijas organizāciju un pastiprināt tās darbu masās. Nākošā konference, kas notika 1938. gadā, konstatēja, ka iepriekšējās konferences lēmumi visumā ir izpildīti. «Balstoties uz Rīgas organizācijas kodolu, mēs jau varam attīstīt darbu plašākā apjomā, varam runāt par masu darbu, par ciešām saitēm ar strādnieku šķiru.»¹ Tā LKP centrālais orgāns «Cīņa» novērtēja partijas vadošās — Rīgas organizācijas darbības rezultātus par 1937. un 1938. gadu.

Vēlāk par citām partijas apgabalu organizācijām tika atjaunota LKP Latgales organizācijas darbība. 1938. gadā grupa komunistu partijas uzdevumā uzsāka Latgales apgabala partijas organizācijas atjaunošanu. Šajā darbā viņiem nācās pārvarēt daudz grūtību. Daudzi partijas biedri, kas darbojās Latgalē, bija nepareizi sapratuši partijas taktiku un politisko līniju jautājumā par vienoto tautas fronti un cīņu par demokrātiju. Tā kā Latgalē kādu laiku nedarbojās apgabala partijas organizācija, arī revolucionāri noskaņotie strādnieki un zemnieki dezorganizējās. LKP Latgales apgabala komiteja īsā laikā izveidoja spēcīgas organizācijas, noorganizēja nelegālu tipografiju komunistiskās literatūras izdošanai desmitiem tūkstošu eksemplāru tirāžā latgaliešu dialektā, kā arī krievu un latviešu valodā. LKP Latgales apgabala komitejas vadībā savu darbību izvērša LDJS Latgales organizācija, kā arī vietējā Sarkanās palīdzības organizācija. Divu gadu laikā (1938.—1940. g.) LKP Latgales partijas organizācijas biedru skaits bija pieaudzis septiņ- un astoņkārt, bet apgabala komitejas orgāna «Латгальская Правда» tirāža gada laikā bija palielinājusies pieckārt.² Latgales partijas organizācijai, kas stipri bija izaugusi 1938. un 1939. gadā, bija liela ietekme Latgales darbaļaužu vidū. Šīs organizācijas sociālajam sastāvam bija raksturīgs tas, ka tās biedru vairums bija darba

¹ «Cīņa». 1939. g., 2. nr.

² «Латгальская Правда». 1940. g., 5. (17.) nr.

zemnieki, galvenokārt lauku trūcīgie iedzīvotāji. Strādnieku Latgales partijas organizācijā bija daudz mazāk nekā zemnieku, kas izskaidrojams ar rūpniecības strādnieku mazo skaitu Latgalē, kā arī ar Daugavpils partijas organizācijas vājo darbu pilsētas lielākajos uzņēmumos. Pēc sava nacionālā sastāva Latgales organizācija bija viena no LKP daudzniecību partijas organizācijām. Latgales organizācijas biedru lielumu lielā daļa bija latvieši, tiem sekoja krievi, poļi, baltkrievi, ebreji. Pārējās LKP apgabala organizācijas pēc nacionālā sastāva bija vienveidīgākas, un to biedru vairākums bija latvieši.

Līdz 1939. gada sākumam LKP bija jau ievērojami nostiprinājusī savu organizāciju tīklu, un ap LKP XXVI konferences sasaukšanas laiku partijā jau bija 800 biedru. LKP XXVI konference rezumēja paveikto darbu un ievēlēja jaunu partijas CK, kas vadīja visu partijas turpmāko darbību 1939. un 1940. gadā.

5. LATVIJAS PROLETARIĀTA STREIKU CĪŅA LAIKĀ NO 1934. LĪDZ 1938. GADAM

Latvijā valdošās fašistiskās diktatūras apstākļos proletariāta streiku cīņa bija un palika strādnieku šķiras cīņas pats iedarbīgākais un svarīgākais līdzeklis, lai gan pašu streiku cīņas iespēju fašisms strādnieku šķirai bija laupījis, aizliedzot streikus un ievēdot valsti karastāvokli. LKP pēc vienotās frontes nodibināšanas, vadīdama darbaļaužu masu atbrīvošanās kustību par kapitalisma gāšanu un proletariāta diktatūras nodibināšanu, tai pašā laikā centās pastiprināt masu, un vispirms proletariāta, cīņu par viņu prasību daļēju apmierināšanu. Ekonomiskās cīņas jomā LKP izvirzīja uzdevumu noorganizēt proletārisko masu vienotu fronti pret kapitāla uzbrukumiem strādnieku šķiras jau tā zēmajam dzīves līmenim, pret fašisma centieniem uzvelt pasaules ekonomiskās krīzes sekas darbaļaužu pleciem. Audzinādama proletariātu revolucionārās šķiru cīņas garā, LKP centās strādnieku šķiru pārliecināt pašas pieredzē par to, ka vienīgi aktīva streiku cīņa var būt efektīgs strādnieku šķiras tiesību un prasību aizstāvēšanas līdzeklis. Tai pašā laikā partija centās izkļiedēt strādnieku atpalikušajos slāņos valdošās ilūzijas, ka savas intereses tiem iespējams aizstāvēt ar fašistiskās valsts palīdzību. Šai nolūkā Latvijas komunisti fašistiskās diktatūras gados veicināja strādnieku delegāciju organizēšanu un sūtīšanu pie Ulmaņa, Bērziņa un citiem fašistiskās valdības locekļiem, pie fašistisko arodbiedrību vadītājiem un darba inspektoriem ar prasībām aizstāvēt strādnieku intereses. Strādnieku delegācijas protestēja pret darba aīgas samazināšanu, darba apstākļu pasliktināšanu, pret mācekļu

un jauno strādnieku ekspluatācijas pastiprināšanu. Dažos gadījumos privātu uzņēmumu strādnieku delegācijas pieprasīja darba algas palielināšanu līdz lielo valsts uzņēmumu (VEF, Tosmares u. c.) strādnieku darba algas apmēriem. Strādnieku delegācijas parasti nepanāca savu prasību apmierināšanu, un LKP, savā pagrīdes periodiskajā presē un proklamācijās plaši apgaismodama strādnieku interešu sadursmes ar fašistiskās varas orgāniem un izskaidrodama šo delegāciju neveiksmju cēloņus, atmaskoja fašisma sociālo demagoģiju. LKP savā darbā ar masām, balstīdamās uz vienības komitejām un arodbiedrību revolucionārās opozīcijas grupām, palīdzēja Latvijas proletariātam paša pieredzē pārliecināties par fašistiskās valdības apgalvojumu melīgumu, parādīja, kas īstenībā ir fašistiskie starpnieki starp strādniekiem un uzņēmējiem — fašistisko arodbiedrību vadītāji un darba inspektori. Strādnieku šķiras pašu svarīgāko interešu sadursme ar fašisma sociālo demagoģiju strādnieku delegāciju sūtīšanas rezultātā uzskatāmi rādīja nepārvaramās pretrunas abu starpā. Pašu pieredzē pārliecinājušies, ka vienīgais iespējamais savu interešu aizstāvēšanas līdzeklis ir aktīva šķiru cīņa, fašistiskās Latvijas strādnieki aizvien biežāk sāka pievērsties streiku cīņai. LKP aicinājumam uz aktīvu rīcību revolucionārās šķiru cīņas garā radās arvien vairāk piekritēju strādnieku šķirā un darbaļaužu masās. Lietojot streiku cīņas organizēšanā šo taktiku, LKP grūtajos fašistiskā terora apstākļos spēja panākt, ka stipri plašīnājās Latvijas proletariāta streiku cīņa, it sevišķi 1937. gadā.

Pēc varas sagrābšanas fašismam izdevās apspiest 1934. gada maija streikus ne tikai ar represijām un teroru, bet arī ar zināmu piekāpšanos Latvijas strādniekiem. Piemēram, Rīgas kokstrādnieku streiks 1934. gada maijā tika izbeigts dažas dienas pēc fašistiskā apvērsuma sakarā ar to, ka fašistiskā valdība bija spiesta daļēji apmierināt atsevišķu uzņēmumu streikotāju prasības palielināt par 6—25% darba algu. Streikā pavisam piedalījās 22 fabriku strādnieki, tomēr panākumus strādnieki guva ne visos uzņēmumos. Saplākšņu fabrikā Progress un uzņēmējam Braunam piederošajos uzņēmumos joprojām saglabājās līdz tam pastāvējusi strādnieku darba apmaksā.¹ Ar teroru pret streikotājiem, ar demagoģiskiem solījumiem un daļēju piekāpšanos fašismam pirmajā laikā izdevās panākt streiku kustības krasu samazināšanos Latvijā, salīdzinot ar iepriekšējo, 1932. un 1933. gadu, taču iznīcināt proletariāta streiku cīņu nebija fašisma spēkos. Lai gan fašistiskās diktatūras apstākļos organizēt streiku bija daudz grū-

¹ LKP CK Informācijas biļetens. 1935. g., 6. nr.; LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 43. lp.

tāk — par piedališanos streikos to dalībniekus arestēja, ieslodzīja cietumos un ievēda «melnajos sarakstos» — Latvijas strādnieku šķiras progresīvākā daļa ar komunistiem un prefašistisko pagrīdes organizāciju aktīviem biedriem priekšgalā streikus tomēr organizēja un prata panākt savu prasību apmierināšanu. Streiki lielāko tiesu notika īslaicīgu darba pārtraukumu, palēnināta darba (t. s. itāļu streiks) veidā, pārtraucot darbu, bet neaizejot no uzņēmuma (t. s. sēdošais streiks). Nereti streiku organizēšanai bija «likumīga» forma — uz valsts iestādēm sūtīja strādnieku pārstāvju delegācijas un līdz to atgriešanās laikam pārtrauca darbu, tad darbu atkal atjaunoja, bet pēc tam sūtīja jaunu delegāciju. Tādējādi streiks stipri ietilga, kā tas bija ar streiku Kontinenta fabrikā 1934. gada augustā.

Viens no pirmajiem streikiem, ko LKP noorganizēja pēc fašistiskā apvērsuma, bija tekstilfabrikas Lenta strādnieku streiks 1934. gada maija beigās ar prasību paaugstināt darba algu. Streiks noritēja organizēti un beidzās ar panākumiem — streikotāju prasības tika izpildītas.¹ Sakarā ar to, ka fašistiskās Latvijas kara tiesa 1934. gada 26. jūnijā notiesāja uz 8 gadiem spaidu darbos 1933. gada novembrī arestētos saeimas strādnieku un zemnieku frakcijas deputātus, jūnijā Rīgas uzņēmumos pēc LKP aicinājuma notika skrejoši mītiņi un īslaicīgi protesta streiki. LKP un LKJS izlaida un izplatīja strādnieku vidū uzsaukumus ar aicinājumu protestēt pret fašistisko teroru. Šo akciju organizēšanā piedalījās arī atsevišķi LSSZP biedri. LSSZP vadība savā uzsaukumā rakstīja: «Lai gan savā laikā mums bija domstarpības ar strādnieku un zemnieku frakcijas deputātiem, mēs aicinām visus strādniekus uz aktīvu cīņu pret fašistisko reakciju. Strādnieku deputāti tomēr ir strādnieku pārstāvji, viņi ir pirmie upuri, viņiem sekos desmiti un simti jaunu upuru.»² Tā zināmā mērā LKP aktīvas darbības ietekmē, kā arī baidīdamās zaudēt savu ietekmi masās, LSSZP vadība sāka organizēt streiku kustību, LSSZP ierindas biedru tiekšanās pēc aktīvas cīņas pret fašismu piespieda arī LSSZP vadību realizēt praksē strādnieku šķiras rīcības vienību, par ko visu laiku neatlaidīgi bija cīnījusies LKP. Jūlijā LKP vadībā, piedaloties aizliegtā kreiso arodbiedrību biedriem, streiki jau notika vairākos uzņēmumos. Visbiežāk strādnieku delegāti pirms streika griezās pie prefekta — policijas priekšnieka, bet pēc prasību noraidīšanas strādnieki uzsāka streiku. Piemēram, Irbes pogu fabrikas strādnieki sakarā ar dzīves dārdzības celšanos pieprasīja paaugstināt darba algu par 10—15%.

¹ LKP CK Informācijas biļetens. 1935. g. marts—aprīlis, 7. un 8. nr.; arī LPSR CVA, 3235. f., 1933.—1935. g., 1. apr., 865. l.

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 554. l., 291. lp.

Pēc tam, kad prefekts strādnieku delegātiem bija ieteicis atgriezties darbā, streiku uzsāka visa uzņēmuma strādnieki un tā īpašnieks bija spiests strādnieku prasības apmierināt.¹ Stikla fabrikā Ausma strādnieki 1934. gada jūlijā ievēlēja delegāciju sūtišanai pie prefekta ar prasību laikā izmaksāt darba algu. Turklāt delegācija atsaucās uz attiecīgu likumu. Pēc prefekta lēmuma — darba algu izmaksāt pēc iespējas — stihiski sākās streiks. Sākoties streikam, streika komitejas locekļi nodibināja sakarus ar vietējo LKP organizāciju, kura uzņēmās strādnieku cīņas turpmāko vadību. Streiks turpinājās 3 nedēļas, šai laikā fabrikas īpašnieks izmaksāja aizturēto darba algu.² 1934. gada 30. jūlijā sekmīgi noritēja Hazana uzņēmuma strādnieku vienas dienas streiks pret darba algas pazemināšanu. Šajā streikā aktīvi piedalījās bijušie kreiso arodbiedrību biedri.³ 1934. gada vasarā ilgi turpinājās Rīgā Šarlotes un Jaunķemeru ielās zemes darbos nodarbināto strādnieku streika cīņa. Neraugoties uz streika vadītāju arestu un fašistisko teroru pret streikotājiem, strādnieki tomēr panāca savu prasību — palielināt darba algu — daļēju apmierināšanu.⁴ Pats lielākais streiks 1934. gadā bija streiks gumijas izstrādājumu fabrikā Kontinents. Streiks sākās 9. augustā un turpinājās ar pārtraukumiem visu augustu. Tā tiešais cēlonis bija konveijera iekārtošana fabrikā un ar šo pasākumu saistītā darba algas samazināšana par 30—50%. Streika laikā strādnieki lietoja savdabīgu cīņas taktiku. Streikojošie strādnieki ievēlēja delegāciju, kura strādnieku prasības iesniedza prefektam un fabrikas administrācijai. Pēc dažām dienām, lai pierunātu strādniekus pārtraukt streiku, fabrikā ieradās prefekts, kurš strādniekiem apsolīja visu nokārtot. Pēc prefekta šāda paziņojuma strādnieki bija ar mieru atjaunot darbu, bet brīdināja, ja viņu prasība — nepazemināt darba algu — tuvākajās dienās netiks apmierināta, tad viņi streiku atjaunos. Kontinenta strādnieku izturība cīņā par savām prasībām piespieda arī fašistiskās valdības locekļus nodarboties ar strādnieku pierunāšanu. 23. augustā fabrikā ieradās iekšlietu viceministrs Bērziņš, kurš nesekmīgi mēģināja strādniekus pierunāt piekrist jaunajām likmēm. Bez tam Bērziņš centās sašķelt streikotāju vienotību, apsodīdams panākt administrācijas piekāpšanos atsevišķu uzņēmuma cehu strādniekiem, taču nesekmīgs bija arī šis mēģinājums. Strādnieki atteicās no savu prasību daļējas apmierināšanas un paziņoja fašistiskajam ministram: «Labāk sadzeniet mūs kaktā un nošaujiet!» Sīvā streikā,

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1933.—1935. g., 1. apr., 618./II l., 254. lp.

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 807. l., 42. lp.

³ Turpat; arī 618./I l., 251. lp.

⁴ LKP CK Informācijas biļetens. 1935. g., 7. un 8. nr.; sk. LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 865. l.

kuram bija aizsardzības streika raksturs, Kontinenta strādnieki guva uzvaru: fabrikas administrācija bija spiesta saglabāt vecās likmes.¹

1934. gada rudenī izcēlās streiks vairākos Rīgas apavrupniecības uzņēmumos. Šī streika organizēšanā aktīvi piedalījās LKP vietējās organizācijas biedri. Streika priekšvakarā tika sasaukta apavstrādnieku pārstāvju nelegāla sapulce, kurā ap 20. apavu darbnīcu pārstāvju izteicās par streika pasludināšanu, izvirzot prasību — paaugstināt apavnieku darba algu līdz 1933. gada līmenim. Streika gaitā, 1934. gada oktobra sākumā, atsevišķos uzņēmumos strādnieku prasības tika izpildītas. Citu uzņēmumu strādnieki turpināja streikot. Šajos apstākļos LKP nāca klajā ar aicinājumu apavrupniecības strādniekiem atbalstīt savu biedru cīņu un līdz 13. oktobrim iesniegt uzņēmējiem savas prasības. Apavnieku frakcijas vārdā LKP izlaida uzsaukumu apavniekiem, kurā aicināja būt vienotiem un atbalstīt streikojošos strādniekus. Kaut gan partijai neizdevās noorganizēt Rīgas apavrupniecības strādnieku vispārēju streiku, atsevišķu darbnīcu un apavrupniecības uzņēmumu strādnieku streika cīņa tomēr lielākajā daļā uzņēmumu nobeidzās ar panākumiem. Strādnieki panāca savu prasību daļēju apmierināšanu.² 1934. gadā streikoja arī Rīgas ostas strādnieki. Viņi piespieda uzņēmēju Ozolu samaksāt par virsstundu darbu. Ar daļējiem vai pilnīgiem panākumiem nobeidzās strādnieku streiki Ventspilī, Jelgavas cukurfabrikā, mūrnieku streiks Liepājā, drēbnieku streiks Daugavpilī, būvstrādnieku streiks Straupē, fabrikas Erglis strādnieku streiks u. c. streiki.³ Pēc ļoti nepilnīgiem komunistiskās preses datiem pēc fašistiskā apvērsuma 1934. gadā notikuši ap 15 streiki.⁴ Pamatojoties uz Latvijas PSR Centrālā valsts arhīva fondu (3235. fonds) datiem, kas tāpat nav pilnīgi, var uzskatīt, ka 1934. gadā pēc fašistiskā apvērsuma streikojuši 35 uzņēmumu un darbnīcu strādnieki. Lielākie no šiem streikiem ir bijuši fabrikas Kontinents strādnieku streiks 1934. gada augustā un Rīgas (20 darbnīcu) apavnieku streiks 1934. gada septembrī — oktobrī.⁵ Lielum lielajam streiku vairumam bija aizsardzības raksturs, tie bija vērsti pret fašisma uzbrukumu Latvijas strādnieku šķiras dzīves līmenim. Neraugoties uz fašistisko teroru, strādnieki par savām tiesībām cīnījās

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 807. l., 42. lp.; sk. arī LKP CK Informācijas biļetens. 1935. g., 7. un 8. nr.

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 258. lp.; 583. l., 1. lp.; sk. arī LKP CK Informācijas biļetens. 1935. g., 7. un 8. nr.

³ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 588. l., 1. lp.; 807. l., 86. lp.; sk. arī LKP CK Informācijas biļetens. 1935. g., 7. un 8. nr.

⁴ «Cīņas biedrs». 1935. g., 2. nr.

⁵ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 583. l., 807., 865., 871. lp.

ļoti neatlaidīgi un sīvi. Tas liecināja par strādnieku šķiras spēku un par to, ka streiku cīņa fašistiskajā Latvijā nenovēršami iet plašumā. Latvijas proletariāta streiku cīņa 1934. gada otrajā pusē parādīja, ka nav fašisma spēkos iznīcināt strādnieku šķiras revolucionāro kustību un tās vadoni — Latvijas Komunistisko partiju. Pārliecinājušies paši savā pieredzē, ka tikai šķiru cīņa ir vienīgais līdzeklis savu tiesību aizstāvēšanai, strādnieki arvien noteiktāk pievērsās streiku cīņai.

Neraugoties uz Ulmaņa valdības plaši izbazunēto apgalvojumu, ka fašistiskajā Latvijā panākts «sociāls miers», darba konflikti un streiki uzņēmumos notika arī 1935. gadā. 1935. gada janvārī, pēc iepriekšējā gada streika apspiešanas, kokapstrādāšanas uzņēmumā Emolip no jauna izcēlās konflikts starp strādniekiem un administrāciju. Strādnieki pieprasīja paaugstināt darba algu, vienādu darba samaksu vīriešiem un sievietēm, atcelt no vecākā dēļu nesēja amata strādnieku nodevēju Avotiņu. Kokapstrādātāju arodbiedrības nelegālā revolucionārā grupa izlaida uzsaukumu, kurā aicināja strādniekus neaiziet no uzņēmuma un cīnīties par savām tiesībām, protestēt pret paredzēto darbu pārtraukšanu uzņēmumos ar 1935. gada 21. janvāri un pieprasīt darba algas izmaksāšanu par vienu mēnesi uz priekšu.¹ Janvārī uzsāka streiku ap 50 Valmieras bezdarbnieku, kas bija nodarbināti sabiedriskajos darbos — Gaujās gultnes tīrīšanā. Viņi pieprasīja paaugstināt darba algu. Sabiedriskajos darbos nodarbinātie vīrieši dienā saņēma no 1,2 līdz 1,4 latiem, bet sievietes — latu un mazāk.² Februārī divas reizes streikoja Pīlmuīžas kokzāģētavas dēļu nesēji, protestējot pret darba samaksas pazemināšanu uz 50 santimetriem stundā. Išlaicīgo streiku laikā strādnieki ar lūgumu paaugstināt darba algu vairākkārt griezās pie 4. rajona darbu inspektora Vītiņa, bet saņēma atbildi, ka strādnieki paši esot vainīgi pie tā, ka maz pelna. LKP vadītā kokapstrādātāju arodbiedrības revolucionārā opozīcijā izlaida Pīlmuīžas kokzāģētavas strādniekiem speciālu uzsaukumu, kurā aicināja strādniekus organizēt streiku un aktīvi tajā piedalīties.³ Cietuši sakāvi vairākās neorganizētās akcijās un arvien vairāk pārliecinādamies, cik veltīgi ir lūgumi fašistiskajiem varas orgāniem, strādnieki arvien biežāk sāka aizstāvēt savas tiesības organizētā streiku cīņā. Viens no lielākajiem streikiem 1935. gadā bija Rīgas fabrikas Metalprodukts strādnieku streiks, kurā piedalījās 180 cilvēki. 1935. gada 18. februārī sakarā ar biežo darba algas un avansu neizmaksu, kas turpinājās jau 10 gadu, streiku uzsāka visi fabrikas strād-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 870. l., 69. lp.

² Turpat, 807. l., 46. lp.

³ Turpat, 868. l., 101. lp.

nieki. Raksturīgi, ka streikā piedalījās pat aizsargi. Fabrika Metalprodukt savā laikā bija bankrotējusi, un tās īpašnieks palika katram strādniekam parādā 500—600 latu neizmaksātās algas. Uzsākuši streiku, strādnieki pieprasīja: 1) precīzi izmaksāt visu darba algu, 2) samaksāt virsstundu darbu, 3) nomaksāt parādus. Fabrikas strādnieku vienotība streikā piespieda uzņēmēju apmierināt viņu prasības, un strādnieki izcīnīja uzvaru.¹ 1935. gada februārī—martā izcēlās jauns darba konflikts fabrikā Kontinents, kur pēc sekmīga 1935. gada augusta streika fabrikants ar ministra Bērziņa un fašistisko arodbiedrību vadītāja ziņu no jauna bija pārgājis uzbrukumā strādnieku tiesībām. 1934. gada decembrī fabrikā Kontinents notika masveida strādnieku lokauts (no darba atlaida 200 strādniekus), un uzņēmums atjaunoja darbu tikai 1935. gada 9. februārī pēc jaunu strādnieku pieņemšanas. Fabrikā atkal iekārtoja konveijeru un plūsmas sistēmu, turklāt strādnieku algu samazināja par 20—50%. Strādnieki griezās ar sūdzību pie ministra Bērziņa. Ministrs atteicās viņus pieņemt un nosūtīja pie arodbiedrību vadītāja Feldmaņa. 13. februārī fabrikas Kontinents strādnieku delegācija 13 cilvēku sastāvā iesniedza Feldmanim strādnieku prasības: 1) pieņemt atpakaļ darbā visus agrāk nodarbinātos strādniekus, 2) nepazemināt darba algu, 3) likvidēt ar konveijera palīdzību ieviesto plūsmas metodi, 4) dot pašiem strādniekiem tiesības ievēlēt savus pārstāvjus fabrikas nodaļās. Feldmanis strādniekiem paziņoja, ka fabrikantam ir tiesības pieņemt un atlaist strādniekus un iekārtot savā fabrikā konveijeru, tomēr solījās visu nokārtot, tiekoties ar fabrikantu. Strādnieki divas nedēļas gaidīja Feldmaņa un fabrikanta sarunu rezultātus, bet nekā nesagaidīja. Jaunu delegāciju sūtīšana pie Feldmaņa beidzās ar to, ka 5. martā Feldmanis strādnieku delegātu izdzina, paziņodams strādniekiem, ka Latvijas valstī fabrikants ar savu mantu un strādniekiem var darīt, ko grib. Strādnieki bija cietuši sakāvi.²

Laikraksts «Cīņa», ziņodams par konfliktu fabrikā Kontinents, aicināja organizēt visos uzņēmumos strādnieku sapulces, lai pastāstītu par šiem notikumiem un aktīvi protestētu pret fašistiskās valdības un fabrikantu rīcību.³ Fabrikas Kontinents nelegālā arodbiedrības grupa 1935. gada martā izlaida uzsaukumu «Biedri «Kontinenta» strādnieki un strādnieces!», kurā aicināja uz streika cīņu par šādām strādnieku prasībām: 1) paugstināt darba algu līdz 1934. gada augusta līmenim, 2) lik-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 869. l., 15. lp.

² Turpat, 870. l., 64. lp.

³ «Cīņa». 1935. g., 3. nr.

vidēt konveijeru, kura dēļ strādnieki tiek nežēlīgi ekspluatēti un izmesti uz ielas, 3) pieņemt atpakaļ darbā visus vecos strādniekus, 4) neizrēķināties ar strādniekiem, kas piedalījušies iepriekšējā gada streikā, 5) piešķirt tiesības brīvi ievēlēt strādnieku pārstāvjus, 6) garantēt par vienādu darbu vienādu darba samaksu vīriešiem, sievietēm, veciem un jauniem strādniekiem, 7) maksāt par virsstundām, kā tas paredzēts likumā, 8) atcelt prēmijas — grašus, ar kuru palīdzību fabrikants paaugstina normas.¹ LKP Rīgas Komiteja izlaida 500 eksemplāru tirāžā plakātu, kurš aicināja fabrikas Kontinents strādniekus uz streiku.²

Kaut gan fašistiskajiem varas orgāniem ar jauna lokauta draudiem un represijām pret revolucionāri noskaņotajiem strādniekiem izdevās novērst fabrikā no jauna briesošo streiku, notikumī fabrikā Kontinents komunistu, komjauniešu un partijas nelegālās preses darbības rezultātā kļuva zināmi plašām strādnieku masām citos uzņēmumos. Tie vēlreiz atmaskoja visu fašisma sociālo demagoģiju. Fabrikas Kontinents progresīvie strādnieki ar pilnām tiesībām rakstīja savā uzsaukumā: «Iepriekšējā streika laikā, 9. augustā, Bērziņš strādnieku pārstāvjiem paziņoja, ka valdība darīs visu, lai strādniekiem palīdzētu, jo tās interesēs ir svarīgāk aizstāvēt 50 000 strādnieku nekā 800 fabrikantu. Bet ko mēs redzam? Fabrikanta un valdības solījumi nepazemināt darba algu, neatlaist strādniekus, neiekārtot konveijeru, tas viss ir salti meli.»³ Tādējādi fabrikas Kontinents strādnieku sakāve 1935. gadā tiem bija nopietna politiska skola cīņā par savām tiesībām. Tā uzskatāmi parādīja, ka aizstāvēt savas prasības var tikai ar aktīvu streiku cīņu, atmaskoja strādnieku atpalikušo slāņu acīs fašistisko barvežu solījumu melīgumu.

Darba algas pazemināšana, darba apstākļu pasliktināšanās un ekspluatācijas pastiprināšanās 1935. gadā izraisīja plašu neapmierinātību Latvijas tirdzniecības flotes jūrniekos. Augstākā alga jūrniekiem 1935. gadā bija 63 lati mēnesī — par 15% zemāka nekā līdz fašistiskajam apvērsumam. Lielākā daļa tirdzniecības flotes jūrnieku saņēma 30—50 latu mēnesī, t. i., 25% mazāk par iepriekšējo darba algu. Tirdzniecības kuģu īpašnieki pasaules ekonomiskās krīzes gados stipri samazināja savu kuģu komandas, līdz ar to pastiprinot tanīs palikušo cilvēku darba ekspluatāciju. Kuģu īpašnieki izdevumus par viena komandas locekļa uzturu samazināja no 1,3 latiem līdz 1 latam, tika atcelti

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 870. l., 64. lp.

² Turpat, 244. lp.

³ Turpat, 64. lp.

slimokases pabalsti jūrniekiem un viņu ģimenes locekļiem. Pēc ekonomiskās krīzes izbeigšanās Latvijas tirdzniecības flotes jūrnieku stāvoklis neuzlabojās, un tas pastiprināja neapmierinātību daudzu kuģu komandās. LKP, darbodamās ar pašas radītās spēcīgās jūrnieku arodbiedrības revolucionārās opozīcijas starpniecību, piešķīra jūrnieku stihiskajai neapmierinātībai organizētas protestā kustības formu. Uz daudziem Latvijas tirdzniecības flotes kuģiem notika jūrnieku sapulces, kurās tika izstrādātas un pieņemtas prasības, lai pēc tam tās iesniegtu fašistiskajai valdībai. Protesta kustības iniciatore bija tirdzniecības kuģa «Laimdota» komanda, kas 1935. gada maijā iesniedza savas prasības tautas labklājības ministram Rubulim, kurš atradās šajā amatā kā pirms fašistiskā apvērsuma, tā arī pēc tā (no 1925. līdz 1937. gadam). Kuģa «Laimdota» komanda pieprasīja: 1) par 30% paaugstināt darba algu un noteikt visiem kuģiem vienādas darba samaksas likmes, 2) ievest astoņu stundu darba dienu, 3) par virsstundu darbu samaksāt divkārtšā apmērā, 4) darba algu aprēķināt latos, 5) ārzemju ostās darba algu izmaksāt ārzemju valūtā pēc pēdējā naudas kursa, 6) darba algu izmaksāt katrā ostā, 7) uz visiem kuģiem ievest valdības noteikto produktu normu, 8) atjaunot 1930. gadā pastāvējušās komandas skaitlisko sastāvu. Kuģa «Laimdota» komandas prasības atbalstīja citu kuģu jūrnieki. Jūrnieku kustība par savām tiesībām aptvēra daudzu Latvijas tirdzniecības kuģu komandas. Tā piespieda valdību un kuģu īpašniekus daļēji apmierināt jūrnieku prasības.¹

1935. gada vasarā LKP un LKJS Rīgas organizācijas, kā arī kokapstrādāšanas rūpniecības strādnieku arodbiedrības revolucionārā opozīcija sāka gatavot kokstrādnieku vispārējo streiku, izvirzot kā galveno prasību darba algas paaugstināšanu. Gada laikā, kurš bija pagājis kopš fašistiskā apvērsuma, kokapstrādāšanas rūpniecības strādnieku vidējā dienas darba alga bija nokritusies no 2,40 latiem (1934. g.) uz 2 latiem un pat zemāk (1935. g.). Tā kokzāģētavas Exportwood strādnieku dienas izpeļņa bija 1,86 lati, bet kokzāģētavas Titans strādnieku dienas izpeļņa — 1,76 lati. Kokzāģētavas strādnieču dienas izpeļņa gada laikā bija noslīdējusi no 1,6 latiem līdz 1,2 latiem. Dēļu nesēji agrāko 3 latu vietā sāka saņemt 2,5—2,4 latus. Stipri pazeminājās arī Hamerlinga, Mirkina, Hazana, Pinusa un citu kokapstrādāšanas uzņēmumu strādnieku darba alga.² 1935. gada 15. jūnijā LKJS Rīgas komiteja izlaida uzsaukumu kokapstrā-

¹ «Vienotā Fronte». Latvijas jūrnieku un ostas strādnieku arodbiedrības revolucionārās opozīcijas izdevums, 1935. g., 4. nr.; 1935. g., 5. nr.

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 127. lp.

dāšanas rūpniecības strādniekiem, kurā aicināja cīnīties par darba algas paaugstināšanu.¹ Nākošajā dienā strādnieku vidū tika izplatīts uzsaukums, ko parakstīja LKP kokstrādnieku frakcija. Šis uzsaukums aicināja uz streiku. Atsevišķu uzņēmumu strādnieki pieteica streiku, un 22. jūnijā kokstrādnieku centrālā streika komiteja izlaida uzsaukumu, kurā aicināja 27. jūnijā uzsākt kokapstrādāšanas rūpniecības strādnieku vispārējo streiku ar šādām prasībām: 1) palielināt dēļu nesēju darba samaksu līdz 3—3,5 latiem par standartu, 2) palielināt vīriešu darba atalgojumu līdz 3 latiem un sieviešu atalgojumu — līdz 2,5 latiem dienā, 3) pārējo darba atalgojumu normēt pēc valsts kokzāģētavas (Dombrovska) tarifiem.² Centrālajai streiku komitejai tomēr neizdevās noorganizēt vispārējo streiku. Atsevišķu uzņēmumu strādnieku streiku laikā politiskā pārvalde un policija daudzus streikotājus apcietināja un streiku salauza. Atsevišķu uzņēmumu (Pinusa un citu) strādnieki tomēr guva daļējus panākumus, atsevišķām strādnieku kategorijām (dēļu nesējiem) darba alga tika paaugstināta.³

1935. gada vasarā, tā saukto «darba svētku» dienā, kurus organizēja Ulmaņa fašistiskā kliķe, Liepājas ostas strādnieki pieteica vispārējo streiku. Šis ekonomiskā rakstura streiks ar prasību paaugstināt darba algu faktiski bija politiska protesta demonstrācija pret fašistisko līderu demagoģiskajiem paziņojumiem par visas tautas vienību. Ulmanis tieši no «darba svētku» vietas — Juglas ezera krastā pie Rīgas — nosūtīja uz Liepāju kādu no saviem ministriem ar uzdevumu panākt par katru cenu «tautas vienības svētku» dienā pieteiktā streika tūlītēju izbeigšanu, lai to ārzemju kuģu kapteiņi, kuru izkraušana bija pārtraukta, nepagūtu telegrafēt par streiku saviem saimniekiem ārzemēs. Lai drīzāk izbeigtu Liepājas ostas strādnieku streiku, Liepājā iebraukušais fašistiskais ministrs deva norādījumu tūdaļ apmierināt strādnieku ekonomiskās prasības.⁴

1936. gadā streikoja arī Krēmeru ēvelētavas, uzņēmuma Neofenikss u. c. Rīgas uzņēmumu strādnieki. Gada beigās darba algas pazemināšanas dēļ izcēlās darba konflikts apavrupniecībā. Darba alga par 25—50% vispirms tika pazemināta Lielauča apavu fabrikā, pēc tam fabrikā Ērglis, Ozoliņa fabrikā un dažos citos apavrupniecības uzņēmumos. Kad Lielauča fabrikas strādnieki atteicās strādāt pēc jaunajiem izcenojumiem, fabrikants visus strādniekus atlaida un apsolīja pēc divām nedēļām no jauna pieņemt darbā visus tos, kuri piekritīs atalgojumam pēc jauna-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 86. lp.

² Turpat, 85. lp.

³ Turpat, 127. lp.

⁴ I. Pinksis, G. Freibergs, V. Lejiņš. Minētais darbs. 144. lpp.

jiem izcenojumiem. Pēc lokauta strādnieki sūdzējās par fabrikanta rīcību viceministram Bērziņam, bet tas paziņoja, ka nevarot iejaukties uzņēmumā, it īpaši latviešiem piederošo uzņēmumu, lietās. Lielauča fabrikas strādnieku protestam piebiedrojās Jākobsona un Zilberta apavu fabrikas strādnieki, kuri nosūtīja kopīgu delegāciju pie Ulmaņa. Ulmanis strādnieku delegātus pieņēma, bet paziņoja viņiem, ka viņš nezina, kas viņus sūtījis, jo viņam iesniegtajā apavrupniecības strādnieku ziņojumā nesot uzņēmumu strādnieku parakstu un viņu pasu numuru. Pēc šā paziņojuma Ulmanis atteicās ar strādniekiem runāt. Saņēmuši fašistiskās valdības galvas noraidījumu, strādnieki tomēr, kā atzīmē «Cīņa»¹, nav uzdrošinājušies sākt streiku, taču pārliecinājušies, ka fašistiskā valdība viņus neaizstāv. Apavstrādnieku arodbiedrības revolucionārā opozīcija griežas pie apavrupniecības strādniekiem ar uzsaukumu, kurā aicināja viņus organizēti gatavoties streikam 1936. gada janvārī.²

Darba konfliktiem dažādos uzņēmumos, kā arī 1935. gadā notikušajiem streikiem, kaut gan daudzos no tiem strādnieki arī neguva uzvaru, bija liela nozīme Latvijas strādnieku šķiras politiskajā audzināšanā. Revolucionārā opozīcija fašistiskajās arodbiedrībās, ko bija noorganizējusi LKP, atmaskoja arodbiedrību fašistisko vadību, saliedēja strādnieku masas, organizēja viņu streiku cīņu un cīnījās par Latvijas proletariāta šķirisko arodbiedrību organizāciju atjaunošanu. LKP vadītās arodbiedrību opozīcijas kā vienotās frontes organa ietekme strādnieku masās, tāpat arī fašistisko arodbiedrību biedru vidū, ik gadus auga un pastiprinājās. Par to liecina fakts, ka 1935. gada beigās apavrupniecības strādnieku arodbiedrības nelegālās opozīcijas konferencē piedalījās 16 apavrupniecības uzņēmumu strādnieku pārstāvji. Arodbiedrību opozīcijai bija liela nozīme Latvijas proletariāta vienotās frontes paplašināšanā, tā stiprināja LKP ietekmi strādnieku šķirā.

Apavrupniecības strādnieku arodbiedrības revolucionārā opozīcija pēc tam, kad strādnieki notikušajā konfliktā (1935. gada novembrī) bija cietuši sakāvi, izvērta vēl plašāku agitāciju apavstrādnieku vidū, aicinot viņus streiku cīņā. Pārliecinājušies pašu pieredzē, ka iesniegumi fašistiskajai valdībai strādniekiem neko nav devuši, apavnieki, lai aizstāvētu savas intereses, nostājās uz streiku cīņas ceļa. 1936. gada janvārī apavu fabrikas Rekords administrācija paziņoja, ka darba alga tiek samazināta par 35%, bet, sastapusi strādnieku vienotu protestu ar piedraudējumu tūlīt uzsākt streiku, bija spiesta piekāpties. Fabrikas strād-

¹ «Cīņa». 1935. g., 11. nr.

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 30. lp.

nieku vienotā rīcība nodrošināja daļēju uzvaru — darba alga tika samazināta tikai par 8%.¹ Pilnīgu uzvaru izcīnīja fabrikantam Zilbertam piederošās apavu fabrikas Atlass strādnieki, kuri pieteica streiku sakarā ar darba algas pazemināšanu. Šajā fabrikā aktīvu darbu strādnieku vidū veica nelegālās Telmaņa arodbiedrības grupas locekļi, kas strādāja LKP vadībā. Pēc tam, kad Ulmanis 1935. gada novembrī padzina apavrupniecības strādnieku delegāciju, kurā bija piedalījušies arī fabrikas Atlass strādnieku pārstāvji, šīs fabrikas strādnieki noteikti nostājās uz streiku cīņas ceļa. Janvāra beigās fabrikants Zilberts pazemināja par 35% strādnieku darba algu. Visi fabrikas strādnieki (60 cilvēki) pieteica streiku. Fabrikas Atlass strādnieki streiku cīņu uzsāka 24. janvārī, un tā bija visai ilgstoša un neatlaidīga. Arodbiedrību revolucionārā opozīcija noorganizēja līdzekļu vākšanu, lai sniegtu palīdzību streikojošiem apavniekiem. Pēc divu nedēļu ilga streika strādnieki guva uzvaru.² Tās izcīnīšanā liela nozīme bija citu apavrupniecības uzņēmumu strādnieku sniegtajai materiālajai palīdzībai un solidaritātei ar streikotājiem. Pēc streika izbeigšanas apavrupniecības strādnieku arodbiedrības revolucionārās opozīcijas nelegālajā organā «Revolucionārais Apavstrādnieks» Telmaņa arodbiedrības grupa publicēja šāda satura vēstuli: «Zilberta fabrikas «Atlass» strādnieki sirsnīgi pateicas apavstrādnieku arodbiedrības opozīcijai un citām revolucionārajām organizācijām, kā arī visam proletariātam par materiālo un morālo atbalstu mūsu cīņai. Revolucionārs paldies!»³ Aicinādama apavniekus arī turpmāk aizstāvēt savas intereses neatlaidīgā streiku cīņā, arodbiedrības opozīcija savos uzskumos norādīja, ka visos uzņēmumos, kur uzņēmēji nav sastapuši strādnieku organizētu pretsparu, 1936. gada janvārī tikusi samazināta darba alga. Piemēram, Jansona apavu darbnīcas strādnieki bija zaudējuši 17—18% no savas darba algas, Sruļeviča darbnīcā darba alga pazemināta par 9%, Ozoliņa un Kālņiņa darbnīcās — par 3—5%.⁴ Janvārī notika Ed. Cēpa metālapstrādāšanas rūpnīcas strādnieku streiks, kas ilga vienu dienu. Streika cēlonis bija sistemātiska darba algas izmaksas aizkavēšana. Strādnieki ne vienreiz vien bija griezušies pēc palīdzības fašistiskajā arodbiedrībā, bet bez panākumiem. 1936. gada 8. janvārī trīs strādnieku delegāti ieradās metālrūpniecības strādnieku arodbiedrībā un paziņoja: ja rūpnīcas strādniekiem neizmaksās darba algu, tad 9. janvārī visi strādnieki uzsāks streiku. Nākošajā dienā Ed. Cēpa rūpnīcas strādnieki sarīkoja tā

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1 apr., 853. l., 5. lp.

² Turpat, 6. lp.; 871. l., 29. lp.

³ «Revolucionārais Apavstrādnieks». 1936. g., 1. nr.

⁴ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 853. l., 5. lp.

saucamo sēdošo streiku — tie visi ieradās darbā, bet nestrādāja. Fabrikā ieradās arodbiedrību vadītājs Feldmanis, taču viņa iejaukšanās nespēja streiku izjaukt. Vienu dienu ilgais streiks beidzās ar strādnieku uzvaru.

Februārī izcēlās streiki vairākos Rīgas uzņēmumos, tai skaitā Rīgas Vilnas Manufaktūrā un gatavu apģērbu fabrikā Džentlmen. Latvijas tekstilrūpniecības fabrikanti un akcionāri 1934. gadā bija guvuši vislielāko peļņu. Piemēram, akciju sabiedrība Rīgas Vilnas Manufaktūra, kuras kapitāls bija 2,3 milj. latu, ik gadus guva 487 tūkstoši latu tīras peļņas. Feldhūna fabrikas kapitāls nepārsniedza 1,8 milj. latu, bet tās tīrā peļņa 1934. gadā bija 446 tūkstoši latu, fabrikas Lenta kapitāls bija 1,92 milj. latu, bet tīrā peļņa gada laikā — 139 tūkstoši latu. Taču arī šī peļņa fabrikantiem šķita par mazu. 1936. gada februārī vairākos tekstilrūpniecības un šūšanas uzņēmumos par 30% tika samazināta darba alga, kam tūdaļ sekoja strādnieku atbilde — streiks.¹ LKP 1936. gadā izvērsa daudzos tekstilrūpniecības uzņēmumos aktīvu darbu. Lai gan fašistiskās Latvijas politiskā pārvalde izdarīja masu arestus un plaši lietoja represijas, tā tomēr nespēja iznīcināt komunistiskās šūniņas uzņēmumos un bija spiesta kādā no saviem ziņojumiem konstatēt, ka Feldhūna fabrikā esot manāma liela komunistu ietekme.² 1936. gada 1. Maijā vairākos Rīgas uzņēmumos, tai skaitā arī Feldhūna fabrikā, uzņēmumā Džentlmen u. c. fabrikās komunistu vadībā notika 1. Maija streiki.³ Jūnijā no jauna streikoja atsevišķu kokapstrādāšanas rūpniecības uzņēmumu strādnieki, 16. jūnijā vienlaicīgi sākās dēļu nesēju streiki Meža departamenta kokzāģētavā Mīlgrāvī un Mīlmaņa kokzāģētavā Jaunciemā. Strādnieki pieprasīja paaugstināt darba algu līdz 1935. gada līmenim. Streiku organizētāji bija LKP vietējo šūniņu biedri. Meža departamenta kokzāģētavā Mīlgrāvī 1936. gadā tika nodibināta komunistiska šūniņa; tās biedri — Briedis, Kalniņš un citi — bija streika iniciatori. Pirmie streiku uzsāka 33 strādnieki — dēļu nesēji, bet drīz pēc tam darbs tika pārtraukts visā kokzāģētavā, kur bija nodarbināti ap 300 strādnieki.⁴ Mīlmaņa kokzāģētavā streiku uzsāka 41 dēļu nesējs. Pēc politiskās pārvaldes ziņām, streikojošo strādnieku vidū bija 5 cilvēki, kurus turēja aizdomās par komunistisku darbību uzņēmumā.⁵ Kokzāģētavu strādnieku streiku apspieda ar lokauta palīdzību, bez tam politiskā pārvalde apcietināja daudzus streikojošos strādniekus. Septembrī

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 871. l., 27. lp.

² Turpat, 747. l., 46. lp.

³ Turpat, 32. un 46. lp.

⁴ Turpat, 514. l., 4.—5. lp.

⁵ Turpat, 6.—7. lp.

notika streiks Bērziņa konfekšu fabrikā, kuras strādnieki pieprasīja paaugstināt darba algu. Streiks beidzās ar strādnieku prasību daļēju apmierināšanu.¹

1936. gada streikos strādnieki cīnījās par savām prasībām ar lielu neallaidību. Streiku kustībā bija iesaistīti vairāku lielu tekstilrūpniecības, apavrūpniecības, šūšanas un kokapstrādāšanas uzņēmumu strādnieki. Strādnieku revolucionārajā kustībā 1935. un 1936. gads bija raksturīgs ar to, ka daudzu Latvijas uzņēmumu strādnieki noteikti nostājās uz streiku cīņas ceļa. Tas bija LKP nopelns. Komunistiskā partija vadīja Latvijas proletariāta streiku kustību, nostiprināja strādnieku šķiras vienoto fronti un sadarbību ar LSSZP, kā arī ar tās organizācijām cīņā pret fašismu, nodibināja vairākās fabrikās un rūpniecās stipras partijas organizācijas.

1937. gadā Latvijā sākās streiku kustības uzplūdi, ko izraisīja krasa reālās darba algas samazināšanās pēc lata devalvācijas 1936. gadā. Kādā no politiskās pārvaldes 1937. gada pārskatiem teikts: «Dzīves dārdzības celšanās rada strādniekos neapmierinātības noskaņojumu. Vīrieši runā, ka, lai varētu dzīvot tā kā pirms gada, jāpelna vismaz par $\frac{1}{3}$ vairāk. Sievietes norāda, ka pagājušā gadā viena cilvēka uzturam vajadzēja 30 latu, bet tagad, pēc cenu paaugstināšanas, ar to pašu darba algu nevar iztikt.»²

Sevišķi plašs vēriens streiku kustībai bija 1937. gada vasarā un rudenī, kad cīņā iesaistījās ne vien Rīgas, bet arī Liepājas, Ventspils, Valmieras un citu Latvijas pilsētu vairāku rūpniecības nozaru un lielu uzņēmumu strādnieki. 1937. gada streiku kustības pirmajās rindās gāja Rīgas un Liepājas ostas strādnieki, kā arī kokapstrādāšanas rūpniecības strādnieki. Uzbrukuma, nevis aizsardzības raksturs bija Liepājas ostas strādnieku streikam 1937. gada jūlijā. Strādnieki pieprasīja paaugstināt darba algu līdz 1933. gada līmenim un pēc vairākkārtējiem lūgumiem uzņēmējiem un darba inspekcijai 24. jūlijā pieteica streiku. Streika iniciatori bija 202 ostas strādnieki, kas tanī dienā izkrāva sešus Liepājas ostā noenkurojušos kuģus. Streika laikā ostā bija pavisam 19 tirdzniecības kuģu. Streiku atbalstīja pārējie strādnieki. Savas neatlaidības un saliedētības rezultātā Liepājas ostinieki pēc divas dienas ilga streika guva uzvaru. 26. jūlijā atjaunoja 1931./1932. gada tarifus, t. i., strādnieki par ogļu un mākslīgo mēslu izkraušanu turpmāk saņēma 8 latus dienā, bet par zāģēto kokmateriālu izkraušanu — 6,7 latus dienā.³

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 514. l., 6.—7. lp.

² Turpat, 712. l., 214. lp.

³ Turpat, 726. l., 30. lp.; sk. arī «Cīņa», 1937. g., 5. nr.

28. jūlijā Ziemeļmeža kokzāģētavā (Voleros) streiku uzsāka 30 dēļu nesēji, pieprasot par 30% paaugstināt darba algu. Strādnieki dienā izpelnīja 4,5 latus. Lai gan streika organizētāju apcietināja un strādniekiem piedraudēja ar lokautu, viņu neatlaidība streika cīņā vainagojās ar panākumiem. Streika rezultātā tika panākta vienošanās. Saskaņā ar to darba devējs strādniekiem garantēja akorddarbos dienas izpeļņu 5—5,5 latu apmērā.¹

Augusta sākumā notika Liepājas piensaimniecības sabiedrības ēkas būvē nodarbināto būvstrādnieku vienu dienu ilgs streiks. Streikojošie strādnieki pieprasīja paaugstināt stundas atalgojumu no 0,35—0,7 latiem līdz 0,45—0,9 latiem. Streiks beidzās 5. augustā ar strādnieku daļēju uzvaru: darba stundas atalgojums tika paaugstināts uz 0,4—0,8 latiem.² Dažas dienas vēlāk streiku uzsāka Valmieras strādnieki, kas bija nodarbināti šaursliežu dzelzceļa būvē. Streiku pieteica balasta pievedēji, pieprasot maksu par vienas platformas balasta izkraušanu palielināt no 2 līdz 2,5 latiem vai paaugstināt no 4 līdz 5 latiem dienas darba atalgojumu. Būvdarbu priekšnieks atlaida no darba strādniekus — streika iniciatorus, bet pēc tam bija spiests piekāpties strādniekiem, jo tie streiku nepārtrauca.³ Sakarā ar Valmieras būvstrādnieku neatlaidīgo streiku cīņu LKP orgāns «Cīņa» 1937. gada septembrī rakstīja: «Šis gadījums skaidri rāda, ka par spīti fašistiskajam teroram uzvar strādnieku vienotība.»⁴

Laikā no 23. līdz 27. augustam streikojā Rīgas ostas strādnieki, kas eksportostā tirdzniecības flotes kuģos «Gaida», «Spīdola» un «Dezdemonā» iekrāva kokmateriālus. Rīgas ostnieki protestēja pret darba samaksas zemajiem tarifiem un pieprasīja paaugstināt maksu par viena kubikmetra kokmateriālu iekraušanu no 1,8 līdz 3,4 latiem. Pēc neatlaidīga streika strādnieki guva panākumus. Streikā piedalījās vairāk nekā 150 ostas strādnieku.⁵

Lielākais Latvijas strādnieku streiks 1937. gada augustā bija streiks Liepājas drāšu fabrikā (bij. Bekera un Ko uzņēmums, kas atradās fašistiskās valsts pārziņā). Pasaules ekonomiskās krīzes gados fabrikā bija stipri samazināta darba alga. 1933. gadā darba algu pazemināja par 20%, pie kam pēc krīzes izbeigšanās tā palika agrākajā līmenī. Fabrikas strādnieki 1937. gadā vairākkārt lūdza paaugstināt darba algu, kas bija zemāka nekā pirms krīzes. Taču fabrikas administrācija atteicās apmierināt strādnieku pra-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 726. l., 32. lp.

² Turpat, 30. lp.

³ Turpat, 24.—25. lp.

⁴ «Cīņa». 1937. g., 6. nr.

⁵ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 726. l., 32. lp.

sības. 30. augustā veļmēšanas nodaļas strādnieki no jauna pieprasīja paaugstināt darba algu, bet, nesaņēmuši no administrācijas nekādu atbildi, uzsāka streiku. Pulksten 15⁰⁰ strādnieku pirmā maiņa (ap 130 cilvēku) pārtrauca darbu. Viņus atbalstīja otrās maiņas strādnieki (ap 200 cilvēku), kuri tāpat atteicās sākt darbu. Kad streiks jau bija iesācies, administrācija un darba inspektors uzsāka ar streikotājiem sarunas, kuru gaitā darba devēji bija spiesti piekrist strādnieku prasībām. 31. augustā streiks tika izbeigts, bet 6. septembrī fabrikas administrācija strādniekiem paziņoja, ka darba alga tiek paaugstināta par 20%. Tas nozīmēja, ka minimālā maksa par darba stundu tiek paaugstināta no 0,25 līdz 0,3 latiem.¹ Kaut gan šī valsts uzņēmuma strādnieku streika oficiālais motīvs bija prasība paaugstināt darba algu, šis streiks tomēr būtībā bija politisks protests pret fašistiskās valdības sociālo demagoģiju, jo valdība vairākus mēnešus solīja paaugstināt strādniekiem darba algu un pat bija pieņēmusi speciālu lēmumu par darba algas paaugstināšanu no 3 līdz 15%. Baidīdamās, ka valsts uzņēmumā notiekošais streiks var politiski ietekmēt pārējos strādniekus, fašistiskā valdība bija spiesta lielā steigā apmierināt Liepājas drāšu fabrikas strādnieku prasības.

Augustā streiks sākās arī stikla fabrikā Ausma, taču to izdevās izjaukt, ar Darba kameras palīdzību uzpērkot dažus strādniekus.² 6. septembrī pārtrauca darbu Liepājas muiņas arteļa Rūpnieks strādnieki, pieprasot par 70% paaugstināt dienas darba atalgojumu, paziņodami, ka pretējā gadījumā iešot meklēt darbu citā vietā. Šis «neoficiālais» streiks izbeidzās pēc trim stundām ar vienošanos, saskaņā ar kuru muiņas arteļa administrācija bija ar mieru dienas darba atalgojumu paaugstināt par 60%.³ 20. septembrī streiku pieteica 39 Baltezera kokzāģētavas (Ādažu pagastā) strādnieki, jo uzņēmējs nebija izmaksājis darba algu. Nākošajā dienā darba alga tika izmaksāta.⁴ Septembra beigās streiku pieteica strādnieki — dēļu nesēji Bergmaņa, Meijera un Volčanska kokzāģētavā Ventspilī, pieprasot paaugstināt darba algu no 5,5 līdz 6 latiem dienā. Pēc divas dienas ilga «sēdoša streika» strādnieki izcīnīja uzvaru.⁵ Ar daļējiem panākumiem beidzās streiks Bērziņa konfekšu fabrikā 1937. gada septembrī.⁶

Oktobra sākumā uzsāka streiku 30 dēļu nesēji Bērziņa kokzāģētavā Bolderājā, pieprasot paaugstināt akordatalgojumu no

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 726. l., 30. lp.

² Turpat, 620. l., 183. lp.; sk. arī «Cīņa», 1937. g., 5. nr.

³ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 726. l., 31. lp.

⁴ Turpat, 32. lp.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat.

4,5 līdz 5,5 latiem dienā. Streika organizētājs bija strādnieks Belovs, kas aktīvi bija piedalījies Ziemeļmeža kokzāģētavas strādnieku streikā 1937. gada jūlijā. Pēc Belova priekšlikuma strādnieki cīņā par savām prasībām pieteica «itāļu streiku», t. i., strādāja gausi. Streika vadītāju Belovu arestēja un streiku apspieda.¹

Novembrī sakarā ar fašistiskā terora un represiju pastiprināšanos streiku kustība sāka atslābt. Lielākā daļa 1937. gada novembra un decembra streiku beidzās ar strādnieku sakāvi. Plašākais šā perioda streiks bija gumijas izstrādājumu fabrikas Kvadrāts galošu cehā 30. novembrī, kad streikoja 400 strādnieces. Fabrikas Kvadrāts strādnieku stāvoklis bija ļoti grūts. Darba diena šajā uzņēmumā ilga 10—12 stundas, jo augsto izstrādes normu dēļ, it īpaši galošu cehā, strādnieces astoņās darba stundās nespēja izpildīt dienas normu. Strādnieču daudzās sūdzības prefektūrā par to, ka fabrikā Kvadrāts tiek pārkāpts likums par astoņu stundu darba dienu, beidzās ar to, ka meistari pēc 8 stundu darba lika strādniekiem izdarīt atzīmi kontrollapā par darba beigšanu un pēc tam to turpināt vēl 3—5 stundas līdz dienas normas izpildei. Tādos periodos, kad fabrikai nebija pasūtījumu, administrācija visus strādniekus atlaida uz 6—7 nedēļām «atvaļinājumā», maksājot tikai par 11 atvaļinājuma dienām. Periodiski tika pazemināti akorddarba izcenojumi.² Novembra streiku, ko bija izraisījis jauns akorddarba atalgojuma likmju pazeminājums, apspieda ar policijas un aizsargu palīdzību, kas ieradās fabrikā un padzina streikojošos strādniekus. Nākošajā dienā darbu atjaunoja, lai gan palika spēkā jaunās, pazeminātās likmes.³ Sis streiks bija stihisks, fabrikas Kvadrāts strādniecēm pietrūka cīņas spara savu tiesību aizstāvēšanai, bet tas ietekmēja streika rezultātus. Tāpat ar sakāvi beidzās gumijas izstrādājumu fabrikas Meteors (bij. Mindela fabrika, no 1924. līdz 1936. gadam Kontinents) 15 strādnieku vienu stundu ilgais streiks 26. novembrī, ko bija izraisījis darba atalgojuma tarifa pazeminājums.⁴ Ziņodama par fabrikas Kvadrāts strādnieču streika cīņas gaitu un rezultātiem, «Cīņa» aicināja Latvijas strādniekus būt organizētākiem streiku cīņā un vienotākiem, neatlaidīgākiem savu interešu un tiesību aizstāvēšanā.⁵ Decembrī notika Rīgas un Liepājas ostas strādnieku streiki. 6. decembrī Jaunmilgrāvī pārtrauca darbu 20 ostas strādnieki no angļu kuģa «Elenhead» iekraušanā

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 726. l., 33. lp.

² «Cīņa», 1938. g., 8. nr.

³ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 623. l., 3. un 8. lp.; 726. l., 33. lp. (Pēc pēdējiem datiem streikā piedalījušās 300 strādnieces.)

⁴ Turpat, 726. l., 33. lp.

⁵ «Cīņa», 1937. g., 8. nr.

nodarbinātajiem 50 cilvēkiem. Streikotāji sūdzējās, ka aukstuma dēļ neesot iespējams izpelnīt kaut vai 7 latus dienā (strādnieki saņēma 4,5 latus dienā). «Neoficiālajam» streikam nebija panākumu, un darbs tika atsākts pēc jaunu strādnieku pieņemšanas.¹ 10. decembrī 24 ostas strādnieki, kas bija nodarbināti vācu kuģa «Sirius» izkraušanā, pieprasīja izmaksāt avansu. Streika iniciatoru Juškevicu apcietināja, un streiks tika apspiests. Tāpat ar sakāvi beidzās Liepājas muitas arteļa Rūpnieks 120 strādnieku streiks, kuri 11. decembrī pieprasīja paaugstināt atalgojumu par cukurbiešu izkraušanu.² Ostas strādnieku decembra streiki noritēja strādniekiem nelabvēlīgos 1937. gada ziemas apstākļos, kad pieauga bezdarbnieku skaits un samazinājās tirdzniecības kuģu skaits Latvijas ostās. Šie apstākļi uzņēmējiem deva iespēju izjaukt streikus un atvairīt ostas strādnieku uzbrukumus, piedraudot ar lokautu un bezdarbnieku pieņemšanu darbā streikotāju vietā. Lai gan 1937. gada streiku cīņās strādnieki piedzīvoja atsevišķas sakāves, taču visumā šais cīņās pieauga strādnieku solidaritāte. Ar saliedētību un neatlaidību strādnieki atsevišķos gadījumos panāca darba algas paaugstināšanu par 20—60%. 1937. gada streiku kustība, kas noritēja fašistiskā terora un represiju apstākļos un bija neatlaidīga, uzbrūkoša un formās daudzveidīga, iezīmēja strādnieku kustības kāpinājuma sākumu otrā pasaules kara priekšvakarā. Streiku kustības atslābums 1937. gada beigās bija pagaidu parādība. Par to liecina darba ekonomisko konfliktu turpmākais pieaugums Latvijas uzņēmumos un streiku kustības jaunais plašais vēriens 1938. gada septembrī.

1938. gadā ekonomiski darba konflikti notika daudzos tekstilrūpniecības, apavu, kokapstrādāšanas, tabakas, metalapstrādāšanas un mašīnbūves rūpniecības uzņēmumos. Galvenie šo konfliktu cēloņi bija darba algas pazemināšana, jaunu atalgojuma likmju ieviešana, darba algas izmaksas aizkavēšana, sociālās apdrošināšanas pasliktināšanās, slikti darba apstākļi u. tml. Ievērojamākie darba konflikti Latvijas uzņēmumos 1938. gadā bija tekstilfabrikā Māras Audums, brāļu Svetlanovu trikotāžas fabrikā, Liperta velosipēdu fabrikā, apavu fabrikā Atlas un Ērglis, Magariļa apavu fabrikā, Asimakisa tabakas fabrikā (bija pārgājusi Latvijas kredītbankas rīcībā), Prikuļa mēbeļu fabrikā, kara ostas darbnīcās Tosmare Liepājā un citos uzņēmumos.

1938. gadā līdzās Rīgas un citu lielāko pilsētu strādniekiem streiku cīņā iesaistījās arī sīko uzņēmumu strādnieki Latvijas lauku apvidos. 19. jūlijā notika īslaicīgs streiks Siermuižas ķieģeļnīcā Jelgavas apkaimē, kur grūto darba apstākļu dēļ darbu

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 726. l., 34. lp.

² Turpat, 33. lp.

pārtrauca 50 ķieģeļu ražošanā nodarbinātie strādnieki.¹ Septembra vidū uzsāka streiku visi Krauzes Striķu (Cieceres pagastā) ķieģeļu fabrikā nodarbinātie strādnieki, kas pieprasīja veselu nedēļu aizkavētās darba algas izmaksu. Divas dienas ilgais streiks beidzās ar strādnieku uzvaru.² 19. septembrī neizmaksātas darba algas dēļ streiku uzsāka Rīgas—Bauskas šosejas remontdarbos nodarbinātie 70 strādnieki. Pēc vienu dienu ilga darbu pārtraukuma uzņēmējs bija spiests piekāpties un darba algu izmaksāt, taču darbā palika tikai 30 cilvēki, bet pārējie strādnieki aizgāja strādāt citur.³ 18. un 19. septembrī no jauna streikoja apavu fabrikas Atlās strādnieki. Ar organizētu streika cīņu strādnieki piespieda fabrikantu ne vien izmaksāt aizturēto darba algu, bet arī samaksāt strādniekiem par divām streika dienām.⁴ 21. septembrī darbu pārtrauca 16 Rīgas ostas strādnieki, kas bija nodarbināti eksportostā kuģa «Westland» izkraušanā. Ostnieki pieprasīja paaugstināt darba algu no 5 līdz 7 latiem dienā. Darbs bija pārtraukts 50 minūtes. Pēc Darba kameras pārstāvja iejaušanās darbu atjaunoja uz iepriekšējiem noteikumiem. Savās prasībās strādnieki atsauca uz tarifa likmju 35. paragrafu, paziņodami, ka par sojas pupu izkraušanu jāmaksā tikpat, cik par sāls un superfosfāta izkraušanu.

Streika iniciators bija strādnieks Ērmanis. Pēc politiskās pārvaldes ziņām, Ērmanis bija aktīvi piedalījies LKP organizētajā pretkara demonstrācijā 1930. gada 1. augustā.⁵

Septembrī tekstiluzņēmumā Kurzemes Manufaktūra un Latvijas Ķemmdziju vērptuvē streikoja vērptēji, pieprasot paaugstināt atalgojumu no 0,65 līdz 0,75 latiem stundā. Šajos streikos nepiedalījās pārējo cehu un specialitātu strādnieki. Kaut gan streikos piedalījās ap 110 strādnieku, bez uzņēmuma visu strādnieku atbalsta viņi tomēr nespēja panākt uzvaru.⁶ 1938. gada 7. novembrī Liepājas ostas strādnieki no jauna pieteica streiku, pieprasot paaugstināt darba algu. Streiks nebija ilgstošs, tā ekonomiskie rezultāti bija nenozīmīgi — darba algu paaugstināja tikai nedaudz. Tomēr streikam bija liels politisks efekts, jo tas sākās Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadienā. Streiku vadīja LKP ostas organizācija.⁷ 12. novembrī Liepājas ostā izcēlās jauns īslaicīgs streiks. Streikoja tirdzniecības kuģa «Ingeborg» izkraušanā nodarbinātie ostas strādnieki.⁸ Tai pašā dienā,

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 721. l., 103. lp.

² Turpat.

³ Turpat, 26. lp.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat, 848. l., 12. lp.

⁶ Turpat.

⁷ I. Pinksis, G. Freibergs, V. Lejiņš. Minētais darbs. 145. lpp.

⁸ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 721. l., 92. lp.

lai panāktu aizturētās darba algas izmaksu, streiku uzsāka Paškeviča galdnieku darbnīcas strādnieki Daugavpilī. Lai gan streikā iejaucās policija un centās to likvidēt, taču strādnieki pēc četras dienas ilga darbu pārtraukuma guva uzvaru. Streika cēloņu izmeklēšanas laikā, kad politiskās pārvaldes aģenti pratināja strādniekus, strādnieki aizbildinājās, ka neesot zinājuši ne to, ka streiki ir aizliegti, ne arī to, ka visus konfliktus izšķir darba inspektors. Streika organizētāju Karpovu streikojošie strādnieki neizdeva.¹

Decembra sākumā notika streiks Jelgavas cukurfabrikā (organizētājs Eizens) un Rīgas ostā, kur streikvoja kuģa «Nicolas Mihalos» izkraušanā nodarbinātie ostas strādnieki.²

1938. gada streiki parādīja, ka Latvijas strādnieki, neraugoties uz nežēlīgo fašistisko teroru, pastiprinājuši cīņu par savām ekonomiskajām un politiskajām prasībām, cīņu pret fašistisko diktatūru. Latvijas proletariāta streiku kustību attīstībā no 1934. līdz 1938. gadam var saskatīt divus posmus: no 1934. līdz 1936. gadam, kad vērojams zināms streiku kustības atslābums, un no 1937. līdz 1938. gadam — periods, kad līdz ar pretfašistiskās kustības vēršanos plašumā spēkā pieņēmas arī proletariāta streiku kustība. Pirmais periods (1934.—1936. g.) bija ne tikvien streiku kustības atslābuma periods, bet arī periods, kurā Latvijas proletariāts krāja spēkus jaunām cīņām, radīja strādnieku šķiras vienotu fronti, periods, kurā auga un nostiprinājās darbaļaužu un vispirms strādnieku masu politiskā apziņa. LKP varonīgā cīņa fašistiskā terora apstākļos par strādnieku šķiras vienību un visu latviešu tautas pretfašistisko spēku saliedēšanu radīja nepieciešamos priekšnoteikumus 1939. gada pretfašistiskajai kustībai apstākļos, kad nobrieda tieša revolucionārā situācija, kuras loģiskais atrisinājums bija 1940. gada sociālistiskā revolūcija Latvijā. Tiešas revolucionārās situācijas veidošanās procesa spilgtā izpausme bija streiku kustības vēršanās plašumā 1937. un 1938. gadā. Minēto gadu streiku kustību, kas balstījās uz cīņā pret fašismu gūto pieredzi, kā arī uz proletariāta vienotās frontes spēkiem, raksturo Latvijas proletariāta neatlaidība un cīņas formu daudzveidība. No delegāciju sūtīšanas pie varas orgāniem vai pie fašistisko arodbiedrību vadītājiem (tam bija pozitīva nozīme plašo masu politiskās apziņas celšanā) Latvijas proletariāts LKP vadībā pāriet uz iedarbīgākām, aktīvākām cīņas formām. Darba ekonomiskie konflikti, organizēti masu politiskie protesti un, beidzot, streiki ar uzbrukuma tendenci kļuva aizvien masveidīgāki. 1937. un 1938. gada streikiem ir raksturīga formu

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 721. l., 91 lp.

² Turpat, 85. lp.; arī 848. l., 30. lp.

daudzveidība. Latvijas proletariāts cīņā par savām ekonomiskajām un politiskajām tiesībām lietoja tādas streiku formas kā darba pilnīgu pārtraukšanu, gausu strādāšanu (itāļu streiks), darba pārtraukšanu, paliekot turpat uzņēmumā (sēdošais streiks), darba pārtraukšanu, lai atbalstītu citu cehu vai uzņēmumu streikojošos strādniekus (solidaritātes streiks), darba pārtraukšanu un aiziešanu no uzņēmuma, lai meklētu citu darba vietu ar lielāku izpeļņu («neoficiāls» streiks), un īslaicīgu darba pārtraukumu (īslaicīgs streiks). Kaut gan, piesakot streiku, parasti tika izvirzītas ekonomiskas prasības, šiem streikiem tomēr bija liela politiska nozīme. Liela politiska ietekme jau bija pašam faktam, ka Latvijā, kur sfēriki bija oficiāli aizliegti, proletariāta masu organizācija — arodbiedrības bija sagrautas un tautai bija laupītas visas demokratiskās tiesības, strādnieki bija uzsākuši streiku. Tas veicināja darbaļaužu politiskās apziņas augšanu. Proletariāta streiku kustība bija Latvijas darbaļaužu masu visas revolucionārās pretfašistiskās kustības sastāvdaļa, tās augstākā pakāpe fašistiskā režīma apstākļos.

Streiku kustības kāpinājums 1937. gadā izskaidrojams ar to, ka ap šo laiku LKP, pārvarējusi 1936. gada organizatorisko krīzi, izvērsa plašu darbu masās un spēja nostiprināt sakarus ar masām, izveidot plašu savu partijas organizāciju tīklu tieši uzņēmumos un citās darba vietās. LKP ietekmes pieaugums masās tāpat izskaidrojams ar to, ka, būdama pretfašistiskās kustības organizētājs un vadītājs spēks, LKP caur tautas frontes nelegālajām organizācijām — vienības komitejām, arodbiedrību revolucionāro opozīciju, Latvijas Darba jaunatnes savienību, Sarkano palīdzību, LSSZP un citām nelegālām organizācijām nostiprināja savu ietekmi masās, vadot visu tautas frontes organizāciju darbu.

III NODAĻA

FAŠISTISKĀS LATVIJAS ĀRPOLITIKA

1. FAŠISTISKĀS LATVIJAS ĀRPOLITIKA LAIKĀ NO 1934. LIDZ 1939. GADAM

1933. gadā Vācijā notika hitleriskais apvērsums, kas politiski stipri ietekmēja Baltijas valstis un aktivizēja tajās fašistiskos spēkus. Hitlera varas sagrābšanu Vācijā apsveica visi Latvijas reakcionārie spēki — latviešu fašistiskās aprindas, krievu baltgvardi, vācu baroni u. c. Pēc 1933. gada Baltijas valstīs krasi pastiprinājās hitleriskās propagandas graužošā darbība, jo vācu fašisms bija uzņēmies iniciatīvu sagatavot militāru bloku Baltijā.

Vācu imperiālisma agresīvajos plānos sevišķa uzmanība bija pievērsta Baltijas iekarošanai. Baltijas valstis hitleriskā armija uzskatīja par placdarmu Vācijas uzbrukumam uz austrumiem — pret Padomju valsti. Pieaugot Vācijas agresijas tieksmēm, arvien vairāk pastiprinājās hitleriešu pretpadomju darbība Polijā un Baltijas valstīs. Latvijas fašistisko aprindu un hitleriešu ciešie sakari sekmēja Ulmaņa fašistiskā apvērsuma sagatavošanu un realizēšanu, kā arī ietekmēja fašistiskās Latvijas turpmāko ārpolitikas kursu. Kopš 1934. gada Latvija bija politiski stipri atkarīga no hitleriskās Vācijas. Vācu kapitāla ieguldījumi Latvijas tautas saimniecībā nodrošināja hitleriešiem spēcīgu ekonomisku un politisku ietekmes līdzekli Latvijā. Bez tam vācu ekspansijai stingrs atbalsts bija vācu baroni un vietējā vācu buržuāzija. Buržuāzijas rokās atradās saliedētas politiskās organizācijas. Bez tam tā bija saglabājusi stabilas ekonomiskās un politiskās pozīcijas valstī. Vietējā vācu prese bija pārvērtusies par hitleriskās preses ruporu. Vācu baroni gaidīt gaidīja, ka Vācija sagrābs Baltiju, jo cerēja ar hitleriešu palīdzību atgūt savu iepriekšējo ekonomisko un politisko varenību. Rīgā tika nodibināta Baltijas vāciešu organizā-

cija, kas bija cieši saistīta ar Berlīni un kuras uzdevums bija propagandēt Latvijas pievienošanu Vācijai. Savukārt hitlerieši Kēnigsbergā bija noorganizējuši speciālu skolu, lai sagatavotu fašistiskos propagandistus darbam Baltijas valstīs. Diezgan svarīga nozīme hitleriešu ietekmes pastiprināšanā Latvijā bija arī to personīgajām radniecīgajām saitēm ar Baltijas vāciešiem. Ne velti hitleriešu propagandu Baltijas valstīs vadīja Rozenbergs, kas pats bija cēlies no Baltijas.

Fašistiskās Latvijas valsts varas aparātā strādāja vairāk nekā tūkstoš vāciešu. Sevišķi daudz vāciešu bija Tieslietu ministrijā, prokuratūrā, apriņķu tiesās, cietumu pārvaldē (barons Ostens-Zakens, Tizenhauzens, Jakobi, Kube, Keislers, Rasmuss, Kamradziuss, Kornis u. c.). Hitleriešu centienus atbalstīja arī daļa no Latvijas buržuāzijas un ievērojama krievu baltgvaru masa. Daudzas fašistiskās organizācijas finansēja hitlerieši. Tieša hitleriešu aģentūra Latvijā bija Stelmahera un Gustava Celmiņa fašistiskās grupas, baltgvaru organizāciju — «Общерусский военный союз» un «Братство русской правды» filiāles, firsta Līvena vienības dalībnieku — krievu baltgvaru organizācija (tās dalībnieki bija cīnījušies pret padomju varu 1919. gadā) u. c.

Pastiprinoties hitleriskās Vācijas ietekmei Latvijā, kā arī pieaugot Latvijas buržuāzijas bailēm no revolucionārās kustības valstī un naidam pret PSRS, vācu politikai un orientācijai radās nopietns atbalsts Latvijas buržuāzijas vidē.

Tomēr, nerunājot jau par tautas masu pretošanos hitleriskajai agresijai, ne visa Latvijas buržuāzija bija ieinteresēta, lai hitleriskās Vācijas ekonomiskā un politiskā ietekme Latvijā augtu un paplašinātos. Savienība ar hitlerisko Vāciju galu galā virzīja uz to, lai Latvija zaudētu nacionālo neatkarību un to sagrābtu hitlerieši. To saprata vistālredzīgākie Latvijas buržuāzijas priekšstāvji, un ar to nevarēja nerēķināties arī valdošās kliķes galva Ulmanis. Bez tam fašistiskās Latvijas ārpolitiku zināmā mērā ietekmēja arī Anglijas un Francijas pozīcijas. Hitlera nākšana pie varas, tā atklātā revanša politika un agresijas tieksmes radīja izmaiņas starptautiskajās attiecībās Eiropā.

Francija un no tās atkarīgo valstu bloks, ievērojot Vācijas uzbrukuma draudus un Padomju valsts spēka pieaugšanu, nostājās uz tuvināšanās ceļa ar PSRS. 30. gadu vidū tas atspoguļojās vairākos PSRS vienošanās aktos un līgumos ar Franciju, Čehoslovākiju, Rumāniju. Arī Anglija bija spiesta rēķināties ar to, ka miera saglabāšanās interesēs Eiropā tai jāsastrādājas ar PSRS kaut vai Tautu Savienības ietvaros. Tomēr turpmāk Francijas un Anglijas reakcionārās aprindas, ASV reakcionāro spēku atbalstītas, ņēma virsroku un, maskējoties ar neitralitātes poli-

tiku, pieļāva hitleriskajai Vācijai izraisīt pasaules karu. Anglijas un Francijas politiķi, cerot novirzīt Hitlera agresiju uz austrumiem, piekāpās fašistiskā agresora priekšā un atdeva Vācijai vienu pozīciju pēc otras.

Tā rezultātā hitleriskā Vācija uzbruka Polijai. Sākās otrais pasaules karš. Pretrunas Latvijas buržuāzijas vidē, revolucionārās kustības pieaugums valstī, imperiālistu pretrunas Eiropā un to atspoguļojums fašistiskās Latvijas ieņemtajā pozīcijā — visi šie faktori noteica diezgan pretrunīgu Latvijas ārpolitikas kursu laikā no 1934. līdz 1939. gadam.

1934. gadā pēc Francijas un PSRS iniciatīvas iesākās sarunas par «Austrumu pakta» noslēgšanu. Šinī paktā paredzēja iesaistīt astoņas valstis: Vāciju, PSRS, Poliju, Lietuvu, Latviju, Igauniju, Somiju un Čehoslovākiju. Visām minētajām valstīm vajadzēja sniegt savstarpēju militāru atbalstu gadījumā, ja kāda no tām kļūtu par uzbrukuma objektu. Francijai, kas nebija pakta dalībniece, vajadzēja šo paktu garantēt, un vienlaikus Padomju Savienībai, kas nebija Lokarno līguma dalībniece, vajadzēja garantēt Lokarno līgumu. Neapšaubāmi, ka šāda sistēma varētu kalpot par nopietnu barjeru pret vācu agresiju. 1934. gada jūlijā Latvijas sūtnis Maskavā paziņoja Padomju valdībai, ka Latvija principā piekrīt šī pakta parakstīšanai. Tomēr Latvija un Igaunija deva savu piekrišanu parakstīt Austrumu paktu tikai tad, ja arī Polija dos pozitīvu atbildi. Acīm redzot Latvijas un Igaunijas valdības jau iepriekš zināja, ka Polija noraidīs priekšlikumu pievienoties paktam, un tāpēc tikai meklēja ieganstu atteikties no pakta parakstīšanas. Šai sakarā jāatzīmē, ka igauņu ārlietu ministrs Seljamaa ceļā uz Vīni 1934. gadā apmeklēja Varšavu, kur tam bija slepenas sarunas ar Polijas ārlietu ministru Beku. Šai pašā laikā arī Gērings Varšavā tikās ar Beku, un šo sarunu mērķis jau nu noteikti nebija miera saglabāšana Austrumeiropā. Galu galā Austrumu pakts netika parakstīts. Tam par iemeslu galvenokārt bija noraidošā Vācijas attieksme pret pakta dibināšanas projektu, kā arī Francijas ārlietu ministra, vēlākā dzimtenes nodevēja Lavala divkosīgā politika.¹ 1934. gada septembrī vācu valdība, septiņus mēnešus «studējusi jautājumu», atteicās iesaistīties paktā. Atsakoties Vācijai, atteicās arī Polija un Baltijas valstis. Tādējādi Padomju Savienības pasākumu

¹ Austrumu pakta iniciators — Francijas ārlietu ministrs Bartū, Francijas un PSRS tuvināšanās politikas piekritējs, tika nogalināts kopā ar Dienvidslāvijas karali Aleksandru 1934. g. 9. oktobrī Marseļā. Pēc Bartū nāves Francijas ārpolitikas priekšgalā nostājās Lavals. Bartū un karaļa Aleksandra nogalināšanu bija organizējusi hitleriskā Vācija. Viens no tiešajiem nogalināšanas sagatavošanas dalībniekiem bija hitleriešu ģenerālis Speidels, Ziemeļatlantijas bloka Centrālās Eiropas zonas sauszemes armijas tagadējais virspavēlnieks.

miera nodrošināšanai laikā, kad Vācija kala savus agresīvos plānus, Baltijas valstis noraidīja. Tā vietā 1934. gada 12. septembrī — tajā pašā dienā, kad bija publicēta vācu nota par Vācijas atteikšanos piedalīties Austrumu paktā, Ženēvā tika parakstīts sēvišķs līgums starp Latviju, Igauniju un Lietuvu, ko vēlāk nosauca par Baltijas Antanti.¹

Līgumu par sadarbību starp Latviju, Lietuvu un Igauniju parakstīja Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs Munters, Lietuvas ārlietu ministrs Lazoraitis un Igaunijas ārlietu ministrs Seljamaa.

Baltijas Antantes izveidošanas iniciatore bija Lietuva, kas, pastiprinot Baltijas valstu sadarbību, cerēja nostiprināt savas ārpolitikas neatkarību jaunajā starptautiskajā situācijā, kāda bija izveidojusies, Hitleram nākot pie varas. Visu laiku, kopš pastāvēja buržuāziskā Lietuva, attiecības starp Lietuvu, no vienas puses, un Poliju un Vāciju, no otras, bija visai naidīgas. Iemesls tam bija senās Lietuvas galvaspilsētas Viļņas un tās apgabala atrašana Lietuvai un pievienošana Polijai 1920. gadā, kā arī Vācijas pretenzijas uz seno lietuviešu zemi — Klaipēdas apgabalu.

Ciņā par savām vēsturiskajām tiesībām uz šīm zemēm Lietuva balstījās uz Padomju Savienību. Ar Baltijas Antantes palīdzību tā cerēja rast savai ārpolitikai atbalstu arī kaimiņos — Latvijā un Igaunijā. Tādēļ Baltijas Antantei jau pašā darbības sākumā pavērās divi ceļi: vai nu Baltijas valstu sadarbība un Padomju Savienības atbalstīta cīņa pret agresiju, vai Baltijas Antantes pārvēršana par imperiālistisko valstu ieroci un gala rezultātā par reakcionāro Baltijas valdošo aprindu bloku, kas vērsti pret PSRS.

Baltijas Antantes izveidošanos Vācijas diplomātija un vācu prese uzņēma ļoti naidīgi. Padomju prese pozitīvi novērtēja sadarbības līguma noslēgšanu starp Lietuvu, Latviju un Igauniju, uzskatot, ka zināmos apstākļos šis līgums var veicināt miera lietas nostiprināšanu Eiropā. Vienlaikus padomju prese uzsvēra, ka Baltijas valstu sadarbībai var būt pozitīvi rezultāti tikai tanī gadījumā, ja tās patris aizstāvēt savas ārpolitikas patiesu neatkarību un nekļūs par ieroci kādas imperiālistiskās valsts rokās. Kā parādīja notikumu tālākā gaita, Baltijas Antante neprata nosargāt savas politikas neatkarību, kļuva par imperiālistisko valstu ieroci un pārvērtās par Baltijas buržuāzisko valstu pretpadomju bloku, kuru vadīja fašistiskā Vācija. Baltijas Antan-

¹ Recueil des principaux traités conclus par la Lettonie avec les pays étrangers 1930—1938. Publié par le Ministère des affaires étrangères, II. Riga, 1938, 248.—249. lpp.

tes attīstības virzienu noteica vairāki faktori. To vidū jāmin Lietuvas buržuāzijas politikas un tās diplomātijas vispārējais pret-podomju noskaņojums, spiediens uz Lietuvu no tās partneru — Latvijas un Igaunijas puses, kura mērķis bija atraut Lietuvu no Padomju Savienības ietekmes, un, beidzot, lielo imperiālistisko valstu politikas ietekme uz Baltijas valstīm, kuras bija par izlīgumu ar hitlerisko Vāciju, lai tādējādi atbalstītu tās agresiju pret Padomju valsti. Sevišķi svarīga nozīme Baltijas valstu ārpolitikas kursa, kā arī visas starptautiskās situācijas izmaiņā Austrumeiropā bija angļu-vācu 1935. gada flotes līgumam.

1933. un 1934. gadā Baltija bija izvērtusies par nežēlīgas konkurences cīņas arēnu starp vācu un britu monopoliem. Anglijas valdība vairākus gadus centās saglabāt savu ietekmi Baltijas valstīs un krasi reaģēja uz Vācijas centieniem nostiprināt savas pozīcijas šo valstu tautas saimniecībā. Jau 1933. gada septembrī Anglijas ārlietu ministrijas ziemeļu valstu nodaļas vadītājs nepārprotami paziņoja igauņu sūtnim Londonā, ka «Vācijas ekonomiskā tuvināšanās Baltijas valstīm, vienalga, kādā veidā, Lielbritānijai ir pilnīgi nepieņemama»¹.

1934. gadā Anglijai izdevās noslēgt ar Latviju, Igauniju un Lietuvu izdevīgus tirdzniecības līgumus uz 2,5—3 gadiem, kas Anglijai deva ievērojamas priekšrocības attiecībā uz obligāto angļu preču iepirkumu, muitas nodokli un angļu tirdzniecības kuģu izmantošanu preču pārvadāšanai.² Taču turpmāk Anglijas valdošās aprindas bija ar mieru pārdalīt ietekmes sfēras Baltijā, cerot ar savu piekāpšanos vērst Hitlera agresiju uz Austrumiem.

Jaunais Anglijas ārpolitikas kurss bija manāms jau 1935. gada martā, kad Hitlera sastapās ar Anglijas ārlietu ministru Saimonu, drīz pēc tam, kad Vācija bija atteikusies no Versaļas līguma militārajiem pantiem. Sarunu laikā Hitlera prasīja Anglijas piekrišanu izveidot Vācijas kara floti vismaz 35% apmērā no angļu flotes, vienlaikus paziņojot, ka Vācija netaisās «piedalīties savstarpējās palīdzības paktā ar Krieviju». Komentējot Hitlera paziņojumu, laikraksts «The Manchester Guardian» 1935. gada aprīlī norādīja, ka gadījumā, ja Vācija dabūs šīs tiesības, tad «līdzsvars Baltijas jūrā uzreiz būs satricināts... Ja Vācija panāks kundzību Baltijas jūrā, tad visas Baltijas valstis būs tieši apdraudētas, Latvijas un Igaunijas galvaspilsētas — Rīga un Tallina ir ostas un pār tām varēs valdīt vācu kuģu lielgabali.»³

¹ Igaunijas PSR Oktobra revolūcijas centrālais valsts arhīvs (turpmāk ORCVA), 957. f., 13. apr., 743. l., 49. lp. Citēts pēc npublicētā M. Pesti, darba «Buržuāziskās Igaunijas ārējā politika vācu un angļu-amerikāņu imperiālisma kalpībā fašistiskās diktatūras gados (1934.—1940. g.)».

² «Правда», 1934. g. 11. septembrī.

³ «The Manchester Guardian». 1935. g. 29. aprīlī.

Anglijas prese atklāti paziņoja, ka, pieņemot Vācijas jūras programmu, visas Baltijas valstis nonāks Vācijas ārpolitikas ietekmes sfērā. Nerēķinādamās ar savas valsts sabiedrisko domu, Anglijas valdība 1935. gada 18. jūnijā noformēja angļu-vācu flotes līgumu. Vācijai tika piešķirtas tiesības turēt floti, kuras tonnāža būtu 35% no Britu impērijas kopējiem jūras spēkiem. Tas deva Vācijai iespēju nekavējoties palielināt savas flotes apjomu četras reizes. Tādējādi Vācijas flote, pamatojoties uz līgumu, gandrīz sasniedza franču flotes apjomu, bet relatīvi tuvojās angļu flotei, jo pēdējā bija izklīdēta pa daudzām jūrām. Līgums atļāva Vācijai palielināt arī zemūdens floti līdz Britu impērijas flotes apjomam.

1935. gada angļu-vācu flotes līgums bija viens no svarīgākajiem faktoriem vācu agresijas izraisīšanā un Versaļas sistēmas sairumā. Līguma rezultātā nostiprinājās Vācijas pozīcijas Ziemeļjūrā un it sevišķi Baltijas jūrā; tūlīt pēc līguma parakstīšanas hitleriskās Vācijas kara flote sāka Baltijas jūras rajonu apgūšanu nākamajam karam. Sai sakarā 1935. gada jūlijā «Pravda» rakstīja, ka Somu liča apgūšana acīm redzot ir vācu imperiālisma austrumos gatavotā kara plānu sastāvdaļa.¹

Angļu-vācu flotes līgumam bija visai svarīga nozīme Baltijas valstu starptautiskās situācijas izmaiņā 30. gadu beigās. Ar šo vienošanos starp divām imperiālistiskām valstīm bija pamatos iezīmēts jauns starptautiskā imperiālisma spēku izvietojums Baltijas valstīs un Baltijas jūrā. Līgums bija ietekmes sfēru pārdalīšanas akts angļu un vācu imperiālisma starpā. Ar šo līgumu, pirmkārt, Vācijas agresija tika novirzīta uz Padomju Savienību un tai tika piešķirts placdarms pieejai pie Ļeņingradas; otrkārt, vienošanās ar Angliju Vācijai deva ekonomiskas ekspansijas iespējas Baltijā. Ar šo piekāpšanos, kas angļu imperiālismam šķita nesvarīga, tas cerēja novērst hitleriskās Vācijas uzmanību no objektiem, kas Anglijai bija svarīgāki, proti, no kolonijām un sterliņu bloka valstīm. Treškārt, ieņēmusi dominējošu stāvokli Baltijas jūrā, Vācija guva iespēju būtiski ietekmēt ne vien Baltijas valstu ekonomiku, bet arī to iekšējo situāciju un ārpolitikas kursu; ceturtkārt, Vācija guva iespēju atklāti atjaunot savus bruņotos spēkus. Tādējādi galu galā šis līgums sekmēja otrā pasaules kara izraisīšanos.

Angļu-vācu līguma ietekmē 1935. gadā Baltijas Antante galīgi noformējās un kļuva par Baltijas valstu pretpadomju bloku. Hitleriskās Vācijas ietekme Baltijā krasī pieauga. Tas izpaudās visā Latvijas un citu Baltijas valstu ekonomiskajā un politiskajā attīstībā. Vācija ar katru gadu vairāk pastiprināja savu politisko un ekonomisko ietekmi Latvijā. Ulmaņa valdība sašaurināja

¹ «Pravda». 1935. g. 2. jūlijā.

tirdzniecības sakarus ar citām valstīm un, atbalstot vācu fašisma centienus, noslēdza ar Vācijas vairākus tirdzniecības līgumus, kas balstījās uz kliringa norēķiniem un ekonomiski verdzināja Latvijas tautas saimniecību.

1938. gada martā, hitleriskās Vācijas atbalstīta, Polijas valdība ultimāta veidā pieprasīja, lai Lietuva uz visiem laikiem atsakās no Viļņas un Viļņas apgabala un nodibina ar Poliju diplomātiskas un ekonomiskas attiecības. Tikai Padomju Savienības stingrā nostāja, kura protestēja pret panu Polijas agresīvo rīcību, deva iespēju Lietuvai saglabāt savu neatkarību.

Vienlaikus Lietuvas sabiedrotie Baltijas Antantē — Latvijas un Igaunijas valdības — nevis atbalstīja Lietuvu, bet gluži otrādi, izdarot uz to spiedienu, ieteica tai vienoties ar Poliju un Vāciju.

1938. gada martā Lietuvas buržuāziskā valdība nodibināja ar Poliju diplomātiskas un ekonomiskas attiecības.

Tādējādi Baltijas Antantes darbības rezultātā 1935.—1938. gadā izveidojās savienība, kuras mērķis bija nevis aizstāvēšanās pret Vācijas agresiju un panu Polijas pretenzijām, kā to prasīja Lietuvas, Latvijas un Igaunijas nacionālās intereses, bet gan pretpadomju bloka izveidošana.

Vislielākos panākumus otrā pasaules kara priekšvakarā hitleriskā Vācija sasniegta Somijā, kur pie varas atradās reakcionāra valdība. Vismazākie panākumi tai bija Lietuvā, jo jautājums par Klaipēdu (Mēmeli) arvien vēl bija atklāts, radot zināmu saspīlējumu Lietuvas un Vācijas attiecībās. Minhenes krīzes laikā Polijas ārlietu ministrs Beks, vienojies ar Berlīni, centās paplašināt Baltijas valstu pretpadomju bloku, iesaistot tajā panu Poliju. Izmantojot diplomātisko attiecību atjaunošanu starp Poliju un Lietuvu, Beks 1938. gadā apmeklēja Rīgu, Tallinu un Kauņu, propagandējot Baltijas valstu «neitrālā bloka» dibināšanu. Šā bloka īsto nozīmi atklāja poļu sūtņa grāfa Potocka paziņojums Vašingtonā. Potockis paziņoja, ka, pēc poļu valdības domām, līgums ar Lietuvu liek pamatus blokam, kurā ietilptu visas valstis no Baltijas līdz Melnajai jūrai. Šis bloks, pēc Potocka vārdiem, sargātu Vācijas austrumu robežas un uzraudzītu, lai Padomju Savienība nevarētu nākt palīgā Čehoslovākijai un Francijai, ja Vācija uzbrūktu šīm valstīm.¹ Tieši tā arī Hitlers savos mērķos izmantoja Baltijas valstu neitralitāti 1938. gada Eiropas krīzes laikā.

Fašistiskās kliķes valdīšanas laikā Latvijā skaidri atklājās īstie Latvijas ārpolitikas virzītāji spēki, tās atkarība no tanī laikā visreakcionārākās imperiālistiskās valsts — hitleriskās Vācijas. Tas sevišķi spilgti izpaudās pēdējās — Ulmaņa valdības

¹ «Индустрия». 1938. г. 4. сентябрь.

tautai naidīgajā politikā. Šī valdība nebija nekas cits kā tikai marionete Hitlera rokās un paklausīgi izpildīja tā vēlēšanās. Tieši tajos gados Latvijas fašistiskās valdības ār- un iekšpolitika nonāca pie nepārvarama konflikta ar tautas masu prasībām, kā rezultātā fašistiskā Latvijas valsts sabruka.

2. FAŠISTISKĀS LATVIJAS POLITISKĀ ATKARĪBA NO HITLERISKĀS VĀCIJAS UN HITLERIEŠU BALTIJAS SAGRĀBSANAS PROPAGANDA OTRĀ PASAULES KĀRA PRIEKŠVAKARĀ

Buržuāziskās Latvijas ekonomiskā atkarība no Vācijas monopoliem, kas sevišķi bija pieaugusi fašistiskās diktatūras gados, ievērojamā mērā noteica arī Ulmaņa valdošās kliķes politisko atkarību no hitleriskās Vācijas. Jau ar pirmajām dienām kopš Ulmaņa nākšanas pie varas Vācijas sūtniecība sāka spēlēt pirmo vijoli to imperiālistisko valstu pārstāvju kopējā orķestrī, kuras vadīja fašistiskās Latvijas iekš- un ārpolitiku. Vācijas sūtniecības privilēģētais stāvoklis Latvijā pirmām kārtām izskaidrojams ar to lomu, kāda bija hitleriskajai Vācijai 1934. gada 15. maija fašistiskā apvērsuma organizēšanā. Nav nejaušība, ka Ulmanis, skaidri apzinādamies savu rīcību, pavadot Vācijas sūtni, 1935. gadā teica: «Marciusa kungam bija jāveic pie mums ļoti delikāts uzdevums, kas uz katra soļa prasīja daudz takta un uzmanības. Nav šaubu, ka viņš izpildījis savu atbildīgo un smago uzdevumu ar jūtamiem rezultātiem.»¹ Ulmanis un Vācijas sūtnis labi zināja, par ko iet runa, jo sūtnis bija viens no tiem ārvalstu diplomātiem, kuri aktīvi piedalījās fašistiskā apvērsuma organizēšanā Latvijā. Pateikdamies Vācijas sūtnim par viņa «delikātā uzdevuma» sekmīgo veikšanu, Ulmanis ar to pateicās hitleriskās Vācijas valdošajai kliķei par palīdzību Latvijas fašistiem varas sagrābšanā. Tomēr Ulmanis un citi fašistiskās Latvijas vadītāji bija spiesti reķināties arī ar to, ka ievērojama Latvijas buržuāzijas daļa orientējās uz Angliju, kuras politikajai un ekonomiskajai ietekmei arī bija sava nozīme buržuāziskās Latvijas politikā. Kaut Anglijas ietekme Latvijā kara priekšvakarā bija kļuvusi vājāka un pirmajā vietā bija izvirzījusies hitleriskā Vācija, tomēr Anglijas imperiālistisko aprindu ietekme Latvijas politikajā dzīvē bija ievērojams faktors. Vēl vairāk — Ulmanis, ievērojot šo divu imperiālistisko valstu savstarpējo konkurenci, visādi manevrēja, lai saglabātu savu varu cīņā pret atsevišķiem fašistiskiem nogrupējumiem, vispirms pret Gustava Celmiņa «Pērkonkrustu», kas bija tā spēcīgākais konkurents. Tāpēc arī fašistiskās Latvijas politiskā pārvalde pēc Ulmaņa valdības norādījuma sekoja fašis-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1935. g., 1. apr., 807. l., 51. lp.

tiskās «Pērkoņkrusta» organizācijas darbībai, kas, tāpat kā Ulmaņa kliķe, bija cieši saistīta ar hitleriešiem. Hitleriešu rokās «Pērkoņkrusts», kas pretendēja uz varu un bija cieši saistīts ar hitleriskajām organizācijām Latvijā, bija ierocis spiedienam uz valdošo Ulmaņa kliķi. Hitleriskā Vācija nebūt nebija atteikusies no saviem Baltijas iekarošanas plāniem, un Ulmanis baidījās, ka, neraugoties uz piekāpšanos hitleriskajai Vācijai, viņš var izrādīties nederīgs, ja saimnieks — Hitlers būs nolēmis nomainīt Ulmaņa valdību ar viņa sāncenšu valdību.

Līdzīgi nodomi bija hitleriskās partijas vadībai, un sevišķi atklāti tie tika apspriesti vācu presē 1939. gada beigās.

Latvijas Iekšlietu ministrijas preses daļa, anotēdama Vācijas avižu saturu, 1940. gada sākumā secināja, ka «galvenais NSDAP (t. i., hitleriešu partijas) nolūks Baltijā ir panākt šajās valstīs uzskatu maiņu, lai tās attālinātu un pilnīgi izolētu no Anglijas.»¹

To ievērojot, Ulmanis, atdodot hitleriskajai Vācijai vienu pozīciju pēc otras un nododot valsts nacionālās intereses, vienlaikus centās apspiest atsevišķas buržuāzijas grupas, kas bija viņa sāncenši cīņā par varu. Koncentrējot visu varu savās rokās, Ulmanis cerēja, ka tādā gadījumā Hitlers rēķināsies ar viņu kā ar reālu spēku. Ar to arī izskaidrojami asie uzliesmojumi cīņā par varu valdošajās aprindās, kas notika fašistiskās diktatūras gados. Skujenīka un dažu citu ministru atbīdīšana no valdības, valsts un ministru prezidenta āmatu apvienošana vienā personā 1936. gada aprīlī un tam sekojošais bijušā valsts prezidenta Kvieša dēla konflikts ar Ulmani, pērkoņkrustiešu un «Baltijas brāļu» procesi — tas viss liecināja, ka valdošajā šķirā notiek cīņa par varu.² Galvenās briesmas Ulmaņa kliķe saskatīja ne «Pērkoņkrusta» opozīcijā vai hitlerisko organizāciju darbībā. Par galvenajām briesmām Ulmaņa diktatūra, tāpat kā fašisms vispār, uzskatīja tautas masu revolucionāro kustību, ko Latvijas fašisms,

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1939. g., 1. apr., 629. l., 32. lp.

² Par mēģinājumu, kaut arī naivu, izmantot šo cīņu par varu un izraisīt apjukumu valdošajās aprindās var uzskatīt 1936. gada augustā izplatītās proklamācijas un paziņojumu, ka valstī atcelts karastāvoklis. Proklamācijā teikts: «Lai palielinātu latviešu tautas spēkus pret tuvākajās dienās gaidāmo Vācijas iebrukumu Latvijā, karastāvoklis valstī tiek atcelts un š. g. 30.—31. augustā tiek izsludinātas satversmes sapulces vēlēšanas uz demokrātisku principu pamata, lai tauta izteiktu savu vienotību un gribu. Rikojums stājas spēkā no publicēšanas dienas. Rīgā, 1936. gada 10. augustā» (LPSR CVA, 3235. f., 1939. g., 1. apr., 625. l., 132. lp.).

Šo proklamāciju, kas iespiesta it kā «valsts spiestuvē» un valsts un ministru prezidenta Ulmaņa un kara ministra ģenerāļa Baloža parakstīta, bija izlaiduši un Rīgā izplatījuši daži no nelegālās Sociālistiskās jaunatnes savienības biedriem. Komjaunatnes vadība un tās CK sekretārs K. Rozenbergs nosodīja proklamācijas izdošanu kā avantūristisku paņēmieni. Kā to arī vareja sagaidīt, pasākums neizraisīja Ulmaņa valdības krišanu.

tāpat kā hitlerieši un itāļu fašisti, nesaudzīgi vajāja, bet nespēja iznīcināt. Kamēr hitleriešu aģentus par graujošu darbību pret Latvijas valsti sodīja ar ieslodzījumu cietumā uz laiku no 1 līdz 6 mēnešiem, kā to liecina «Baltijas brāļu» process 1934. gada novembrī,¹ tautas masu revolucionārās kustības dalībnieki, kas uzstājās pret hitleriskās agresijas draudiem, tika notiesāti uz nāvi vai spaidu darbos.

Latvijas Komunistiskā partija, tautas antifašistiskās cīņas vadītājs spēks, kopā ar citām nelegālām revolucionārām organizācijām atmaskoja valdošās fašistiskās kliķes verdzisko zemošanas hitleriskās Vācijas priekšā. 1935. gada maijā LKP CK, LSSZP CK, LKJS un LSJS izdeva uzsaukumu «Nost fašismu, lai dzīvo sociālisms!»² Tajā rakstīts: «Pašu apvērsumu Ulmanis izdarīja ar Hitlera tiešu atbalstu... Ulmanis vajā strādnieku organizācijas. Latgales strādniekus un zemniekus Muriņu, Bondarenko un Vorslavu, kuri aģitēja pret hitleriskā kara draudiem, Ulmanis notiesāja uz nāvi, bet hitleriešu spiegiem — «Baltijas brāļiem» piesprieda 1—6 mēnešus cietumā. Latvijā atļauts darboties hitleriskajām spiegu organizācijām «Jugendverband» un «Latvijas-Vācu savienībai», kuru priekšgalā ir «lojālais» Ridigers.»

Uz fašistisko teroru Latvijas strādnieku šķira atbildēja, radot vienotu fronti, kuru nodibināja LKP un LSSZP. Vienota fronte, kā norādīja LKP, «pieliks visus spēkus, lai pārvērstu proletariāta vienoto fronti par pretfašistisku tautas fronti, kas padzīs Ulmaņa fašistisko valdību, šos tautas apspiedējus un nodevējus, un izveidos sociālistisko padomju Latviju, kura tikai kopējiem spēkiem ar PSRS, Igauniju, Lietuvu un Rietumeiropas darbaļaudīm spēs novērst hitleriskās agresijas draudus un glābt Latviju no katastrofas un bojā ejas.»³

LKP ne mirkli nepārtrauca cīņu pret Ulmaņa kliķi par Latvijas nacionālās neatkarības glābšanu no hitleriešu iebrukuma.

1938. gada jūnijā «Cīņa» ievadrakstā «Hitlerisma draudi un Ulmaņa ārpolitika» norādīja, ka visiem, kam dārga tautas brīvība un neatkarība, jāpaceļ protesta balss pret fašistiskās kliķes nodevīgo ārpolitiku, pret tās brāļošanos ar vācu fašistiem.⁴

1939. gada janvārī «Cīņa» pieaugušo kara briesmu apstākļos ar sevišķu spēku norāda, ka galvenais uzdevums ir organizēt varenu tautas frontes kustību cīņai pret hitleriskās Vācijas uzbrukuma draudiem Latvijai un Ulmaņa valdības nodevīgo politiku.⁵

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1935. g., 1. apr., 807. l., 52. lp.

² Uzsaukums iespiests 4000 eks. LKP tipografijā «Spartaks».

³ LPSR CVA, 3235. f., 1934.—1935. g., 1. apr., 865. l., 5. lp.

⁴ Sk. «Cīņa», 1938. g., 4. nr.

⁵ Sk. «Cīņa», 1939. g., 1. nr.

Pa visu Latviju aizvien skaļāk atskanēja aicinājumi «Neatdosim Latviju Hitleram!», «Latvijas neatkarība apdraudēta!», LKP, griežoties pie tautas masām, cēla trauksmi, un tam bija nopietns pamats. Ar katru gadu vairāk, sevišķi kara priekšvakarā, hitleriskās organizācijas Latvijā aktivizēja savu graužošo darbību. Tās atbalstīja Ulmaņa valdošā kliķe, kas realizēja nacionālo interešu nodevības politiku. Hitlerieši, sevišķi sākot ar 1937. gadu, veica plašu propagandu citu tautu iedzīvotāju vidū, sevišķi starp vācu mazākumu, cerot izveidot «piekto kolonu» visās valstīs, kurām fašistiskā Vācija gatavojās uzbrukt. Šim mērķim kalpoja viss NSDAP propagandas aparāts, daudzas izdevniecības un speciālas organizācijas. Propagandas darbu Rietumeiropas zemēs, arī Baltijā, veica «Auslands Organisation der NSDAP» un «Volksbund für Deutschen im Auslande», kuru centrs bija Minhenē. Speciāla izdevniecība «Grenze und Ausland» Berlīnē izdeva propagandistisku izdevumu «Deutsche Arbeit», kuru plaši izplatīja ārzemēs, kā arī Latvijā. Par to, kādas idejas propagandēja šis izdevums, var spriest pēc raksta «Baltischer Kampf um die Scholle», kas publicēts 1938. gada decembrī «Deutsche Arbeit» slejās. Tani apgalvots, ka vācu uzdevums Baltijā ir izvietot kolonistus — vācu zemniekus tāpat kā Katrinas II laikos, kad radās pirmā vācu zemnieku kolonija Kurzemē, t. s. «Iršu kolonija». Diemžēl, tolaik vājais virsējais slānis (muižnieki) bez stingra pamata (vācu zemnieki) arī neprata pārvācot latviešus. Tagad šis uzdevums, kā apgalvoja žurnāls, atkal izvirzās vāciešiem Baltijā. Tālāk rakstā norādīts, ka «ja tagadējais autarkijas režīms Latvijā eksistē, tad tā ir nacionālsociālistu ideja un režīms, ko radījusi Vācijas pagātne. Vācijas jaunatnei Latvijā jābūt vienotai, jāizprot lielās problēmas un jāpilda tagadējo laiku uzdevumi».¹

Vācu laikraksts «Deutsche Allgemeine Zeitung», runājot par vācu lomu Latvijā, apgalvoja, ka «nav tādas varas pasaulē, kas spētu izsvītrot ģermānismu no šīs zemes vēstures vai apstrīdēt tā nākotni»².

Ulmaņa valdība nelika šķēršļus hitleriskajai propagandai, un ar valdības atļauju Latvijā lielā vairumā tika izplatīta Hitlera grāmata «Mein Kampf» un runas, NSDAP propagandistiskie izdevumi un rīkojumi. Bez laikrakstiem un žurnāliem Latvijā plaši bija izplatīti arī tādi izdevumi kā Ernesta Brunova grāmata «Raum der Ostsee», kurā tendenciozi aplūkota vāciešu problēma Baltijā, vai Augusta Vinniga grāmata «Der deutsche Ritterorden und seine Burgen». Pēdējā apgalvots: «Notikumi Vidzemē (ordeņa laikos) liecina, ka šī teritorija (Latvija) cieši saistīta ar Prūsiju»,

¹ «Deutsche Arbeit». 1938. g. decembrī.

² «Deutsche Allgemeine Zeitung». 1938. g., 555. un 556. nr.

tepat izteikta arī cerība, ka vācu ordeņa kundzības laiki Latvijā atgriezīsies.¹

Hitleriskajai propagandai Baltijā kalpoja arī ģeopolitika — antizinaāniska, reakcionāra teorija, kas izplatījās agresīvajās imperiālistiskajās valstīs. Ģeopolitika, kas par sabiedrības dzīves noteicošo faktoru atzina ģeografisko vidi, attaisno iekarošanas politiku, izkropļoti interpretē fiziskās, ekonomiskās un politiskās ģeografijas datus. Ģeopolitika bija oficiāla hitleriešu doktrīna, un viens no tās ideologiem K. Haushofers pieprasīja iznīcināt citas tautas un nometināt uz viņu zemes «augstāko rasi» — vācu kolonistus. Vācu ģeopolitiķa G. Paula grāmatas «Rasse und Staat im Nordostraum» 30. lappusē uzskicēta «vācu ordeņa valsts» politiskā karte, pie kam Vācijas sastāvā ietilpināta Baltijas valstu teritorija un daļa krievu zemes. G. Pauls apgalvo, ka ziemeļaustrumu telpa ģeopolitiskajā izpratnē ir liels trijstūris, kura malas veido 1) teritorija no Elbes līdz Karpatiem, 2) Ostsee (Baltijas jūra), 3) 28.—30. garuma grādi, kas jau senajos vidus laikos bijuši vācu valsts robeža austrumos. Vācu (Teitoņu) ordeņa valsts stiepās līdz Peipusa ezeram un Narvas upei.² Pamatojoties uz to, vācu ģeopolitiķis pieprasīja pavisam hitleriskās Vācijas robežas austrumu virzienā uz citu zemju rēķina, vispirms uz Baltijas austrumu daļas rēķina. Paula idejas atkārtoja Himlera SS orgāns «Das Schwarze Korps», kas rakstā «Raum oder Reich» ievietojis karti, pēc kuras redzams, ka Latvija, Igaunija un Lietuva it kā piederējušas Vācijai jau 1250.—1400. gados.³

Šādas hitleriešu propagandas mērķis bija pilnīgi skaidrs. Balstoties uz «vēsturi» un nekautrēdamies rupji viltojot vēstures faktus, hitlerieši propagandēja savus iekarošanas plānus, cenzdamies pierādīt, ka Baltijas iekļaušana Vācijas sastāvā un Baltijas tautu pārvācošana ir neizbēgama. Šo hitleriskās Vācijas propagandu par Baltijas sagrābšanu valdošā Ulmaņa kliķe fašistiskajā Latvijā nevis kavēja, bet faktiski dažreiz pat atbalstīja.

Nacionālsociālistiskās partijas propagandas daļa savas instrukcijas un rīkojumus sūtīja tieši uz Rīgu. Kādā instrukcijā, kas atsūtīta uz Latviju, NSDAP propagandas daļa prasīja iesaistīt vācu jauniešus militārajā apmācībā, bet, tā kā dibināt vācu jaunatnes organizācijas Latvijā bija aizliegts, tā ieteica militārajai apmācībai izmantot jaunatnes — skolnieku masveida izbraukumus uz laukiem, lai tādējādi organizētu topografijas mācības.⁴ Līdzīgas instrukcijas saņēma daudzas hitleriešu organizācijas Latvijā.

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1939. g., 1. apr., 629. l., 31. un 32. lp.

² G. Paul. Rasse und Staat im Nordostraum. Berlin, 1938., 14. lpp.

³ «Das Schwarze Korps». 1939. g. 23. martā.

⁴ LPSR CVA, 3235. f., 1939. g., 1. apr., 629. l., 4. un 5. lp.

Pēc laikraksta «Правда» ziņām, Rīgā vien 1939. gadā darbojās 66 hitleriešu biedrības¹. Galvenais hitleriskās propagandas izplatīšanas punkts bija biedrība «Deutsch-lettische Volksgemeinschaft», dažādās vācu jaunatnes organizācijas, vācu klubi, skolas, teātri, vācu firmu pārstāvniecības un Herdera augstskola, kura, pēc NSDAP propagandas daļas apgalvojuma, «gatavoja kultūras darbiniekus vācu garā»². Galvenais hitleriskās propagandas štābs Latvijā bija biedrība «Deutsch-lettische Volksgemeinschaft» (Rīgā, Smilšu ielā 29), kur pienāca norādījumi un direktīvas no Berlīnes, t. i., no «Verband der deutschen Volksgruppen in Europa», kas apvienoja vāciešus Latvijā, Igaunijā, Lietuvā un citās zemēs.³ Caur šo biedrību Latvijā lielā vairumā tika saņemtas t. s. «Ahnenpass» (Senču pases), kuras no hitleriskās Vācijas tika sūtītas vāciešiem ārzemēs savas rasiskās piederības pierādīšanai.⁴ Nerēķinoties ar Latvijas likumdošanu, hitlerieši saviem piekritējiem — Latvijas pilsoņiem ievēda savdabīgu divkārtu pavalstniecību. Vēlāk hitleriskā Vācija to izmantoja, repatriējot vāciešus no Latvijas, kad līdz ar vāciešiem tika repatriēta arī daļa latviešu — hitleriešu aģentu.

Hitlerieši graušanas darbam Baltijā plaši izmantoja arī krievu baltgvardu virsniekus, kuri bija atraduši patvērumu Berlīnē; sevišķi aktīva loma hitleriskās propagandas izplatīšanā Baltijas baltgvardu aprindās bija laikrakstam «Новое Слово», ko izdeva Berlīnē. Laikraksta «Новое Слово» un krievu baltgvardu vadītāji, kas pulcējās ap to, bija Baltijas baroni Vrangels un Ostens-Zakens.⁵

Baltgvardu organizācija «Национальный союз молодой России» sūtīja uz Latviju no Belgradas un Berlīnes lieliem saiņiem savus laikrakstus un proklamācijas izplatīšanai Latgalē, kā arī iesūtīšanai Padomju Savienībā. Bez tam baltgvardu organizācijas fašistiskās pretpadomju propagandas izplatīšanai aicināja Baltijas baltgvardu organizācijas ar saviem līdzekļiem izdot propagandiskas proklamācijas. Piemēram, baltgvardu organizācijas «Национальный трудовой союз нового поколения» preses orgāns 1939. gada decembrī ieteica savienības grupām Baltijas valstīs organizēt šapirografētu proklamāciju izdošanu, šim nolūkam izmantojot savienības kalendāru 1940. gadam, kurā līdz ar fašistiskajiem propagandas rakstiem bija publicēts raksts, kā izgatavot šapirografatu.⁶ Kā baltgvardu laikraksts, tā arī

¹ Sk. «Правда», 1939. g. 2. aprīlī, rakstu «Угроза германской агрессии в Прибалтике».

² LPSR CVA, 3235. f., 1939. g., 1. apr., 629. l., 3. lp.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat, 57. lp.

⁶ Turpat, 43. lp.

baltgvardu savienības kalendārs bija ievesti Latvijā nelegāli un plaši izplatīti baltgvardu aprindās.¹ Ulmaņa valdība nekavēja ne hitleriešu organizāciju graužošo darbību Latvijā, ne hitleriešu un viņu rokaspuīšu — krievu baltgvardu pretpadomju propagandu. Ulmaņa valdība ne reizi vien demonstrēja savu zemošanos hitleriskās Vācijas priekšā. Sevišķi spilgti tas izpaudās vācu karakuģa «Köln» viesošanās laikā Rīgā 1939. gada vasarā. Hitleriešu jūras kara flotes kreiseri Rīgas ostā svinīgi sagaidīja krastā nostādīti hitleriešu jaunatnes organizāciju biedri, vietējie vācu baroni un latviešu buržuāziskie nacionālisti. Uz kuģa notika neskaitāmas pieņemšanas un rauti, kuros piedalījās ne vien hitlerieši, bet arī latviešu fašisti ar Ulmani priekšgalā. Ulmaņa policistu apsardzībā tika organizēti gājieni uz landesvērniešu kapiem.

LKP uz to atbildēja ar uzsaukumu «Neatdosim Latviju Hitleram». Novērtējot 1938. gada jūnija notikumus, «Cīņa» rakstīja: «Patiesībā visa šī viesošanās izvērtās par Vācijas un Latvijas hitleriešu nekaunīgu demonstrāciju pret Latvijas tautu.»²

1939. gadā buržuāziskā prese izvērta plašu «pretboļševiku kampaņu». Dažādu laikrakstu slejās parādījās raksti, kas slavina vācu baronu un landesvēra «drošsirdību» un «varonību», kuri bija asinīs noslicinājuši jauno padomju varu 1919. gadā. Laikraksts «Rīts» rakstā «Pāri pagātnes ēnām» rakstīja, ka «vācubaltiešu zemes sargi ir pierādījuši varonību un cīņas māku...»³. 1939. gada maijā, kad par hitleriešu agresijas upuri jau bija kritusi Austrija un Čehoslovākija, bet Vācijas ģenerālštābs jau bija sācis izstrādāt plānus uzbrukumam PSRS, latviešu fašisti kopā ar landesvērniešiem, atzīmējot 20. gadadienu kopš asiņainās izreķināšanās ar Rīgas darbaļaudīm 1919. gada 22. maijā, Rīgā organizēja demonstrāciju. Ulmaņa kliķe vēlreiz demonstrēja savu «brāļošanos» ar latviešu tautas slepkavām un gatavojās kopā ar hitlerisko Vāciju doties karā pret Padomju Savienību.

1939. gadā vairākās vietās Latvijā tika dēstītas «pretboļševiku birzes», Piņķos tika atklāts «pretboļševiku pieminekļis».

Ulmaņa valdības politisko atkarību no hitleriskās Vācijas uzskatāmi demonstrēja vāciešu repatriācija no Latvijas 1939. gadā.

1939. gada 30. oktobrī Latvija un Vācija parakstīja līgumu, saskaņā ar kuru Latvijas valdībai vajadzēja atbrīvot no Latvijas pavalstniecības tos vācu tautības pilsoņus Latvijā, kuri līdz 1939. gada 15. decembrim brīvprātīgi izteiks vēlēšanos atteikties uz visiem laikiem no Latvijas pavalstniecības un atstāt savu līdzšinējo pastāvīgo dzīves vietu. «Vācijas valdība apsolās pēc tam,

¹ «За Родину». 1939. г. 1. декабрь.

² «Cīņa». 1938. г., 4. nr.

³ «Rīts». 1939. г. 22. майя.

kad minētās personas būs atbrīvotas no Latvijas pavalstniecības, pieņemot tās Vācijā un piešķirt tām Vācijas pavalstniecību.»¹ Līgumam pievienotajā protokolā paskaidrots, ka pie vācu tautības pilsoņiem Latvijā tiek pieskaitīti visi tie, kas «uzrādīs Vācijas sūtniecības apliecības par atļauju izbraukt vai citu oficiālu dokumentu».²

Līdz 1939. gada decembra vidum uz Vāciju repatriējās 46 426 cilvēki, kuriem bija Latvijas pavalstniecība, 2 156 citu valstu, tanī skaitā arī Vācijas pavalstnieki un 830 cilvēku bez pavalstniecības. Pēc arhīva datiem, pavisam uz Vāciju no Latvijas izbrauca apmēram 60 000 cilvēku.³

Hitlera valdība, nerēķinādamās ar Latvijas interesēm, rupji nodiktēja Ulmaņa valdībai līguma noteikumus par vāciešu repatriāciju no Latvijas. Par to liecina Tirdzniecības un rūpniecības kameras priekšsēdētāja Bērziņa paziņojums 1939. gada 29. novembrī: «Neviens mums neļautā, vai mēs aicinājām pie sevis aizbraucējus un vai mēs vainīgi viņu aizbraukšanā. Aizbraucējiem neienāca prātā padomāt par to, kādas tiesiskas problēmas skar un kādus zaudējumus nodara tautas saimniecībai **šāda vienpusīga šā starptautiskā jautājuma atrisināšana.**»⁴ Vācijas valdība noorganizēja speciālu organizāciju — «UTAG» («Umsiedlungs-Treuhand-Aktiengesellschaft»), lai izdarītu norēķinus par mantu, ko repatrianti atstāja Latvijā. Repatriētie vācieši atstāja Latvijā 60 000 ha zemes īpašumu laukos un 4 000 apbūvētus gabalus pilsetās, neskaitot citu nekustamo mantu.⁵ Pēc «UTAG» aprēķiniem izrādījās, ka Latvijas parāda summa Vācijai sakarā ar repatriāciju ir 91 594 tūkstošus latu.⁶ Pēc Vācijas valdības pieprasījuma, Latvijai jau 1940. gadā vajadzēja sākt šo parādu kārtot. Līdz 1940. gada augustam Latvijas banka pārskaitīja Vācijai repatriācijas parāda dzēšanai 4 594 tūkstošus latu ārzemju valūtā un 7 994 tūkstošus latu vietējā valūtā. Bez tam, Vācija uz repatriantu parāda rēķina aizturēja 15 372 800 latu, kas pienācās Latvijai no Vācijas par tai piegādātajiem rudziem (51 500 tonnām), un 1 847 tūkstošus latu, ko Vācijai vajadzēja samaksāt Latvijai par transporta (tranzīta) pakalpojumiem.⁷

Tādējādi 1940. gada pirmajā pusē Vācija bija saņēmusi no Latvijas parāda dzēšanai 29 812 800 latu.

¹ «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 247. nr.

² Turpat.

³ LPSR CVA, 3235. f., 1939. g., 1. apr., 629. l., 50. lp.

⁴ LPSR CVA, 1691. f., 1. apr., 3./1 l., 74. lp. Pasvitrojums mans — A. D.

⁵ LPSR CVA, 3235. f., 1939. g., 1. apr., 629. l., 85. lp.

⁶ PSRS Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora arhīvs, 39. f., 2779. plaukts, Sk. A. Leits. Buržuāziskās Latvijas ekonomika un saimnieciskie sakari. Rīgā, 1958.g., 111. lpp.

⁷ Latvijas bankas padomes 1940. gada 31. jūlija sēdes protokols.

Vāciešu repatriācija uz Vāciju nebūt nenozīmēja, ka hitleriskā Vācija atsakās no Baltijas iekarošanas plāniem.

Glūži otrādi, tas bija viens no hitleriešu pasākumiem, gatavojoties uzbrukumam Padomju Savienībai un iebrukumam Baltijā. No repatriētajiem hitleriešiem tika izveidotas izpletņu lēceju, diversantu un spiegu vienības, ko Lielā Tēvijas kara priekšvakarā un kara sākumā iesūtīja Latvijā. Hitleriskā propaganda Latvijā turpinājās arī pēc vāciešu repatriācijas. Tāpat kā agrāk uz Latviju lielā vairumā tika sūtīti hitleriskās partijas propagandas izdevumi, laikraksti un žurnāli, kas visi propagandēja vecumveco «Drang nach Osten».

Piemēram, hitleriešu partijas 1940. gadā izdotajā kalendārā bija publicēts raksts «Deutsche Kulturarbeit im Ostraum». Rakstā bija apgalvots: «Uz vāciešu tiesībām norāda viņu darbība austrumos, un, ja te bijis mūsu senču darbības lauks, tad te būs arī mūsu nākamās paaudzes darbības lauks» — un tālāk: «Visas pilsētas Polijā un Baltijā ir pirmatnējas vācu pilsētas. Vācieši neieradās te kā kādi slavu tautu pēcteči, bet kā pirmie iedzīvotāji, ne kā viesi, bet kā kungi.»¹ Minētajam rakstam 1940. gada kalendārā bija pievienota visai izteiksmīga piezīme: «Šis raksts uzrakstīts 1939. gada pavasarī, bet vēsturiskie dati paliek spēkā arī pēc Polijas sagrāves. Tāpēc raksta teksts pēc pēdējiem notikumiem ar nolūku nav grozīts.»² Hitleriešu žurnālā «Nationalsozialistisches Bildungswesen» 1940. gada martā apgalvots, ka «Austrum- un Viduseiropas tautas un valstis gadu simtiem saistītas ar Vācijas likteņiem, neraugoties uz to, vai viņas to atzīst par pareizu vai ne».³ Tam piebalsoja žurnāls «Ostland», kas kādā rakstā apgalvoja, ka «Igaunija un Latvija, tāpat kā agrāk, tā arī tagad, pēc vāciešu repatriācijas, paliek vēsturiski un politiski cieši saistītas ar vācu tautu».⁴ Tie nav vienīgie šāda veida izteicieni hitleriskās Vācijas presē. Tie izteiksmīgi liecina, ka pēdējos priekš kara gados un sevišķi pēc otrā pasaules kara sākuma hitleriskā Vācija pastiprināti gatavojās Baltijas sagrābšanai, mobilizējot šim nolūkam arī propagandas aparātu.

Hitlerisko organizāciju darbība Latvijā un hitleriešu propaganda sevišķi pastiprinājās, sākot ar 1938. gadu, kad stipri pieauga kara draudi visā pasaulē un hitleriskās Vācijas uzbrukuma draudi Baltijai. Šādos apstākļos Ulmaņa valdība nostājās uz nacionālo interešu nodevības ceļa, gatavojoties atdot Latviju Hitleram.

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1939. g., 1. apr., 629. l., 53. lp.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ «Ostland». 1940. g., 3. nr.

3. STARPTAUTISKAIS STĀVOKLIS RIETUMEIROPĀ PADOMJU SAVIENĪBAS—LATVIJAS 1939. GADA SAVSTARPEJĀS PALĪDZĪBAS PAKTA NOSĒĢSANAS LAIĶĀ

1939. gadā starptautiskais stāvoklis Rietumeiropā Minhenes vienošanās (1938. g. 29.—30. septembrī) rezultātā bija kļuvis sevišķi saspīlēts. Šī vienošanās bija pazemojoša un apkaunojoša tādām lielvalstīm kā Anglija un Francija.

Vienošānās bija izstrādāta Hitlera speciālvilcienā, braucot no Kufšteinas uz Minheni. Kufšteinā Hitlera bija sastapies ar Musolini. Pēc tam, kad fašistisko valstu diktatori bija apsprieduši jautājumu par viņu valstu gatavību karam, vienošanos bez kādiem iebildumiem un protesta 30. septembrī Minhenē parakstīja Čemberlens un Daladjē kopā ar Hitleru un Musolini. Saskaņā ar vienošanos Sudētijas apgabals, — pie kam tā robežas bija noteicis Hitlera, — tika atrauts no Čehoslovākijas un desmit dienu laikā bija jāatdod Vācijai. «Katrš no šīs vienošanās dalībniekiem, — teikts vienošanās ievadā, — pasludina sevi par atbildīgu par nepieciešamo pasākumu realizēšanu».¹

Čehoslovākijai vajadzēja atstāt neskartu visu dzīvo un nedzīvo inventāru, visus rūpniecības un kara uzņēmumus, kas atradās minētajā apgabalā, un atdot tos Vācijai. Šā noteikuma realizēšanu garantēja Anglija, Francija un Itālija. Saskaņā ar vienošanos visus evakuācijas noteikumus un detaļas izstrādāja starptautiska komisija, kurā ietilpa Anglijas, Francijas, Vācijas, Itālijas un Čehoslovākijas pārstāvji. Bez tam valdības, kas parakstīja Minhenes vienošanos, uzdeva Čehoslovākijai trīs mēnešu laikā apmierināt visas poļu un ungāru pretenzijas Čehoslovākijā. Kā zināms, Berlīnes—Romas «ass» valstu teritoriālajām prasībām attiecībā uz Čehoslovākiju pievienojās arī panu Polija un magnātu Ungārija. Ungārijas valdība pieprasīja atdot Ungārijai lielu daļu Slovēkijas un Karpatu Ukrainas. Ungārijas reģents Hortijs kopā ar ārlietu ministru Koni un ģenerālštāba priekšnieku traucās uz Vāciju, kur tos 20. un 21. septembrī pieņēma Gērings un Hitlera. Satiekoties ar Hitleru, vācu fašisma atbalstītāji Ungārijā par saviem pakalpojumiem saņēma zināmus solījumus.

Jau Sudētijas krīzes sākumā Polijas valdība 1938. gada maija beigās paziņoja Anglijas, Francijas un Čehoslovākijas valdībām, ka uz Polijas pieprasījumu, ko bija inspirējis hitleriešu aģents, toreizējais Polijas ārlietu ministrs Beks, Tešinas

¹ Citēts no F. Notoviča raksta «Из дипломатической истории Мюнхенского соглашения». «Вопросы истории», 1945, 5.—6. пр., 174. лр.

apgabalam jāiegūst tādas pašas tiesības, kādas dabūs vācu nacionālais mazākums Sudetijas apgabalā. Polijas valdība pastāvēja uz to, ka ar Tešinas apgabalu jārikojas tāpat kā ar Sudetijas apgabalu. Kalpi un saimnieks uzbruka kopā. 1938. gada septembrī Polija atkal šo jautājumu izvirzīja Parīzē, Londonā un Prāgā un pāris dienas pēc pirmā pieprasījuma — 17. septembrī atkal atkārtoja to. Ejot tālāk pa militāra konflikta izraisīšanas ceļu, Polija 21. septembrī denonsēja līgumu par nacionālajām minoritātēm, kas bija noslēgts ar Čehoslovakiju 1925. gadā, un sāka koncentrēt savu karaspēku uz Polijas — Čehoslovakijas robežām. Nevēlēdamies saasināt konfliktu, kas bija izraisījis Polijas prasību rezultātā, Čehoslovakijas prezidents Benešs bija spiests atdot Tešinas apgabalu Polijai, par ko viņš paziņoja personīgā vēstulē Polijas prezidentam Moscickim 1938. gada 22. septembrī. Vēstulē Benešs ieteica «vispirms risināt Tešinas jautājumu miera ceļā»¹, izsakot gatavību atbalstīt visas Polijas prasības. Bet Polija nerimās draudēt ar iebrukumu Slovakijā. Čehoslovakijas sūtnis Padomju Savienībā Firlingers² ar rūgtumu un naidu runāja par Polijas ārlietu ministra Beka politiku šajās Čehoslovakijai liktenīgajās dienās. Sarunā ar savu diplomātiskā korpusa kolēģi Maskavā sūtnis konstatēja, ka «pēc šīs vēstules saņemšanas sekoja Polijas ultimāts».³ Poļu valdība nemitējās, un tikai Padomju Savienības iejaukšanās uz laiku piespieda kareivīgos poļu diplomātus sākt sarunas ar Čehoslovakijas valdību. Padomju valdība no savas puses vēl pirms prezidenta Ruzvelta iejaukšanās vācu-čehu konfliktā piedāvājās būt par starpnieku konflikta atrisināšanai mierīgā ceļā un darīja visu, lai mazinātu jaunu konfliktu rašanās iespējas. 23. septembrī Padomju valdība caur Polijas republikas lietu pilnvaroto iesniedza Polijas valdībai protestu pret Polijas karaspēka koncentrēšanu pie Čehoslovakijas robežām.

Savā notā Padomju valdība norādīja, ka Polijas karaspēka iebrukumu Čehoslovakijā tā atzītu par ne ar ko neizprovocētu agresiju un, pamatojoties uz to, denonsētu 1932. gada 25. jūlijā noslēgto Padomju-Polijas neuzbrukšanas līgumu. Šim Padomju valdības paziņojumam bija savs efekts. Padomju Savienības draudi denonsēt līgumu piespieda Polijas valdību apvaldīt savu kareivīgumu un atvilkt karaspēku no robežām. Tādējādi Padomju Savienība demonstrēja visai pasaulei, ka tā gatava ne vien vārdos, bet arī darbos aizstāvēt mieru visā pasaulē. Pa-

¹ LPSR CVA, 1313. f., 1. apr., 3. l., 45. lp.

² Tagad Čehoslovakijas Nacionālās sapulces priekšsēdētājs.

³ LPSR CVA, 1313. f., 1. apr., 3. l., 45. lp.

domju Savienības rīcība bija paraugs, kā jārikojas ar agresoru. Diemžēl, Anglijas un Francijas reakcionārās valdības nevēlējās dot agresoram noteiktu un tiešu triecienu. Tās deva priekšroku savu vadītāju tumšajai spēlei aizkulisēs, tādējādi veicinot vācu agresoru tieksmi remdēt savu ēstgribu uz svešu teritoriju rēķina. Noslēgušas vienošanos ar Hitleru, Anglijas un Francijas valdošās aprindas centās nomelnot Padomju Savienību visas pasaules sabiedriskās domas acīs. Tāpat tās centās vājināt čehu tautas pretestības garu un paziņoja Čehoslovākijas valdībai, ka Čehoslovākijai neesot ko cerēt uz PSRS palīdzību, jo tai nav kopīgu robežu ar Čehoslovākiju, un kara aviācijas vājuma dēļ Padomju Savienība negribēšot uzsākt karu, neraugoties uz līgumu ar Čehoslovākiju. Mēģinādama radīt nesaskaņas Čehoslovākijas un Padomju Savienības attiecībās, reakcionārā Francijas valdība savā divkosībā līdz krīzes pēdējām dienām centās pārliecināt Čehoslovākijas valdību par to, ka tai Padomju Savienības palīdzība nepavisam nav vajadzīga, ja tai savu palīdzību apsola Francija. Francijas ārlietu ministra Bonē tumšajai aizkulišu diplomātijai bija savi rezultāti. Dezorientējot Čehoslovākijas valdību, Bonē un Daladjē darīja visu, lai piespiestu Čehoslovākijas valdību piekāpties Hitleram. Pilnīga taisnība bija Čehoslovākijas sūtnim PSRS Firlingeram, kad viņš teica kādam no diplomātiem: «Ja Francijas valdība nepārtraukti neietekmētu Benešu ar to, ka Francijas palīdzība garantēta — Čehijas liktenis nebūtu traģisks un varbūt ārpolitikai būtu bijis cits virziens.»¹

Padomju valdība, būdama uzticīga savai miera politikai un godīgi pildīdama savas līguma saistības, pavisam skaidri un noteikti deklarēja savu nostāju gan Sudētijas jautājumā, gan arī attiecībā uz angļu-franču «samierinātāju» politiku. Nomerinātāju lomā uzstājās Čemberlens un Daladjē. Padomju pārstāvis Ļitvinovs, izsakot Padomju valdības oficiālo viedokli, paziņoja: «Mēs esam gatavi pildīt savas saistības saskaņā ar līgumu un kopā ar Franciju sniegt palīdzību Čehoslovākijai mums iespējamā veidā.»²

Mēģinājumam nomelnot Padomju Savienību sabiedriskās domas acīs nebija panākumu. Pasaules sabiedriskā doma pelnīti novērtēja Padomju valdības godīgo izturēšanos Eiropas krīzes laikā, kas būtībā izvērās par tā saucamo Sudētijas problēmu. Padomju zeme vispārējās panikas un dezorganizācijas brīdī nostājās visas pasaules priekšā kā vienīgā valsts, kas saglabājusi uzticību savām līguma saistībām pret Čehoslovākiju.

¹ LPSR CVA, 1313. f., 1. apr., 3. l., 45. lp.

² «Известия». 1938. г. 22. сентябри.

Tas atspoguļojās pasaules presē. «New-York Times» 25. oktobrī rakstīja: «Lītvīnova runa liek nešaubīties par to, ka Padomju Savienība gatava sniegt palīdzību Čehoslovākijai, ja tikai Francija pildīs savas saistības. Būtībā Lītvīnovs pieliek visus spēkus, lai panāktu, ka Francija izpilda visas savas saistības saskaņā ar Francijas-Čehoslovākijas savstarpējās palīdzības līgumu.»

Kāds Šveices laikraksts 23. septembrī rakstīja: «Lītvīnovs ar savas runas nepielūdzamo loģiku norāva melu plivuru, zem kura Anglijas un Francijas kapitālistiskās valdības gribēja noslēpt savu noziedzīgo un glēvo vienošanos ar agresoru.»¹

«New-York Sun» 21. septembrī rakstīja: «PSRS apsoliņās pabalstīt Čehoslovākiju Vācijas uzbrukuma gadījumā, bet Anglija un Francija kapitulēja Hitlera priekšā.»²

Padomju pārstāvju uzstāšanās Tautu Savienības asamblejā atmaskoja reakcionāro meļu intrigas un parādīja visai pasaulei, ka vienīgā valsts, kas stingri aizstāvēja mieru pirmskara Eiropā, bija Padomju Savienība.

Neraugoties uz to, ka Padomju Savienība formāli tika atsvabināta no savām saistībām palīdzēt Čehoslovākijai, jo Francija bija pārkāpusi vienošanos ar Čehoslovākiju, tā saskaņā ar padomju-čehu līgumu neizmantoja šīs tiesības. Līgums ar Čehoslovākiju palika spēkā, un Padomju Savienība bija gatava palīdzēt, ja Čehoslovākijas valdība to vēlēšies. Eiropas krīzes attīstība 1938. gadā gāja citu ceļu. Nākotne ar nepielūdzamu neželību pierādīja, cik pareizi bijuši Padomju valdības vārdi, ka «izbēgt no problemātiska kara šodien un saņemt drošu un visaptverošu karu rīt, turklāt vēl par ienīsto agresoru apetītes apmierināšanas un valstu suverenitātes iznīcināšanas un izkropļošanas cenu, nenozīmē rīkoties Tautu Savienības garā».³

Padomju valsts bija un palika mazo tautu aizstāvis pret agresoru tīkojumiem. To spilgti apliecināja padomju un čehu karaspēka daļu kaujas sadraudzība Lielā Tēvijas kara laikā. Pati vēstures gaita neapšaubāmi pierādīja, ka Čehoslovākijas atbrīvošanas ceļš no hitleriešu okupantu jūga iet nevis caur Londonu, bet caur Maskavu. Padomju valdība darīja visu iespējamo, lai saglabātu mieru Eiropā un dotu pretsparu hitleriešu agresijai. Grūtajās 1938. gada septembra dienās ASV prezidents Ruzvelts griezās pie Padomju Savienības ar lūgumu, lai tā pievērstu Vācijas un Čehoslovākijas uzmanību tam, ka «ārkārtīgi svarīgi atteikties no spēka pielietošanas konflikta nore-

¹ Citēts no laikr. «Известия», 1938. g. 22. un 26. septembrī.

² Turpat, 1938. g. 22. septembrī.

³ Turpat.

gulēšanā».¹ Padomju valdība uz šo aicinājumu atrisināt konfliktu mierīgā ceļā atsaucās tanī pašā dienā.

Padomju valdības atbildē teikts, ka «PSRS valdība par visefektīvāko līdzekli jauna pasaules kara novēršanai uzskata nekavējošas starptautiskas konferences sasaukšanu»², lai spertu attiecīgus soļus pret agresiju un «novērstu tālākus un bīstamākus starptautiskus sarežģījumus».³

Tajā pašā dienā Čemberlens trešo reizi divu nedēļu laikā izlidoja pie Hitlera. Minhenē ieradās arī Daladjē. Eiropas «nomierinātāju» tikšanās ar fašistisko valstu diktatoriem beidzās ar 1938. gada 30. septembra Minhēnes vienošanos. Tā bija divu lielu demokrātisku valstu reakcionāro valdības aprindu kapitulācija hitleriskās Vācijas priekšā. Šī kapitulācija nebija nekas cits kā vācu agresijas ilggadīgas veicināšanas rezultāts. Padomju valdība TASS ziņojumā norādīja, ka tai «nav un nebūs nekādas daļas gar Minhēnes konferenci un tās lēmumiem».⁴

Šis netīrais darbs — Čehoslovākijas izdošana Hitleram — tika izdarīta ar glēvo kapitulantu rokām.

Viens no ievērojamākajiem Čehoslovākijas diplomātiem — Firlingers traktēja Francijas izturēšanos pret viņa dzimteni liktenīgajās dienās kā nodevību. Sevišķi nepievilcīgu lomu, pēc viņa vārdiem, spēlēja Daladjē un Bonē; pēdējo pamatoti var saukt par meli.⁵ Apgaismojot Anglijas pozīciju Eiropas krīzes dienās, Firlingers secināja: «Anglija, kas bija pierādījusi, ka tā savās interesēs gatava ziedot mazās valstis, tagad pārdzīvo laiku, kad mazās, tai padevīgās valstis atkrit viena pēc otras.»⁶

Tādējādi tā cilvēka vārdi, kurš savas dzimtenes liktenīgajās dienās bija visu notikumu lietas kursā, vislabāk raksturo Eiropas «nomierinātāju» patieso seju un tos nožēlojamus rezultātus, kādi bija to politikai. Firlingers 1938. gada oktobrī sarunā ar Maskavā akreditēto ārzemju sūtni par pozīciju, kādu bija ieņēmusi Anglija un Francija Eiropas krīzes dienās un par to nepievilcīgo lomu, kāda bija šo valstu reakcionāro valdību vadītājiem, puda Rietumeiropas demokrātu domas. Visas pasaules demokrātiskajai sabiedrībai bija skaidrs, kas vainīgs kauna pilnās Minhēnes vienošanās noslēgšanā, kura deva iespēju agresīvajām valstīm vēl ātrākiem tempiem izraisīt pasaules karu. Minhēnes vienošanās bija tikai pirmais posms Čehoslovākijas pakļaušanā un sadalīšanā, ko vēlāk izdarīja Vācija.

¹ «Известия». 1938. г. 29. сентябрь.

² Turpat, PSRS Ārlietu Tautas komisāra vietnieka V. Potjomkina nota.

³ Turpat.

⁴ Turpat, 1938. г. 2. октябрь.

⁵ LPSR CVA, 1313. f., 1. apr., 3. l., 45. lp.

⁶ Turpat.

Pēc Minhenes vienošanās Anglijas un Francijas reakcionārās kliķes turpināja iet pa agresora «nomierināšanas» ceļu. Piemēram, Anglijas un Francijas valdības tūlīt pēc Minhenes atzina Abesīnijas (Etiopijas) iekarošanu un iecēla sūtņus pie Itālijas karaļa, kam Itālijas fašistiskā valdība bija piešķirusi «Abesīnijas imperatora» titulu. Novembra sākumā Anglijas parlaments pēc Čemberlena priekšlikuma ratificēja angļu—itāļu līgumu, kuru pirms tam bija atteicies ratificēt, līdz kamēr Itālija nebūs izvedusi savus «brīvprātīgos» no Spānijas. Ar šo Anglijas parlamenta aktu, neraugoties uz opozīcijas protestu, pilsoņu karš Spānijā bija galīgi atrisināts Franko labā, un līdz ar to tika radīts vēl viens fašisma perēklis Eiropā. Minhenes radītāji — kapitulantu politikas ideologi vācu agresoru prasību priekšā — centās iztēlot, ka šī vienošanās nodrošinās mieru veselām paaudzēm. Pavisam citādi šo faktu novērtēja pasaules sabiedriskā doma un vairāki Anglijas politiskie darbinieki.

Leiboristu partijas līderis Etlijs vēstulē Čemberlenam norādīja, ka leiboristu partijas vadošie organi 8. septembrī pieņēmuši rezolūciju, kurā pieprasīja, ka «Britu valdība nedrīkst Vācijas valdībai likt šaubīties par to, ka tā apvienos savus spēkus ar Francijas un Padomju Krievijas valdībām, lai kopīgi uzstātos pret jebkuru uzbrukumu Čehoslovākijai».¹

Loid-Džordžs presē paziņoja, ka Anglija 1914. gada jūlijā pieļāvusi kļūdu, nebrīdinot Vāciju, ka tā aizstāvēs Beļģiju visiem spēkiem, ja pēdējai uzbruks Vācija. Loid-Džordžs, griezdamies pie valdības, teica: «Neatkārtojiet šo traģisko kļūdu.»²

Anglijas un Francijas reakcionārās valdošās aprindas apzinīgi aizvēra acis, «lai neredzētu» hitleriskās Vācijas ārpolitisko prasību agresivitāti. Anglija un Francija, parakstot Minhenes vienošanos, pierādīja savu bezspēcību miera aizstāvēšanā un noslēdza darījumu ar agresoru aiz citu mieru mīlošo valstu mugurām un uz viņu interešu rēķina, kas tikai pamudināja agresoru realizēt tālāko militāro avantūru plānus.

Viens no ievērojamākajiem starptautiskās komunistiskās un strādnieku kustības darbiniekiem G. Dimitrovs 1938. gada beigās savā rakstā «Vienotā fronte pret fašismu» rakstīja: «Tagad vairs fašistiskās valstis nerunā par Versaļas līguma revīziju, tagad tās jau runā par jaunu pasaules pārdalīšanu. Tagad runā ne tikai par kolonijām, bet par pašas Eiropas pārdalīšanu, par vairāku Eiropas valstu kolonizēšanu un vairāku Eiropas tautu apspiešanu... Paši fašistiskie laupītāji nemaz vairs ne-

¹ Citēts pēc F. Notoviča minētā raksta žurnālā «Вопросы истории», 1968. lpp.

² Turpat.

slēpj savu laupīšanas plānu maršrutu. Tas skaidri redzams no kartes, ko vācu fašisti publicēja pēc Sudētijas apgabala okupācijas. Izrādās, ka pēc kalendāra datiem, kas atzīmēti šajā kartē, 1937. gada pavasarī vajadzēja izšķirties Austrijas liktenim, 1938. gada rudenī — Čehoslovākijas liktenim, 1939. gada pavasarī paredzēts sitiens Ungārijai, 1939. gada rudenī kā sagrābšanas objekts paredzēta Polija; 1940. gada pavasarī tiek sagatavots sitiens Dienvidslāvijai, 1940. gada rudenī — Rumānijai, 1941. gada pavasarī fašistiskā uzbrukuma objekti būs Francija, Beļģija, Holande, Dānija un Šveice, 1941. gada rudenī fašistiskā Vācija nozīmējusi savu karagājienu pret Padomju Savienību.»¹

LKP brīdināja tautas masas no augošajām hitleriskās agresijas briesmām, ko ar savu «nomierināšanas» politiku vēl veicināja Anglija un Francija. 1938. gada jūlijā «Cīņas» ievadrakstā «Hitlerisma draudi un Ulmaņa ārējā politika» teikts: «Ik dienas jo skaidrāk Latvijas tauta sāk apzināties briesmas, kas tai draud. Šodien Spānija, Austrija, Čehoslovākija — ritu rinda pienāks arī Baltijas valstīm un Latvijai.»² Agresīvais vācu fašisma plāns visai pasaulei nebija noslēpums, bet, neraugoties uz to, Anglijas un Francijas reakcionārās valdošās aprindas labprāt atbalstīja Hitlera karaplānus pret Padomju Savienību, apsolot tam rietumu valstu «neitralitāti» cerībā, ka Vācija iestīgs savā gājienu uz austrumiem un tai būs vajadzīgs niērs rietumos. Ar Mīnhenes vienošanās palīdzību viņi cerēja iegūt laiku, lai apbružotos, bet panāca pretējo — Mīnhenes vienošanās pasliktināja lielāko Rietumeiropas valstu politisko un militāro stāvokli un vēl vairāk iekārdināja Hitleru. Hitlers to iztulkoja kā pretinieka vājumu un ar vēl lielāku centību turpināja savu kara izraisīšanas un svešu teritoriju sagrābšanas politiku. To, ka Mīnhenes vienošanās galvenokārt bija vērsta pret PSRS, neturēja par vajadzīgu slēpt ne fašistiskā vācu prese, ne citu valstu reakcionārie laikraksti. Vairāki reakcionārās Anglijas un Francijas laikraksti pieprasīja lauzt Francijas—Padomju Savienības savstarpējās palīdzības līgumu. Piemēram, laikraksts «Sunday Times» 1938. gada 2. oktobrī rakstīja: «Visievērojamākais Mīnhenes vienošanās moments ir tas, ka tā pilnīgi ignorē Krieviju. Bet kādus augļus var dot šī vienošanās, ja Francija paliek saistīta ar Padomju Savienību, kurai Vācija nolēmusi nedot nekādu konsultāciju attiecībā uz tās teritorijas nākotni, kas palikusi no kādreizējās Austro-Ungārijas.»³

¹ Citēts no laikraksta «Cīņa», 1938. g., 7. nr.

² «Cīņa». 1938. g., 4. nr.

³ Citēts pēc F. Notoviča minētā raksta žurnālā «Вопросы истории», 172. lpp.

«Boļševisma briesmas», ar kurām Hitlers Minhenē bija baidījies Daladjē un Čemberlenu, nepalika bez ietekmes. Buržuāziskās diplomātijas vadītājiem bija nepatīkama pati doma par sadarbību ar Padomju Savienību pret Hitleru, jo viņi cerēja, ka, saņēmis to, ko pieprasījis Eiropā, Hitlers virzīs savas ordas uz austrumiem un atstās tos mierā. Savā aklajā naidā pret Padomju valsti viņi bija gatavi darīt visu, pat nodot savas nacionālās intereses, kā vēlāk pierādīja Francijas bēdīgā pieredze, lai tikai nepieļautu Padomju Savienības varenības pieaugumu. Anglijas un Francijas demokrātiskie spēki ļoti labi saprata, cik liela nozīme miera saglabāšanā ir Padomju Savienības nostājamai Eiropas krīzes dienās un kāds varens miera faktors Rietumeiropā ir Padomju valsts. Tāpat viņi saprata, ka bez varens Padomju valsts nav iespējama kaujas spējīga fronte cīņai pret agresiju. Tāpēc tā ieteica savu valstu valdībām, kamēr vēl nav par vēlu, uzsākt sarunas ar Padomju Savienību, lai izveidotu fronti, kas dotu prettriecienu agresoram. Pret Anglijas un Francijas sarunām ar Padomju Savienību asi uzstājās Polija. 1939. gada martā laikraksts «Ekspress Poznański» rakstīja: «Jau šodien var šaubīties par to, vai ir pareiza Anglijas vēlēšanās iet kopā ar PSRS... Polija neko negaida no šīs demonstrācijas. Polija iet pa savu ceļu, pa savu spēku pastiprināšanas ceļu.»¹ Pēc mēneša, 29. aprīlī, Polijas valdība oficiāli paziņoja: «Sakarā ar Anglijas sarunām ar Padomju Krieviju parādījušies paziņojumi, it kā Polija piedalītos šajās sarunās. Šie paziņojumi ir bez pamata. Angļu-krievu sarunas nekādi neskar Poliju un neuzliek tai nekādas saistības.»² Labi zināms, kurp noveda Polijas atteikšanās no Padomju Savienības ieteiktās kolektīvās drošības sistēmas. Polijas sagrave hitleriskās Vācijas uzbrukuma rezultātā, miljoni bojā gājušu poļu fašistiskās okupācijas gados — lūk, tāds bija buržuāziski muižnieciskās Polijas valdības avantūristiskās, tautai naidīgās politikas rezultāts. Anglijas un Francijas valdošās aprindas, kas sabiedriskās domas spiediena ietekmē 1939. gadā uzsāka sarunas ar Padomju Savienību par līguma noslēgšanu pret agresiju, darīja visu, lai izjauktu sarunas, cenšoties visu vainu par to izjūkšanu uzvelt Padomju Savienībai. Uzstādamies apakšnamā 1939. gada 31. jūlijā, Čemberlens savā runā teica: «Nav noslēpums, ka padomju, angļu un franču valdības pagaidām nav panākušas vienošanos, kas apmierinātu visus sarunu dalībniekus jautājumā par terminu «netieša agresija», kaut visas trīs valdības saprot, ka netieša agresija var

¹ «Ekspress Poznański». 1939. g. 24. martā.

² LPSR CVA, 3235. f., 1939. g., 1. apr., 629. l., 23. lp.

būt tikpat bīstama kā tieša... Bet tanī pašā laikā mums ārkār-
tīgi nevēlami, kas rastos iespaids, it kā mēs tikojam pēc citu
tautu neatkarības, un, ja angļu un franču valdības nepiekrita
padomju netiešās agresijas definīcijai, tad tas notika tāpēc, ka
formulējumam, kuram piekrita Padomju valdība, pēc mūsu
domām ir tieši šāda jēga.»¹

Ar līdzīgiem apgalvojumiem, ka domstarpības it kā esot jau-
tājumā par to, vai nu tikt, vai netikt pēc Baltijas valstu neat-
karības, apakšnamā uzstājās ārlietu ministra vietnieks Batlers.

Kapitulanti, par kauna un nodevības maksu pārdevuši savu
sabiedroto — Čehoslovākiju Hitleram, centās mest ēnu uz Pa-
domju Savienības godīgajiem nodomiem, kura prasīja garan-
tijas miera nodrošināšanai Baltijas valstīs. Šo Anglijas valdī-
bas vadošo personu uzstāšanos pareizi novērtēja Padomju val-
dība. TASS paziņojumā, kas publicēts 1939. gada 2. augustā,
teikts: «TASS pilnvarots paziņot, ka, ja Batlera kgs patiešām
teicis minētos vārdus, tad viņš izkropļojis Padomju valdības po-
zīciju. Istenībā domstarpības nav vis jautājumā aizskart vai
neaizskart Baltijas valstu neatkarību, jo abas puses ir par to,
ka jāgarantē šī neatkarība, bet jautājumā par to, lai formulē-
jumā «netieša agresija» neatstātu ne mazāko iespēju agresor-
am, kas uzbruktu Baltijas valstu neatkarībai. Viens no sarunu
ieilguma cēloņiem ir tas, ka angļu formulējums šādu iespēju
agresoram atstāj.»²

Sarunas, kas izraisījās apakšnamā sakarā ar Čemberlena
runu, liecina, ka Padomju valdība pilnīgi pareizi norādījusi, ka
Anglijas valdība ir sarunu ieilguma vaininieks. Sinklers un
Daltons, kuri uzstājās debatēs, paziņoja, ka par vilcināšanos
panākt vienošanos ar PSRS atbildīga tikai angļu puse. Leibo-
rists Daltons, uzstādamies apakšnamā, 1. augustā paziņoja:
«Es uzskatu, ka krieviem ir pilnīga taisnība, kad tie prasa ga-
rantijas, lai noslēgtā vienošanās neatstātu nekādu iespēju un
nodrošinātu nekavejošu ātru rīcību, lai saknē iznīcinātu netiešu
agresiju.»³

Sākot sarunas ar Padomju Savienību, Anglijas valdība pre-
tēji savas valsts sabiedriskajai domai īstenībā nevēlējās, lai
sarunām būtu reāli rezultāti. Tāpēc tā uz Maskavu kā delegātus
nosūtīja Anglijas ārlietu ministrijas otrās šķiras ierēdņus,
kuriem nebija dotas vajadzīgās pilnvaras un tiesības slēgt ar
PSRS līgumu, kas būtu vērsti pret agresiju Eiropā. Šī Anglijas
valdības rīcība izraisīja plašas debātes apakšnamā.

¹ «Известия». 1939. g. 2. augustā.

² Turpat.

³ Turpat.

1939. gada 21. jūlijā apakšnamā Čemberlenam un Batleram angļu parlamenta deputāti uzdeva šādus jautājumus:

«Manders: «Vai sakārā ar sarunām par franču-britu līgumu uz Maskavu tiks sūtīts ministru kabineta loceklis?»»

Čemberlens: «Nē, ser.»

Manders: «Vai premjers atceras, ka viņš trīs reizes brauca pie Hitlera dažu nedēļu laikā un vai nav iespējams, ka ārlietu ministrs brauc uz Maskavu?»»

Sis deputāta jautājums palika bez atbildes.

Kāds cits parlamenta loceklis jautāja, vai Strengs (Anglijas ārlietu ministrijas ierēdnis, kas bija nosūtīts uz Maskavu piedalīties sarunās — A. D.) ir saņēmis ārkārtējas pilnvaras sarunām Maskavā? Uz šo jautājumu Batlers atbildēja: «Par noteiktajām sarunām atbild sūtnis. Strengs palīdz tam kā padomnieks.»

Parlamenta deputāts Ličs piezīmēja: «Tātad nevienam no viņiem nav ārkārtēju pilnvaru? Ja tas ir tā, tad vajadzētu dot pilnvaras paātrināt sarunas.»

Uz to Batlers atteica: «Valdība ir apmierināta ar to ātrumu un efektu, ar kādu tie ved sarunas.»¹

Čemberlena un Batlera atbildes skaidri liecina, ka reakcionārā valdība negribēja panākt nekādu vienošanos ar Padomju Savienību. Tieši tā uztvēra premjera un citu oficiālo personu atbildes sabiedriskā doma un daudzi Anglijas politiskie darbinieki. Loid-Džordžs savā rakstā, kas publicēts franču laikrakstā «Ce Soir», 1939. gada 26. jūlijā izvirzīja jautājumu: «Kāpēc uz Maskavu, lai reprezentētu mūs valsti, kas ir nesalīdzināmi varenāka un piedāvā mums savu palīdzību, nosūtīja tikai ārlietu ministrijas ierēdni?»² Atgādinot, ka Čemberlens un Halifakss vairākas reizes apmeklējuši fašistisko Itāliju un hitlerisko Vāciju, Loid-Džordžs secināja: «Uz to var būt tikai viena atbilde. Nevils Čemberlens, Halifakss un Džons Saimons nevēlas nekādu vienošanos ar Krieviju.»³

Loid-Džordža secinājumu apstiprināja Vācijas sūtņa Londonā Dirksena ziņojums Vācijas Ārlietu ministrijai. 1938. gada 10. jūlijā Dirksens ziņoja, ka «Tagadējās Anglijas valdības pirmais pēckara kabinets par vienu no galvenajām savas programmas līnijām izvirzījis mēģinājumu panākt kompromisu ar Vāciju, tāpēc tagadējā valdība attiecībā uz Vāciju izrāda tādu maksimālu izpratni, kādu tikai var izrādīt jebkāda no iespējamām angļu politiķu kombinācijām. Šai valdībai ir iekšpolitisks

¹ Citēts pēc M. Тихомиров. Внешняя политика Советского Союза. М. 1940, 52. lpp.

² Turpat, 53. lpp.

³ Turpat.

spēks minētā uzdevuma atrisināšanai. Tā tuvojas pašu būtiskāko Vācijas izvirzīto pamatprasību punktu izpratnei attiecībā uz Padomju Savienības atstumšanu no Eiropas likteņu lemšanas, uz Tautu Savienības atstumšanu šinī pašā ziņā, uz divpusīgu sarunu un līgumu lietderību.»¹

Vācu sūtņa sniegtais Anglijas politikas novērtējums pilnīgi apstiprinājās Maskavas sarunu laikā 1939. gadā. 1939. gada 1. augustā Dirksens ziņojumā Vācijas Ārlietu ministrijas štātssekretāram Veiczekeram rakstīja: «Attiecībā uz sarunu turpināšanu ar Krieviju un neraugoties uz to, ka nosūtīta militārā misija, — vai, pareizāk sakot, pateicoties tai, — te izturas skeptiski. Par to liecina angļu militārās misijas sastāvs: admirālis, kas līdz šim bija Portsmutas komandants, faktiski atvaļināts un nekad nav ietilpis admiralitātes štābā; ģenerālis — tāpat vienkāršs ierindas virsnieks, aviācijas ģenerālis — izcils lidotājs un lidošanas mākslas pasniedzējs, bet ne stratēģis. Tas liecina, ka militārās misijas uzdevums drīzāk ir noteikt Padomju armijas kaujas spējas un nevis slēgt operatīvu līgumu.»²

Pa to laiku Hitlera agresija attīstījās tālāk. Anglijas un Francijas valdību sarunu ieilgums ar Padomju valdību faktiski atbalstīja Hitlera ārpolitikas prasības. Hitlerš tās novērtēja kā jaunu iespēju teritoriāliem iekarojumiem. Pēc Minhenes Hitlers pārliecinājās, ka Rietumu lielvalstis nedomā nopietni aizstāvēt mieru Eiropā, bet to reakcionārās valdošās aprindas atzīst par labāku arī turpmāk necensties aizstāvēt mazo valstu neatkarību.

Visu 1938. un 1939. gadu turpinājās hitleriskās Vācijas graušanas darbs Baltijā.³

Izmantodams 1938. gada Eiropas krīzes dienās saviem nolūkiem Baltijas valstu neitralitāti, Hitlerš varēja nerēķināties ar tām un sākt jaunu agresiju jau tieši šajās neitrālajās zemēs. Vislielākos panākumus šinī virzienā hitleriskā Vācija guva Lietuvā, draudot tai ar ieroču spēku. 1939. gada 22. martā Berlīnē tika parakstīts tā saucamais līgums par Klaipēdas (Mēmeles) apgabala atdošanu Vācijai. Minēto līgumu nevar uzskatīt par līgumu šā vārda starptautiski tiesiskajā nozīmē, jo tas bija ultimāts, ko Lietuvas valdībai diktēja Vācija, draudot ar bruņotu spēku sagrābt Klaipēdu. Drīz pēc tam, 1939. gada aprīlī, uz tiešas agresijas ceļa Eiropā nostājās arī fašistiskā Itālija.

¹ МИД ССР. Документы и материалы кануна второй мировой войны. II, Архив Дирксена (1938—1939 гг.). М. 1948, 33. лрр.

² Turpat, 117. лрр.

³ Sk. nodaļu «Fašistiskās Latvijas ārpolitika laikā no 1934. līdz 1939. gadam».

Intervencijā pret mazo Albāniju piedalījās 173 kuģi, 600 lidmašīnu, vairāk nekā 50 000 fašistiskās Itālijas karavīru. Tikai pēc asiņainām kaujām itāļu fašismam izdevās okupēt Albāniju. Pēc tam, kad hitleriskā Vācija bija sagrābusi Čehoslovākiju un Klaipēdu, Padomju valdība iesniedza oficiālu paziņojumu Latvijas un Igaunijas valdībām. Paziņojumā norādīts, ka Padomju Savienība nevar pieļaut, ka Latvija un Igaunija tiktu pārvērstas par teritorijām, kas būtu atkarīgas no Vācijas. Tāpēc gadījumā, ja hitleriskā Vācija draudētu, Latvija un Igaunija var pilnīgi paļauties uz Padomju Savienības palīdzību. Abas valdības atzina par labāku nereaģēt uz Padomju valdības priekšlikumu. Vēl vairāk, Latvijas un Igaunijas fašistiskās valdības, izdabājot Vācijai, atzina par labāku parakstīt neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju, neraugoties uz to, ka Klaipēda tām bija spilgts piemērs, kā Hitlers pilda miera solījumus un saprot miera saglabāšanu.

✓ 1939. gada 7. jūnijā pēc neilgām sarunām Berlīnē vienā laikā tika parakstīti divi līgumi par neuzbrukšanu starp Vāciju — Igauniju un Vāciju — Latviju. Līgumu starp Vāciju un Latviju parakstīja no vienas puses fašistiskais ārlietu ministrs Ribentrops un no otras — Ulmaņa valdības ārlietu ministrs Munters. Līgumā bija tikai 2 pantī. 1. pantā Latvija un Vācija apņēmas nekādā gadījumā nekarot viena pret otru un nelietot nekādus citus varas līdzekļus. Otrajā šā panta rindkopā bija norādīts, ka «Ja no kādas trešās valsts puses notiktu pret vienu no līdzējām pusēm kāda pirmā rindkopā aprādītā veida darbība, tad otra līdzēja puse šādu darbību nekad neatbalstīs.»¹

2. pants noteica, ka līgums ir spēkā 10 gadu, pie kam. «ja gadu pirms termiņa notecēšanas viena no līgumu slēdzējām pusēm to neuzteic, tad līgums paliks spēkā vēl 10 gadus, un visi līguma noteikumi paliek spēkā visā šajā laikā».²

Parastais līguma pagarināšanas noteikums, kas starptautiskajā praksē sastopams ļoti bieži, šajā līgumā ieguva neparastu veidu sakarā ar šā panta 3. rindkopu.

2. panta 3. rindkopa nosaka, ka «līgums tomēr nepaliek spēkā ilgāk kā šodien parakstītais tāds pats līgums starp Vāciju un Igauniju».³

Minētās rindkopas turpinājums skanēja: «Ja šī iemesla dēļ līgums zaudētu spēku pirms 2. rindkopā paredzētā termiņa, tad Latvijas valdība un Vācijas valdība uz vienas puses vēlēšanos nekavējoties stāsies sarunās par līguma atjaunošanu.»⁴

¹ Sk. «Valdības Vēstnesis», 1939. g., 141. nr.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

Sakarā ar 2. pantu (1. rindkopu) līgums jāratificē un ar ratifikācijas dokumentiem jāapmainās Berlīnē pēc iespējas ātrāk.

Tāpat abas puses panākušas vienošanos jautājumā, kas formulēts parakstīšanas protokolā, kuru publicēja reizē ar līguma protokolu. Parakstīšanas protokolā konstatēts, ka panākta vienošanās par to, ka «Ja konfliktā nepiedalīgas līdzējas puses izturēšanās atbilst vispārējiem neitralitātes noteikumiem, tad tā neskaitās par atbalstīšanu līguma 1. panta 2. rindkopas nozīmē. Tamdēļ nav uzskatāma par nepielaižamu atbalstīšanu, ja konfliktā nepiedalīgā līdzēja puse turpina normālu preču apmaiņu un preču tranzītu ar trešo valsti.»¹

Raksturojot Latvijas — Vācijas neuzbrukšanas līguma patieso nozīmi, «Cīņa» rakstīja: «Ar šī līguma parakstīšanu fašistiskā Latvija ir oficiāli pieslēgusies Berlīnes — Romas asij. Tā atklāti nodod latvju tautas intereses, Ulmaņa — Muntera — Baloža valdība labprātīgi atdod Latviju zem Hitlera «protektorāta», apsola izīrēt savas ostas (Liepājā) un citus stratēģiskus punktus hitleriskajai Vācijai.»²

Hitleriskās Vācijas ar Latviju parakstītais neuzbrukšanas līgums, tāpat kā šāds līgums ar Igauniju, bija šo valstu sakaru attīstības rezultāts. Šie līgumi, nodrošinot hitleriskajai Vācijai ārkārtīgi labu iespēju ietekmēt Baltijas valstu ārpolitiku, jau drīz vien deva rezultātus. Ar pašu noteikumu par līguma palikšanu spēkā (saskaņā ar 2. panta 3. rindkopu) Vācija guva iespēju pārmaiņus ietekmēt gan Latvijas, gan Igaunijas valdības, nedodot nevienai no tām patiesu garantiju par viņu robežu drošību. Pati jautājuma nostādne, ka līguma ilgums atkarīgs no Vācijas pasākumiem attiecībā pret otru zemi (Latvijai attiecībā uz Igauniju un Igaunijai attiecībā uz Latviju), bija pazemojoša valstu suverenitātei. Gadījumā, ja Vācija uzbruktu Igaunijai, tai vienlaikus bija dota iespēja lauzt līgumu ar Latviju (par ko visai atklāti runā 2. panta 3. rindkopa), lai, revidējot savas attiecības ar pēdējo, varētu pieprasīt no tās jaunu piekāpšanos vai pavisam likvidēt tās patstāvību. Tātad tāds pats liktenis otrā variantā sagaidītu arī Igauniju. Ar līgumiem, kurus bija noslēgusi reakcionārā hitleriešu aģentūra Baltijā — Latvijas un Igaunijas valdošā kliķe, šo valstu likteņi un to teritoriālā neaizskaramība tika nodota hitleriskās Vācijas rokās.

1939. gada 7. jūnija līgums, ko Latvija un Igaunija noslēdza ar Vāciju, nozīmēja, ka iesācies jauns posms hitleriskās Vācijas ārpolitikā attiecībā uz Baltijas valstīm. Priekšplānā izvirzījās Vācijas politiskā sagatavošanās, lai vācu fašistu bruņotie spēki varētu sagrābt šo valstu teritoriju.

¹ «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 141. nr.

² «Cīņa». 1939. g., 5. nr.

Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valdošās kliķes, jūtot, ka viņu stāvoklis valstī sakarā ar tautas masu revolucionārās kustības pieaugumu kļūst nedrošs tāpat kā pilsoņu kara laikā, gatavojās atkārtot nacionālo nodevību un atdot Baltijas valstis arzemju imperiālistiem par placdarmu uzbrukumam Padomju Savienībai. Šādā nolūkā 1939. gada jūnijā Igauniju un Somiju apmeklēja vācu sauszemes bruņoto spēku ģenerālštāba priekšnieks, un pēc tam Tallinā ieradās Vācijas militārās izlūkošanas vadītājs.

Šīs personas, satiekoties ar Igaunijas valdības pārstāvjiem, pārrunāja, kā konkrēti sagatavot Igaunijas un citu Baltijas valstu okupāciju.

Itālijas sūtnis Tallinā, kas bija informēts par šo sarunu gaitu, 1939. gada 21. jūnijā ziņoja savam ārlietu ministram, ka Igaunijas valdošajās aprindās runājot «par iespējamo vācu okupāciju Hijumā un Sāmsalā — Tallinas rajonā, kuram ir svarīga stratēģiska nozīme».¹

Par vācu-igauņu sarunām 1939. gada vasarā bija informētas arī Latvijas un Lietuvas valdošās aprindas. Tikai tā var izskaidrot minētā sūtņa 5. augusta paziņojumu, ka vācu karaspēkam ar desanta palīdzību okupēt Igauniju būs ļoti grūti, jo, lai izceltu tikai vienu divīziju, nepieciešami 16 kara kuģi. Tāpēc sarunu dalībnieki vienojušies, ka «atliek tikai viena iespēja — sūtīt vācu karaspēku caur Lietuvu un Latviju».²

Ulmaņa kliķe bija gatava atdot Latviju hitleriskajai Vācijai, jo tās saistīja ne vien kopīgais naidis pret PSRS, bet arī kopīgas veikalnieciskas intereses. Latvijas fašistiskās valdības vadītājiem bija nekustami īpašumi hitleriskajā Vācijā, un viņi bija vācu firmu akcionāri. Piemēram, Ulmanis par procentiem, ko saņēma no licencēm par Latvijā importētajām precēm, nopirka Vācijā muižu un lielu namu (Berlīnē).³

Kā vēlāk noskaidrojās, Munters bija vācu akciju sabiedrības «Vereinigte Stahlwerke» loceklis un saņēma naudu no šīs akciju sabiedrības peļņas.⁴

Daudzus vadošus posteņus valdībā, kara resorā un citās valdības iestādēs ieņēma vācieši vai vācu aģenti. Fašistiskās Latvijas Ārlietu ministriju vadīja Munters, kas, tāpat kā Ulma-

¹ I dokumenti diplomatici italiani. Ottava serie: 1935—1939. Volume XII, Roma, 1952, 250. lpp.

² Turpat, 589. lpp.

Publicētajā itāļu dokumentā kļūda; dokumentā teikts: «caur Lietuvu un Igauniju», bet, spriežot pēc dokumenta satura, jābūt «caur Lietuvu un Latviju».

³ «Советская Латвия». 1946. г. 3. августā.

⁴ Пути возрождения Советской Латвии. Rīgā, 1945. г., 80. lpp.

nis, bija ciešām draudzības saitēm saistīts ar vācu fašisma vadītājiem un ievērojamiem hitleriešu partijas darbiniekiem. Politisko pārvaldi un izlūkošanu Latvijā vadīja vācu spiegs Štiglics. Šo personu vadībā valsts dzīve attīstījās Berlīnei izdevīgā virzienā. Latviju gatavoja par placdarmu hitleriskās Vācijas uzbrukumam PSRS. Zem neitralitātes maskas slēpās Latvijas palīdzība hitleriskajai Vācijai laikā, kad tā izraisīja otro pasaules karu. 1939. gada 7. jūnijā parakstītais Berlīnes līgums par neuzbrukšanu starp Latviju un Vāciju parādīja šīs neitralitātes patieso mērķi. Līguma parakstīšanas protokolā bija teikts, ka gadījumā, ja izraisīsies militārs konflikts starp Vāciju un citu valsti, Latvija, maskēdamās ar «neitralitāti», varēja palīdzēt Vācijai, jo tāda palīdzība saskaņā ar protokolu nebija pretrunā ar līguma noteikumiem (sk. 1. p.) un netika uzskatīta par karotājas puses atbalstīšanu. To neapstrīdami pierāda jau minētais parakstīšanas protokola teksts. Par to, ka visam līgumam un sevišķi parakstīšanas protokolam bija spilgti izteikts pretpadomju virziens, var spriest pēc Muntera personīgajām piezīmēm. Savās personīgajās piezīmēs,¹ kas attiecas uz 1939. gadu, Munters visai atklāti (jo šīnī gadījumā nebija vajadzīgs segt patiesās domas ar diplomātisku piesardzību un izteicieniem) iztīrā iespējamus gadījumus, kad Latvijas drošība varētu tikt apdraudēta. Pēc viņa domām, Latvija varētu tikt apdraudēta trijos gadījumos:

- 1) kā tiešs agresijas objekts;
- 2) vācu—padomju kara gadījumā;
- 3) preventīvā nolūkā.

Iztīrējot gadījumus, kad Latvijai varētu notikt uzbrukums kā tiešam objektam vai preventīvos nolūkos, Munters skaidri zināja, ka agresija Latvijai var draudēt tikai no Vācijas puses, bet cerēja, ka hitleriskajai Vācijai tas nebūs izdevīgi un tā atzīs par labāku uz laiku saglabāt Latvijas «neitralitāti», kuras patiesā nozīme labi zināma Berlīnes varas vīriem. Savās piezīmēs Munters raksta: «Pirmais gadījums visai maz iespējams (runa ir par gadījumu, kad Latvija būtu tiešs agresijas objekts — A. D.), jo agresija, kas aprobežotos tikai ar Latviju, tāpat izraisīs plašus sarežģījumus un Latvijas—Vācijas sadursmes lokalizāciju nav iespējams iedomāties... Iespējams, ka Vācija preventīvā nolūkā dosies caur Austrumbaltijas piekrasti (Liepāja, igauņu un somu salas). Bet vai šāda akcija

¹ Pamatojoties uz minētajām piezīmēm, ko autors uzgājis arhīvā 1946. gadā, Munters 1939. gada 26. aprīlī sastādīja apkārtrakstu, kas tika piesūtīts visiem Latvijas diplomātiem pārstāvjiem un kuru 1957. gadā savā grāmatā «Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru» (sk. 14.—22. lpp.) publicējis M. Valters.

var dot vēlamo rezultātu? Par to es ļoti šaubos, un jādoma, ka tas pārvērtīsies par plašu konfliktu.»¹

Munters labi saprata, ka agresijas gadījumā Vācija nesamierinātos tikai ar Latvijas teritorijas sagrābšanu, tās mērķis būtu visas Baltijas sagrābšana. Bet viņš cerēja, ka tajā laikā (1939. g.) tas Vācijai nebūs izdevīgi, un tāpēc neuzskatīja to par reāliem draudiem, būdams labi informēts par «neitrālās» Latvijas palīdzību Vācijas agresijas attīstīšanā. Viņam, bet jo vairāk pašiem Vācijas vadītājiem, nebija noslēpums, ka Latvijas ārpolitikas ievirzi starptautiskajā arēnā Eiropas krīzes laikā (1938.—1939. g.) noteikusi Latvijas politiskā atkarība no hitleriskās Vācijas. Pēc tam, kad Vācija sagrāba Austriju, Munters pasteidzās apsveikt «Lielvāciju» savā 1938. gada 4. aprīļa runā. 1938. gada sākumā Munters Romā banketā uzsauca tostū par godu «Itālijas karalim un Abesīnijas imperatoram», tā apsveicot Itālijas agresiju.

Laikā, kad itāļu fašisms uzbruka Abesīnijai, Latvijai pēc Berlīnes pavēles bija aizliegts piedalīties sankcijās, kuras Tautu Savienība pieņēma pret Itāliju. Faktiski visu Latvijas politiku šajā laikā vadīja Vācijas sūtņis Koce.²

Berlīnes uzdevumā Munters uzstājās Baltijā un Skandināvijā kā «neitralitātes» trubadūrs, vienlaikus cenšoties panākt, lai citas valstis atzītu Itālijas izdarīto Abesīnijas sagrābšanu.³

Raksturīgi, ka tieši pēc Minhenes Munters, izsakot Ulmaņa valdības domas, uzstājās par tiešo bloku ar fašistisko Vāciju. Savā rakstā «Starptautiskais stāvoklis» žurnālā «Sējējs» 1938. gada novembrī Munters rakstīja: «Latvijas ārējai politikai 1938. gada notikumi nekādas jaunas problēmas neuzstāda... Mūsu acu priekšā top jauna Eiropa... Mēs esam gājuši līdz laikmetam ir kultūrā, ir saimniecībā un valsts organizācijā un, beidzot, arī sociālās sistēmas uztverē. Mums arī ārpolitiski jāiekļaujas jaunā Eiropā.»⁴

Minētais citāts runā skaidru valodu. Un, ja kas arī sagādāja rūpes Latvijas ārlietu ministram 1939. gadā, tad tā bija neziņa par gaidāmā padomju—vācu kara attīstības gaitu. Savās personīgajās piezīmēs Munters ieraksta šādas rindīņas: «Vācu—padomju karš... ļoti plašs pasākums, kurš nepakļaujas nekādiem iepriekšējiem aprēķiniem. Ja tas notiks, tad mūsu priekšā būs tāda nesaudzīga cīņa, kuras visas varbūtības nav iespējams pat paredzēt... Vārdu sakot, mūsu patiesās bries-

¹ LPSR CVA, 1313. f., 1. apr., 2. l., 7.—11. lp.

² «Советская Латвия». 1946. g. 3. augustā.

³ «Правда». 1938. g. 7. jūlijā.

⁴ Sk. A. Peļše. Latviešu vāciskie nacionālisti — latviešu tautas nīknieki ienaidnieki. Rīgā, 1945. g., 18. lpp.

mas ir tikai tuvējais vācu—padomju karš, kas būs tik milzīga katastrofa, kuras reālās prognozes šodien pavisam nav iespējams noteikt.»¹

Minētie citāti no Muntera rakstiem, kas attiecināmi uz 1938. un 1939. gadu, spilgti liecina, ka Munteram un Latvijas valdošajai kliķei bija skaidrs, ka viņu vieta gaidāmajā Vācijas cīņā pret Padomju Savienību ir hitleriskās Vācijas pusē. Viņiem nebija citas izvēles, jo viņi jau iepriekš bija atraduši savu vietu. Raksturīgi, ka savās piezīmēs par gadījumiem, kad Latvijas stāvoklis būtu apdraudēts, Munters nekur neapgalvo, ka Padomju Savienībai būtu nodoms uzbrukt Latvijai, kā tas bieži tika apgalvots reakcionārajā presē, jo Munters labi zināja, ka Padomju Savienība vienmēr lojāli un pēc labākās apziņas pildījusi savas līguma saistības. 1932. gada 5. februārī starp PSRS un Latviju noslēgtā neuzbrukšanas līguma ievērošana un šī līguma pagarināšana 1934. gada aprīli uz 10 gadiem nedeva ne mazāko iemeslu šaubīties par to.

Pa to laiku savu vadītāju politikas rezultātā Latvija aizvien vairāk un vairāk tika ievilkta hitleriskās Vācijas ietekmes sfērā. Bez tam neuzbrukšanas līgumi, kurus 1939. gada 7. jūnijā parakstīja Latvija un Igaunija, deva Vācijai iespēju vēl vairāk nostiprināt savu ietekmi Baltijā. Parakstījusi 1939. gada 7. jūnijā Latvijas—Vācijas līgumu, Ulmaņa valdība nesteidzās publicēt tā tekstu un tikai 28. jūnijā, t. i., pēc 20 dienām, publicēja līguma tekstu savā oficiālajā valdības organā «Valdības Vēstnesis». Ar saprotamu sajūsmu minētā līguma noslēgšanu uzņēma vācu prese, kas bārstīja uzslavas Munteram un Ulmanim. Pēc līguma parakstīšanas 8. jūnijā Latvijas sūtniecības telpās Berlīnē Latvijas sūtnis Vācijā Krieviņš sarīkoja pusdienas, kurās piedalījās Munters, Latvijas Ārlietu ministrijas Starptautisko līgumu departamenta direktors Kampe, Vācijas Ārlietu ministrijas štātssekretārs Veiczekers, padomnieks Hauss, Igaunijas sūtnis Tofers, bijušais Vācijas sūtnis Rīgā Šāks, Baltijas un Skandināvijas nodaļas vadītājs slepenpadomnieks Grundhers, Ārlietu ministrijas preses daļas vadītājs Šmits u. c. sūtniecību, Vācijas Propagandas un Ārlietu ministrijas ierēdņi.² Kāds no fašistiskajiem laikrakstiem «Preussische Zeitung» rakstīja, ka ministrs Munters jāuzskata par «vienu no spējīgākajiem un aktīvākajiem latviešu politiķiem», un atgādināja, ka «viņš iesāka strādāt ārlietu resorā nelaiķa ārlietu ministra Meierovica laikā». Laikraksts norādīja, ka Ulmanis agri ievērojis jaunā politiķa apdāvinātību un saistījis viņu arvien

¹ LPSR CVA, 1313. f., 1. apr., 2. l., 7.—11. lp.

² «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 237. nr.

atbildīgākos amatos. Par saviem nopelniem līguma parakstīšanā Munters tika apbalvots ar augstāko Vācijas ordeni — Vācijas lielo ērgļa krustu.¹

Līguma parakstīšana vēl vairāk sekmēja vācu intrigas Baltijā. Drīz pēc līguma parakstīšanas ar sabiedrisko lietu ministra Bērziņa 1939. gada 10. jūlija pavēli bija aizliegts izplatīt un ievest Latvijā vācu žurnālu «Der sozialistische Kampf», kas iznāca Parīzē, un latviešu laikrakstu «Strādnieku Cīņa», kas iznāca Bostonā (ASV).² Citu valstu demokrātisko presi pēc vācu sūtniecības pieprasījuma Latvijā vajāja. Padomju presi izplatīt Latvijā aizliedza fašistiskās valdības iestādes.

Latvijas ostās iebrauca vācu kuģi, pieauga tā saucamo vācu tūristu straume, kuru kaitnieciskā darbība bija plaši pazīstama. Kā ziņo hitleriešu rupors Rīgā — laikraksts «Rigasche Rundschau», 15. jūlijā Rīgas ostā ieradās 4 vācu mīnkuģi, kuriem sekoja 4000 «tūristu» ar tvaikoņiem «Stuttgart» un «Oceania».³ Tvaikonis «Oceania» īsā laika sprīdī Rīgas ostā ieradās vēl trīs reizes (1939. g. 31. jūlijā, 9. augustā un 18. augustā), atvedot hitleriskās organizācijas «Kraft durch Freude» kārtējās biedru grupas.⁴

Latvijas valsts darbiniekiem 1939. gada 7. jūnija līguma parakstīšana bija ērts iegants, lai «attaisnotu» savu naidīgo nostāju pret Padomju Savienības priekšlikumiem garantēt Baltijas valstu drošību triju valstu (Anglijas, Francijas, PSRS) noslēgtajā līgumā. Šis PSRS priekšlikums, kuru Padomju valdība neatlaidīgi aizstāvēja 1939. gada sarunu laikā ar Angliju un Franciju, nebija jauns. Jau 1935. gadā sarunās ar Franciju par līguma noslēgšanu Padomju Savienība uzstājās par to, lai šajā līgumā tiktu ietilpinātas garantijas Baltijas valstu neaizskaramībai, par to piesolot savas garantijas uz Beļģijas robežām. Francija hitleriešu aģenta nodevēja Lavala dēļ šo priekšlikumu noraidīja. Padomju Savienība, interesēdamās par savu rietumu robežu drošību, uzskatīja, ka jebkāda veida Baltijas valstu neatkarības aizskaršana būs draudi viņai pašai un 1939. gada sarunās uzstājās par šādu garantiju minēšanu līgumā. Laikā, kad tika parakstīts līgums starp Vāciju, Latviju un Igauniju, Cemberlens parlamentā paziņoja, ka «grūtības (sarunu vešanā) radušās sakarā ar dažu valstu pozīciju, kuras noraidīja garantijas tāpēc, ka tas varētu lauzt viņu stingro neitralitāti, kuru tās vēlas saglabāt».⁵

¹ «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 237. nr.

² Turpat, 132. nr.

³ Sk. «Известия», 1939. g. 15. jūlijā.

⁴ LPSR CVA, 3235. f., 1939. g., 1. apr., 629. l., 9.—10. lp.

⁵ Б. Шатров. Советское государство и страны Прибалтики. М. 1941, 27. lpp.

Šis «dažas valstis» bija Baltijas valstis. Francijas parlamenta deputāts — žurnālists Anri de Kerilliss 12. jūlijā laikrakstā «Epoque» rakstīja:

«Kas attiecas uz garantijām Baltijas valstīm, Padomju Savienības prasības ir absolūti likumīgas un loģiskas... Norāda, ka ne Somija, ne Igaunija, ne Latvija negrib franču-angļu-padomju garantijas. Velna būšana?! Ja tās negrib garantijas, tad tas nozīmē, ka ir pamats lieku reizi uztraukties.»¹

Stingras neitralitātes politika, ar kuru Baltijas valstis maskēja savu atteikšanos no garantijām, tika realizēta pēc pavēles no Berlīnes, un angļu—franču delegācijas sarunu laikā to izmantoja kā vēl vienu ieganstu sarunu apgrūtināšanai un izjaukšanai.

Baltijas valstu pozīcija attiecībā uz garantijām, no vienas puses, Anglijas un Francijas reakcionāro aprindu sarunu novilcināšana, no otras, panāca to, ka Padomju Savienības priekšlikums netika realizēts. Tāpēc Padomju valdība, lai nodrošinātu savas valsts rietumu robežas, izvēlējās citu ceļu. Viens no Maskavas sarunu neveiksmju cēloņiem bija Anglijas un Francijas reakcionāro kliķu nevēlēšanās radīt demokratisko valstu vienotu fronti pret agresoru. Visas padomju sabiedrības domas par sarunu ieilguma patiesajiem cēloņiem pauž A. Ždanova raksts «Anglijas un Francijas valdības nevēlas vienlīdzīgu līgumu ar PSRS», kas publicēts laikraksta «Правда» 1939. gada 29. jūnija numurā un kas plaši atbalsojās visā pasaulē. Šajā rakstā A. Ždanovs ar neapgāzamu loģiku atsedza patiesos angļu—franču delegācijas nolūkus un sarunu ieilguma cēloņus. Pierādījumam raksta autors min šādus faktus:

1) No 75 dienām, kamēr ilga angļu—padomju sarunas, 59 aizņēma angļu un franču vilcināšanās.

2) Vienlaikus tā pati Anglija, kad viņai tas bija vajadzīgs, visīsākajā laikā noslēdza savstarpējās palīdzības līgumus ar Poliju un Turciju.

3) Sarunu gaitā angļu un franču delegācijas mākslīgi radīja dažādas grūtības, lai radītu iespaidu, ka starp Angliju un Franciju, no vienas puses, un PSRS, no otras, ir domstarpības. Angļu—franču delegāciju paziņojums, ka Baltijas valstis it kā nevēlas saņemt garantijas, ir redzami nepamatots. To izraisa tikai vēlēšanās apgrūtināt un izjaukt sarunas, jo savā laikā, noslēdzot līgumu par palīdzību starp Angliju un Poliju, nez vai tika jautāts Lietuvai un Holandei, vai tās vēlas sev garantijas no Polijas un Anglijas puses, jo pašas viņas šādas garantijas nelūdza. Vienlaikus Anglija un Francija

¹ Б. Шатров. Минетайс дарбс, 27. лпп.

prasa no PSRS garantijas ne vien Polijai, Rumānijai, bet arī Holandai un Šveicei, ar kurām PSRS pat nav diplomātisku attiecību. Visi šie fakti, kā secina A. Ždanovs, liecina, ka «angļi un franči nevēlas slēgt ar PSRS tādu līgumu, kas būtu pamatots uz vienlīdzības un savstarpējās saprašanās principa, lai gan ik dienas zvēr, ka viņi arī esot par «vienlīdzību», bet vēlas tādu līgumu, kurā PSRS būtu kalpa lomā, kas uz saviem pleciem iznestu visu saistību smagumu».¹

A. Ždanovs padomju tautas vārdā, izsakot tās domas, ar lepnumu un cienību pret savu valsti paziņoja: «Neviena zeme, kas ciena sevi, nebūs ar mieru slēgt tādu līgumu, ja tā nevēlas būt rotaļlieta ļaužu rokās, kuri vēlas raust ogles ar citu rokām. Jo vairāk šādu līgumu nevēlas PSRS, kuras spēks, varenība un cieņa pazīstama visai pasaulei.»²

Biedra Ždanova secinājumus apstiprināja visa turpmākā notikumu gaita. Pēc ilgas vilcināšanās Anglija un Francija nosūtīja militāro misiju uz Padomju Savienību, kura atradās ceļā sešas dienas. Maskavā jau pašu sarunu laikā noskaidrojās, ka militāro misiju vadītājiem nav dotas pilnvaras kaut kādu līgumu slēgšanai. Dabiski, ka šīs sarunas, tāpat kā agrāk notikušās politiskās sarunas, izrādījās nesekmīgas. Militāro misiju sūtīšana nozīmēja tikai kārtējo Anglijas un Francijas valdību piekāpšanos savu valstu sabiedriskajai domai un parlamenta opozīcijai, kas uzstājās par sarunām ar PSRS, bet nebūt ne ciešu apņemšanos radīt vienotu cīņas fronti pret vācu agresiju.

Par ieganstu sarunu pārtraukšanai Anglija un Francija izmantoja buržuāziski muižnieciskās Polijas atteikšanos no PSRS militārās palīdzības un Polijas valdības nevēlēšanos izlaist padomju karaspēku cauri Polijas teritorijai, lai tas varētu nonākt saskarē ar agresoru līdzīgi tam, kā pirmā pasaules kara laikā angļu un amerikāņu karaspēks militāri sadarbojās ar franču karaspēku Francijas teritorijā. «Neraugoties uz to, ka šāda nostāja bija acīm redzami pareiza, franču un angļu militārā misija nepiekrita šādai padomju misijas nostājai, bet Polijas valdība atklāti paziņoja, ka tai nav vajadzīga un tā nepieņems militāru palīdzību no PSRS. Šis apstāklis padarīja neiespējamu PSRS militāro sadarbību ar citām zemēm. Tur ir domstarpību pamats. Ar to arī sarunas beidzās.»³ Tā angļu—franču militāro misiju viedokli angļu—franču—padomju sarunu laikā un to izjaukšanas cēloņus raksturoja K. J. Vorošilovs.

¹ «Правда». 1939. g. 29. jūnijā.

² Turpat.

³ «Известия». 1939. g. 27. augustā.

Tikai efektīvas aizsardzības savienības noslēgšana par savstarpējo palīdzību starp Angliju, Franciju un PSRS būtu spējusi aizkavēt agresoru otrā pasaules kara izraisīšanā, tikai savienība ar PSRS varēja būt vienīgais efektīvais līdzeklis, kā aizsprostot ceļu hitleriešu agresijai Eiropas krīzes laikā 1938. un 1939. gadā. Bet tas netika izdarīts, jo Anglijas un Francijas valdošās aprindas atzina par labāku kapitulēt Hitlera priekšā un nevis radīt vienotu cīņas spējīgu fronti pret hitleriskās Vācijas agresiju. PSRS ārlietu tautas komisārs, runādams PSRS Augstākās Padomes 4. ārkārtējā sesijā, teica: «Īsi sakot, lieta ir šāda. No vienas puses, Anglijas un Francijas valdības baidās no agresijas — tāpēc viņas gribētu savstarpējās palīdzības līgumu ar Padomju Savienību, jo, tā kā tas nostiprina Angliju un Franciju, tas padara stiprākus viņus pašus. Bet, no otras puses, Anglijas un Francijas valdības baidās, ka nopietna savstarpējās palīdzības līguma noslēgšana ar PSRS var stiprināt mūsu zemi, stiprināt Padomju Savienību, kas, kā izrādās, neatbilst viņu viedoklim. Jāatzīst, ka šīs bailes viņos ņēmušas pārsvaru par citiem apsvērumiem. Tikai tā var saprast Polijas nostāju, kura rīkojās pēc Anglijas un Francijas norādījumiem.»¹

Čemberlena un Daladjē diplomātijas divkosība, kas skaidri bija vērojama Minhenes vienošanās laikā, turpinājās arī Maskavas sarunu laikā 1939. gadā. Laikā, kad notika angļu—franču—padomju sarunas, Anglijas un Francijas reakcionārās valdošās aprindas turpināja zondēt augsni hitleriskajā Vācijā, meklējot kompromisa un vienošanās iespēju ar agresoru uz Padomju Savienības rēķina. 1939. gada vasarā Londonā notika slepenas sarunas par plaša līguma noslēgšanu starp Angliju un Vāciju. Sarunā ar tuvākajiem Čemberlena draugiem — Vilsonu un ārējās tirdzniecības ministru Hardsu — ar Vācijas sūtņa Dirksena ziņu piedalījās arī hitleriskās Vācijas priekšstāvis ministriāldirektors Voltats. Bez tam notika atsevišķas sarunas starp Dirksenu, Halifaksu un Vilsonu.²

Kā norāda Vācijas sūtnis, angļu—vācu slepeno sarunu iniciators bijusi Anglijas valdība Čemberlena padomnieka Vilsona personā. Sarunu programā bijusi «paredzēta politiska, militāra un ekonomiska rakstura vienošanās».³ Nav šaubu, ka angļu—vācu sarunas veicināja Maskavas sarunu izjukšanu 1939. gadā. Anglijas sūtnis Berlīnē Hendersons savā grāmatā «Kādas misijas neveiksme» arī apgalvo, ka tieši šajā

¹ Внеочередная 4 сессия Верховного Совета СССР. М. 1939, 198. лрр.

² Sīkāk par šīm sarunām sk.МИД СССР. Документы и материалы кануна второй мировой войны. II, Архив Дирксена.

³ Turpat, 215. лрр.

laikā valdības uzdevumā viņš izvērsis aktīvu diplomātisku darbību Berlīnē. Pats Lielbritānijas ārlietu ministrs lords Halifakss uzstājās ar samierinošām runām, kuras paudušas Anglijas valdības gatavību vienoties ar hitlerisko Vāciju visos strīdīgajos jautājumos. Ministrs paziņoja: «Mēs varētu apspriest koloniju problēmu, jautājumu par izejvielām, par barjēru tirdzniecībā, par «dzīves telpu» un visus citus jautājumus, kas skar eiropiešus.» Eiropas presē parādījās paziņojumi par angļu un franču gatavību piedāvāt hitleriskajai Vācijai 100 milj. mārciņu sterliņu lielu aizdevumu un kopīgu Āfrikas koloniju ekspluatāciju, pavidēja ziņas par sarunām starp Anglijas un Vācijas valdību pārstāvjiem.¹ Tas viss spieda Padomju valdību veikt attiecīgus piesardzības pasākumus, lai nedotu iespēju kara provokatoriem ieraut Padomju valsti konfliktā.

Gatavojoties jaunam karam, hitlerieši baidījās no kara divās frontēs. Tāpēc arī viņi labinājās klāt Padomju Savienībai, cerot izjaukt tās vienošanos ar Angliju un Franciju. Jau 1938. gada sākumā Vācijas valdība piedāvāja Padomju valdībai sākt sarunas par tirdzniecības attiecībām starp PSRS un Vāciju, bet sarunu gaitā abas puses nevienojās par konkrētiem līguma noteikumiem. 1938. gada beigās Vācijas valdība atkal atjaunoja mēģinājumu panākt vienošanos, bet arī šoreiz sarunas izjuka domstarpību dēļ, kas atklājās sarunu gaitā par vienošanās noteikumiem. 1939. gada 22. jūlijā sarunas tika atjaunotas atkal un beidzās ar tirdzniecības-kredīta līguma parakstīšanu 19. augustā, saskaņā ar kuru Padomju Savienībai bija piešķirts 200 milj. marku liels kredīts uz izdevīgiem noteikumiem. Vācijas diplomātija neapmierinājās ar ekonomisko sakaru nostiprināšanu ar Padomju valsti un 1939. gada vasarā piedāvāja Padomju valdībai noslēgt neuzbrukšanas līgumu. PSRS valdība pieņēma Vācijas piedāvājumu, un 1939. gada 28. augustā tika noslēgts padomju—vācu neuzbrukšanas līgums, kuru vēlāk hitleriskā Vācija nodevīgi lauza.

Savā radio runā 1941. gada 3. jūlijā, sākoties padomju tautas Lielajam Tēvijas karam pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem, J. V. Staļins paskaidroja, kādi iemesli pamudinājuši Padomju valdību slēgt līgumu ar hitlerisko Vāciju: «Var jautāt, — teica J. V. Staļins, — kā varēja gadīties, ka Padomju valdība noslēdza neuzbrukšanas paktu ar tādiem vārda lauzējiem un briesmoņiem kā Hitlers un Ribentrops? Vai šeit Padomju valdība nepielaida kļūdu? Protams, nē! Neuzbrukšanas pakts ir pakts par mieru starp divām valstīm. Tieši tādu paktu mums piedāvāja Vācija 1939. gadā. Vai Padomju val-

¹ Sk. «История дипломатии», III, 687. un 688. lpp.

dība varēja atteikties no tāda priekšlikuma? Es domāju, ka neviena miermīlīga valsts nevar atteikties no miera nolīguma ar kaimiņu valsti, pat ja šis valsts priekšgalā stāv tādi briesmoņi un cilvēkēdāji kā Hitlers un Ribentrops. Un tas, protams, ar vienu nepieciešamu noteikumu, ja miera nolīgums ne tieši, ne netieši neaizskar miermīlīgās valsts teritoriālo nedalāmību, neatkarību un godu. Kā zināms, Vācijas un PSRS neuzbrukšanas pakts ir tieši tāds pakts.»¹

Neuzbrukšanas līguma noslēgšana ar Vāciju, kas neaizskāra Padomju valsts teritoriju, neatkarību un godu, bija īsta Padomju Savienības ārpolitikas uzvara. Neuzbrukšanas līguma noslēgšana bija liels PSRS valdības diplomātisks sasniegums. Līguma noslēgšana vispirms izjauca visus Anglijas un Francijas reakcionārās diplomātijas rēķinus, kura cerēja, izolējot PSRS, vērst pret to vācu kara mašīnas triecienu, un, otrkārt, parakstot līgumu, Hitlera valdība visai pasaulei demonstrēja, ka tā atzīst Padomju Savienības varenību un baidās no iespējamās Padomju valsts līdzdalības cīņā pret Vāciju angļu-īranču bloka pusē. Neuzbrukšanas līguma noslēgšanai bija zināma nozīme turpmāko pakta noslēgšanā par savstarpējo palīdzību ar Baltijas valstīm. 1939. gadā starp Vāciju un PSRS noslēgtā neuzbrukšanas līguma galvenā nozīme bija tā, ka «Mēs nodrošinājām mūsu zemei pusotra gada ilgu mieru un iespēju sagatavot savus spēkus pretsītiņam, ja fašistiskā Vācija riskētu uzbrukt mūsu zemei pretēji līgumam. Tas ir noteikts mūsu ieguvums un fašistiskās Vācijas zaudējums.»²

Pilnīgi skaidrs, ka līgums ar Vāciju neliecināja par Padomju Savienības lieku uzticēšanos fašistiskās Hitlera valdības solījumiem. Tas ne mazākā mērā nevājināja Padomju valdības modrību un rūpes par mūsu valsts aizsardzības nostiprināšanu, lai dotu prettriecienu iespējamiem tikoļumiem, kas skartu PSRS teritoriju vai suverenitāti.

Tomēr neuzbrukšanas līguma noslēgšana ar Vāciju izraisīja jaunu eksploziju pretpadomju kampaņā aizrobežu presē. Padomju Savienību apvainoja par savienību ar fašismu, miera lietas nodevībā u. tml. Reitera aģentūra ziņoja, ka Padomju Savienība sarunu pārtraukšanu ar Angliju un Franciju pati oficiāli izskaidrojusi ar to, ka noslēgts līgums ar Vāciju. Tādējādi bija skaidri saskatāma cenšanās novēl visu vainu par angļu—franču—padomju sarunu pārtraukšanu no patiesā vaininieka — Anglijas un Francijas reakcionārām valdībām — uz Padomju Savienību. Savā intervijā, kas publicēta 1939. gada

¹ J. V. Staļins. Par Lielo Tēvijas karu. Rīgā, 1946. g., 4. un 5. lpp.

² Turpat, 5. lpp.

27. augustā, K. J. Vorošilovs atspēkoja visus šos pretpadomju izdomājumus. «Ne tāpēc izjuka militārās sarunas ar Angliju un Franciju, — norādīja biedrs Vorošilovs, — ka PSRS noslēdza neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju, bet otrādi, PSRS noslēdza neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju, starp citu, tāpēc, ka militārās sarunas ar Franciju un Angliju nonāca strupceļā nepārvaramu pretrunu dēļ.»¹

Kas bija šo nepārvaramo domstarpību īstais vaininieks un kā vainas dēļ tās kļuva nepārvaramas, to skaidri parādīja visa sarunu gaita. Padomju valdība bija spiesta pārtraukt diplomātiskās sarunas ar Angliju un Franciju, kas acīm redzami bija nenopietnas tikai Anglijas un Francijas vainas dēļ, jo tās nevēlējās piešķirt sarunām patiesi lietišķu raksturu. 1938. un 1939. gada Eiropas krīzes attīstības ceļi lielā mērā bija atkarīgi no pozīcijas, kādu Anglijas un Francijas valdošās kliķes pārstāvji ieņēma pret hitlerisko Vāciju, no vienas puses, un Padomju Savienību, no otras.

LKP centrālorgans laikraksts «Cīņa», ievietojot 1939. gada septembrī starptautiskā stāvokļa apskatu, pasvītroja, ka padomju—vācu neuzbrukšanas līguma noslēgšana ir PSRS miera politikas uzvara un ka līdz ar to mazāki kļuvuši hitleriskās Vācijas uzbrukuma draudi Latvijai. Tomēr, norādīja «Cīņa», hitleriskās agresijas draudi nav likvidēti un minētais notikums nemaina LKP cīņas taktiku cīņā pret Ulmaņa fašistisko diktatūru. LKP norādīja ceļu, pa kuru jāiet Latvijas darba tautai; šis ceļš ir — vienotas frontes, tautas frontes izveidošana, Ulmaņa fašistiskās diktatūras gāšana un revolucionārās tautas frontes valdības nodibināšana.² LKP brīdināja tautas masas, ka Anglijas un Francijas imperiālistiem arī ir savi plāni — pārvērst Baltijas valstis un Baltijas jūru par militāru placdarmu pret PSRS tāpat, kā tas bija 1919. un 1920. gadā. 1939. gada augustā Latvijas valdības oficiozs «Brīvā Zeme» ievietoja rakstu «Divi līgumi», kurā rakstīja: «Anglijas un Francijas rīcība tagad pilnīgi saskaņota un abu valstu viedokļi vienādi. Vienādi tanī ziņā, ka no vācu un padomju vienošanās (runa iet par PSRS—Vācijas neuzbrukšanas līguma noslēgšanu — A. D.) nedrīkst ciest arī citas valstis. Ja notiktu pretējais, Anglija un Francija solījusi iejaukties ar saviem militāriem spēkiem.»³ Šie «Brīvās Zemes» vārdi liecina, ka Anglija un Francija apsolījusi Ulmaņa valdībai palīdzību karā pret PSRS, kas padara skaidru arī Latvijas fašistiskās valdības pozīciju, kad tā atteicās no garantijām.

¹ «Известия». 1939. г. 27. августā.

² «Cīņa». 1939. г., 6. nr.

³ «Brīvā Zeme». 1939. г. 31. августā.

Hitlera agresīvajos plānos, kā arī ASV un Anglijas imperiālistu plānos Baltijai bija paredzēta īpaša vieta. Jau 1938. gadā Vācijas ģenerālštābā bija izstrādāts sīks Baltijas sagrābšanas plāns. Līdzīgu plānu, pēc Anglijas admirālītes pirmā lorda Vinstona Čerčila norādījumiem, 1939. gada septembrī izstrādāja arī Anglijas jūras flotes štābs. Šo plānu nosauca par «Katrīnas plānu»¹, un tanī bija paredzēts iebrukt Baltijas jūrā caur daņu jūras šaurumiem. Savās atmiņās par otro pasaules karu Čerčils raksta: «Baltijas flote kā Baltijas saimnieks varētu... jūtami ietekmēt visu Padomju politiku un stratēģiju. Šo plānu es nosaucu par «Katrīnas plānu» Katrīnas Lielās vārdā, jo manu domu fonā atradās Krievija.»²

Kā vācu, tā amerikāņu un angļu imperiālisti tiecās pēc Baltijas valstīm, lai pārvērstu tās par savām beztiesīgām kolonijām un izmantotu par placdarmu pret PSRS.

Sakarā ar otrā pasaules kara izraisīšanos visas Baltijas tautas bija nopietni apdraudētas.

Padomju valdība ieteica šādus minimālus noteikumus paaugstinātā mieru mīlošo valstu frontes radišanai pret agresijas uzbrukumu: efektīva savstarpējās palīdzības līguma noslēgšana pret agresoru starp Angliju, Franciju un PSRS; Anglijas, Francijas un PSRS garantijas pret agresoru uzbrukumu Centrāl- un Austrumeiropas valstīm, bez izņēmuma visām Eiropas valstīm, kas robežojas ar PSRS; konkrēta līguma noslēgšana starp Angliju, Franciju un PSRS par nekavējošas un efektīvas palīdzības formām un apmēru, kas savstarpēji sniedzama agresora uzbrukuma gadījumā.³

Tādi bija Padomju valdības priekšlikumi, kuru pieņemšana Anglijas un Francijas valdībām dotu iespēju radīt rīcības spējīgu brīvo Eiropas valstu fronti pret agresiju. Tādi bija miermīlīgās ārpolitikas principi, pie kuriem pieturējās un kurus aizstāvēja lielā Padomju valsts Eiropas krīzes dienās 1938. un 1939. gadā. Rietumeiropas valstis negāja pa ceļu, kādu ieteica Padomju valdība, to reakcionārās valdības atteicās sadarboties ar Padomju Savienību. Izmantojot to, ka vienotas demokrātiskas cīņas frontes organizēšana pret agresoriem Rietumu valstīs bija izjaukta, Hitlers uzsāka atklātu diplomātisku uzbrukumu Polijai, provocējot to uz bruņotu konfliktu. 1939. gada 1. septembrī vācu fašistiskie spēki jau virzījās pa Polijas teritoriju. Vācu lidmašīnas bombardēja Polijas rūpniecības

¹ Sk. Winston S. Churchill. The Second World War, vol. I. London, 1948, 363.—364; 550.—552. lpp.

² Turpat, 363.—364. lpp.

³ Третья сессия Верховного Совета СССР. М. 1939, 470. lpp.

centrus — Katovicus, Krakovu, Sosnovecu un Čenstohovu. Iesākās otrais pasaules karš, kuru bija sagatavojuši starptautiskās reakcijas spēki un izraisījusi hitleriskā Vācija. Polijas telegrafa aģentūra sniedza oficiālu paziņojumu, kurā visa vaina par nepamatoto agresiju tika uzvelta hitleriskajai Vācijai. Aģentūras (PTA) paziņojuma teksts skan: «Vācu agresija sākusies dažas stundas pēc tam, kad poļu vēstnieks Berlīnē bija informējis vācu valdību par Polijas valdības labvēlīgo izturēšanos pret angļu valdības centieniem uzturēt mieru. Agresija sastop visas poļu nācijas cieto gribu aizstāvēt savu brīvību, savas tiesības un savu godu līdz galam.»¹

1939. gada 1. septembrī Latvijas valsts prezidents Ulmanis deklarēja Latvijas neitralitāti militārajā konfliktā starp Vāciju un Poliju. Ulmaņa deklarācijas teksts, kas publicēts 1939. gada 2. septembrī, skan: «Pasludinu, ka karā, kas izcēlies starp ārvalstīm, Latvija ievēros stingru neitralitāti. 2. Pamatojoties uz likumu par neitralitātes noteikumiem... nolemju, ka minētā likuma noteikumi iepretim visām karojošām valstīm piemērojami, sākot ar 1939. gada 1. septembri.»² Vienlaikus šādus paziņojumus publicēja arī Lietuvas un Igaunijas valdības.

Iesācies otrais pasaules karš ienesa būtiskas pārmaiņas starptautiskajā stāvoklī un padziļināja Latvijas fašisma krīzi, kuru tas pārdzivoja tautai naidīgās ārējās un iekšējās politikas dēļ. «Cīņa» rakstā «Latvijas fašisma krīze» 1939. gada oktobrī rakstīja: «Š. g. 1. septembrī sākušies starptautiskie sarežģījumi skāra arī Latviju politiskā un saimnieciskā ziņā... Ja Latviju pagaidām nav skārušas kara briesmas, tad ne tamdēļ, ka Ulmanis deklarējis savu «neitralitāti», bet gan tamdēļ, ka PSRS noslēgusi ar Vāciju neuzbrukšanas līgumu, kas pagaidām novērs agrāk draudošo konfliktu starp abām šīm lielvalstīm, kurš varēja norisināties uz Latvijas teritorijas. Tātad nevis daudzīnātā Latvijas fašistu «tālredzība», bet PSRS miera politika šoreiz ir pasargājusi Latviju no ieraušanas karā. Latvijas fašistiskās valdības «neitrālā stāja» patiesībā bija piesliešanās fašistiskajām valstīm un nostāšanās pret PSRS.»³

Iesākoties Vācijas—Polijas karam, buržuāziskā Latvija atradās ārkārtīgi neizdevīgā situācijā, ko labi saprata tās ārlietu ministrs Munters un no kā viņš tik ļoti bija baidījies.

¹ «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 197. nr.

² Turpat, 198. nr.

³ «Cīņa». 1939. g., 6. nr. 1939. gadā iznākuši divi «Cīņas» sestie numuri — septembrī un oktobrī. Faktiski 1939. gada oktobrī iznāca 7. nr.; sk. LPSR CVA, 3235. f., 1939. g., 5. apr., 785. l.

Savās piezīmēs Munters secina, ka «Latvijai radīšies ļoti nevēlama situācija, ja iesāksies vācu—poļu konflikts».¹

Buržuāziskās Latvijas vadītāji ļoti labi saprata, cik cieši Latvija saistīta ar hitlerisko Vāciju to politiskās un ekonomiskās atkarības saišu dēļ, ar kurām Vācija bija piesaistījusi Latviju pie vācu fašisma ratiem. Viņi labi zināja savas «neitralitātes» cenu un saprata, ka pēc 1939. gada 7. jūnija līguma, kas Latviju vēl vairāk piesaistīja hitleriskajai Vācijai, ieturēt neitralitāti vārda īstajā nozīmē buržuāziskajai Latvijai neizdosies. Munters zināja, cik lielā mērā Vācija ietekmē Latviju, un jau 1938. gadā secināja, ka vācu—poļu kara gadījumā vajadzēs «slēpt visas Latvijas grūtības, jo tad mums būs visgrūtākais uzdevums apstiprināt izsludināto neitralitāti».²

Pēc Hitlera uzbrukuma Polijai sabiedriskā doma piespieda Anglijas un Francijas valdības aizstāvēt Poliju un pieteikt vācu agresoram karu. Šajā jauna kara nobrieduma posmā Latvijas valdība atkal steidzās pasludināt savu neitralitāti. 1939. gada 4. septembrī Latvijas valdība speciālā rakstā paziņoja, ka arī jaunajos apstākļos «Latvijas politika būs stingra neitralitāte, kā savā 1. septembra deklarācijā noteicis valsts prezidents.»

Hitlera uzbrukums Polijai izraisīja Latvijas iedzīvotājos nervozu noskaņojumu, kas dažos gadījumos ieguva panikas raksturu. Daudzi pilsētnieki steidzās iepirkt pārtikas produktus. Latvijas Ārlietu ministrijas Starptautisko līgumu departaments bija spiests sniegt speciālu paskaidrojumu un aicināja neradīt liekas pārtikas rezerves, apgalvojot, ka «pārtikas vielas Latvijā nekad nevar aprūkt».³

Liela daļa Latvijas iedzīvotāju neticēja, ka līgums ar Vāciju nav satricināms un ka Vācija godīgi pildīs savas saistības, jo Hitlera nodevība visai pasaulei bija pazīstama. Iedzīvotāji baidījās, ka pēc Polijas pienāks kārtā Baltijas valstīm, neraugoties uz visiem neuzbrukšanas līgumiem. Munters bija spiests sabiedriskās domas nomierināšanai 1939. gada 4. septembrī speciālā audiencē pie Vācijas sūtņa Koces (fon Kotze) sakarā ar deklarāciju par Eiropas valstu neitralitātes ievērošanu, ko šajā laikā bija devusi Vācija, izvirzīt jautājumu par Latvijas neitralitātes ievērošanu no Vācijas puses. Munters gribēja dabūt no Vācijas šādu deklarāciju arī Latvijai, bet Vācijas sūtņš Koces, kā ziņoja Latvijas telegrafa aģentūra, paskaidroja, ka «Latvijas un Vācijas attiecību pamats ir š. g. 7. jūnijā

¹ LPSR CVA, 1313. f., 1. apr., 2. l., 11. lp.

² Turpat.

³ «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 199. nr.

noslēgtais neuzbrukšanas līgums. Tāpēc šeit būtu lieka vēl sevišķa deklarācija par Latvijas neitralitātes respektēšanu.»¹

Vācijas sūtnis Koce neatzina par vajadzīgu dot šādu deklarāciju, saprazdams, ka viņš Latvijā var rīkoties pēc savas gribas.

Karš vērsās plašumā, vācu iekarotāji sagrāba aizvien jaunas un jaunas teritorijas un jau tuvojās Baltijas krastiem. Anglijas un Francijas valdošo aprindu nevēlēšanās pieņemt padomju priekšlikumus stipri atvieglāja vācu agresoram izraisīt jaunu pasaules karu. Sarunu izjukšana starp Padomju Savienību, Angliju un Franciju deva smagu triecienu demokrātisko valstu centieniem radīt pret agresoru vienotu fronti un atraisīja rokas kara kurinātāju bandai. Bet tas nebija vienīgais un galvenais otrā pasaules kara izraisīšanas cēlonis. Otrais pasaules karš izcēlās ne nejauši un ne Eiropas valsts darbinieku kļūdu dēļ vien, kaut tādas kļūdas, kā to parādīja 1938. un 1939. gada Eiropas krīzes visa attīstības gaita, bija. Karš sākās kā pasaules ekonomisko un politisko spēku attīstības neizbēgams rezultāts uz modernā monopolistiskā kapitālisma bāzes.²

Progresīvais zinātniskais pasaules uzskats — marksisms-ļeņinisms māca, ka pati pasaules saimniecības kapitālistiskā sistēma ietver sevī vispārējās krīzes un militāru sadursmju elementus; tādēļ pasaules kapitālisma attīstība, pasaules kapitālistiskās saimniecības sistēma mūsu dienās neattīstās vienmērīgā vieglā kustībā uz priekšu, bet caur krīzēm un militārām katastrofām. Atsevišķu kapitālistisko valstu attīstības tempu nevienmērības dēļ līdzsvars pasaules kapitālisma sistēmas iekšienē ar laiku krasi izmainās, pie kam tā valstu grupa, kas uzskata sevi par piekrāptu izejvielu un noieta tirgus piešķiršanā, par mazāk apgādātu ar izejvielām un noieta tirgiem, parasti iesāk cīņu par ietekmes sfēru pārdalīšanu savā labā ar bruņotu spēku. Tas noved pie kapitālistiskās pasaules sašķelšanās divās naidīgās nometnēs un pie kara starp tām.

«Tādējādi pasaules saimniecības kapitālistiskās sistēmas pirmās krīzes rezultātā izcēlās pirmais pasaules karš, bet otras krīzes rezultātā izcēlās otrs pasaules karš.»³

Bet otrais pasaules karš radikāli atšķīrās no pirmā ar savu raksturu. Vēl pirms otrā pasaules kara sākšanās galvenās fašistiskās valstis — Vācija, Itālija un Japāna ar nežēlīgu teroru savās zemēs bija iznīcinājušas buržuāziski demokra-

¹ «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 200. nr.

² J. V. Staļins. Runa pirms vēlēšanām Maskavas pilsētas Staļina vēlēšanu apgabala vēletāju sapulcē 1946. gada 9. februārī. Rīgā, 1946. g., 5. lpp.

³ Turpat, 6 lpp.

tisko brīvību pēdējās paliekas, vēršot savu valstu dzīves attīstību uz vienu mērķi — pasaules kundzības iekarošanu un fašistiskā režīma izplatīšanu visā pasaulē. Šim mērķim kalpoja visa fašistisko valstu valstiskā, rūpnieciskā, saimnieciskā un ideoloģiskā attīstība. Šim mērķim kalpoja visa fašistisko valstu diplomātija starptautiskajā arēnā, sākot ar nodevīgiem, melīgiem zvērestiem par savu «miera mīlestību» un beidzot ar rupju šantāžu un draudiem. Fašistiskās t. s. «ass valstis» par savu politiku pasludināja svešu zemju sagrabšanu, mazo valstu suverenitātes un brīvas attīstības principa iznīcināšanu. Sagrabjot Ķīnas centrālos apgabalus 1936.—1937. gadā un Čehoslovākiju 1938.—1939. gadā, tās pierādīja, ka patiešām ir gatavas realizēt savus draudus par visas pasaules brīvo tautu nospiešanu verdzībā. «Tādēļ otrs pasaules karš pret ass valstīm atšķirībā no pirmā pasaules kara no paša sākuma ieguva antifašistisku atbrīvošanas kara raksturu, kura viens uzdevums bija arī demokrātisko brīvību atjaunošana. Padomju Savienības iestāšanās karā pret ass valstīm varēja tikai pastiprināt, — un tiešām pastiprināja, — otrā pasaules kara antifašistisko un atbrīvošanas raksturu.»¹

Apstākļos, kad jau bija iesācies otrais pasaules karš, cīņas avangardā par mieru un drošību gāja Padomju Savienība, uzticīga saviem miera principiem ārpolitikā. Modri sargājot mieru, Padomju valdība darīja visu iespējamo, lai Padomju valsts netiktu ierauta karā un lai nodrošinātu tās robežas pret agresora iebrukumu.

Lai aizkavētu un novērstu savu tuvāko rietumu kaimiņu — Baltijas valstu ieraušānu karā, kas plosījās Eiropā, padomju diplomātija piedāvāja šo valstu valdībām garantijas un palīdzību agresora uzbrukuma gadījumā. PSRS ārpolitikas principi palika nesatricināmi, arī iesākoties otrajam pasaules karam. Padomju valdība cīnījās par vienotas frontes radīšanu pret agresoru. Savu valstu sabiedriskās domas spiediena ietekmē Baltijas valstu valdības pieņēma padomju priekšlikumus. Sarunu rezultātā, kas notika 1939. gada septembrī—oktobrī, Padomju Savienība noslēdza paktu par savstarpējo palīdzību ar trim Baltijas valstīm: 28. septembrī ar Igauniju, 5. oktobrī ar Latviju un 10. oktobrī ar Lietuvu. Šo zemju tautas negribēja karu un bija stingri pārliecinātas, ka vienīgā zeme, kas var tās pasargāt no kara, ir to varenais austrumu kaimiņš — lielā Padomju valsts. Padomju Savienības kā miera sargātājas noteiktā pozīcija iekaroja simpātijas visā pasaulē,

¹ J. V. Staļins. Runa pirms vēlēšanām Maskavas pilsētas Staļina vēlēšanu apgabala vēlētāju sapulcē 1946. gada 9. februārī. 7. lpp.

tai skaitā arī Baltijā, un ar šo faktoru Baltijas valstu valdībām vajadzēja rēķināties.

Apstākļos, kad bija iesācies otrais pasaules karš, kurā tika ierautas Rietumeiropas imperiālistiskās valstis, Latvijas valdošā fašistiskā kliķe nevarēja cerēt ne uz hitleriskās Vācijas, ne uz Anglijas un Francijas palīdzību. Kara sākumā tika bloķēti Baltijas jūras tirdzniecības ceļi, un fašistiskās Latvijas ekonomikai, kas bija nogriezta no izejvielu un preču noieta tirgiem, draudēja katastrofa. Valsts iekšienē aizvien vairāk vērsās plašumā tautas masu revolucionārā kustība: masas prasīja garantēt Latvijas drošību un neatkarību, noslēgt savstarpējās palīdzības paktu ar Padomju Savienību, lai pasargātu Latviju no kara un imperiālistu tīkojumiem. Tas viss spieda Ulmaņa valdību noslēgt ar PSRS savstarpējās palīdzības paktu un tūlīt pēc tam Padomju Savienības — Latvijas tirdzniecības līgumu.

Savstarpējās palīdzības paktu noslēgšanai starp Padomju Savienību un Latviju, Igauniju un Lietuvu tā laika starptautiskajos apstākļos bija liela nozīme.

Tādējādi Padomju valsts no karā vēl neierautajām valstīm izveidoja cīņas fronti pret agresiju. Tas bija liels padomju diplomātijas nopelns. Tāpat savstarpējās palīdzības pakti bija liels padomju diplomātijas sasniegums, jo tie, pirmkārt, bija nepārspējams brīdinājums vācu agresoram, kura solījumiem Padomju valdība nekad sevišķi nebija uzticējusies; otrkārt, tie demonstrēja visai pasaulei Padomju Savienības nelokāmo apņemšanos aizsargāt miera lietu, ko apstiprināja gatavība aizstāvēt padomju tautu neatkarību un brīvību cīņā pret jebkuru agresoru; treškārt, pasargāt Baltijas tautas no hitleriskās Vācijas verdzības, no to pārvēršanas par Vācijas vasaļiem.

Savstarpējās palīdzības pakti bija liels ieguldījums miera lietā. Padomju Savienība ar visu savu lielvalsts spēku un varēšanu garantēja savu palīdzību Baltijas valstīm agresijas gadījumā. Tas bija nopietns šķērslis hitleriskajai Vācijai otrā pasaules kara attīstības gaitā. Saskaņā ar paktiem Padomju valstij bija tiesības Latvijas, Igaunijas un Lietuvas teritorijā, kur ierīkoti aerodromi un bāzes, izvietot padomju bruņoto spēku daļas. Tā bija spilgta liecība, ka Padomju Savienība gatava pildīt savas saistības, lai sniegtu palīdzību Baltijas valstīm viņu cīņā pret iespējamo agresiju.

Tādējādi tika attālināti hitleriešu tieša iebrukuma draudi Baltijā, jo Padomju Savienības palīdzība un līgumu noteikumu precīza pildīšana neļāva Hitleram nesodītam sagrābt Baltijas valstis.

4. 1939. GADA 5. OKTOBRA SAVSTARPĒJĀS PALĪDZĪBAS PAKTS UN TĀ REALIZĒŠANA

Kā jau minēts, Padomju Savienības un Igaunijas valdību sarunu rezultātā 1939. gada 28. septembrī tika parakstīts savstarpējās palīdzības pakts starp PSRS un Igauniju. Nākošajā dienā to ratificēja.

Igaunijas—Padomju Savienības līgumā saskaņā ar 1. pantu bija paredzēts, ka savstarpējo palīdzību līgumslēdzējas valstis sniedz viena otrai gadījumos:

ja notiktu uzbrukums vai uzbrukuma draudi 1) Igaunijai vai Padomju Savienībai Baltijas jūrā; 2) Igaunijas vai Padomju Savienības sauszemes robežām caur Latvijas teritoriju un 3) Padomju Savienības bazēm, kas atrodas Igaunijā.

Lai dotu Padomju Savienībai iespēju pildīt saskaņā ar pakta uzņemtās saistības un palīdzēt Igaunijai cīņā pret agresiju, Igaunijas valdība nolūkā garantēt PSRS drošību un nostiprināt savu neatkarību bija ar mieru piešķirt zemes gabalus Padomju Savienības bruņoto spēku bazēm un aerodromiem Igaunijas teritorijā. Saskaņā ar pakta 3. pantu Padomju Savienības bazēm un aerodromiem bija piešķirta teritorija Sāmsalā, Dago salā un Paldiski (Baltijskijportas) pilsētā. Padomju Savienībai šo militāro bazu apsardzībai bija tiesības novietot tur zināmu skaitu savu sauszemes un gaisa spēku. Bazes, ko Igaunija piešķīra Padomju Savienībai, nostiprināja Padomju Savienības stratēģisko stāvokli Baltijas jūrā un deva reālu iespēju sniegt Igaunijai palīdzību gadījumā, ja tai uzbruktu kāda valsts.

Monzunda salu arhipelaga (pie tā pieder arī Sāmsala un Dago sala) ģeografiskais stāvoklis ir stratēģiski ļoti izdevīgs. Valsts, kam pieder Sāmsala un Dago sala, valda pār ceļiem, kas ved uz Somu un Rīgas līci Baltijas jūrā. Sāmsala sedz ieeju Rīgas līci no rietumiem un ziemeļiem. Pirmā pasaules kara laikā Sāmsalā bazējās Krievijas visaktīvākā Baltijas flotes daļa.

Padomju Savienībai saskaņā ar savstarpējās palīdzības pakta bija piešķirta teritorija kara bazēm Dago salā, kuru no Sāmsalas šķir Selazunda jūras šaurums, kā arī Paldiskā (Baltijskijportā) — pašā Igaunijā. Paldisku dibinājis Pēteris I, un tā atrodas 55 km uz rietumiem no Tallinas, kuru ar ostu savieno dzelzceļš. Osta atvērta lielāko gada daļu, bet siltā ziemā vispār neaizsalst, tāpēc tā kuģošanai ir sevišķi izdevīga.

Monzunda arhipelaga stratēģiskais stāvoklis saistīja Rietumeiropas imperiālistisko valstu uzmanību, jo tās centās iegūt stratēģiskas pozīcijas Baltijas jūrā. Piemēram, Lielbritānija

Igaunijas buržuāzijas kundzības laikā ne reizi vien mēģināja pierunāt Igaunijas valdību pārdot Sāmsalu, kas dotu Anglijai iespēju valdīt arī Baltijas jūrā.

Padomju Savienības—Igaunijas savstarpējās palīdzības pakts liecināja, ka Padomju Savienības un Baltijas valstu diplomātiskajās attiecībās iestājies jauns posms. Tas bija iespējams tāpēc, ka Padomju valsts politika attiecībā uz Baltijas valstīm arvien bija bijusi draudzīga. Šis draudzības pamati bija likti ar 1920. gada miera līgumu, kuru vēl vairāk nostiprināja 1926. un 1932. gada neuzbrukšanas līgumi.¹

Padomju Savienības—Igaunijas savstarpējās palīdzības pakta parakstīšana izraisīja dzīvu atbalsi visās Baltijas valstīs, jo līdz ar to būtiski izmainījās visa politiskā situācija Baltijas jūras baseinā. Citu Baltijas valstu valdības steidzās iepazīties ar Padomju Savienības—Igaunijas paktu, saprazdamas, ka šis padomju diplomātijas akts uzliek par pienākumu izdarīt viņu valstīm attiecīgus secinājumus, kādi izriet no jaunās politiskās situācijas Baltijas jūrā. Baltijas valstu sabiedriskā doma ziņu par Padomju Savienības—Igaunijas pakta noslēgšanu, kura nolūks bija nostiprināt mieru un saglabāt *status quo* Baltijas jūras rajonā, uzņēma labvēlīgi. Sabiedriskā doma spieda Latvijas valdību pieņemt attiecīgu lēmumu. 1939. gada 2. oktobrī sasauktajā Latvijas ministru kabineta sēdē bija izskatīts un apspriests Padomju Savienības—Igaunijas 1939. gada 28. septembra pakts. Par šo jautājumu referēja ārlietu ministrs Munteris. Ziņojumā norādīts, ka Latvijas «Ministru kabinets... noklausījies ārlietu ministra ziņojumu par 28. septembrī Maskavā noslēgtiem līgumiem starp PSRS un Igauniju un PSRS un Vācijas, Ministru kabinets nāca pie slēdziena, ka šie līgumi ienesuši tik tālejošas pārmaiņas Austrumeiropas politiskajā stāvoklī, ka arī Latvijai jāstājas pie savu politisko attiecību pārbaudīšanas un vispirmā kārtā jāgūst papildu noskaidrojums attiecībās ar PSRS. Šai nolūkā valdība uzdeva ārlietu ministram V. Munteram nekavējoties doties uz Maskavu, lai stātos tiešā kontaktā ar Padomju valdību.»²

Latvijas Kara ministrijas laikraksts «Latvijas Kareivis» 1. oktobrī rakstīja: «Mūsu interešu aplokmā tuvākais no šiem notikumiem ir savstarpējās palīdzības līgums starp Igauniju

¹ Līdz 1932. gadam Padomju valdībai izdevās parakstīt neuzbrukšanas līgumu tikai ar Lietuvu (1926. gada 28. septembrī). Pārējās Baltijas valstīs noraidīja Padomju valdības priekšlikumu un parakstīja neuzbrukšanas līgumus tikai 1932. gadā; 5. februārī tika parakstīts līgums ar Latviju, 21. janvārī — ar Somiju un 4. maijā — ar Igauniju.

² «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 223. nr.; «Известия». 1939. g. 3. oktobrī.

un Padomju Savienību... Pateicoties šīm bazēm (ko PSRS ieguvusi Igaunijas teritorijā — A. D.), Pad. Savienība gūst drošību gadījumā, ja tai izceltos bruņots konflikts ar kādu citu lielvalsti... Ar to, protams, visā Baltijas jūras baseinā radies jauns stāvoklis...»¹

Saskaņā ar Latvijas valdības lēmumu Munters kopā ar Latvijas Ārlietu ministrijas Starptautisko līgumu departamenta direktoru Kampi 2. oktobrī izlidoja uz Maskavu. Reizē ar tiem Maskavā ieradās Padomju Savienības sūtnis Latvijā Zotovs un PSRS tirdzniecības pārstāvis Latvijā Terentjevs. Sekojot Padomju valdības aicinājumam, pēc viņiem Maskavā ieradās Lietuvas ārlietu ministrs Urbšis, lai apspriestu jautājumus, kas interesēja PSRS un Lietuvu.

Pats Munters vēlāk sarunā ar preses pārstāvjiem uzsvēra Latvijas valdības steigu sakarā ar jauno situāciju Baltijas baseinā: «Tiklīdz valdība bija iepazinusies ar abu minēto līgumu saturu un apsvērusi to ietekmi uz mūsu valsts politisko un stratēģisko stāvokli, valdība nolēma nekavējoties stāties pie mūsu attiecību noskaidrošanas ar Padomju Savienību, un sarunās, kas notika no 2. līdz 5. oktobrim Maskavā, tas ir izdarīts.»²

Kā vēlāk izrādījās, šī Baltijas valstu valdību tieksme nostiprināt draudzīgas attiecības ar savu lielo kaimiņu nebija sirsnīga, un to neierosināja patiesa vēlēšanās revidēt savas attiecības pret PSRS to uzlabošanas un lojalitātes virzienā. Šo valstu valdības lielāko tiesu sekoja principam iegūt no izveidojušās situācijas Baltijas valdošajām aprindām vislielāko labumu, nostiprināt savu stāvokli valstī, piekāpjoties savu valstu sabiedriskajai domai, kas vēlējās mieru un uzskatīja PSRS par miera balstu.

Dienās, kad karš gatavojās uzliesmot visā Eiropas kontinentā, tikai Padomju Savienība meklēja un atrada ceļus, kā saglabāt un nostiprināt mieru Eiropas kontinenta lielākajā daļā. Pateicoties līgumam ar PSRS, Baltijas valstu iedzīvotāji 1939. gadā tika pasargāti no fašistiskās Vācijas uzbrukuma briesmām. To jūta un saprata Baltijas tautas, kuru simpatijas pret Padomju Savienību nespēja iznīcināt ne vajāšanas, ne arī buržuāziskās preses meli. Visu laiku, kamēr vien pastāvēja šķietami neatkarīgās buržuāziskās Baltijas valstis, buržuāziskie nacionālisti visādi centās iznīcināt Baltijas tautas masās uzticības un cieņas jūtas pret vareno Padomju valsti un krievu tautu. Šīs uzticības jūtas izrādījās stiprākas par nacionālisma indi, kuru

¹ «Latvijas Kareivis». 1939. g. 1. oktobrī. Pasvītrojums mans — A. D.

² «Valdības Vestnesis». 1939. g., 229. nr.

tautas apziņā centās liet Latvijas, Igaunijas un Lietuvas buržuāziskie nacionālisti. Lielā krievu tauta ne vienreiz vien bija izglābusi Baltijas tautas no vācu verdzības, un atmiņas par to vienmēr bija dzīvas Baltijas tautās. Sai Baltijas darba tautas atziņai, tās ticībai lielajai Padomju Savienībai — mazo tautu tiesību aizstāvim, bija pozitīva loma savstarpējās palīdzības pakta noslēgšanā. Tas piespieda Baltijas valstu valdības bez kavēšanās parakstīt līgumu ar Padomju Savienību. Uz to norādīts arī Padomju valdības oficiālā organa — laikraksta «Известия» ievadrakstā, kas veltīts šavstarpējās palīdzības pakta noslēgšanai starp PSRS un Baltijas valstīm. Ievadrakstā teikts: «Tie, kas šodien bauda mierīgas dzīves un mierīga darba brīnišķos augļus, kas ar Padomju Savienības spēkiem pasargāti no vislielākām briesmām, zina, cik daudz tie parādā lielajai sociālisma valstij. To jūt un saprot mūsu kaimiņu tautas, to saprot arī viņu valdības. Tie pārliecinās, ka Padomju Savienība ir drošs miera balsts, un izrāda tieksmi nostiprināt ar to labas kaimiņu attiecības un draudzību.»¹

Kad Munters ieradās Maskavā, 1939. gada 2. oktobra vakarā notika viņa pirmā saruna ar PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāju. Saruna ilga 2 stundas. Oficiālajā padomju paziņojumā norādīts, ka no padomju puses sarunās piedalījies J. V. Staļins, ārlietu komisāra vietnieks Potjomkins, Padomju sūtnis Latvijā Zotovs. No Latvijas puses — Latvijas sūtnis PSRS Kociņš.²

J. V. Staļina līdzdalība sarunās starp Latviju un Padomju Savienību piešķīra tām sevišķi svarīgu nozīmi un izraisīja plašu atbalsi ārzemēs. Jau pašā sarunu sākumā bija redzams, ka Padomju valdība nopietni un lietišķi pieiet sarežģītāko starptautisko problēmu atrisināšanai. Padomju valdības apņemšanās nekavējoties sniegt palīdzību Baltijas valstīm iespējamās agresijas gadījumā labvēlīgi ietekmēja visu sarunu gaitu, kuras beidzās ar savstarpējās palīdzības pakta noslēgšanu starp PSRS un Latviju 1939. gada 5. oktobrī. Parakstīto pakta ratificēja 8. oktobrī PSRS Augstākās Padomes Prezidijs un 10. oktobrī Latvijas prezidents pēc ministru kabineta lēmuma.³

Draudzīgā atmosfēra, kādā noritēja sarunas, sarunu raksturs un lietišķā pieeja problēmu atrisināšanai sevišķi skaidri pasvītota komunikē par Padomju Savienības—Latvijas sarunām, kas tika publicēts sakarā ar pakta parakstīšanu. Oficiā-

¹ «Известия», 1939. g. 6. oktobrī.

² Turpat, 1939. g. 3. oktobrī.

³ Turpat, 1939. g. 9. oktobrī, «Valdības Vēstnesis», 1939. g., 231. nr.

lajā komunikē tekstā par PSRS—Latvijas sarunām norādīts: «Abas puses bija vienisprātis par to, ka, lai sekmīgi varētu realizēt savstarpējās palīdzības paktu, nepieciešams faktors ir savstarpēja uzticība, kas izveidojusies, ilgus gadus attīstoties pastāvošajām draudzīgajām savstarpējām attiecībām starp abām valstīm. Liekot savstarpējās palīdzības pakta pamatā miera līguma un neuzbrukšanas līguma nesatricināmos principus, abas puses no jauna bez iebildumiem apstiprināja katras valsts suverēno tiesību atzišanu un neiejaukšanās principu iekšējās lietās. Ilggadīga pieredze pārliecinājusi, ka atšķirības abu valstu sistēmā nav šķērslis sekmīgai sadarbībai starp tām. Abas puses paziņoja, ka jaunajos apstākļos, kurus izveidojis savstarpējās palīdzības pakts, tās vienmēr ievēros cieņu pret otras valsts sabiedrisko, saimniecisko un valsts iekārtu, tādējādi stiprinot labu kaimiņu mierīgas sadarbības pamatus starp tautām.»¹

Komunikē uzsvēra, ka padomju delegācija sarunu laikā Latvijas delegācijai izrādījusi cieņu un uzmanību. Sarunas notikušas abu valstu suverenitātes un savstarpējās cieņas garā. Tās pierādījušas padomju ārpolitikas pamatprincipu nesatricināmību.

Sarunas ar Lietuvas valdību, kas beidzās 1939. gada 10. oktobrī ar savstarpējās palīdzības pakta parakstīšanu, arī noritēja draudzīgā atmosfērā un pierādīja Padomju Savienības nelokāmo uzticību saviem ārpolitikas principiem. Padomju Savienības sarunās ar trim Baltijas valstīm iesniegtais priekšlikums ne mazākā mērā nepieļāva nevienas Baltijas valsts diskrimināciju. Tā pamatā bija likta absolūta abu pušu vienlīdzība un pretējās puses priekšlikumu ievērošana. Tas skaidri redzams, salīdzinot 1939. gada septembrī un oktobrī starp Padomju Savienību un trim Baltijas valstīm noslēgto pakta tekstus. Šie pakti, ko parakstījušas Latvijas, Igaunijas un Lietuvas valdības un Padomju Savienība, abām pakta slēdzējām pusēm deva absolūti vienlīdzīgas tiesības, tie bija pavisam patstāvīgi un savos lēmumos nesaistījās ar citiem paktiem. Tajos nebija pazemojošu savstarpējās atkarības noteikumu, kādi bija, piemēram, jau minētajos neuzbrukšanas paktos starp Vāciju, Igauniju un Latviju.

Savstarpējās palīdzības paktiem starp Baltijas valstīm un PSRS strāvoja cauri tas draudzīgo attiecību tālākās nostiprināšanas un attīstības gars, kam pamati likti jau ar 1920. gada miera līgumiem un 1926. un 1932. gada neuzbrukšanas līgu-

¹ «Известия». 1939. г. 6. октобрі; sk. arī «Valdības Vēstnesis», 1939. г., 227. nr.

miem. Tie apliecināja pakta slēdzēju pušu suverenitāti, vienlīdzību un savstarpējo uzticību. Visos trijos paktos ar Padomju Savienību jebkura no Baltijas valstīm uzstājās kā pilnīgi patstāvīga valsts, kas brīva savos lēmumos. Neviena no tām nebija atkarīga no otras, kaimiņu valsts pakta noteikumiem. Sarunu gaitā ar katru no Baltijas valstīm Padomju valsts izturējās atsaucīgi pret otrās pakta slēdzējas puses gribu, kas izpaudās pakta pantu un noteikumu formulējumos.

Salīdzinot Igaunijas—PSRS un Latvijas—PSRS savstarpējās palīdzības paktus, redzama tā atšķirība formulējumos un pakta noteikumos, ko sarunu gaitā izstrādājušas delegācijas, kaut visu triju paktu pamatprincipi bija vienādi. Pakti dibinājās uz savstarpējo palīdzību starp Padomju Savienību, no vienas puses, un Baltijas valstīm — Latviju, Igauniju un Lietuvu, no otras puses, ieskaitot arī militāro palīdzību, ja kādai no valstīm uzbruktu ienaidnieks. Šo pamatprincipu dēļ pamatpanti (1., 2., 3., 4. un 5.) ir identiski un atšķiras tikai ar Padomju Savienībai ierādītajām bazēm Baltijas valstīs. Bet līdz ar to atrodam vairākas atšķirības pakta formulējumos. Šīs atšķirības noteica vispirms Baltijas valstu kā līgumslēdzēju pušu patstāvība un, otrkārt, tas, ka Padomju Savienība ievēroja to izvirzītos priekšlikumus. Piemēram, Igaunijas un Latvijas paktu pamatpunkti pilnīgi identiski, turpretim vairākos pantos ir atšķirības. Igaunijas—PSRS pakta 5. pants, kurā traktēta abu pakta slēdzēju pušu suverēno tiesību ievērošana, ir šādi formulēts: «Šī pakta realizēšana dzīvē ne mazākā mērā nedrīkst aizskart līgumslēdzēju suverēnās tiesības, viņu saimniecisko sistēmu un valsts iekārtu.»¹

PSRS—Latvijas paktā šis pants formulēts citādi: «... starp citu, viņu valsts iekārtu, saimniecisko un sociālo sistēmu un militāro rīcību.»

Tālāk, atšķirības ir pakta 6. pantos, kur traktēts pakta darbības spēka ilgums un tā automātiskā pagarināšana. Igaunijas—PSRS paktā noteikts, ka pakts tā automātiskas pagarināšanas gadījumā paliek spēkā 5 gadus, bet Latvijas—PSRS paktā — ka 10 gadus.

Tālāk, Igaunijas — PSRS pakta 7. panta Latvijas — PSRS līgumā nav. To aizvieto 6. panta pēcvārds.²

Līdzīga aina vērojama, arī salīdzinot Latvijas un Igaunijas — PSRS pakta tekstu ar Lietuvas—PSRS pakta tekstu. Tas viss liecina, ka, izstrādājot pakta tekstus, abu pušu delegācijas

¹ Sk. pakta tekstā — «Известия», 1939. g. 29. septembrī. Pasvītrojums mans — A. D.

² Sk. pakta tekstā — «Известия», 1939. g. 6. oktobrī. Pasvītrojums mans — A. D.

ir nopietni un pārdomāti strādājušas, ievērojot katras puses vēlēšanos un priekšlikumus. Delegācijas sekojušas agrāk noslēgto miera līgumu un neuzbrukšanas līgumu pamatprincipiem, kuri bija stabils pamats draudzīgo attiecību attīstībai starp Padomju Savienību un Baltijas valstīm. Tas norādīts paktu ievadā. Padomju prese savās atsauksmēs par PSRS—Latvijas pakta noslēgšanu atzīmējusi: «1920. gada 1. augusta miera līgums balstījās uz valstiskās neatkarības atzīšanu un neiejaukšanos otras valsts iekšējās lietās. 1932. gada 5. februārī PSRS un Latvija savā starpā noslēdza līgumu par neuzbrukšanu un konfliktu atrisināšanu miera ceļā. Abi šie līgumi paliek spēkā un paliek par abu valstu savstarpējo attiecību stabilitu pamatu. Pamatojoties uz šiem līgumiem, abas puses, lai garantētu savstarpējo drošību, atzīst par nepieciešamu noslēgt savstarpējās palīdzības paktu.»¹

Laikraksta «Правда» 1939. gada 6. augusta numura ievadrakstā, apsveicot PSRS—Latvijas līguma noslēgšanu, atzīmēts: «Jau noslēgtais savstarpējās palīdzības pakts starp PSRS un Igauniju, kas nodrošinājis Padomju Savienībai Igaunijas salās — Sāmsalā (Ezele) un Dago (Hijumā) salā un Paldiski (Baltijskiportas) pilsētā kara flotes bāzes un dažus aerodromus aviācijai, izmainījis stāvokli Baltijā. Tagad, kad Liepājā un Ventspilī izveidotas kara flotes bāzes, PSRS ziemeļrietumu robežu drošība kļūst vēl lielāka. No otras puses, Latvijas republika saņems varenu aizsardzību no Padomju Savienības ne tikai uz jūras, bet arī uz sauszemes.»²

Pakta aizsardzības raksturu, kas atbilda abu valstu interesēm, atzīmējusi arī Latvijas prese. Latvijas valdības oficiozs laikraksts «Jaunākās Ziņas», atzīstot, ka Latvija noslēgusi savstarpējās palīdzības paktu ar PSRS, ievērojot savas drošības intereses, 9. oktobrī rakstīja: «Tāpat kā Igaunija, arī mēs esam akceptējuši zināmus Padomju Savienības stratēģiskus soļus mūsu teritorijā. Padomju prese ir vairākkārt uzsvērusi to apstākli, ka Padomju Savienībai neesot tiešas pieejas pie Baltijas jūras... Tas... ierobežojot padomju flotes darbību, kas vairs neatbilstot viņas pieaugošajam spēkam un uzdevumiem... Tagad acīm redzot Padomju Savienība... jūras tirdzniecību grib novirzīt pa īsāko ceļu caur Latvijas un Igaunijas neaizsalstošām ostām.»³

Laikraksts «Rīts», konstatējis, ka šī pakta noslēgšana saskan ar Latvijas centieniem atbalstīt mieru, rakstīja:

¹ «Известия». 1939. г. 6. октобрі.

² «Правда». 1939. г. 6. октобрі.

³ «Jaunākās Ziņas». 1939. г. 9. октобрі.

«Ja nu tagad mūsu lielais kaimiņš savas un Baltijas jūras aizsardzības nodrošināšanai apņēmies arī mūs atbalstīt un mūsu krastus sargāt — tad tas mums dod pārliecību, ka Baltijas jūrā izveidots organisms, kas kalpo mieram un drošībai...»¹

Militārais oficiozs «Latvijas Kareivis» secināja: «Maskavas pakta var vērtēt kā jaunas stabilitātes, miera un drošības nesēju.»²

Sādu viedokli pauda arī buržuāziskās Latvijas vadošo valsts darbinieku oficiālās runas. Piemēram, Ulmanis savā radio runā 12. oktobrī teica: «Man jāsaprot, ka pakts, kā tas parasts Padomju Savienības paktos, izceļas ar savu skaidrību un noteiktību, kā arī ar otras puses interešu atzīšanu un ievērošanu — un patiesi savstarpēji... šis pakts... nes mums drošību, kā arī kara draudu attālināšanu vai pat novēršanu. Vēl vairāk, tas pavairo arī Padomju Savienības drošību, un tas pats zīmējas uz mūsu kaimiņiem ziemeļos un dienvidos — Igauniju un Lietuvu.»³

Munters sarunā ar preses pārstāvjiem 9. oktobrī paziņoja: «... mums jāatzīst, ka Latvijas ieraušana karā slēptu sevī draudus Padomju Savienībai, kurai ar mums ir kopēja robeža. Varētu teikt, ka taisni šinī brīdī (runa ir par stāvokli pēc pakta noslēgšanas — A. D.) apstākļi Baltijas jūrā un Austrumbaltijas piekrastē nedod nekādu pamatu bažām par eventuāliem sarežģījumiem, kas mūs varētu ieraut karā... Savstarpējās palīdzības principam ir zināma preventīva nozīme, un uz ārieni ar to tiek parādīts, ka kara atvairīšanā abām valstīm ir līdzīgas intereses... Es vēlētos pasvītrot, ka tas (t. i., pakts — A. D.) stiprina mieru un drošību...»⁴

Skaidrie, noteiktie pakta noteikumi, tā spilgti izteiktais aizsardzības raksturs, godīga visu saistību pildīšana no Padomju Savienības puses, kā tas visai pasaulei un īpaši Latvijas valdībai jau daudzkārt bija pierādīts agrāk, spieda valdošās kliķes līderus publiski to atzīt. Padomju Savienība bija ieguvusi stabilitu reputāciju kā valsts, kas godīgi pilda savus līgumus. Tāpat kā agrāk, arī šoreiz nebija šaubu, ka Padomju valsts godīgi pildīs visas saistības — viss bija atkarīgs tikai no Latvijas valdības. Nākotne parādīja, ka Padomju Savienība līdz pēdējai buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas dienai godīgi pildīja pakta noteikumus, kamēr Latvijas valdība, būdama vācu fašisma ietekmē, nebija spējīga godīgi pildīt savstarpējās

¹ «Rīts». 1939. g. 8. oktobrī.

² «Latvijas Kareivis». 1939. g. 8. oktobrī.

³ «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 233. nr.

⁴ Turpat, 229. nr.

palīdzības pakta noteikumus un saglabāt patiesu neitralitāti Eiropas tautu karā.

Savstarpējās palīdzības pakta noslēgšana deva jaunu stimulu tirdzniecības attiecību attīstībai un tirdzniecības apgrozījuma pieaugumam starp PSRS un Latviju.¹

Kā liecina pats nosaukums, pakts dibinās uz savstarpēju palīdzību, kuru pakta slēdzējas puses sniedz viena otrai militāra uzbrukuma gadījumā vienai no tām. Tas nosaka visu galveno pakta pantu raksturu. Bet līdz ar to pakts ir loģiskas sekas draudzīgo attiecību tālākai attīstībai, kas pastāvēja starp pakta slēdzējam pusēm un balstījās uz miera un neuzbrukšanas līgumu. Pakta slēdzējas puses uzskatīja par nepieciešamu to atzīmēt ievadā:

«... nolūkā attīstīt 1920. gada 11. augusta miera līguma nodibinātās draudzīgās attiecības, kuras pamatojās uz otras puses valstiskas neatkarības atzīšanu un neiejaukšanos iekšējās lietās; atzīstot, ka 1920. gada 11. augusta miera līgums un 1932. gada 5. februāra līgums par neuzbrukšanu un konfliktu nokārtošanu miera ceļā joprojām ir viņu savstarpējo attiecību un saistību stiprs pamats;

pārliecināti, ka abu līdzēju pušu interesēm atbilst precīzo nosacījumu noteikšana par savstarpējās drošības nodrošināšanu,

atzina par nepieciešamu noslēgt savā starpā sekojošu savstarpējās palīdzības pakta...»²

Pakta 1. un 2. pants noteica palīdzības raksturu un veidu, ko pakta slēdzējas puses sniedz viena otrai. Saskaņā ar 1. pantu pakta slēdzējas valstis apņēmas «... sniegt viena otrai visādu palīdzību, ieskaitot arī militāru, gadījumā, ja notiktu tiešs uzbrukums vai rastos uzbrukuma draudi no jebkuras Eiropas lielvalsts puses līdzēju pušu jūras robežām Baltijas jūrā vai viņu sauszemes robežām caur Igaunijas vai Lietuvas Republikas teritoriju, kā arī pakta 3. pantā minētajām bazēm».³

Saskaņā ar pakta 2. pantu Padomju Savienība uzņēmas saistības «... sniegt Latvijas armijai uz izdevīgiem noteikumiem palīdzību ar apbruņojumu un citiem kara materiāliem».⁴

Pakta 3. pants piešķīra Padomju Savienībai tās drošības garantēšanai un Latvijas Republikas drošības pastiprināšanai «... tiesības turēt Liepājas un Ventspils pilsētās flotes bāzes

¹ Padomju Savienības—Latvijas 1939. gada tirdzniecības līgums un tā nozīme Latvijas tautas saimniecībā apskatīta šā darba pirmajā nodaļā.

² Sk. pakta tekstā — «Известия», 1939. g. 6. oktobri; arī «Valdības Vēstnesis», 1939. g., 230. nr.

³ Sk. pakta tekstā.

⁴ Turpat.

un dažus aerodromus aviācijai uz nomas pamata par salīg-stamu cenu».¹ Padomju Savienībai bija piešķirtas tiesības ierīkot krasta artilērijas bazi Baltijas jūras piekrastē Irbes šauruma apsargāšanai. Šinī pantā bija noteikts arī, ka PSRS ir tiesības turēt teritorijā, kas ierādīta bazēm un aerodromiem to apsardzībai, stingri ierobežotu padomju sauszemes un gaisa bruņoto spēku daudzumu.

Pakta 3. pantā bija norādīts, ka šo padomju bruņoto spēku maksimālais skaitliskais sastāvs «nosakāms ar **atsevišķu vienošanos**»², tāpat kā bazu un aerodromu konkrētā atrašanās vieta un robežas, ko nosaka uz savstarpējās vienošanās pamata. Saskaņā ar 5. pantu (2. rindkopa) «Bazēm un aerodromiem ierādāmie iecirkņi (3. pants) paliek Latvijas Republikas teritorija.»³

- Savstarpējas palīdzības pakti starp Baltijas valstīm un Padomju Savienību bija jauna līguma forma. Jaunais viņos bija tas, ka tie saskaņā ar Padomju Savienības—Latvijas pakta 3. pantu un attiecīgiem pantiem citu Baltijas valstu paktos piešķīra Padomju Savienībai tiesības ierīkot Baltijas teritorijā noteiktās vietās padomju bruņoto spēku militārās bāzes, kara flotes bāzes un aerodromus ar zināmu karaspēka kontingentu tanīs. Šis jaunievedums izskaidrojams ar Baltijas valstu īpašo ģeogrāfisko stāvokli. Baltijas valstis izvietotais padomju karaspēks aizsargātu pieeju Padomju Savienībai, sevišķi no Baltijas jūras puses. Šim Padomju Savienības viedoklim piekrita arī Latvijas valdība.

Runājot par paktu, sarunā ar preses pārstāvjiem Munters paziņoja:

«Reiz savstarpējas palīdzības princips no abām pusēm bija atzīts par piemērotu, dabīgā kārtā bija jārunā arī par šīs palīdzības veidu. Te ir iets pa ceļu, kas atbilst abu pušu ģeogrāfiskajam stāvoklim un militārām iespējamībām.»⁴

- Palikdama uzticīga saviem principiem respektēt citu valstu suverenitāti, Padomju valdība ne mazākā mērā neizmantoja šīs tiesības, lai aizskartu otras valsts suverēnās tiesības un speciālā pakta pantā (5.) ievietoja atrunu, ka «... pakta... realizēšana nekādā ziņā nedrīkst aizskart līdzēju pušu suverēnās tiesības, starp citu, viņu valsts iekārtu, saimniecisko un sociālo sistēmu un militāro rīcību.»⁵

¹ Sk. pakta tekstā.

² Turpat. Pasvitrojums mans — A. D.

³ Turpat.

⁴ «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 229. nr.

⁵ Sk. attiecīgo pantu PSRS—Latvijas pakta.

Kā jau norādīts, šīnī pašā pantā bija noteikts, ka bazu un aerodromu iecirkņi paliek Latvijas teritorijā. Realizējot savstarpējās palīdzības paktu, Padomju valdība stingri ievēroja pakta 5. pantu.

Savstarpējās palīdzības pakta parakstīšanai starp Padomju Savienību, Latviju, Igauniju un Lietuvu tā laika starptautiskajos apstākļos bija liela nozīme. Šie pakti garantēja Baltijas valstīm nacionālo suverenitāti. «Tādējādi radīja «Austrumu» frontes pamatu. Nebija grūti saprast, ka «Austrumu» frontes radīšana bija nopietns ieguldījums ne tikai PSRS drošības organizēšanā, bet arī visu miermīlīgo valstu kopīgajā lietā, kuras cīnījās pret hitlerisko agresiju.»¹

Sakarā ar pakta teksta publicēšanu, kas zināmā mērā bija politisks jauninājums, reakcionārā ārzemju prese apgalvoja, ka Padomju Savienība it kā mēģinot laupīt Baltijas valstīm neatkarību un cenšoties tās sovjetizēt. Tas bija tik rupjš faktu viltojums, ka pie šo izdomājumu atspēkošanas ķērās oficiālas personas — buržuāziskās Latvijas ārpolitikas vadītāji. 1939. gada oktobra beigās, kad pakta parakstīšanas un tā noteikumu realizēšanas darbi bija pabeigti, Munters savā runā teica:

«... zīmējoties uz suverēnām tiesībām un pilnīgu rīcības brīvību, pakta teksts runā pavisam nepārprotamu valodu... Padomju Savienībai nevar būt nekāda interese Latviju sovjetizēt...»²

Līdzīgu viedokli bija izteicis arī Ulmanis savā runā 1939. gada 12. oktobrī. Padomju Savienība ar savu rīcību nedeva nekādu pamatu tamlīdzīgiem ārzemju preses apgalvojumiem, kas bija tikai ļauna provokācija. To publiski atzina arī buržuāziskās Latvijas valsts vīri.

Pakta 4. pants runāja par abu pušu lojālu un godīgu pakta noteikumu pildīšanu, un tam bija sevišķi svarīga nozīme. Saskaņā ar to «abas līdzējas puses apņemas neslēgt nekādas savienības un nepiedalīties nekādās koalīcijās, kas vērstas pret vienu no līdzējām pusēm».³

Tikai šī panta precīza pildīšana varēja garantēt draudzīgu attiecību tālāku attīstību starp abām valstīm. Savstarpējās palīdzības pakts stājās spēkā 1939. gada 10. oktobrī, pēc ratiņlikācijas dokumentu apmaiņas Rīgā (saskaņā ar pakta 6. panta noteikumu). Sarunām beidzoties, atgriezies no Maskavas, Munters 6. oktobra vakarā ieradās pie Ulmaņa audiencē ar atskaiti. Nākošajā dienā, 7. oktobrī notika Latvijas ministru

¹ Vēstures viltotāji (Vēsturiska izziņa). Rīgā, 1948. g., 36. lpp.

² «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 241. nr.

³ Sk. pakta tekstā.

kabineta sēde, kurā Munters referēja par Latvijas un Padomju Savienības sarunu rezultātiem. Tajā pašā dienā notika Latvijas armijas ģenerālštāba priekšnieku maiņa. Šajā amatā tika iecelts ģenerālis Rozenšteins, kas līdz tam bija bijis Latvijas kara skolas priekšnieks. Bijušais ģenerālštāba priekšnieks ģenerālis Hartmanis bija iecelts par sevišķu uzdevumu ģenerāli pie Latvijas armijas komandiera un tādējādi vadīja Latvijas delegācijas darbu jauktajā Padomju Savienības—Latvijas paritāšu komisijā, kas bija nodibināta pakta realizēšanai. Galvenais dokuments, uz kura pamata vajadzēja realizēt dzīvē pakta noteikumus, bija konfidenciālais protokols, ko parakstīja reizē ar paktu un kas bija pielikums pie tā. Konfidenciālajā protokolā¹ bija 4 panti, un tas bija parakstīts 1939. gada 5. oktobrī Maskavā. Tas netika publicēts, bet tika minēts pakta tekstā kā «atsevišķa vienošanās», kas nosaka maksimālo padomju bruņoto spēku daudzumu Latvijā (skat. pakta 3. pantu).

Saskaņā ar konfidenciālā protokola 1. pantu Latvijas teritorijā bija atļauts novietot padomju garnizonu «kopskaitā līdz 25 tūkstoši cilvēku sauszemes un gaisa bruņoto spēku».²

Savstarpējās palīdzības paktam un tam pievienotajam konfidenciālajam protokolam bija tikai aizsardzības raksturs. Pašā konfidenciālajā protokolā, tāpat kā paktā (1. pants), bija pasvītrots, ka tas noslēgts, «lai novērstu un aizkavētu līgumslēdzēju pušu ieraušānu karā, kas tagad noris Eiropā».³

Pakta aizsardzības raksturu vēl vairāk pastiprināja konfidenciālā protokola 2. pants. Saskaņā ar to «pakta 1. panta noteiktā palīdzība noteikti jāsniedz tad, kad otra puse izteikusi vēlēšanos, pie kam ar abpusēju piekrišanu; puse, kam jāsniedz palīdzība, kad izceļas karš starp otru un trešo valsti, var palikt neitrāla».⁴

Padomju Savienība vienmēr bija gatava pildīt savas saistības un sniegt palīdzību, ko tā uzņēmusies 1. pantā, un šis konfidenciālā protokola 2. pants nozīmēja, ka tad, kad Padomju Savienībai uzbruktu trešā valsts, ja Latviju šis konflikts tieši neskartu, pēdējā varēja palikt neitrāla. Padomju Savienība apliecināja gatavību atļaut Latvijai izmantot visas neitrālās valsts priekšrocības un negribēja paplašināt militāru konfliktu, iesaistot tajā arī Latviju, ja iespējamais uzbrukums Padomju Savienībai nenotiktu no Baltijas jūras puses.

Ar Latviju un pārējām Baltijas valstīm noslēgto savstarpējās palīdzības pakta mērķis bija stiprināt mieru un saglabāt

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./I l., 1. lp.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

status quo Baltijas jūras baseinā, kas bija pieeja Padomju Savienībai. Pakta 1. pantā bija skaidri formulēti palīdzības sniegšanas principi tieša uzbrukuma vai uzbrukuma draudu gadījumā un norādīts, ka visāda veida, arī militāra, palīdzība jāsniedz trijos gadījumos: ja uzbrukuma draudi vai uzbrukums vērsti pret

a) Padomju Savienības un Latvijas jūras robežām Baltijas jūrā;

b) pret to sauszemes robežām un

c) pret padomju bruņoto spēku bazēm un aerodromiem Latvijas teritorijā.

Konfidencialā protokola 3. pantā šinī sakarībā vēl bija piemētināts, ka gadījumā, ja, izceļoties karam starp PSRS un trešo valsti, uzbrukums nenotiktu vietās, kas minētas šajos 3 punktos, Latvija «ar abpusēju piekrišanu» var palikt neitrāla.

Uzbrukuma gadījumā, kas skartu Latvijas intereses Baltijas jūrā un piekrastē vai tieši Latvijas teritoriju, Padomju Savienība vienmēr bija gatava sniegt palīdzību Latvijai saskaņā ar pakta noteikumiem, jo šāds uzbrukums radītu tiešus draudus Padomju Savienībai un tā gala mērķis būtu uzbrukums caur Latviju Padomju Savienībai. Līdzīgi skaidri formulēti gadījumi, kad jāsniedz palīdzība pakta slēdzējām pusēm, bija arī paktos, ko PSRS noslēdza ar citām Baltijas valstīm. Padomju Savienība, noslēdzot līgumus ar Baltijas valstīm, radīja nopietnu šķērslī agresoram kara darbības paplašināšanai.

Latvijā Padomju Savienībai saskaņā ar līgumu bija atļauts organizēt un izveidot PSRS Sarkankarogotās Baltijas Kara flotes bāzes Liepājā un Ventspilī un krasta artilērijas bāzi Irbes šauruma apsargāšanai. Vēlāk saskaņā ar 1940. gada 29. jūlija līgumu šādas tiesības tika piešķirtas arī attiecībā uz Rīgu.

Padomju kara flote dabūja tiesības ierīkot bāzes galvenajās kara flotes apmešanās vietās Latvijā — neaizmirstamo krievu Baltijas flotes kaujas operāciju vietās pirmajā pasaules karā.

Ieeju Rīgas jūras līcī un flotes bazē — Rīgā aizsargāja šaurumi, kurus sedza no ziemeļiem Sāmsala un Dago sala. Pirmā pasaules kara laikā Irbes šaurums bija krievu Baltijas flotes bruņukuģu bāze. Pitragā izvietotās smagās artilērijas baterijas un mīnu aizsprostu sistēma pašā Irbes šaurumā deva iespēju krievu flotei pirmā pasaules kara laikā ilgāku laiku atturēt pretinieka pārspēku ārpus Rīgas līča.

Liepāja aizsprostoja pretiniekam pieeju pie Rīgas līča un apsargāja piekrasti.

Kara ostas būvi cara valdība bija sākusi jau 1890. gadā, un tās būvei bija iztērēti 45 milj. rubļu.

Liepājas osta atrodas uz šauras zemes strēles, kas atdala Liepājas ezeru no Baltijas jūras. Ostu ar jūru savieno kanāls. Līdz pirmajam pasaules karam Liepājas osta bija Baltijas flotes mīnukuģu atbalsta punkts. Dzelzceļu tīkls saista Liepāju ar Igauniju, Lietuvu un Padomju Savienības centrālo daļu.

Ventspils atrodas Baltijas jūras piekrastē 75 km uz ziemeļiem no Liepājas. Tāpat kā Liepāja, tā ir neaizsalstoša osta, kuru no jūras puses aizsargā moli, kas iestiepjas jūrā un veido ostas priekšposteni. Pati osta atrodas Ventas upes centrā un ir pietiekami dziļa, lai tajā varētu ienākt lieli kuģi. Ventspils savienota ar visas Latvijas dzelzceļu tīklu un tāpat arī ar Padomju Savienības centrālajiem rajoniem.

Sis Latvijas ostu īss raksturojums laikā, kad tur tika ierīkotas padomju militārās bāzes, skaidri parāda tās stratēģiskās priekšrocības, kādas bija ieguvusi padomju kara flote. Flotes stratēģisko pozīciju uzlabošana, nododot tai jaunas bāzes, vēl vairāk nostiprināja Padomju Savienības jūras robežas un reālās iespējas aizstāvēt Baltijas jūras piekrasti Latvijā, ko kara gadījumā nespētu veiktniecīgā Latvijas jūras kara flote, kura sastāvēja no 2 zemūdenēm, 1 sardzes kutera un 2 traļeriem.

Konfidencialā protokola 3. pantā bija paredzēts nepieciešamais aparāts, kas sekotu savstarpējās palīdzības pakta realizēšanai un atrisinātu jautājumus, kas rastos šinī sakarā. Šim nolūkam, pamatojoties uz noteikumiem, tika izveidota jaukta komisija uz paritātes pamatiem no abām līgumslēdzējām pusēm. Šai komisijai vajadzēja tieši uz vietām atrisināt visus radušos jautājumus, ievērojot vispārējo principu, ka «gadījumā, ja izceltos domstarpības, nosakot vietu un robežas bazēm un aerodromiem un vispār jauktās komisijas darbā, strīdīgi jautājumi jāatrisina diplomātiskā ceļā vai ar tiešām sarunām starp valdībām».¹

Konfidencialā protokola 4. pantā noteikts, ka tas ir «pielikums pie savstarpējās palīdzības pakta, kas noslēgts starp PSRS un Latviju 1939. gada 5. oktobrī».²

Konfidencialā protokola pantu analīze liecina, ka šis protokols, pirmkārt, vēl vairāk pastiprināja 1939. gada 5. oktobra pakta aizsardzības raksturu, piešķirot Latvijai tiesības palikt neitrālai militāra konflikta gadījumā starp PSRS un trešo valsti, ja tas neskartu tieši Latviju (1. pants un 2. pants); otrkārt, tas noteica padomju bruņoto spēku skaitlisko sastāvu Latvijas teritorijā (1. pants) un, treškārt, apstiprināja nepie-

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./I l., 1. lp.

² Turpat.

ciešamo aparātu līguma noteikumu un konfidenciālā protokola realizācijai, nosakot šā aparāta darba un domstarpību atrisināšanas pamatprincipus (3. pants), un līdz ar to bija būtisks pielikums pie pakta (4. pants).

Jauktās Latvijas—PSRS komisijas darbības noteikumi bija līdzīgi noteikumiem, kādi pieņemti jaukto komisiju darbā Igaunijā un Lietuvā, kurām bija tādi paši mērķi un uzdevumi kā Latvijā.

Jauktās komisijas darbības noteikumu 4. pantā teikts, ka tā «tiek izveidota uz paritātes pamata no divām delegācijām».¹ Padomju delegācijā ietilpa trīs pārstāvji: no padomju sūtniecības, karaspēka pavēlniecības un kara flotes pavēlniecības. Padomju delegācijas un jauktās komisijas priekšsēdētājs bija sūtniecības pārstāvis. Latvijas delegācijā ietilpa Kara ministrijas, Iekšlietu ministrijas un Ārlietu ministrijas pārstāvji. Latvijas delegācijas priekšsēdētājs bija ģenerālis Hartmanis, kuru šajā postenī iecēla kā kara resora pārstāvi.

Noteikumu 2. pantā bija teikts, ka «komisija seko pakta realizācijai... un izlemj jautājumus, kas izriet, to praktiski pielietojot»², bet tika pieļauta iespēja, ka komisijai vajadzēs apspriest un izlemt arī citus jautājumus, kas tai uzticēti saskaņā ar PSRS Ārlietu tautas komisariāta un Latvijas Ārlietu ministrijas lēmumu (3. pants).³

Komisijas kompetencēs ietilpa šādu konkrētu problēmu apspriešana un atrisināšana:

a) padomju bruņoto spēku pāriešana pār robežu un pārvietošanās Latvijas teritorijā;

b) padomju karaspēka daļu, to apkalpes personāla un komandieru ģimeņu novietošana Latvijā;

c) visi jautājumi, kas saistās ar zemes gabalu un ēku nomu un nomātā īpašuma ekspluatāciju;

d) jautājumi par padomju bruņoto spēku sakariem kā savā starpā, tā ar augstāko virspavēlniecību Padomju Savienībā (pasts, telegrafs, radio);

e) dzelzceļu, šoseju un ūdensceļu izmantošana karaspēka daļu, atsevišķu karavīru un transporta kustībai pa Latvijas teritoriju;

f) jautājumi par šaušanas drošību un munīcijas noliktavu ierīkošanu.⁴

Jauktās komisijas lēmumi bija obligāti attiecīgajiem Padomju Savienības un Latvijas varas orgāniem, pie kam sevišķi

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./II 1., 74. lp.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ Turpat, 75. lp.

svarīgos gadījumos tās lēmumus apstiprināja PSRS Ārlietu tautas komisariāts un Latvijas Ārlietu ministrija.¹ Visos tajos gadījumos, kad abas jaukto komisiju delegācijas nevarēja vienoties, strīdīgos jautājumus atrisināja diplomātiskā ceļā, kā tas bija paredzēts konfidencialajā protokolā. Komisiju protokolus rakstīja un parakstīja divos eksemplāros, un tie stājās spēkā tūlīt pēc parakstīšanas. Komisijas sēdes vadīja pārmaiņus abu delegāciju pārstāvji. Komisijas priekšsēdētāja pienākumus pildīja Padomju un Latvijas delegāciju priekšsēdētāji.² Šos paritāšu komisijas darbības noteikumus bija apstiprinājis PSRS Ārlietu tautas komisariāts un Latvijas Ārlietu ministrija.

Jauktā komisija faktiski bija orgāns, kas atbildēja par savstarpējās palīdzības pakta realizāciju. Tā sagatavoja un izstrādāja visus līgumus, kas tika noslēgti komisijas darbības laikā. Sakarā ar jauktās komisijas darba sākumu 13. oktobra rītā Rīgā ieradās padomju delegācija ar 2. ranga eskadras flagmani PSRS Jūras kara flotes tautas komisāra vietnieku Isakovu un PSRS Jūras kara flotes galvenā štāba priekšnieku 1. ranga kapteini Alafuzovu priekšgalā. Padomju kara flotes delegācijas locekļus stacijā sagaidīja padomju sūtniecības darbinieki un ģenerālis Hartmanis. Tajā pašā dienā padomju delegācija ieradās vizītē pie Latvijas armijas komandiera ģenerāļa Berķa, pie ģenerālštāba priekšnieka Rozenšteina un pie kara flotes komandiera admirāļa Spādes. Tās pašas dienas vakarā Rīgā ieradās padomju militārā delegācija ar korpusa komandieri Boldinu priekšgalā. 14. oktobrī sākās jauktās komisijas darbs. Viens no pirmajiem jautājumiem, ko jauktajai komisijai vajadzēja atrisināt, bija jautājums par padomju karaspēka daļu dislokāciju Latvijā. Tā kā bija nepieciešams uz vietas precizēt nākošo padomju karaspēka izvietojumu Latvijā un noteikt padomju kara flotes bazēm robežas, jauktā komisija 16. oktobrī izbrauca no Rīgas uz Liepāju un Ventspili. Kad 18. oktobrī komisija atgriezās Rīgā, sēdes tika atjaunotas. Jauktās komisijas darba rezultātā uz 1939. gada 23. oktobri bija izstrādāti teksti 10 līgumiem, kurus vajadzēja parakstīt attiecīgu delegāciju vadītājiem. Galvenais no šiem līgumiem bija līgums starp Sarkanās armijas un Latvijas armijas pārstāvjiem, kas izstrādāts saskaņā ar savstarpējās palīdzības pakta 3. pantu: 1) par karaspēka daļu dislokāciju Latvijā;³ 2) par pasākumiem Irbes šauruma apsargāšanai;⁴ 3) par

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./II l., 75. lp.; noteikumu 4. pants.

² Turpat; noteikumu 5., 6., 7. un 8. pants.

³ Turpat, 5.—9. lp.

⁴ Turpat, 37. un 38. lp.

PSRS flotes bazēšanos Ventspilī;¹ 4) par flotes bazēšanos Liepājā.²

Bija sagatavoti arī līguma teksti:

1) par trešās valsts kara kuģa ienākšanu Latvijas ostās, kurās ierīkotas padomju kara flotes bāzes;³

2) par to personu saukšanu pie kriminālatbildības, kuras atrodas padomju bruņoto spēku bazēm un aerodromiem ierīdītājā teritorijā Latvijā;⁴

3) par karaspēka pārvietošanos pa Latvijas teritoriju;⁵

4) par jūras aviācijas bazēšanās nodrošināšanu;⁶

5) par padomju transporta regulāriem reisiem starp PSRS ostām un punktiem, kur bazējas padomju jūras spēki Latvijā;⁷

6) par hidrografisko darbu veikšanu.⁸

Visus šos daudzos līgumus 1939. gada 23. oktobrī parakstīja Padomju Savienības un Latvijas pavēlniecības pārstāvji. Tādējādi 23. oktobra vakarā Padomju Savienības—Latvijas jauktā komisija sekmīgi beidza sarunas par pakta realizāciju. Sakarā ar jauktās komisijas darba pabeigšanu kara ministrs ģenerālis Balodis sarīkoja pusdienas par godu padomju delegācijai. Pusdienās no Latvijas puses piedalījās ārlietu ministrs Munters, ģenerālis Berķis, ģenerālis Rozenšteins, ģenerālis Hartmanis un citas militāras un oficiālas personas. No Padomju Savienības puses piedalījās padomju sūtnis Zotovs, PSRS Jūras kara flotes tautas komisāra vietnieks Isakovs, padomju eskadras komandieris Liepājā flagmanis Ņesvjatskis, kā arī padomju militāro delegāciju locekļi. Pusdienu laikā kara ministrs Balodis un PSRS Jūras kara flotes tautas komisāra vietnieks Isakovs teica runu. Savā runā ģenerālis Balodis teica: «Esmu pārliecināts, ka tieši vēlēšanās vēl vairāk pastiprināt mūsu valstu drošību ir tā darba pamatā, kuru mēs šodien nobeidzam pie šī galda.»⁹

Savā atbildē Isakovs pasvītroja, ka «Padomju Savienība jau 20 gadu laikā praktiski pierādījusi, ka savus noslēgtos līgumus tā izpilda un realizē **noteikti un bez ierunām**», un atzīmēja, ka «abas Komisijas likušas sava darba pamatā tos sadarbības principus, kurus satur minētais vēsturiskais pakts, kas

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./II l., 34.—40. lp.

² Turpat, 41. un 42. lp.

³ Turpat, 47. lp.

⁴ Turpat, 2. lp.

⁵ Turpat, 11.—13. lp.

⁶ Turpat, 43. lp.

⁷ Turpat, 44. lp.

⁸ Turpat, 45. lp.

⁹ «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 242. nr.

dibināts uz savstarpēju palīdzību un neiejaukšanos abu valstu politiskā, saimnieciskā un sociālā iekārtā».¹

Pēc tam, kad jauktā komisija pabeidza pakta realizēšanas līgumu sagatavošanas darbu, padomju militārā un kara flotes delegācija 24. un 25. oktobrī izbrauca no Rīgas uz Maskavu. 1939. gada 23. oktobra līgumi noteica padomju bruņoto spēku dislokāciju Latvijā, kā arī konkrētus abu pušu pienākumus un tiesības pakta realizēšanā. Parakstītais līguma protokols par padomju karaspēka novietošanu Latvijā² noteica PSRS karaspēka daļu dislokāciju Latvijā 25 tūkstošu cilvēku sastāvā saskaņā ar konfidenciālā protokola 1. pantu un pakta 3. pantu.

Padomju karaspēks izvietojās Latvijas rietumu daļā. Tā galvenie atbalstpunkti un bāzes bija Liepāja un Ventspils. Šo ostu stratēģiskā nozīme un priekšrocības ir pilnīgi skaidras no iepriekš sniegtā raksturojuma. Padomju karaspēka noņemšanas zonas austrumu robeža bija līnija no ziemeļiem uz dienvidiem, kas gāja cauri vairākiem apdzīvotiem punktiem. Ziemeļos šīs demarkācijas līnijas galējais punkts bija Melnsils Rīgas jūras līča piekrastē, dienvidos — Ezere uz Latvijas un Lietuvas robežas. Liepājā un Ventspilī atradās PSRS Jūras kara flotes bāzes. Šo ostu rajonā apmetās padomju kājnieku un artilērijas daļas; tur bija dislocēti arī galvenie padomju aviācijas bazēšanās rajoni — Liepāja—Grobiņa un Ventspils—Piltene. Sadarbībai ar floti te tika novietotas arī jūras aviācijas bāzes.

Bez galvenajiem aerodromiem pēc vienošanās tika izveidoti vairāki operatīvi aerodromi Kuldīgas meridiānā; bez tam padomju aviācijai bija tiesības lidot pa visu Latvijas teritoriju, izņemot aizliegto zonu rietumos no Tukuma meridiāna.

Irbes šauruma apsargāšanai Mazirbes rajonā tika novietotas strēlnieku nodaļas un pulka artilērija; piekrastē Padomju Savienībai bija tiesības organizēt un turēt krasta aizsardzības bāzes. Aiz padomju aizsardzības priekšposteņiem — Liepājas un Ventspils — tika novietoti padomju strēlnieku, motomehanizētās, aviācijas un tanku vienības, veidojot loku no ziemeļiem uz dienvidiem, gar Latvijas—Lietuvas robežu pagriežoties uz austrumiem. Uz šīs līnijas bazējās tanku brigādes un bombardēšanas aviācijas daļas. Atbalstpunkti Priekulē, Vaiņodē un Ezerē atradās tieši pie Latvijas—Lietuvas robežas un apsargāja to no iespējamā uzbrukuma no Klaipēdas (Mēmeles) pār Lietuvas robežu uz ziemeļaustrumiem. Ja ievēro, ka tajā laikā Klaipēda, ko hitleriskā Vācija bija sagrābusi 1939. gada martā,

¹ «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 242. nr.

² LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./I l., 5.—9. lp.

bija placdarms vācu agresijai Baltijā no sauszemes, bet fašistiskā flote atradās tieši pie Latvijas krastiem, ar atbalstpunktiem Kēnigsbergā, Dancigā un Šetinā, kļūst skaidra padomju karaspēka dislokācijas nepieciešamība. Padomju valdība ar pilnīgi saprotamu neuzticību izturējās pret hitleriskās Vācijas saistībām, kuras diplomātiju vadīja «tādi briesmoņi un cilvēkēdāji kā Hitlers un Ribentrops»¹, un centās nodrošināt savas robežas, izveidojot atbalstpunktus aizsardzībai Baltijas jūras piekrastē un uz Latvijas—Lietuvas robežas. Padomju karaspēka dislokācija Latvijā bija nepārprotams brīdinājums Vācijai gadījumā, ja tā nodevīgi lauza neuzbrukšanas paktu.

Latvijas valdība, parakstot 1939. gada 23. oktobra līgumu, apņēmas piešķirt zemes gabalus aerodromiem un ēkas karaspēka un kara mantu novietošanai, kā arī zemes gabalus mācību laukumiem, tanku novietnēm, šautuvēm un jaunu ēku celšanai ar nomnieka tiesībām. 1939. gada 23. oktobra līgums Latvijas valdībai uzlika par pienākumu «**nekavējoties uzsākt šo pasākumu realizēšanu**».²

Aerodromu būvi un ēku remontu, kuras ieņēma karaspēks, pēc līguma veica Padomju valdība, bet Latvijas valdībai vajadzēja savukārt palīdzēt būvmateriālu, tehnikas un darbaspēka sagādē. Līgumā bija noteikta arī padomju karaspēka pārvietošanās kārtība līdz bazēm, saimniecisko un sadzīves jautājumu regulēšana, kas saistījās ar padomju karaspēka atrašanos Latvijā.

Šie 1939. gada 23. oktobra līgumi bija galvenie dokumenti, kuriem līgumslēdzējas puses sekoja visos jautājumos, kas saistījās ar pakta realizāciju attiecībā uz PSRS sauszemes un gaisa spēkiem. Daudzi turpmākie līgumi izrietēja un bazējās uz attiecīgiem galveno līgumu pantiem.

1939. gada 23. oktobra līgumos bija noteikti termiņi, kādos padomju karaspēks ieradīsies tiem ierādītajā teritorijā: a) kara flote — nekavējoties, b) sauszemes karaspēks un aviācija Ventspils apkārtnē — 1939. gada 29. oktobrī, Liepājas rajonā — 31 oktobrī.³ Jautājuma atrisināšanu par padomju karaspēka ienākšanas termiņiem jauktajā komisijā sākumā kavēja Latvijas delegācija, izvirzot priekšlikumu noteikt padomju karaspēka ienākšanas laiku divas nedēļas pēc līguma parakstīšanas. Bet pēc tam, kad padomju delegācija pierādīja, ka Latvijas delegācijas vilcināšanās pakta realizēšanā ir lieka, Latvijas delegācijai vajadzēja atsaukt savu priekšlikumu. Tika pieņemts padomju priekšlikums.⁴

¹ J. V. Staļins. Par Lielo Tēvijas karu. 5. lpp.

² LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./II l., 7. lp.

³ Turpat, 37. lp.

⁴ Turpat, 8. lp.

Jau jauktās komisijas darba pirmajā posmā skaidri bija manāma ģenerāļa Hartmaņa vadītās Latvijas delegācijas tendence radīt liekus kavēklus un novilcināt pakta realizāciju. Turpretim Padomju valdība precīzi pildīja savas saistības. Pēc līguma parakstīšanas tajā pašā dienā Sarkankarogotās Baltijas kara flotes padomju kuģu eskadra ar kreiseri «Kirov» priekšgalā iegāja Liepājas ostā. Ieejot ostā, uz Padomju Savienības kara kuģiem tika uzvilks Latvijas karogs un dots salūts. No krasta atskanēja atbildes salūts. Padomju eskadras sastāvā, kas ieradās Liepājā, ietilpa viens no labākajiem un jaunākajiem padomju kara kuģiem — kreiseris «Kirov» un mīnkuģi «Smetlivij» un «Stremitelnij».

29. oktobrī Sarkanās armijas daļas ieradās Latvijā; pie robežas stacijā Zilupē tās sagaidīja padomju sūtnis un Latvijas armijas vadītāji.¹

Sarkanās armijas daļu pārvietošanās uz to apmešanās vietām notika divos virzienos: caur Zilupi—Rēzekni—Krustpili—Rīgu uz Ventspili un caur Indru—Daugavpili—Krustpili—Jelgavu uz Liepāju. Uz visiem ceļiem padomju karaspēku sveica Latvijas darbaļaudis. Bez tam padomju motomehanizēto vienību kustība notika arī automašīnās. Šim nolūkam bija izstrādāti divi maršruti pa šosejām un lielceļiem, kas veda uz Ventspili un Liepāju. Arī šie maršruti bija noteikti speciālos līgumos. Tanku vienības un to materiālo daļu pārveda pa dzelzceļu.²

Padomju karaspēka pārvietošana, pateicoties Sarkanās armijas karavīru augstajai militārajai disciplīnai un komandieru vadībai, notika organizēti, nepārkāpjot kustības grafiku.

Sakarā ar padomju bruņoto spēku noņemšanu Latvijā 1939. gada 23. oktobrī tika parakstīts arī līgums par trešās valsts kara kuģu ierašanos Latvijas ostās, kur stāvēja padomju flote, kā arī līgums par padomju militāro personu sodīšanu par noziegumiem, ko tās būs izdarījušas Latvijā.³

Saskaņā ar pirmo no šiem līgumiem Latvijas valdība atļāva trešās valsts kara kuģiem apmeklēt Latvijas ostas, kurās atradās padomju flote, tikai ar Padomju valdības piekrišanu, kurai bija tiesības noraidīt šos apmeklējumus. Visas sarunas ar trešo valsti par šiem jautājumiem kārtoja tikai Latvijas valdība savā vārdā, pie kam Padomju valdība savu piekrišanu par kuģu ienākšanu deva tikai Latvijas valdībai. Gadījumā, ja citu valstu kara kuģi apmeklēja vietas, kur atradās padomju

¹ «Известия». 1939. г. 30. октябрь.

² LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./II l., 11. lp.

³ Turpat, 2. un 47. lp.

flote, visa uzraudzība, lai tā izpildītu visus starptautiskos noteikumus, bija jāveic Latvijas valdībai.

Otrs līgums noteica, ka karavīri vai Sarkanās armijas algotās personas, kas izdarītu noziegumu padomju karaspēka bazu teritorijā, sodāmi pēc padomju likumiem, ārpus bazēm — pēc Latvijas likumiem (izņemot militārās disciplīnas un kara dienesta pārkāpumus, kurus drīkstēja izskatīt padomju iestādes).

Šie līgumi, tāpat kā pārējie 1939. gada 23. oktobrī noslēgtie līgumi¹, liecina, ka Padomju Savienība ne mazākā mērā nevēlējās aizskart otras valsts suverenitāti un stingri ievēroja pakta 5. pantu. Pirmais jauktās komisijas darba posms, kas noformēts vairākos līgumos, kurus savā tālākajā darbībā vajadzēja ievērot padomju un Latvijas varas orgāniem, bija beidzies sekmīgi.

Jauktās komisijas darba otrajā posmā ilgu laiku tika apspriests jautājums par kārtību, kādā karaspēka vienības, daļas, komandas un atsevišķi karavīri pāriet robežu, padomju garnizonam ierodoties Latvijā. Jauktajai komisijai vajadzēja izstrādāt noteikumus par robežas pāriešanu, kā arī apliecību formas iebraukšanai Latvijā un izbraukšanai no tās, noteikt to derīguma ilgumu un reģistrēšanas kārtību attiecīgajās organizācijās. Skaidrs, ka vilcināšanās, izstrādājot vienošanos šajā jautājumā, kam bija visai būtiska nozīme padomju militāro orgānu normālai darbībai Latvijā, bija visai nevēlama. Jautājums pats par sevi nebija sarežģīts, un tā atrisināšana neprasa mēnešiem darba, ja abām pusēm būtu vēlēšanās ātrāk panākt vienošanos. Tomēr Latvijas valdības delegācija jauktajā komisijā mākslīgi radija grūtības un šķēršļus šā jautājuma sekmīgai atrisināšanai un tūlīt pēc 23. oktobra līgumu noslēgšanas sāka kavēt to sekmīgu realizāciju; Latvijas delegācijas nostājas dēļ šis jautājums nebija atrisināts vēl novembrī un decembrī, jo tā pieprasīja aizvien jaunus un jaunus labojumus izstrādātā līguma tekstā. Tas traucēja sekmīgu darbu. Tāpēc jautājums no jauktās komisijas tika nodots Ārlietu ministrijas iestādēm atrisināšanai diplomātiskā ceļā. Viens no Latvijas delegācijas pieprasītajiem labojumiem un iebildumiem bija iebraukšanas un izbraukšanas apliecību sarežģītais reģistrēšanas process Latvijas varas orgānos, sākot no staciju komandantiem pēc iebraukšanas Latvijā līdz Lejaskurzemes un Ventpils rajonu garnizonu priekšniekiem, kuru teritorijā atradās padomju karaspēks. Padomju delegācija vēlējās šo procesu vienkāršot. Vilcināšanās noslēgt līgumu par robežu pāriešanu nedeva iespēju noorganizēt regulārus militāro kurjeru sakarus

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./II l., 53.—93. lp.

starp augstāko virspavēlniecību Padomju Savienībā un padomju karaspēka pavēlniecību Latvijā. Jautājumu par militāro kurjeru braukšanu pār robežu, kā arī par to bagāžas atbrīvošanu no muitas apskates, šim līgumam vajadzēja atrisināt kā vienu no kopējā jautājuma konkrētiem punktiem. Liekā vilcināšanās radīja liekas grūtības un šķēršļus padomju virspavēlniecībai Latvijā izvietotā karaspēka vadīšanā. 1939. gada 8. novembrī PSRS sūtis Latvijā piesūtīja ārlietu ministram notu Nr. 013, kurā norādīts, ka «PSRS valdība noteikusi kārtību, kādā PSRS bruņotās vienības un daļas, komandieru un priekšniecības sastāvs, apkalpes personāls un komandieru un priekšnieku sastāva ģimenes locekļi var pāriet uz Latvijas republiku un atpakaļ saskaņā ar savstarpējas palīdzības paktu.»¹

Padomju valdība izstrādāja robežu pārejas kārtību, noteica apliecību formas padomju karavīriem, kas devās uz Latviju, un laiku, cik ilgi tās derīgas, attiecīgu kārtību robežu pāriešanai militārajiem kurjeriem un apkalpes personālam, kā arī komandējošā sastāva ģimenes locekļiem, kuriem bija atļauts iebraukt un izbraukt ar speciālām apliecībām un ārzemju pasēm. Padomju valdība savā līguma tekstā ievēroja Latvijas valdības vēlēšanos un noteica, ka apliecības jāreģistrē pie robežas stacijas komandanta, iebraucot, un pie Lejaskurzemes rajona garnizona priekšnieka, izbraucot no Latvijas. Latvijas Ārlietu ministrija pieņēma padomju sūtņa notu un pēc ilgas «studēšanas» jautājums par vienošanos atkal tika nodots jauktajai komisijai. Jauktās komisijas sēdē 1940. gada 29. janvārī šis jautājums atkal tika apspriests, un atkal Latvijas delegācija nolūkā novilcināt lietu cēla jaunus iebildumus, pieprasot, lai līguma 1. paragrafs noteiktu, ka padomju bruņoto spēku pārstāvis Latvijā būtu tikai viena organizācija vai persona.² Šī papildinājuma jēga skaidra, ja ievēro, ka 1939. gadā Padomju Savienībā bija divi augstākie armijas un flotes vadošie organi — PSRS Aizsardzības tautas komisariāts (НКВ СССР) un PSRS Jūras kara flotes tautas komisariāts (НК ВМФ СССР). Izvirzot šādu labojumu, Latvijas delegācija cerēja apgrūtināt divu padomju militāro iestāžu darbības koordināciju un ar to radīt liekas grūtības. Latvijas delegācija izvirzīja arī priekšlikumu izstrādāt speciālu papildinājumu pie līguma, kas noteiktu soda mēru padomju karavīriem, ko uzliktu padomju pavēlniecība par noteikumu pārkāpšanu, karavīriem dodoties uz padomju karaspēka bazēm, piemēram, par iziešanu ārpus stacijas, atrodoties

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./II l., 78. lp.

² Turpat, 53. lp.

ceļā. Atbildot uz to, padomju delegācijas pārstāvis paziņoja, ka «nebūtu lietderīgi pielikt vēl kaut kādus papildinājumus pie līguma, jo šādi gadījumi ir militārās disciplīnas pārkāpumi un sodāmi paši par sevi».¹

Latvijas delegācijas nostāja sarunu laikā skaidri parādīja, ka tā ar nolūku apgrūtina šā jautājuma ātrāku atrisināšanu, rada mākslīgus šķēršļus un grūtības komisijas darbā un nebūt neseko principam godīgi pildīt saistības, ko uzņēmusies Latvijas valdība. Latvijas delegācijas vilcināšanās dēļ šā jautājuma atrisināšana ilga 4 $\frac{1}{2}$ mēnešus. Jautājumu atrisināja tikai 1940. gada marta vidū, parakstot līgumu. 1940. gada 16. martā padomju sūtnis iesniedza Latvijas Ārlietu ministrijai notu, kurā paziņoja Latvijas Ārlietu ministrijai Padomju Savienības un Latvijas jauktās komisijas izstrādātos robežas pāriešanas noteikumus. Notas beigās sūtnis lūdza pasludināt, ka noteikumi stājas spēkā 1940. gada 1. aprīlī.² Pieņemot noteikumus, komisija ievēroja tos apliecību reģistrācijas principus, kādus Padomju valdība jau bija ieteikusi 1939. gada decembrī un paziņojusi Latvijas Ārlietu ministrijai ar 8. decembra notu Nr. 013. Noteikumos bija paredzēts, ka šāds princips jāievēro kā karaspēka daļām un vienībām, tā atsevišķām personām, kam ir attiecīga veida apliecības vai ārzemju pases ar Latvijas misijas Maskavā vīzu. Apliecības bija derīgas iebraukšanai un izbraukšanai tikai vienam braucienam pa visīsāko ceļu. Noteikumos bija arī paredzēts, ka militāro kurjeru apliecības derīgas 3 mēnešus un ka viņu bagāža atbrīvota no muitas kontroles. Latvijas Ārlietu ministrija savā 1940. gada 27. marta notā Nr. 07166/7718 padomju sūtnim apstiprināja šos robežas pāriešanas noteikumus un noteica, ka tie stājas spēkā 1940. gada 1. aprīlī.³

Tas nebija vienīgais gadījums jauktās komisijas darbā, kad Latvijas delegācija vilcinājās ar līguma slēgšanu. Tas bija Latvijas delegācijas parastais «darba stils» pēc 1939. gada 23. oktobra līgumiem un jauktās komisijas pirmā darba posma beigšanas. Pilnīgi skaidrs, kāda nozīme ir sakariem starp karaspēka daļu komandieriem un sevišķi vēl svešā teritorijā. To nevarēja nesaprast Latvijas delegācijas locekļi, kuri bija parakstījuši 23. oktobra līgumus, saskaņā ar kuriem galējais termiņš padomju karaspēka ievēšanai bazēs un aerodromos bija noteikts 1939. gada 31. oktobrī.

Pēc pašiem elementārākiem karaspēka novietošanas noteikumiem vienībām tūlīt jānodibina sakari ar citām daļām un

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./I l., 53. lp.

² Turpat, 5./II l., 137. lp.

³ Turpat, 139. lp.

virspavēlniecību. Labi noorganizēti sakari garantē karaspēka vienību, to atsevišķu daļu un grupu kopējā darbības plāna sekmīgu veikšanu, nodrošina kārtību pārgājienu laikā un ir nepieciešams elements karaspēka kaujas spēju nodrošināšanai. To labi zināja Latvijas delegācijas locekļi ar ģenerāli Hartmani priekšgalā un tomēr vilcinājās atrisināt šo būtisko jautājumu par sakaru nodrošināšanu padomju garnizoniem savā starpā un ar PSRS bruņoto spēku virspavēlniecību. Tā bija apzināta vilcināšanās, kas radīja liekus traucējumus un grūtības jau ar pirmajām dienām kopš padomju karaspēka ierašanās Latvijā. Tikai 1939. gada novembra vidū bija parakstīta vienošanās par telegrafa, telefona, radio un pasta lietošanu PSRS bruņotajiem spēkiem, kas atradās Latvijā.¹ Saskaņā ar to padomju karaspēkam tika dotas tiesības lietot pastāvošo telekomunikāciju un pastu pēc Latvijas un tās starptautisko līgumu likumiem, noteikumiem un tarifiem. Neatkarīgi no tā padomju karaspēkam bija tiesības uzturēt tiešus telegrafa un telefona sakarus, ko noteica Latvijas Pasta un telegrafa departaments, pilnīgi sedzot visus izdevumus, kas ar to saistījās. Tiešie vadi un līnijas skaitījās Latvijas Pasta un telegrafa departamenta īpašums. Padomju bruņotajiem spēkiem bija arī tiesības uzturēt sakarus starp atsevišķiem garnizoniem un virspavēlniecību pa radio, bet tie apņēmās neierīkot radiatoritājus un nerīkot publiskas pārraides. Klausīties padomju radio raidījumus un raidīt tos pa translāciju bija atļauts tikai kazarmēs, klubos, ēdnīcās, komandieru dzīvokļos, kas atradās PSRS bruņoto spēku apmešanās vietās.²

1939. gada 23. oktobra līguma 7. paragrafā bija noteikts, ka «saimniecisko un sadzīves jautājumu noregulēšana, kas saistās ar padomju karaspēka atrašanos Latvijas republikas teritorijā, notiek uz savstarpējās vienošanās pamata starp padomju bruņoto spēku korpasa komandieri un Latvijas armijas apgabala komandieri».³

Ievērojot šo paragrafu, padomju delegācija jauktajā komisijā ierosināja izstrādāt līgumu starp attiecīgiem bruņoto spēku komandieriem par padomju karaspēka vienību un atsevišķu personu kustību Latvijas teritorijā. Jauktajā komisijā Latvijas armijas štāba pārstāvis un delegācijas vadītājs bija viena persona — ģenerālis Hartmanis, kuram bija dotas visas pilnvaras parakstīt līgumus no Latvijas puses. Ģenerālis Hartmanis, kas bija iecelts par 'sevišķo uzdevumu ģenerāli pie

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./II l., 29. un 30. lp.

² 1., 2., 3., 9. un 10. līguma paragrafs par telegrafa, telefona, radio un pasta izmantošanu padomju bruņotajiem spēkiem Latvijā.

³ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./II l., 3. lp.

virspavēlnieka, faktiski bija visas Latvijas delegācijas darba un Latvijas organu darbības vadītājs pakta realizēšanas laikā. Arī tagad, kad bija runa par jaunu līgumu, tāpat kā agrāk jauktajā komisijā Latvijas puse neiztika bez vilcināšanās. Tikai 1939. gada novembra vidū bija parakstīta vienošanās starp padomju pavēlniecību un Latvijas armijas štābu par padomju karaspēka un atsevišķu karavīru kustību Latvijā.¹ No Latvijas puses līgumu parakstīja ģenerālis Hartmanis kā Latvijas armijas štāba pārstāvis un no padomju puses — padomju karaspēka pavēlniecība Latvijā.

Aktuāla nozīme bija jautājumam par padomju karaspēka daļu apgādi ar pārtiku, būvmateriāliem un plaša patēriņa precēm, un to vajadzēja atrisināt pēc iespējas ātrāk, līdz ar padomju karaspēka ierašanos Latvijā. Par to, cik ievērojami apmēri bija piegādēm un speciāli šim nolūkam noorganizētajai padomju garnizona apgādes komitejai, var spriest pēc tā, ka tikai 1940. gada martā vien piegādu vērtība bija 1 512 458 lati.² Šāda summa nebija neparasta apgādes komitejas tirdznieciskajā darbībā. Tā paša gada aprīlī piegādes vērtība bija 1 266 342 lati.³ Jāuzskata, ka padomju garnizonam mēnesī vidēji tika piegādātas preces par 1 miljonu latu. Padomju garnizona apgādes komitejas funkcijās ietilpa: 1) slēgt līgumus ar padomju pavēlniecību par apgādi, būvdarbiem, remontu un nekustamā īpašuma iznomāšanu; 2) norādīt iestādes vai uzņēmējus attiecīgu līgumu slēgšanai; 3) sekot, kā noslēgtos līgumus pilda uzņēmēji un piegādātāji. Jau šis īsais apgādes komitejas uzdevumu un pienākumu uzskaitījums liecina, kāda nozīme bija tās darbībai, lai padomju garnizonu dzīve ritētu normāli. Visus šos jautājumus vajadzēja atrisināt iespējami ātrāk. Taču tikai pēc mēneša — 1939. gada 28. novembrī — tika parakstīts rīkojums par organizācijas dibināšanu padomju karaspēka apgādei. Organizācija saucās Padomju garnizona apgādes komiteja.⁴ Komiteju nodibināja pie Zemkopības ministrijas 5 cilvēku sastāvā. To vadīja Zemkopības ministrijas pārstāvis. Par komitejas locekļiem tika iecelti 2 pārstāvji no Kara ministrijas un pa vienam no Finanšu ministrijas un Tirdzniecības—rūpniecības ministrijas. Komitejas sastāvā ietilpa sagādes nodaļa, būvniecības nodaļa un atskaites nodaļa. Rīkojumu par komitejas nodibināšanu parakstīja premjers Ulmanis un Zemkopības ministrs Birznieks.

Jautājumu par padomju karaspēka apgādi izskatīja augstākie

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./II l., 25.—27. lp.

² Turpat, 197. lp.

³ Turpat, 2. l., 221. lp.

⁴ «Valdības Vēstnesis», 1939. g., 272. nr.

Latvijas valdības organi, kas arī te neiztika bez kavēšanās. Sarkanās armijas militāro komisiju un Latvijas armijas 1939. gada 23. oktobrī parakstītā vienošanās noteica, ka ēkas karaspēka un mantu novietošanai, kā arī zemes gabalus mācību laukumiem, šautuvēm, tanku novietnēm un aerodromiem un jaunu ēku celšanai jāierāda Latvijas valdībai, «realizējot šos pasākumus nekavējoties» (vienošanās 2. pants).¹ Ar to Latvijas valdība un dažādu resoru oficiālie organi uzņēmās visai noteiktas saistības savstarpējās palīdzības pakta realizēšanā, apsoloties visiem spēkiem veicināt tā pildīšanu.

Kā jau norādīts, tūlīt pēc 1939. gada 23. oktobra līgumu parakstīšanas Latvijas delegācija jauktās komisijas darba otrajā periodā uzsāka apzinātu vilcināšanos un kavēšanos vairāku svarīgu jautājumu atrisināšanā, kas saistījās ar padomju karaspēka ierašanos Latvijā. Lai tīši apgrūtinātu pakta realizāciju, Latvijas delegācija bieži vien nelietderīgi izmantoja tai piešķirtās tiesības izdarīt labojumus un grozījumus līgumu tekstos, ko bija izstrādājusi jauktā komisija. Tā rezultātā vairāki ļoti svarīgi jautājumi tika atrisināti tikai pēc ilga laika, dažreiz pat pēc 4—5 mēnešiem. Tā tas, piemēram, bija ar līgumu par robežas pāriešanas kārtību, kad vajadzēja iejaukties diplomātijai. Jauktā komisija bija galvenais pakta realizēšanas orgāns, kuras uzdevums bija sekot pakta realizācijai un atrisināt jautājumus, kas izrietētu no tā, kā tas paredzēts pakta pievienotajā konfidencialajā protokolā (3. pants). Tāpēc pilnīgi skaidrs, cik negatīva nozīme pakta realizēšanā bija Latvijas delegācijas vilcināšanās un kavēšanās politikai gan pašas komisijas darbā, gan saistību pildīšanā, kuras Latvijas valdības organi bija uzņēmušies saskaņā ar jau noslēgtajiem līgumiem. Dokumenti neapstrīdami liecina, ka kopējo principu, kam sekoja pakta realizācijas darbā kā Latvijas delegācija jauktajā komisijā, tā Latvijas oficiālie organi, nevar traktēt citādi kā sabotāžu un pretdarbību pakta sekmīgai realizācijai. Šādu Latvijas varas organu un to pārstāvju rīcību izraisīja nevēlēšanās godīgi pildīt saistības, ko Latvija bija uzņēmusies saskaņā ar savstarpējās palīdzības pakta. Tādējādi pašu aktuālāko pakta realizēšanas jautājumu nekavējošu atrisināšanu sabotēja Latvijas delegācija jauktajā komisijā; tai pašai sabotāžas taktikai sekoja vietējie Latvijas varas organi, pildot līgumus, kas jauktajā komisijā jau bija noslēgti. Šāds darba princips Latvijas valdības organu praksē bija dominējošais.

Ar 1939. gada 23. oktobra līgumu Latvijas varas organi apsolīja nodot padomju aviācijai vairākus aerodromus, to vidū

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5/I l., 7. lp.

arī Liepājas aerodromu.¹ Karaspēka noņemšanai Liepājas rajonā termiņš bija 1939. gada 31. oktobris. Padomju karaspēks līdz ar aviāciju iegāja Liepājas rajonā, pagāja pusmēnesis, bet Liepājas aerodroms vēl nebija nodots padomju aviācijai. Padomju korpusa pavēlniecība bija spiesta 1939. gada 15. oktobrī griezties pie Lejaskurzemes rajona garnizona priekšnieka ģenerāļa Lavenieka ar speciālu rakstu, kurā lūdza nodot Liepājas aerodromu padomju aviācijas rīcībā, kā tas paredzēts līgumā. Skaidrs, ka Liepājā, kas bija kļuvusi par Sarkankarogotās Baltijas kara flotes bazi, bija nepieciešams aerodroms aviācijai. Neraugoties uz to, ģenerālis Lavenieks ar atbildi nesteidzās, un 16. novembra rakstā Nr. 05 padomju korpusa pavēlniecība bija spiesta atkārtot savu lūgumu, norādot, ka jauna aerodroma ierīkošanai vajadzētu vismaz 45 dienas, un lūdzot pa to laiku (uz 40—45 dienām) nodot Liepājas aerodromu ar visu iekārtu padomju karaspēka rīcībā.²

Šis padomju pavēlniecības lūgums tika izpildīts tikai 1939. gada novembrī, kad starp padomju pavēlniecību un ģenerāli Lavenieku tika noslēgts līgums par Liepājas aerodroma iznomāšanu padomju gaisa spēkiem uz 45 dienām. Padomju pavēlniecība par Liepājas aerodroma nomāšanu minētajā laikā samaksāja 1500 latu.³ Ar to tad arī tika atrisināts jautājums par aerodromu padomju aviācijai. 1940. gada 13. janvārī padomju korpusa pavēlniecība atkal griezās pie ģenerāļa Lavenieka ar lūgumu Liepājas aerodroma lietā, norādot, ka «pēc Liepājas aerodroma pārņemšanas mēs esam ar mieru atļaut nolaisties šajā aerodromā Latvijas civilās aviācijas lidmašīnām».⁴ Līdz tam laikam (1940. g. janvārim) Liepājā dislocētās padomju aviācijas lidmašīnas bija novietotas kādu laiku gan noīrētajā aerodromā, gan citos padomju aerodromos Latvijā. Šis jautājums tika atrisināts tikai 1940. gada janvāra beigās.

Ģenerālis Lavenieks bija ģenerāļa Hartmaņa «cienīgs» skolnieks. Šāds fakts Latvijas militāro organu darbībā nebija vienīgais. Bija gadījumi, kad padomju gaisa spēku bazēm ar nolūku tika piešķirti nederīgi aerodromi. Tā tas bija, piemēram, Krustpīlī, kur ierādītais aerodroms izrādījās pēc apmēriem nepiemērots, lai tanī varētu nolaisties lidmašīnas. Padomju korpusa štāba priekšnieks griezās pie ģenerāļa Lavenieka ar lūgumu ierādīt jaunu aerodromu padomju aviācijai Daugavpīlī.⁵ Šis vienkāršās problēmas atrisināšana atkal ieilga. Pagāja gan-

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./II l., 5. un 6. lp.

² Turpat, 2. l., 75. lp.

³ Turpat, 5./II l., 49. lp.

⁴ Turpat, 2. l., 51. lp.

⁵ Turpat, 5./II l., 49. lp.

drīz mēnesis pēc padomju korpusa iesnieguma, līdz kamēr 14. decembrī Latvijas kara aviācijas komandieris pulkvedis Baško devās uz Daugavpili, lai izraudzītu vietu nākošajam aerodromam, ko varētu nodot padomju aviācijai. Ģenerālis Hartmanis par to paziņoja ģenerālim Laveniekam un Ventspils rajona garnizona priekšniekam pulkvedim-leitnantam Āriņam.¹ Ar Lavenieku un Āriņu padomju pavēlniecībai nācās tieši saskarties savā ikdienas darbā, un bija redzams, ka tie abi ir uzticami ģenerāļa Hartmaņa palīgi Padomju Savienības un Latvijas pavēlniecības līgumos pieņemto lēmumu sabotēšanā.

Pieņemto lēmumu sabotēšana nebija nekas cits kā tieša, nepamatota atteikšanās no 1939. gada 23. oktobra līguma noteikumiem. Tā tas bija, piemēram, ar padomju tanku un aviācijas daļu novietošanu. Kaut gan jau 1939. gada novembrī tūlīt pēc tam, kad padomju karaspēks bija novietots minētajos rajonos, padomju pavēlniecība griezās pie Lejaskurzemes garnizona priekšnieka ar lūgumu ierādīt zemes gabalus mācībām, šautuvēm un tanku novietnēm, šis korpusa komandiera lūgums pat 1940. gada janvārī vēl nebija izpildīts pilnīgi. Latvijas pavēlniecība apzināti apgrūtināja padomju karaspēka uzturēšanos Latvijas teritorijā. Tanku vienība bija dislocēta astoņās apdzīvotās vietās. Tā izklidējot atsevišķas daļas, grūti bija organizēt normālus dzīves apstākļus personālajam sastāvam, bija apgrūtināta materiālās daļas glabāšana un atjaunošana, grūti bija iekārtot kaujas apmācības un daļu sagatavošanu. Padomju pavēlniecība savos iesniegumos Latvijas varas orgāniem ne reizi vien to uzsvēra. Ģenerālis Hartmanis pat tieši pārkāpa 1939. gada 23. oktobra līgumu par padomju karaspēka dislokāciju un atteicās no saistībām, ko bija uzņēmusies Latvijas pavēlniecība. Sarunas par padomju tanku brigādei nepieciešamo zemes gabalu ierādīšanu turpinājās ilgu laiku. Līdz 1940. gada janvārim ģenerālis Hartmanis galīgi atteicās piešķirt nepieciešamos zemes gabalus Ezeres un Cīravas apkaimē, apsotot piešķirt zemes gabalu pie Paplakas.² Tas bija līguma par padomju karaspēka dislokāciju 1. paragrafa tiešs pārkāpums. Padomju pavēlniecība savos iesniegumos norādīja, ka šādi gadījumi rada grūtības un kavē padomju karaspēka daļu dislokāciju, jo tāda situācija, kad tanku vienības, kas dislocētas vienā vietā, jāapmāca citā, nav normāla.³ Apstākļi, kādos Latvijas pavēlniecības vainas dēļ atradās

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 2. l., 112. lp.

² Turpat, 53. lp.

³ Turpat, 54. lp.

padomju tanku vienības, spieda padomju pavēlniecību izvirzīt jautājumu par tanku vienību dislokācijas izmaiņu. Savā iesniegumā padomju pavēlniecība ziņoja: «Tanku vienību izkliedētība un ģenerāļa Hartmaņa solījumi... spiež izvirzīt jautājumu par tanku vienību dislokāciju citā rajonā.»¹

Tādējādi Latvijas varas organu vainas dēļ bija radušās grūtības padomju bruņoto spēku izvietošanā, bija apgrūtinātas kaujas mācības un daļu sagatavošana, un padomju pavēlniecībai vajadzēja pārvietot savas tanku vienības. Latvijas pavēlniecība apzināti radīja dažādas grūtības padomju karaspēkam, tādējādi pārkāpjot paktu.

Sevišķi smags stāvoklis bija ar padomju korpusa personālā sastāva novietošanu dzīvojamās ēkās. Pēc līguma Latvijas valdībai tūlīt pēc padomju karaspēka ienākšanas nekavējoties vajadzēja ierādīt ēkas padomju garnizona vajadzībām. Latvijas varas organi, akceptējot ģenerāļa Hartmaņa rīcību, pilnīgi nesodīti atteicās pildīt šo pakta punktu, atsaucoties it kā uz Latvijā pastāvošo dzīvokļu krīzi. Šāda noziedzīga Latvijas iestāžu rīcība iesākās jau ar pirmo brīdi kopš padomju karaspēka ienākšanas Latvijā. Jau 1939. gada novembrī padomju pavēlniecība ziņoja ģenerālim Laveniekam par neciešamo stāvokli, kādā atradās padomju karaspēka daļas Vaiņodē un Ventspilī, kur «netiek dota nekāda iespēja novietot kaut vai zem jumta ne lidotāju komandierus, ne aviācijas dienesta karavīrus vispār».²

Tāds stāvoklis bija ne vien Ventspilī, bet arī Liepājā. Dzīvokļu jautājuma atrisināšana apzināti tika novilcināta un netika atrisināta visu 1939. un 1940. gada ziemu. 1940. gada 3. janvārī PSRS Sarkankarogotās Baltijas kara flotes Liepājas flotes bāzes komandieris atkal pieprasīja vairākas dzīvojamās mājas Liepājā, Ventspilī un citās vietās kara bāzes personāla izvietošanai, norādot savā iesniegumā Laveniekam, ka «minētā prasība motivējama ar pasākumiem, kas jārealizē saskaņā ar protokolu, kuru parakstījusi padomju un Latvijas pavēlniecība 1939. gada 23. oktobrī, kā arī to, ka nav iespējams izvietot karaspēka daļas nometnēs ziemas un aukstuma palielināšanās dēļ».³

Lai radītu nepieciešamo dzīvokļu fondu, padomju pavēlniecība piedāvājās atpirkt no Latvijas valdības viesnīcu «Royal» Ventspilī. Šī viesnīca agrāk bija piederējusi vāciešiem, kas bija repatriējušies. Tādā pašā nolūkā padomju pavēlniecība piedāvājās pirkt vai nomāt divas vasarnīcas tajā pašā rajonā Vents-

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 2. l., 88. lp.

² Turpat, 1. l., 88. lp. Pasvītrojums mans — A. D.

³ Turpat, 46. lp.

pili vai citus apdzīvojamus objektus. Bet arī šoreiz ģenerālis Hartmanis palika uzticīgs sev un saviem principiem. Viņš vispirms divas nedēļas «studēja» šo jautājumu un tad ar 16. janvāra rezolūciju, kas adresēta kara ministram, noraidīja kara flotes bāzes pavēlniecības prasību.¹

Ar ģenerāli Hartmani solidarizējās arī Lejaskurzemes rajona garnizona priekšnieks ģenerālis Lavenieks. Kad padomju pavēlniecība griezās pie viņa ar lūgumu iznomāt zemi ārpus Liepājas ēku būvei, kurās varētu novietot padomju daļu komandieru ģimenes, ģenerālis Lavenieks arī šo prasību noraidīja.² Abi ģenerāļi strādāja vienā virzienā — pārkāpa paktu un līgumus, ziņojot viens otram par saviem «panākumiem». 1940. gada 3. februārī ģenerālis Lavenieks vēstulē ģenerālim Hartmanim raksta, ka viņš paziņojis padomju kara flotes bāzes priekšniekam, ka «Liepājā mums nav telpu; sanatoriju un citas ēkas, kuras tie agrāk pieprasīja, mēs nevaram dot». Šāda Latvijas armijas augstāko militāro personu rīcība izraisīja taisnīgu padomju sūtņa protestu, kuru tas iesniedza Latvijas Ārlietu ministrijai. 1940. gada februārī ģenerālis Hartmanis privātā vēstulē steidzās paziņot savam palīgam — ģenerālim Laveniekam, ka padomju sūtnis iesniedzis «veselu virkni sūdzību par mani, Jums un pulkvedi-leitnantu Āriņu, ka mēs pietiekami neatbalstot padomju karaspēka daļas un nepildot viņu taisnīgās prasības».³

Padomju sūtnis pelnīti apvainoja ģenerāli Hartmani, Lavenieku un Āriņu, ka tie nepilda līgumu, un viņi to labi saprata. Hartmaņa un viņa palīgu rīcība, realizējot līgumu, nebija nejausība. Hartmanis labi zināja, ka vajadzības gadījumā to atbalstīs augstākās valdības aprindas, kam viņa izturēšanās pret padomju korpusa pavēlniecības prasību — apmierināt padomju karaspēka ierašanās noteikumus Latvijas teritorijā un noteikti pildīt visas saistības, ko uzņēmusies Latvijas valdība — bija pa prātam. Izmantojot to, ģenerāli Hartmanis un Lavenieks turpināja noraidīt padomju jūrnieku taisnīgās prasības piešķirt dzīvojamo platību padomju garnizona vajadzībām. 1940. gada 28. februārī Liepājas kara flotes bāzes pavēlniecība iesniegumā Laveniekam atkal norādīja, ka «stāvoklis ar kara flotes bāzes komandējošā sastāva ģimenes locekļu izvietojumu kļuvis neciešams, un šis jautājums jāatrisina visīsākā laikā. Šis jautājums jāatrisina vēl arī tāpēc, ka Sarkankarogotās Baltijas kara flotes bāzes izveidošanai Latvijas teritorijā ir pastāvīgs raksturs,

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 1. l., 45. lp.

² Turpat, 120. lp.

³ Turpat, 2. l., 64. un 65. lp. Pasvītrojums mans — A. D.

tāpēc komandējošais sastāvs te atradies pastāvīgi un tam jābūt ģimenei.»¹

Lejaskurzemes rajona garnizona priekšnieks par šo padomju jūrnieku prasību ziņoja ģenerālim Hartmanim. Savā 1940. gada 6. marta ziņojumā (Nr. 60) ģenerālim Laveniekam Hartmanis ieteica atbildei uz Sarkankarogotās Baltijas kara flotes Liepājas flotes bāzes pavēlnieka prasību iesniegt tekstu, kas bija pievienots Hartmaņa vēstulei. Ģenerāļa Hartmaņa rekomendētais atbildes teksts skanēja: «Atbildot uz Jūsu 28. februāra 1940. gada iesniegumu nr. 4104., pagodinot paziņot sekojošo: Savstarpējas palīdzības paktā, kas noslēgts starp Latvijas republiku un PSRS 1939. gada 5. oktobrī, ir paredzēts novietot «teritorijā, kas piešķirta bāzēm un aerodromiem, zināmu daudzumu sauszemes un gaisa bruņoto spēku», bet tajā nav paredzēts ievest Latvijas republikā civilpersonas, kādas ir Jūsu pieminētie ģimenes locekļi. Tā kā Jūsu ierosinātais jautājums iziet ārpus savstarpējās palīdzības pakta robežām, armijas štābs atturas apspriest šo jautājumu.»²

Visiem zināms, ka komandējošā sastāva ģimeņu atrašanās garnizona teritorijā ir pati visparastākā parādība. Turklāt līgumā, kas bija noslēgts par robežas pāriešanas kārtību, un sakarā ar to izstrādāto noteikumu 5. paragrafā bija paredzēts, ka karaspēka vienību apkalpes personāls, kā arī komandieru un priekšniecības ģimeņu locekļi, iebrauc Latvijā ar vispārējām ārzemju pasēm.³

Latvijas varas orgāniem bija labi zināms, ka Latvijā ieradīsies padomju karaspēka komandējošā sastāva ģimenes locekļi. Tātad tas nebija nekas negaidīts. Latvijas valdības divkosība izpaudās jau tā, ka tā, no vienas puses, Latvijas sūtniecībā Maskavā izdeva atļaujas karaspēka vienību komandējošā sastāva ģimenes locekļiem iebraukšanai Latvijā, bet, no otras puses, darīja visu, lai apgrūtinātu to ierašanos Latvijā, atsakoties piešķirt iebraucējiem dzīvokļus un istabas. Šādu Latvijas oficiālo iestāžu izturēšanos pret tās valsts pilsoņiem, ar kuru Latvijai bija draudzīgas attiecības, nevar nosaukt par lojālu. Šāds fakts nebija pieļaujams ne vien no viesmīlības viedokļa pret citas valsts pilsoņiem, kā tas bija pieņemts visās valstīs, bet tas bija tieša savstarpējās palīdzības pakta realizācijas līguma pārkāpšana. Latvijas diplomātija liekuļoja, paziņojot, ka Latvijas valdībai ir draudzīgas attiecības ar Padomju Savienību un ka tā dara visu, lai šīs attiecības tālāk nostiprinātu. Šī

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 2. l., 121. lp. Pasvītrojums mans — A. D.

² Turpat, 119. lp.

³ Turpat, 5./1 l., 79. lp.

Latvijas valdības liekulība izpaudās visā 20 gadu ilgajā diplomātisko attiecību vēsturē starp buržuāzisko Latviju un Padomju Savienību. Tā parādījās arī tagad, 1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības pakta realizācijas laikā.

Latvijas armijas štāba atbilde uz taisnīgajām Padomju kara flotes Liepājas flotes bāzes pavēlniecības prasībām ierādīt dzīvokļus padomju jūrnieku ģimenēm nebija tikai ģenerāļa Hartmaņa «darba» rezultāts. Te viņam palīdzēja Latvijas Ārlietu ministrija, un par to Hartmanis ziņoja savam padotajam savā vēstulē — **«šo tekstu pieņēmis arī ārlietu ministrs».**¹

Sabotāžas un saistību nepildīšanas lietā Latvijas pavēlniecība un Ārlietu ministrija gāja roku rokā un sedza viena otru.

Šī nelojālā Latvijas varas organu politika, kas bija pretrunā ar pakta noteikumiem, pilnīgi saprotamu iemeslu dēļ izraisīja diplomātisku iejaukšanos un padomju sūtņa Latvijā protestus. Kā norādīts, Padomju kara flotes pavēlniecība jau 1939. gada novembrī izvirzīja jautājumu par dzīvokļu piešķiršanu padomju militārām personām un, starp citu, piedāvājās pirkt vai nomāt «Royal» viesnīcu Ventspilī. Ja Latvijas varas organi būtu gribējuši atbalstīt padomju pavēlniecības prasības, tie isā laikā būtu atrisinājuši šo jautājumu tādā vai citādā ceļā. Bet to viņi nevēlējās. Gluži otrādi, tie visu laiku izvirzīja aizvien jaunas un jaunas atrunas. Sākumā tie paziņoja, ka šo jautājumu var atrisināt tikai ar bijušo īpašnieku, t. i., repatriējušos vāciešu piekrišanu, kuri vēl nebija pabeiguši sava nekustamā īpašuma pārdošanu Latvijā. Pēc tam, kad īpašnieki izteica vēlēšanos likvidēt šo savu nekustamo īpašumu sakarā ar to, ka izbraukuši uz Vāciju, Lavenieks izvirzīja jaunu iebildumu. Sārūnā ar Padomju kara flotes bāzes Liepājā priekšnieku viņš paziņoja, ka «nekur nav pieņemts ierīkot pilsētas centrā dzīvokļus karavīriem, jo tas var izraisīt nevēlamus pārpratumus starp civiliedzīvotājiem un karavīriem».²

Šis iemesls, ko izvirzīja Latvijas pavēlniecība, lai attaisnotu savu atteikšanos, bija pilnīgi nepamatots. Runa nebija par kazarmju ierīkošanu viesnīcā «Royal», bet par dzīvokļu ierīkošanu padomju komandieru ģimenēm. Sarunu ieilgšana šajā jautājumā, kas ilga jau ceturto mēnesi, parādīja, ka Latvijas armijas pavēlniecība nevēlas atrisināt šo jautājumu un apzināti ieildzina sarunas. Padomju valdība bija spiesta pieprasīt diplomātisku iejaukšanos šajā lietā. Šādā sakarā padomju sūtnim bija dota instrukcija ierosināt šo jautājumu tieši Latvijas prezidentam. 1940. gada 3. aprīlī,³ satiekoties ar Ulmani, padomju sūtnis

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 2. l., 118. lp. Pasvitrojums mans — A. D.

² Turpat, 5./II l., 67. lp.

³ Turpat.

izteica vēlēšanos, lai Latvijas valdība atrisinātu jautājumu par dzīvokļu ierādīšanu Ventspilī un Liepājā Padomju kara flotes bāzes vajadzībām, norādot, ka viesnīcas «Royal» vai citu dzīvojamo ēku pārdošanas vai iznomāšanas lieta ilgst jau 4 mēnešus. Ulmanis kategoriski atteicās nodot viesnīcu «Royal» padomju komandieru ģimenēm, un Munters, kas bija klāt audiencē, savās piezīmēs fiksē: «Viesnīcu «Royal» Ventspilī mēs neatdosim padomju karaspēka daļām, bet, kas attiecas uz citu dzīvojamo ēku nodošanu, prezidents apsolījās painteresēties par šo jautājumu.»¹

Diplomātiska iejaukšanās tomēr deva zināmu labumu. Ne velti ģenerālis Hartmanis vēstulē Laveniekam iekaisis rakstīja par padomju jūrniekiem, «kuri pilnīgi nevajadzīgi šajā lieta iejaukuši diplomātiju, vispirms nemēģinot noregulēt to paši bez diplomātijas palīdzības».² Kā Latvijas militārā pavēlniecība regulēja šo jautājumu, spilgti parādīja šinī jautājumā četrus mēnešus ilgušās sarunas.

Pēc padomju sūtņa iejaukšanās Latvijas valdība bija spiesta daļēji apmierināt padomju pavēlniecības likumīgās prasības. 1940. gada pavasarī padomju karaspēka daļu rīcībā tika nodota Sarkanā Krusta sanatorijas ēka Liepājā, un Latvijas valdība apsolījās atrast Liepājā vēl telpas, kas bija nepieciešamas padomju garnizonam. Savā nākošajā audiencē padomju sūtņi atzīmēja sava demarša rezultātus un izteica cerību, ka «tādējādi atrisināsies problēma par algotu darbinieku un komandieru ģimenes locekļu novietošanu».³

Ģenerāļa Lavenieka pēcnācējs Lejaskurzemes garnizona priekšnieka amatā pulkvedis-leitnants Hasmanis centās pat vēl tagad, kad jau bija attiecīgs Latvijas valdības lēmums, kavēt padomju karaspēkam ieņemt Liepājas Sarkanā Krusta sanatorijas ēku. Neraugoties uz to, ka padomju pavēlniecība paziņoja, ka šo jautājumu prezidents izlēmis galīgi, Hasmanis iesāka šajā jautājumā nevajadzīgu saraksti ar ģenerāli Hartmani. Šis vilcināšanās dēļ sanatorijas ēka padomju karaspēkam tika nodota tikai 1940. gada 1. jūnijā,⁴ t. i., divus mēnešus pēc tam, kad šo jautājumu bija izlēmis prezidents sakarā ar padomju sūtņa demaršu 1940. gada aprīlī.

Raksturīgi, ka Hasmanis par savu rīcību nesaņēma nekādu disciplināru sodu, un viņa «nedisciplinētība» acīm redzot bija izdevīga valdošajām aprindām, kas visiem spēkiem centās apgrūtināt padomju karaspēka atrašanos Latvijā. Pat tajos gadījumos, kad Latvijas valdība un tās organi bija spiesti apmie-

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./II l., 159. lp.

² Turpat, 65. lp.

³ Turpat, 161. lp.

⁴ Turpat, 2. l., 268. lpp.

rināt padomju pavēlniecības saskaņā ar pakta un vairākiem līguma noteikumiem taisnīgās prasības, tie nepildīja savus lēmumus godīgi un pēc labākās sirdsapziņas. Piemēram, daļai no ēkām, kuras vajadzēja nodot padomju pavēlniecībai, kā liecina pieņemšanas akti, «vajadzēja kapitālremontu un dzīvošanai tās bija nepiemērotas».¹

Tāpat dzīvojamās platības piešķiršana padomju karaspēka daļām Latvijas varas organu vainas dēļ vilkās pus gadu, un pat šajā laikā jautājums tika atrisināts tikai daļēji.

Mērķi nesasniedza dažreiz pat padomju sūtņa diplomātiskā iejaukšanās. Buržuāziskās Latvijas valdošā kliķe, kas bija naidīgi noskaņota pret Padomju Savienību, nevēlējās godīgi pildīt pakta noteikumus un noraidīja vairākas padomju pavēlniecības prasības. Tā tas bija ar padomju pavēlniecības prasību par Liepājas akumulatoru stacijas izmantošanu flotes vajadzībām. Pēc ilgām sarunām un vilcināšanās šī, tāpat kā daudzu citu jautājumu atrisināšanā padomju sūtņi šo jautājumu iesniedza buržuāziskās Latvijas prezidentam. Ulmanis atbildēja, ka tas jāatrisina kara ierēdņiem, un atteicās to izšķirt. Munters savās piezīmēs ierakstījis: «Šajā sūtņa prasību punktā **prezidents nedeva nekādus solījumus.**»² 1940. gada 4. aprīlī par to paziņoja ģenerālim Hartmanim ar speciālu Latvijas Ārlietu ministrijas rakstu Nr. 70136/8612, pievienojot tam pierakstītās padomju sūtņa un Ulmaņa sarunas kopiju informācijai.³

Tā kā Latvijas militārie organi šo jautājumu neatrisināja, padomju sūtņi pēc kāda laika bija spiesti tai pašā jautājumā par akumulatoru staciju atkal griezties pie Ulmaņa. Ulmanis liekuļoti izteica «gatavību izskatīt jautājumu par minētās stacijas koplietošanu»,⁴ — ieraksta Munters savās piezīmēs par padomju sūtņa sarunu ar prezidentu. Skaidrs, ka tas nebija jautājuma atrisinājums, bet lieka vilcināšanās. Munters, tāpat kā pirmajā gadījumā, atkal nosūtīja savu sarunas piezīmju kopiju ģenerālim Hartmanim kopā ar speciālu Latvijas Ārlietu ministrijas rakstu Nr. 70137/8838.⁵

Jāatzīmē, ka šādu padomju sūtņa sarunu kopiju sūtīšana no Ārlietu ministrijas citām Latvijas valdības iestādēm nav nejausība. Munters nepārtraukti uzturēja kontaktu ar Hartmani, paziņojot tam par padomju sūtņa rīcību attiecībā uz pakta realizāciju, un saņēma no tā, kā arī no Lejaskurzemes un Ventspils garnizonu priekšniekiem, attiecīgu informāciju.

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 2. l., 285. lp.

² Turpat, 157. lp. Pasvītrojums mans — A. D.

³ Turpat, 158. lp.

⁴ Turpat, 157. lp.

⁵ Turpat, 158. lp.

Latvijas valdība noziedzīgi pārkāpa pakta noteikumus, kavējot Baltijas jūras piekrastes aizsardzības nostiprināšanas pasākumus un vispirms Irbes šauruma aizsargāšanu, lai gan 1939. gada 23. oktobra līgumi visai skaidri noteica Latvijas valdības saistības sniegt padomju pavēlniecībai visāda veida palīdzību šo pasākumu realizēšanā.

Neraugoties uz to, Latvijas valdība pakta realizēšanas laikā centās visiem līdzekļiem vājināt padomju garnizona kaujas spējas vispirms tā galvenajos atbalstpunktos Liepājā un Ventspilī. Sākot ar vilcināšanos piešķirt nepieciešamo dzīvojamo platību un beidzot ar tiešu militāru pasākumu realizācijas vilcināšanu — tā visa mērķis bija vājināt padomju bruņoto spēku kaujas spējas, kas savukārt vājinātu padomju valsts aizsardzības spējas. Pilnīgi saprotams, ka no miera un drošības saglabāšanas viedokļa Baltijas jūras rajonā bija nepieciešams nostiprināt aizsardzību tādos atbalstpunktos kā Liepājā un Ventspilī. Bet Latvijas valdība ar nolūku ieildzināja šo pasākumu realizēšanu. Latvijas teritorijā bija paredzēts iekārtot padomju karaspēka smagās artilērijas bāzes.¹ Arī šā jautājuma atrisināšanu Latvijas valdība visādi vilcināja, aizbildinoties, ka tehnisku iemeslu dēļ neesot iespējams atļaut braukt pa Latvijas dzelzceļiem smagsvara vilcieniem ar iekārtu bazēm un krastu apsardzībai. Pagāja ilgs laiks, kamēr šī jautājuma atrisināšanai speciāli tika izveidota komisija. To atrisināja pēc tam, kad padomju tehniskās komisijas neapgāžami pierādīja, ka šie vilcieni var braukt pa Latvijas dzelzceļiem. 1939. gada 28. un 29. decembra sēžu rezultātā 1940. gada 10. janvārī tika parakstīts protokols, kas noteica, ka šiem vilcieniem ir iespējams braukt pa Latvijas dzelzceļiem. Protokolā bija konstatēts fakts, ka «lai noteiktu, vai ir iespējams laist pa Latvijas dzelzceļiem smagsvara vilcienus, Kara ministrijai un Latvijas dzelzceļu Galvenajai pārvaldei tika iesniegtas shēmas par minēto vilcienu kravas un gabarīta sadalījumu. Izdarīto aprēķinu rezultātā komisija secināja: ceļu virsējā būve, kā arī Latvijas dzelzceļu gabarīts, nekavē minēto PSRS smagsvara vilcienu izlaišanu pa maršrutiem uz Liepāju un Ventspili.»² Pamatojoties uz komisijas protokolu, 1940. gada 13. janvārī Rīgā tika parakstīta vienošanās par smagsvara vilcienu braukšanu pa Latvijas teritoriju ar iekārtu bazēm krastu apsardzībai.³

Tā kā līdz šim laikam Latvijas valdība vēl nebija piešķirusi zemes gabalus krastu apsardzības bāzes organizēšanai piekrastē pie Irbes šauruma, kļūst skaidra noziedzīgā vilcināšana

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./II l., 39. lp.

² Turpat, 5./I l., 32. lp. Pasvītrojums mans — A. D.

³ Turpat, 31. lp.

Liepājas un Ventspils bazu nostiprināšanā. Tikai 1940. gada jūnijā tika parakstīta vienošanās par zemes gabalu ierādīšanu aizsardzības ierīcēm Irbes šauruma un Liepājas un Ventspils militāro bazu aizsargāšanai.¹ Šis līgums tika parakstīts, pamatojoties uz attiecīgiem 1939. gada 23. oktobra līguma pantiem par pasākumiem Irbes šauruma apsargāšanā un Padomju kara flotes bazu ierīkošanā Liepājā un Ventspilī. Tādējādi tikai 1940. gada jūlijā, 8 mēnešus pēc pakta parakstīšanas, kad pie varas bija nākusi jauna demokratiska valdība ar prof. A. Kirhenšteinu priekšgalā, padomju pavēlniecība dabūja iespēju ķerties pie krastu apsardzības bāzes ierīkošanas Irbes šauruma apsargāšanai un Liepājas un Ventspils drošības nostiprināšanai.

Visi šie fakti liecina, ka Latvijas valdība negribēja godīgi un lojāli pildīt PSRS—Latvijas savstarpējās palīdzības pakta un radīja dažādus šķēršļus tā sekmīgai realizācijai. Maskādām ar oficiālo Latvijas personu melīgiem apgalvojumiem, ka valdība vēlas pildīt pakta noteikumus, tā vienlaikus ar savu rīcību kavēja pakta realizāciju. Par šādu rīcību vispirms vainojami Ulmanis un Munterš kā valsts iekšējās un ārējās politikas vadītāji, tāpat arī visi Ulmaņa valdības locekļi. Visu Latvijas varas organu rīcību pakta realizēšanā, sākot no augstākajiem orgāniem un beidzot ar zemākajiem, sevišķi kara resorā, vadīja viens princips — padomju priekšlikumu sabotāža. Šinī ziņā par paraugu nodereja augstākās amatpersonas, sākot ar Latvijas valdības galvu Ūlmani, ārlietu ministru Munteru, Latvijas delegācijas vadītāju Hartmani un delegācijas locekļiem jauktajā komitejā un beidzot ar Lejaskurzemes un Ventspils rajonu garnizona priekšniekiem Lavenieku, Hasmani un Āriņu. Minētās personas, izmantojot varu, kas bija viņu rīcībā, sistemātiski pārkāpa pakta noteikumus, kavēja tā realizāciju, tādējādi kaitējot miera aizstāvēšanas lietai Eiropā un Latvijas un padomju robežu drošībai. Kavējot Latvijā noņemto padomju karaspēka daļu normālu militāru sagatavošanu, tie kaitēja pašai savas zemes aizsardzībai, apdraudot Latvijas drošību. Būdamā cieši saistīta ar vācu fašismu, Latvijas valdošā kliķe piekopa noziedzīgu, latviešu tautai naidīgu politiku, mīna kājām tās intereses un gribu un nebūt nekavēja hitleriskās Vācijas tieksmes verdzināt latviešu tautu un citas Baltijas tautas.

Graujot 1939. gada 5. oktobra PSRS—Latvijas savstarpējās palīdzības pakta realizēšanu, Latvijas valdība grāva miera un drošības balstus Baltijas jūras rajonā un līdz ar to atvieglāja hitleriskajai Vācijai izraisīt otro pasaules karu.

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./I 1., 72. lp.

5. LATVIJAS VALDĪBAS PROVOKATORISKĀ PRETPADOMJU DARBĪBA 1939. UN 1940. GADĀ

Visu buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas laiku tās ārpolitikas pretpadomju virzienu lielā mērā noteica «Zemnieku savienības» ietekme, kuras līderi bieži bija gan Latvijas valdības, gan Ārlietu ministrijas priekšgalā. Pēc fašistiskā apvērsuma Latvijā «Zemnieku savienības» politiskā ietekme kļuva domīnējoša visās valsts sabiedriskās un politiskās dzīves sfērās. Par to izteiksmīgi liecina Ārlietu ministrijas sastādītais gada pārskats par Latvijas ārpolitisko darbību 1935. gadā. Tajā norādīts, ka «labu raksturojumu partejiskajai un politiskajai ietekmei uz galveno ārpolitisko līniju dod mūsu tā saucamā labi nogrupētā attieksme pret PSRS» un pasvītrots: «Ar šo valsti mēs nevaram būt draudzīgās attiecībās.»¹

Šī Latvijas valdošās kliķes pretpadomju ietekme ārpolitikā bija Latvijas diplomātijas pamatlīnija. 1939. gada paktu ar Padomju Savienību Latvijas diplomācija noslēdza lielā mērā valsts sabiedriskās domas ietekmē, kura vēlējās nostiprināt mieru, gan arī tāpēc, lai, noslēdzot līgumu, gūtu vislielāko labumu no izveidojušās situācijas. To, ka Latvijas valdību slēgt paktu stimulēja šie motīvi, bet ne vēlēšanās uzlabot attiecības ar Padomju Savienību, skaidri parāda visa Latvijas valdības un tās iestāžu darbība gan savstarpējās palīdzības pakta realizēšanā (sk. šis nodaļas 4. apakšnodaļu), gan Latvijas ārpolitikā 1939. un 1940. gadā.

Latvijas valsts iestāžu rīcība, realizējot paktu, jau tika raksturota, tāpat tika minēti vairāki fakti, kas rādīja Latvijas valdības nelojālo izturēšanos saistību pildīšanā. Šāda Latvijas valdības rīcība nebija nejaušība, un tā nevērsās tikai pret pakta realizēšanu vien. Tas bija tikai viens no pasākumiem kopējā Padomju Savienības varenības vājināšanas plānā, Baltijas valstu pretpadomju bloka izveidošanas un attiecību ar Padomju Savienību pasliktināšanas plānā. Šāda Latvijas valdības politika palīdzēja hitleriskajai Vācijai izraisīt karu un atvieglot Baltijas sagrābšanu.

Tautai naidīgās Baltijas valstu valdības šī pakta realizēšanā savstarpēji solidarizējās, noziedzīgi nododot savu tautu intereses, kuras vēlējās dzīvot mierā un draudzībā ar Padomju Savienību un tās tautām. Jau ar pirmajām pakta realizēšanas dienām Latvijas valdības nostāja attiecībā pret Padomju Savienību bija naidīga un provokatoriska. Vēl atsevišķi organi nebija spējējuši izvērst savu darbību, lai izpildītu pakta un

¹ LPSR CVA, 1313. f., 2. apr., 2. l., 40. lp. Pasvītrojums mans — A. D.

1939. gada 23. oktobra līgumus, kad Ulmanis savā runā kara-spēka parādē 1939. gada 11. novembrī jau paziņoja: «**Latvijas un Padomju Savienības intereses un vēlēšanās miera aizsargāšanā atrodas pilnīgā saskaņā. Bet ar to nepietiek.** Sai satrauktā atrodas pilnā laikmetā nevaram aprobežoties ar to, ka izsakām zināmas lietas vārdos. Mums jābūt arī rīcībai, kas neļauj rūsēt zobenam un bruņas putekļiem klāt.»¹

Kāpēc nepietika tikai ar vēlēšanos aizstāvēt mieru un abu valstu interešu saskaņu? Kāpēc bija vajadzīga citāda rīcība nekā tā, kuru realizēja Padomju Savienība, noslēdzot savstarpējās palīdzības paktu ar Latviju? Uz kādu rīcību aicināja Ulmanis? Pret ko skandināja ieročus fašistiskās valdības galva? Divdomīgā Ulmaņa runa neatbildēja uz šiem jautājumiem un ar savu divdomību iedvesmoja Latvijas reakcijas spēkus, runājot par «rīcību, kas neļauj rūsēt zobenam un bruņas putekļiem klāt». Tas dod mums pamatu domāt, ka divdomība Ulmaņa runā bija provokācija, sevišķi ja ievēro visu turpmāko notikumu gaitu. Kāpēc Ulmanis aicināja būt gataviem? Jo tikai tā var novērtēt viņa uzrunu Latvijas armijas karavīriem. Padomju Savienība, kā to atzina pats Ulmanis un viņa rokaspuīši, ne ar ko neskāra Latvijas suverenitāti un svēti pildīja līguma noteikumus, nedodot nekādu iemeslu tamlīdzīgiem apvainojumiem. Citādi tas arī nevarēja būt. Padomju Savienība, pildot starptautiskos līgumus, ieskaitot arī līgumus ar Latviju, pierādīja, ka viņa vienmēr godīgi ievēro savas saistības un neiejaucas citu valstu iekšējās lietās. Padomju Savienības politikas pamatā vienmēr bijusi labu kaimiņu attiecību nodibināšana ar citām valstīm. J. V. Staļins partijas CK pārskata referātā XVIII partijas kongresā teica: «Mēs esam par mierīgām, tuvām un draudzīgām kaimiņu attiecībām ar visām mūsu kaimiņu zemēm, kam ir kopīga robeža ar PSRS, esam un paliksim šai pozīcijā, ja vien šīs zemes turēsies pie tādām pašām attiecībām pret Padomju Savienību, ja vien tās nemēģinās pārkāpt, tieši vai netieši, Padomju valsts robežu nedalāmības un neaizskaramības intereses.»²

Padomju ārpolitikas principi bija skaidri un noteikti. Cenšoties nodibināt labas kaimiņu attiecības ar citām valstīm, Padomju Savienība arī no citām valstīm prasīja tādas pašas labas kaimiņu attiecības pret to. Savstarpējās palīdzības pakti deva Padomju Savienībai iespēju nostiprināt savu rietumu robežu drošību un ņemt savā aizsardzībā latviešus un citas Baltijas tautas. Padomju Savienība garantēja Latvijas neatkarības sa-

¹ «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 258. nr.

² J. Staļins. Ļeņinisma jautājumi. Rīgā, 1945. g., 674. lpp.

glabāšanu un rūpējās par precīzu pakta noteikumu pildīšanu. Savstarpējās palīdzības pakta noslēgšanas mērķis bija pasargāt Latviju no imperiālistu militāra uzbrukuma. Padomju valdība redzēja, ka Vācija gatavoja placdarmu Baltijā uzbrukumam Padomju Savienībai. Savstarpējās palīdzības pakta brīdinošais raksturs izraisīja fašistiskās Vācijas tieksmi par katru cenu izjaukt tā realizāciju. Šajā ziņā hitleriskajai Vācijai cik spēdama palīdzēja kā hitleriešu aģentūra Latvijā, tā arī latviešu buržuāziskie nacionālisti un Latvijas valdošā kliķe. Kavējot pakta realizēšanu, Latvijas fašisti vienlaikus darīja visu, lai aktivizētu Baltijas Antantes darbību. Tie pastiprināja savu slepeno darbību, lai noformētu Baltijas valstu militāro savienību, kas būtu vērsta pret PSRS. Baltijas Antantes darbība kopš tās izveidošanās brīža 1934. gadā Ženēvā netika pārtraukta ne uz mirkli. Šis Ženēvas līgums stimulēja visu triju Baltijas valstu un to diplomātiskās, politiskās, saimnieciskās un kultūras dzīves sadarbību, pie kam šai sadarbībai bija spilgta pretpadomju nokrāsa. Baltijas Antantes panākumiem Munters, runādams Antantes 4. konferencē, pieskaitīja: «Preses sadarbību, Antantes locekļu sadarbības demonstrācijas valsts svētkos, iepriecinošo diplomātiskās sadarbības padziļināšanu, savstarpējo citu galvaspilsētu apmeklēšanu un personīgā kontakta nodibināšanu starp iekšlietu, tieslietu un sakaru ministriem un militārām personām.»¹

Triju Baltijas valstu diplomātiskais kontakts izpaudās uz katra soļa Baltijas valstu ārlietu ministriju darbībā. Šo triju iestāžu, kas pārzināja Baltijas valstu ārpolitiku, kontakts un sadarbība spilgti izpaudās 1939. un 1940. gadā. Tās viena otru informēja par visiem jautājumiem, kas saistījās ar pakta, pie kam visas trīs valstis izstrādāja analogiskus lēmumus. Daudzi Latvijas, Igaunijas un Lietuvas valdību priekšlikumi, pakta realizējot, bija tik vienvēdīgi, ka šķiet it kā viena oriģināla trīs kopijas. Tas kļūst pilnīgi saprotams, ja ievērojam sīko informāciju, ko par padomju pārstāvju rīcību viena otrai sniedza Baltijas valstu ārlietu ministrijas.

Piemēram, 1940. gada 30. janvārī Latvijas Ārlietu ministrijas Starptautisko līgumu departamenta direktors Kampe nosūtīja ģenerālim Hartmanim rakstu, kuram bija pievienots Igaunijas—PSRS līgums uz 8 lapām par to, kā PSRS bruņotie spēki izmantos sakaru līdzekļus Igaunijas teritorijā. Savā rakstā Kampe norādīja, ka līguma teksts, kā arī citas ziņas, saņemtas no Latvijas sūtņa Igaunijā Šūmaņa 1940. gada 23. janvāra sle-

¹ LPSK CVA, 1313. f., 2. apr., 2. l., 63. lp.

penā vēstulē Nr. 197./16.¹ 1940. gada 2. februārī Kampe nosūtīja Hartmanim PSRS Iekšlietu tautas komisariāta Šoseju galvenās pārvaldes un Lietuvas Satiksmes ceļu ministrijas apspriedes protokola tekstu par padomju karaspēka daļu kustību Lietuvā, kas bija saņemts no Lietuvas sūtņa Maskavā.² 1940. gada martā Latvijas Ārlietu ministrijas Austrumu nodaļas vadītājs Longins nosūtīja Hartmanim Padomju—Igaunijas jauktās komisijas lietvedības noteikumus un PSRS—Lietuvas līgumu par nomas kārtību.³ 1940. gada 12. martā Longins nosūtīja Hartmanim 8. marta līgumu par PSRS—Lietuvas robežas pāriešanu saskaņā ar paktu līdz ar notu, ko bija saņemis no Lietuvas sūtņa Maskavā.⁴ Varētu vēl minēt daudzus šādus piemērus. Baltijas diplomāti informēja viens otru par visu, ko tiem izdevās uzzināt, sākot ar nomas maksu par vienu vai otru ēku, kas nodota padomju bruņoto spēku vajadzībām, un beidzot ar slepena rakstura ziņām, kas attiecās uz padomju bruņoto spēku dislokāciju, to kaujas gatavību utt. Bet Baltijas diplomāti ne vien sadarbojās viens ar otru, viņi labprāt sniedza visāda veida informāciju citām ārvalstīm un vispirms Vācijai, ar kuru tie bija visciešāk saistīti.⁵

Kā zināms, 1940. gada pavasarī fašistiskā Vācija gatavojās nodevīgajam uzbrukumam PSRS; tās ģenerālštābs kopā ar izlūkošanas orgāniem Hitlera uzdevumā izstrādāja militāra uzbrukuma plānu PSRS, kas pazīstams ar nosaukumu «Barbarosas plāns». Tāpēc tai bija nepieciešama visāda veida informācija par Padomju Savienību.

Sevišķi atklāti Latvijas valdošās kliķes pretpadomju tendences parādījās 1939. un 1940. gadā padomju—somu kara laikā. Latvijas prese šos notikumus atspoguļoja vienpusīgi, ar manāmu pretpadomju tendenci. Valstī iesākās brīvprātīgo vervēšana Somijas armijai. Rīgā bija jūtams baltā audekla trūkums, jo to sūtīja uz Somiju maskēšanās virsvalku gatavošanai. Šur tur ap padomju garnizona bazēm tika atrastas ierakts prettanku mīnas, un tika gatavoti nodevīgi uzbrukumi padomju karaspēkam. Latvijas armijas virsnieki izmantoja padomju—somu kampaņu neapvaldītai pretpadomju propagandai un aicināja gatavoties karam pret PSRS.⁶

Tanī laikā angļu un franču imperiālisti, amerikāņu imperiālistu pabalstīti, maskējoties ar «palīdzības sniegšanu» Somijai,

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 6. l., 26. lp.

² Turpat, 35. lp.

³ Turpat, 39. lp.

⁴ Turpat, 137. lp.

⁵ Turpat, 5./I l., 101. lp.

⁶ Пути возрождения Советской Латвии. 32. lpp.

gribēja uzsākt karu pret PSRS, un šajā karā gatavojās piedalīties arī fašistiskā Ulmaņa kliķe. Somijas kapitulācija un miera līguma parakstīšanu izjauca angļu—amerikāņu imperiālistu pretpadomju plānus, un līdz ar to bija izjaukti arī Ulmaņa kliķes un latviešu buržuāzisko nacionālistu aprēķini. Bet arī pēc tam Baltijas valstu fašistiskās valdības turpināja pretpadomju kara gatavošanu un rupji pārkāpa līguma noteikumus. Baltijas valstu tautai naidīgās valdības aktīvi palīdzēja kara kurinātājiem, cenšoties ar savu darbību pārkāpt «tieši vai netieši Padomju valsts robežu nedalāmības un neaizskaramības intereses».¹

Imperiālisti centās izveidot no Baltijas valstīm militāru pretpadomju bloku, un Latvijas fašistiskā valdība atbalstīja viņu centienus. Jau 1934. gadā Helsinkos ieradās oficiāla Latvijas militāra delegācija, kuru vadīja Latvijas armijas komandieris ģenerālis Peniķis. Delegācijas sastāvā bija tādas personas kā ģenerālis Berķis, kas toreiz bija armijas komandiera palīgs, ģenerālis Hartmanis, toreizējais ģenerālštāba priekšnieks, u. c. Šie ģenerāļi apmeklēja Viborgu, iepazinās ar somu nocietinājumiem un ar karaspēka daļu stāvokli Karēlijas šaurumā. Arī šoreiz, tāpat kā citās tamlīdzīgās konferencēs un vizītēs, Baltijas valstu pārstāvji sāka sarunas par militāras savienības noslēgšanu, kas būtu vērsta pret PSRS. Pat pēc savstarpējās palīdzības pakta noslēgšanas, kura 4. pantā bija teikts, ka abas līgumslēdzējas puses neslēgs nekādas savienības vai nepiedalīsies koalīcijās, kas būtu vērstas pret vienu no līgumslēdzējam pusēm, Latvijas valdība ne vien nelikvidēja savu 1923. gadā ar Igauniju noslēgto militāro pretpadomju savienību, bet gluži otrādi, paplašināja to, izveidojot divsavienības vietā — trejsavienību, iesaistot tajā arī Lietuvu. Visa gatavošanās slēgt trejsavienību notika slepenībā no PSRS. Tas, tāpat kā pati savienības noslēgšana, bija nodevīga savstarpējās palīdzības pakta pārkāpšana.

Lai noformētu pretpadomju militāro savienību, 1939. gada decembrī un 1940. gada martā tika sasauktas divas Baltijas valstu pārstāvju konferences. Pirmā konference notika Tallinā 1939. gada 7. un 8. decembrī. Konferencē piedalījās visu triju Baltijas valstu delegācijas ar ārlietu ministriem priekšgalā. Lietuvas delegācijas sastāvā bez Lietuvas ārlietu ministra Urbša ietilpa arī Lietuvas Ārlietu ministrijas Politiskā un saimnieciskā departamenta direktori Turauskas un Norkaitis, kā arī Lietuvas sūtņi Igaunijā un Latvijā brāļi Dailides un ministra sekretārs Daukša. No Igaunijas puses konferencē piedalījās ārlietu ministrs Pīps, viceministrs Tohvers, Ārlietu ministrijas

¹ J. Staļins. Ļeņinisma jautājumi. 674. lp.

Politiskā departamenta direktors Kāsiks un Ārējās tirdzniecības departamenta direktors Meri, kā arī Igaunijas sūtņi Latvijā un Lietuvā — Rebane un Latiks. Latvijas delegāciju vadīja Munters, un tajā ietilpa Ārlietu ministrijas Baltijas nodaļas vadītājs Māsēns, Ārējās tirdzniecības departamenta direktors Dinsbergs un Latvijas sūtņi Igaunijā un Lietuvā — Sūmanis un Sēja.¹ Pēc delegāciju ierašanās Tallinā 7. decembrī plkst. 11.00 no rīta tika atklāta konferences pirmā sēde. Oficiālajā ziņojumā par šo konferenci miklaini teikts, ka tajā notikusi «savstarpēja informāciju apmaiņa par visu triju Baltijas valstu ārpolitiskiem jautājumiem saskaņā ar dienas kārtību».²

Tās pašas dienas vakara sēdē tika izveidotas divas komisijas, pirmā—politiskā—redakcijas komisija, kurā ietilpa Tohvers, Kāsiks (Igaunija), Sūmanis, Māsēns (Latvija), B. Dailide un Turauskas (Lietuva), otrās — saimnieciskās komisijas sastāvā ietilpa Rebane, Latiks, Meri (Igaunija), Sēja, Dinsbergs (Latvija), R. Dailide un Norkaitis (Lietuva).

Pēc komisiju un atsevišķām ārlietu ministru sēdēm konference beidza savu darbu 8. decembrī plkst. 17.00 vakarā. Starplaikā starp konferencēm 8. decembrī ārlietu ministrus pieņēma Igaunijas prezidents Petss.

Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ārlietu ministru decembra konference notika sevišķi slepeni. Savā ievadrunā Munters teica, ka nepieciešama «...pirmkārt, absolūta savstarpēja uzticība un, otrkārt, absolūta savstarpēja konfidencialitāte, neko neizpaužot ārpus mūsu zemes robežām». Tālāk Munters paziņoja, ka pretējā gadījumā «mēs visu sabojāsim», un ieteica izveidot īpašu «sadarbības centru», kas spētu lemt «ātri un noteikti».³ Igaunijas un Lietuvas ārlietu ministri Pīps un Urbšis pieņēma Muntera priekšlikumu.

Bez ārlietu ministru konferences tika sasauktas vēl Baltijas valstu armiju komandieru un apgādes daļu priekšnieku apspriedes.

Šo ārlietu ministru apspriežu un konferenču rezultātā faktiski izveidojās Latvijas, Igaunijas un Lietuvas militāra savienība. Par to spilgtu liecību dod Igaunijas valdības oficiozs laikraksts «Päevaleht», kas 1940. gada februārī rakstīja: «Rodas jautājums, vai tagad nevajadzētu ķerties pie Baltijas valstu sadarbības līguma papildināšanas ar pantiem par militāru palīdzību, lai fiksētu jau faktiski izveidojušos stāvokli.»⁴

¹ «Valdības Vēstnesis». 1939. g., 279. nr.

² Turpat, 278. nr.

³ Igaunijas ORCVA, 957. f., 14. apr., 773. l., 20.—22. lp. Citēts pēc minētā M. Pesti darba, 272. un 273. lpp.

⁴ «Päevaleht». 1940. g. 29. februārī.

Par Latvijas, Igaunijas un Lietuvas militārās savienības politisko noformējumu vajadzēja kļūt triju valstu konfederācijai. Ideja radīt šādu konfederāciju Baltijas savienoto štatu veidā radās 1940. gada februārī un plaši cirkulēja Latvijas, Igaunijas un Lietuvas valdošajās aprindās, kur tika apspriestas tās realizācijas iespējas. Šo ideju plaši propagandēja anglis R. Viljamss-Tomsons, aicinot savās Tallinā nolasītajās lekcijās pastiprināt saites starp Baltijas valstīm. Šis jautājums acīm redzot tika cilāts sarunās starp amerikāņu sūtni PSRS Šteinhardt un Igaunijas un Latvijas valdošajām aprindām, kad pirmā 1940. gada februārī ieradās Tallinā un Rīgā.¹

Triju Baltijas valstu militārās savienības izveidošanās imperiālistiskajām lielvalstīm, kas gatavojās uzbrukt Padomju Savienībai, bija visai izdevīga.

No 1940. gada 14. līdz 16. martam Rīgā notika jauna konference, kas bija līdzīga decembra konferencē. Lietuvas delegācija ieradās Rīgā 13. martā, tai sekoja Igaunijas delegācija 14. martā. Delegāciju sastāvā galvenokārt ietilpa tās pašas personas, kas decembra konferencē. No jauna nāca klāt Lietuvas Finanšu ministrijas ģenerālsekretārs Cezevičus, Ārlietu ministrijas referents Mačulis un Igaunijas sūtnis Ženēvā — Selters.² Tāpat kā pirmo reizi, konferencē aktīvi piedalījās Baltijas valstu sūtni no attiecīgajām Baltijas Antantes valstu galvaspilsētām, kuri, pildot savu valdību norādījumus, veltīja ne mazumu pūļu, lai ātrāk noformētu trejsavienību.

Pirmā konferences sēde notika 14. martā plkst. 16.00, 15. martā notika vēl divas sēdes, un 16. martā plkst. 12.00 dienā konferences beidza darbu. 15. martā Ulmanis privātā audiencē pieņēma Igaunijas un Lietuvas ārlietu ministrus Pīpu un Urbši.

Ka konferenču darbam bija slepens raksturs, kļūst skaidrs kaut vai no tā, ka konferenču gaita bija ļoti skopi apgaismota Baltijas valstu presē. Konferenču rezultātā speciālā komunikē samāksloti bija teikts: «Pārbaudījuši triju valstu sadarbības rezultātus kopš pēdējās ārlietu ministru konferences, kas notika Tallinā pagājušā gada decembrī, trīs ārlietu ministri ar gandarījumu konstatējuši, ka šī sadarbība turpinājusies pilnīgā saskaņā, 1934. gada 12. septembra saprašanās un sadarbības liguma garā un saskaņā ar tajā izteiktiem principiem, un atzīmējuši reālus sasniegumus visās viņu savstarpējo attiecību nozarēs. Tāpat trīs ministri vienprātīgi atzīst, ka šī sadarbība pilnīgi attaisnojusies arī starptautiskā plāksnē.»³

¹ Sk. M. Pesti. Minētais darbs, 282.—285. lpp.

² «Valdības Vēstnesis». 1940. g., 61. nr.

³ Turpat, 64. nr.

Atsauksme uz 1934. gada 12. septembra paktu, ko sniedz komunikē, daļēji paver aizkaru par šo konferenču darbību. Šā pakta pretpadomju raksturs bija labi zināms, un komunikē apgalvojumu par to, ka visos jautājumos gūti reāli panākumi, ieskaitot arī militāros jautājumus, var uzskatīt tikai par liecību tam, ka slepeno sarunu rezultātā, PSRS nezinot, bija galīgi noformēta un noslēgta pret PSRS vērsta trejsavienība, kas pēc ārlietu ministra un Baltijas valstu valdību domām attaisnojusi arī starptautiskajā plāksnē. Paši konferences sasaukšanas iniciatori savās intervijās centās slēpt šo konferenču patieso uzdevumus, kas Padomju valdību spieda vēl vairāk uzmanīties. Viens no tās iniciatoriem — Lietuvas ārlietu ministrs Urbšis — sarunā ar «Zemnieku savienības» laikraksta «Brīvā Zeme» līdzstrādniekiem, ilgāku laiku spriedelējot par kulturālo un saimniecisko sadarbību, bija spiests atzīt, ka konference atrisinājusi arī vairākus politiskus uzdevumus, bet, neraugoties uz visu savu daudzvārdību, ministrs aprobežojās tikai ar vienu frazi: «Apspriežot politiskos jautājumus, mēs palikām savstarpējās informācijas plāksnē.»¹ Par to, kāds raksturs bija savstarpējai informācijai, var spriest pēc tā, ka 1939. gada novembrī un decembrī tādā pašā nolūkā — noformēt militāru savienību — notika Latvijas, Igaunijas un Lietuvas armiju vadītāju tikšanās. 21. novembrī Latvijas armijas štāba priekšnieks ģenerālis Rozenšteins ieradās Tallinā, kur satikās ar Igaunijas armijas virspavēlnieku ģenerāli Laidoneru, kara ministru Reki un Igaunijas armijas štāba priekšnieku Jansonu. Drīz pēc tam, kad darbu beidza triju Baltijas valstu decembra konference, Rīgā ieradās Lietuvas armijas štāba priekšnieks ģenerālis Pundzja- vičus, kurš sastapās ar Latvijas armijas augstāko pavēlniecību — ģenerāļiem Balodī, Berķi un Rozenšteinu. 1940. gada pavasarī līdzīgas vizītes rikoja arī šo armiju apgādes daļu priekšnieki. Var uzskatīt par konstatētu, ka šo slepeno konferenču un armijas pavēlnieku braucienu rezultātā militārā pretpadomju savienība bija izveidota un noslēgta 1940. gada pavasārī. Baltijas valstis centās paplašināt šo savienību, iesaistot tajā arī Somiju, pie kam sevišķi centīga bija Latvijas valdība. Šinī ziņā raksturīgi tas, ka 1940. gada aprīlī, kad ģenerāli Balodī atcēla no kara ministra posteņa, tā vietā nāca ģenerālis Berķis, kurš palika arī armijas komandiera postenī. Ģenerālis Berķis jau 1934. gadā bija uzsācis sarunas ar somu militāro pavēlniecību un Somijas valdību par iespējamo Somijas pievienošanos Baltijas blokam. Neraugoties uz to, ka toreiz sarunām nebija panākumu, Latvijas valdība nezaudēja cerības

¹ «Brīvā Zeme». 1940. g. 18. martā.

noslēgt šo savienību vēl tagad, 1939. vai 1940. gadā. Ja ievēro, ka tieši 1940. gada pavasari hitleriskā Vācija bija sākusi aktīvi gatavoties uzbrukumam Padomju Savienībai, tad visai nozīmīgi ir tas, ka Baltijas valstu valdību darbība pretpadomju militārās savienības radīšanā sakrīt ar šo hitleriešu darbību. Šī sagādīšanās nebija nejaušība. Baltijas valstu fašistiskās valdības pēc savu Berlīnes saimnieku norādījuma gatavojās iekļaut savas valstīs hitleriskās Vācijas satelītu rindās un līdz ar to ieraut savas tautas hitleriskā fašisma asiņainajā virpulī, ziedojot simtiem latviešu, igauņu un lietuviešu dzīvības par lielgabalu barību Hitleram. Vienlaikus ar triju Baltijas valstu militārās savienības sagatavošanu Latvijas, Igaunijas un Lietuvas fašistiskās valdības pastiprināja savu armiju apbruņošanas tempus, kā arī palielināja asignējumus kara vajadzībām. Lai sagatavotu armiju karam, tika izdarīta tās reorganizācija — stipri papildināts tās virsnieku sastāvs un uzlabota karaspēka daļu tehniskā apgāde. No 1940. gada 1. marta pēc Latvijas valdības lēmuma dienesta ilgums kājniekiem bija pagarināts no 12—15 mēnešiem līdz pusotram gadam, bija grozīts arī virsnieku dienesta laiks.¹ Bija iesākti jūras ostu un Daugavas grīvas padziļināšanas darbi, paplašināts dzelzeļu tīkls, palielināts aerodromu un lidmašīnu nolaišanās vietu skaits.² Latvijas armijā pastiprināti kultivēja pretpadomju garu, tika praktizētas virsnieku sarunas ar kareivjiem, kurās kareivjiem centās iepotēt uzskatu, ka pats nīknākais Latvijas ienaidnieks ir Padomju Savienība. Praksē bija ieviesies paradums karadienestu nokalpojušiem kareivjiem par piemiņu no dienesta laikiem dot speciālu dāvanu — Kara ministrijas propagandistiskus izdevumus. Uz šādu izdevumu titullapām bija speciāli veltījumi, kuros norādīts, ka šī grāmata tiek dota bijušajam kareivim, kas nokalpojis obligāto karadienestu «... atcerei ar novēlējumu dzīvē un darbā būt krietnam savas tēvzemes — latviskās Latvijas pilsonim un aizstāvim».³ Zem veltījuma uz titullapas parakstijās virsnieku un apakšvirsnieku sastāvs ar rotas komandieri priekšgalā. Tādi Kara ministrijas izdevumi kā, piemēram, «Latvija citu valstu saimē» fašistiskā garā propagandēja Ulmaņa valdības politiku un viesā karavīros naidu pret Padomju Savienību un krievu tautu, melīgi apgalvojot, ka Latvijas ienaidnieks ir PSRS un ka «Ja metam skatu vēsturē, tad redzam, ka ar mūsu neatkarīgas valsts nodibināšanu nav

¹ «Известия». 1940. g. 3. martā.

² J. Krastiņš. Latvija fašistiskās diktatūras laikā (1934.—1940. g.). Rīgā, 1949. g., 152. lpp.

³ Sk. Latvija citu valstu saimē. Militārās literatūras apgādes fonda izdevums, 1938. g.

gribējušas samierināties tikai 2 lielvalstis — Krievija un Vācija, un uzsākušas pret mums bruņotu cīņu... Mums vienmēr jābūt cīņas spējīgiem.»¹

Tamlīdzīgu nepatiesu apgalvojumu attiecībā uz Padomju Savienību šā izdevuma lappusēs bija ļoti daudz. Tie karavīros viesa uzskatus, ka cīņa pret Padomju Savienību esot tēvijas aizstāvēšana.

Latvijas valdības pretpadomju noskaņojums izpaudās visās tās darbības sfērās. Starplaikā starp 1939. un 1940. gada konferenci Latvijas valdība izmantoja Lietuvas un Igaunijas valsts svētku svinēšanu, lai pastiprinātu pretpadomju propagandu. 16. un 20. februārī sakarā ar Lietuvas un Igaunijas valsts svētkiem Rīgā notika svinīgas sanāksmes, kur oficiālās personas — Latvijas valdības locekļi (aizsargu priekšnieks, sabiedrisko lietu ministrs Bērziņš un citi) uzstājās ar runām, pasvītrojot, ka tikai Baltijas valstu kopīgas cīņas rezultātā 1918.—1920. gadā pret Krieviju un boļševikiem tikusi nostiprināta Baltijas valstu patstāvība. Fašistisko oratoru melīgā apgalvojuma un vēstures faktu izkropļojuma jēga skaidra: viņi centās pierādīt, ka buržuāziskās kliķes nākšana pie varas Baltijas valstīs un tās cīņa 1918.—1920. gadā pret savām tautām, kuras bija nodibinājušas padomju iekārtu, ir Baltijas valstu cīņa pret Krieviju par savu neatkarību. Sabiedrisko lietu ministrs un aizsargu priekšnieks Bērziņš savā runā svinīgajā sanāksmē sakarā ar Igaunijas valsts svētkiem pēc Igaunijas sūtņa runas paziņoja: «Atbrīvošanas kara kopīgās cīņas par abu tautu neatkarību un brīvību no jauna apliecināja šo likteņu tuvumu un nostiprināja abu tautu starpā vēl tālāku draudzību, kuras pamatā jau bija kopīgas cīņas, kopā izlietas asinis.»²

Līdzīgas domas izteica arī citi oratori — Igaunijas sūtnis Rebane, Latvijas—Igaunijas biedrības priekšsēdētājs Nonācs, Lietuvas sūtnis Dailide u. c.³

Nav vajadzības pakavēties pie katras no tām. Šādu runu jēga ir skaidra. Visai kņadai, ko Latvijas valdība sacēla sakarā ar Igaunijas un Lietuvas valsts svētkiem, visām runām bija viens mērķis: aicināt apvienoties visus reakcijas spēkus Baltijā uz gaidāmo karu pret Padomju Savienību. Tāds mērķis bija sadarbības demonstrēšanai greznajās svinīgajās sēdēs, kurās piedalījās visi valdību locekļi, ģeneralitāte, augstākie ierēdņi, diplomātiskā korpusa locekļi, neskaitāmajām igauņu un lietuviešu delegācijām un svinīgu telegramu apmaiņai starp valstu vadītājiem un kara ministriem. Visai šo svētku norises

¹ Latvija citu valstu saimē. 18. lpp.

² «Valdības Vēstnesis». 1940. g., 46. nr.

³ Turpat.

gaitai bija pretpadomju demonstrācijas raksturs, visu triju Baltijas valstu fašistisko valdību solidaritātes izpausmes raksturs, un tas kļūst pilnīgi saprotams, ievērojot militāro triju valstu pretpadomju bloka noformēšanu. To apliecina arī fakts, ka tieši šajos svētkos igauņu un lietuviešu delegācijas svinīgi pieņēma galvenie Latvijas pretpadomju politikas līderi — Ulmanis, Munters un Bērziņš. Zīmīgs tas fakts, ka pieņemšanas laikā igauņu delegācija pasniedza Bērziņam Tallinā iznākušā žurnāla «Revue Baltique» pirmo numuru.¹ Šis žurnāls bija Baltijas valstu militārās savienības orgāns un sāka iznākt Tallinā 1940. gada februārī angļu, vācu un franču valodā. Žurnālu izdeva igauņu—latviešu—lietuviešu sadarbības birojs. Līdz ar to žurnāls pretendēja uz visu triju Baltijas valstu vienotas preses orgāna lomu, kas izpaudās arī paša žurnāla redakcijas struktūrā. Žurnāla redakcijas priekšgalā ar redaktora tiesībām bija 3 personas: Tammers — igauņu avīzes «Päevaleht» redaktors, Nonācs — latviešu—igauņu sadarbības biedrības priekšsēdētājs un Sidzikauskas — bijušais lietuviešu pārstāvis Tautu Savienībā. Žurnāla līdzstrādnieku vidū bija ievērojami Baltijas valstu diplomāti, valsts darbinieki, profesori un žurnālisti. Tas žurnālam piešķīra Baltijas valstu valdošo aprindu oficioza raksturu un vispirms militārās Baltijas Antantes oficioza raksturu. Žurnāla «Revue Baltique» 1. numura autoru vidū sastopam mums jau no Baltijas decembra konferences pazīstamos diplomātus, Igaunijas un Lietuvas ārlietu ministrus Pīpu un Urbši, Igaunijas Ārlietu ministrijas Ārējās tirdzniecības departamenta direktoru Meri, Igaunijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktoru Kāsiku. Bez šo personu rakstiem žurnāla pirmajā numurā bija ievietoti Lietuvas ministru padomes priekšsēdētāja A. Merkisa raksts par Baltijas sadarbību no Lietuvas viedokļa, Tammera un Vileiša raksti par starptautiskā stāvokļa problēmu projektos un īstenībā; sadarbības veidiem bija veltīti Nonāca un Latvijas Valsts universitātes profesora Bleses raksti. Ar rakstiem, kas veltīti Padomju Savienības—Baltijas līgumu tiesiskajām problēmām, kā arī Latvijas, Igaunijas un Lietuvas problēmām, žurnāla slejās uzstājās vesels autoru kolektīvs, kuru vidū bija Igaunijas premjers Uluots, Igaunijas un Lietuvas ārlietu ministri, kā arī Kāsiks, Klezments, Kompus (Igaunija), Mačs, Sidzikauskas (Lietuva), Zalts (Latvija).

Jau īss žurnāla līdzstrādnieku un pirmajā numurā ievietoto rakstu uzskaitījums nerada ne mazāko šaubu par to, ka mūsu priekšā ir Baltijas Antantes izdevums. Tā žurnāla iznākšanu novērtējusi arī Baltijas prese. Kādā recenzijā par žurnāla

¹ «Valdības Vēstnesis». 1940. g., 46. nr.

«Revue Baltique» pirmo numuru, kas parādījās Latvijas presē, norādīts: «Žurnāls sev izvirza divus uzdevumus — nodibināt sakarus starp Baltijas tautām nolūkā veicināt vienotas sabiedriskās domas izveidošanu un padarīt šo sabiedrisko domu pieejamu plašām aprindām ārzemēs.»¹

Baltijas valstu valdības neapmierinājās tikai ar Baltijas valstu militāra bloka izveidošanu, bet propagandēja arī savus pretpadomju uzskatus, neatlaidīgi piedāvājot sevi kā «atbalstu» ieinteresētajām ārzemju aprindām — reakcijas spēkiem kā Vācijā, tā Anglijā un Francijā. Raksturīgi, ka šis žurnāls, kas pretendēja uz Baltijas valstu «vienotas sabiedriskās domas» paudēja lomu, netika iespiests Baltijas tautu valodās, bet vācu, angļu un franču valodā.

Sāds buržuāziskās Latvijas ārpolitikas kurss 1939. un 1940. gadā bija tiešs 1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības pakta un Latvijas neitralitātes pārkāpums, lai gan šo neitralitāti tik svinīgi savās runās bija deklarējuši Ulmanis un Munters.

Iepriekš jau bija raksturota Latvijas neitralitātes patiesā būtība. Latvijas valdošā šķira izmantoja Latvijas neitralitāti un tās priekšrocības un tiesības, ko tā kā neitrāla valsts ieguva, vācu imperiālisma interesēs.

Baltijai Vācijas izlūkošanas plānos bija ierādīta ievērojama vieta kā vācu aģentu spiegu un diversantu pretpadomju darbības centram. Baltijā hitleriskā Vācija izveidoja biezu un sazarotu savu spiegošanas grupu un organizāciju tīklu, un to rīcībā bija daudz aģentu. Spiegošanai un diversijām pret PSRS hitlerieši izmantoja Baltijas vāciešus, latviešu buržuāziskos nacionālistus un krievu baltgvardus. Hitlerieši spiegu un diversantu sūtīšanai uz padomju zemi izmantoja tādas baltgvardu organizācijas Latvijā kā «Братство русской правды» u. c. Visu šo hitleriskās Vācijas spiegošanas darbu veicināja Latvijas varas organi. Fašistiskās Latvijas valdība stājās uz tieša Latvijas neitralitātes pārkāpšanas ceļa. Piemēram, 1940. gada maijā tika parakstīta slepena vienošanās starp Latviju un Vāciju.² Līgumu bija parakstījuši Latvijas ārlietu ministrs un Vācijas sūtnis uz laiku līdz 1940. gada 1. jūlijam. Saskaņā ar līguma 1. paragrafu Vācijas iestādes apņēmas nelikt šķēršļus poļu pilsoņu vecumā no 18 līdz 50 gadiem izbraukšanai no Latvijas uz neitrālām vai citām valstīm. Latvijas iestādes savukārt apņēmas nelikt šķēršļus Vācijas lidmašīnu un apkalpes pārsūtīšanai, kas piespiedu kārtā kaut kādu iemeslu dēļ nolaidušās Latvijā (2. paragrafs). Ja Latvijas valdība gribētu godīgi ievē-

¹ «Сегодня». 1940. г., 60. nr. Pasvītrojums mans — A. D.

² LPSR CVA, 1313. l., 2. apr., 5. l., 75. lp.

rot neitralitāti, tās pienākums būtu internēt un atbruņot vācu lidmašīnas, kas atrastos Latvijas teritorijā, bet Latvijas valdība, liekulīgi izmantodama neitrālās valsts tiesības, darbojās Vācijas labā un, slepeni noslēdzot līgumu ar Vāciju, tieši pārkāpa neitralitāti.

Iespējams, ka šā līguma dēļ Latvijā tika vervēti fašistiskajās organizācijās pret Padomju Savienību noskaņoti poļu virsnieki. Savervētās personas dabūja atļauju izbraukt no Latvijas. Kara pēdējo gadu notikumi deva iespēju atsegt slepenos sakarus un sadarbību starp hitleriešu pavēlniecību un reakcionārajām poļu militārajām organizācijām, kuras cīnījās pret Sarkanā armiju un poļu nacionālo karaspēku Polijas teritorijas atbrivošanas laikā. Pielaujams, ka starp Vāciju un Latviju 1940. gada maijā noslēgtā līguma pirmajā paragrafā domātas tieši tādas personas, jo grūti iedomāties, ka hitlerieši dotu iespēju poļu virsniekiem, kas iebēguši Latvijā pēc tam, kad Poliju bija okupējis Vācijas karaspēks, izbraukt uz neitrālām vai citām valstīm, lai turpinātu cīņu pret vācu agresiju. Tāpēc liekas, ka slepenā līguma 1. paragrafs paredzēja atļaut izbraukt tikai pret Padomju Savienību noskaņotiem fašistiskiem poļu virsniekiem, kurus bija savervējusi pagrīdes organizācija un kuri cīnījās pret Sarkanā armiju un poļu karaspēku. Par to liecina arī fakts, ka pēc hitleriskās Vācijas nodevīgā uzbrukuma Padomju Savienībai un pēc Baltijas okupēšanas hitlerieši līdz ar daudziem padomju pilsoņiem ieslodzīja koncentrācijas nometnēs arī bijušos poļu virsniekus un poļu tautības civilpersonas, kas, vācu karaspēkam iebrūkot Polijā, bija iebēgušas Latvijā un dzīvoja te no 1939. gada 1. septembra. Katrā gadījumā, lai kā arī abas līgumslēdzējas puses motivētu šo līgumu, nav apstrīdams tas, ka Latvijas 1940. gada slepenais līgums ar Vāciju pārliecinoši pierāda, ka Latvija pārkāpusi savu neitralitāti par labu vienai no karojošām valstīm. Latvijas fašistiskā valdība lauza Latvijas neitralitāti valsts labā, kurā varu bija pilnīgi sagrābusi hitleriešu partija: «imperiālistu partija, pie tam visplēsīgāko un laupītākāro imperiālistu starp visiem pasaules imperiālistiem».¹

Vācu imperiālisms un tā izdzimums — hitleriskais fašisms ne velti cerēja uz latviešu reakcionāriem.

Tūlīt pēc pretpadomju trejsavienības izveidošanas un pakta noslēgšanas Latvijas fašistiskā valdība izvērta plašu visu valsts resursu sagatavošanu karam. 1940. gada 9. aprīlī Latvijas ministru kabinets pieņēma lēmumu paplašināt valsts aizsardzības padomi, kurā agrāk ietilpa augstākās militārās per-

¹ J. V. Staļins. Par Lielo Tēvijas karu. 18. lpp.

sonas. Tagad valsts aizsardzības padomē pēc ministru kabineta lēmuma tika iesaistīts premjerministrs, Rīgas garnizona priekšnieks, gaisa spēku virspavēlnieks un kara flotes virspavēlnieks.¹

Lai sekmīgi varētu sagatavoties karam un apzinātu visus nepieciešamos līdzekļus un rezerves šim nolūkam, augstākie Latvijas valdības organi izstrādāja plašu visu materiālo un cilvēku resursu totālās mobilizācijas plānu. Šis plašais mobilizācijas plāns, kas aptvēra valsts politiskās un ekonomiskās darbības visas nozares, tika nosaukts par «Likumu par valsts aizsardzību», un ministru kabinets to pieņēma 1940. gada 30. aprīlī. Ministru kabineta lēmumu par likuma pieņemšanu un pašu likumu apstiprināja prezidents Ulmanis.²

Viss likums bija sadalīts trijās daļās: 1) vispārīgi noteikumi, 2) valsts aizsardzības sagatavošana miera laikā un 3) bruņoto spēku virsvadība kara laikā.

Aplūkosim sīkāk šā likuma lēmumus un noteikumus, jo tas ir viens no lielākajiem valsts aktiem Ulmaņa kliķes valdības pēdējā posmā Latvijā.

Likuma 1. paragrafā noteikts: «Valsts patstāvības, neatkarības un teritorijas neaizskaramības uzturēšanai visas tautas, iestāžu, uzņēmumu, organizāciju un katra pilsoņa pienākums ir piedalīties valsts aizsardzībā ar saviem fiziskiem un garīgiem spēkiem un visiem materiāliem līdzekļiem.»³

Jau likuma 1. paragrafs nosaka visu valsts sfēru darbības totālo pakļaušanu vienam mērķim. Šim mērķim pakļauta visu iestāžu, sākot ar valsts iestādēm un beidzot ar tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumiem, visāda veida darbība, kā arī visu Latvijas pilsoņu rīcība.

4. paragrafā norādīts, ka bruņoto spēku sastāvdaļas ir:

- 1) armija, kurā apvienoti sauszemes, jūras un gaisa spēki,
- 2) robežsargi un 3) aizsargi.⁴

5. paragrafs nodeva pilnīgi visu valsts varu Ulmanim, kurš, pamatojoties uz likumu, tika pasludināts par «Valsts aizsardzības un bruņoto spēku augstāko vadoni».⁵

Varas pilnīgu koncentrēšanu vienas personas — Latvijas fašistiskā diktatora Ulmaņa rokās vēl vairāk pastiprināja likuma 2. un 3. daļa (sk. 14., 17., 18., 25., 54., 57. §§).

Saskaņā ar minētajiem paragrafiem prezidents vada valsts aizsardzības plāna izstrādāšanu, pie kam tā palīgi — kara ministrs — izstrādā plāna saimniecisko daļu, bet armijas ko-

¹ «Известия». 1940. g. 10. aprīlī.

² «Valdības Vēstnesis». 1940. g., 99. nr.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat.

mandieris — militāro daļu (14. §). Pie Ulmaņa kā padomdevējs orgāns viņa personīgajā vadībā darbojas Valsts aizsardzības padome (17. un 18. §§). Saskaņā ar likumu padomes sastāvā ietilpa ministri un valdības resoru, militāro, ārlietu, finanšu, dzelzceļu satiksmes, tirdzniecības—rūpniecības un sabiedrisko lietu resoru vadītāji. Pēdējam bija padota bruņota fašistiska organizācija — aizsargi, kas bija otrā armija valstī. Aizsargu rindās bija apmēram 50 000 cilvēku, lielāko tiesu pelēko baronu — latviešu budžu dēli, kas bija Ulmaņa drošs balsts un bāze. Aizsargu komandieru sastāvā ietilpa rezerves virsnieki un instruktori. Visu aizsargu organizācijas darbību vadīja personīgi Ulmanis un sabiedrisko lietu ministrs Bērziņš, tās vajadzībām bagātīgi tika piešķirti valsts līdzekļi. Aizsargi bija bagātīgi apgādāti ar jaunākā tipa apbruņojumu, tiem bija sava artilērija, aviācija un tanku vienības. Ar aizsargu palīdzību Ulmanis izdarīja fašistisko apvērsumu 1934. gada 15. maijā, ar viņu palīdzību tas nostiprināja savu diktatūru un cerēja stāties pretim Latvijas darbaļaužu masu revolucionārajai kustībai. Pilnīgi pamatoti var teikt, ka, pildot pretpadomju plānus, Ulmanis un viņa kliķe aizsargiem ierādīja pirmo un ievērojamāko vietu.

Bez minētajiem ministriem padomē ietilpa arī Latvijas armijas komandieris, ģenerālštāba priekšnieks, armijas intendantūras pārvaldes priekšnieks, gaisa un kara ilotes spēku komandieri un Rīgas garnizona priekšnieks. Valsts aizsardzības padomei vajadzēja slēgtās sēdēs apspriest visus militāros, saimnieciskos, likumdošanas un rīcības jautājumus, kas bija saistīti ar valsts aizsardzības uzdevumiem, un dot par tiem savus atzinumus (19. §).

Armijas komandieris bija tieši pakļauts Ulmanim, kam bija tiesības vadīt visus bruņotos spēkus kara laikā caur augstāko virspavēlnieku un kara ministru.¹ Kara ministram kara laikā vajadzēja apgādāt aktīvo armiju ar visiem nepieciešamajiem materiālajiem līdzekļiem, kā arī kontrolēt tautas saimniecības mobilizācijas plāna pildīšanu, bet virspavēlniekam tieši vajadzēja vadīt visas aktīvās armijas kara operācijas.²

Likuma 57. § noteica, ka virspavēlnieks savā darbībā rīkojas patstāvīgi un atbild vienīgi valsts prezidentam, kuram viņš pakļauts un kurš viņam nosprauž kara mērķus.³

Tādējādi likums par valsts aizsardzību deva milzīgu varu Ulmanim, kura vienpersonīgajiem lēmumiem bija pakļautas

¹ «Valdības Vēstnesis». 1940. g., 99. nr.; sk. likuma 25. un 54. paragrafā.

² Turpat, 58., 59., 60. un 61. paragrafā.

³ Turpat.

visas valsts darbības sfēras. Visas valstiskās darbības mērķis tuvākajā laikā saskaņā ar likumu bija noorganizēt bruņotos spēkus tā, lai kara laikā tos varētu izvērst vajadzīgos apmēros un gādāt par to pienācīgu sagatavošanu, nodrošināt tiem ātrāku pāreju no miera stāvokļa uz kara stāvokli un, no otras puses, sagatavot valsts un tautas saimniecību ātrai pārejai no miera stāvokļa uz kara stāvokli, kā arī nodrošināt visu līdzekļu un spēku lietderīgu izmantošanu kara laikā (7. §). Šim nolūkam likuma 9. § pakļāva visus vīriešu kārtas pilsoņus karaklausībai, piešķirot valdībai tiesības piespiedu kārtā izmantot personas, kas nav iesauktas aktīvajā armijā, jebkuram darbam Valsts aizsardzībā vai tautas saimniecībā. Ulmaņa parakstītais likums par valsts aizsardzību stājās spēkā 1940. gada 15. maijā. Tā nobeigumā tika atcelti: 1) 1932. gada likums par bruņoto spēku virsvadību, 2) 1939. gada likums par valsts aizsardzību un 3) visi bijušās Krievijas likumi un noteikumi kara resora lietās, kurus bija ievēdusi cara valdība un Kerenska pagaidu valdība un kuri līdz tam buržuāziskajā Latvijā bija bijuši spēkā. Savukārt jaunais likums par valsts aizsardzību bija pamatā vairākiem Latvijas valdības likumiem, kuri kalpoja vienam mērķim — kara sagatavošanai. 1940. gada 30. aprīlī Ulmanis parakstīja likumu par karavīru ģimeņu apgādāšanu kara laikā. 4. maijā iznāca likums, ka prezidenta amatu viņa prombūtnē vai gadījumā, kad tas nespēj pildīt savu amatu, pilda kara ministrs.

Gatavošanās karam izraisīja jaunus drakoniskus likumus par presi. Tā saskaņā ar 1940. gada 18. maija papildinājumiem pie preses likuma tika noteikts līdz 20 000 latu liels sods vai arests līdz 3 mēnešiem izdevējam un atbildīgajam redaktoram par rakstu publicēšanu presē bez cenzūras¹.

Būtībā jaunais likums bija likums par visu valsts resursu un līdzekļu totālo mobilizāciju karam, un to varētu attaisnot, ja Latvija atrastos karastāvoklī ar kādu citu valsti. Miera laika apstākļos likumam bija skaidri redzama agresīva nokrāsa, un tas liecināja par Latvijas valdošās kliķes vēlēšanos tuvākajā laikā uzsākt karu. Fakts, ka likums iznāca drīz pēc slepenās triju Baltijas valstu marta konferences, visai izteiksmīgi liecina, ka tas vērsti pret Padomju Savienību.

Latvijas valdība no pakta realizācijas sabotēšanas pārgāja pie militāru provokāciju politikas pret Padomju Savienību. Padomju Savienība precīzi pildīja savas saistības saskaņā ar paktu, ne ar ko neaizskarot Latvijas suverenitāti un neiejaucoties tās iekšējās lietās. Turpretim visa Latvijas pārkamās

¹ «Valdības Vēstnesis». 1940. g., 109. nr.

valdības un tās organu rīcība liecināja par to, ka tie nevēlas stiprināt draudzīgas attiecības ar Padomju Savienību, bet pārkāpj 1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības paktu un Latvijas neitralitāti. Piemēram, 1940. gada 3. maija likums, kas Ulmanim, kura sadarbošanās ar Hitleru ir labi zināma, piešķir plašas tiesības un pilnvaras, pēc būtības varēja atvieglot Hitleram Latvijas sagrābšanu, pakļaut to pilnīgi vācu agresijas uzdevumiem un nodot Hitlera rīcībā visus valsts materiālos un cilvēku resursus. Ulmanis gatavojās uzstāties latviešu kvisinga lomā, bet Padomju valdības modrība un par Ulmaņa kliķes — pērkamās hitleriešu aģentūras — tautai naidīgo politiku sašutušo Latvijas darbaļaužu masu revolucionāra uzstāšanās izjauca Latvijas fašistisko vadītāju plānus iebrūst latviešu tautu pasaules kara virpulī. Padomju Savienība, modri sargādama mieru, uzmanīgi sekoja hitleriešu un viņu Baltijas aģentūras intrigām. Padomju valdība bija kļūvusi uzmanīga pret Latvijas valdības rīcību, un, stājoties postenī 1940. gada 8. maijā, jaunais PSRS sūtnis Latvijā audiencē pie Ulmaņa savā atbildes runā teica: «Apzinādamies, kāds svarīgs un atbildīgs uzdevums man uzticēts, es pielikšu visas pūles, lai nostiprinātu un tālāk attīstītu **patiesi** draudzīgas attiecības starp Padomju Savienību un Latvijas republiku un to sadarbību savstarpējās drošības un miera saglabāšanas lietās.»¹

Padomju sūtņa runa zināmā mērā pauda neticību Ulmaņa vārdiem, ka Latvijas—padomju attiecības arī turpmāk dibināsies uz savstarpējās uzticības un labvēlības, jo visa Latvijas valdības darbība bija pretrunā ar šo Ulmaņa apgalvojumu. Padomju sūtņa vārdos izskanēja piesardzība un aicinājums attīstīt patiesi draudzīgas attiecības starp abām valstīm. Bet rekcionārā valdošā kliķe nevēlējās pārtraukt savu pretpadomju darbību un ieklausīties padomju sūtņa vārdos. Gluži otrādi, tā tieši 1940. gada maijā ar divkāršu enerģiju pielika visas pūles, lai paplašinātu pretpadomju darbību, pastiprinot sava ģenerālštāba sakarus ar citu Baltijas valstu ģenerālštābiem, rupji pārkāpjot pakta noteikumus un uzsākot tiešas provokācijas pret Baltijā noņemtajām padomju karaspēka daļām. Lietuvā aizvien biežāk atkārtojās padomju karavīru nogalināšanas un nolaupīšanas gadījumi. Latvijā, tāpat kā citās Baltijas valstīs, trakoja neapvaldīta pretpadomju propaganda.

Jau 1940. gada martā Hitleris ar savu karaspēku iegāja Somijā, un kopš tā laika hitleriešu aģentūras darbība Baltijas valstīs liecina, ka tā bija gatava sniegt Hitleram jebkādu palī-

¹ «Valdības Vēstnesis». 1940. g., 103. nr. Pasvīrojums mans — A. D.

dzību, lai atvieglotu tam Baltijas sagrābšanu, līdzīgi tam kā Čehoslovākijas «prezidents» Haha un tās ārlietu ministrs Hvalkovskis 1939. gada martā bez pretošanās atdeva savu dzimteni Hitleram. Baltijas valstu valdības ar savu rīcību noziedzīgi pārkāpa 1939. gada savstarpējo palīdzības paktu, apdraudot padomju robežu drošību un Padomju Savienības mierīgo darbu. Latvijas un citu Baltijas valstu valdību rīcības noziedzīgo raksturu vēl padziļina tas, ka tā notika kara laikā, ko Eiropā bija izraisījuši fašistiskie agresori.

Ilgāk šāds stāvoklis Baltijas valstīs vairs nebija ciešams. Lai darītu galu pretpadomju provokācijām un izbeigtu savstarpējās palīdzības pakta pārkāpšanas gadījumus, Padomju valdība caur attiecīgajiem diplomātiskajiem pārstāvjiem iesniedza Baltijas valstu valdībām šini jautājumā speciālu ziņojumu. 1940. gada 16. jūnijā Padomju valdība Latvijas sūtnim Maskavā Kociņam iesniedza sekojošu notu: «Padomju valdība uzskata par pierādītu, ka Latvijas valdība ne tikvien kā nelikvidēja militāro savienību, kas noslēgta ar Igauniju pirms Padomju Savienības—Latvijas pakta noslēgšanas un kas vērstā pret Padomju Savienību, bet pat paplašināja to, iesaistot šajā savienībā Lietuvu un cenšoties iesaistīt tajā arī Somiju. Līdz Padomju Savienības—Latvijas savstarpējās palīdzības pakta parakstīšanai 1939. gada rudenī Padomju valdība vēl varēja visai pavirši raudzīties uz šādas militāras savienības pastāvēšanu, kaut tā pēc būtības bija pretrunā agrāk noslēgtajam Padomju Savienības—Latvijas neuzbrukšanas paktam. Bet pēc savstarpējās palīdzības pakta noslēgšanas pastāvošo militāro savienību starp Latviju, Igauniju un Lietuvu, kas vērstā pret PSRS, Padomju valdība uzskata ne vien par nepieļaujamu un neciešamu, bet arī par bīstamu, kas apdraud PSRS robežu drošību. Padomju valdība cerēja, ka pēc savstarpējās palīdzības pakta noslēgšanas Latvija izstāsies no militārās savienības, un līdz ar to šis līgums tiks likvidēts. Tā vietā Latvija ar citām Baltijas valstīm ķērās pie... militārās savienības atdzīvināšanas un paplašināšanas, par ko liecina tādi fakti kā divu slepenu Baltijas valstu konferenču sasaukšana 1939. gada decembrī un 1940. gada martā, lai noformētu un paplašinātu militāro savienību ar Igauniju un Lietuvu, nostiprinātu Latvijas, Igaunijas un Lietuvas ģenerālštābu sakarus, slepenībā no Padomju Savienības realizētā Baltijas militārās Antantes speciāla preses organa «Revue Baltique» izdošana 1940. gada februārī, kas iznāca angļu, vācu un franču valodās, Tallinā, utt. Visi šie fakti liecina par to, ka Latvijas valdība rupji pārkāpj Padomju Savienības—Latvijas savstarpējās palīdzības paktu, kas abām pusēm aizliedz «slēgt jebkādas savienības vai prieda-

līties koalīcijās, kas vērstas pret vienu no līgumslēdzējām pusēm» (4. pants).

Un šo rupjo savstarpējās palīdzības pakta pārkāpšanu Latvijas valdība izdara laikā, kad Padomju Savienība piekopa un turpina piekopt sevišķi labvēlīgu... politiku, precīzi pildot visas Padomju Savienības—Latvijas savstarpējās palīdzības pakta prasības. Padomju valdība uzskata, ka šāds stāvoklis tālāk vairs nav ciešams.»¹ Padomju valdības nota bija pilnīgi pareiza un likumīga un pamatojās uz neapstrīdamiem Latvijas valdības rīcības faktiem. Notā pareizi raksturota un novērtēta Latvijas valdības rīcība, tās provokāciju politika, pārkāpjot savstarpējās palīdzības paktu un apdraudot padomju robežu drošību. Kad Padomju valdība pārliecinājās, ka Latvijas fašistiskie varas vīri nevēlas dzīvot mierā un labās kaimiņu attiecībās ar PSRS, bet rupji pārkāpj 1939. gada rudenī noslēgto savstarpējās palīdzības paktu un slepeni provocē karu pret PSRS, tā pilnīgi taisnīgi pieprasīja savaldīt pakta ienaidniekus un izveidot Latvijā tādu valdību, «kas būtu spējīga un gatava nodrošināt godīgu padomju—Latvijas savstarpējās palīdzības pakta realizēšanu»², ielaist Latvijas teritorijā padomju karaspēku, lai novērstu iespējamās provokācijas pret padomju garnizoniem Latvijā.³

Latvijas un citu Baltijas valstu valdošās kliķes nebija spējīgas godīgi pildīt savstarpējās palīdzības paktu, tās pastiprināja savas pretpadomju provokācijas, radot šim nolūkam militāru Baltijas Antanti. Padomju valdība taisnīgi gribēja novērst iespējamo militāro provokāciju pret Padomju Savienību un pasargāt latviešu tautas mierīgo darbu no hitleriskās Vācijas izraisītā otrā pasaules kara posta.

¹ «Известия». 1940. g. 16. jūnijā.

² Turpat.

³ Turpat.

IV NODAĻA

REVOLUCIONĀRĀS KUSTĪBAS UZPLŪDI UN SOCIĀLISTISKĀS REVOLŪCIJAS UZVARA LATVIJĀ

1. PRETFAŠISTISKĀS TAUTAS FRONTES NODIBINĀŠANĀS UN LATVIJAS DARBAUŽU CIŅA LKP VADĪBĀ PAR FAŠISTISKĀS DIKTĀTŪRAS GĀŠANU REVOLUCIONĀRĀS SITUĀCIJAS NOBRIESĀNAS APSTĀKĻOS

Kapitālisma pagaidu restaurācija, buržuāzijas kundzība un Latvijas varmācīga atraušana no Padomju Krievijas ar starptautiskā imperiālisma spēku palīdzību noveda ārzemju kapitāla verdzināto Latviju bezdibeņa malā. Savā divdesmit gadu ilgajā attīstības periodā buržuāziskā Latvija bija nonākusi strupceļā visās dzīves nozarēs: tautas saimniecībā (ārzemju kapitāla uzkundzēšanās un tautas saimniecības atkarība no tā), iekšpolitikā (valdošās kliķes bankrots un šķiru pretrunu saasināšanās valstī), ārpolitikā (reāli draudi, ka Latviju var sagrābt hitleriskā Vācija) un kultūrā (buržuāziskās kultūras pagrimums). Latvijas darbaļaužu masas Komunistiskās partijas vadībā aizvien vairāk pastiprināja revolucionāro cīņu pret buržuāzijas kundzību. Tās cīnījās par padomju varas atjaunošanu, lai glābtu valsti no bojā ejas un izvestu to no strupceļa. Buržuāzija visiem spēkiem centās saglabāt savu kundzību, un, lai gan buržuāziskās Latvijas 20 pastāvēšanas gados valdošās aprindas visnotaļ pūlējās paplašināt un nostiprināt savu sociālo bazi, šie centieni izrādījās veltīgi. Tautas masu augošās revolucionārās kustības priekšā, sajuzdama savu nevarību, Latvijas buržuāzija ķērās pie ārkārtējiem līdzekļiem un nodibināja asiņaino fašisma diktatūru.

Fašisma jūgs smagi nospieda ne vien strādnieku šķiru, bet arī lielum lielo visas tautas vairākumu. Arī pilsētu un lauku iedzīvotāju vidusslāņus (amatniekus, darba inteligentus, sik-

tirgotājus, darbnīcu un nelielu rūpniecības uzņēmumu īpašniekus) fašistiskā diktatūra bija nospiedusi politiskā beztiesībā un aplūkusi ar lieliem nodokļiem.

Budžu saimniecību ienākumi bija pavairojušies trīskārt, bet darba zemniecībai, uz kuras pleciem vissmagāk gūlās nodokļu nasta, fašisms atnesa postu, nabadzību un beztiesīgumu. Laikā no 1935. līdz 1939. gadam 26 tūkstoši trūcīgo un vidējo zemnieku saimniecību bija izsludinātas izūtrupēšanai. Darba zemnieku stāvoklis bija sevišķi grūts Latgalē, kur atradās trūcīgo zemnieku saimniecību lielākā daļa. Latgales trūcīgie zemnieki nodrošināja ar desmitiem tūkstošu darba roku Vidzemes un Kurzemes budžu saimniecības. Latvijas strādnieku šķiras reālā darba alga ik gadus pazeminājās. Piecos fašistiskās kliķes saimniekošanas gados Rīgas strādnieku dzīves dārdzība aptuveni bija pieaugusi par 22%.

Fašistisko jūgu vēl smagāku vērtā ārzemju kapitāla kundzība. Ārzemju kapitāls bija noteicējs un saimnieks Latvijas tautas saimniecībā un, ekspluatējot darbaļaužu masas, izspieda milzīgu peļņu. Ar katru gadu palielinādama nodokļus, kuru smagumu visvairāk izjuta darbaļaudis, fašistiskā valdība ne-taupīja līdzekļus ierēdņu, policijas un armijas uzturēšanai un nekaunīgi izlaupīja valsts mantu. Administratīvie izdevumi laikā no 1933. līdz 1938. gadam palielinājās par 50%. Slepēnā fonda izdevumi tai pašā laikā pieauga no 1461 tūkstoša latu līdz 2400 tūkstošiem latu, bet Kara ministrijas budžets — no 26520 tūkstošiem latu līdz 36501 tūkstotim latu.¹

Fašistiskie barveži un viņu rokaspuīši bez jebkādiem sirdsapziņas pārmetumiem izlaupīja un piesavinājās valsts naudu. Ulmaņa ielikteņiem kredītbanka dzēsa parādus kopsummā par 7,5 milj. latu. Šo valsts apzadzēju vidū figurēja tādi dižvīri kā Latvijas galvenais prokurors, izglītības ministrs, kara ministrs utt. Tāpat Ulmaņa kliķe izlaupīja 90 milj. tautas noguldījumu pasta krājāsēs.

Fašistiskie barveži nicināja latviešu tautas demokrātisko kultūru un visiem līdzekļiem centās tautai iepotēt mežonīga šovinisma un buržuāziskā nacionālisma ideoloģiju. Fašistiskā diktatūra, asiņainais terors un represijas pret antifašistiskās kustības dalībniekiem tomēr nespēja glābt Latvijas buržuāziju. Latvijas fašisms izrādījās nespējīgs apspiest revolucionāro kustību. Gluži otrādi, tā politika vēl vairāk saasināja šķiru pretrunas un šķiru cīņu valstī. Cenzdamās noturēt varu, buržuāzija nodeva nacionālās intereses un bija gatava atdot Latviju hitleriskajai Vācijai. Tādējādi visa buržuāziskās Latvijas

¹ «Cīņa». 1939. g., 4. nr.

20 gadu ilgās vēsturiskās attīstības gaita nenovēršami un likumsakarīgi veda valsti pretī sociālistiskajai revolūcijai, kas bija vienīgā izeja un glābiņš no pilnīgas nacionālas katastrofas. Kopš 1939. gada rudens Latvijā brieda revolucionāra situācija kā valdošās klišes iekšējās un ārējās politikas un buržuāzijas kundzības tiešs rezultāts.

Fašisma represijas un terors nespēja salauzt latviešu tautas cīņas gribu. Dziļi pagrīdē darbojošās LKP vadībā darbaļaužu masas arvien aktīvāk iesaistījās plašā pretfašistiskā kustībā par nistā Ulmaņa režīma gāšanu. Šajā cīņā pret fašismu Latvijas darbaļaudis iedvesmoja starptautiskā proletariāta cīņa pret kapitāla jūgu, kā arī padomju tautas pasaulvēsturiskie sasniegumi sociālisma celtniecībā.

Nelegālā LKP grūtos fašisma represiju apstākļos saliedēja strādnieku šķiras spēkus cīņā pret fašismu, uz strādnieku šķiras vienotās frontes pamata izveidojot pretfašistisku tautas fronti. LKP centrālais preses organs «Cīņa» 1937. gadā rakstīja:

«Proletariāta vienotā fronte jau kļuvusi par varenu pievilksanas spēku visiem darbaļaužu slāņiem, kas modušies cīņai pret fašistisko diktatūru.»¹

Balstoties uz panākumiem cīņā par vienotas proletāriskās frontes organizēšanu, kas, pamatojoties uz līgumu starp LKP un LSSZP, tika nodibināta 1934. gadā, kā arī ievērojot strādnieku šķiras kaujas gatavību un streiku kustības uzplūdus 1937. gadā, LKP 1938. gadā izvirzīja taktikas uzdevumu — uz proletariāta vienotās frontes pamata nodibināt pretfašistisku tautas fronti kā galveno spēku fašistiskās diktatūras gāšanai.

LKP pirmoreiz formulēja tautas frontes uzdevumus 1936. gadā publicētajā manifestā «Apvienosimies cīņā pret fašistisko barbarismu!». Tajā pašā gadā LSSZP publicēja savas partijas nostādni tautas frontes jautājumā speciālā platformā «Vienotu revolucionāru fronti pret fašismu Latvijā». Abu partiju dokumenti tika izskatīti kopējā LKP sekretariāta un LSSZP CK priekšstāvju apspriedē. Apspriede konstatēja, ka «... abas partijas vienojas kopēji uzsākt plašu kampaņu par tautas pretfašisma frontes nodibināšanu, kurā apvienotos plašāki darbaļaužu masu slāņi (zemnieki, sikražotāji, inteligence), cīņā par fašistiskā režīma gāšanu un demokrātiskas republikas iekarošanu, cīņā par mieru un darbaļaužu sociāli ekonomiskām prasībām».²

¹ «Cīņa». 1937. g., 1. nr.

² LKP sekretariāta apspriede ar sociālistu partijas CK priekšstāvjiem. «Cīņa». 1937. g., 1. nr.

Sekodama ļeņinisma mācībai, ka uzvara sociālistiskajā revolūcijā nav iespējama bez strādnieku šķiras un zemniecības savienības, LKP visā buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas laikā neatlaidīgi cīnījās par to, lai darba zemniecību pārvērstu par proletariāta sabiedroto. Realizēt taktikas pamatuzdevumu — izveidot pretfašistisku tautas fronti — varēja, tikai izraujot darba zemniecību no buržuāzijas ietekmes, apvienojot strādnieku šķiru ar zemniecību un nodibinot abu šķiru politisku savienību. Fašistiskās Latvijas konkrētajos vēsturiskajos apstākļos strādnieku šķiras un zemniecības politiskās savienības forma bija pretfašistiskā tautas fronte, kurai, atskaitot strādnieku šķiru un tās galveno sabiedroto — darba zemniecību, vajadzēja apvienot arī citas sociālas grupas, kas bija neapmierinātas ar fašisma iekšējo un ārējo politiku un ieinteresētas fašistiskās valdības gāšanā, kā arī miera un Latvijas neatkarības nodrošināšanā. Pretfašistiskās tautas frontes pamatkodols un virzošais spēks bija LKP vadītā strādnieku šķira un zemniecība. Izvirzot uzdevumu nodibināt tautas fronti, LKP pamatojās uz to, ka valstī bija objektīvi nosacījumi šādas strādnieku un zemniecības savienības nodibināšanai. Tā laika partijas prese — gan periodiskie izdevumi, gan vairākas proklamācijas un uzsaukumi, it īpaši tādi uzsaukumi ar programmas nozīmi kā «Neatdosim Latviju Hitleram!» un «Par tautas brīvību un neatkarību!»¹ — uzsvēra, ka darba zemniecība ir proletariāta galvenais sabiedrotais cīņā pret fašismu, par demokratiskām tiesībām un valsts nacionālo neatkarību. Strādnieku šķiras un darba zemniecības politiskajai savienībai bija stingrs pamats — abu šķiru interešu kopība un ieinteresētība uzlabot savu ekonomisko un politisko stāvokli, gāžot fašistisko režīmu.

«Tādējādi, — LKP CK norādīja 1938. gada sākumā, — cīņa par vienotu fronti strādnieku šķiras rindās pāraug cīņā par visu darbaļaužu vienotu fronti, par tautas vienotu fronti cīņā pret fašismu. Šajā cīņā komunisti vienmēr ir bijuši un būs pirmajā vietā, jo viņi zina, ka ceļš uz proletariāta diktatūras nodibināšanu, ceļš uz sociālismu ved caur nesatricināmu proletariāta bloku ar tā sabiedrotajiem.»²

Neraugoties uz fašisma teroru, represijām un demagoģiju, fašistiskajā Latvijā politiskas savienības nodibināšanai starp

¹ Uzsaukums «Par tautas brīvību un neatkarību!» iespiests 1938. g. martā, bet uzsaukums «Neatdosim Latviju Hitleram!» — 1938. gada jūlijā LKP CK nelegālajā tipogrāfijā «Spartaks» ar LKP, LSSZP un LDJS CK parakstiem. Katra uzsaukuma metiens — 10 000 eksemplāru. Uzsaukuma «Neatdosim Latviju Hitleram!» autors bija LKP CK loceklis Fr. Deglavs, izcilais Latvijas strādnieku revolucionārās kustības dalībnieks.

² «За единство». 1938. g. martā.

strādnieku šķiru un darba zemniecību tomēr objektīvi bija labvēlīgāki apstākļi nekā iepriekšējā buržuāziski demokrātiskās Latvijas attīstības periodā (1920.—1934. g.). Latvijas buržuāzija, nodibinājusi atklāti teroristisku fašistisku diktatūru, izrādījās vāja arī tāpēc, ka fašisms līdz galam atsedza šķiru pretrunas valstī, kuras agrāk aizsedza buržuāziski parlamentārie institūti un demokratisko brīvību ilūzijas. Latvijas buržuāzijai pēc padomju varas apspiešanas 1919. gadā ar savas aģentūras strādnieku kustībā — labējo sociāldemokrātu palīdzību izdevās sašķelt proletariātu un ilgu laiku saglabāt savu ietekmi visai lielā, bet politiski visneapzinīgākajā Latvijas strādnieku šķiras daļā.

Ar 1920. gada agrārās reformas palīdzību, kuras realizēšana apzināti tika ieildzināta gandrīz uz 20 gadiem, buržuāzijai un meņševikiem uz laiku izdevās apkrāpt ievērojamu daļu bezzemnieku un sīkzemnieku, turot viņus maldīgā pārliecībā, ka agrāk vai vēlāk viņi saņems zemi. Tāpēc nav nekāda nejaušība, ka meņševikiem — buržuāziskās agrārās reformas galvenajiem ideologiem — liela politiska ietekme Latvijas zemniecības masās bija tieši 20. gados.

Buržuāzija izmantoja agrāro reformu, lai zemniecībā atmodinātu un pastiprinātu privātipašnieciskās intereses un novirzītu to no revolucionārās cīņas ceļa. Tādējādi buržuāzijai izdevās uz laiku atraut no proletariāta visai ievērojamu darba zemniecības daļu un dabūt to savā pusē. Ar to arī izskaidrojama darba zemniecības gausā iesaistīšanās revolucionārajā kustībā periodā līdz pasaules ekonomiskās krīzes sākumam. Kalpi, sīkzemnieki un daļa vidējo zemnieku tikai agrārās reformas realizēšanas gaitā, it īpaši tās nobeiguma posmā, kad aizvien skaidrāk kļuva redzams reformas kapitālistiskais raksturs un pretrunas, pārliecinājās, ka buržuāzija viņus ir apkrāpusi. Agrārā reforma tika nobeigta 1940. gada sākumā, pie kam lielākā daļa valsts zemes fonda izrādījās budžu rokās.

Fašistiskās diktatūras gados, kas bija arī agrārās reformas nobeiguma posms, Latvijas zemniecībā norisinājās lielas izmaiņas. Dziļš zemniecības noslāņošanās process, tās visplašākā slāņa — lauku darbaļaužu (lauku proletāriešu, pusproletāriešu un sīkzemnieku) grimšana nabadzībā un postā, vidējo zemnieku izputēšana un budžu iedzīvošanās bagātībā fašistiskās diktatūras apstākļos strauji revolucionizēja Latvijas darba zemnieku masas.

Ievērojamas izmaiņas bija notikušas arī Latvijas strādnieku šķīrā. LKP neatlaidīgā cīņa pret strādnieku kustības sašķelšanu, par strādnieku šķiras vienību vainagojās ar panākumiem. Pret fašismu vērstās cīņas gaitā tika nodibināta vienota prole-

tāriskā fronte, un līdz ar to LKP kļuva par šīs frontes vadošo spēku. Ap 1938. gadu LKP guva ievērojamus panākumus strādnieku šķiras vairākuma iekarošanā, un, lai gan turpināja pastāvēt otra strādnieku šķiras partija — LSSZP, Latvijas Komunistiskā partija fašistiskās diktatūras gados kļuva par atzītu visas strādnieku šķiras vadoni. Tādējādi politiskās izmaiņas šķiru spēku izvietojumā fašistiskās diktatūras gados radīja objektīvi labvēlīgus apstākļus strādnieku šķiras un darba zemniecības savienības nodibināšanai un nostiprināšanai LKP vadībā. Šīs savienības nodibināšanas īpatnība bija tā, ka tā veidojās LKP vadībā fašistiskās Latvijas apstākļos cīņā par pretfašistiskās tautas frontes radīšanu un izpaudās varenā pretfašistiskā kustībā revolucionārās situācijas apstākļos. Norādot, ka cīņā pret fašismu proletariātam nepieciešami sabiedrotie, LKP uzsvēra, ka par galveno tā sabiedroto jāklūst darba zemniecībai.

«Būtu naivi domāt, — 1938. gada novembrī rakstīja «Cīņa», — ka strādnieku šķira viena pati var cīnīties pret fašismu un karu, kaut arī balstoties uz savu triecienbrigādi — Padomju Sociālistisko Republiku Savienību. Strādnieku šķirai kā visas pretfašistiskās kustības vadītājai jāiegūst sev sabiedrotie.

Kas var būt strādnieku šķiras sabiedrotais cīņā pret fašismu un kara šausmām valsts iekšienē un pret ārējiem agresoriem?

Pirmkārt, tas ir plašās zemniecības masas, kuras cieš no kapitālistiskās ekspluatācijas un kuras izposta fašisms. Trūcīgie un vidējie zemnieki ir materiāli ieinteresēti kopā ar strādnieku šķiru un tās vadībā cīnīties pret fašistisko Ulmaņa un Muntera diktatūru, pret hitlerisko fašismu, ... jo šo bandītu atnākšana Latvijā nozīmētu jaunsaimnieku zemes atdošanu atpakaļ vācu baroniem.»¹

LKP vienmēr aizstāvēja darba zemniecības intereses, cenšoties dabūt zemnieku masas proletariāta pusē un iesaistīt tās cīņā pret buržuāzijas kundzību. LKP CK, balstoties uz LKP VIII kongresa lēmumiem, jau 1932. gadā izstrādāja «Laukstrādnieku, trūcīgo un vidējo zemnieku cīņas programmu», kurā bija formulētas darba zemnieku konkrētās prasības un uzsvērts, ka savas šķiras intereses viņi var aizstāvēt tikai savienībā ar proletariātu Komunistiskās partijas vadībā, bet pilnīgi atbrīvoties no kapitālistiskās ekspluatācijas jūga darba zemniecība spēs tikai pēc proletariāta diktatūras nodibināšanas. Fašistiskās diktatūras apstākļos cīņā par tautas frontes izveidošanu sevišķi svarīga nozīme bija tam, lai proletariāts aizstāvētu darba zemniecības pašas svarīgākās intereses.

Izcilais starptautiskās komunistiskās un strādnieku kustības

¹ «Cīņa». 1938. g., 6. nr.

darbinieks G. Dimitrovs savā runā Komunistiskās internacionāles VII vispasaules kongresā norādīja: «Galvenais, pats svarīgākais pretfašistiskās tautas frontes nodibināšanai ir revolucionārā proletariāta konsekventa cīņa par šo slāņu (sīkburžuāzisko — A. D.) un tieši darba zemniecības prasību aizstāvēšanu, ... cīņas procesā saskaņojot strādnieku šķiras prasības ar šīm prasībām.»¹

Tautas frontes pretfašistiskajā kustībā saliedējamo darbaļaužu masu galvenās prasības, to skaitā arī darba zemniecības prasības, bija formulētas tautas frontes platformā. Tautas frontes pamats bija trīs nelegālas organizācijas: Latvijas Komunistiskā partija (LKP), Latvijas Sociālistiskā strādnieku un zemnieku partija (LSSZP) un Latvijas Darba jaunatnes savienība (LDJS), kas ap sevi bija saliedējušas plašas darbaļaužu masas.

Saliedējusi visus tautas pretfašistiskos spēkus un balstīdamās uz augošo vienotās frontes kustību, LKP izvirzīja prasību nodibināt revolucionāru tautas frontes valdību. Šo uzdevumu 1939. gada februārī izvirzīja LKP XXVI konference,² kurai bija svarīga nozīme LKP un latviešu strādnieku šķiras revolucionārās kustības vēsturē. Konference novērtēja politisko stāvokli valstī, norādīja uz revolucionārās situācijas nobriešanu un uz iespēju nodibināt tautas frontes valdību politiskas krīzes apstākļos, kad valdošās šķiras vairs nespēj tikt galā ar masu vareno pretfašistisko kustību.

Pēc vienošanās 1938. gadā tika izstrādāts Latvijas tautas frontes deklarācijas un platformas projekts, kuru apsprieda abu partiju konferences — LSSZP konference 1938. gada novembrī un LKP XXVI konference 1939. gada februārī. Abas konferences tautas frontes platformas projektu pieņēma, un LKP XXVI konference savos lēmumos atzīmēja, ka «... šī platforma var nodēt par pamatu visu Latvijas demokrātisko spēku pulcināšanai cīņā pret fašismu, apvienojot tos spēcīgā tautas frontē».³

Konference ievēlēja jaunu LKP Centrālo komiteju, kurā ietilpa J. Kalnbērziņš, Ž. Spure, O. Auguste, K. Gailis, Fr. Deglavs, A. Nurža, A. Jablonskis, J. Salnis, J. Gustsons un I. Vīnholde.⁴

¹ Г. Димитров. Наступление фашизма и задачи Коммунистического Интернационала в борьбе за единство рабочего класса против фашизма. Партиздат, 1935, 32. lpp.

² Konference notika nelegāli Rīgā, Marijas (tagad Suvorova) ielā 79.

³ LKP XXVI konferences rezolūcija par vispārējo stāvokli un tautas fronti Latvijā. «Cīņa». 1939. g., 3. nr.

⁴ LKP CK sastāvā iekļuva arī nelietīgais provokators P. Kurlis, kas nodeva politiskajai pārvaldei daudzus ievērojamus LKP un LKJS biedrus, to skaitā arī jaunievēlētās LKP CK locekļus, kurus arestēja 1939. gada vasarā un rudenī. Sīkāk par to sk. «Par brīvi un dzīvi», II, Rīgā, 1957. g. (A. Paegles raksts.)

LKP XXVI konferences norādījumi kļuva par visu tautas frontē ietilpstošo partiju un grupu platformas pamatu, jo tām visām bija kopīgs mērķis — gāzt fašistisko diktatūru Latvijā, iekarot demokrātiskās brīvības un nodibināt tautas frontes revolucionāro valdību.¹ Tautas frontes platforma formulēja valdības galvenos politiskos un ekonomiskos uzdevumus pēc fašisma gāšanas. Galvenie politiskie uzdevumi bija: tautas armijas un tautas milicijas radīšana demokrātiskās iekārtas aizsargāšanai un agresoru uzbrukuma gadījumā valsts aizsardzībai kopā ar Sarkano armiju; valsts, administratīvā, tiesu un skolu aparāta demokratizācija; tautas pārstāvju — parlamenta sasaukšana jaunas valsts iekārtas nodibināšanai.

Tautas frontes valdībai bija jānodrošina Latvijas pilsoņiem demokrātiskās tiesības — vārda, organizēšanās, sapulču, preses, reliģisko uzskatu un streikošanas brīvība, bija jāatbrīvo no cietumiem politiskie ieslodzītie, kā arī jānoorganizē vispārējās, vienlīdzīgas, tiešas un aizklātas parlamenta vēlēšanas.

Tautas saimniecības nozarēs tautas frontes platforma paredzēja paaugstināt strādniekiem un kalpotājiem darba algu un uzlabot visu darbaļaužu stāvokli, paredzēja sociālo nodrošināšanu bezdarba gadījumā un vecumdienās, kā arī laukstrādnieku darba dienas normēšanu.

Tautas frontes programma pieprasīja likvidēt Darba centrāli un atcelt visus tās rīkojumus, darīt visu iespējamo, lai pilnīgi likvidētu bezdarbu, ievest astoņu stundu darba dienu visos uzņēmumos un piešķirt ik gadus strādniekiem un kalpotājiem apmaksātu atvaļinājumu uz laiku no 2 nedēļām līdz 1 mēnesim.

Sīkzemniekiem un bezzemniekiem programma paredzēja piešķirt zemi no valsts zemes fonda, kā arī to budžu saimniecību konfiscēto zemi, kuri bija sadarbojušies ar fašistisko kliķi. Budžu rīcībā bija atstājama zemes platība vidējas saimniecības apmēros. Pārējām darba zemniecības grupām programma paredzēja likvidēt parādus, samazināt nodokļus un palīdzēt ar kredītu.

Platforma paredzēja likvidēt fašistiskās kliķes un lielburžuāzijas monopolu tautas saimniecībā.

Tautas frontes programma izvirzīja arī vairākas prasības kultūras dzīvē, tāpat programma paredzēja nacionālās līdztiesības nodibināšanu. Šai sakarā tautas frontes valdības rīcības programma paredzēja atcelt visus ierobežojumus, kas strādnieku, zemnieku un amatnieku bērņus traucē apmeklēt skolu, paredzēja ievest bezmaksas mācības skolās un stipendijas studentiem, demokratizēt augstskolas un atbalstīt teātrus, klubus un citas kultūras un mākslas iestādes. Tautas frontes platforma deklarēja Latvijas iedzīvotāju nacionālo līdztiesību, piešķirot katrai

¹ «Cīņa». 1939. g., 3. nr.

tautai tiesības lietot dzimto valodu skolās, teātros, presē, sapulcēs un reliģiskām vajadzībām.¹

LKP norādīja, ka demokrātisko spēku pirmais uzdevums pēc fašisma gāšanas būs «demokrātiskās iekārtas nostiprināšana un tautas frontes platformas realizēšana».²

Tautas frontes platforma sekmēja visu latviešu tautas progresīvo spēku un vispirms strādnieku šķiras un darba zemniecības saliedēšanu. LKP uzsvēra, ka cīņa pret fašismu uz tautas frontes platformas pamata nebūs cīņa par vecās buržuāziski demokrātiskās Latvijas atjaunošanu. «Mēs nedomājam atgriezties pie bijušās demokrātiskās kārtības ar viņas policejisko režīmu un žņaugiem, pie demokrātijas, kas izaudzināja savā klēpī fašistisko diktatūru un veicināja fašistu nākšanu pie varas. Mēs aicinām cīņā par īstu, patiesu demokrātiju un brīvību,» — 1939. gadā rakstīja «Cīņa».³ Tautas frontes platformas galvenās tezes kļuva par 1940. gada 20. jūnijā nodibinātās demokrātiskās valdības rīcības programmu.

Nacionālās neatkarības ideju un tautas masu tiekšanos pēc miera partija cieši saistīja ar cīņu pret fašismu. Rezolūcijā par vispārējo stāvokli un tautas fronti Latvijā konference atzīmēja, ka cīņa pret ārējiem iebrucējiem vienlaikus ir arī cīņa pret Ulmaņa fašistisko despotismu, par tautas frontes valdības nodibināšanu, jo tā ir vienīgā valdība, kas gribēs un spēs aizstāvēt Latvijas patstāvību un nacionālo neatkarību.

Rezolūcijā par partijas organizāciju stāvokli un turpmākiem uzdevumiem XXVI konference atzīmēja, ka «organizatoriskā krīze, kas bija izcēlusies pēc 15. maija apvērsuma, ir pārvarēta un jau gūti zināmi rezultāti reorganizētās nelegālās partijas nostiprināšanā un legālo iespēju izmantošanā».⁴ Rezolūcija norādīja uz nepieciešamību visnotaļ paplašināt partijas rindas, iesaistot partijā lielāko uzņēmumu strādniekus, laukstrādniekus un darba sievietes, izmantot visas nelegālās un puslegālās iespējas, lai nostiprinātu sakarus ar strādniekiem un darbaļaužu masām.

Konference savā lēmumā sevišķi uzsvēra, ka cīņā par partijas pareizu politisko līniju jāvērsas tiklab pret «kreiso» izlēcieniem, kuri aicina nekavējoties dibināt partizāņu vienības un cīnīties ar ieročiem rokās, kā arī pret labējiem elementiem, kuri fašismu atzīst par progresīvu parādību un vērsas pret partijas jauno taktiku un lozungiem.⁵

¹ «Cīņa». 1940. g., 2. nr.

² Turpat.

³ Turpat, 1939. g., 5. nr.

⁴ Turpat, 3. nr.

⁵ Turpat.

LKP XXVI konferences lēmumos bija skaidri izklāstīta komunistu programa darbam masās. Tajos bija uzsvērts, ka nepieciešams krasi uzlabot un paplašināt partijas darbu laukos, it īpaši laukstrādnieku vidū, jo to procentu partijā vēl bija zems, kā arī pastiprināt propagandas darbu Latvijas armijas kareivju vidū, kuru vairums bija zemnieki. LKP XXVI konferences lēmumi uzskatāmi rāda Komunistiskās partijas vadošo lomu tautas frontes nodibināšanā Latvijā. Plaši izvērsusi agitācijas, propagandas un organizatorisko darbu, partija griezās ar aicinājumu pie Latvijas darbaļaudīm: «Organizējieties tautas frontes grupās un vienības komitejās. Nesiet masās tautas frontes skaidrās prasības, uzdevumus un mērķus. Pret nodevīgo Ulmaņa valdību, pret hitlerisko iebrocēju bandām, par tautas frontes revolucionāro valdību, par brīvu, demokrātisku Latviju!»¹

Rīgas un citu Latvijas pilsētu rūpniecības uzņēmumos bija noorganizēti skrejoši mitiņi, kuros komunisti izskaidroja strādnieku šķiras uzdevumus un LKP XXVI konferences lēmumus. Visā valstī desmitiem tūkstošu eksemplāros nelegāli tika izplatītas tautas frontes proklamācijas un uzsaukumi. Komunistiskā literatūra 1939. gadā tika izplatīta Cēpa rūpniecā, Gerlina finieru fabrikā, fabrikā Merino un uzņēmumos Latvijas Bērzs, Latvijas Kokvilna, Latfin, Delka, Lenta, apavu fabrikā Ērglis, šūšanas fabrikā Džentlmen, superfosfāta fabrikā, Feldhūna fabrikā, Kalniņa ķīmiskajā fabrikā un daudzās citās Rīgas fabrikās un rūpniecās.²

Lielu daļu LKP, LDJS un citu vienotās frontes organizāciju proklamāciju izplatīja pretfašistisko organizāciju biedri tieši Rīgas un citu pilsētu strādnieku rajonos. Proklamācijas tika uzlīmētas uz namu sienām vai arī iemestas vēstuļu kastītēs. LKP izvirzītie lozungi par Padomju Savienības realizētās miera politikas atbalstīšanu, par pretpadomju provokāciju un PSRS apmelošanas kampaņas izbeigšanu, par Latvijas iesaistīšanu kolektīvās drošības sistēmā, pret agresiju un par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu ar PSRS — visi šie lozungi kļuva par plašu tautas masu cīņas lozungiem.

Politiskās pārvaldes ziņojumos par strādnieku noskaņojumu dažādos uzņēmumos daudzkārt atzīmēts, ka «strādnieki savās sarunās izsakās labvēlīgi par PSRS»,³ «Esenā superfosfāta fabrikā, porcelāna fabrikā un veļas ziluma fabrikā strādnieki savā starpā pārspriež pašreizējos notikumus un slavē

¹ «Cīņa», 1939. g., 5. nr.

² LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 523. l., 17., 18., 20., 26., 28., 29., 36. lp.

³ Turpat, 50. lp.

PSRS iekārtu».¹ Pretfašistiskā aģitācija bija izvērsta arī zemnieku masās un it īpaši laukstrādnieku un sīkzemnieku vidū, kuri tāpat savus skatienus vērsa uz Padomju Savienību. Darba zemnieku masas dzīvi interesējās par notikumiem Padomju Savienībā, jo saskatīja Padomju Savienībā savu draugu un aizstāvi. Komunistiskā prese lauku un pilsētas darbaļaužu masās izplatījās aizvien plašākos apmēros. Ievērojami palielinājās «Cīņa» un citu LKP periodisko izdevumu metieni. Ja 1939. gada sākumā «Cīņa» iznāca 3000 eksemplāru metienā, tad jau 1939. gada novembrī tās metiens pieauga līdz 5000 eksemplāru, bet 1940. gada martā tas jau sasniedza 6000—7000 eksemplāru,² turklāt 1940. gada sākumā «Cīņa» sāka iznākt divas reizes mēnesī. «Cīņa» arvien plašāk izplatījās ne tikvien pilsētā, bet arī lauku darbaļaužu vidū.

Latgales lauku trūcīgo iedzīvotāju vidū ļoti populāras bija arī komunistiskās avīzes «Латгальская правда» un «Тайснеiba».³ Avīze «Латгальская правда» atzīmējot savu gadsadienu, rakstīja, ka tā «nonāk visos nabadzīgās Latgales kaktiņos un citos Latvijas novados. Tās iznākšanu darbaļaudis gaida ar lielu nepacietību un interesi un prasa izdot to lielākā tirāžā. Gada laikā kopš pirmā numura iznākšanas avīze «Латгальская правда» kļuvisi par darba tautas iemīļotāko avīzi.»⁴

Daudz uzmanības LKP nelegālā prese veltīja lauku proletariāta un darba zemniecības stāvokļa apgaismošanai, atmaskojot fašisma agrāro politiku. «Cīņa» savās slejās sistemātiski publicēja korespondences par stāvokli uz laukiem⁵ un

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 523. l., 20. lp.

² Sk. «Cīņa», 1939. g., 1. un 9. nr.; 1940. g., 5. un 6. nr.

³ LKP Latgales apgabala komiteja pēc nelegālas tipografijas iekārtošanas Daugavpilī 1937. gada septembra beigās — oktobra sākumā noorganizēja vairāku periodisku preses organu un proklamāciju izdošanu. 1938. gada decembrī iznāca avīzes «Латгальская правда» pirmais numurs (krievu valodā) kā vienotās frontes izdevums, bet 1939. gada novembrī — avīzes «Тайснеiba» pirmais numurs (latgaliešu dialektā) kā LKP un LDJS Staļina rajona komitejas izdevums. Avīzes «Тайснеiba» izdošanu noorganizēja Abrenes—Kārsavas rajona komunisti, kas piederēja pie Latgales lielākās partijas organizācijas laukos. Avīzi «Латгальская правда» sākumā izdeva 1000 eksemplāru lielā tirāžā, bet avīzi «Тайснеiba» — 300 eksemplāros. Daugavpils nelegālajā tipografijā iespiestie izdevumi, to skaitā arī iepriekš minētās avīzes, tika izplatītas pa visu Latgali (sk. LPSR CVA, 3235. f., 1936.—1940. g., 1. apr., 715. l., 85., 105., 132., 157. lp.).

⁴ «Латгальская правда». 1939. g., 12. nr.

⁵ «Cīņa». 1939.—1940. g. Korespondence no Madonas ar parakstu «Laukstrādnieks» (1939. g., 1. nr.); «Tagadnes ainas» (1939. g., 2. nr.); «Kā saimnieko Ulmaņa ieceltie pilsētu vecākie» (1939. g., 3. nr.); «Vēstule no laukiem» (1939. g., 4. nr.); «Laukstrādnieku stāvoklis» (1939. g., 5. nr.); «Hitleriešiem—vāciešiem Latvijā brīvas rokas» (vēstule no laukiem) (1939. g., 5. nr.); «Meža darbu «paradīze»» (1940. g., 2. nr.).

aicināja strādniekus, kurus fašistiskā valdība piespiedu kārtā sūtīja darbā uz laukiem, izskaidrot darba zemniekiem, ka «bez cīņas nevar nogāzt fašismu, bez cīņas nevar iekarot sev tiesības un brīvību, aizstāvēt Latviju pret ārējo ienaidnieku un baroniem». Tāpēc, «lai lauku darbaļaužu cīņa būtu sekmīga, vajag organizēties tautas frontes vienības komitejās un grupās».¹ «Cīņa» aicināja strādniekus, zemniekus, amatniekus, kalpotājus, inteligentus, kareivjus, visus, kam dārga Latvijas neatkarība, sakļauties ap tautas frontes karogu izšķirīgai cīņai pret fašismu, pret hitleriskajiem iebrucējiem.

Pretfašistiskās tautas frontes veidošanas gaitā Latvijas strādnieku šķira LKP vadībā aizvien vairāk paplašināja savu ietekmi zemniekos, iesaistot viņus cīņā pret fašistisko kliķi.

Fašistisko jūgu vissmagāk izjuta lauku trūcīgie iedzīvotāji, tāpēc tie arī bija zemniecības visaktīvākā daļa cīņā pret fašismu. Gatavodamās izšķirīgajām cīņām pret fašistisko diktatūru, partija vispirms nodibināja ciešus sakarus tieši ar šo zemniecības grupu. Galveno izskaidrošanas darbu un nelegālās preses izplatīšanu komunisti lielāko tiesu veica lauku trūcīgo iedzīvotāju vidū. Lauku darbaļaužu masas fašistiskās teroristiskās diktatūras apstākļos revolucionizējās gausākā tempā nekā Latvijas strādnieku šķira. Darba zemniecības masu neapmierinātība ar fašisma politiku jau auga fašistiskās kliķes kundzības pirmajos gados, bet šī neapmierinātība vēl tieši neizpaudās uz āru atklātās cīņas formās. Taču tā ik gadus pastiprinājās un labvēlīgākos apstākļos varēja izvērsties atklātā cīņā. Lūzums darba zemniecības un vispirms lauku trūcīgo iedzīvotāju noskaņojumā skaidri iezīmējās 1939. gada beigās, kad valstī sāka nobriest revolucionāra situācija un vērsties plašumā varena pretfašistiska kustība, kuras avangardā gāja LKP vadītā strādnieku šķira. Strādnieku kustības uzplūdu apstākļos savu neapmierinātību ar fašistiskās valsts politiku atklāti sāka paust arī darba zemniecība. Piemēram, Silenes pagastā šī pagasta vecākais un Lauksaimniecības kameras pārstāvis bija spiesti slēgt pagasta sapulci, jo zemnieki sapulces laikā asi protestēja pret vietējo varas organu patvarībām un nodokļu palielināšanu.² Sevišķi strauji 1939. gadā revolucionizējās zemnieku masas Latgalē, kur atradās lielākā daļa trūcīgo zemnieku saimniecību un laukstrādnieku. Daudzos Latgales apriņķos un pagastos komunistu vadībā tika nodibinātas zemnieku vienības komitejas — pretfašistiskās tautas frontes organi. Zemnieku komiteju pārstāvju apspriede, ko 1939. gada

¹ «Cīņa». 1939. g., 5. nr.

² «Латгальская правда». 1939. г., 12. nr.

decembrī bija sasaukusi kāda Latgales apriņķa partijas organizācija, konstatēja, ka zemnieku politiskā aktivitāte ir stipri pieaugusi. Apspriedes dalībnieki savās runās norādīja, ka darba zemniecībā valda liela neapmierinātība un sašutums par fašistiskās valdības ekonomisko politiku, par nodokļu un pagasta pašvaldības klaušu sistemātisku palielināšanu.¹

Latvijas komunisti organizēja lauku trūcīgo iedzīvotāju cīņu pret fašistiskās kliķes agrāro politiku. Avīze «Taisneība» savā pirmajā numurā 1939. gada novembrī aicināja zemniekus cīnīties pret fašistisko likumu par zemnieku saimniecību mantošanas tiesībām, norādot, ka ar šā likuma palīdzību fašisms cer pastiprināt Latgales kolonizāciju, padzīt no zemes desmitiem tūkstošu Latgales zemnieku, iznīcināt pēdējos kopienas elementus un radīt sev stingru pamatu Latgales budžu slānī. Avīze uzsvēra, ka likums par mantošanas tiesībām izpostīs Latgales darba zemniekus un aizdzīs tos par kalpiem pie Vidzemes, Kurzemes un Latgales budžiem.² LKP un LDJS Latgales apgabala komiteja 1939. gadā noorganizēja komunistiskās literatūras izdošanu un izplatīšanu plašu zemnieku masu vidū. 1939. gada aprīlī tā izdeva un izplatīja plakātu «Neatdosim Latviju Hitleram!» (latviešu un krievu valodā), vienotās frontes uzsaukumu «Visiem karavīriem, ierēdņiem, skolotājiem, visai inteliģencei!» un «Aizšķērsosim ceļu Hitleram!» (latviešu un krievu valodā). Bez tam 1939. gada aprīlī Latgalē tika izplatītas arī avīzes «Cīņa», «Латгальская правда», «Sarkanā Palīdzība» un citi periodiski izdevumi. Lielu daļu nelegālās literatūras izplatīja pa pastu, to ieliekot aploksnēs.³ Komunistiskā nelegālā literatūra, LKP, LDJS un citu vienotās prefašistiskās frontes organizāciju uzsaukumi tika plaši izplatīti visā Latvijā. Proklamācijas, plakātus, uzsaukumus un komunistiskās nelegālās preses periodiskos izdevumus⁴ ik mēnesi izplatīja Rīgā, Liepājā, Ventpilī, Jelgavā, Daugavpilī, Rēzeknē, Ludzā, Rūjienā, Valmierā, Talsos, Cēsīs un daudzās citās Latvijas pilsētās un lauku apvidos. Visi politiskās pārvaldes, policijas, aizsargu un citu fašistiskās Latvijas varas organu centieni apspiest un iznīcināt augošo revolucionāro kustību valstī izrādījās nesekmīgi. LKP izvirzītie lozungi — cīņa par mieru, par Latvijas nacionālo neatkarību, par nodevīgās fašistiskās kliķes gašanu, kura gatavojās atdot Latviju Hitleram, pauda darbaļaužu masu galvenākās intereses, un tās aktīvi atbalstīja šos lozungus. Savos uzsaukumos un proklamācijās LKP aici-

¹ «Латгальская правда». 1939. g., 12. nr.

² «Taisneība». 1939. g., 1. nr.

³ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 715. l., 110. pl.

⁴ Turpat, 582., 585., 715., 785. u.c. 1.

nāja pilsētas un lauku darbaļaudis cīņā pret fašistisko diktatūru, par brīvību, mieru un demokrātiju.

Visplašāk 1939. gadā tika izplatīti šādi uzsaukumi un proklamācijas:¹

21. t a b u l a

Nr. p. k.	Uzsaukuma vai proklamācijas nosaukums	Tirāža, tipografija	Izdošanas laiks	Izdevējs	Kādā valodā izdots
1	Cīņa par Latvijas nākotni, cīņa pret fašismu!	10000, „Spartaks“	1939. g. janvāris	LKP sekretāriāts, LSSZP CK, LDJS CK	latviešu
2	Latvijas tautas frontes deklarācija un platforma!	10 000, „Spartaks“	februāris	LKP CK, LSSZP CK, LDJS CK	latviešu, krievu
3	Aizstāvēsim tiesības uz darbu un maizi!	1000, „Spartaks“	marts	„	latviešu
4	Neatdosim Latviju Hitleram!	5000, „Spartaks“ 5000, Fr. Griniņa tipografijā	marts	„	latviešu, krievu
5	Aizšķērsosim ceļu Hitleram!	1000, „Spartaks“	marts	LKP un LDJS Latgales apgabala komiteja	krievu
6	Lai dzīvo Pirmais Maijs!	6000, „Spartaks“	aprīlis	LKP CK	latviešu
7	Latviešu tauta! Tev tiek gatavota neģēlīga nodevība!	6000, „Spartaks“	aprīlis	Latvijas pretfašistiskā inteliģence	latviešu
8	Visiem Latvijas karavīriem, ierēdņiem, skolotājiem, visai inteliģencei!	1000, „Spartaks“	aprīlis	Vienotā fronte, LKP un LDJS Latgales apgabala komiteja	latviešu, krievu
9	Nost ar 15. maija noziedznieku valdību!	5000, „Spartaks“ 5000, Fr. Griniņa tipografijā	maijs	LKP CK, LSSZP CK, LDJS CK	latviešu
10	Latvijas jaunā paaudze! Darbaļaužu jaunatne!	1000, K. Vališa tipografijā	maijs	LDJS CK	latviešu

¹ Tabula sastādīta pēc LPSR CVA datiem, 3235. f., 1. apr., 582., 585., 715., 785. l.

21. tabulas turpinājums

Nr. p. k.	Uzsaukuma vai proklamācijas nosaukums	Tirāža, tipografija	Izdošanas laiks	Izdevējs	Kādā valodā izdots
11	Visiem! Visiem!	1000, „Spartaks“	1939. g. septembris	LKP	latviešu
12	Visiem! Visiem! Visiem!	1000, „Spartaks“	septembris	LKP un LDJS Latgales apgabala komiteja	krievu, latviešu
13	Latgales strādnieki, zemnieki un visi darbaļaudis!	5000, „Spartaks“	septembris	”	krievu, latviešu
14	Nost Ulmaņa valdību, par tautas vēlētu pārstāvniecību!	Tirāža nav minēta, „Spartaks“ 5000, Fr. Grīniņa tipografijā	oktobris	LSSZP CK, LKP CK, LDJS CK	latviešu
15	Rīgas darba jaunatne!	1000, „Spartaks“	oktobris	LDJS Rīgas komiteja	latviešu
16	Latvju tauta!	5000, „Spartaks“	oktobris	LKP CK	latviešu,
17	Nost fašismu! Brīvību darbaļaudim!	1000, „Spartaks“	novembris	LKP Liepājas komiteja, LSSZP Liepājas komiteja, LDJS Liepājas komiteja	latviešu
18	Visiem Latvijas darbaļaudim!	3000, „Spartaks“	oktobris	LKP un LDJS Latgales apgabala komiteja	krievu, latviešu
19	Ulmaņa kliķei jāpazūd! Sasaucama tautas vēlēta pārstāvniecība!	6000, Fr. Grīniņa tipografijā	novembris	LKP CK, LSSZP CK, LDJS CK	latviešu
20	Lai dzīvo Oktobra revolūcija!	6000, „Spartaks“	novembris	LKP CK	latviešu
21	Nost fašistisko laupītāju bandu!	3000, „Spartaks“	novembris	LKP Rīgas komiteja un LSSZP Rīgas komiteja	latviešu
22	Biedri strādnieki!	1000, „Spartaks“	novembris	”	latviešu
23	Brīdinājums!	6000, Fr. Grīniņa tipografijā	decembris	LKP CK, LSSZP CK, LDJS CK	latviešu
24	Nost kara provocētājus un tautas apspiedējus!	10 000, „Spartaks“	decembris	LKP CK	latviešu

Tādējādi, pēc ļoti nepilnīgiem datiem, 1939. gadā vien komunistiskā pagrīde ir izdevusi un izplatījusi 24 uzsaukumus un proklamācijas ar kopējo metienu 104 tūkstoši eksemplāru. Bez tam daudzas proklamācijas izdotas mazāk nekā 1000 eksemplāros. No tādām var minēt proklamācijas «Biedri apavnieki!», «Cīņā pret Ulmaņa fašistisko valdību!», «Vienību cīņā par darba algas paaugstināšanu!», «Biedri tekstilnieki!», «Latvijas tauta!», «Komilton!», «Strādniekiem meža darbos!», «Biedri Feldhūna fabrikas strādnieki un strādnieces!», «Ventspils un tās apkārtnes strādnieki un strādnieces!» un citas proklamācijas.¹

Šīs proklamācijas izdeva LKP organizācijas Rīgā, Liepājā, Ventspilī, Daugavpilī, kā arī fabriku vienības komitejas un LSSZP organizācijas. Desmitiem tūkstošu visā valstī izplatīto LKP proklamāciju un uzsaukumu, kā arī nelegālo vienības komiteju un citu tautas frontes organizāciju darbības aktivizēšanās liecināja, ka LKP aicinājumus atbalsta plašas tautas masas. Latvijas darbaļaudis arvien aktīvāk vērsās pret Ulmaņa kliķes tautai naidīgo un nodevīgo politiku. Tautas masu atbrīvošanās kustības avangardā gāja LKP vadītais Latvijas proletariāts.

Raksturodama Latvijas proletariāta cīņu fašistiskās diktatūras gados, «Cīņa» rakstīja: «Neraugoties uz fašistiskās reakcijas teroru, Latvijas strādniecība visā fašisma pastāvēšanas laikā ir turpinājusi varonīgu cīņu pret fašismu par savām tiesībām. Jau 1937. gadā notika ievērojami streiki transporta, kokrūpniecības, stiklrūpniecības un dažās citās nozarēs. Cīņām bagāts ir arī 1938. gads, pie kam raksturīgi ir tas, ka visos konfliktos strādnieki ar nelieliem izņēmumiem gūst uzvaru. Sevišķi plaši nemieru kustība pieaug 1939. gadā, galvenā kārtā gada beigās, laužot sastinguma ledu un spītējot visām policijas represijām.»²

1939. gads Latvijas pretfašistiskās strādnieku kustības vēsturē raksturīgs ar vareniem streiku kustības uzplūdiem, ko bija sagatavojusi sekmīga streiku cīņa 1937. un 1938. gadā. Viens no pirmajiem streikiem 1939. gadā bija Hiršsona fabrikas strādnieku streiks. Strādnieki uzsāka streiku, protestējot pret darba algas samazināšanu par 30%. Lai kā arī fabrikas administrācija pūlējās ar streiklaužu palīdzību izjaukt streiku, strādnieku vienprātīgā cīņā par savām tiesībām tomēr beidzās

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 715. l., 109., 115., 128., 131. lp.; 785. l., 185., 198., 203., 214., 251., 254., 256., 259. lp.

² «Cīņa». 1940. g., 3. nr.

ar panākumiem.¹ Aprīli streikoja Galperina fabrikas strādnieki Daugavpilī.² Pirmo Maiju Rīgas un citu Latvijas pilsētu strādnieki atzīmēja ar islaicīgiem streikiem un skrejošiem mītiņiem. Sajā dienā, kā rakstīja «Cīņa», «uz namu sienām un sētām lozungi — Lai dzīvo 1. Maijs! Nost fašismu! Lai dzīvo LKP! Uz ielām uzsaukumi, plakāti, sarkanas zvaigznītes, kokos plīvo sarkani karogi. Nelūkojoties uz visiem spiegiem un sargiem, ir labi strādāts.»³

1939. gada pavasarī un vasarā plašas strādnieku masas aptvēra protesta kustība pret strādnieku masveida atlaišanu un nosūtīšanu piespiedu kārtā darbā uz laukiem un mežmateriālu sagatavošanā. Latvijai vēlās pāri dažādos pagastos meža darbos un kūdras ieguvē nodarbināto strādnieku streiku vilnis.⁴ Sevišķi krass streiku kustības kāpinājums sākās 1939. gada novembrī, kad revolucionārā kustība valstī vērsās plašumā un pārauga masveidīgās atklātās akcijās. Latvijas strādnieku šķira komunistu vadībā gatavojās izšķirīgām kaujām pret fašismu. Te vienā, te otrā Latvijas pilsētā notika streiki, skrejoši pretfašistiski mītiņi un citas politiskas akcijas. Plašu streiku uzsāka Rīgas apavnieki. Šis streiks aptvēra gandrīz visus pilsētas apavrupniecības uzņēmumus: Magariļa fabriku, fabrikas Luksuss un Ērglis, Trēžiņa, Egliša, Sīpola un citas lielākas darbnīcas.⁵ Apavnieku itāļu streikā piedalījās vairāk nekā 90% visu Rīgas apavrupniecības strādnieku.⁶

Streika laikā Rīgas apavrupniecībā nodarbinātie strādnieki izvirzīja ne tikai ekonomiskas, bet arī politiskas prasības, — tie pieprasīja streikošanas brīvību, preses brīvību, arodbiedrību atbrīvošanu no fašistisko varas organu kontroles un citas prasības, kas ietilpa tautas frontes cīņas programā.⁷ LKP Rīgas komiteja, kas vadīja apavnieku streiku, savā uzsaukumā «Biedri apavnieki!» rakstīja: «Turiet augsti paceltu streika karogu. Mūsu vienprātība mums nodrošinās panākumus. Mēs pirmie, mums sekos pārējie strādnieki. Nebaidieties no policijas un arestiem. Esiet solidāri un izturēti, un uzvara būs mūsu!»⁸ Neraugoties uz arestiem un represijām, streikojošie strādnieki turējās stingri un lielākā daļā apavu fabriku un darbnīcu izcīnīja uzvaru — panāca darba algas paaugstināšanu par 15—20%. Streika gaitā daudzos uzņēmumos tika nodibinātas

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1939. g., 5. apr., 785. l., 12. lp.; «Cīņa». 1939. g., 1. nr.

² Turpat, 1. apr., 747. l., 328. lp.

³ «Cīņa». 1939. g., 5. nr.

⁴ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 747. l., 230., 380., 381. lp. u. c.

⁵ Turpat, 5. apr., 785. l., 254. lp.

⁶ Turpat.

⁷ «Cīņa». 1940. g., 3. nr.

⁸ LPSR CVA, 3235. f., 1939. g., 5. apr., 785. l., 254. lp.

nelegālas tautas frontes vienības komitejas. Apavnieku streika organizēšanā un pašā streikā aktīvi piedalījās biedri Ūdris, Ādamsons, Tarkačs, Stepanovs, Krontāls, Namkovskis u. c. Daudzi no viņiem bija aktīvi Latvijas revolucionārās kustības dalībnieki, piemēram, kurpnieks Ūdris 1919. gadā bija bijis Limbažu Padomes izpildkomitejas priekšsēdētājs, buržuāziskās Latvijas laikā vairākkārt sodīts par komunistisku darbību, kurpnieku Ādamsonu buržuāziskās Latvijas tiesa jau agrāk bija sodījusi par piederību pie LKP, Namkovskis un Krontāls bija kreiso arodbiedrību biedri.¹

Daudzus streikus 1939. gadā organizēja LKP vadītās nelegālās vienības komitejas. 1939. gada novembrī Rīgas ostas strādnieku vienības komiteja izlaida uzsaukumu: «Vienību cīņā par darba algas paaugstināšanu!», kurš aicināja ostas strādniekus streika cīņā par politiskām un ekonomiskām prasībām. To skaitā bija prasība sasaukt arodbiedrības biedru kopsapulci, lai ievēlētu valdi no pašu strādnieku vidus, prasība atcelt fašistiskās arodbiedrības iepriekšējo valdi, pret kuru strādniekiem nav nekādas uzticības, prasība nekavējoties paaugstināt par 75% tarifu likmes, bet dienas darba atalgojumu paaugstināt līdz 8 latiem vīriešiem un 5 latiem sievietēm. Uzsaukums beidzās ar vārdiem «Lai dzīvo vienotā tautas fronte!»² Rīgas tekstilnieku vienības komiteja savā uzsaukumā «Biedri tekstilnieki!», aicinot cīņā par darba algas paaugstināšanu par 40%, norādīja, ka vienīgi streiku cīņa ir proletariāta iedarbīgākais ierocis cīņā par savām tiesībām. «Pārtrauciet darbu un sāciet streiku, — bija rakstīts uzsaukumā, — kā to izdarīja apavnieki!»³

Paklausot LKP aicinājumam, tūlī pēc Rīgas apavnieku streika sāka streikot tekstilrūpniecības uzņēmumu strādnieki, sakarā ar dzīves dārdzības celšanos pieprasot paaugstināt darba algu. Tekstilnieku streiks aptvēra gandrīz visus Rīgas tekstilrūpniecības uzņēmumus un lielākoties beidzās ar strādnieku uzvaru.⁴

Tekstilnieku streikam sekoja stikla rūpniecības strādnieku, finiera fabriku strādnieku un daudzu citu uzņēmumu strādnieku streiki. Pavisam 1939. gadā notika 316 streiki.⁵ Tie bija ilgstoši un neatlaidīgi, un daudzos gadījumos streiku laikā notika strādnieku sadursmes ar policiju. Daudzi aktīvi streika dalībnieki tika apcietināti. 1939. gada streiku cīņas gaitā strādnieku

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1939. g., 5. apr., 785. l., 259. lp.

² Turpat.

³ Turpat, 256. lp.

⁴ «Cīņa». 1940. g., 3. nr.

⁵ J. Kalnbērziņš. Padomju Latvijas desmit gadi. Rīgā, 1950. g., 57. lpp.

ekonomiskā cīņa par sava materiālā stāvokļa uzlabošanu pārauga politiskā cīņā. 1939. gadā, kā arī 1940. gada sākumā notikušo streiku raksturīga īpatnība bija tā, ka atšķirībā no iepriekšējo gadu streikiem tajos bija izvirzītas ne tikai ekonomiskas, bet arī politiskas prasības. Streiku cīņa šajā periodā vērtās plašumā ar pretfašistiskās tautas frontes lozungiem.

Rīgas strādnieku streiku kustība bija signāls visu Latvijas darbaļaužu cīņas aktivizēšanai. Strādnieku šķiras revolūcionārās cīņas un darba zemnieku neapmierinātības pieauguma rezultātā pret fašistisko varas organu rīcību sāka protestēt arī kareivju masas, kuru vairums bija zemnieki.

1939. gada novembrī Bauskas un Daugavpils rezerves pulku kareivji pieprasīja demobilizāciju, paziņodami, ka «viņiem nav pret ko karot un viņi negrib karot fašistu interesēs».¹

Raksturojot politisko stāvokli valstī 1939. gada beigās, «Cīņa» rakstīja: «Nemiera gars pārņēmis ne tikai strādniecību, nemiers pret Ulmaņa kliķes politiku izpaužas arī pārējās sabiedrības aprindās... Fašistiskā režīma radītie neciešamie politiskie un saimnieciskie apstākļi Latvijā dabīgi spiež strādniecību un zemniecību, visu tautu stālies cīņā pret apspiešanu, par brīvu un neatkarīgu dzīvi. Šī cīņa ir jau sākusies un vēšas arvien plašāk, ieraujot savā orbitā arvien lielākas tautas masas.»²

Varena politiska akcija pret fašismu bija īslaicīgie streiki un skrejošie mītiņi 1939. gada 7. novembrī, Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadienā. Šajā dienā daudzu Rīgas, Daugavpils un Liepājas uzņēmumu strādnieki pārtrauca darbu un noorganizēja skrejošus mītiņus. 7. novembra priekšvakarā Latvijas pilsētu ielās, uz šosejām un apdzīvotās vietās uz laukiem bija izkaisītas proklamācijas un uzsaukumi. Vairākās pilsētās, tai skaitā arī Rīgā, komunistisko pagrīdes organizāciju biedri izkāra sarkanos karogus. Strauji cēlās masu revolūcionārais noskaņojums. Politiskā pārvalde savā pārskatā par politisko stāvokli valstī ar bažām atzīmēja, ka «sarunās ar vairākiem fabrikas strādniekiem viņi izsakās, ka pie tādiem apstākļiem, kādi pašlaik kārtojas, darbiem samazinājoties, agri vai vēl strādniecība izešot kā uzvarētāja revolūcijas ceļā».³

Bailēs no augošās revolūcionārās kustības fašistiskā kliķe pastiprināja represijas, teroru un provokācijas. Tādējādi tā cerēja apspiest pretfašistiskās tautas frontes kustību, likvidēt tās vadību un sašķelt strādnieku šķiras vienību. Sai nolūkā politiskā pārvalde laida darbā visus līdzekļus, sākot ar komu-

¹ «Латгальская правда». 1939. г., 11. нр.

² «Cīņa». 1940. г., 3. нр.

³ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 848. l., 37. lp.

nistu un pretfašistiskās kustības dalībnieku masveidīgiem arestiem un izrēķināšanos ar streikojošiem strādniekiem un beidzot ar vairāku provokatorisku grupu organizēšanu un savu «informatoru» vervēšanu uzņēmumos un darba vietās.

Piemēram, lai sašķeltu strādnieku vienoto fronti, politiskā pārvalde noorganizēja vairākas provokatoriskas grupas («Politiski ekonomiskā organizācija», «Trūcīgo komiteja», «Strādnieki — komunisti», «Patriotu apvienība» u. c.). Šīs grupas izdeva savus «nelegālos» izdevumus un uzdevās par istām Latvijas Komunistiskās partijas organizācijām. Šādā veidā politiskā pārvalde cerēja diskreditēt darbaļaužu acīs LKP darbību un, noorganizējot šķietami revolucionāras organizācijas, uzināt ar fašistisko režīmu neapmierinātos. Šo provokāciju organizētāji bija ministrs Bērziņš, politiskās pārvaldes priekšnieks Fridrihsons, viņa palīgs Štiglics, «Dzelzceļnieka» redaktors Upīts un citi fašistu aģenti un provokatori. Politiskās pārvaldes cerības tomēr nepiepildījās. LKP un tās centrālais preses organs «Cīņa» atmaskoja šo negēlīgo provokāciju. LKP CK 1939. gada 18. decembrī pieņēma speciālu lēmumu «Nost provokācijas un partijas darba jaukšanu».¹ «Cīņa» savās slejās sistemātiski publicēja atmaskoto provokatoru uzvārdus.² Atmaskojot politiskās pārvaldes provokatorus, «Cīņa» rakstīja: «Latvijas strādnieki ir pietiekoši apzinīgi, lai zinātu, ka Latvijas revolucionārās kustības vadonis ir LKP un viņas Centrālkomiteja un ka nekādas «nabagu komitejas», «patriotu apvienības», nekādi Trocka slavinātāji, nedz citi politpārvaldes provokatori nevarēs novirzīt strādniecību no viņas revolucionārā ceļa.»³ «Cīņas» raksts puda Latvijas komunistu dziļu ticību savas lietas taisnīgumam, sociālistiskās revolūcijas nenovēršamai uzvarai.

Taču nedrīkst aizmirst, ka LKP darbība attīstījās apstākļos, kad arvien pastiprinājās fašistiskais terors. Masveida aresti izrāva no LKP un citu tautas frontes organizāciju rindām pašus aktīvākos cīnītājus pret fašismu. Fašistiskā valdība dienā dienā pastiprināja represijas pret revolucionāro kustību, izstrādājot jaunus soda likumus. 1939. gada 24. aprīlī jaunais iekšlietu ministrs Veitmanis⁴ parakstīja «Noteikumus par kār-

¹ «Cīņa». 1940. g., 1. nr.

² Turpat, 1939. g., 2. nr.; 1939. g., 10. nr.; 1940. g., 6. nr. u. c. numuri.

³ Turpat, 1940. g., 6. nr.

⁴ K. Veitmani iecēla par iekšlietu ministru 1939. gada 18. janvārī. Līdz tam viņš fašistiskajā Latvijā bija ieņēmis Cietumu departamenta direktora posteni, bet pēc tam — Krimināli politiskā departamenta direktora posteni. Viņš noteica vēl smagāku režīmu politiskajiem ieslodzītajiem, pastiprināja represijas, reorganizēja Iekšlietu ministrijas sistēmu un ievērojami pastiprināja cīņu pret revolucionāro kustību.

tības un sabiedriskās drošības saglabāšanu»¹, kuri pamatojās uz agrāk pieņemtā likuma par kārtību un sabiedrisko drošību 3. pantu. Šis jaunais valdības rīkojums piešķīra likuma spēku policijas, aizsargu un apriņķu priekšnieku patvaļai. Šo noteikumu 2. paragrafs aizliedza jebkādas publiskas sapulces, gājienus, dažādu biedrību biedru pilnsapulces u.tml. Sapulces varēja rīkot tikai ar prefekta, dzelzceļu policijas priekšnieka vai apriņķa priekšnieka atļauju. Minētie noteikumi tāpat aizliedza jebkādas ekskursijas, vasaras nometņu organizēšanu u.tml. pasākumus bez iepriekšējas pieteikšanas policijā un atļaujas saņemšanas no tās (noteikumu 3. paragrafs). Militārā apmācība bija aizliegta visām organizācijām un personām, izņemot aizsargus. Vingrošanas nodarbības bija atļautas tikai sporta biedrību biedriem un mācību iestāžu audzēkņiem. Pie tam fizikultūras nodarbības bija atļautas tikai mācību iestāžu slēgtās telpās vai mācību iestāžu pagalmos (noteikumu 4. paragrafs). Par šo noteikumu pārkāpšanu draudēja naudas sods 1000 latu apmērā vai arests līdz 3 mēnešiem, vai arī abi sodi kopā. Tiesības uzlikt sodu bija prefektam, dzelzceļu policijas priekšniekam un apriņķu priekšniekiem.

Ar jaunajiem represīvajiem pasākumiem un terora pastiprināšanu fašisms centās apspiest augošo revolucionāro kustību. Par to liecina represiju pastiprināšanās 1939. gada beigās un 1940. gada sākumā. 22. tabula sniedz pārskatu par represēto personu skaitu Latvijā pa mēnešiem laikā no 1939. gada janvāra līdz 1940. gada maijam.²

Tātad 1939. un 1940. gadā, sociālistiskās revolūcijas uzvaras priekšvakarā, fašistisko varas organu represijas bija skārušas 3400 cilvēku. No tiem Rīgā, Latvijas revolucionārās kustības centrā, bija represēti vairāk nekā 2100 cilvēki. Represijas skāra ne vien Rīgu, bet arī provinci. 1939. gada janvārī politiskā pārvalde masveida kratīšanas izdarīja Liepājā, aprīlī — Rēzeknē, maijā — Jelgavā, jūlijā — Gulbenē un decembrī — Daugavpilī un citās Latvijas pilsētās.

Labākie Latvijas strādnieku šķiras pārstāvji atradās cietumos. Komunistiskās partijas stāvoklis bija ļoti grūts. 1939. gadā un 1940. gada sākumā izdarītie aresti izrāva no partijas rindām daudzus nelokāmus un drosmīgus cīnītājus. Cietumos atradās gandrīz visi XXVI partijas konferencē ievēlētie LKP CK locekļi.

1939. gada 6. jūlijā apcietināja partijas vadītāju — LKP CK sekretāru J. Kalnbērziņu. Tika apcietināti arī daudzi citi partijas

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1939.—1940. g., 1. apr., 852. l., 16. lp.

² Tabula sastādīta pēc LPSR CVA datiem, 3235. f., 1939. g., 1. apr., 648. l. un 3235. f., 1940. g., 1. apr., 731. l.

22. tabula

Gads un mēnesis	Represēto personu skaits, kuru lietas nodotas tiesai	Pēc likuma par kārtību un sabiedrisko drošību represēto personu skaits	Izdarīto kratīšanu skaits
1939.gads			
janvāris	125 (111)*	26 (26)	30 (6)
februāris	119 (110)	26 (26)	36 (31)
marts	97 (88)	26 (26)	34 (22)
aprīlis	97 (96)	27 (27)	35 (18)
maijs	83 (71)	23 (23)	16 (9)
jūnijs	55 (47)	20 (20)	3 (2)
jūlijs	59 (55)	20 (20)	57 (50)
augusts	57 (42)	21 (21)	13 (8)
septembris	61 (48)	22 (22)	15 (5)
oktobris	90 (30)	53 (51)	54 (30)
novembris	79 (70)	70 (65)	45 (36)
decembris	97 (69)	64 (54)	68 (25)
1940.gads			
janvāris	98 (50)	68 (50)	65 (7)
februāris	107 (60)	79 (51)	51 (36)
marts	85 (49)	86 (52)	47 (8)
aprīlis	200 (58)	107 (68)	204 (77)
maijs	145 (50)	114 (69)	40 (7)
Pavisam laikā no 1939. g. janvāra līdz 1940. g. maijam	1654 (1104)	813 (671)	852 (377)

* Skaitļi iekavās attiecas uz Rīgas pilsētu.

vadošie darbinieki — LKP CK un LDJS CK locekļi, kā arī LKP CK tipografijas «Spartaks» darbinieki. Sakarā ar to uz laiku bija pārtraukta LKP centrālā preses organa «Cīņa» izdošana. Kārtējais «Cīņas» numurs (6.) iznāca 1939. gada oktobrī uz vienas lapas un mazākā formātā nekā avīzes iepriekšējais (5.) numurs (1939. g. jūnijā), kas bija izdots līdz tipografijas iekrišanai 1939. gada jūlijā.¹

1940. gada janvārī Rīgā, Liepājā, Ventspilī, Jelgavā un Daugavpilī notika plaši pretfašistu, Padomju Savienībai draudzīgi noskaņotu personu aresti. Rīgā vien īsā laikā apcietināja

¹ LKP vadošos darbiniekus politiskajai pārvaldei izdevās apcietināt negēlīgā provokatora Kurļa nodevības dēļ, kurš bija ielavījies partijas vadošajos organos. Baidīdamās atklāt savu agentu, politiskā pārvalde apcietināja arī pašu Kurli. Pateicoties komunistu (A. Paegles, M. Rozentāla, Ed. Opincāna u. c.) modrībai, negēlīgo nodevēju tomēr atmaskoja, un pēc padomju varas nodibināšanās Latvijā tas saņēma pelnīto sodu. Sk. «Par brīvi un dzīvi», II, Rīgā, 1957. g., 307.—312. lpp.

vairākus desmitus cilvēku. Pietiekams pamats arestam bija jau padomju avīžu lasīšana un padomju radiopārraižu klausīšanās.

Fašistiskais terors tomēr nespēja apspiest revolucionāro kustību. Partijas darbību nespēja izbeigt nekādi aresti un represijas. No ierindas izgājušo cīnītāju vietā stājās citi strādnieku šķiras pārstāvji, kas iestājās nelegālajā LKP. Partijas ciešās saites ar masām tai deva iespēju palielināt biedru skaitu, neraugoties uz masveidīgiem arestiem un fašisma teroru. 1939. gada decembrī «Cīņa» rakstīja: «Sakarā ar pēdējā laika notikumiem strauji pieaug jaunu biedru pieplūdums mūsu partijā. Rodas jaunas grupas, šūnas, rajoni, jaunas organizācijas. Partija sāk izvērsties par **masu organizāciju**. Rodas liels pieprasījums pēc literatūras. «Cīņa» iznāk daudz lielākā eksemplāru skaitā kā agrāk un tomēr nav iespējams visus pieprasījumus apmierināt.»¹

«Cīņa» aicināja nostiprināt partiju, neapmierināties ar saņemto, stiprināt un paplašināt tās ietekmi masās, stingri ievērot partijas disciplīnu un konspirāciju partijas darbībā.

Tā kā bija apcietināta gandrīz visa LKP CK, partijas organizāciju darba vadīšanai izveidoja partijas Orgkomiteju. 1939. gada beigās un 1940. gada sākumā Rīgā darbojās spēcīgas rajonu organizācijas, kurām bija plaši sakari ar pilsētas rūpniecības uzņēmumiem. Rīgas rūpnīcās un fabrikās VEF, Latvello, Emolip, Feldhūna fabrikā, fabrikā Brāļi Ērenpreisi, Omega, Lenta, Latfin, Ērglis, Džentlmen u. c. uzņēmumos aktīvi darbojās partijas šūnas, Darba jaunatnes savienības šūnas, pretfašistiskās līdzjutēju grupas un atsevišķi partijas biedri.

Nelegālā komunistiskā literatūra tika regulāri izplatīta Rīgas uzņēmumos Lenta, Omega, Gerlina finieru fabrikā, fabrikā Latfin, Mīlgrāvja superfosfāta fabrikā, tekstilfabrikās Delka, Latvijas Kokvilna, Merino un Rekord, akciju sabiedrības Latvijas Bērzs kokapstrādāšanas uzņēmumos, VEF, gumijas izstrādājumu fabrikā Kvadrāts un daudzās citās fabrikās un rūpnīcās.²

1939. gada beigās gandrīz visās Rīgas fabrikās un rūpnīcās darbojās nelegālas partijas šūnas, kā arī LKP nodibinātās nelegālās fabriku vienības komitejas. Šīs organizācijas vadīja revolucionāro cīņu uzņēmumos.³

Partijas vadošā organizācija — LKP Rīgas organizācija — iekaroja daudzus rūpniecības uzņēmumos stipras pozīcijas.

¹ «Cīņa». 1939. g., 10. nr.

² LPSR CVA, 3235. f., 1939.—1940. g., 1. apr., 523. 1., 2., 17., 26., 27., 28.—31., 35. lp.

³ «Пролетарская правда». 1940. g., 156. nr., LKP CK sekretāra Ž. Spures pārskata referāts par LKP Rīgas pilsētas organizācijas darbību.

Viens no LKP Rīgas organizācijas vadītājiem Gailis 1939. gadā norādīja, ka partijas augšanas un nostiprināšanās rezultātā partijas rajonu skaits Rīgā pieaudzis no 4 līdz 11, jaunas partijas šūnas noorganizētas no rūpniecības uzņēmumu un Rīgas ostas strādniekiem.¹ Ar 1940. gada aprīli sāka iznākt LKP Rīgas komitejas avīze «Rīgas Lielinieks».² Fašistiskās diktatūras gāšanas priekšvakarā LKP bija ap 1000 biedru.

Ievērojami paplašinājusies bija Liepājas partijas organizācija, kuras pieci rajoni 1940. gada maijā apvienoja 138 partijas biedrus. Sevišķi aktīvi darbojās Liepājas lielākā uzņēmuma Tosmare partijas šūna. 1940. gada aprīļa beigās Liepājā sāka iznākt 500 eksemplāru tirāžā vietējās partijas organizācijas avīze «Komunisti».³

Aktīvu darbību izvērsa arī Daugavpils, Abrenes, Kārsavas un citas Latgales, Vidzemes un Kurzemes apgabala partijas organizācijas. Kā to savās atmiņās liecina LKP Latgales apgabala komitejas vadītāji Juhno un Frīdmanis, 1938. un 1939. gadā ar Daugavpils komunistu-strādnieku palīdzību daudzos Daugavpils, Rēzeknes, Abrenes un Ludzas apriņķu pagastos tika nodibinātas LKP nelegālās šūnas un pretfašistiskas komitejas.³

1940. gada sākumā pastiprinājās partijas darbs arī laukos. Uz laukiem bija pieaugusi partijas ietekme, tāpat arī bija paplašinājušās partijas vietējās organizācijas, uzņemot partijā darba zemniekus. 1940. gada aprīli avīze «Латгальская правда» ziņoja, ka gada laikā apgabala partijas organizācijas biedru skaits palielinājies 7—8 reizes.⁴ Apvienojušies vienotā pretfašistiskā tautas frontē, Latvijas darbaļaudis LKP vadībā gatavojās izšķirīgajām cīņām pret fašistisko diktatūru, par padomju varas atjaunošanu Latvijā. Arvien vairāk pastiprinājās darbaļaužu naidis pret fašistiskajiem valdītājiem. Labvēlīgākus apstākļus Latvijas darbaļaužu cīņai par fašistiskās varas gāšanu radīja starptautiskie apstākļi 1939. gada rudenī. Padomju valdības ārpolitika, izmantojot pretrunas imperiālistisko lielvalstu nometnē, piespieda hitlerisko Vāciju noslēgt ar Padomju Savienību neuzbrukšanas līgumu. Anglijas un Francijas valdošo aprindu Minhenes politika bija cietusi pilnīgu neveiksmi. Šīs aprindas gribēja, lai PSRS iesaistītos karā ar Vāciju un Japānu, bet Rietumeiropas imperiālistiskās lielvalstis

¹ J. Steimanis. Latvijas komunistiskā partija cīņā par strādnieku šķiras vairākumu. Rīgā, 1957. g., 123—124. lpp.

² LPSR CVA, 3235. f., 1936.—1940. g., 1. apr., 715. l., 148. lp.

³ I. Pinksis, G. Freibergs, V. Lejiņš. Minētais darbs, 134. lpp.

⁴ J. Steimanis. Minētais darbs, 124. lpp.

⁵ «Латгальская правда». 1940. g., 4.(6.) nr.

un ASV tai pašā laikā saglabātu mieru un uzkrātu spēkus. Tomēr pretrunas starp rietumvalstu imperiālistiem un fašistisko valstu bloku praktiski noveda pie kara agrāk nekā pretrunas starp kapitālismu un sociālismu. Apstākļos, kad jau bija sācies otrais pasaules karš, Vācijas un Padomju Savienības neuzbrukšanas līgumam bija liela nozīme Latvijas un pārējo Baltijas valstu izolēšanā no imperiālistiskajām lielvalstīm. Šī izolācija pastiprinājās vēl vairāk pēc tam, kad Padomju Savienība veica pasākumus savu rietumu robežu nostiprināšanai. Kad Vācija sagrāva panu Poliju, Sarkanā armija savā aizsardzībā ņēma Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas iedzīvotājus. «Šim Padomju Savienības lēmumam, — rakstīja «Cīņa», — ir liela starptautiska nozīme. Tas atstās uz visu strādnieku šķiru, uz visiem darbaļaudīm dziļi revolucionizējošu iespaidu.»¹

LKP 1939. gada oktobrī norādīja, ka Ulmaņa fašistiskā valdība nebauda ne mazāko uzticību tautā un ir pilnīgi bankrotējusi, bet fašistiskā kliķe pati neatteiksies no varas, un fašistiskā iekārta jāgāž pašai tautai. Griezdamās pie Latvijas darbaļaudīm, «Cīņa» norādīja, ka priekšā vēl grūtas cīņas par tautas atbrīvošanu no fašisma jūga un ka šīs cīņas prasis visu spēku saliedētību un strādnieku šķiras vienību. «Nepareizs ir uzskats, ka mūs atsvabinās kādi ārēji spēki. Brīvība mums pašiem jāizcīna. Masas jāaktivizē un jāsaģatavo priekšā stāvošai cīņai par fašisma gāšanu, par brīvas, demokrātiskas Latvijas nodibināšanu.»²

Sākoties otrajam pasaules karam, imperiālisma pozīcijas Latvijā pavājinājās. Tautas frontes kustības ietekmē, kura cīnījās par valsts drošības nostiprināšanu, un masu spiediena rezultātā Latvijas valdība 1939. gada 5. oktobrī noslēdza ar Padomju Savienību savstarpējās palīdzības paktu.³

Līdz ar šā pakta noslēgšanu imperiālistiskajām valstīm zuda iespēja uzsākt militāru intervenci gadījumā, ja tautas masas Latvijā sāktu atklātu cīņu pret buržuāzisko kliķi. Kā zināms, 1919. gadā padomju vara Latvijā tika apspiesta ar interventu — starptautiskā imperiālisma bruņotajiem spēkiem. 1939. gada beigās, imperiālisma pozīcijas Baltijas valstīs, un tātad arī Latvijā, izrādījās vājinātas. Ja imperiālisma pozīcijas pavājinājās ārējo spēku iedarbībā, tad ne mazāk svarīga nozīme bija arī iekšējam faktoram, proti, aizvien vairāk pastiprinājās darbaļaužu masu kustība par vietējās buržuāzijas varas gāšanu. Iz-

¹ «Cīņa». 1939. g., 6. nr.

² Turpat.

³ Par paktu sk. nodaļā «1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības pakts un tā realizēšana».

veidojās labvēlīgi apstākļi, lai revolucionārā ceļā pārrautu šo pasaules imperiālisma frontes pavājināto posmu. Novērtējot 1939. gada beigās izveidojušos starptautisko stāvokli, LKP Rīgas pilsētas komitejas avīze rakstīja, ka «Pēdējie starptautiskie notikumi ir radījuši labvēlīgus apstākļus fašistiskās diktatūras gāšanai. Tie visā valstī ir radījuši revolucionārās kustības atmosfēru un vēlēšanos sākt cīņu par fašisma sagraušānu.»¹

1939. gada 8. oktobrī notika LKP CK sēde. Sēde pieņēma lēmumu mobilizēt visus pretfašistiskās tautas frontes kustībā apvienotos darbaļaužu spēkus cīņai par fašistiskās valdības gāšanu jau tuvākajā laikā. Novērtējusi starptautisko un iekšējo stāvokli, CK konstatēja, ka valstī veidojas revolucionāra situācija. Par to liecināja aizvien pieaugošā strādnieku šķiras atklātā cīņa, neapmierinātība darba zemnieku vidū un strauji augošās darbaļaužu masu simpātijas pret Padomju Savienību.

LKP CK 1939. gada 8. oktobra sēdes lēmuma pamattezes bija iztirzātas uzsaukumā «Nost Ulmaņa valdību, par tautas vēlētu pārstāvniecību!», kā arī kārtējos partijas nelegālo avīžu numuros. LKP CK norādīja: «Strādnieku šķiras, darba zemniecības un visas tautas uzdevums ir mobilizēt visus spēkus, lai gāztu Ulmaņa valdību. Ulmaņa kliķei vairs nav hitleriskās Vācijas atbalsta. Pienācis laiks saraut fašistiskās verdzības važas un atjaunot tautai nolauptās brīvības, pienācis laiks nodibināt Latvijā demokrātiju. Droši celieties cīņai par Ulmaņa valdības gāšanu, par tautas vēlētu valdību, par politiskām tiesībām tautai, par ieslodzīto brīvības cīnītāju atbrīvošanu, par ciešu sadarbību ar PSRS.»²

LKP CK norādīja arī konkrētus pasākumus, kā organizēt darbaļaužu masu cīņu par fašistiskās valdības gāšanu, proti, aktivizējot partijas darbu uzņēmumos un arodbiedrībās, it visur — pilsētās darba vietās un uz laukiem dibinot vienības komitejas, lai izvirzītu un aizstāvētu pretfašistiskajā tautas frontes kustībā apvienoto darbaļaužu galvenās prasības, kas ietvertas tautas frontes programā, lai cīnītos pret fašistisko diktatūru. Kā pašas svarīgākās LKP CK ieteica izvirzīt šādas prasības: politisko organizāciju, sapulču, vārda, preses un streikošanas brīvību, arodbiedrību nodošanu pašu strādnieku vēlētiem pārstāvjiem un darbaļaužu masu materiālā stāvokļa uzlabošanu. Tautas frontes prasībām vajadzēja saliedēt masas cīņai pret fašistisko valdību.

Ievērojot 1939. gada situāciju, partija neizvirzīja uzdevumu tūlīt nodibināt proletariāta diktatūru, padomju varu, jo

¹ «За единство». 1939. г., 11. нр.

² LPSR CVA, 3235. f., 1939. г., 5. apr., 785. l., 190. lp.

tam vēl nebija nobrieduši apstākļi. Komunistiskā prese 1939. gada novembrī norādīja, ka «Latvijas strādnieku šķira un darba zemniecība vēl nav pietiekami organizētas un apvienotas. Latvijas Kompartijai vēl neseko strādnieku šķiras un darba zemniecības vairākums, lai masas varētu aicināt cīņā par proletariāta diktatūru, par Padomju Latviju.»¹

LKP cīņā par sociālistiskās revolūcijas uzvaru savā taktikā pamatojās uz apsvērumu, ka tautas frontes valdības nodibināšana un demokrātisko brīvību nodrošināšana dos LKP iespēju sekmīgāk organizēt strādnieku šķiru, nostiprināt tās savienību ar darba zemniecību un turpināt cīņu par galīgo mērķi — proletariāta diktatūras nodibināšanu.

Briestošas revolucionārās situācijas apstākļos vadīdama darbaļaužu cīņu pret fašistisko diktatūru, nelegālā LKP rēķinājās ar to, «ka var rasties tāds stāvoklis, kad proletāriskās vienotās frontes vai pretfašistiskās tautas frontes valdības nodibināšana kļūs ne vien iespējama, bet proletariāta interesēs arī nepieciešama».² Šī valdība, kas dibināta cīņai pret fašismu un reakciju, kā savā referātā Komunistiskās internacionāles VII kongresā 1935. gadā norādīja G. Dimitrovs, «... daudzās mēs izrādīsies viena no svarīgākajām pārejas formām... Kāpēc Ļeņins piešķīra tik ārkārtīgi lielu nozīmi formai, kādā jānotiek pārejai uz proletārisko revolūciju? Tāpēc, ka viņš ņēma vērā «visu lielo revolūciju pamatlikumu», to likumu, ka propaganda un aģitācija vien nespēj masām aizstāt viņu pašu politisko pieredzi, kad runa ir par patiešām plašu darbaļaužu masu pārdabūšanu revolucionārā avangarda pusē, bez kā nav iespējama uzvara cīņā par varu.»³

Šī pretfašistiskā tautas frontes valdība kā īpaša forma pārejai uz proletārisko revolūciju bija nepieciešama tādēļ, lai palīdzētu plašām tautas masām iespējami drīzāk no viņu pašu pieredzes uzzināt, ko tām darīt, kur rast īsto izeju, kāda partija pelna viņu uzticību. «Citādi plašās tautas masas, atrazdamās sīkburžuāzisku demokrātisko ilūziju un tradīciju gūstā, var, pat pastāvot revolucionārai situācijai, svārstīties, vilcināties un maldīties, neatrodot ceļu uz revolūciju, — un pēc tam nokļūt zem fašistisko slepkavu triecieniem.»⁴ Cenšdamās realizēt šos uzdevumus, LKP cīnījās par vienotās frontes nodibināšanu.

Visiem spēkiem pūlēdamās nodibināt pretfašistisko tautas

¹ «За единство». 1939. г., 11. пг.

² Г. Димитров. Наступление фашизма и задачи Коммунистического Интернационала в борьбе за единство рабочего класса против фашизма. Партиздат. 1935, 72. лрр.

³ Turpat, 78. un 79. лрр.

⁴ Turpat, 79. лрр.

fronti, LKP laikā no 1934. līdz 1939. gadam veica lielu organizatorisku darbu. Sekodama Komunistiskās internacionāles VII kongresa izvirzītajiem norādījumiem taktikas jautājumos, LKP izstrādāja sociālistiskās revolūcijas realizēšanas plānu, ievērojot konkrēto šķiru spēku samēru valstī. Šis plāns izklāstīts LKP CK lēmumā «Par strādnieku šķiras vienoto fronti», kas pieņemts 1940. gada 3. marta plenārsēdē.¹

Novērtējot izveidojušos starptautisko situāciju, LKP CK savā lēmumā norādīja, ka, noslēgdama 1939. gada augustā ar Vāciju neuzbrukšanas līgumu, Padomju Savienība novērsusi no Austrumeiropas kara draudus, bet, noslēdzot ar Baltijas valstīm, to skaitā arī ar Latviju, savstarpējās palīdzības paktu, Padomju Savienība, novirzījusi no šīm valstīm tām draudošo imperiālistisko valstu iebrukumu, nodrošināja tām nacionālo patstāvību, kurai iespējamā pasaules kara gadījumā draudētu nopietnas briesmas. Latvijas iesaistīšanai drošības sistēmā, Padomju Savienības garantijām un tirdzniecības sakariem bija ārkārtīgi svarīga vēsturiska nozīme. Tas viss, kā norādīja LKP CK, bija Latvijas proletariāta milzīgi iekarojumi. Lēmumā bija uzsvērts, ka Padomju Savienības Sarkanā armija ir ienākusi Baltijas valstīs nevis kā svešu tautu iekarotāja un apspiedēja, bet kā atbrīvotāja, kā valsts nacionālās patstāvības un neaizskaramības nodrošinātāja. Sarkanās armijas atrašanās Latvijā nevis traucē, bet gan sekmē cīņu pret fašistisko diktatūru, par brīvu demokrātisku Latviju.

Novērtējot iekšējo stāvokli valstī, LKP CK norādīja, ka strādnieku šķiras tuvākais uzdevums Latvijā ir panākt visu pretfašistisko spēku apvienošanu un fašistiskās diktatūras gāšanu, lai pēc tam nodibinātu patiesi demokrātisku iekārtu, kur pati tauta varētu izlemt, kā tā turpmāk vēlas veidot Latvijas politisko un saimniecisko dzīvi. Lēmumā bija uzsvērts, ka pretfašistiskās kustības virzošais spēks ir strādnieku šķira un darba zemniecība un ka, jo saliedētāks un organizētāks būs šis spēks, jo lielāki būs pretfašistiskās kustības panākumi, jo atrāk tiks gāzta fašistiskā diktatūra.

LKP CK lēmums «Par strādnieku šķiras vienoto fronti», kas 1940. gada martā kā tuvāko praktisko uzdevumu izvirzīja gāzt fašistisko valdību, pamatojās uz konkrētiem vēsturiskiem apstākļiem, kas ap šo laiku bija izveidojušies kā pašā valstī, tā arī ārpus tās robežām.

Rietumeiropas imperiālistiskās lielvalstis bija iesaistījušās otrajā pasaules karā. Sarkanās armijas atrašanās Latvijas teritorijā pasargāja darbaļaudis no imperiālistu iejaukšanās Lat-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1. apr., 860. l., 34.—36. lp. Sk. arī «LKP rezolūcijas un lēmumi», 1, 1958. g., 617.—620. lpp.

vijas iekšējās lietās. Lai gan valstī pastiprinājās represijas un terors, pretfašistiskās tautas frontes revolucionārā kustība tomēr auga un vērtās plašumā. Darbaļaužu masu augošo sašutumu par fašistiskās valdības tautai naidīgo politiku spilgti demonstrēja politiskās akcijas 1940. gada Pirmajā Maijā. Politiskā pārvalde jau 1940. gada aprīlī izdarīja plašus arestus, kuru rezultātā cietumā nokļuva daudzi aktīvākie revolucionārās kustības dalībnieki, to skaitā arī LKP CK un LDJS CK locekļi. Revolucionārā cīņa tomēr turpinājās. Brīvībā palikušie LKP, LDJS un citu pretfašistisko organizāciju biedri intensīvi gatavojās masu akcijām Pirmā Maija dienā. Lai Latvijas darbaļaudīm nedotu iespēju atzīmēt Pirmo Maiju, politiskā pārvalde svētku priekšvakarā izstrādāja speciālu represiju un izrēķināšanās pasākumu plānu. Plāna izstrādāšanā sabiedrisko lietu ministra Bērziņa vadībā piedalījās policijas, aizsargu un politiskās pārvaldes augstākie ierēdņi, kā arī Darba kameras priekšsēdētājs Egle, kas aktīvi palīdzēja politiskajai pārvaldei cīnīties pret strādnieku kustību valstī. Pasākumi par palīdzību politiskajai pārvaldei tika izstrādāti pēc Egles norādījuma un ar viņa tiešu līdzdalību. Šis pasākumu plāns tika nosūtīts ministram Bērziņam.¹

Palīgos politiskās pārvaldes špikiem un darbiniekiem strādnieku novērošanai un uzraudzībai fabrikās tika norikota vesela grupa Darba kameras un fašistisko arodbiedrību darbinieku. Darba aizsardzības pārvalde deva rīkojumu visu rūpniecības uzņēmumu administrācijai paziņot strādniekiem, ka ikviens, kas Pirmajā Maijā neieradīsies darbā, tiks atlaists, bet fašistisko arodbiedrību vadība deva rīkojumu saviem pārstāvjiem uzņēmumos reģistrēt un sīki raksturot visas personas, kas Pirmajā Maijā neieradīsies darbā.²

Pirmā Maija priekšvakarā politiskā pārvalde visā valstī masveidā apcietināja tās personas, kuras turēja aizdomās pretfašistiskā revolucionārā kustībā. 30. aprīlī plkst. 10 vakarā Rīgā un citās Latvijas pilsētās faktiski bija karastāvoklis. Pilsētu ielās parādījās pastiprinātas jātnieku un kājnieku policijas patruļas. Visa Rīgas teritorija bija sadalīta 23 rajonos, kuros politiskās pārvaldes ierēdņu ārējās uzraudzības patruļas novēroja aizdomīgas personas un ziņoja par tām uz politiskās pārvaldes uzraudzības centrālo dežūrpunktu. 47 rūpniecības uzņēmumos un Rīgas ostā bija norikoti pastāvīgi policijas posteņi, lai izklīdinātu skrejošus mītiņus un nepieļautu aģitāciju pie fabriku vārtiem. Latvijas pilsētu strādnieku rajonos, braukādami ar motocikletiem, nepārtraukti patrolēja politiskās pār-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1939.—1940. g., 1. apr., 523. l., 52. lp.

² Turpat, 58.—60. lp.

valdes ierēdņi.¹ Taču, neraugoties uz visiem politiskās pārvaldes un policijas pasākumiem, neraugoties uz fašistisko teroru, Latvijas darbaļaudis plaši atzīmēja Pirmā Maija dienu.

Sajā dienā daudzus uzņēmumos notika īslaicīgi streiki un skrejošie mitiņi. Daudzu Latvijas pilsētu ielās bija izkaisītas proklamācijas un uzsaukumi, kuri aicināja cīnīties pret fašismu. Dažādos Rīgas rajonos bija izkārti sarkanie karogi un plakāti, izplatītas proklamācijas. Plaši tika izplatītas proklamācijas: «Lai dzīvo Pirmais Maijs un strādnieku šķiras vienība!», «Pirmais Maijs ir strādnieku svētki», «Nost Ulmaņa valdību!». Pirmā Maija dienā uz namu sienām parādījās uzraksti: «Nost tautas nodevēju Ulmani!», «Nost fašistisko režīmu!», «Lai dzīvo Padomju Latvija!» un citi pretfašistiski lozungi.²

Pirmā Maija priekšvakarā un pašā Pirmajā Maijā sarkanie karogi ar uzrakstiem «Lai dzīvo 1. Maijs!», «Nost fašismu!», «Lai dzīvo brīvība» bija uzvilkti Miķelsona kokzāģētavas skurstenī, augstsprieguma līnijas vados, Lībiešu salā pretim Lukstiņa kokzāģētavai, fabrikas Provodņiks teritorijā, pie akciju sabiedrības Latvijas Kokvilna linu vērptuves un citos Rīgas fabriku rajonos.³ Rīgas pilsētas XI policijas iecirkņa rajonā sarkanais karogs tika uzvilkt uz kāda nama jumta, pie tam policiju, kad tā centās karoga uzvilksanu aizkavēt, apšaudīja.⁴ Stikla fabrikas Neofenikss strādnieki Pirmā Maija dienā darba telpās demonstratīvi ieslēdza radio un klausījās Maskavas radiopārraidi. Radiouztvērējs bija ieslēgts tik skaļi, ka raidījums bija dzirdams apkārtnējās ielās.⁵

Špikus un policiju pārņēma pilnīgs apjukums un panika, kad Rīgas ielās, pašā pilsētas centrā, pulksten 10 rītā parādījās autobusi, uz kuriem bija uzlīmēti plakāti: «Pirmā Maija sveiciens Rīgas darbaļaudīm», «Nost Ulmaņa nodevīgo kliķi!», «Lai dzīvo brīvā Padomju Latvija!». Šīs drosmīgās akcijas organizētāji bija LDJS Rīgas organizācijas biedri.⁶

Novērtējama šīs pret fašistisko diktatūru vērstās proletariāta Pirmā Maija akcijas, komunistiskā prese rakstīja: «Šis naidis un niknums ilgāk vairs nav valdāms. Tā trieciena spēku Ulmaņa diktatūrai nepārdzīvot. Nav jābūt optimistam, lai sacītu, ka Latvijas darbaļaudis nākošā gada Pirmo Maiju svinēs brīvajā Latvijas demokrātiskajā republikā, lai, demonstrējot zem asinssarkanajiem karogiem, sauktu līdz ar visu proletari-

¹ LPSR CVA, 3235. f., 1939.—1940. g., 1. apr., 523. l., 50. un 51. lp.

² Turpat, 1940. g., 1. apr., 720. l., 318.—323. lp.

³ Turpat, 721. l., 23., 26., 33.—35. lp.

⁴ Turpat, 523. l., 50. lp.

⁵ Turpat, 51. lp.

⁶ «Par brīvi un dzīvi». 430.—432. lpp.; sk. E. Berklāva rakstu.

riātu: «Nost imperiālistisko karu; Lai dzīvo pasaules revolūcija! Lai dzīvo sociālisms, lai dzīvo Pirmais Maijs...»¹

Briestošas revolucionārās situācijas apstākļos valdošā Ulmaņa kliķe, lai novērstu savu bojā eju, centās izmantot karu.

Publicēdama melīgas deklarācijas par «draudzību un sadarbību» ar Padomju Savienību, Ulmaņa valdība praksē realizēja pretpadomju politiku un kurināja tautā naidu pret Sarkano armiju un Padomju valsti. «Cīņa» 1940. gada janvārī rakstīja: «Kā īsti avantūristi, kā rutinēta blēžu banda Latvijas fašisti kūda latvju tautu pret Padomju Savienību, pret Sarkano armiju.»²

Jūtot, ka apstākļos, kad valsti brieda revolucionārā situācija, fašistiskā valdība ir nestabila, daži no Latvijas valdošo aprindu pārstāvjiem centās glābt satrunējušo, tautai naidīgo režīmu, ievedot jaunu konstitūciju un mainot Ulmaņa valdības sastāvu. Sinī nolūkā 1940. gada pavasarī zināma grupa ar kara ministru ģenerāli Balodi un satiksmes ministru Einbergu priekšgalā nolēma izstrādāt jaunu konstitūcijas projektu un iesniegt to bez Ulmaņa ziņas ministru kabinetam apstiprināšanai.

Izstrādāt konstitūcijas projektu Balodis uzdeva senatoram Ducmanim, kurš, atrazdamies komandējumā Berlīnē, 1940. gada martā izstrādāja šo projektu un aiz pārskatīšanās nosūtīja nevis ģenerālim Balodim, bet tieslietu ministram Apsītim, kurš šo dokumentu tūlīt nodeva Ulmanim.³ Rezultātā iecerētais «galma apvērsums» beidzās ar to, ka Ulmanis atcēla Balodi un Einbergu no ministru posteņiem.

Līdzīgu projektu, kā ietēpt fašistisko režīmu konstitūcijas ietērpā, jau 1939. gadā ierosināja Latvijas sūtnis Briselē M. Valters, viens no Ulmaņa tuvākajiem draugiem un ievērojamiem Zemnieku savienības politiķiem. Vēstulē Ulmanim 1939. gada 27. novembrī Valters rakstīja: «Ne Tev bija jāsaka 18. novembra vēstījuma vārds,⁴ ka tautas pārstāvības radišanu aizkavējot kara laiks. Tu sapratīsi, ka tas nepārliecina. Tas izsauc sarūgtinājumu kā katrs vārds, kas skan nepatiesi. Tu redzi, kas notiek. Tu redzi, kādi draudi parādās... Ja esi atzinis, ka tautas pārstāvība vajadzīga, nekavējies to radīt.»⁵

Valters ieteica Ulmanim atstādināt no valdības ministrus Bērziņu un Munteru, cerot, ka tādējādi Ulmanim izdosies

¹ «Komunists». 1940. g. 1. maijā. Citēju pēc I. Pinkša, G. Freiberga un V. Lejiņa minētā darba, 135. lpp.

² «Cīņa». 1940. g., 1. nr.

³ Z. Unams. Laiku atspulgā. Oldenburgā, 1953. g., 28.—30. lpp.

⁴ Domāta Ulmaņa runa 1939. gada 18. novembrī.

⁵ M. Valters. Mana sarakste ar K. Ulmani un V. Munteru. Printed in Sweden, 1957. g., 90. lpp.

noturēties pie varas, kaut gan viņš pats bija spiests atzīt, ka «patiesībā mēs esam izsaimniekojuši visas lielākās un iespaidīgākās sabiedrības simpatijas».¹

1940. gada janvārī Valters atkal griezās pie Ulmaņa ar priekšlikumu, ka «konstitucionālās dzīves atjaunošanas darbs vajadzīgs vairāk nekā viens otrs cits tagad».²

Valters uzskatīja, ka, neatrisinot šo problēmu, fašistiskā režīma krahs ir neizbēgams, un rakstīja Ulmanim: «Nevairies, draugs, no tās ar vārdiem, ka tautas pārstāvību radīt kara laikā neesot iespējams. Ar tādiem atskaidrojumiem, pašpmierinājumiem ir gājuši bojā jau daži režīmi, un tādi vārdi ir dzirdēti sen.»³

Valters neslēpa bailes no pieaugošās masu revolucionārās kustības, brīdinot Ulmani: «Tici man — īstais maijs vēl priekšā, daudz tuvāks tautas balsij, kas tagad klusu spriež pavisam citādi, nekā tas izpaužas svētku svinējumos.»⁴

Valtera sarakste ar Ulmani, kā arī Baloža un Ko «galma apvērsums» liecina, ka fašistiskās Latvijas valdošās aprindas jau 1939. gada beigās un 1940. gada sākumā drudžaini meklēja līdzekļus, kā noturēties pie varas, kā novērst neizbēgamo fašistiskā režīma sabrukumu. Šī «augšslāņu» krīze, «...valdošās šķiras politikas krīze, kas rada plaīsu, caur kuru izlaužas apspiesto šķiru neapmierinātība un sašutums»⁵ bija raksturīga parādība, kas liecināja, ka strauji briest revolucionārā situācija.

Vislielāko asumu vispārniecālā krīze valstī sasniedza 1940. gada jūnijā. Padomju valdība vērīgi sekoja Latvijas varas organu provokatoriskajai rīcībai. Redzēdama, ka Ulmaņa kliķe ir gatava uz visu, lai izraisītu konfliktu, Padomju valdība 1940. gada 16. jūnijā iesniedza Latvijas valdībai notu, kurā pieprasīja izveidot jaunu Latvijas valdību, kas spētu nodrošināt savstarpējās palīdzības pakta godīgu izpildīšanu. Padomju valdība pieprasīja arī ielaist Latvijas teritorijā padomju bruņoto spēku papildkontingentus, lai nodrošinātu savstarpējās palīdzības pakta precīzu izpildi. Līdzīgas prasības tika iesniegtas arī Igaunijas un Lietuvas valdībām.

16. jūnijā, pēc tam kad bija saņemta padomju nota, notika Latvijas ministru kabineta ārkārtējā sēde, ko vadīja Ulmanis un kurā nolēma pieņemt Padomju valdības prasības. Fašistiskā valdība iesniedza paziņojumu par atkāpšanos, bet Ulmanis kā valdības galva uzdeva visiem bijušās valdības ministriem tur-

¹ M. Valters. Minētais darbs, 122. lpp.

² Turpat, 129. lpp.

³ Turpat.

⁴ Turpat, 131. lpp.

⁵ V. I. Leņins. Raksti, 21. sēj., 181. lpp.

pināt savu darbību līdz jauna ministru kabineta sastādīšanai. Tās pašas dienas vakarā Latvijas sūtnis Padomju Savienībā Kociņš paziņoja PSRS valdībai, ka Latvijas valdība ir ar mieru pieņemt Padomju valdības priekšlikumu. 17. jūnija naktī Latvijas armijas pārstāvis izbrauca uz Latvijas—PSRS robežām, lai vienotos ar Padomju Savienības bruņoto spēku pārstāvi par padomju karaspēka ienākšanas kārtību Latvijā.

Padomju valdības notai, kas atmaskoja Ulmaņa kliķes provokatoriskos plānus un konstatēja, ka Latvijas valdība rupji pārkāpj Padomju Savienības un Latvijas savstarpējās palīdzības paktu, Latvijas darbaļaužu masas dziļi simpatizēja un pilnīgi to atbalstīja. Vēl vairāk padziļinājās fašistiskās kliķes politiskā krīze, kuras cēlonis bija šīs kliķes pret tautu vērsta ārējā un iekšējā politika. Augošās politiskās krīzes apstākļos Latvijas darbaļaudis LKP vadībā ar vēl lielāku enerģiju izvērsa cīņu par tautas frontes valdības nodibināšanu uz pretfašistiskās masu kustības bāzes. Valsts iekšienē ap šo laiku jau bija nobrieduši fašistiskās kliķes gāšanai nepieciešamie priekšnoteikumi. Latviešu tauta vairs nespēja tālāk ciest fašistiskās diktatūras politisko jūgu un ekspluatāciju. Tautas masas LKP vadībā izvirzīja savas prasības, no kurām galvenā bija prasība nodibināt tautas demokrātisko valdību, kas spētu nodrošināt demokrātisko pārkārtojumu realizēšanu valstī.

Nerazdams nekādu citu izeju, Ulmanis (tāpat kā Igaunijas un Lietuvas fašistiskie vadītāji) bija spiests izpildīt Padomju Savienības prasības. 1940. gada 17. jūnijā Padomju armijas papilddaļas ienāca Latvijas teritorijā, un, neraugoties uz fašistisko varas organu aizliegumu un teroru, tās it visur sirsnīgi sagaidīja Latvijas darbaļaudis.

«Tādējādi tika pabeigta «Austrumu» frontes izveidošana pret hitlerisko agresiju no Baltijas jūras līdz Melnajai jūrai.»¹

2. FAŠISTISKĀS DIKTATŪRAS GĀSANA UN SOCIĀLISTISKĀ REVOLŪCIJA LATVIJĀ (1940. G. JŪNIJS UN JŪLIJS)

1940. gada jūnijā Latvijā bija izveidojusies revolucionāra situācija. Tās izveidošanos Latvijā lielā mērā veicināja tas apstākļi, ka Baltijas valstis imperiālisma pasaules sistēmā bija vājais posms. Padomju varas apspiešana pilsoņu kara gados šajās valstīs ar starptautiskā imperiālisma un vietējās buržuāzijas spēkiem, Baltijas valstu ekonomiskā un politiskā atkarība

¹ «Vēstures viltotāji». 40. lpp.

no imperiālistiskajām lielvalstīm uzspieda Latvijai, Igaunijai un Lietuvai jau savu laiku pārdzīvojušas ražošanas attiecības. Mūsdienu kapitālisma galvenā ekonomiskā likuma darbības rezultātā šo zemju darbaļaudis nonāca beztiesīgā stāvoklī un sāka grimt nabadzībā. Šie apstākļi, kā arī reālie draudi, ka hitleriskā Vācija var sagrābt Baltiju un līdz ar to arī Latviju, bez tam vēl Latvijas fašistisko valdītāju provokācijas pret Padomju Savienību stipri kāpināja tautas masu aktivitāti cīņā pret Ulmaņa fašistisko diktatūru. Valdošā šķira pārdzīvoja iekšpolitikas un ārpolitikas krīzi, pieauga apspiesto šķiru nabadzība un posts. Bristošo krīzi vēl vairāk padziļināja Padomju valdības 1940. gada 16. jūnija prasība izveidot Latvijā tādu valdību, kas spētu godīgi izpildīt savstarpējās palīdzības paktu.

Uz pretfašistiskās tautas frontes bāzes LKP vadībā plašumā vērsās darbaļaužu masu cīņa par tautas frontes valdības nodibināšanu. 1940. gada vidū Latvijā bija nobrieduši fašistiskās kliķes gāšanai nepieciešamie priekšnoteikumi, visas pazīmes liecināja, ka valstī izveidojusies revolucionārā situācija.

V. I. Ļeņins rakstā «II Internacionāles krahs» šādi raksturo revolucionārās situācijas galvenās pazīmes: «1) Neiespējamība valdošajām šķirām saglabāt negrozītā veidā savu kundzību; tāda vai citāda «augšslāņu» krīze, valdošās šķiras politikas krīze, kas rada plaisu, caur kuru izlaužas apspiesto šķiru neapmierinātība un sašutums. Lai revolūcija sāktos, parasti nepietiek ar to, ka «apakšslāņi negrib», bet ir vajadzīgs vēl, lai «augšslāņi nevarētu» dzīvot pa vecam. 2) Apspiesto šķiru trūkuma un posta lielāka saasināšanās nekā parasts. 3) Aprādīto iemeslu dēļ ievērojams aktivitātes pieaugums masās, kuras «mierīgā» laikmetā mierīgi ļauj sevi aplaupīt, bet kuras vētraiņos laikos tiklab visi krīzes apstākļi, kā arī paši «augšslāņi» iesaista patstāvīgā vēsturiskā cīņā.»¹

Nobriedušās vispār nacionālās krīzes apstākļos tautas masu centieni un to galvenā prasība bija — iznīcināt nīsto Ulmaņa fašistisko režīmu un nodibināt pretfašistiskās tautas frontes valdību, kura spētu nodrošināt demokrātisko pārveidojumu realizēšanu valstī.

Tautas masu aktivitāte cīņā pret pastāvošo režīmu krasi pieauga jau 1939. gada beigās un 1940. gada sākumā. Vēl vairāk šī aktivitāte pastiprinājās gada vidū. Ļeņins norādīja, «ka ne no katras revolucionārās situācijas rodas revolūcija, bet tikai no tādas situācijas, kad iepriekš minētajām objektīvajām pārmaiņām pievienojas subjektīvā, proti: pievienojas revolucionārās šķiras spēja revolucionāri un masveidīgi darboties, pietiekami

¹ V. I. Ļeņins. Raksti. 21. sēj., 181. lpp.

spēcīgi, lai salauztu (vai aizlauztu) veco valdību, kas nekad, pat krīžu laikmetā, «nekritīs», ja to «nometīs»».¹

Tieši tāda situācija izveidojās Latvijā 1940. gadā. Latvijas proletariāts cīnā pret fašismu stājās darbaļaužu masu priekšgalā un LKP vadībā noveda šo cīņu līdz sociālistiskās revolūcijas uzvarai un proletariāta diktatūras nodibināšanai.

Mēģinādama noturēties pie varas, fašistiskā valdība 17. jūnijā izsludināja Rīgā karastāvokli un pastiprināja asiņainu teroru pret darbaļaudīm. Iekšlietu ministrs izdeva rīkojumu, kas Rīgas iedzīvotājiem aizliedza iziet no dzīvokļiem laikā no pulksten 10 vakarā līdz 4 rītā un pulcēties ielās grupās, kas būtu lielākas par 4 cilvēkiem. Par šā rīkojuma pārkāpšanu draudēja 3 mēnešus ilgs cietumsods vai naudas sods 1000 latu apmērā. Policijai bija dotas tiesības vainīgos sodīt vienlaikus kā ar naudas, tā arī ar cietuma sodu. 19. jūnijā karastāvoklis tika izsludināts visā Latvijā. Plāns, kā policijai izrēķināties ar Latvijas darbaļaudīm, tika izstrādāts 16. jūnijā iekšlietu ministra sasauktajā apspriedē, kur piedalījās policijas un politiskās pārvaldes augstākie ierēdņi.²

Rīgas darbaļaudis 17. jūnijā noorganizēja Rīgā demonstrāciju, lai apsveiktu pilsētā ienākušās Padomju armijas daļas. Lai gan demonstrācija bija gluži mierīga, policija tomēr uzbruka demonstrantiem, laižot darbā šaujamos ieročus. 2 cilvēki tika nogalināti, 27 ievainoti, simtiem cilvēku tika piekauti ielās, policijas iecirkņos un prefektūrā. Stacijas laukumā daži desmiti policistu VI policijas iecirkņa priekšnieka vadībā piekāva šeit sapulcējušos cilvēkus ar gumijas nūjām. Pa prefektūras ēkas logiem policisti no revolveriem apšaudīja demonstrantus. Pēc Rīgas pilsētas policijas prefekta rīkojuma jātnieku policijas vienība piekāva cilvēkus uz ielām. Policisti piekāva darbaļaudis un šāva uz tiem arī Aspazijas (tag. Padomju) bulvārī pie galvenā pasta un citās vietās pilsētā. Izrēķināšanās ar Rīgas darbaļaudīm turpinājās līdz vēlam vakaram. Dienas beigās policijai palīgā tika izsauktas karaspēka daļas. Vienu daļu strādnieku arestēja un nogādāja cietumā. Te arestētos dzina caur aizsargu ierindu, kuri tiem sīta ar šauteņu laidnēm un gumijas nūjām. Policijas izrēķināšanās ar darbaļaudīm Rīgā turpinājās vēl arī 18. un 19. jūnijā. Šo izrēķināšanos tieši vadīja policijas un politiskās pārvaldes augstākie ierēdņi. Cenzdamās

¹ V. I. Lēņins. Raksti. 21. sēj., 182. lpp.

² Sk. Apsūdzības slēdzienu fašistiskās Latvijas Policijas departamenta direktora Austruma un citu apsūdzēto lietā. «Пролетарская правда». 1941. g., 15.(182.) nr. Darbaļaužu bendēm un slepkavām neizdevās izbēgt no atbildības. Pēc padomju varas nodibināšanas Latvijā padomju tiesa piesprieda darbaļaužu slepkavām pelnītu sodu.

attaisnot policijas rīcību un nomelnot revolucionāro kustību, buržuāziskā prese neķītri meloja, ka pie incidentiem un upuriem Rīgā vainojami paši iedzīvotāji, kas it kā traucējuši kārtību un naidīgi izturējušies pret ienākušo Padomju armiju.¹ Patiesībā iedzīvotāji ne mazākā mērā netraucēja padomju karaspēka pārvietošanos, bet gluži otrādi. — ļoti sirsnīgi apsveica Padomju armijas daļu ierašanos.

Padomju vēstniecība Latvijā atsauca buržuāziskās preses melus. 1948. gada 18. jūnijā padomju vēstnieks Rīgā publicēja šādu paziņojumu: «Vakar dienas avīzēs bija publicēts paziņojums ar virsrakstu «Kārtības uzturēšanas soļi, padomju karaspēkam ienākot Rīgā». Šajā paziņojumā, starp citu, bija teikts, ka iedzīvotāji it kā bijuši nemierā ar padomju karaspēka uzturēšanos un ka padomju karaspēka vadība it kā esot griezusies pie Latvijas iestādēm ar lūgumu novērst iespējamus padomju karaspēka daļu kustības traucējumus. Padomju vēstniecība paziņo, ka ar tādu lūgumu padomju Bruņoto Spēku pavēlniecība pie Latvijas iestādēm nav griezusies un ka šis paziņojums nekādā ziņā neatbilst īstenībai. Iedzīvotāji nav traucējuši padomju karaspēka kustību, un padomju Bruņoto Spēku pavēlniecība ir pilnīgi apmierināta ar iedzīvotāju apsveikumiem un sirsnīgo uzņemšanu.»²

Padomju vēstniecība pilnīgi atmaskoja Latvijas buržuāziskās preses neķītro provokāciju.

Fašistiskais terors nespēja apturēt revolucionārās kustības kāpinājumu, kas LKP vadībā ieguva skaidri izteiktu pretfašistisku raksturu. Vēl dažas dienas pirms fašistiskās diktatūras gāšanas Latvijas lielākajās pilsētās sākās strādnieku uzstāšanās. 18. un 19. jūnijā daudzās Rīgas fabrikās, it īpaši Jaunciema un Milgrāvja rajonā, kā arī Rīgas ostā, notika vienu dienu ilgi streiki, kurus strādnieki uzsāka, lai protestētu pret policijas represijām un teroru. Šajās dienās enerģiski darbojās Orgkomitejas locekļi, mobilizējot un organizējot masas revolucionārai cīņai. Pēc komunistu masveida arestiem 1940. gada pavasarī Orgkomiteja ar LKP CK locekļa kandidāti Vinholdi priekšgalā, izpildot partijas CK funkcijas, atjaunoja partijas darbību un turpmāk koordinēja un vadīja vietējo partijas organizāciju darbu. 19. jūnijā notika partijas Rīgas rajona organizāciju pārstāvju apspriede, kurā piedalījās Orgkomitejas locekļi. Šinī apspriedē tika pieņemts lēmums tuvākajās dienās organizēt Rīgas darbaļaužu masu demonstrāciju. Lielu organizatorisku darbu šajās dienās veica Sarkandaugavas un Rīgas

¹ Sk. «Сегодня». 1940. g., 163. nr.; arī «Jaunākās ziņas». 1940. g., 136. nr.

² «Valdības Vēstnesis». 1940. g., 137. nr.

ostas rajona komunisti. Fabrikās notika strādnieku mītiņi, kuros ievēlēja fabrikas komitejas, savu darbību legalizēja nelegālās vienības komitejas. No vairākām fabrikām (Latvijas Kokvilna, Kvadrāts u. c.) strādnieki padzina Darba kameras un politiskās pārvaldes pārstāvjus. Liepājā būvstrādnieki un ostas strādnieki, gatavodamies streikam, pieprasīja uzlabot dzīvokļu apstākļus un izbeigt strādnieku vajāšanu.

18. jūnijā pēc LKP Liepājas pilsētas komitejas norādījuma uzņēmuma Tosmare nelegālā partijas komiteja nolēma organizēt strādnieku masu demonstrāciju. 19. jūnijā pilsētā notika plaša kuģu remonta rūpnīcas Tosmare strādnieku demonstrācija. Tosmarē darbojās Liepājas spēcīgākā LKP organizācija, kura sastāvēja no 5 šūnām. Tanī strādāja arī daži LKP Lejaskurzemes apgabala komitejas un Liepājas pilsētas komitejas locekļi (Balodis, Gebelis, Ģibietis u. c.).

Tosmariešu demonstrācija noritēja organizēti un vienprātīgi. Policija neuzdrošinājās atklāt uguni pret demonstrantiem. Demonstrāciju nespēja apturēt arī karaspēks Liepājas garnizona priekšnieka vadībā. Strādniekiem piebiedrojās daudzi pilsētas iedzīvotāji. Demonstrantu sarīkotajā mītiņā runāja komunisti Ģibietis, Gebelis un citi. 20. jūnija rītā LKP Liepājas komiteja izlaida uzsaukumu Liepājas strādniekiem, kurā bija teikts: «Pirmoreiz pēc 20 gadiem mēs, Liepājas strādnieki, vakardienas demonstrācijā, kas noritēja Latvijas Komunistiskās partijas vadībā, varējām atklāti izteikt savas šķiras intereses. Mums šī diena ir lieli svētki, mūsu atbrīvošanas diena.»¹ LKP uzsaukums aicināja darbaļaudis cīnīties līdz galam, līdz uzvarai.

20. jūnijā Liepājas strādnieki pieteica streiku un izgāja pilsētas ielās, pieprasot gāzt fašistisko režīmu un nodibināt demokrātisku tautas valdību. Demonstranti ieņēma aizsargu namu, kā arī tipografiju, kur tika iespiests pirmais avīzes «Komunists» legālais numurs, kas iznāca nākošajā dienā.

Fašistiskās Latvijas valdošās aprindas tomēr negribēja atdot varu valsti. Cenzdamies saglabāt buržuāzijas kundzību, valdošās virsotnes atsevišķi grupējumi un bijušie buržuāzisko partiju līderi jau 1939. gada beigās bija izstrādājuši projektu, kā Ulmaņa valdību nomainīt ar citu buržuāzisko valdību.

1939. gada rudenī drīz pēc Padomju Savienības un Vācijas neuzbrukšanas līguma noslēgšanas bankrotējušās Sociāldemokrātiskās partijas līderi uzsāka sarunas ar pārējo buržuāzisko partiju pārstāvjiem par jaunas buržuāziskās valdības saformēšanu. Sai nolūkā Fr. Vesmaņa dzīvoklī Mežaparkā

¹ I. Pinksis, G. Freibergs, V. Lejiņš. Minētais darbs, 146. lpp.

notika bijušo sociāldemokrātu — saeimas deputātu apspriede. Tā nolēma ar armijas palīdzību atcelt Ulmaņa valdību, atjaunot vecās buržuāziskās saeimas darbību un izveidot no dažādu buržuāzisko partiju pārstāvjiem plašas koalīcijas valdību. Ļoti aktīvs šajā apspriedē bija bijušais saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš. Bija paredzēts Kalniņu izvirzīt jaunās valdības vadītāja postenī. Raksturīgi, ka meņševiku vadoņiem izdevās panākt atbalstu saviem plāniem pat no tāda galēji labējā latviešu buržuāzijas grupējuma kā no A. Berga partijas. Taču, kā to vēlāk ar nožēlu atzina savvērestības organizētāji, šī «galma savvērestība», ko gatavoja meņševiku līderi, izjuka armijas pārstāvju (ģenerāļa Baloža u. c.) svārstīšanās dēļ.¹ Meņševiku līderi 1939. gadā mēģināja izglābt Latvijas buržuāziju no revolūcijas ar politiskām aizkulišu mahinācijām. Bet šie aprēķini bija izdarīti bez saimnieka — latviešu darba tautas ziņas. Uz revolūcijas ceļa nostājusies tauta izjauca šos apvērsuma projektus.

Kad Padomju valdība 1940. gada 16. jūnijā iesniedza savu notu un LKP vadītā pretfašistiskā tautas fronte pieprasīja nodibināt tautas valdību, valdošā kliķe atkal mēģināja manevrēt un saglabāt fašistisko valdību, tikai mazliet izmainot tās sastāvu.

Vienlaikus arī meņševiku līderi no jauna mēģināja realizēt savu veco projektu — nodibināt buržuāzisku koalīcijas valdību. 1940. gada 19. un 20. jūnijā dažādu buržuāzisko partiju pārstāvji noturēja divas apspriedes. Tajās piedalījās dažādu buržuāzisko partiju pārstāvji: no Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (P. Kalniņš), demokrātiskā centra (J. Breikšs, Juraševskis u. c.), progresistiem (Holcmanis un Zāmuels), jaunsaimniekiem (Bļodnieks), Zemnieku savienības kreisā spārna, kas nepiedalījās aktīvi fašistiskajā apvērsumā (H. Celmiņš u. c.). Apspriedes dalībnieki panāca vienošanos par to, ka Ulmanim jāatkāpjas no prezidenta amata, jo viņš to ieņem nēlikumīgi. Prezidenta postenis jānodod bijušajam saeimas priekšsēdētājam P. Kalniņam.² Pēc apspriedes dalībnieku aprēķiniem šai nomaīnai vajadzēja atturēt tautas masas no revolūcijas.

Buržuāziskie politikāņi cerēja no jauna uzpeldēt virspusē ar valsti briesmošu revolucionāro pārveidojumu viņa palīdzību, viņi pat sastādīja jaunās valdības noformēšanas projektu. Bet šos manevrus izjauca tautas masas: «apakšslāņi» vairs negribēja dzīvot pa vecam. Šajos apstākļos, kad valdošā kliķe bija

¹ B. Kalniņš. Latvijas sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. Stokholmā, 281. lpp.

² Turpat, 282. lpp.

pilnīgi bankrotējusi, pretfašistiskā tautas fronte panāca valdības nomaiņu.

Darbaļaužu varenās demonstrācijas piespieda fašistisko valdību atkāpties. 1940. gada 20. jūnijā tika saformēta jauna demokrātiska valdība ar progresīvās latviešu inteligences pārstāvi, profesoru A. Kirhenšteinu (tagad Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas akadēmiķis) priekšgalā. Jaunajā valdībā iegāja tādi latviešu tautas progresīvie darbinieki kā pazīstamais latviešu rakstnieks V. Lācis, sabiedriskais darbinieks V. Latkovskis, profesors P. Lejiņš, ģenerālis R. Dambītis, žurnālists P. Blaus, inženieris K. Karlsons u. c. sabiedriski darbinieki.

Stāvoklis valstī tomēr joprojām bija saspīlēts. Gāztā fašistiskā valdība gaidīja Rietumeiropas un ASV imperiālistu atbalstu, cerēdama, ka ar ārvalstu militārās intervencijas palīdzību gāztajai valdošajai kliķei no jauna, tāpat kā 1919. gadā, izdosies nostiprināt valstī savu varu. Šai nolūkā jau vairāk nekā mēnesi pirms savas atkāpšanās, 1940. gada 17. maijā, fašistiskā valdība slepenā ministru kabineta sēdē pieņēma likumu par ārkārtēju pilnvaru piešķiršanu Latvijas sūtnim Londonā Zariņam.¹

Zariņa ārkārtējām pilnvarām bija jāstājas spēkā tai brīdī, kad viņš saņems attiecīgu rīkojumu no ārlietu ministra Muntera, vai automātiski 24 stundas pēc tam, kad būs pārtrūkuši sakari starp sūtni un fašistiskās Latvijas ārlietu ministru. Šis likums Zariņam deva tiesības pārstāvēt un aizstāvēt fašistiskās Latvijas intereses ārzemēs, kā arī rīkoties ar ārzemēs esošajiem valsts zelta un valūtas fondiem un kustamo un nekustamo mantu.

Ar šiem tautai nolaupītajiem un uz ārzemēm izvestajiem līdzekļiem fašistiskā kliķe cēra segt visus izdevumus, kādi būs nepieciešami, lai uzturētu algotņu armiju, kas apspiestu revolūciju Latvijā.²

Reakcija gatavojās darbaļaudis izprovocēt uz bruņotu cīņu, lai asinīs noslīcinātu sākušos sociālistisko revolūciju. Rīgā tika koncentretas aizsargu daļas, policija gatavoja jaunu izrēķināšanos ar politiskajiem ieslodzītajiem, ar revolucionāri noskaņotajiem strādniekiem un viņu ģimenēm. Tas ļoti satrauca tautas masas. 20. jūnijā pie Rīgas pilsētas cietumiem sapulcējās

¹ Latvian-Russian relations. Documents. Compiled by dr. Alfred Bilmanis. Published by the Latvian Legation. Washington, 1944, 201. un 202. lpp.

² Tagad par šiem līdzekļiem ar imperiālistu atbalstu tiek uzturētas pēc hitleriskās armijas sagrāves no Latvijas aizbēgušo latviešu fašistisko emigrantu pretpadomju organizācijas, kā arī bijušie fašistiskās Latvijas sūtni Anglijā, ASV un Vācijas Federatīvajā Republikā.

Rīgas darbaļaudis, kas bija uzzinājuši, ka aizsargi un policija gatavo izrēķināšanos ar politiskajiem ieslodzītajiem. Tai pašā dienā par to bija paziņots iekšlietu ministram un Padomju armijas daļu pavēlniecībai, kas, lai novērstu fašistu provokāciju un uzturētu kārtību, novietoja pie cietuma tankus. 20. jūnijā tika sasaukta Orgkomitejas locekļu apspriede, kurā piedalījās rajonu partijas organizāciju pārstāvji, partijas aktīvs un Latvijas Darba jaunatnes savienības pārstāvji. Šinī apspriedē nolēma 21. jūnijā organizēt Rīgas darbaļaužu masu demonstrāciju. Tika izstrādāts arī demonstrācijas plāns. Kārtības uzturēšanai demonstrācijas laikā tika nolemts noorganizēt speciālas strādnieku vienības. Apspriede pieņēma lēmumu pieprasīt Iekšlietu ministrijai demonstrācijas dienā noņemt no pilsētas ielām aizsargu un policijas postenus, lai novērstu to iespējamās provokācijas pret demonstrantiem. Šo masu prasību jau izpildīja jaunā demokrātiskā valdība, un demonstrācijas dienā kārtību pilsētā uzturēja strādnieku vienības.

Naktī no 20. uz 21. jūniju sākās gatavošanās demonstrācijai: pretfašistiskās tautas frontes aktīvistu gatavoja lozungus, šuva sarkanos karogus, izziņoja uzņēmumiem demonstrācijas plānu.

21. jūnija rītā Rīgas fabrikās un uzņēmumos notika strādnieku mītiņi, kuros runas teica pretfašistiskās tautas frontes pārstāvji. Rūpnīcu un fabriku svilpes deva signālu pārtraukt darbu un sākt demonstrāciju. Šajā dienā pēc LKP aicinājuma notika grandioza politiska demonstrācija, kurā piedalījās vairāk nekā 70 tūkstoši cilvēku. Demonstranti pieprasīja atbrīvot no cietumiem revolucionāros cīnītājus. Plašs mītiņš notika pie cietuma ēkas. Pie Rīgas Termiņcietuma novietotie padomju tanki tika apbērti ar ziediem un pārvērsti par improvizētām tribīnēm. Pie cietuma ēkas kopā ar LKP pārstāvjiem ieradās arī jaunās valdības ministri ar rīkojumu atbrīvot politiskos ieslodzītos. Šajā dienā pēc tautas pieprasījuma politiskie ieslodzītie iznāca brīvībā. Viņu vidū bija LKP CK locekļi O. Auguste, K. Gailis, J. Kalnbērziņš, A. Nurža, Ž. Spure, A. Jablonskis, kā arī partijas Rīgas komitejas locekļi un vietējo partijas organizāciju biedri.

21. un 22. jūnijā masu demonstrācijas notika arī Liepājā, Rēzeknē, Daugavpilī un citās Latvijas pilsētās. LKP vadītais un Padomju Savienības atbalstītais proletariāts bija gāzis fašistisko diktatūru.

21. jūnijā iekšlietu ministrs V. Lācis pa radio nolasīja valdības deklarāciju, kurā bija teikts: «Vecā valdība ir kritusi, tā mina kājām tautas intereses un rupji pārkāpa 1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības līgumu ar Padomju Savie-

nību, iestādamās slepus no PSRS militārā savienībā ar Igaunijas un Lietuvas bijušajām valdībām. Jaunā valdība sprauž par savu uzdevumu realizēt virkni pasākumu, lai attīstītu un paceltu tautas materiālo un kulturālo labklājību, nodrošināt tautas brīvību un tiesības, nodrošināt valsts un visu pilsoņu intereses neatkarīgi no viņu mantas stāvokļa, izglītības un tautības.»¹

Fašistiskā režīma gāšana un tautas demokratiskās valdības nodibināšana bija sociālistiskās revolūcijas sākums. Valsti ar katru dienu vērtās plašumā tautas kustība, kas aptvēra aizvien plašākus iedzīvotāju slāņus. Pēc fašistiskās kliķes gāšanas atraisījās darbaļaužu masu aktivitāte un iniciatīva. Politiskās cīņas arēnā uznāca desmitiem tūkstošu cilvēku.

Raksturīga Latvijā izveidojušās situācijas iezīme bija tā, ka proletariāts cīnās par sociālistiskās revolūcijas turpmāko attīstību plaši izmantoja jaunās demokratiskās valdības likumīgās tiesības. Piemēram, lai gan Ulmanis vēl joprojām palika valsts prezidenta amatā, jaunā valdība, izmantojot savu varu, sāka pakāpeniski izdarīt pārvietošanu valsts aparātā. Pēc tam, kad bijušās fašistiskās valdības ministri bija nodevuši lietas jaunās demokratiskās valdības ministriem, sekoja attiecīgas izmaiņas Latvijas armijas, policijas un citu valsts iestāžu vadībā. Atlaisto valsts aparāta augstāko ierēdņu vietā stājās latviešu tautas progresīvo spēku pārstāvji. Šai varas organu demokratizācijas procesā pastāvošā likumdošana tika izmantota darbaļaužu masu interesēs. Attiecīgie rikojumi jūnijā un jūlijā tika izdoti jaunās demokratiskās valdības vārdā, tie bieži bija apstiprināti ar prezidenta parakstu un tiem bija likuma spēks. Tādējādi pretfašistiskās tautas frontes valdība sagatavoja nepieciešamos priekšnoteikumus, lai tauta varētu brīvi izteikt savu gribu un lai sociālistiskā revolūcija varētu attīstīties tālāk.

Latvijā radās iespēja panākt sociālistiskās revolūcijas uzvaru mierīgā ceļā, jo tam bija labvēlīgi kā iekšējie, tā arī ārējie apstākļi. Padomju armijas atrašanās Latvijā teritorijā nedeva iespēju fašistiskajai buržuāzijai ar bruņotu spēku apspiest masu revolucionāro kustību un saņemt palīdzību no imperiālistiskajām valstīm, kā tas bija 1918.—1920. gadā. Nesāņemdama bruņotu palīdzību no ārienes, Latvijas buržuāzija nevarēja uzsākt atklātu pilsoņu karu. Padomju valsts pasargāja Latviju no ārvalstu imperiālistu iejaukšanās tās iekšējās lietās.

Sķiru spēku samērs, kā arī tas, ka imperiālistiskās liel-

¹ «Valdības Vēstnesis». 1940. g., 138. nr.

valstis bija iesaistījušās otrajā pasaules karā, strādnieku šķirai deva iespēju savienībā ar darba zemniecību apvienot savā vadībā tautas vairākumu un saņemt varu mierīgā ceļā, bez bruņotas sacelšanās un pilsoņu kara, izmantojot atjaunotās demokrātiskās tiesības.

Marksisms-lenīnisms māca, ka dažādos laikos un dažādos starptautiskos apstākļos proletariāts nevar iekarot varu dažādās zemēs ar vienu un to pašu paņēmieni. Paņēmieni, kā proletariāts iekaros varu, ir atkarīgs no šķiru spēku samēra valstī, no strādnieku šķiras un tās šķiras pretinieku organizētības pakāpes, no strādnieku šķiras prasmes iegūt sev sabiedroto, vispirms zemniecību.

Strādnieku šķira un tās partija bija galvenais politiskais vadošais spēks valstī, un tas ir obligāts priekšnoteikums visām pārejas formām uz sociālismu. Šajā sakarā V. I. Leņins norādīja: «Markss nesaistīja rokas sev — un nākošajiem sociālistiskās revolūcijas darbiniekiem — apvērsuma formu, paņēmieni un metožu ziņā, ļoti labi saprazdams, cik daudz jaunu problēmu tad pacelsies, kā pārgrozīsies visa situācija apvērsuma gaitā, cik bieži un stipri tā grozīsies apvērsuma gaitā.»¹

Ciņā par sociālistiskās revolūcijas uzvaru mierīgā ceļā Latvijas darbaļaudis atbalstīja pasaulē pirmā sociālistiskā valsts — Padomju Savienība.

No pagrides iznākusi Latvijas Komunistiskā partija visnotaļ atbalstīja demokrātisko tautas valdību, kas pēc tautas frontes uzvaras bija nākusi pie varas. LKP pieprasīja, lai jaunā valdība darbaļaužu interesēs realizē valstī radikālus pārkārtojumus: ievēd kontroli pār ražošanu un bankām, nodibina strādnieku miliciju, likvidē fašistu bruņoto aizsargu organizāciju, demokratizē armiju, uzlabo strādnieku un kalpotāju materiālo stāvokli, likvidē bezdarbu, konfiscē lielos zemes īpašumus un sadala tos bezzemniekiem, nosaka 8 stundu darba dienu utt. LKP pieprasīja jaunajai demokratiskajai tautas valdībai nodrošināt Latvijas tautai pilnīgu brīvību, neatkarību un nacionālo patstāvību, norādot, ka to var panākt, nodibinot visciešākās, draudzīgākās attiecības ar PSRS.

Pamatojoties uz šīm prasībām, strādnieku šķira un tās partija izvērsa ciņu par tautas vairākuma iekarošanu, lai to vestu uz sociālistiskās revolūcijas uzvaru. Partija veidoja savu politisko armiju, jo bez šādas armijas nebija iespējams uzdevumu atrisināt.

Politisko armiju LKP formēja jau periodā, kad notika ciņa par pretfašistiskās tautas frontes izveidošanu, šis periods tad

¹ V. I. Leņins. Raksti. 32. sēj., 305. un 306. lpp.

arī bija politiskās armijas radišanas sākums. Šajā laikā partija pierādīja praksē, ka tā ir viskonsekventākā cīnītāja par brīvību un valsts nacionālo neatkarību. Pēc fašistiskās valdības gāšanas, kad Latvijā sākās sociālistiskā revolūcija, iesākās arī politiskās armijas veidošanas otrais posms.

Pēc fašisma gāšanas un pretfašistiskās tautas frontes uzvaras izmainījās partijas taktikas pamatlozungs. Ja līdz tam partija aicināja pretfašistiskajā tautas frontē apvienotās masas cīnīties par fašistiskās valdības gāšanu, tad tagad tā mobilizēja masas atbalstīt demokrātisko valdību, attīstīt tālāk sociālistisko revolūciju un nodibināt proletariāta diktatūru.

Strādnieku šķira un tās partija bija ieguvušas plašas iespējas legālam darbam valsts iedzīvotāju un vispirms darba zemniecības vidū. Laikā no 1940. gada 17. jūnija līdz 4. jūlijam Latvijas pilsētās un laukos komunistu vadībā notika vairāk nekā 150 masu mītiņu, sapulču un demonstrāciju, kur piedalījās ap 250 tūkstoš cilvēku. Rīgas, Liepājas un citu pilsētu strādnieki noorganizēja aģitbrigādes, kuras apbraukāja lauku apvidus un aicināja zemniekus atbalstīt LKP CK lozungus.

Pēc fašistiskās kliķes gāšanas legāli sāka iznākt LKP CK avīzes: Rīgā — «Cīņa» un «Пролетарская правда», Liepājā — «Komunists», Daugavpilī — «Латгальская правда» u. c. laikraksti. Partijas presei bija izcila nozīme partijas politikas izskaidrošanā masām, to politiskās apziņas celšanā. Plašā masu kustība, ko organizēja un vadīja LKP, stipri ietekmēja demokrātiskās tautas frontes cīņu pret reakcionāro buržuāziju un fašisma paliekām. Latvijas darbaļaudis vienprātīgi prasīja sasaukt Tautas saeimu ar Satversmes sapulces tiesībām, lai tā izlemtu jautājumu par nākamo valsts iekārtu Latvijā. Uz vietām (Aizputes apriņķi, Alsungā, daudzos Latgales pagastos) strādnieki un zemnieki atbruņoja aizsargus un ieņēma viņu štābus un klubus. Masu mītiņos Latvijas darbaļaudis pieņēma lēmumus, kuros pieprasīja, lai jaunā valdība spertu visnoteiktākos soļus cīņā pret fašismu un reakciju. Laikā no 21. līdz 27. jūnijam mītiņi un demonstrācijas notika visās Latvijas pilsētās un visos pagastu centros. 25. jūnijā Biķernieku, Naujienas, Višķu un citu pagastu iedzīvotāju mītiņos, kuros piedalījās vairāki tūkstoši cilvēku, bija pieņemta rezolūcija, kas pieprasīja, lai jaunā valdība izdod likumu par fašistisko organizāciju likvidēšanu un atbruņošanu, kā arī par valsts aparāta iestāžu iztīrīšanu no reakcionāriem, fašistiskiem un pretpadomju elementiem.¹ Līdzīgus lēmumus mītiņos pieņēma visā Latvijā. Reakcionārie spēki pretojās tautas masu

¹ «Латгальская правда». 1940. g., 10. nr.

prasībām, organizējot ar fašistiski noskaņotu Latvijas armijas virsnieku un aizsargu palīdzību dažādas provokācijas pret darbaļaudīm. Bīkernieku pagastā zemnieku mītiņa izklidināšanā piedalījās 2 kavalērijas eskadroni, piekaujot mītiņa dalībniekus ar gumijas nūjiņām, bet no Daugavpils ieradušies 40 aizsargi nostādīja uz pagasta valdes ēkas balkona ložmetēju. Pateicoties pašu masu disciplinētībai un LKP saprātīgajai vadībai, izdevās novērst asinsizliešanu, ko bija cerējuši izprovocēt aizsargi.¹ Arī Līvānos ar šautenēm bruņoti aizsargi un policisti, sapulcējušies pilsētas valdē, mēģināja 24. jūnijā izprovocēt sadursmi ar demonstrantiem. Vairāk nekā 1000 strādnieku, amatnieku un zemnieku, kas šajā dienā bija sapulcējušies mītiņā, prasīja savā rezolūcijā aizsargu un policijas atbrūošanu un tautas milicijas organizēšanu.² Lūdzas apriņķī 26. jūnija rītā vietējie budži kopā ar Latvijas armijas patruļām sāka kratīšanas to zemnieku mājās, kuri bija piedalījušies aizsargu atbrūošanā. Bet sapulcējušies zemnieki un pilsētas strādnieki padzina budžus un piespieda karaspēka patruļu atkāpties.³

Liepājas kara ostā, būvdarbu rajonā fašisti 27. jūnijā bija izkaisījuši proklamācijas, kurās aicināja cīnīties pret jauno valdību.⁴ Fašisti centās radīt armijā reakcionāro virsnieku trieciengrupas un terorizēt revolucionāri noskaņotus kareivjus.

Bijušais Latvijas kara ministrs un armijas komandieris ģenerālis Berķis pēc savu lietu nodošanas jaunajam ministram teica uzrunu virsniekiem un piekodināja neaizmirst, ka «Ulmanis vēl paliek savā vietā». Tas bija aicinājums visiem reakcionāriem spēkiem pretoties revolucionārajai tautai. Fašistiskie virsnieki, vajādami revolucionāri noskaņotus kareivjus, mēģināja aizkavēt armijas pievienošanos tautai. Taču revolucionārā kustība aptvēra arī armiju. Neraugoties uz reakcionāro virsnieku pretošanos, Latvijas armijas pulkos notika kareivju sapulces. Piemēram, 27. jūnijā sapulcējās 9. Rēzeknes pulka visu rotu pārstāvji un nolēma sasaukt Rēzeknes garnizona kareivju kopsapulci, lai izskaidrotu jaunās demokrātiskās valdības mērķus un uzdevumus un apspriestu kareivju prasības.⁵ Tādas sapulces notika arī citos garnizonos. Kareivju masas ar katru dienu aizvien vairāk revolucionizējās un pārgāja tautas pusē.

Latvijas darbaļaudis apsveica jaunās valdības nodibinā-

¹ «Латгальская правда». 1940. г., 10. nr.

² Turpat.

³ Turpat, 11. nr.

⁴ «Красное знамя». 1940. г. 30. jūnijā.

⁵ «Valdības Vēstnesis». 1940. г., 138. nr.

šanos. No visām Latvijas malām demokrātiskā tautas valdība saņēma daudzus apsveikumus un sekmju novēlējumus darbā — no strādnieku organizācijām, uzņēmumiem, fabrikām, zemnieku sapulcēm, atsevišķām grupām un personām. Staiceles papīrfabrikas strādnieki savā apsveikumā rakstīja: «Apsprieduši valdības deklarāciju, mēs dedzīgi apsveicam valdības paziņojumu, ka tā atdos strādnieku šķirai visas viņai atņemtās tiesības. Apsolāmies tai sniegt visādu palīdzību tās goda pilnajā un grūtajā darbā.»¹

Pēc fašistiskā režīma gāšanas buržuāzijas spēki vēl nebija salauzti. Darbaļaužu masas negribēja apstāties pusceļā. Lai panāktu sociālistiskās revolūcijas uzvaru, vajadzēja pilnīgi salauzt buržuāzisko valsts mašīnu kā centrā, tā arī perifērijā, vajadzēja likvidēt buržuāzisko armiju un policiju, ekspropriēt buržuāziju, iznīcināt privātpašumu uz zemi. Vajadzēja atjaunot padomju varu, ko Latvijas darbaļaudis bija iekarojuši 1917. un 1919. gadā, bet ko bija apspieduši ārzemju imperiālisti un pērkamā nacionālistiskā buržuāzija. Uz šo uzdevumu atrisināšanu latviešu tautu veda Latvijas Komunistiskā partija. Periods, kurā norisinājās cīņa par sociālistiskās revolūcijas uzvaru (1940. g. jūnijs un jūlijs), tautas masām bija bagāta šķiru cīņas skola, kurā auga to aktivitāte un politiskā apziņa.

Šajā laikā demokrātiskā valdība, revolucionāro tautas masu atbalstīta, veica lielu darbu visas valsts demokratizācijā. Viens no pirmajiem jaunās valdības pasākumiem bija gāztās fašistiskās valdības izsludinātā kara stāvokļa atcelšana valstī.

26. jūnijā demokrātiskā tautas valdība izdeva likumu par strādnieku komitejām. Jaunais likums noteica, ka darbu vadīšanai demokratizācijas, kā arī rūpniecības, amatniecības, tirdzniecības, celtniecības, transporta un lauksaimniecības attīstības sekmēšanas nolūkos visos uzņēmumos, iestādēs un saimniecībās organizējamās strādnieku un kalpotāju komitejas, kurām jāaizstāv strādnieku un kalpotāju ekonomiskās intereses, jāgādā par viņu kultūras vajadzību apmierināšanu, jāsekmē darba disciplīna un jāpārstāv strādnieku un kalpotāju intereses pret administrāciju un uzņēmumu un saimniecību īpašniekiem. Strādnieku un kalpotāju komitejas nodibināja visos uzņēmumos un iestādēs, kurās bija nodarbināti 20 un vairāk strādnieku un kalpotāju. Atsevišķos uzņēmumos, kuros strādnieku un kalpotāju skaits bija mazāks par 20, ievēlēja vienu pilnvaroto, kuram bija tādas pašas tiesības un pilnvaras kā strādnieku komitejām.²

¹ «Пролетарская правда». 1940. gada 30. jūnijā.

² Turpat, 1940. g., 4. nr.

Likums par strādnieku komitejām deva iespēju praktiski realizēt kontroli pār ražošanu un bankām.

Pēc pašu darbaļaužu masu iniciatīvas sākās pašvaldības organu reorganizācija uz vietām, atceļot vecos, reakcionāros pagastu un pilsētu valžu locekļus. Tautai tika dotas demokrātiskās brīvības, tika likvidēta fašistiskā aizsargu bruņotā organizācija, noteikta 8 stundu darba diena, palielināta darba alga. Jau 29. jūnijā tika publicēts likums par darba algas palielināšanu visiem strādniekiem. Tas ievērojami pacēla Latvijas darbaļaužu materiālo līmeni. Saskaņā ar likumu darba alga strādājošiem, kas agrāk bija saņēmuši 75 santimus un mazāk stundā, tika palielināta par 20%. Strādājošiem, kas agrāk bija saņēmuši no 76 santīmiem līdz 1 latam stundā, tagad alga tika paaugstināta par 15%. Jaunā valdība atcēla fašistisko likumu par kamerām (Tirdzniecības un rūpniecības, Lauksaimniecības, Amatniecības, Darba u. c.). Jaunais sabiedrisko lietu ministrs P. Blaus savā runā sakarā ar šā likuma pieņemšanu teica: «Kameras, kas bija nodibinātas pēc 1934. gada 15. maija, bija vecā, sabrukušā režīma mantojums. Tās neizpauca to aprindu intereses un uzskatus, kuras tām vajadzēja pārstāvēt. Piemēram, Darba kamera ne tik daudz aizstāvēja strādnieku patiesās intereses, cik bija ierocis kritušās valdības rokās cīņai pret strādniekiem. Reize ar veco režīmu bija jāsabruk arī kameru sistēmai.»¹

Kad bija likvidēts vecā režīma mantojums — kameras, radīta jauna strādnieku likumdošana, ievestas strādnieku komitejas uzņēmumos, izvirzījās uzdevums atjaunot Ulmaņa likvidētās arodbiedrības. Šā darba iniciatore bija Latvijas Komunistiskā partija. LKP centrālais preses orgāns «Cīņa» 1940. gada 26. jūnijā norādīja, ka viens no svarīgākajiem uzdevumiem šajā brīdī ir arodbiedrību darbības atjaunošana. Avīze atzīmēja, ka Ulmaņa valdības nodibinātās arodbiedrības aizstāvējušas nevis strādnieku, bet gan kapitālistu intereses un to līderi uzticīgi kalpojuši Ulmaņa un Bērziņa plutokrātiskajai kliķei.

Pēc LKP ierosmes demokratizācija aptvēra visas sabiedriskās dzīves sfēras Latvijā. Skolas un augstākās mācību iestādes tika pārveidotas uz demokratiskiem pamatiem, par pasniedzējiem tika aicināti daudzi progresīvi darbinieki un skolotāji, kurus Ulmaņa valdība viņu pārliecības dēļ bija padzinusi no mācību iestādēm. Demokratiski pārkārtojumi skāra arī armiju. Pēc LKP priekšlikuma demokrātiskā tautas valdība ievēda Latvijas armijā politiskā vadītāja institūtu. 4. jūlijā

¹ «Valdības Vēstnesis». 1940. g., 142. nr.

tika pieņemts likums par politiskajiem vadītājiem, kurā bija teikts: «Lai vispilnīgāk izvestu dzīvē pasākumus, kas nepieciešami pilnīgai patiesas demokratizācijas realizēšanai armijā, kā arī lai nostiprinātu augstu kaujas disciplīnu, valdība nolēmj nodibināt Latvijas armijā politiskā vadītāja institūtu.»¹ Politiskos vadītājus iecēla armijas štābos, divīzijās, brigādēs, pulkos un atsevišķās karaspēka daļās no to personu vidus, ko bija izvirzījušas sabiedriskās un politiskās organizācijas. Politisko vadītāju darbs noritēja ciešā kontaktā ar Sabiedrisko lietu un Izglītības ministrijām, un savā darbā viņi bija pakļauti kara ministram un armijas komandierim. Politisko vadītāju uzdevums bija iepazīstināt armijas personālo sastāvu ar jaunās valdības likumiem un rīkojumiem, kā arī ar demokratiskajiem pārkārtojumiem valstī, organizēt un vadīt vispārējo politisko darbu armijā, sekmēt militārās disciplīnas nostiprināšanos, organizēt un vadīt armijas preses izdevumus.

Ievedot politiskā vadītāja institūtu armijā, tika izjaukti visi reakcionāro spēku aprēķini — savā cīņā pret tautu izmantot armiju; kareivji tika atbrīvoti no reakcionāro, fašistisko virsnieku ietekmes, un viss armijas personālais sastāvs tika iesaistīts valsts demokratiskās pārveidošanas procesā. Politisko vadītāju amatos sabiedriskās un politiskās organizācijas sūtīja savus demokratiski noskaņotos biedrus. LKP darbam armijā sūtīja savus labākos propagandistus un agitatorus, kas spēja aktīvi iekļauties armijas dzīvē. Politisko vadītāju darba auglīgie rezultāti bija manāmi Tautas saeimas vēlēšanu dienās, kad armijas personālā sastāva lielum lielais vairākums balsoja par Latvijas darba tautas savienības kandidātiem.

Lielu, auglīgu darbu darbaļaužu masu idejiski politiskā līmeņa celšanā šajā laikā veica LKP. Latviešu tautai kļuva pieejami daudzi marksisma-ļeņinisma darbi, kas līdz tam buržuāziskajā Latvijā bija bijuši aizliegti. Darbaļaužu masu apziņa strauji revolucionizējās. LKP centrālais preses orgāns «Cīņa» 1940. gada 29. jūnija ievadrakstā izvirzīja uzdevumu celt Latvijas darbaļaužu masu idejiski politisko līmeni, aicinot iesaistīt masu revolucionārās apziņas celšanas darbā visus partijas biedrus un progresīvi noskaņotos sabiedriskos darbiniekus.

Avīzes «Cīņa» un «Пролетарская правда» sāka iespiest VK(b)P Vēstures īso kursu. Tas lielā mērā atviegloja Latvijas darbaļaudīm izprast savus uzdevumus un sagatavoja Latvijas darba tautas bloka lielo uzvaru Tautas saeimas vēlēšanās. LKP jau līdz ar demokratiskās tautas valdības nodibināšanās pirmajām dienām stājās tautas masu revolucionārās cīņas priekš-

¹ «Valdības Vēstnesis». 1940. g., 148. nr.; sk. arī «Правда». 1940. g. 7. jūlijā.

galā un bija to vadone un vadītāja. Partijas lozungi un tās darbības kaujinieciskā programma pauda tautas masu centienus. Latvijas darbaļaudis ticēja tikai vienai partijai, un šī partija bija strādnieku šķiras avangards — Komunistiskā partija, kas ne mirkli nebija pārtraukusi cīņu par tautas tiesībām un brīvību pat visniknākajā fašistiskā terora laikā. Darbaļaužu masas vēl buržuāziskajā Latvijā bija pārliecinājušās par to, ka LKP ir konsekventa viņu tiesību aizstāve, tāpēc demokrātisko pārkārtojumu realizēšanā tās nešaubīgi sekoja tai.

Savā ārpolitikā demokrātiskā tautas valdība izvirzīja uzdevumu stiprināt draudzīgas attiecības ar Padomju Savienību. Demokrātiskā tautas valdība jau savas pastāvēšanas pirmajās dienās ar savu darbību pierādīja, ka tā grib godīgi pildīt 1939. gada 5. oktobrī noslēgtā savstarpējās palīdzības pakta noteikumus. Šī jaunās valdības ārējā politika pilnīgi atbilda Latvijas tautas masu tieksmēm, tāpēc darbaļaudis atbalstīja valdības politiku. Iepriekš jau norādījām, kādus apstākļus Latvijas teritorijā izvietotajām padomju karaspēka daļām bija radījusi Ulmaņa fašistiskā valdība. Tā traucēja padomju karaspēka normālu darbību un kaujas apmācības un nevēlējās, lai Latvijas robežu drošība patiešām tiktu nostiprināta. Pārkāpdama savstarpējās palīdzības līgumu, plutokrātiskā kliķe bremzēja un sabotēja svarīgāko Baltijas piekrastes aizsardzības atbalstpunktu — Liepājas un Ventpils ostu nostiprināšanu, ar to graujot šo PSRS kara flotes jūras bazu kaujas spējas. Rīkodamās saskaņā ar Latvijas teritoriālās drošības interesēm, kuras pilnīgi nodrošināja padomju bruņotie spēki, jaunā tautas valdība ar 1940. gada 2. jūlija aktu¹ piešķīra padomju karaspēkam tiesības paplašināt Liepājas kara bazi. Bases komandējošā sastāva ģimenēm tika piešķirti dzīvokļi pēc saraksta. Turpmāk, otrajā kārtā, bija paredzēts sagādāt visu vajadzīgo dzīvokļu daudzumu. Jaunā valdība tāpat pieņēma lēmumu organizēt militāru jūras bazi Rīgā, lai Liepājā dislocētās PSRS karaspēka vienības varētu te bazēties un veikt kaujas apmācības kopā ar Latvijas floti un krastu aizsardzību (to skaitā arī ar Latvijas dzelzceļu artilēriju). Vienošanās par militāras jūras bazes organizēšanu Rīgā tika parakstīta 1940. gada 29. jūnijā.² Līgumā bija noteikta bāzes teritorija Rīgas ostā, noliktavu, dienesta ēku un telpu izvietojumi. Šīs demokrātiskās tautas valdības vienošanās ar Padomju valdību vēl vairāk nostiprināja Latvijas robežu drošību un liecināja, ka jaunā valdība patiešām spēj nodrošināt ar Padomju Savienību no-

¹ LPSR CVA, 1474. f., 1. apr., 5./II l., 81. lp.

² Turpat, 75.—77. lp.

slēgtā savstarpējās palīdzības pakta izpildi, tādējādi novēršot Latvijas iesaistišanu pasaules karā. 1940. gada jūnijā un jūlijā noslēgtās jaunās vienošanās, kas bija saistītas ar savstarpējās palīdzības pakta lēmumu realizēšanu, atkal apliecināja, ka Padomju Savienība rūpējas par drošības un miera aizsardzību Baltijas jūrā un labu kaimiņu attiecības starp Padomju Savienību un Latviju kļūst vēl ciešākas.

Jaunā valdība radikāli iztīrīja visu veco plutokrātiskās Latvijas diplomātisko aparātu. Šis pasākums noritēja tās vadītāja A. Kirhenšteina tiešā vadībā. A. Kirhenšteins līdztekus valdības galvas pienākumiem izpildīja arī ārlietu ministra pienākumus. No amatam atcēla pretpadomju politikas realizētājus Arlietu ministrijā un fašistiskās Latvijas vēstniekus citās zemēs.

Buržuāziskās Latvijas diplomātiskais korpuss sastāvēja no buržuāzijai uzticīgiem kalpiem, kas pēc jaunās valdības nodibināšanas uzsāka cīņu pret to. Fašistiskās Latvijas vēstnieki ASV un Anglijā, Bilmanis, Zariņš u. c. buržuāziskās Latvijas diplomāti, apmeloja Padomju Savienību un Latvijas jauno valdību.

Lielā Tēvijas kara laikā Bilmanis atbalstīja fašistisko iebrucēju režīmu, viņš slavīnāja Latvijas kvislingu — latviešu tautas bendi ģenerāli Dankeru, kas bija stājies hitleriešu dienestā. Bet ne Bilmanis, ne viņam līdzīgie nepauda tūkstošiem visā pasaulē izkaisīto latviešu, lietuviešu un igauņu emigrantu uzskatus.

Baltijas tautu piederīgie, kas atradās tālu no dzimtenes, apsveica darbaļaužu uzvaru Latvijā. Demokratiskā tautas valdība 10. jūlijā saņēma apsveikumu no ASV dzīvojošiem Baltijas tautu piederīgajiem. Apsveikumā bija teikts: «Mēs ar prieku apsveicam jauno valdību, kas nodibināta mūsu dzimtenē. Mēs izpaužam to tūkstošu Amerikas Savienotajās Valstīs dzīvojošo lietuviešu, latviešu un igauņu jūtas, kas ilgus gadus sapņojuši par to, lai viņu dzimtene būtu tiešām brīva un neatkarīga no imperiālistisko ārvalstu ietekmes un lai to pārvaldītu isti tautas pārstāvji.»¹

Jaunā valdība anulēja visus Latvijas pretpadomju līgumus ar citām valstīm: 1940. gada 30. jūnijā tika anulēta militārā savienība ar Igauniju, bet 1940. gada 3. jūlijā — 1934. gada Zenēvas līgums, kurš bija licis pamatus Baltijas Antantei.

Fašistiskās valdības gāšana un demokrātisko brīvību nodibināšana garantēja tautai iespēju brīvi izpaust savu gribu. Revolucionārajiem notikumiem sekojot citam pēc cita, tautas masas īsā laikā ieguva milzīgu politisku pieredzi un vēl vairāk

¹ «Правда». 1940. g. 11. jūlijā.

pārlicinājās par proletariāta revolucionārā avangarda — LKP līnijas un politikas pareizību. Situācijā, kāda bija izveidojusies Latvijā, darbaļaužu masas ar proletariātu priekšgalā cīnījās par iesākušās revolūcijas turpināšanu un centās panākt padomju varas atjaunošanu valstī. Liela nozīme šajā cīņā bija vēlēšanām Tautas saeimā uz plašas demokrātijas pamata, kas nodrošināja tautai iespēju brīvi izteikt savu gribu. Ievērojot tautas intereses, demokrātiskā valdība izstrādāja likumu par Tautas saeimas vēlēšanām uz plašas demokrātijas pamata. Jaunais vēlēšanu likums, ko publicēja 5. jūlijā, piešķīra vēlēšanu tiesības visiem pilsoņiem, kas vēlēšanu dienā sasnieguši 21 gada vecumu.¹ Tika atcelts 1934. gada 18. maija likums, kas saeimas funkcijas nodeva Ulmaņa ministru kabinetam. Vēlēšanas bija noteiktas uz 1940. gada 14. un 15. jūliju. Tika nodibināti 5 vēlēšanu apgabali: Rīgas pilsēta, Vidzeme, Kurzeme, Zemgale un Latgale. Deputātu skaits pa apgabaliem bija šāds: no Rīgas — 21 deputāts, no Vidzemes — 22 deputāti, no Kurzemes — 15 deputāti, no Zemgales — 15 deputāti un no Latgales — 27 deputāti. Likums noteica arī deputātu kandidātu izvirzīšanas un kandidātu sarakstu sastādīšanas kārtību. Uz vēlēšanu likuma pamata tika nodibināta Centrālā vēlēšanu komisija, kurā ietilpa dažādu resoru, kā arī sabiedrisku un politisku organizāciju pārstāvji. Tāni ietilpa Tieslietu ministrijas pārstāvis Miķelsons, Iekšlietu ministrijas pārstāvis Loja, Sabiedrisko lietu ministrijas pārstāvis Gulbis, Valsts statistiskās pārvaldes pārstāvis Maldups, LKP pārstāvji Buševics un A. Deglavs un arodbiedrību pārstāvji Šics un Vecvagars. 5. jūlijā sakarā ar vēlēšanu likuma publicēšanu visā valstī pēc LKP aicinājuma notika darbaļaužu demonstrācijas, kuru dalībnieki apsveica valdības pieņemtus lēmumus. Darbaļaužu demonstrācijā Rīgā piedalījās 100 000 cilvēku, Liepājā — 20 000 cilvēku. Padomju vēstniecība šajās dienās saņēma daudzus apsveikumus no Latvijas darbaļaudīm.²

Vēlēšanu kampaņas laikā visi latviešu tautas progresīvie spēki LKP vadībā apvienojās vienotā Latvijas darba tautas blokā. Vēlēšanu blokā ietilpa strādnieki, zemnieki, darba inteliģence — latviešu tautas progresīvie spēki.

Latvijas darba tautas bloka aicinājumā visiem vēlētājiem bija teikts: «Latviešu tautai šajās dienās jāiet pie vēlēšanu urnām, apzīnieties, ka vienīgais ceļš uz laimi, valsts neatkarību, kultūras uzplaukumu, attīstību un tautas materiālās labklājības augstāko kāpinājumu ir cieša draudzība un konsekventa, godīga savienības realizēšana starp Latviju un PSRS, latviešu

¹ «Valdības Vēstnesis». 1940. g., 149. nr.

² Turpat, 150. un 155. nr.

tautas brālība ar Padomju Savienības tautām, mūsu tautu kopīga cīņa par mieru, par laimi, par Latvijas republikas un Padomju Republiku Savienības uzplaukumu.»¹

6. jūlijā Latvijas darba tautas bloks publicēja savu vēlēšanu platformu, ko bija parakstījušas LKP CK, LDJS CK, Sarkanās palīdzības CK, Latvijas arodbiedrības, Latvijas armijas pārstāvji, darba zemniecības pārstāvji, studentu biedrība «Zemgalija» un Latgales studentu biedrība, Latvijas Skolotāju savienība, Latvijas Rakstnieku un žurnālistu biedrība, Latvijas Mākslinieku savienība un citas Latvijas progresīvas sabiedriskās organizācijas.

Latvijas darba tautas bloka vēlēšanu platforma puda darbaļaužu masu prasības: demokrātisko brīvību — vārda, preses, sapulču un biedrošanās brīvības nodrošināšanu darbaļaudim; pilsoņu un mantas neaizskaramības nodrošināšanu; plašu nacionālās kultūras un zinātnes, izglītības un mākslas attīstību; maksimālu valsts palīdzību sīkzemniekiem un bezzemniekiem zemes iegūšanā; strādnieku un kalpotāju materiālā stāvokļa uzlabošanu, paaugstinot darba algu; darba invalīdu, gados vecu strādnieku un strādnieču nodrošināšanu uz valsts rēķina; plašu medicīnisko palīdzību darbaļaudim; mātes un bērna interešu aizsardzību; konsekventu armijas demokrati-zāciju.

Latvijas darba tautas bloka vēlēšanu platformu dedzīgi atbalstīja darbaļaužu masas. Visā valstī notika demonstrācijas, mitiņi un sapulces. Daudzās no tām tika izvirzīta prasība nodibināt padomju varu. 34 arodbiedrību un kultūras un izglītības organizāciju valžu locekļu sanāksmē pēc LKP CK pirmā sekretāra J. Kalnbērziņa ziņojuma par Latvijas darba tautas bloka vēlēšanu platformu tika pieņemta rezolūcija, kas aicināja visus arodbiedrību biedrus aktīvi piedalīties vēlēšanās un balsot par Latvijas darba tautas bloka kandidātiem.² Vēlēšanu kampaņas vadīšanai tika nodibināta Latvijas darba tautas bloka Vislatvijas komiteja. Tajā piedalījās no LKP — CK sekretāri J. Kalnbērziņš un Ž. Spure, Latvijas dzelzceļnieku pārstāvis L. Kažemaks, arodbiedrību pārstāvis R. Lapiņš, Latgales pārstāvis V. Latkovskis, zemnieku un laukstrādnieku pārstāvis J. Vanags, sieviešu pārstāve L. Jablonska, skolotāju pārstāvji J. Jansons un A. Šeršunovs. Bloks izvirzīja savus kandidātu sarakstus visos piecos vēlēšanu apgabalos. Bloka kandidātu sarakstos bija ievērojamākie Latvijas revolucionārie darbinieki — LKP biedri, strādnieki, zemnieki, kareivji, skolotāji,

¹ «Правда». 1940. g. 7. jūlijā.

² Turpat.

rakstnieki un citi latviešu tautas pārstāvji. Latvijas darba tautas bloka lozungus «Par maizi, par mieru, par tautas brīvību!» dedzīgi atbalstīja visplašākās tautas masas. Pa visu valsti tika izsūtīti 350 000 Latvijas darba tautas bloka vēlēšanu platformas eksemplāru, un tautas masas šo platformu visur dedzīgi atbalstīja. Vēlēšanu sarīkošanai tika noorganizēti 609 vēlēšanu iecirkņi un 646 apakšiecirkņi.¹

Divas dienas pirms vēlēšanām radio runu teica valdības galva profesors A. Kirhenšteins. Griezdamies pie Latvijas tautas, A. Kirhenšteins teica: «Valdības deklarācija visiem brīvās Latvijas pilsoņiem un pilsonēm ir zināma. Valdība apsola to izpildīt un ņerties arī pie citu uzdevumu veikšanas, kurus tai devusi tauta. Darba tautas ievēlētie jaunās saeimas deputāti izstrādās konstitūciju, kura mūs ar visciešākām saitēm sasaisītīs ar mūsu lielo, vēsturisko kaimiņu — Padomju Savienību.»² Demokratiskās tautas valdības vadītājs aicināja latviešu tautu balsot par Latvijas darba tautas bloka kandidātiem — isteniem tautas pārstāvjiem, norādot, ka «visu īstu Latvijas patriotu pienākums ir nodot savas balsis par Latvijas darba tautas bloka kandidātiem».³

Latvijas darba tauta dedzīgi atsaucās valdības aicinājumam un, nododot balsis, atbalstīja Latvijas darba tautas bloka vēlēšanu platformu. Tāda pacilāta noskaņojuma, kāds vēlētājos valdīja Tautas saeimas vēlēšanu laikā, nav bijis nevienā no daudzajām saeimas vēlēšanām buržuāziskās Latvijas laikā. Latvijas iedzīvotāju aktivitāte Tautas saeimas vēlēšanās izpaudās jau pirmajā vēlēšanu dienā — 14. jūlijā. Šajā dienā Rīgā nobalsoja vairāk nekā 70% no visiem vēlētājiem, bet pirmajās vēlēšanu stundās Rīgā bija jau nobalsojuši 77 495 cilvēki, turpretī pēdējās buržuāziskās Latvijas saeimas vēlēšanās 1931. gadā tajā pašā laikā bija nobalsojuši tikai 16 000 vēlētāju.

Tāda pati vēlētāju aktivitāte bija vērojama arī citos Latvijas centros, piemēram, Rēzeknē pirmajā vēlēšanu dienā bija nobalsojuši 85% no vēlētāju kopskaita. Visā Latvijā pirmajā vēlēšanu dienā nobalsoja 2/3 no visiem vēlētājiem. Kopā ar visiem darbaļaudīm par Latvijas darba tautas bloka kandidātiem vienprātīgi balsoja arī Latvijas armija. Daudzās karaspēka daļās pirmajā vēlēšanu dienā nobalsoja lielum lielais vairākums vēlētāju. Latgales divīzijā 14. jūlijā nobalsoja 92,5% vēlētāju, Siguldas pulkā — 90%, Rēzeknes pulkā — 95%, Jelgavas pulkā — 98%, zemūdeņu bazē — 98,8%. Vairākās kara-

¹ «Правда». 1940. g. 7. jūlijā.

² «Valdības Vēstnesis». 1940. g., 155. nr.

³ Turpat.

spēka daļās pirmajā vēlēšanu dienā bija nobalsojuši visi vēletāji (Vidzemes artilērijas pulks, Liepājas un Ventspils pulki, mīnu divīzijs, Cēsu pulks).¹

Brīvi izpaustas iedzīvotāju gribas rezultātā Latvijas Tautas saeimas vēlēšanās Latvijas darba tautas bloks guva pilnīgu uzvaru.

18. jūlijā tika publicēts Centrālās vēlēšanu komisijas paziņojums par Tautas saeimas vēlēšanu rezultātiem. Par Latvijas darba tautas bloka kandidātiem bija nobalsojuši 1 556 807 vēletāji jeb 97,6% no visiem vēletājiem. Saeimā tika ievēlēti strādnieku, zemnieku un intelīģences pārstāvji.

Ievēlēti tika visi Latvijas darba tautas bloka kandidāti, to skaitā O. Auguste, J. Vanags, K. Gāilis, Fr. Deglavs, J. Kalnbērziņš, A. Kalniņš, A. Kirhenšteins, L. Kažemaks, R. Neilands, V. Lācis, A. Nurža, O. Oškals, I. Paldiņa, P. Plēsums, Ž Spure, Tautas rakstnieks A. Upīts u. c.

Tautas saeimas vēlēšanas pauda Latvijas darba tautas patiesos centienus. Eksploatatoru šķiru pārstāvji vēlēšanu laikā daudzos gadījumos mēģināja vēletājus uzpirkt, izkaisīja proklamācijas, visādi draudēja tiem, kas balsoja par darba tautas bloka kandidātiem.

Priekšvēlēšanu kampaņas laikā reakcija mēģināja sastādīt savu kandidātu sarakstu, maskējoties ar «demokrātisko latviešu vēletāju» nosaukumu. Savā aicinājumā vēletājiem tā saucamie «demokrātiskie latvieši» rakstīja: «Mēs griežamies pie visiem krietniem mūsu valsts pilsoņiem un viņiem sakām: mēs gribam saglabāt brīvo un neatkarīgo Latviju, mēs to negribam zaudēt.»

Šo atklāto aicinājumu saglabāt veco buržuāzisko Latviju reakcijas ideologi centās maskēt ar savu vēlēšanu platformu. Tāni viņi neskopojās ar solījumiem nodrošināt visiem Latvijas pilsoņiem demokrātiskās brīvības, lojāli sadarboties ar strādniekiem un viņu organizācijām, izpildīt Padomju Savienības un Latvijas savstarpējās palīdzības pakta noteikumus, stiprināt saimnieciskos un kultūras sakarus ar PSRS un tās tautām. Ar šādiem paziņojumiem buržuāzisko partiju pārstāvji cerēja tāpat kā agrāk apmānīt vēletājus, bet «demokrātisko latviešu» izvirzīto kandidātu vārdi runāja paši par sevi. Tie bija: ģenerālis J. Balodis, V. Zāmuels, K. Skalbe, H. Celmiņš, P. Berģis. Blokā, kas maskējās ar «demokrātisko latviešu» nosaukumu, bija apvienojušies dažādu buržuāzisko partiju pārstāvji ar ģenerāli J. Balodi priekšgalā, kas bija viens no fašistiskā apvērsuma organizētājiem. Ar hektografu pavairotās lapelēs reakcionāri bēdēja vēletājus, ka pēc dažām dienām Latvijā iesojos hitleriskās

¹ «Valdības Vēstnesis». 1940. g., 160. nr.

Vācijas karaspēks un izrēķināsies ar visiem, kas balsojuši par Latvijas darba tautas bloku.

Fašistiskās reakcijas draudi tomēr nespēja iebiedēt Latvijas darbaļaudis. Reakcionāru plāni cieta kauna pilnu neveiksmi. Buržuāzijas aģentu rīcība izraisīja īstu protesta vilni, kas vēlās pāri visai valstij. Kādā darbaļaužu vēstulē avīzes redakcijai bija teikts: «Bēdīgā atmiņā palikušie bijušie ministri un bijušo kameru pārstāvji ir izplatījuši lapiņas, kas aicina nebalsot par darba tautas bloku, draudot nepaklausības gadījumā ar asiņainu izrēķināšanos. Mēs prasām, lai valdība nekavējoties spertu visstingrākos soļus pret šiem asinssuņiem, kas tikai gaida vairāk vai mazāk izdevīgu brīdi, lai izpildītu savus nekaunīgos draudus.»¹

Vēlēšanu dienā ekspluatatoru šķiru pārstāvji apzinīgi bojāja vēlēšanu biļetenus, ar to cenšoties kaitēt vēlēšanām. 60% no sasvītrotajiem biļeteniem nāca no Vidzemes un Zemgales. Tā nebija nekāda nejaušība, jo šajos apvidos atradās visvairāk budžu saimniecību, kas bija Ulmaņa un viņa diktatūras balsts. Par to jo spilgti liecina fakts, ka no 12 086 Vidzemē svītrotajiem vēlēšanu biļeteniem 10 771 bija svītrots lauku apvidos un tikai 1 315 biļeteni — pilsētās.²

Visi ekspluatatoru šķiru mēģinājumi izjaukt vēlēšanas tomēr bija veltīgi. Latvijas darbaļaudis tās aizmēza no sava ceļa un izteica uzticību īstajiem tautas interešu pārstāvjiem — Latvijas darba tautas bloka kandidātiem.

3. PADOMJU VARAS ATJAUNOSANA LATVIJĀ SOCIĀLISTISKĀS REVOLŪCIJAS UZVARAS REZULTĀTA 1940. GADA 21. JŪLIJĀ

Pēc Latvijas darba tautas bloka uzvaras vēlēšanās visā zemē notika grandiozas darbaļaužu demonstrācijas un mitiņi. Mitiņos strādnieki, zemnieki un darba inteliģence izvirzīja prasību nodibināt Latvijā padomju varu un pievienoties Padomju Sociālistisko Republiku Savienībai.

Daugavpils dzelzceļu darbnīcās strādnieki sapulcējās uz mitiņu, lai izstrādātu norādījumus saviem deputātiem. Strādnieki izvirzīja prasību nodibināt Latvijā padomju varu un lūgt uzņemt Latviju Padomju Savienībā kā savienoto republiku. Kādā citā strādnieku mitiņa rezolūcijā teikts: «Mēs, fabrikas «Daugava» strādnieki, apsprieduši radušos stāvokli, nācām pie

¹ «Красное знамя». 1940. g. 11. jūlija.

² «Правда». 1940. g. 1. jūlija.

secinājuma, ka galīgai Latvijas strādnieku šķiras uzvaras nostiprināšanai nepieciešams radīt padomju varu — pievienot Latviju Padomju Savienībai. Lūk, fabrikas «Daugava» norādījums saviem deputātiem.»¹ Strādnieki apsveica šo rezolūciju ar saucieniem: «Lai dzīvo Padomju Latvija!», «Prasām pievienošanās pie Padomju Savienības!». Tādus pašus norādījumus Tautas saeimas deputātiem darbaļaudis deva visā Latvijā.

Ievēlētā Tautas saeima sanāca uz savu pirmo vēsturisko sēdi 1940. gada 21. jūlijā. Saeimas sēdi atklāja vecākais deputāts 72 gadus vecais zemnieks D. Krūze, kas savā runā teica, ka, atklājot Tautas saeimu, «atveras jauna lappuse Latvijas, mūsu tautas vēsturē — tā ir Latvijas darbaļaužu jaunās, priecīgās un laimīgās dzīves lappuse».² Tautas saeimas darba kārtībā bija jautājumi ar milzīgu vēsturisku un politisku nozīmi visā Latvijas turpmākajā attīstībā. Tautas saeimas deputātiem bija jāapsprīž un jāizlemj vairāki jautājumi: valdības galvas A. Kirhenšteina ziņojums par valdības darbību no tās nodibināšanas brīža līdz Tautas saeimas sasaukšanai, jautājums par Latvijas valsts iekārtu, jautājums par Latvijas pievienošanos PSRS, zemes jautājums, jautājums par banku un lielo rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu nacionalizāciju. Tautas saeimai bija arī jāapsprīž un jāapstiprina Mandātu komisijas un Centrālās vēlēšanu komisijas ziņojumi.³

Pirms Tautas saeimas deputāti sāka apspriest darba kārtības jautājumus, tautas ievēlētos pārstāvjus apsveica Rīgas strādnieku un armijas delegācijas, kas bija ieradušās uz saeimas pirmo sēdi. Rīgas strādnieku delegācijas pārstāvis savā runā teica: «Mēs prasām dibināt Padomju Latviju, ko starptautiskā buržuāzija mums atņēma. Mēs prasām, lai Latvija iestātos Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā.»⁴ Armijas pārstāvis teica, ka viss tautas armijas personālais sastāvs ir pārliecināts par to, ka jaunā saeima, jaunie tautas pārstāvji izpildīs visas tautas un armijas vēlēšanas — lai Latvija iestātos padomju tautu saimē. «Jaunā saeima var būt droša, ka tautas armija kopā ar Sarkano armiju droši stāvēs savas sargu vietās.»⁵ Tautas saeimas priekšsēdētājs deputāts P. Briedis saeimas vārdā pateicās delegācijām, kas bija apsveikušas jauno

¹ «Пролетарская правда». 1940. г., 30. nr.

² Latvijas Tautas saeimas I sesija 1940. gada 21.—23. jūlijā. Stenogramu atreferējums. Valsts apgādniecība, Latvijas Tautas saeimas izdevums, 1940. g., 3. lpp.

³ Turpat, 5. lpp.

⁴ Turpat, 6. lpp.

⁵ Turpat.

saeimu, un teica, ka tautas masu vēlēšanos, ko pauž delegācijas, tautas deputāti realizēs dzīvē.

Valdības ziņojumā A. Kirhenšteins minēja visus jaunās valdības pasākumus valsts demokratizācijā. Savas runas nobeigumā viņš valdības vārdā paziņoja: «Valdība uzskata, ka viņas 21. jūnija deklarācija izpildīta pilnā mērā.»¹ A. Kirhenšteina paziņojumu deputāti uzņēma ar vētrainiem aplausiem, ar to izpaužot savu vienprātīgo atzinību valdības darbībai.

Jautājumā par Latvijas valsts iekārtu runāja deputāts Ž. Spure. Uzrunādams deputātus, viņš teica: «Likumīgi ievēlētajiem tautas pārstāvjiem — jaunajai saeimai šodien jāizlemj, kādu ceļu turpmāk ies Latvija, t. i., jāizlemj jautājums par valsts varu. Kādai jābūt šai varai, par to pamatos mums savus norādījumus jau devuši mūsu vēlētāji — strādnieki, zemnieki, karavīri un darba inteliģence; mums kā patiesiem tautas pārstāvjiem, kam tauta uzticējusies visā pilnībā, viņas prasības jāievēro un jāizpilda pilnā apjomā.»² Savu runu viņš beidza vārdiem: «Tikai padomju vara ir īsta, patiesa, demokrātiska valsts vara. Tikai caur savām padomēm visi darbaļaudis patiesi piedalās valsts vadībā un veido brīvu un laimīgu dzīvi.»³

Darbaļaužu norādījumus nodibināt Latvijā padomju varu savās runās izteica Vidzemes, Kurzemes un Latgales strādnieku, zemnieku un armijas delegāciju pārstāvji.⁴

Tautas saeima saņēma simtiem telegramu un apsveikumu no strādniekiem, zemniekiem, kareivjiem un darba inteliģences, kurās bija izteikta prasība pasludināt Latvijā padomju varu un panākt tās kā līdztiesīgas republikas pievienošanos Padomju Savienībai.⁵ Apspriežot jautājumu par valsts iekārtu Latvijā, vārdu ņēma Kurzemes divīzijas politiskais vadītājs Vecvagars un nolasīja armijas pieņemto rezolūciju. Tajā bija teikts: «Mēs, Latvijas armijas karavīri, apsveicam jauno saeimu un izsakām viņai savu uzticību. Mēs prasām nojaukt robežu starp Padomju Savienību un Latviju; mēs prasām Latviju iekļaut Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā kā četrpadsmito — Latvijas Padomju Republiku.»⁶

Runādams jautājumā par Latvijas pievienošanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienībai, Tautas saeimas deputāts V. Lācis teica: «Visa Latvijas tauta gaida no saviem pārstāvjiem šo lielo vēsturisko lēmumu. Tas var būt tikai viens: kopā ar

¹ Latvijas Tautas saeimas I sesija 1940. gada 21.—23. jūlijā. 9. lpp.

² Turpat.

³ Turpat, 15. lpp.

⁴ Turpat, 16.—21. lpp.

⁵ Turpat, 72.—94. lpp.

⁶ Turpat, 16. lpp.

Padomju Sociālistisko Republiku Savienību pretim kopīgai nākotnei.»¹ Ar vētrainām ovācijām un izsaučieniem — «Lai dzīvo Padomes!» klātesošie uzņēma priekšlikumu par padomju varas nodibināšanu Latvijā un Latvijas PSR iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā.

Ciņā par padomju varas nodibināšanu latviešu tautu iedvesmoja Padomju Savienības tautu piemērs, kuras PSKP vadībā bija guvušas uzvaru Lielajā Oktobra sociālistiskajā revolūcijā un nodibinājušas pasaulē pirmo sociālistisko valsti. Vienbalsīgi pieņemtajā Tautas saeimas deklarācijā bija norādīts:

«Atrisinot jautājumu par valsts varas raksturu, mēs vēršam savus skatus uz mums draudzīgo Padomju Savienības tautu vēsturisko pieredzi un lielo priekšzīmi.

Padomju Savienības tautu lielā vēsturiskā pieredze māca, ka vienīgi padomju vara ir patiesa darbaļaužu interešu izteicēja un sargātāja, ir patiesa tautas vara, kad zemē valda pati tauta, bez lielgruntniekiem un kapitālistiem.

Kā to rāda kapitālistisko valstu pieredze, tajā starpā arī mūsu dzīves rūgtā pieredze pilsoniskajā Latvijā, katra cita vara ir vai nu pilnīgi atklāta, vai tautas krāpšanas nolūkā ar brīvības un vienlīdzības lozungiem maskēta saujiņas ekspluatatoru kundzība un neierobežota patvaļa pār tautas lielo vairākumu...

Izpaužot visas brīvās Latvijas darba tautas gribu, saeima svinīgi pasludina padomju varas nodibināšanu uz visas Latvijas teritorijas. No šīs dienas visa vara Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā pieder pilsētu un lauku darbaļaudīm, kurus reprezentē Darbaļaužu deputātu padomes.»²

Izpildidama tautas gribu, Tautas saeima 1940. gada 21. jūlijā svinīgi pasludināja padomju varas nodibināšanu Latvijā un tai pašā dienā vienprātīgi deklarēja Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas nodibināšanu, kā arī pieņēma lēmumu griezties pie PSRS Augstākās Padomes ar lūgumu uzņemt Latvijas PSR varenās Padomju Savienības sastāvā. Tautas saeimas lēmumu dedzīgi atbalstīja visa tauta. 21. jūlija vakarā jaunās padomju republikas galvaspilsētā notika grandiozas darbaļaužu demonstrācijas, kurās piedalījās vairāk nekā 100 000 cilvēku. Plaši mītiņi, sapulces un demonstrācijas notika visā valstī. 21. jūlijs kļuva latviešu tautai par lielu svētku dienu.

Lielās Padomju Savienības tautas dedzīgi apsveica jaunās padomju republikas darbaļaudis. No visām Padomju Savienības malām Padomju Latvijas darbaļaudis saņēma strādnieku

¹ Latvijas Tautas saeimas I sesija 1940. gada 21.—23. jūlijā. 29. lpp.

² Turpat, 31. un 32. lpp.

un kalpotāju, kolhozu zemnieku un padomju inteliģences apsveikumus. Maskavas, Ļeņingradas, Kijevas, Baku, Alma-Atas, Minskas, Ašhabadas, Vladivostokas un citu padomju pilsētu darbaļaudis sanāca uz plašiem mītiņiem, kas bija veltīti Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tautu lēmumam iestāties Lielās Padomju Savienības tautu saimē. Četrkārt ar Ļeņina ordeni apbalvotās Kirova rūpnīcas kolektīvs savā apsveikumā rakstīja: «Daudzus gadu desmitus Igaunijas, Lietuvas un Latvijas proletariāts ir gājis kopā ar mums, krievu strādniekiem, varonīgā cīņā pret cara patvaldību, pret buržuāzijas un muižnieku varu. Mēs apsveicam jūs, dārgie brāļi, ar jūsu vēsturiskajiem lēmumiem. Tikai padomju vara nodrošinās tautām brīvu attīstību.»¹

Pasludinājusi padomju varu, Tautas saeima savā 22. jūlija sēdē pieņēma likumu par zemi un deklarāciju par banku un lielo rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu nacionalizāciju. Ievērojot darba zemnieku galvenās intereses un paužot tautas gribu, visu zemi ar tās dzilēm, mežiem, ezeriem un upēm Tautas saeima pasludināja par visas tautas mantu, t. i., par valsts īpašumu. Zemi padomju vara nodeva mūžīgā lietošanā zemniekiem. Likums par zemi radikāli izmainīja šķiru attiecības uz laukiem un piepildīja gadu simtiem lolotās darba zemnieku cerības.

Deklarācijā par banku un lielrūpniecības nacionalizāciju bija norādīts, ka «Latvijas buržuāziskajā republikā, tāpat kā visās citās kapitālistiskās zemēs, lielle rūpniecības uzņēmumi un visa banku sistēma bija līdzeklis darba tautas izsūkšanai, ļaujotniecīgai baņķieru un fabrikantu grupai viegli iedzīvoties uz strādnieku, zemnieku, amatnieku un darba inteliģences rēķina».² Visi nacionalizētie uzņēmumi un bankas ar Tautas saeimas lēmumu tika pasludināti par visas tautas mantu, t. i., par valsts īpašumu. Tautas saeimas vēsturiskie lēmumi par zemes, lielo rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu un banku nacionalizāciju dziļi satricināja pilsētas un lauku buržuāzijas ekonomiskos pamatus un radīja drošu bazi Padomju Latvijas tautas saimniecības sociālistiskajai pārveidošanai.

1940. gada 23. jūlijā Tautas saeimas sēdē tika paziņots, ka bijušais Latvijas prezidents noliek savas pilnvaras. Pēc deputāta Ž. Spures priekšlikuma prezidenta pienākumu pildīšanu uzticēja profesoram A. Kirhenšteinam.³

Tautas saeima ievēlēja komisiju jaunās Padomju Latvijas konstitūcijas izstrādāšanai, kā arī ievēlēja delegāciju uz PSRS Augstāko Padomi, dodot delegācijai Tautas saeimas norādi-

¹ «Пролетарская правда». 1940. г., 34. нр.

² Latvijas Tautas saeimas I sesija 1940. gada 21.—23. jūlijā. 50. un 51. lpp.

³ Turpat, 53. lpp.

jumu lūgt PSRS Augstāko Padomi uzņemt Latvijas Padomju Sociālistisko Republiku Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā. Delegātu vidū bija tādi izcili revolucionāri darbinieki kā P. Plēsums — Perekopu kauju varonis, apbalvots ar Sarkanā Kara ordeni, 9 gadus bijis ieslodzīts cietumā, no kurienes viņu atbrīvoja revolucionārā tauta; Ieva Paldiņa-Rūse — LKP biedre kopš 1917. gada marta, Latvijas reakcionārās valdības notiesāta, pavadījusi cietumā 9 gadus; D. Krūze — Tautas saeimas vecākais deputāts, 1905. gada revolūcijas dalībnieks, ko cariskā valdība bija notiesājusi uz nāvi; Tautas rakstnieks A. Upīts; jaunās valdības galva profesors A. Kirhenšteins — izcils zinātnieks un politisks darbinieks u. c. latviešu tautas pārstāvji.

1940. gada 31. jūlijā latviešu tautas sūtņus uzņēma Padomju Savienības galvaspilsēta — Maskava. Baltkrievijas stacijā Latvijas Tautas saeimas delegāciju sagaidīja PSRS Augstākās Padomes pārstāvji, VK(b)P Maskavas apgabala komitejas un Maskavas pilsētas komitejas sekretāri, darbaļaužu sabiedrisko organizāciju pārstāvji. Apsveikdams delegāciju galvaspilsētas darbaļaužu vārdā, b. Proņins teica: «Mūsu sarkanā galvaspilsēta Maskava sagaida jūs kā savus brāļus un līdz ar jums priecājas par jūsu laimi. Latviešu tauta, izlemdama jautājumu par varu savā zemē, ir pacēlusi savu vareno balsi par padomju varu, par varu, kas ir patiesa darbaļaužu interešu paudēja, par īstu tautas varu bez muižniekiem un kapitālistiem.»¹ Maskavas darbaļaužu vārdā runāja arī b. Poļakova. Viņa teica: «Mēs sirsnīgi apsveicam jūs mūsu Maskavā, sarkanajā galvaspilsētā, sociālisma zemē. Esiet sveicināti, dārgie biedri!»² Savā atbildes runā A. Kirhenšteins teica: «Mums ir tā lielā laime griezties pie PSRS valdības ar lūgumu iesaistīt mūsu republiku lielajā Padomju Savienības saimē. Vēsture liecina to, ka latviešu tauta gandrīz nepārtraukti cīnījusies par cilvēka tiesībām, par darbaļaužu masu brīvību...»³

LKP, Tautas saeimas un visu Latvijas darbaļaužu vārdā sagaidītājus apsveica delegācijas loceklis P. Plēsums.

2. augustā latviešu tautas delegācija nolika vainagu uz lielā Ļeņina šķirsta ar uzrakstu: «No Padomju Latvijas». 5. augustā notika PSRS Augstākās Padomes vēsturiskā sēde, kurā tika pieņemts lēmums uzņemt Latvijas PSR kā pilntiesīgu savienoto republiku Padomju Savienības sastāvā. Savā runā PSRS Augstākās Padomes sēdē A. Kirhenšteins teica: «Mūsu tautu un brālīgās PSRS tautas ar ciešām saitēm saista daudzi

¹ «Известия». 1940. g. 1. augustā.

² Turpat.

³ Turpat.

jo daudzi gadi, kas pavadīti revolucionārā cīņā pret carismu, kapitālistiem un muižniekiem, kuri apspieda krievu un latviešu strādniekus. Pienācis brīdis, kad šīs saites jānostiprina uz mūžiem. Tikai ar sava lielā drauga — Padomju Savienības palīdzību un kā pilntiesīgs padomju republiku brālīgās saimes loceklis Latvijas tauta spēs pacelt savu saimniecību, attīstīt savu nacionālo kultūru, nodrošināt nacionālo vienlīdzību, nodrošināt mieru, maizi un patiesu brīvību Latvijas darbaļaudim.»¹

Latvijas Tautas saeimas delegācijas vārdā runāja arī I. Paldiņa-Rūse, P. Plēsums un citi delegācijas locekļi. Savā runā P. Plēsums teica: «Es personīgi labi atceros V. I. Ļeņina vārdus, ko viņš teica 9. latviešu strēlnieku pulka sapulcē pirms 22 gadiem sakarā ar jautājumu par Brestas mieru, kad V. I. Ļeņins pareģoja padomju varas nostiprināšanās neizbēgamību Latvijā kā Krievijas uzvarošās sociālistiskās revolūcijas sekas. Mūsu lielā skolotāja — biedra Ļeņina pravietiskie vārdi ir piepildījušies.»²

Pēc Latvijas Tautas saeimas delegātu runām PSRS Augstākās Padomes deputāts J. Ahunbabajevs iesniedza Augstākajai Padomei apstiprināšanai likuma projektu par Latvijas PSR uzņemšanu PSRS sastāvā. Likumu vienbalsīgi pieņēma visi PSRS Augstākās Padomes deputāti. Pieņemtajam likumam bija šāds teksts: «Noklausījusies Latvijas saeimas pilnvarotās komisijas pieteikumu, PSRS Augstākā Padome nolemj:

1. Izpildīt Latvijas saeimas lūgumu un uzņemt Latvijas Padomju Sociālistisko Republiku Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā kā pilntiesīgu Savienoto Padomju Sociālistisko Republiku.

2. Saskaņā ar PSRS Konstitūcijas (pamatlikuma) 34. un 35. pantu izdarīt deputātu vēlēšanas PSRS Augstākajai Padomei no nodibinātās Latvijas PSR.

3. Uzdot PSRS Augstākās Padomes Prezidijam noteikt vēlēšanu dienu.»³

Sinī pašā PSRS Augstākās Padomes sesijā Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā uzņēma arī Igaunijas PSR un Lietuvas PSR.

Baltijas padomju republiku iekļaušanās Padomju Savienībā nodrošināja tām strauju ekonomisku kāpinājumu un vispusīgu nacionālās kultūras uzplaukumu Baltijas tautām. Latvijas, Igaunijas un Lietuvas Padomju Sociālistisko Republiku iekļaušanās Padomju Savienībā nostiprināja Padomju Savienības Baltijas

¹ «Известия». 1940. g. 6. augustā.

² Turpat.

³ Turpat.

NOBEIGUMS

Sociālistiskās revolūcijas uzvaru un padomju varas nodibināšanu Latvijā 1940. gadā noteica šādi galvenie cēloņi. Izrādījās, ka buržuāziskā Latvija, tāpat kā citas Austrumbaltijas valstis, ir vājš posms imperiālisma sistēmā. Buržuāziskajā Latvijā bija izveidojies proletariātam izdevīgs šķiru spēku samērs. Pirmās sociālistiskās valsts pasaulē — Padomju Savienības diženais piemērs revolucionizējoši ietekmēja Latvijas darbaļaudis un iedvesmoja tos cīņai pret buržuāzijas diktatūru. Padomju varas ideja darbaļaužu masu apziņā vēl bija dzīva no 1917. un 1919. gada, kad Latvijā pastāvēja padomju vara.

Milzīga nozīme bija Padomju Savienības tautu nesavtīgajai palīdzībai Latvijas darbaļaudīm. Padomju karaspēka atrašanās Latvijā un PSRS tālredzīgā ārpolitika paglāba Latvijas darbaļaudis no imperiālistiskās intervencijas draudiem un izjauca kontrrevolucionārās buržuāzijas aprēķinus izraisīt pilsoņu karu.

Uzvarām vainagotās cīņas priekšgalā par padomju varas nodibināšanu Latvijā gāja proletariāts savienībā ar trūcīgo zemniecību, vidējās zemniecības atbalstīts.

Darbaļaužu cīņu par padomju varu vadīja Latvijas Komunistiskā partija.

Sociālistiskās revolūcijas uzvaru Latvijā atvieglāja arī tas apstākļi, ka tā notika brīdī, kad bija iesācies otrais pasaules karš, kurā bija ierautas galvenās Rietumeiropas kapitālistiskās valstis.

PSKP XX kongress izvirzīja un atrisināja vairākus marksisma-ļeņinisma teorijas pamatjautājumus, piemērojot tos mūsdienu apstākļiem.

Siem secinājumiem ir ne tikai teorētiska vērtība, tie iegūst programmas raksturu un milzīgu praktisku nozīmi. Līdz ar to kongress padarīja bagātāku marksisma-ļeņinisma teoriju un deva vērtīgu ieguldījumu marksistiski ļeņiniskajā zinātnē

par sabiedrības attīstību. Viens no svarīgākajiem teorētiskajiem jautājumiem, ko izvirzīja PSKP XX kongress, ir jautājums par sociālistiskās revolūcijas attīstību mierīgā ceļā dažās zemēs.

Pēc Februāra revolūcijas V. I. Ļeņins savās slavenajās Apriļa tezēs izvirzīja lozungu par sociālistiskās revolūcijas norisi mierīgā ceļā, iekarojot vairākumu padomēs. Arī turpmāk Ļeņins ne reizi vien uzsvēra, ka iespējama varas pāriešana strādnieku šķiras rokās mierīgā ceļā, bet norādīja, ka revolūcijas mierīgas attīstības iespēja vēsturē ir **ārkārtīgi** reta un **ārkārtīgi** vērtīga.¹

Komunistiskā partija vienmēr devusi priekšroku mierīgām pārejas formām no kapitālisma uz sociālismu, bet, kā zināms, konkrētos vēsturiskos apstākļos pārejas formas uz sociālismu nav tik daudz atkarīgas no strādnieku šķiras, kā no gāzamajām ekspluatatoru šķirām, kas cenšas saglabāt savās rokās varu, īpašumu uz ražošanas līdzekļiem un citas privilēģijas un tiesības.

PSKP XX kongress radoši attīstīja marksisma-ļeņinisma teoriju un, marksistiski analizējot mūsdienu apstākļus, savos lēmumos uzsvēra, ka «... labvēlīgāki apstākļi sociālisma uzvarai citās zemēs kļuvuši iespējami tikai tāpēc, ka sociālisms ir uzvarējis Padomju Savienībā un uzvar tautas demokrātijas valstīs».²

PSKP XX kongress atzīmēja, ka vispār nav obligāti, lai pāreja no kapitālisma uz sociālismu vienmēr un visos apstākļos būtu saistīta ar vardarbību un pilsoņu karu. Vairākās kapitālistiskajās valstīs strādnieku šķirai savas partijas vadībā ir reāla iespēja apvienot ap sevi tautas masu lielāko daļu un nodrošināt galveno ražošanas līdzekļu pāreju tautas rokās mierīgā ceļā. Svarīgs priekšnoteikums šādai pārejai ir strādnieku šķiras politiska savienība ar plašām darba zemniecības masām un visiem tautas patriotiskajiem spēkiem. «... Strādnieku šķirai, apvienojot ap sevi darba zemniecību, inteliģences plašās aprindas un visus patriotiskos spēkus... ir iespējams... izcīnīt stabili vairākumu parlamentā un pārvērst to no buržuāziskās demokrātijas organa par tautas patiesās gribas ieroci.»³

Iespēja mierīgā ceļā pāriet pie sociālisma mūsu dienās kļuvusi reāla, pateicoties tām būtiskajām izmaiņām sabiedrības attīstībā, kurām pamatu likusi Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija Krievijā un nepārtraukti pieaugošā starptautiskā strādnieku kustība, kurā aizvien dziļāk un dziļāk iespēžas visas marksisma-ļeņinisma uzvarošās idejas.

Atziņai, ka dažās zemēs iespējama revolūcijas attīstība mierīgā ceļā, nav nekā kopīga ar reformismu. Revolūcija vienmēr

¹ Sk. V. I. Ļeņins. Raksti. 25. sēj., 282. lpp.

² Padomju Savienības Komunistiskās partijas XX kongresa rezolūcijas. Rīgā, 1956. g., 12. lpp.

³ Turpat.

būs revolūcija, lai kādā ceļā arī notiktu apvērsums, — mierīgā vai vardarbīgā. Pāreja no kapitālisma uz sociālismu nozīmē būtiskas izmaiņas sabiedrībā — revolūciju, kurai var būt arī mierīgs raksturs. Obligāts un izšķirīgs noteikums pārejai uz sociālismu, lai kādā veidā tā arī notiktu, ir tas, ka politiskā vadība pieder strādnieku šķirai ar marksistisko partiju priekšgalā.

Latviešu tautas, tāpat kā citu tautu cīņas vēsture par sociālismu pierādījusi, ka zināmos vēsturiskos apstākļos iespējama varas pāreja proletariāta rokās mierīgā ceļā.

Labvēlīgie iekšējie un ārējie apstākļi, kā arī Padomju Savienības palīdzība deva iespēju latviešu proletariātam, kurš ap sevi apvienoja darba zemniecību un visus tautas patriotiskos spēkus, 1940. gada vasarā mierīgā ceļā atrisināt pāreju uz sociālismu.

Sarežģītos iekšējos un ārējos apstākļos 1939. un 1940. gadā LKP izvērta cīņu par fašistiskās kliķes gāšanu, par valsts nacionālo neatkarību.

LKP bija vienīgais spēks, kas, neraugoties uz fašistisko teroru un grūtajiem pagrīdes apstākļiem, spēja organizēt masas cīņai par fašistiskās kliķes gāšanu, miera un valsts nacionālās neatkarības nodrošināšanu. Šis cīņas iznākums bija atkarīgs no plašas tautas masu kustības un vispirms no kopīgas strādnieku un darba zemnieku uzstāšanās. Valstī bija objektīvi apstākļi, lai nodibinātu savienību starp šīm šķirām.

Fašistiskās diktatūras laikā Latvijas strādnieki bija politiski beztiesīgi, pilnīgi pakļauti neapvaldītai kapitālistiskai ekspluatācijai. Tādā pašā stāvoklī atradās arī darba zemniecība. No fašistiskās tirānijas cieta arī citas latviešu tautas sociālās grupas. Tas viss radīja apstākļus, lai starp šīm grupām izveidotos politiska savienība. Šo savienību cīņā pret fašismu vadīja Komunistiskā partija. Tāpēc konkrētos apstākļos fašistiskajā Latvijā strādnieku šķira izmantoja tādu politiskas savienības un tautas masu organizācijas formu kā pretfašistisko tautas fronti, kur bez strādnieku šķiras un zemniecības iegāja arī sīkā un daļa vidējās pilsētu buržuāzijas, kuras arī bija ieinteresētas fašistiskās valdības gāšanā un miera nodrošināšanā. Pie tam strādnieku šķira un darba zemniecība bija antifašistiskās tautas frontes kodols un virzītājs spēks.

Antifašistiskā tautas fronte tika izveidota uz vienotas proletariāta frontes bāzes, kura tika dibināta, pamatojoties uz 1934. gadā starp LKP un LSSZP noslēgto vienošanos.

1939. gadā vienotas pretfašistiskas frontes nostiprināšanas un paplašināšanas lietā bija gūti ievērojami rezultāti.

Ap šo laiku LKP, sekmīgi pārvarot lielas grūtības, organizatoriski nostiprināja savas rindas un guva ievērojamus panā-

kumus sakaru paplašināšanā ar plašām strādnieku un darba zemnieku masām.

LKP XXVI konferences priekšvakarā partijā bija 800 biedru; 1939. gadā un 1940. gada sākumā bija izveidots daudz jaunu partijas šūnu fabrikās, rūpnīcās un laukos; savu darbību pastiprināja komunistiskā pagrīdes prese, darbu aktivizēja pārējās antifašistiskās organizācijas. Tas viss deva iespēju partijai izvērst plašu aģitāciju darbaļaužu masās. LKP iekaroja strādnieku šķiras vairākumu un, vadot LSSZP, LDJS un citu anti-fašistisko organizāciju darbību, bija atzīts visas revolucionārās kustības vadonis.

Tāpēc 1939. gadā bija iespējams izvirzīt uzdevumu paplašināt pretfašistisko proletariāta fronti, pārvēršot to par plašu pretfašistisku tautas fronti.

LKP izstrādāja tautas frontes platformu, kurā kā galvenās bija izvirzītas prasības uzlabot darbaļaužu masu ekonomisko un politisko stāvokli un nodrošināt mieru un ārējo drošību. Šī platforma vēlāk kļuva par demokratiskās tautas valdības darbības programmu. Valstī auga un paplašinājās strādnieku un zemnieku revolucionārā kustība un brieda revolucionārā situācija. 1940. gada jūnijā revolucionārā krīze Latvijā sasniedza vislielāko asumu, kad Latvijas strādnieku šķira un darba zemniecība, apvienojusās pretfašistiskajā tautas frontē, LKP vadībā aktīvi uzstājās pret fašistisko kliķi.

PSRS valdības iesniegtā nota 1940. gada 16. jūnijā, kurā norādīts, ka Latvijas buržuāziskā valdība pārkāpusi savstarpējās palīdzības paktu, un pieprasīts izveidot tādu valdību, kas godīgi pildītu līgumu, vēl vairāk padziļināja vispār nacionālo krīzi, kas bija izveidojusies fašistiskās kliķes tautai naidīgās ārējās un iekšējās politikas rezultātā.

Šādos apstākļos, kad valdošā kliķe pilnīgi bankrotēja, pretfašistiskā tautas fronte izvirzīja priekšlikumu izveidot valdību, izvirzīja savus pārstāvjus un panāca valdības maiņu.

Fašistiskā valdība tika gāzta, un 1940. gada 20. jūnijā pie varas nāca demokratiskā tautas valdība ar A. Kirhenšteinu priekšgalā. Fašistiskā režīma gāšana un tautas frontes valdības nodibināšana bija sociālistiskās revolūcijas sākums. Fašistiskās kliķes gāšana izraisīja darbaļaužu masu politisko aktivitāti un iniciatīvu. Kustībā iesaistījās desmitiem tūkstoši cilvēku, tie uzsāka aktīvu politisku darbību. Tādos vēsturiskos apstākļos Latvijā radās iespēja sociālistiskajai revolūcijai attīstīties mierīgā ceļā.

Radušos šķiru spēku samēra un labvēlīgu ārējo apstākļu rezultātā strādnieku šķira guva iespēju savienībā ar darba zemniecību apvienot savā vadībā tautas vairākumu un nākt pie

varas mierīgā ceļā bez bruņotas sacelšanās, bez pilsoņu kara, izmantojot atgūtās demokrātiskās brīvības, šīni gadījumā saeimū.

Marksisms-ļeņinisms māca, ka veids, kādā proletariāts iekaro varu, nevar būt vienāds dažādās valstīs, dažādā laikā un dažādos vēsturiskos apstākļos.

Iespēja proletariātam iekarot varu ir atkarīga no šķiru spēku samēra valstī, no strādnieku šķiras un tās šķirisko pretinieku organizētības pakāpes, no strādnieku šķiras prasmes piesaistīt sabiedrotos — un vispirms darba zemniecību — savā pusē. Šīni ziņā 1940. gada vasarā Latvijā izveidojās situācija, kas atļāva mierīgā ceļā atrisināt jautājumu par pāreju uz sociālismu. To noteica šķiru spēku izvietojums valstī. Latvijas buržuāzija apstākļos, kad bija sācies otrais pasaules karš un imperiālistiskās valstis karoja cita pret citu, nevarēja cerēt uz palīdzību no ārienes.

Padomju armijas daļu atrašanās Latvijā pasargāja latviešu tautu no imperiālistu iejaukšanās Latvijā iekšējās lietās. Padomju armijas daļas bija ienākušas Latvijā, lai saglabātu mieru un pasargātu Austrumbaltijas robežas un Padomju Savienību no hitleriskās agresijas. Buržuāziskās propagandas melus, ka padomju varu Latvijā it kā nodibinājusi Padomju armija, atmasko visa latviešu darbaļaužu revolucionārās cīņas vēsturiskās attīstības gaita par tautai naidīgā fašistiskā režīma gāšanu LKP vadībā. Kā zināms, Padomju armijas daļas ienāca Latvijā 1939. gada oktobrī, bet sociālistiskā revolūcija uzvarēja 1940. gada jūlijā. Pati latviešu tauta bija buržuāzijas kundzības karcis. Vēsturiskajos apstākļos, kādi bija izveidojušies 1940. gada vasarā, Latvijas buržuāzija, palikusi bez ārvalstu imperiālistu atbalsta, sajuta savu vājumu cīņā pret šķiru, kura pretfašistiskās frontes izveidošanas rezultātā veda sev līdz galveno tautas masu. Tādos apstākļos buržuāzija neuzdrošinājās uzsākt pilsoņu karu. Strādnieku šķira un tās partija sociālistiskās revolūcijas veikšanā Latvijā 1940. gadā bija galvenais politiskais vadītājs spēks. Tas ir bijis un būs neizbēgams un izšķirīgs noteikums visās pārejas formās uz sociālismu.

Izmantojot labvēlīgo situāciju, strādnieku šķira un tās partija izvērta cīņu par tautas vairākuma politisko organizēšanu, lai vestu to cīņā par padomju varas iekarošanu. Šīni nolūkā partija organizēja Latvijas darba tautas bloku, kurā apvienojās visi latviešu tautas progresīvie spēki — strādnieki, zemnieki, darba inteliģence, arodbiedrības, fabriku-rūpnīcu komitejas, darba jaunatne utt.

Latvijas darba tautas bloks vēlēšanu kampaņā izgāja ar lozungiem, kuri pauda latviešu tautas darbaļaužu masu tieksmes un prasības. Vairāk nekā 97% latviešu tautas atdeva savas

balsis par darba tautas bloka kandidātiem. 1940. gada 21. jūlijā Tautas saeima savā vēsturiskajā sēdē, izsakot darba tautas gribu, svinīgi proklamēja padomju varu Latvijā. Padomju varas proklamēšana Latvijā nozīmēja sociālistiskās revolūcijas uzvaru.

Padomju varas nodibināšana notika mierīgā ceļā, izmantojot parlamentārās iestādes. Sociālistiskā revolūcija Latvijā, tāpat kā revolūcija Lietuvā un Igaunijā, bija viena no pirmajām sociālistiskajām revolūcijām pasaulē, kur proletariāta uzvara pār buržuāziju tika gūta bez bruņotas sacelšanās, mierīgā ceļā.

Neraugoties uz mierīgo formu, šis process pēc sava satura bija dziļi revolucionārs. Revolūcijas uzvaras rezultātā politiskā vara buržuāzijai tika atņemta un nodibināta proletariāta diktatūra. No buržuāzijas rokām tika paņemta arī tās galvenā ekonomiskā bāze: zeme, bankas, transports, lielle rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumi, kas kļuva par sociālistiskās valsts īpašumu, tautas mantu.

Sociālistiskās revolūcijas uzvaru Latvijā 1940. gada vasarā noteica arī Latvijas strādnieku un zemnieku revolucionārās cīņas vēsturiskā pieredze. Latvijas strādnieki un zemnieki kopā ar Krievijas darbaļaudīm bija cīnījušies pret carismu un buržuāziju. Latvijas proletariāts divas reizes — 1917. un 1919. gadā nodibināja savu varu Latvijā. Tikai ārzemju imperiālistu iejaukšanās rezultātā, nacionālistiskajai buržuāzijai izdevās apspiest padomju varu Latvijā un nodibināt savu kundzību. Kopējās cīņas ideja ar Padomju Savienības tautām pret ekspluatatoriem, padomju varas ideja vienmēr bija dzīva proletariāta un darba zemniecības apziņā. Iepriekšējās revolucionārās cīņas pieredze noteica arī to, ka 1940. gadā par proletariāta diktatūras valsts formu Latvijā kļuva padomes.

Vēsturiski izveidojušās ekonomiskās, politiskās un kultūras saites starp latviešu tautu un citām PSRS tautām sekmēja to, ka Latvijas darbaļaudis līdz ar prasību proklamēt padomju varu izvirzīja prasību iekļaut Latviju Padomju Savienības sastāvā ar savienotas sociālistiskās republikas tiesībām.

Šajā prasībā skaidri izpauzās tas, ka latviešu tautai ir skaidra to interešu vēsturiski izveidojusies kopība ar Padomju Savienības tautām. Baltijas padomju republiku apvienošanās vienā sociālistisko valstu savienībā pirmskara periodā izraisīja arī nepieciešamība saliedēt to spēku, lai atsistu tuvojošās fašistiskās agresijas draudus.

Latviešu tauta, kuru 1940. gada augustā uzņēma Padomju Savienības tautu draudzīgajā saimē, godam izturēja grūto pārbaudījumu Lielā Tēvijas kara gados un tagad sekmīgi ceļ komunistisko sabiedrību.

BIBLIOGRAFIJA UN AVOTI

V. I. *Leņins*. Raksti. 4 izd. 16., 21., 23., 25., 32. sēj. Rīgā, 1950.—1951.
K. *Markss*, F. *Engelss*. Darbu izlase. I, Rīgā, 1950.

* *
*

Padomju Savienības Komunistiskās partijas XX kongresa rezolūcijas. Rīgā, 1956.

* *
*

I

Dokumentu publikācijas, statistiskās publikācijas un rakstu krājumi

a) Padomju Savienībā izdotās publikācijas

«Ciņas» 50 gadi. Rīgā, 1954.

Komunistiskās Internacionāles VII kongress. Rezolūcijas, Maskavā, 1935.

Komunistiskās jaunatnes internacionāles kongress un mūsu uzdevumi. «Spartaks», 1935.

Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. I, 1904.—1940. Rīgā, 1958.

Latvijas Tautas saeimas I sesija 1940. gada 21.—23. jūlijā. Stenogramu atreferējums. Latvijas Tautas saeimas izdevums, Rīgā, 1940.

Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā (1917.—1957.). Rīgā, 1957.

Padomju Latvijas 15 gadi. Rīgā, 1955.

Padomju Latvijas desmit gadi. Rīgā, 1950.

Par brīvi un dzīvi. I, Rīgā, 1956.

Par brīvi un dzīvi. II, Rīgā, 1957.

Vēstures villtotāji (Vēsturiska izziņa). Rīgā, 1948.

Внеочередная IV сессия Верховного Совета СССР. Стенографический отчет. М. 1939.

VII сессия Верховного Совета СССР 1—7 августа 1940 г. Стенографический отчет. М. 1940.

Внешняя политика СССР 1917—1940 гг. Сборник документов, т. 3 (1925 — май 1935), т. 4 (1935 — июль 1940).

- K вопросу об истории народного хозяйства Прибалтики. Сб. статей. Институт экономики АН ЭССР, Таллин 1956.
- Коммунистические партии Прибалтики в борьбе за единый фронт против фашизма и войны. Партиздат, 1935.
- МИД СССР. Документы и материалы кануна второй мировой войны, т. II. Архив Дирксена (1938—1939 гг.). Госполитиздат, 1948.
- Пути возрождения Советской Латвии. Сб. статей. Рига 1945.
- СССР в борьбе за мир. Речи, документы. М. 1935.
- Третья сессия Верховного Совета СССР. Стенографический отчет. М. 1939.

b) Buržuāziskajā Latvijā un ārzemēs izdotās publikācijas

- I dokumenti diplomatici italiani. Ottava serie: 1935—1939. Volume XII, Roma, 1952.
- Jaunais nacionālisms. Rakstu krājums. Red. J. Lapiņš, Rīgā, 1936.
- Latvija citu valstu saimē. Militārās literatūras apgādes fonda izdevums, Rīgā, 1938.
- Latvian-Russian Relations. Documents. Compiled by dr. Alfred Bilmanis. Published by the Latvian Legation. Washington, 1944.
- Latvijas agrārā reforma. Rīgā, 1938.
- Latvijas Kredītbankas darbības pārskats par 1938. gadu. Rīgā, 1939.
- Latvija skaitļos 1936. Red. A. Maldups, Rīgā, 1937.
- Latvija skaitļos 1938. Red. A. Maldups, Rīgā, 1938.
- Latvijas Valsts Statistiskās pārvaldes biļetens. 1939.
- Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīgā, X, XI, XVIII sēj.
- Likumi un Ministru kabineta noteikumi. 7. burtnīca, 1935.
- Recueil des principaux traités conclus par la Lettonie avec les pays étrangères 1930—1938. Publié par le Ministère des affaires étrangères. Volume II, Riga, 1938.
- Report of the British Chamber of Commerce Delegation to the Baltic States August 1936. Printed at the Doulton Press by J. Howard Doulton C^o
- Statistiskā gada grāmata par 1935. gadu. Rīgā, 1936.
- Statistiskā gada grāmata par 1939. gadu. Rīgā, 1940.
- Sīstatistiskā gada grāmata par 1940. gadu. Rīgā, 1941.
- Valsts statistiskās pārvaldes mēneša biļetens. 1940.

II

Prese

a) Padomju Savienības prese

- «Сіца». 1940.—1941.
- «Propagandists un Aģitators». 1941.
- «Известия Советов депутатов трудящихся СССР», 1938—1940.
- «Индустрия», 1938.
- «Коммунистический Интернационал», 1936.
- «Красное знамя», 1940.
- «Правда», 1934—1941.
- «Пролетарская правда», 1940—1941.
- «Советская Латвия», 1946.

b) Revolucionārā nelegālā prese fašistiskajā Latvijā

- «Brīvā Jaunatne», 1935.—1938.
- «Brīvība», 1938.—1940.

- «Cīņa», 1934.—1940.
- «Cīņas Biedrs», 1934.—1935.
- «Cīņas Signāls», 1935.
- «Darba Jaunatnes Cīņa», 1935.
- «Darba Students», 1940.
- «Dzelzceļnieku Cīņas Signāls», 1936.
- «Fronte», 1935.
- «Feldhūna Vienība», 1935.
- «Izsūkto Miesnieku Balss», 1935.—1936.
- «Jaunais Komunārs», 1934.—1936.
- «Jaunais Lielinieks», 1934.—1935.
- «Jaunatnes Nemiers», 1938.—1940.
- «Jaunatnes Fronte», 1938.—1940.
- «Katedra», 1938.
- «Komunisti», 1940.
- «LKP CK Informācijas Biļetens», 1935.
- «LKP CK Starptautiskais Informācijas Biļetens», 1937.—1940.
- «Liesma», 1934.—1939.
- «Maiznieks», 1940.
- «Rakstnieks Sirdzē», 1935.
- «Rīgas Lielinieks», 1940.
- «Revolucionārais Apavstrādnieks», 1936.
- «Sarkanā Palīdzība», 1933.
- «Sarkanais Bolderājietis», 1938.
- «Sarkanais Dzelzceļnieks», 1934.—1935.
- «Sarkanais Kareivis», 1934.—1935.
- «Strādnieks», 1940.
- «Šķiras Fronte», 1936.
- «Soferis Opozicionārs», 1935.
- «Taisneība», 1939.
- «Tava Avīze», 1936.
- «Vefists», 1935.
- «Vienotā Fronte», 1935.—1936.
- «Боевой форштат», 1936—1938.
- «Вперед», 1934—1936.
- «За единство», 1938—1940.
- «Красный форштат», 1934—1936.
- «Латгальская правда», 1939—1940.
- «Писатель на посту», 1935.

c) Buržuāziskās Latvijas un ārzemju prese

- «Brīvā Zeme», 1939.—1940.
- «Das schwarze Korps», 1939.
- «Deutsche Allgemeine Zeitung», 1938.
- «Deutsche Arbeit», 1938.
- «Dzelzceļnieks», 1935.
- «Economists», 1939.—1940.
- «Ekspress Poznański», 1939.
- «Jaunākās Ziņas», 1934., 1939.—1940.
- «Latvis», 1934.
- «Latvijas Kareivis», 1939.
- «Latvijas Korespondence», 1939.
- «Ostland», 1940.
- «Rīts», 1939.
- «Sējējs», 1936.

- «Sociāldemokrats», 1934.
 «The Manchester Guardian», 1936.
 «Valdības Vēstnesis», 1936., 1939.—1940.
 «Сегодня», 1939—1940.

III

Pētījumi un raksti

a) Padomju Savienībā publicētie

- F. Deglaivs.* Kas bija istie saimnieki buržuāziskajā Latvijā? Rīgā, 1947.
F. Deglaivs. Par buržuāziskās Latvijas šķietamo neatkarību. Rīgā, 1947.
Ā. Drizulis. Cīņa par fašistiskās diktatūras gāšanu un Padomju varas nodibināšanu Latvijā 1940. gadā. Rīgā, 1951.
A. Drizulis. Padomju varas nodibināšana un sociālisma celtniecības pirmie soļi Latvijā (1940.—1941.).
 Grāmatā: Cīņa par Padomju varu Latvijā. Rīgā, 1955.
A. Drizulis. Cīņa par brīvību. Rīgā, 1956.
G. Fridmane, F. Fridmanis. Latgales revolucionārā jaunatne. Rīgā, 1957.
J. Kalnbērziņš. Padomju Latvijas desmit gadi. Rīgā, 1950.
J. Krastiņš. Latvija fašistiskās diktatūras laikā (1934.—1940. g.). Rīgā, 1949.
 Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss. Red. K. Strazdiņš, Rīgā, 1956.
 Latvijas PSR vēsture. III. Red. K. Strazdiņš, Rīgā, 1958.
A. Leits. Buržuāziskās Latvijas ekonomika un saimnieciskie sakari (1929.—1939.). Apcerējumi, Rīgā, 1958.
V. Miške. Kas ir latviešu buržuāziskie nacionālisti? Rīgā, 1953.
A. Pelše. Latviešu-vāciskie nacionālisti — Latviešu tautas niknākie ienaidnieki. Rīgā, 1945.
I. Pinksis, G. Freibergs, V. Lejiņš. Revolucionārā Liepāja. Rīgā, 1955.
Pilats. Fašisms, demokratija un tautas fronte. «Spartaks», 1936.
Pilats. Ulmaņa fašistiskā diktatūra un strādnieku šķiras uzdevumi. «Spartaks», 1934.
G. Raines. Latvijas komjaunatnes cīņa pret fašistisko diktatūru. Rīgā, 1958.
A. Rudevics. Meņševisma bankrots Latvijā. Rīgā, 1957.
V. Savčenko. Strādnieku šķiras un zemniecības savienība Padomju Latvijā. Rīgā, 1958.
J. Staļins. Ļeņinisma jautājumi. Rīgā, 1945.
J. V. Staļins. Par Lielo Tēvijas karu. Rīgā, 1946.
J. V. Staļins. Runa pirms vēlēšanām Maskavas pilsētas Staļina vēlēšanu apgabala sapulcē 1946. gada 9. februārī. Rīgā, 1946.
J. Steimanis. Latvijas komunistiskā partija cīņā par strādnieku šķiras vairākumu. Rīgā, 1957.
A. Veinbergs. Strādnieku šķiras grimšana nabadzībā buržuāziskajā Latvijā. Rīgā, 1950.
П. В. Бамбитис. Советско-латвийский пакт взаимопомощи 5 октября 1939 г. Сб. «Вопросы новой и новейшей истории», М, 1958.
В. Гудзюка. Восстановление Советской власти в Латвии в 1940 г. Автореферат кандидатской диссертации, Рига 1955.
П. Дауге. Прибалтика в 1917—1940 гг. «Историк-марксист», 1941, № 1.
Фр. Деглав. О мнимой независимости буржуазной Латвии. «Большевик Советской Латвии», 1946, № 5, 6.
Г. Димитров. Наступление фашизма и задачи Коммунистического Интернационала в борьбе за единство рабочего класса против фашизма. Партиздат, 1935.

- А. А. *Дризул*. Установление Советской власти и первые шаги социалистического строительства в Латвии (1940—1941 гг.). «Исторические записки», т. 45, 1954.
- А. А. *Дризул*. Восстановление Советской власти в Латвии в 1940 г. «Доклады и сообщения Института истории АН СССР», 1955, вып. 4.
- История дипломатии, под ред. акад. В. И. Потемкина, т. III. М.—Л. 1945.
- История СССР (эпоха социализма). Ред. Р. Ким, М. 1958.
- Я. *Крастынь*. Крестьянство Латвии под ярмом плутократии. «Мировое хозяйство и мировая политика», 1940, № 9.
- Я. П. *Крастынь*. Рабочее движение в буржуазной Латвии (1920—1940 гг.). «Доклады и сообщения Института истории АН СССР», 1955, вып. 4.
- Я. *Крастынь*. Борьба латышского народа против немецких захватчиков и порабощителей. М. 1946.
- В. *Лацис*. Великая дружба русского и латышского народов. Рига 1945.
- И. *Маркон*. Очерки по истории промышленности Латвии. Рига 1951.
- К. М. *Медведева*. Борьба Коммунистической партии Латвии за создание и проведение единого фронта пролетариата против фашистской диктатуры (1934—1938 гг.). Автореферат кандидатской диссертации, Рига 1954.
- Ф. *Ногович*. Из дипломатической истории Мюнхенского соглашения. «Вопросы истории», 1945, № 5, 6.
- А. Я. *Пельше*. Великая Октябрьская социалистическая революция и ее значение для народов Прибалтики. «Доклады и сообщения Института истории АН СССР», 1955, вып. 4.
- М. *Пести*. Внешняя политика буржуазной Эстонии на службе англо-американского и германского империализма в годы фашистской диктатуры (1934—1940 гг.). (Nepublicētis darbs.)
- И. Г. *Ринг*. Латвия. Соцэкиз, 1936.
- А. И. *Спрелсис*. Рабочее движение в период буржуазно-националистической диктатуры (1920—1940 гг.). «Исторические записки», т. 45, М. 1954.
- Л. *Стародубский*. Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии. Рига 1952.
- М. *Тихомиров*. Внешняя политика Советского Союза. М. 1940.
- С. А. *Удачин*. Земельная реформа в Советской Латвии. Рига 1948.
- Б. *Шатров*. Советское государство и страны Прибалтики. М. 1941.

b) Buržuāziskajā Latvijā un ārzemēs publicētie

Baltic Humanitarian Association.

Annexation of the Baltic States. Stockholm, 1946.

A. *Bilmanis*. The Baltic States and the Problem of the Freedom of the Baltic Sea. Published by the Press Bureau of the Latvian Legation. Washington, 1943.

A. *Bilmanis*. Latvia. Published by the Latvian Legation. Washington, 1947.

Winston S. *Churchill*. The Second World War, vol. I. London, 1948.

E. *Dunsdorfs*. Senie stāsti. Austrālijas latvietis. Melburnā, 1955.

J. *Jon Hehn*. Lettland zwischen Demokratie und Diktatur. Zur Geschichte des lettländischen Staatsreiches von 15. Mai 1934. München, 1958.

B. *Kalniņš*. Latvijas sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. Stokholmā.

George W. *Keeton and Rudolf Schlesinger*. Russia and Her Western Neighbours. London, 1942.

- Latvju enciklopēdija. Red. A. Svābe, 1.—3. sēj., Stokholmā, 1950.—1955.
G.Paul. Rasse und Staat im Nordostraum. Berlin, 1938.
Tieslietu ministrijas un tiesu vēsture 1918.—1938. g. Rīgā, 1939.
Z. Unams. Laiku atspulgā. Oldenburgā, 1953.
M. Valters. Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru. Printed
in Sweden, 1957.

IV

Arhīvu materiāli par 1924.—1940. g.

LPSR Centrālais Valsts arhīvs (LPSR CVA)

- 1) 3235. f. 1. apr., 179., 186., 199., 411., 474., 514., 523., 530., 531., 532., 554.,
555., 580., 582., 583., 585., 588., 595., 605., 618./I, 618./II, 620., 622., 623.,
625., 629., 632./III, 632./VIII, 648., 675., 684., 711., 712., 715., 720.,
721., 726., 731., 745., 747., 785., 802., 807., 818./II, 848., 852., 853., 860.,
866., 868., 870., 871., 884. lieta; 5. apr., 531., 532., 785. lieta.
- 2) 969. f., 1. apr., 28., 31., 32., 537., 543., 549. lieta .
- 3) 4597 f., 2. apr., 4311. lieta; 4. apr., 1399. lieta.
- 4) 4595. f., 1. apr., 6216. lieta.
- 5) 1314. f., 1. apr., 1158. lieta.
- 6) 1691. f., 1. apr., 3./I lieta.
- 7) 1505. f., 1. apr., 1., 2., 3., 5., 6., 9. lieta.
- 8) 1313. f., 1. apr., 2., 3., 824., 848. lieta; 2. apr., 1., 2., 5. lieta.
- 9) 1474. f., 1. apr., 2., 5./I, 5./II, 6. lieta.

Partijas vēstures institūta arhīvs

- 1) 35. f., 13. apr., 52. lieta.

SATURS

Ievads	3
------------------	---

I n o d a | a

Fašistiskās Latvijas iekšpolitika un ekonomiskais stāvoklis

1. Buržuāziskā parlamentārisma sabrukums un fašistiskās diktatūras nodibināšanās Latvijā	12
2. Fašistiskās diktatūras iekšpolitika un fašistiskās Latvijas ekonomika laikā no 1934. līdz 1939. gadam	24
3. Fašistiskās Latvijas ekonomiskais stāvoklis sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā	41
4. Padomju Savienības un Latvijas 1939. gada tirdzniecības līgums un tā nozīme Latvijas ekonomikā	53

II n o d a | a

Strādnieku kustība fašistiskajā Latvijā un LKP cīņa par proletariāta vienotās frontes izveidošanu pret fašismu laikā no 1934. līdz 1938. gadam

1. Latvijas Sociālistiskās strādnieku un zemnieku partijas (LSSZP) nodibināšanās un attīstība	62
2. Strādnieku šķiras rīcības vienības nodibināšana un LKP cīņa pret oportunistiskajiem novirzieniem par vienotās frontes taktiku	70
3. Latvijas Darba jaunatnes savienības (LDJS) nodibināšanās	85
4. Vienotās frontes cīņa LKP vadībā pret fašistisko diktatūru laikā no 1934. līdz 1938. gadam	97
5. Latvijas proletariāta streiku cīņa laikā no 1934. līdz 1938. gadam	126

III n o d a | a

Fašistiskās Latvijas ārpolitika

1. Fašistiskās Latvijas ārpolitika laikā no 1934. līdz 1939. gadam	147
2. Fašistiskās Latvijas politiskā atkarība no hitleriskās Vācijas un hitleriešu Baltijas sagrābšanas propaganda otrā pasaules kara priekšvakarā	154
3. Starptautiskais stāvoklis Rietumeiropā Padomju Savienības — Latvijas 1939. gada savstarpējās palīdzības pakta noslēgšanas laikā	163

4. 1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības pakts un tā realizēšana	193
5. Latvijas valdības provokatoriskā pretpadomju darbība 1939. un 1940. gadā	229

IV nodaļa

Revolucionārās kustības uzplūdi un sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā

1. Pretfašistiskās tautas frontes nodibināšanās un Latvijas darbaļaužu cīņa LKP vadībā par fašistiskās diktatūras gāšanu revolucionārās situācijas nobriešanas apstākļos	248
2. Fašistiskās diktatūras gāšana un sociālistiskā revolūcija Latvijā (1940. g. jūnijs un jūlijs)	280
3. Padomju varas atjaunošana Latvijā sociālistiskās revolūcijas uzvaras rezultātā 1940. gada 21. jūlijā	301
Nobeigums	309
Bibliografija un avoti	315

Pamanītās kļūdas

Lpp.	Rinda	Iespiests	Jābūt	Kā vainas dēļ radusies kļūda
110.	7. no augšas	„Вперед“	„Вперед“,	Tipografija
111.	18. „ „	to izdeva	(to izdeva	„
209.	4. „ „	kara kuģa	kara kuģu	Redaktore
233.	3. „ „	parakstišanu	parakstīšana	„
247.	4. „ „	Svienība	Savienība	„
306.	4. „ „	Sarkana	Sarkanā	Tipografija

A. Drīzulis. Latvija fašisma jūgā.

Pamantilla Nubas

Tip.	Nubas	lepiants	1904	Kā valsts del industriā kļūdas
110.	7 no augšas	"Būvēt"	"Būvēt"	Tipogrāfija
111.	18 . . .	to izdeva	(to izdeva	"
209.	4 . . .	kāz kuga	kāz kuga	Redakcija
232.	3 . . .	parakstām	parakstām	"
217.	4 . . .	Svētības	Svētības	"
308.	4 . . .	Sarkana	Sarkana	Tipogrāfija

A. Čerņavs. Latvijas tautas māc.

A. Drīzulis
LATVIJA FAŠISMA JŪGA
(1934.—1940.)

Redaktore *A. Feldhūne*. Tehn. redaktors *R. Bokmanis*. Korektore *V. Dreijere*. Nodota salikšanai 1958. g. 1. oktobrī. Parakstīta iespiešanai 1959. g. 28. februārī. Papīra formāts 60×92/16. 20,25 fiz. iespiedl.; 20,25 uzsk. iespiedl.; 22,72 izdevn. l. Metiens 1200 eks. JT 08651. Maksā 16 rbļ. 15 kap.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība
Rīgā, Smilšu ielā Nr. 1.

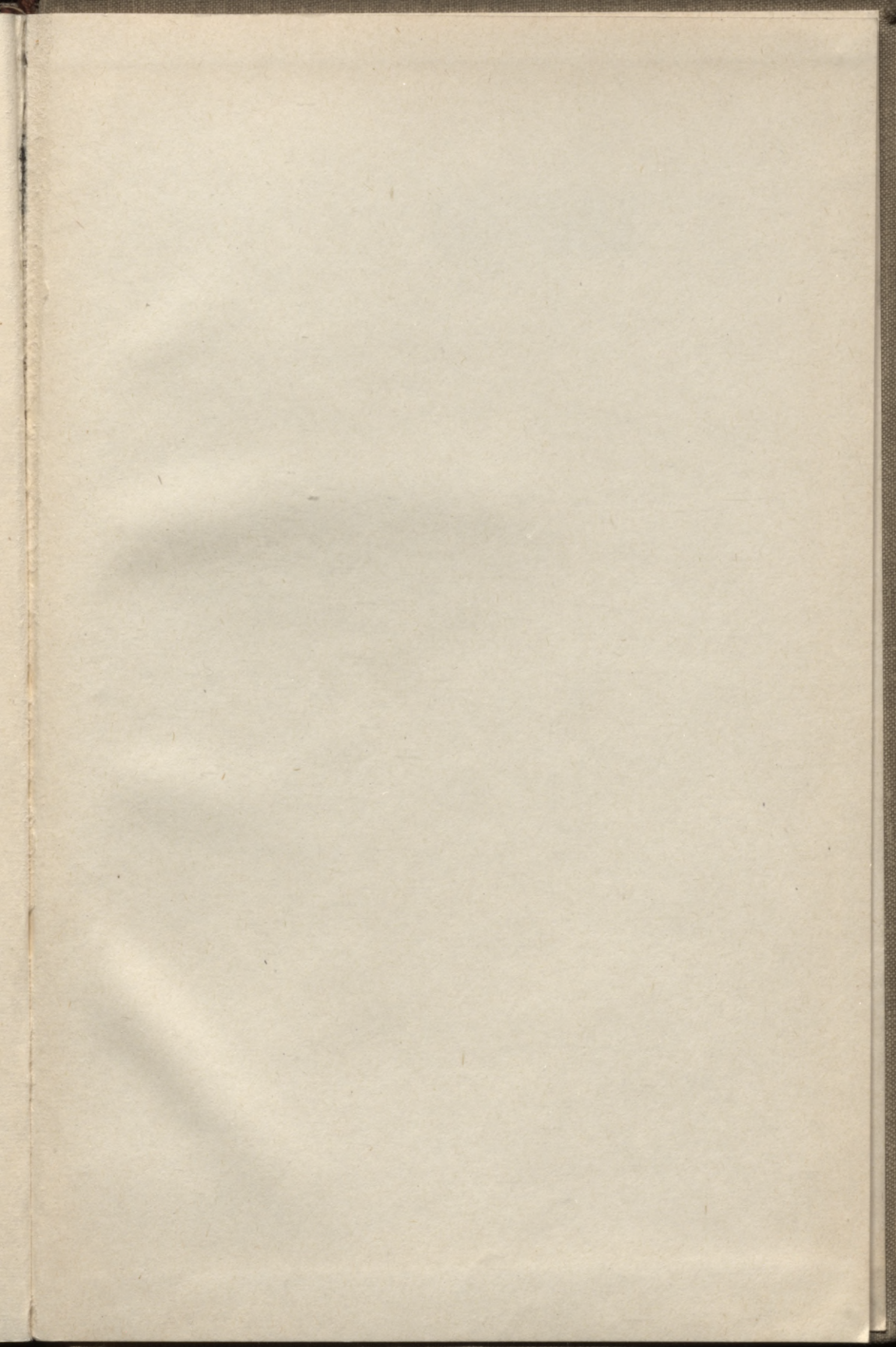
Iespiesta Latvijas PSR Kultūras ministrijas Poligrafiskās rūpniecības pārvaldes Paraugtipografijā
Rīgā, Puškina ielā Nr. 12. Pasūt. Nr. 1437.

1. The first part of the report is devoted to a general survey of the situation in the country at the present time. It is found that the country is in a state of general depression, and that the people are suffering from want and distress.

1. The first part of the report is devoted to a general survey of the situation in the country at the present time. It is found that the country is in a state of general depression, and that the people are suffering from want and distress.
2. The second part of the report is devoted to a detailed account of the various causes of the depression. It is found that the principal causes are the failure of the harvest, the high price of food, and the general state of anarchy.
3. The third part of the report is devoted to a description of the various measures which have been taken to relieve the suffering of the people. It is found that the Government has taken a number of steps, but that these are not sufficient to meet the needs of the people.
4. The fourth part of the report is devoted to a description of the various measures which should be taken to relieve the suffering of the people. It is found that the Government should take a number of steps, including the distribution of food, the reduction of prices, and the establishment of a system of public works.

REPORT
ON THE
SITUATION IN THE
COUNTRY

The first part of the report is devoted to a general survey of the situation in the country at the present time. It is found that the country is in a state of general depression, and that the people are suffering from want and distress. The second part of the report is devoted to a detailed account of the various causes of the depression. It is found that the principal causes are the failure of the harvest, the high price of food, and the general state of anarchy. The third part of the report is devoted to a description of the various measures which have been taken to relieve the suffering of the people. It is found that the Government has taken a number of steps, but that these are not sufficient to meet the needs of the people. The fourth part of the report is devoted to a description of the various measures which should be taken to relieve the suffering of the people. It is found that the Government should take a number of steps, including the distribution of food, the reduction of prices, and the establishment of a system of public works.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308039483

16,15

162

2016